

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA
TOMUS XVII - 2014

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

TOMUS XVII - 2014

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

ISSN 1336-9148

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

17/2014

Vol. 1-2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM

ISSN 1336-9148

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Open Academic Journals Index (OAJI) a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Piotr Boroń (Katowice)

Alexandr Čerkasov (Soči)

Miroslav Daniš (Bratislava)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Martin Pekár (Košice)

Krzysztof Polek (Kraków)

Jan Randák (Praha)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. Karol Fremal, CSc., doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.,

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., Mgr. Patrik Kunec, PhD.,

doc. PhDr. Peter Mičko, PhD., Mgr. Imrich Nagy, PhD.,

PhDr. Oto Tomeček, PhD., prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.,

doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD., prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

OBSAH

Jubileum

ŠKVARNA, D.: Zopár vysokoškolských reminiscencií k šesťdesiatinám Vladimíra Varinského.....	7
SNOPKOVÁ, B.: Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc. – výberová personálna bibliografia	12

Články

LIŠČÁK, M.: Prenájom hospodárskych úžitkov na konci feudalizmu v Starohradskom panstve	39
MIČKO, P.: Obchodné aktivity Slovenskej republiky (1939 – 1945) s Nezávislým chorvátskym štátom	56
HRUBOŇ, A.: Hlinkova garda v siločiarach domácej politiky v zlomovom roku 1943.....	78
GABČO, M.: Príprava, priebeh a výsledky parlamentných volieb 26. mája 1946 v Banskobystrickom okrese.....	94
LETZ, R.: Štátny súd a jeho činnosť v rokoch 1948 – 1952	105
PEŠEK, J.: Komunistická strana Slovenska 1948 – 1968: členstvo, organizácia, vedenie strany	120
SIKORA, S.: „Zlaté šesťdesiate“. Politický vývoj na Slovensku v 60. rokoch 20. storočia	138
ŽATKULIAK, J.: Slovenská a česká spoločnosť v kontexte ľudských a občianskych práv a slobôd (1985 – 1991).....	182

Rozhľady

JEŽEK, V.: Mnišská tradice Etiopie	211
JIRÁSEK, Z. – VYMĚTALOVÁ, K.: Vývoj školství ve Slezsku a otázka „slezské identity“	252
ČERKASOV, A. – MEŇKOVSKIJ, V. – IVANCOV, V. – RJABCEV, A. – MOLČANOVA, V. – NATOLOČNAJA, O.: Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu	268
GOLIAN, J.: Život detvianskej farnosti v pulze „dlhého“ storočia	281
VALKO, R.: Partizánske hnutie v slovenskej historiografii v rokoch 1949 – 1963.....	310

Materiály

MARTULIAK, P.: Prof. PhDr. Ján Mikleš, CSc., pedagóg, filozof, historik (18. 7. 1911 Zvolen – 17. 1. 1997 Banská Bystrica)	329
MIKLEŠ, J.: Jakub Pribitzer – banskobystrický humanista a astronóm	335
KÖVÉR, L.: Banské mestá očami holandského cestovateľa zo 17. storočia	341
MENKOUSKI, V. – ŠMIGEL, M.: Research Project «Contemporary European historiography of Stalinism: Tradition and new research strategies for Central and Eastern Europe»	363

Muzeológia a kultúrne dedičstvo

BOTÍK, J.: Hlinené stavebné technológie v kolonizačnom prostredí podunajsko-panónskeho priestoru v 18. – 20. storočí.....	372

Recenzie

KMEŤ, Miroslav: <i>Historiografia dolnozemskej Slovákov v prvej polovici 20. storočia</i> . Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 248 s. (S. Polónyová).....	386

PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922 – 1945*. Praha : Academia, 2011, 507 s. (A. Hruboň).....392

Anotácie

DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2014, 515 s. (K. Olajcová).....396

HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (zost.). *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 332 s. (M. Gabčo).....399

HRUBOŇ, Anton, LEPIŠ, Juraj, TOKÁROVÁ, Zuzana (ed.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, 295 s. (J. Jankech).....405

Správy

Správa z odborného seminára k dejinám Čadce (1534 – 2014)
(T. Adamčík) 408

Konferencia *Mediálna sebaaprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí* (M. Mácelová) 410

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.

Zopár vysokoškolských reminiscencií k šesťdesiatinám Vladimíra Varinského

DUŠAN ŠKVARNA

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Možno sa to nejednému nášmu študentovi nezdá, ale aj my sme boli mladí. Prežívali sme to, čo prežívali i prežívajú oni, ba mládež na celej zemi. Tešili sme sa zo života a zároveň sa v ňom všeličoho báli, boli sme plní očakávaní, ale aj obáv, zvedavosť nás viedla k objavovaniu nových horizontov poznania, bili sme sa za svoju pravdu, nevediac, aká býva pravda mnohostranná a prchavá, no napriek tomu prenikali do jej úskalí, radovali sme sa z nových zážitkov, hľadali sme spriaznené duše, chveli sa pri prvých láskach... Osud chcel, že profesor Vladimír Varinský a ja sme sa narodili v jednom roku, ba takmer v jednom mesiaci. A tiež to, že sme sa dostali na spoločné štúdium, dokonca do jedného krúžku. Bolo to roku 1973, keď sme sa ocitli v Bratislave na našej *alma mater* – na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. Naším provizórnym domovom sa na päť rokov stali jednak internátne priestory (nielen izby, ale aj študovne, ktoré boli vtedy veľkorysé a skutočne sa v nich študovalo), jednak budova rektorátu univerzity na Šafárikovom námestí, konkrétne jej štvrté poschodie, kde sídlili a dodnes sídlia katedry histórie, aj poschodie vyššie, kde sa zasa nachádza katedra filozofie.

Stretli sme sa v krúžku šesťnásti – desať dievčat a šesť chlapcov (počet v priebehu štúdia mierne kolísal). Každý z nás bol trochu iný. My vidiečania sme si museli zvykať na prostredie veľkomesta, ako aj na vlastnú slobodu, ktorej sa nám po odchode z domovov odrazu dostalo strašne veľa. Neviem povedať, z čoho vyvierala odlišnosť Vlada Varinského, ale bezpochyby jednou jej stránkou bolo, že na školu prišiel zo strojárskej priemyslovky. Prirodzene, oproti absolventom gymnázií, ktorí na humanitných odboroch absolútne prevažovali, mal spočiatku – ako veľmi veľa priemyslovákov – vo všeobecnom vzdelaní hendikep. Táto nevýhoda sa však v jeho prípade stávala výhodou. Zaošťvanie ho neodradilo od štúdia, ale naopak, naštartovalo ho. Usilovnosťou – až urputnou

– ho dokázal zmazávať a rozvíjať svoje schopnosti.

Vtedy bolo podstatne menej študentov ako dnes, ani učitelia neboli zaťažení balastom výkazov a nepredbiehali sa v tom, kto napíše viac. Tak sa mohli sústredenejšie venovať tomu najdôležitejšiemu na univerzitetnej pôde – študentom. Ich kontakty so študentmi, ale aj vzťahy medzi študentmi boli častejšie a osobnejšie ako dnes. Neraz sa spoločne premýšľalo a diskutovalo aj mimo učební a pracovní. Takisto na chodbách, začmudených od cigaretového dymu, ktorý vychádzal aj z úst Vlada Varinského. Rozhovory s učiteľmi sa občas prenášali do kaviarní, najmä obľúbeného Krymu.

Napriek politickej neslobode, celkovej šedivosti života a množstvu obmedzení sa z univerzity celkom nevytratil duch slobodomyselnosti, kolegiality, poctivosti a nestala sa bezfarebnou inštitúciou (úradom, firmou), ako to nezriedka vídať teraz. Väčšina našich učiteľov si dokázala zachovať cnosti vysokoškolského pedagóga, atribúty slobodného myslenia, skeptického prístupu k poznaniu, vnímať svojich študentov ako mladších kolegov a rešpektovať ich svojbytnosť. Bolo medzi nimi málo takých, ktorí zavrhovali odlišné názory či siahali po vyhrážkach. Prirodzene, myslím tým pedagógov histórie a filozofie, lebo u tých, čo mali s nami spoločný základ, sa prejavoval dogmatizmus a čierno-biele videnie oveľa častejšie, ba iný mali aj prístup k študentom. Iste, dorastali sme a študovali v časoch akejsi rozpoltenosti medzi oficiálnym a súkromným svetom. Naučili sme sa selektovať, pred kým možno byť otvorený, v akých situáciách sa prispôsobovať, ba až pretvarovať. Poznačilo to našu generáciu, ale, žiaľ, poznačuje to aj našu prítomnosť. Vtedy to bola nutná daň, ktorá sa odvádzala pochybenej moci a mocným hlupákom, dnes, keď môžeme byť slobodní, je to trápna zbabelosť.

V čase našej mladosti sa takmer bezbreho nadužívali „posvätné“ pojmy ako marxizmus-leninizmus, socializmus, triedny boj, revolúcia, vedecký ateizmus, internacionalizmus, Sovietsky zväz. Mali vysvetliť celý nevysvetliteľný svet, pritom sa menili na klišé, oficiálna komunikácia nezriedka strácala reálny obsah, stávala sa zhlukom prázdnych fráz. Ale vráťme sa k tej lepšej stránke nášho štúdia. Väčšina pedagógov nám načrtávala opozitum voči tejto bezobsažnej komunikácii zdôrazňovaním váhy slov, pripomínala nám kultúrnu zakotvenosť nášho priestoru v európskych myšlienkových a humanistických tradíciách. Najmä mladí

učitelia filozofie, z ktorých viacerí dodnes patria k špičke slovenských filozofov, naznačovali možnosti otvoreného a tolerantného uvažovania. Ak aj „kacírské“ názory priamo nevyslovili, aspoň nadškrtli, že oficiálne myslenie je jednostranné, nedvíhali varovne prst za názory (ani politické), ale usilovali sa o problémoch diskutovať. Ukazovali nám príklad seriózneho, kritického myslenia.

Prirodzene, aj náš študentský život bol pestrý. Jeho súčasťou boli knižnice a študovne. Nad knihami sme presedeli veľmi veľkú časť nášho štúdia. Popri tom sme si našli čas aj na spoločné zážitky, spojené so športovaním, najčastejšie s futbalom. Len tak mimochodom, vtedy bolo v Bratislave ešte ihrísk nadostač a bývali plné. Zriedkavé neboli ani posedenia v reštauráciách, krčmách, vinárňach (Bratislava bola plná vinární, kde sa predbiehalo v spievaní ľudových piesní – kdeže sa podeli tie časy), výlety do okolitej prírody (trochu ako štúrovci), občas diskotéky, oslavy, brigády. Prirodzenou súčasťou takýchto akcií opäť boli diskusie. Tým sme sa však najviac venovali na internátnych izbách, neraz do hlbkej noci. Akoby náš študentský život bol samá diskusia, v nich sme objavovali pre nás nové fakty, neznáme súvislosti a obrazy. Niekedy viac ako pri samotnom štúdiu.

Vlado Varinský bol v tomto smere neprehliadnuteľný. Nepoznal som iného, ktorý by tak zápalisto a s takou vervou, až cholericky, začínal debaty a vstupoval do nich. Kdekoľvek, kedykoľvek, s kýmkoľvek. Kde bol on, tam sa diskutovalo. Nejednen raz zachraňoval semináre, býval na nich hlavným diskutérom, stávalo sa, že dostával do pomykova i vyučujúcich. Kládol aj také otázky, ktoré sa iní neodvážili položiť, neraz otváral témy v tých časoch nekonvenčné i tabuizované. Mal odvahu pýtať sa rovnako seba ako druhých v duchu známeho výroku, že žiadna otázka nie je hlúpa. Prispieval vari najviac z nás k tomu, že naše semináre i prednášky, najmä na filozofii, bývali vcelku živé a inšpirujúce. Vladove postoje, prístupy i výstupy ma zaujali, a keďže som tiež rád uvažoval aj diskutoval, čoskoro sme sa zblížili. Upútal ma i pripútal k sebe, takže som ho vtedy nevnímal iba ako kolegu, ale napriek rozdielom medzi nami aj ako priateľa. Priateľa, pri ktorom som si odpovedal na mnohé otázky, navzájom sme sa obohacovali, ale i súťažili, konfrontovali sa, z mojej strany v tom bola aj istá žiarlivosť na niektoré vlastnosti, ktoré som nemal tak silne dané ako Vlado.

V živote som stretol veľa ľudí, ktorí radi slovné vystupovali vo svojom prostredí. Väčšinou však išlo o pózu, predvádzanie sa. U Vlada Varinského som takúto štylizáciu nepostrehol, jeho chuť debatovať vyvierala z osobnostnej výbavy. Bola prejavom jeho smelosti a zvedavosti, nutkania vyjadriť nahlas nejasnosti a potrebu takto si ozrejmiť problémy. Ale nielen to. Vlado Varinský bol nielen ambiciózny, ale aj zodpovedný. Na semináre, skúšky, prednášky sa pripravoval cieľavedome a vytrvalo. Zväčša poctivejšie ako jeho okolie si robil konspekty a trpezlivo sedel nad nezrozumiteľnými textami. Neraz pribehol neskoro večer na inú izbu s otázkami, s ktorými si nevedel dať rady (analyzovali sme najmä duchaplné texty z mnohozväzkovej antológie filozofov, ktorá vychádzala v tichosti v čase normalizačnej bezduchosti a leví podiel na jej vydávaní mali naši učitelia), naliehal na prediskutovanie sporných miest. A sám aj zväčša udával tón diskusii.

Navyše asi aj priemyslovka mu pomohla k tomu, že jeho myslenie a spôsob vnímania sveta nadobudli niektoré iné črty, ako prejavovali mnohí úzko humanitne zameraní kolegovia. Viac dbal na disciplínu a precíznosť myslenia, na formálnu logiku, skeptický prístup. Nejaké tvrdenie prijal ako hodnoverné, až keď si overil korektnosť krokov a argumentov, ktoré k tomuto tvrdeniu viedli. K dobre vyvinutému abstraktnému mysleniu štúdiom pridával aj dialektickú logiku.

Vlado Varinský si našiel svoju životnú partnerku už na škole. Vtedy nešlo o žiadnu výnimku, s Alenkou to však bola priam závideniahodná láska. Zobrali sa pred posledným ročníkom štúdia a ich manželstvo vydržalo dodnes, a to už skôr je výnimka. Asi som pri ich sobáši dobre svedčil. Po skončení školy sa naše kroky rozišli. Ja som ostal v Bratislave, Vlado odišiel pracovať a žiť do Banskej Bystrice. Stretávali sme sa už iba sporadicky, oveľa viac sme o sebe počuli, ako sa videli. Možno aj preto, lebo obdobia, ktorými sme sa odborne zaoberali, boli odlišné. Nanovo sa naše pracovné cesty priblížili až pred desiatimi rokmi, keď som prišiel na bystrickú katedru histórie, teda na tú, na ktorej Vladimír Varinský už dlho pôsobil. Stretli sme sa v inej dobe a v odlišnom spoločenskom postavení, ako keď sme boli študenti. Mali sme za sebou rozdielne životné skúsenosti a zážitky, žili sme iným štýlom, vyznávali iné hodnoty. Už sme nedokázali nadviazať na naše staré rozhovory

z mladých čias. Veľa tém ostalo otvorených, nedokončených. Ako nedospievaná pieseň...

Prirodzene, mne neprináleží odborne hodnotiť tvorbu špecializujúcu sa na dejiny polovice 20. storočia. Jednu črtu profesora Varinského však môžem zodpovedne vyzdvihnúť. Zachoval si vysoký zmysel pre logické uvažovanie. Nech hľadám a rozhliadam sa po slovenskej historiografii i po jej koryfejoch, neviem nájsť iného kolegu, ktorý by tak sústredene uvažoval o samotnej logike, podstate a charaktere historického poznania. Prajem mu, aby toto svoje uvažovanie dokázal v nasledujúcich rokoch premietnuť nielen do ďalších prác k problematike, ktorej sa venuje, ale aj do diela o metodológii histórie. A tiež to, aby mal ako dialektik viac na pozore, že protipóly skepsa a dôvera sú dve sestry.

Prof. PhDr. Vladimír Varinský, CSc.
Výberová personálna bibliografia

BLANKA SNOPKOVÁ

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici

Poznámka k bibliografii

Personálna bibliografia venovaná prof. PhDr. Vladimírovi Varinskému, CSc., je pohľadom na jeho vedeckovýskumnú činnosť a publikačnú aktivitu. Predstavuje ho ako významného autora, historika, vedca a univerzitného pedagóga.

Prof. Vladimír Varinský prednáša na Katedre histórie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici problematiku všeobecných dejín v 20. storočí a národných dejín po roku 1945. Pedagogicky zabezpečuje aj predmety Úvod do štúdia, historický proseminár a propedeutiku historikovej a diplomovej práce. Je autorom, resp. spoluautorom niekoľkých študijných programov, napr. bakalárskeho štúdia v odbore Muzeológia a doktorandského študijného programu v študijnom odbore 2.1.9 Slovenské dejiny. Na FF UMB je garantom ŠP 1., 2. a 3. stupňa v dennom a externom štúdiu a súčasne pôsobí ako školiteľ v študijnom programe 3. stupňa slovenské dejiny. Doteraz vyškolil piatich interných a externých doktorandov, v súčasnosti vedie štyroch doktorandov.

Vo svojej vedeckovýskumnej činnosti sa zameriava najmä na:

- výskum národných dejín po roku 1945 v oblasti agrárnej politiky a represii povojnového a pofebruárového režimu.
- výskum slovenského exilu po roku 1945.

Výsledky svojho výskumu prezentoval prof. Vladimír Varinský v početných štúdiách v domácich a zahraničných vedeckých časopisoch, vystúpil na početných domácich a zahraničných vedeckých konferenciách a napísal niekoľko monografických prác.

Predkladaná výberová personálna bibliografia prof. Vladimíra Varinského, obsahujúca 110 bibliografických záznamov, registruje tlačenú produkciu v podobe kvalifikačných prác, stredoškolských učebníc s celoštátnou pôsobnosťou, vysokoškolských učebných textov, vedeckých

monografií, vedeckých štúdií publikovaných v zahraničí, vedeckých štúdií v domácich karentovaných periodikách, vedeckých štúdií v domácich vedeckých časopisoch a zborníkoch, metodických materiálov, publikovaných recenzií, bibliografií, odborných článkov, včítane zostavovateľskej, redakčnej a posudzovateľskej činnosti. V závere bibliografie sú uvedené záznamy biografických hesiel, článkov a zmienok o živote a diele prof. Vladimíra Varinského.

Bibliografické záznamy sú radené v rámci jednotlivých častí bibliografie primárne chronologicky, v prípade rovnakého roku vydania sú záznamy zoradené abecedne. V prípade, keď autor vystupuje v rámci jedného diela vo viacerých roliach súčasne (napr. ako zostavovateľ, redaktor aj recenzent), uvádzame záznam danej publikácie viackrát, avšak číslovaný je len raz.

Základom pre spracovanie personálnej bibliografie prof. PhDr. Vladimíra Varinského, CSc. boli záznamy získané zo Slovenskej národnej bibliografie (SNB), Českej národnej bibliografie (ČNB) a ďalších sekundárnych informačných zdrojov. V prevažnej miere boli popisované dokumenty spracované de visu, na základe knižničného fondu Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici.

KALENDÁRIUM

1954	Narodil sa 26. apríla 1954 v Martine.
1969 – 1973	Stredná priemyselná škola v Martine.
1973 – 1978	Absolvoval vysokoškolské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (UK), odbor Učiteľstvo všeobecne vzdelávacích predmetov v špecializácii dejepis – filozofia.
1978	Po ukončení vysokoškolského štúdia začala jeho dráha historika v Múzeu SNP v Banskej Bystrici.
1980	Od 1. januára pôsobil na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici ako odborný asistent na Ústave marxizmu-leninizmu.
1983	Obhajoba rigorózneho práce, získal akademickú hodnosť doktora filozofie (PhDr.) na Filozofickej fakulte UK v Bratislave.
1987	Na Univerzite Komenského v Bratislave získal vedeckú

- hodnosť kandidáta historických vied na základe obhajoby dizertačnej práce (CSc.).
- 1989 Absolvoval šesťmesačnú vedecko-pedagogickú stáž na Moskovskej štátnej univerzite M.V. Lomonosova.
- 1990 Po absolvovaní vnútorného konkurzu bol preradený na novozriadenú Katedru histórie Fakulty humanitných a prírodných vied, ktorá sa od roku 1995 stala súčasťou novovzniknutej Fakulty humanitných vied UMB.
- 1994 Na FHV UMB v Banskej Bystrici obhájil habilitačnú prácu na tému: *Združstevňovanie a nútené práce ako nástroj obmedzovania občianskych práv na Slovensku v rokoch 1945 – 1960* a následne mu bol udelený vedecko-pedagogický titul docent v odbore 71-02-9 české a slovenské dejiny.
- 1995 – 2001 Vykonával na FHV UMB funkciu prodekana pre vedu a zahraničné styky.
- 2001 Pôsobil vo funkcii vedúceho Katedry histórie FHV UMB v Banskej Bystrici.
- 2004 Na UMB v Banskej Bystrici získal titul profesora v odbore 2.1.9 slovenské dejiny obhájil a následne bol menovaný prezidentom Slovenskej republiky.
- 2004 – 2012 Pôsobil vo funkcii dekana FHV UMB v Banskej Bystrici.

NAJVÝZNAMNEJŠIE OCENENIA

- 2000 Cena rektora Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v oblasti vedy, výskumu a umenia za rok 1999, ktorú získal ako člen autorského kolektívu šesťdielnej učebnice dejepisu pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia.
- 2005 Čestný diplom, udelený rektorom UMB za monografickú prácu v súťaži o Cenu rektora UMB za rok 2004.
- 2012 Zlatá medaila za riadenie a rozvoj Fakulty humanitných vied UMB a prácu v orgánoch fakulty a univerzity, udeľená rektorkou UMB v Banskej Bystrici

ČLENSTVO VO VEDECKÝCH SPOLOČNOSTIACH A ORGÁNOCH

- 1995 – 2001 člen Vedeckej rady Fakulty humanitných vied UMB

- v Banskej Bystrici,
člen komisie pre vedu a techniku UMB v Banskej Bystrici,
člen komisie pre medzinárodné vzťahy UMB v Banskej Bystrici.
- 1997 – 2000 člen Vedeckej rady Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove
- 1998 – 2000 riadny člen Komisie pre správu Národného cintorína v Martine, na základe menovania správcom Matice slovenskej
- 1998 – 2002 člen Spoločnej odborovej komisie doktorandského štúdia pre studijný odbor Teória vyučovania predmetov všeobecne vzdelávacej a odbornej povahy, špecializácia Teória vyučovania dejepisu
- 2002 – doteraz člen Pracovnej skupiny Akreditačnej komisie SR (PS AK) pre historické vedy, etnológiu a archeológiu. Ako člen PS AK bol spoluautorom opisu studijného odboru História a studijného odboru Muzeológia.
- 2004 – 2012 predseda Vedeckej rady (VR) FHV UMB,
člen viacerých vedeckých rád akademických a výskumných inštitúcií na Slovensku a v zahraničí (VR UMB, VR SVÚ SAV v Košiciach a VR Fakulty zdravotníctva Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave, VR Múzea SNP v Banskej Bystrici, VR FF Ostravskej univerzity v Ostrave).
- 2008 – 2012 člen Vedeckej rady Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove
- 2013 – doteraz člen VR FHV UMB, VR UMB v Banskej Bystrici, VR SVÚ SAV v Košiciach a VR Múzea SNP v Banskej Bystrici,
predseda Spoločnej odborovej komisie FHV UMB, SVÚ SAV v Košiciach a HÚ SAV v Bratislave pre ŠP 3. stupňa slovenské dejiny

ČLENSTVO V REDAKČNÝCH RADÁCH VEDECKÝCH ZBORNÍKOV A ODBORNÝCH ČASOPISOV

- 1995 – 2001   predseda edičnej komisie FHV UMB v Banskej Bystrici,
1997 – 2001   predseda redakčnej rady zborníka FHV UMB v Banskej
Bystrici *Acta Universitatis Matthiae Belii – Spoločensko-
vedná sekcia*.
1998 – doteraz   člen redakčnej rady *Acta Historica Neosoliensia*

GRANTOVÉ PROJEKTY

- 1993 – 1996   *Československo v rokoch 1948 – 1965* / vedúci projektu prof.
K. Kaplan, DrSc. (riešiteľské pracovisko: Ústav pro sou-
dobé dějiny ČSAV, Praha) ; člen zahraničnej grantovej
úlohy **V. Varinský**.
1996   *Ako moderne vyučovať dejepis* – grant nadácie Open Socie-
ty Found / **vedúci projektu V. Varinský**.
1997   *Slovenská emigrácia v zahraničí po roku 1945 a jej vplyv na*
Slovensko – „tvorivý štipendijný príspevok“ Literárneho
fondu / **vedúci projektu V. Varinský**.
1999 – 2001   *Slovenská emigrácia v zahraničí v rokoch 1945 – 1963 a jej*
vplyv na Slovensko / **vedúci výskumného projektu** gran-
tovej Komisie VEGA – **V. Varinský**.
2001 – 2005   *KSČ a radikální socializmus v Československu 1918 – 1989* –
medzinárodný grantový projekt AV ČR č. A 80663 101
(riešiteľským pracoviskom bol Ústav pro soudobé dějiny
v Prahe) / K. Fremal, P. Martuliak, S. Matejkin, M. Su-
čanská, **V. Varinský**.
2004 – 2006   VEGA č. 2/4183/04: *Radikálny komunizmus a socializmus na*
*Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokra-
ciou a totalitou* / **vedúci riešiteľského kolektívu V. Vari-
nský** ; členovia K. Fremal, J. Jambrich, P. Martuliak, P.
Mičko, M. Sučanská, M. Syrný, M. Šmigel.
2006 – 2009   *Rodina vo vojne a po vojne* / **vedúci riešiteľského kolektí-
vu** grantovej agentúry VEGA – **V. Varinský**.
2007 – 2009   VEGA č. 1/4549/07: *Analýza historických špecifik stredoslo-
venského regiónu v rámci Československa a Slovenskej repub-
liky v rokoch 1918 – 1948* / vedúci riešiteľského kolektívu

- P. Mičko ; členovia J. Alberty, K. Fremal, P. Martuliak, M. Syrný, M. Šmigel', **V. Varinský**.
- 2010 – 2012 *História vysokoškolského vzdelávania v Banskej Bystrici, vznik a vývoj UMB / vedúci projektu Pavol Martuliak ; členovia riešiteľského kolektívu: Vladimír Biloveský, Jolana Darulová, Karol Fremal, Alfonz Gajdoš, Martina Gašparová, Marián Gúčík, Stanislav Holec, Ludmila Homolová, Ján Hudec, Ján Chorvát, Jaroslav Chovanec, Vojtech Korim, Pavel Kypta, Eva Langsteinová, Marián Lihan, Stanislav Matejkin, Anita Murgašová, Juraj Nemeč, Gustav Petráš, Milan Pazúrik, Helena Pažurová, Anna Schneiderová, Lýdia Schniererová, Ján Sitarčík, Milan Sokol, Brigita Šimonová, Irena Šulajová, **Vladimír Varinský**, Milota Vetráková, Ludovít Višňovský, Peter Zbíňovský. – UGA – Univerzita M. Bela Banská Bystrica, č. I./10-009-02.*
- 2012 – 2014 *Migračné procesy na Slovensku (1918 – 1948) / vedúci riešiteľského kolektívu výskumnej úlohy grantovej agentúry SR: VEGA – **V. Varinský**.*

NAJVÝZNAMNEJŠIE VEDECKÉ PREDNÁŠKY A REFERÁTY

Vedecké konferencie v zahraničí

- 25. 10. 2000 – medzinárodný seminár: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955, Praha. (Referát: Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1939-1953 : Komparácia nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953.)
- 23. novembra 2005 – vedecký seminár na Ústave pre soudobé dějiny AV ČR v Prahe organizovaný v súvislosti s ukončením medzinárodného grantového projektu: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu 1918 – 1989* (Č. A 80663 101 Grantová agentúra ČR , GAAV).
- 5. – 6. novembra 2008 – medzinárodná konferencia *Sporné otázky spoločných dejín = A közös történelem vitás kérdései, Jäger / Eger* (Maďarsko). Organizátori: Inštitút histórie Filozofickej fakulty Vysokej školy Karola Eszterházyho v Jágri a FHV UMB v Banskej Bystrici. (Referát: Komparácia nútených prác na Slo-

vensku v rokoch 1941 – 1953.)

- 19. – 21. 11. 2008 – 2. medzinárodná konferencia: *Aktivity NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989* = NKVD/KGB activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe, 1945 – 1989, Praha (ČR). (Referát: The anti-communist activities of the exiled White Legion and its implementation by the State Security agency in Slovakia.)
- 15. – 16. 4. 2009 – medzinárodná konferencia *Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě*, Praha (ČR). (Referát: Slovenský povojnový exil a jeho protikomunistické aktivity).
- 25. – 26. 4. 2012 vystúpenie na medzinárodnej vedeckej konferencii v Jindřichovom Hradci *Kolektivizace v Československu*. (Referát: K analýze príčin stagnácie poľnohospodárskej výroby na Slovensku v rokoch urýchľovania kolektivizácie 1951 – 1952).
- 17. – 18. 4. 2013 vystúpenie na medzinárodnej konferencii v Českých Budějoviciach *Rok 1953 v Československu*. (Referát: Rok 1953 – vyvrcholenie krízového vývoja v poľnohospodárstve na Slovensku).
- 20. – 22. 5. 2014 vystúpenie na medzinárodnej vedeckej konferencii v Českých Budějoviciach *Československo v letech 1954–1962*. (Referát: Zvláštnosti 2. etapy kolektivizácie na Slovensku a jej výsledky).

Vedecké konferencie na Slovensku

- 10. 4. 1996 – vedecká konferencia *V tieni totality*, Bratislava. (Referát: Vysielač Biela légia)
- 24. – 26. 4. 2001 – XII. zjazd Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, Smolenice. (Referát: Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 : kontroverzie z pohľadu ľudáckej emigrácie.)
- 18. júna 2002 – vedecký seminár s medzinárodnou účasťou *Radikálny socializmus a dejiny KSČ do roku 1948* na Katedre histórie FHV UMB v Banskej Bystrici.

- 19. – 20. 11. 2003 – vystúpenie na vedeckej konferencii usporiadanej M SNP a KHi FHV UMB. (Referát: Odbojové aktivity Kolakoviča a Rodiny.)
- 5. 10. 2004 – seminár Radikálny socializmus na Slovensku v rokoch 1918 –1989 : spoločnosť medzi demokraciou a totalitou, Banská Bystrica. (Referát: Zvláštnosti troch etáp nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953.)
- 2005 – vystúpenie na vedeckom seminári grantového projektu Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918-1989. (Referát: Špecifikum odbojových aktivít T. Kolakoviča a jeho Rodiny vo vzťahu ku komunistom a ľudákom).
- 15. 11. 2006 – vedecká konferencia Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989), Banská Bystrica. (Referát: K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne.)
- 13. – 15. 10. 2009 – vedecká konferencia Kolaborácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945, Banská Bystrica. (Referát: Identifikácia protikomunistického odboja a jeho podoby v povojnovom období.)
- 14. – 16. novembra 2011 – medzinárodná vedecká konferencia: Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe, Ústav pamäti národa – Bratislava. (Referát: Protikomunistické aktivity profesora Kolakoviča a „Rodiny“).
- 25. 3. 2014 - vystúpenie na vedeckej konferencii v Trnave *Roky prelomu, Slovensko v rokoch 1945 – 1948*. (Referát: Slovenská povojnová emigrácia a jej aktivity na Slovensku z pohľadu nových prameňov).
- 23. – 25. 4. 2014 - vystúpenie na medzinárodnej vedeckej konferencii *Slovenské národné povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944* v M SNP v Banskej Bystrici. (Referát: Miesto a význam 2. odboja v protikomunistickej rezistencii T. Kolakoviča a Rodiny).

BIBLIOGRAFICKÁ ČASŤ

KVALIFIKAČNÉ PRÁCE

1. Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku / Vladimír Varinský. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 2004. – Inauguračná prednáška.

UČEBNICE PRE STREDNÉ ŠKOLY S CELOŠTÁTNOU PÔSOBNOSŤOU

- 2a Dejepis pre stredné školy a stredné odborné učilištia 3 : Slovensko a svet v rokoch 1849 – 1939 / autori Pavol Martuliak, Valéria Chromeková, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; gestor projektu Eva Chylová ; lektori Róbert Letz, Michal Otčenáš, Ján Bobák ... [et al.] ; aut. mp. Daniel Gurňák. – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, [1999] (Martin : Neografia). – 63 s. : fotogr., mp., obr., tab. – [Učebnica vyšla v druhom vydaní v roku 2003, ISBN 80-7158-467-3.].
- 2b Történelem a szakközépiskolák és a középfokú szaktanintézetek számára 3 : a Szlovákia és világ 1849 – 1939 év / A tervezet védnőke Eva Chylová; szerzők Valéria Chromeková, Pavol Martuliak, Eva Chylová, **Vladimír Varinský** ; fordította Ferenc Szabó. – 1. kiadás. – Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana, [1999]. – 63 s. : fotogr., mp., obr., tab. – ISBN 80-7158-261-1. – [Preklad učebnice do maďarčiny vyšiel v roku 2006 v druhom vydaní].
- 3a Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia 4 : Od 2. svetovej vojny k dnešku / Autori **Vladimír Varinský**, Michal Štefanský, Eva Chylová, Václav Štefanský, Karol Fremal ; gestor projektu Eva Chylová ; didaktická časť Eva Chylová ; lektori Róbert Letz, Michal Otčenáš, Ján Bobák ... [et al.] ; mapy Daniel Gurňák ; design Miroslav Cipár., – 1. vyd. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2000 (Martin : Neografia). – 79 s. : fotogr. (prevažne fareb.), obr., mp. ; 30 cm. – ISBN 80-7158-238-7. – [Učebnica vyšla v druhom vydaní v roku 2002, ISBN 80-7158-405-3 a v treťom vydaní v roku 2006, ISBN 80-7158-711-7].

- 3b Történelem a szakközépiskolák és a közép fokú szaktanintézetek számára 4 : Világháborútól Napjainkig / A tervezet védőnőke Eva Chylová ; szerzők **Vladimír Varinský**, Michal Štefanský, Eva Chylová, Václav Štefanský, Karol Fremal ; fordította Szabó Ferenc. – 1. kiadás. – Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2000 (Martin : Neografia). – 79 s. – ISBN 80-7158-291-3 (brož.). – [Preklad učebnice: Od 2. svetovej vojny k dnešku do maďarčiny].

VYSOKOŠKOLSKÉ UČEBNÉ TEXTY

4. Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – 1 vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela , 1996. – 46 s. ; 21 cm. – ISBN 80-8055-001-8. – [Určené pre poslucháčov FHV].

VEDECKÉ MONOGRAFIE VYDANÉ V DOMÁCICH VYDAVATELSTVÁCH

5. Ideovo-politické aspekty realizácie roľníckej politiky KŠČ v období budovania základov socializmu na Slovensku / **Vladimír Varinský** ; Ladislav Hubenák. – Bratislava : [s. n.], 1987. – 215 s. ; 30 cm.
6. Jozef Vicen a Biela légia / **Vladimír Varinský** ; rec. Karol Fremal. – 1. vyd. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2003. – 122 s. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Reg. Res. angl. a nem. – ISBN 80-8055-844-2.
7. Tábory nútej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / **Vladimír Varinský** ; rec. Karol Fremal. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2004. – 125 s. ; 21 cm. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. a nem. – (Eruditio mores futurum). – ISBN 80-8055-973-2 (brož.)
8. Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960). 1. vyd. Banská Bystrica : UMB Belianum, 2014, 140 s. ISBN 978-80-557-0762-4

VEDECKÉ ŠTÚDIE PUBLIKOVANÉ V ZAHRANIČÍ

9. Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 / **Vladimír Varinský**. – In: Soudobé dějiny. – ISSN 1210-7050. – Roč. 1, č. 6 (1994), s. 724 – 736.

10. Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – In: Polska a jej sasiedzi XIV – XX w. : zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego. Historia 34. – ISSN 1425-3399. – Opole : Uniwersytet Opolski, 1998. – S. 163 – 171.
11. Slovenská politická emigrácia po roku 1945 / **Vladimír Varinský**. – In: Historie = Historica. – Roč. 8 (195), (2000), s. 171 – 178. – [Vydáva Filosofická fakulta Ostravské univerzity].
12. Vytváranie severnej hranice Slovenska na Orave a Spiši v r. 1918-20 / **Vladimír Varinský**. – In: Slezský sborník. – ISSN 0037-6833. – Roč. 98, č.1/2, (2000), s. 133 – 137.
13. Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 / **Vladimír Varinský**. – In: Slezský sborník. – ISSN 0037-6833 – Roč. 99, č. 2 (2001), s. 135 – 140. – [Vydáva Slezský ústav Slezského zemského muzea v Opave].
14. Tri etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1939 – 1953 : komparácia nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – Res. angl. – In: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945 – 1955 : sborník. – Praha : Vězeňská služba ČR, 2001. – S. 70 – 78. – České vězeňství č. 3/2001. – [Příloha časopisu].
15. Vytváranie severnej hranice Slovenska na Orave a Spiši v rokoch 1918 – 1920 / **Vladimír Varinský**. – In: Rok 1918 w Polsce i w państwach sąsiednich / pod redakcja Leszka Kuberskiego, Michała Lisa. – Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, [2002]. – S. 123 – 128. – ISBN 83-88796-34-8.
16. Jozef Vicen a jeho činnosť v Kolakovičovej "rodine" / **Vladimír Varinský**. – In: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. [Vol.] 6 (2003). – Opava : Slezská univerzita, 2003. – S. 386 – 405. – ISBN 80-7248-213-0.
17. Zvláštnosti troch etáp nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – In: Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918 – 1989. – Č. 10, (2004), s. 35 – 41.

18. K histórii vzniku protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne / **Vladimír Varinský**. – In: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Historie. – ISSN 1213-8452. – Roč. 16, č. 16 (2009), s. 195 – 211. – [ISBN 978-80-7368-645-1].
19. Komparácia nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – Tab. – Res. angl., maď. – In: Acta Acad. Paed. Agriensis. Sectio Historiae. Tom XXXVI : A közös történelem vitás kérdései = Sporné otázky spoločných dejín / red. László Kiss, Imrich Nagy. – ISSN 1785-3117. – Eger : Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában = [Inštitút histórie Filozofickej fakulty Vysokej školy Karola Eszterházyho], 2009. – S. 219 – 239.
20. The anti-communist activities of the exiled White Legion and its implementation by the State Security agency in Slovakia / **Vladimír Varinský**. – In: Aktivita NKVD/KGB a její spolupráce s tajnými službami střední a východní Evropy 1945 – 1989 = NKVD/KGB activities and its cooperation with other secret services in Central and Eastern Europe, 1945 – 1989 : sborník k mezinárodní konferenci = Anthology of an international conference. – Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. – S. 203 – 216.
21. Antikomunističeskije organizacii „Bielyj legion“ v Slovakii / **Vladimír Varinský**. – In: Rossijskije i slavjanskije issledovanija 5 : naučnyj sbornik / ved. red. A. P. Saľkov ... [et al.]. – [1. vyd.]. – Minsk : BGU – Belorusskij gosudarstvennyj universitet, 2010. – ISBN 978-985-518-421-9. – S. 40 – 48. – [ISSN 1995-5634].
22. Slovenský povojnový exil a jeho protikomunistické aktivity / **Vladimír Varinský**. – Res. angl. – In: Odboj a odpor proti komunistickému režimu v Československu a ve střední Evropě : sborník k mezinárodní konferenci pořádané v Praze ve dnech 15. – 16. dubna 2009 / red. Ondřej Šanca. – Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2010. – S. 157 – 166. – ISBN 978-80-87211-42-7.

23. Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch urýchľovania kolektivizácie 1951 – 1952 / **Vladimír Varinský**. – In: Kolektivizace v Československu / ed. Jaroslav Rokoský, Libor Svoboda ; rec. Jakub Rákosník, Daniel Drápala. – Praha : Ústav pro výzkum totalitních režimů, 2013. – ISBN 978-80-87211-96-0. – S. 59 – 74.
24. Rok 1953 – vyvrcholenie krízového vývoja v poľnohospodárstve na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – In: Osm let po válce : rok 1953 v Československu. – Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2014. – S. 78 – 92. – ISBN 978-80-87211-98-4.

VEDECKÉ ŠTÚDIE V DOMÁCIICH KARENTOVANÝCH ČASOPISOCH

25. Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – Tab. – Bibliogr. odkaty. Pozn. Res. angl., nem. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 44, č. 1 (1996), s. 83 – 101.
26. Aktuálne problémy slovenskej historiografie po novembri 1989 : (kontroverzie z pohľadu ľudáckej emigrácie) / **Vladimír Varinský**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 50, č. 1 (2002), s. 34 – 39.
27. "Biela légia" a jej pôsobenie na strednom Slovensku (1949 – 1952) / **Vladimír Varinský**. – Res. angl., nem. In: – Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 51, č. 3 (2003), s. 435 – 446.

VEDECKÉ ŠTÚDIE V DOMÁCIICH RECENZOVANÝCH VEDECKÝCH ZBORNÍKOCH A ČASOPISOCH

28. Projekcia rozvoja poľnohospodárstva a jej realizácia na Slovensku v rokoch 1949-1960 / **Vladimír Varinský**. – Obr., tab. – Bibliogr. odkazy. – In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 22, č. 2 (1991), s. 41 – 48.
29. Nútené práce na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – Tab. – In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 24, č. 1 (1993), s. 6 – 11.
30. Tábory nútených prác na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – In: Obzor Gemera-Malohontu. – Roč. 24, č. 2 (1993), s. 50 – 54.

31. Nútené práce za slovenského štátu so zreteľom na ich vývoj v povojnovom období / **Vladimír Varinský**. – Bibliogr. odkazy. – In: Zborník k 50. výročiu Slovenského národného povstania / [ved. red.] Karol Fremal. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1994. – S. 39 – 52.
32. Niektoré metodologické a metodické problémy výskumu a výuky národných dejín / **Vladimír Varinský**. – In: Zborník z celoslovenskej konferencie učiteľov o vyučovaní dejepisu / zost. Jozef Gál. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1995. – S. 60 – 64. – ISBN 80-8041-025-9.
33. Vysielač Biela légia / **Vladimír Varinský**. – Res. nem. – In: V tieni totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953 : zborník materiálov z vedeckej konferencie v Bratislave 10. 4. 1996, dopl. o spomienky perzekvovaných osôb \c ed. Jan Pešek ; [aut.: Barnovský, M. ... et al.]. – Bratislava : Historický ústav SAV, 1996. – S. 137 – 148. – ISBN 80-967588-0-2
34. "Biela légia" a jej pôsobenie na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – In: Zborník č. 4 : zborník výstupných úloh z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou dňa 11. – 12. septembra 1996 na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica / ed. Vladimír Varinský ; do tlače pripravil Karol Fremal ; [autor úvodu Karol Fremal]. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela Fakulta humanitných vied Katedra histórie, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – S. 181 – 191. – ISBN 80-8055-027-1.
35. Ku kritike poľnohospodárskej politiky na Slovensku v rokoch 1949 – 1960 / **Vladimír Varinský**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník Fakulty humanitných vied UMB. Sekcia filologická č. 1. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulty humanitných vied UMB, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – S. 93 – 100. – ISBN 80-80-8055-080-8.
36. Historické peripetie menovej reformy v roku 1953 s osobitným zreteľom na jej vývoj na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – In: Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. – Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997.

- S. 62 – 72.
37. Názorové prúdy v slovenskej povojnovej a pofebruárovej emigrácii z pohľadu archívov ŠTB / **Vladimír Varinský**. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník Fakulty humanitných vied UMB. Sekcia spoločenskovedná 2 / zost. Alexandra Bitušíková ... [et al.] ; ved. red., úvod Karol Fremal ; red. rada Vladimír Varinský (predseda), Karol Fremal ... [et al.] ; jazyková úprava Vladimír Patráš. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulty humanitných vied UMB, 1998 (Banská Bystrica : Ján Petík– Repro hupe). – S. 193 – 201. – ISBN 80-8055-173-1.
38. Činnosť slovenskej politickej emigrácie po roku 1945 - Slovenský revolučný odboj / **Vladimír Varinský**. – In: Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník Fakulty humanitných vied UMB. Sekcia spoločenskovedná č. 3 / zost. Alexandra Bitušíková ... [et al.]. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1999. – S. 226 – 236. – ISBN 80-8055-282-7.
39. Politické akcie Ferdinanda Ďurčanského za obnovu slovenskej štátnosti do roku 1948 / **Vladimír Varinský**. – In: Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici IV. / 2001 / zost. Karol Fremal, Pavol Martuliak, Vladimír Varinský ; red. rada Milan Myška, Vladimír Varinský ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2001 (Banská Bystrica : Trian). – S. 118 – 129. – ISBN 80-8055-568-0.
40. Čo bola Biela légia / **Vladimír Varinský**. – In: Acta Historica Neosoliensia 5./2002 : ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici /zost. Karol Fremal, Pavol Martuliak, Vladimír Varinský ; red. rada Milan Myška, Július Alberty, Vladimír Varinský ...[et al.] ; rec. Július Alberty ...[et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2002 (Banská Bystrica : TRIAN). – S. 78 – 87. – ISBN 80-8055-703-9v.

41. Dve etapy nútených prác na Slovensku v rokoch 1945 – 1953 / **Vladimír Varinský**. – In: Internačné formy politickej perzekúcie 2 : zborník referátov a utajovaných dokumentov. – Košice : LAVKA, 2002. – S. 33 – 42. – ISBN 80-901175-1-1.
42. Biela légia a jej pôsobenie na Slovensku : (inauguračná prednáška prednesená pred VR FHV UMB 27. 10. 2004) / **Vladimír Varinský**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 8 / 2005 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; Rastislav Kožiak (predseda), Imrich Nagy, Július Alberty, Miroslav Daniš, Karol Fremal ...[et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Rastislav Kožiak, Pavol Martuliak ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005 (Banská Bystrica : Trian). – S. 279 – 286. – ISBN 80-8083-173-4.
43. Výučba dejepisu – SNP v učebniciach a v praxi / **Vladimír Varinský**. – In: Zjednocovanie antifašistických síl na Slovensku v roku 1943. Vznik a činnosť ilegálnej SNR : zborník z odborného seminára / zost. Ján Stanislav, Dezider Tóth. – Banská Bystrica : Múzeum SNP ; Trian, 2005. – S. 167 – 174. – ISBN 80-88945-85-2.
44. Vznik organizácií Bielej légie na Slovensku / **Vladimír Varinský**. – Res. angl. – In: Kapitoly najnovších slovenských dejín : k 70. narodeninám PhDr. Michala Barnovského, DrSc. / ed. Jan Pešek ... [et al.]. – [1. vyd.] – Bratislava : Historický ústav SAV ; Prodam, 2006. – S. 171 – 188. – ISBN 80-969623-6-1.
45. K otázke vzniku a charakteru protikomunistickej rezistencie na Slovensku v období po 2. svetovej vojne / **Vladimír Varinský**. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989) : spoločnosť medzi demokraciou a totalitou / eds. Michal Šmigel' ... [et al.] ; autori [Xénia Šuchová, Juraj Benko, Zdeněk Kárník, Milan Olejník, Jozef Jambrich, Karol Fremal, Marek Syrný, Vladimír Varinský, Mi-

- chal Šmigel, Radoslav Maskaľ, Karol Janas, Marcel Pecník, Jakub Rákosník, Ján Mervart, Zdeněk Doskočil, Soňa Gabzdilová-Olejníková, Stanislav Konečný] ; odborní red. Michal Šmigel, Karol Fremal. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB ; Bratislava : Historický ústav SAV, 2007 (Zvolen : Bratia Sabovci). – S. 122 – 136. – ISBN 978-80-8083-405-0.
46. Identifikácia protikomunistického odboja a jeho podoby v povojnovom období / Vladimír Varinský. – Res. angl. – In: Kola-borácia a odboj na Slovensku a v krajinách nemeckej sféry vplyvu v rokoch 1939 – 1945 / Marek Syrný ... [et al.]. – Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2009. – S. 409 – 420.
47. Slovenský politický exil a jeho protikomunistické aktivity na Slovensku v povojnovom období / **Vladimír Varinský**. – Bibliogr. odkazy. Res. angl. – In: Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948 / Peter Mičko ... [et al.] ; [recenzenti Martin Pekár, Karol Janas]. – Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 2009. – S. 269 – 280. – ISBN 978-80-8083-880-5.
48. Anti-Communist Activities of the Exile White Legion and Its Operation by the State Security in Slovakia / **Vladimír Varinský**. – In: Historiography in Motion : Slovak Contributions to the 21st International Congress of Historical Sciences / ed. Roman Holec, Rastislav Kožiak ; rec. Ján Steinhübel ... [et al.]. – Bratislava : Institute of History of Slovak Academy of Sciences ; Banská Bystrica : State Scientific Library, 2010. – S. 134 –145. – ISBN 978-80-89388-31-8.
49. Protikomunistické aktivity profesora Kolakoviča a „Rodiny“ / **Vladimír Varinský**. – Res. angl. – In: Protikomunistický odboj v strednej a východnej Európe : zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie, Bratislava 14. – 16. novembra 2011. – Bratislava : Ústav pamäti národa, 2012. – S. 20 – 38. – ISBN 978-80-89335-50-3.

METODICKÉ ŠTÚDIE A MATERIÁLY

50. K niektorým výsledkom národných dejín v rokoch 1945-1948 a ich využitie vo vyučovaní dejepisu / **Vladimír Varinský**. – Banská Bystrica : Metodické centrum, 1995. – 12 s. : 21 cm. – [Prednášky].

PUBLIKOVANÉ RECENZIE

51. Žatkuliak, J.: V mene zákonov a proti občanom? / **Vladimír Varinský**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 43, č. 2 (1995), s. 372 – 374.
52. [Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji] / **Vladimír Varinský**. – [Recenzia knihy: Po stopách Bielej légie v protikomunistickom odboji / Pavol Cintavý. Bratislava : Lúč, 1995]. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 44, č. 4, (1996), s. 701 – 703.
53. Pešek, J.: Odvrátená tvár totality / **V. Varinský**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 47, č. 2 (1999), s. 316 – 320.
54. [Odvrátená tvár totality] / [autor recenze] **Vladimír Varinský**. – V rubrice: Literatura. – In: Slezský sborník. – ISSN 0037-6833. – Roč. 97, č. 3-4 (1999), s. 305 – 309.
55. Pešek, J.: Nástroj represie a politickej kontroly / **V. Varinský**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 49, č. 3 (2001), s. 536 – 538.
56. Štefanský, Michal: Studená vojna, Slovensko 1946-1954 / **Vladimír Varinský**. – In: Vojenská história. – ISSN 1335-3314. – Roč. 13, č. 3 (2009), s. 163 – [166].
57. Londák, Miroslav - Sikora, Stanislav a kol. Rok 1968 a jeho miesto v našich dejinách / **Vladimír Varinský**. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 59, č. 1 (2011), s. 133 – 136.

BIBLIOGRAFIE

58. Súradnice života a práce : k sedemdesiatinám promovaného pedagóga doc. PhDr. Miloša Štilla, CSc. / zost. Miloš Štilla; zodp. red. **Vladimír Varinský**. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1999. – 86 s. – ISBN 80-8055-288-6. –

[Personálna bibliografia: s. 15 – 49].

ODBORNÉ PRÍSPEVKY V ZBORNÍKOCH, MONOGRAFIÁCH A PERIODIKÁCH

59. Tresty bez súdu : S nástupom totality vznikali pracovné tábory / **Vladimír Varinský**. – Obr. – In: Historická revue. – Roč. 4, č. 7 (1993), s. 18 – 19.
60. Plody triednej nenávisťi : Tábory nútených prác / **Vladimír Varinský**. – In: Historická revue. – Roč. 5, č. 2 (1994), s. 18 – 19.
61. Trauma nútených prác / **Vladimír Varinský**. – Obr. – In: Historická revue. – Roč. 6, č. 6 (1995), s. 33 – 34.
62. Komu slúžila Biela légia? : Odboj na vlnách éteru / **Vladimír Varinský**. – Obr. – In: Historická revue. – Roč. 7, č. 10 (1996), s. 18 – 19.
63. Fakulta humanitných vied UMB / K. Fremal, **V. Varinský**, J. Darulová : tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. – In: Dvadsaťročná Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici : zo stránok histórie jubilujúcej Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a jej predchodkýň / Pavol Martuliak ... [et al.] ; [recenzenti Július Alberty, Jozef Benčo]. – Banská Bystrica : Trian, 2012. – S. 133 – 148. : obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., nem. – ISBN 80-8937-113-6.

REDAKČNÁ A ZOSTAVOVATEĽSKÁ ČINNOSŤ

64. Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník fakulty humanitných vied UMB. Sekcia spoločenskovedná I. / zost. Daniela Fobelová, ... [et al.] ; vedecký redaktor Karol Fremal ; **red. rada Vladimír Varinský (predseda)**, Karol Fremal ... [et al.]. – Banská Bystrica : Fakulta humanitných vied UMB, 1997. – 169 s. : tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. – ISBN 80-8055-079-4.
65. Zborník č. 4 : zborník výstupných úloh z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou dňa 11. – 12. septembra 1996 na Fakulte humanitných vied Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica / **ed. Vladimír Varinský** ; do tlače pripravil Karol Fremal ; [autor úvodu Karol Fremal]. – Banská Bystrica : Univerzita Ma-

- teja Bela Fakulta humanitných vied Katedra histórie, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – 204 s. : tab. ; 25 cm. – ISBN 80-8055-027-1.
66. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela I./ 1998 / zost. Július Alberty, Stanislav Matejkin, Rastislav Kožiak ; vedecký red. Stanislav Matejkin ; zodp. red. Rastislav Kožiak; **red. rada** Július Alberty (predseda), Milan Myška, Adam Suchoňski, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, (Banská Bystrica : Trian), 1998. – 242 s. : grafy, tab. – Príspevky v jaz. českom, poľskom a nemeckom. – ISBN 80-8055-205-3.
67. Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník Fakulty humanitných vied UMB. Sekcia spoločenskovedná 2 / zost. Alexandra Bitušíková, Daniela Fobelová, Karol Fremal, Libuša Gajdošová ; ved. red., úvod Karol Fremal ; **red. rada Vladimír Varinský (predseda)**, Karol Fremal ... [et al.] ; jazyková úprava Vladimír Patráš. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulty humanitných vied UMB, 1998 (Banská Bystrica : Ján Petík– Repro hupe). – 303 s. – ISBN 80-8055-173-1.
68. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici II. / 1999 / zost. Stanislav Matejkin, Karol Fremal ; **ved. red. Vladimír Varinský** ; **red. rada** Július Alberty (predseda), Milan Myška, Adam Suchoňski, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 1999 (Banská Bystrica : Bratia Sabovci). – 250 s. – ISBN 80-8055-344-0.
69. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici III. / 2000 / zost. Karol Fremal, Stanislav Matejkin ; vedecký red. Stanislav Matejkin ; **red. rada** Július Alberty, Milan Myška, Adam Suchoňski, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ;

- rec. Július Alberty, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2000 (Harmanec : Vojenský kartografický ústav). – 208. s. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8055-457-9.
70. Acta Universitatis Matthiae Belii : zborník Fakulty humanitných vied UMB. Sekcia spoločenskovedná. Ročník IV / zost. Jolana Darulová, Karol Fremal ... [et al.] ; ved. red., úvod Karol Fremal ; **red. rada Vladimír Varinský (predseda)**, Július Alberty, Stanislav Balko ... [et al.] ; jaz. úpr. Vladimír Patráš. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulty humanitných vied UMB, 2000 ([Zvolen] : Bratia Sabovci). – 251 s. : obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl. – ISBN 80-8055-431-5.
71. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici IV. / 2001 / **zost.** Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ; **red. rada** Milan Myška, Adam Suchonski, Július Alberty, Pavol Martuliak, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Michal Barnovský, Darina Bialeková, Karol Fremal ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2001 (Banská Bystrica : Trian). – 187 s. – ISBN 80-8055-568-0.
72. Acta Historica Neosoliensia 5./2002 : ročenka katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici /**zost.** Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ; **red. rada** Milan Myška, Július Alberty, **Vladimír Varinský** ...[et al.] ; rec. Július Alberty ...[et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2002 (Banská Bystrica : TRIAN). – 227 s. : tab., grafy. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Cudzojazyčné res. – ISBN 80-8055-703-9v.
73. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 6/2003 / **zost.** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, **Vladimír Varinský** ; **red. rada** Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Vincent

- Múcska, Karol Fremal ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2003 (Banská Bystrica : Trian). – 230 s. : obr., tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., nem. – Príspevky aj v češtine a poľštine. – ISBN 80-88945-74-7.
74. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 7/2004 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, Vladimír Varinský ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004 (Banská Bystrica : Trian). – 230 s. : tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., nem. + 1 voľ. príl. – ISBN 80-8083-035-5.
75. Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 8 / 2005 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak (predseda), Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Rastislav Kožiak, Pavol Martuliak ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005 (Banská Bystrica : Trian). – ISBN 80-8083-173-4.
76. 10 rokov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / [**ed. Vladimír Varinský**]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005. – 30 s. : fotogr., grafy, mp., tab. ; 21 cm. – ISBN 80-8083-067-3.
77. Acta Historica Neosoliensia : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 9, č. 9 (2006). – 438 s. – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, **Vladimír Varinský** ... [et al.] ; rec. Július Alberty, Miroslav Daniš, Jolana Darulová, Karol Fremal ... [et al.].
78. Acta Historica Neosoliensia 10/2007 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela

- v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 10, č. 10 (2007). – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ...[et al.] ; recenzenti: Július Alberty, Karol Fremal ...[et al.].
79. Acta Historica Neosoliensia 11/2008 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 11 (2008). – 416 s. – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ...[et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Vladimír Varinský...[et al.].
80. Acta Historica Neosoliensia 12/2009 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 12, č. 12 (2009). – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; **red. rada** Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský** ...[et al.] ; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Vladimír Varinský...[et al.].

EXPERTÍZNA, POSUDZOVATEĽSKÁ A LEKTORSKÁ ČINNOSŤ

Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 7/2004 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, Vladimír Varinský ... [et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ... [et al.] – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2004 (Banská Bystrica : Trian). – 230 s. : tab. – Bibliogr. odkazy. Pozn. Res. angl., nem. + 1 voľ. príl. – ISBN 80-8083-035-5.

⇒ Pozri záznam 74

Acta Historica Neosoliensia 11/2008 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 11 (2008). – 416 s. – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, Vladimír

Varinský ...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský**...[et al.].

⇒ Pozri záznam 79

Acta Historica Neosoliensia 12/2009 : odborný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 12, č. 12 (2009). – [zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak, Imrich Nagy, Július Alberty, Karol Fremal, Vladimír Varinský ...[et al.] ; **rec.** Július Alberty, Karol Fremal, **Vladimír Varinský**...[et al.].

⇒ Pozri záznam 80

81. Mladá veda 2009. Historické vedy, filozofia a etika : zborník vedeckých štúdií doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici / ved. red. Kristína Krnová ; zost. Eva Homolová, Rastislav Kožiak, Denisa Vífazková ...[et al.] ; **rec.** František Briška, Pavol Fobel, Daniela Fobelová, Karol Fremal, Pavol Martuliak, **Vladimír Varinský** ...[et al.] ; tech. red. a graf. návrh obálky Ingrid Balážová. – Banská Bystrica : FHV UMB, 2009 (Zvolen : Bratia Sabovci). – 170 s. – ISBN 978-80-8083-860-7.

BIOGRAFICKÉ HESLÁ, ČLÁNKY A ZMIENKY O ŽIVOTE A DIELE PROF. VLADIMÍRA VARINSKÉHO

82. Fakulta humanitných a prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici : Katedra histórie a etnológie. – Na str. 57 personálne zloženie katedry. Stručné profily pracovníkov včítane **V. Varinského**. – In. Pamätnica vysokého školstva v Banskej Bystrici 1954 – 1994 / zodp. red. Karol Fremal ; red. rada Otto Tomeček, Ján Krajčo, Karol Fremal, Pavol Hanzel, Ján Kolenička, Milota Vetráková, René Baďura, Vladimír Patráš, Mariana Stejskalová, Miloš Štilla; výtvarné riešenie René Baďura ; fotogr. Michal Vojtek. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 1994 (Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť Jána Amosa Komenského). – S. 56 – 57. – ISBN 80-85162-71-7.

83. Autori zborníka – In: Acta Universitatis Matthiae Belii. Zborník Fakulty humanitných vied UMB : spoločenskovedná sekcia č. 1 / zost. Daniela Fobelová, Libuša Gajdošová, Alexandra Bitušíková ; ved. red. Karol Fremal ; rec. Juraj Kučírek, Ján Stanislav, Ján Žilák ... [et al.]. ; jazyk. úpr. Vladimír Patráš. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Fakulty humanitných vied UMB, 1997 (Banská Bystrica : Trian). – S. 168, [1] s. – ISBN 80-8055-079-4. – [Na s. 168 zmienka o **V. Varinskom**].
84. Fakulta humanitných vied UMB. – Zmienky. – In: Univerzita Mateja Bela : desať rokov rozvoja a perspektívy / ed. komisia Jiří Michal, Pavol Bartík, Peter Daniel ... [et al.]. ; obálka Michal Bartko. – Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2002 ([Zvolen] : Bratia Sabovci s r. o.). – S. 125 – 152. – ISBN 80-8055-672-5.
85. Publikačná činnosť na Katedre histórie v roku 2004 / Rastislav Kožiak, Mária Rusková. – Publikačná činnosť V. Varinského – zmienky. – In: Acta Historica Neosoliensia : ročenka Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 8 / 2005 / zost. Rastislav Kožiak, Imrich Nagy ; red. rada Rastislav Kožiak (predseda), Imrich Nagy, Július Alberty, Miroslav Daniš, Karol Fremal ...[et al.]; rec. Július Alberty, Karol Fremal, Rastislav Kožiak, Pavol Martuliak ... [et al.]. – 1. vyd. – Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005 (Banská Bystrica : Trian). – S. 325 – 333.
86. Varinský, V.: Jozef Vicen a Biela légia / Michal Štefanský. – [**Recenzia knihy V. Varinského**]. – In: Vojenská história. – ISSN 1335-3314 – Roč. 8, č. 2 (2004), s. 131 – 133.
87. Varinský, V.: Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / P. Martinák. – [**Recenzia knihy V. Varinského**]. – In: Historické rozhľady II/2005. – Trnava : Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2005. – S. 377 – 379.
88. Varinský, V.: Tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1941 – 1953 / J. Pešek. – [**Recenzia knihy V. Varinského**]. – In: Historický časopis. – ISSN 0018-2575. – Roč. 53, č. 1 (2005), s. 153 – 156.

89. **Vladimír Varinský**. – [Biografické heslo].– In: Who is Who v Slovenskej republike založené Ralphom Hübnerom : životopisná encyklopédia-. Dodatkové dielo. – 2. vyd. – Zug : Hübners Who is Who, 2005. – S. 620. – ISBN 3-7290-0048 ; 4. Vyd. 2007. – S. 937. – ISBN 978-3-7290-0067-4.
90. Konferencia s medzinárodnou účasťou „Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku v rokoch 1918 – 1989. Spoločnosť medzi demokraciou a totalitou“. Banská Bystrica, 15. novembra 2006 / Jana Šišjaková. – V rubrike: Správy. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 427]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 9, č. 1(2006), s. 427 – 428. – ISSN 1336-9148.
91. Zoznam kvalifikačných prác vypracovaných a obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2005 / Marián Karcol. – V rubrike: Správy. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 416, 417]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 9, č. 1(2006), s. 416 – 417. – ISSN 1336-9148.
92. Bibliografia publikovaných príspevkov v Acta historica Neosoliensia 1 – 9 / Marián Karcol. – V rubrike: Dokumenty. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 346, 348, 349, 351, 352, 353, 354, 355]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 10, č. 1(2007), s. 346 – 356. – ISSN 1336-9148.
93. Netradičné pramene pre výskum sociálnych dejín a „mikrodejín“ (možnosti a úskalia využitia) / Marián Karcol. – V rubrike: Správy. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 433]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 10, č. 1(2007), s. 433. – ISSN 1336-9148.
94. Zoznam kvalifikačných prác vypracovaných a obhájených na Katedre histórie FHV UMB v roku 2006 / Marián Karcol. – V rubrike: Správy. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 426, 427]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 10, č. 1(2007), s. 425 – 427. – ISSN 1336-9148.
95. Medzinárodná vedecká konferencia *Sporné otázky spoločných dejín / A közös történelem vitás kérdései* (Jáger / Eger 5.-6. novembra 2008) / Miroslav Kmeť, Patrik Kunec. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 415]. – In: Acta Historica Neosoliensia 11/2008 : od-

borný časopis Katedry histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. – ISSN 1336-9148. – Roč. 11, č. 11 (2008), s. 414 – 415.

96. Osobnosti Banskej Bystrice na začiatku tretieho tisícročia / zost. Blanka Snopková, Anna Klimová, Henrieta Albertová; zodp. red. Oľga Lauková; obálka Peter Valach. – Fotogr. – Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2010. – 287 s. – Register osobností. Register profesií. Zoznam skratiek. – ISBN 978-80-89388-34-9. – [Na s. 262 biografické heslo **V. Varinského**].
97. Z čoho sa učia najnovšie dejiny na našich vysokých školách? / Karol Krpala. – V rubrike: Polemiky a diskusie. – [Zmienky o **V. Varinskom** na s. 351, 352]. – In: Acta historica Neosoliensia. – Roč. 16, č. 1 – 2 (2013), s. 323 – 373. – ISSN 1336-9148.

Prenájom hospodárskych úžitkov na konci feudalizmu v Starohradskom panstve

MARIÁN LIŠČÁK

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Vlastnícke vzťahy

Neskorofeudálne Starohradské panstvo bolo pozostatkom pôvodne rozsiahleho panského územia z čias stredoveku. Od roku 1457 panstvo nastalo získal do vlastníctva rod Pongrárcovcov a v ich rukách zostalo až do konca feudalizmu.¹ Rod Pongrárcovcov bol starým liptovským šľachtickým rodom a podobne ako niekoľko ďalších tamojších šľachticov si svoj pôvod odvodzovali od českých šľachticov Beucha, Heucha a Polka, ktorí v roku 1230 získali v Liptove majetky.² V prvej polovici 19. storočia obývali na panstve dva kaštiele, a to jeden v Krasňanoch a jeden v Nededzi. Z rozvetvenej rodiny na začiatku 19. storočia panstvo spravovali Adam a Anton Pongrárcovci. Po smrti Adama chvíľu začiatkom dvadsiatych rokov vo vlastníckych dokumentoch vystupuje namiesto neho meno Terézie Pongrárcovej. Následne začiatkom tridsiatych rokov je čoraz viac administratívnych dokumentov vedených pod hlavičkou grófa Rudolfa Pongráca a okrem neho ešte hlavne Kajetána a okrajovo potom Jána a Gašpara Pongrárcovcov.³ Keďže vlastníci panstva žili priamo na jeho území, nebola v rámci úradníckej štruktúry v panstve potrebná funkcia direktora, čiže zástupcu majiteľa. Zvyšné úradnícke funkcie si však zachovali klasickú štruktúru feudálnych panstiev v hornom Uhorsku, keď na čele dištriktov, na ktoré sa panstvá pri väčšej rozlohe delili, stáli provízori a pod nimi slúžili nižší úradníci ako dôchodní (pokladníci), frumentári (hospodárski úradníci), lesníci, fiškáli (advokáti), špáni (správcovia majerov) a iné nižšie postavené úradníctvo.⁴ Rod

---

¹ MARSINA, Richard: Starý hrad a starohradské panstvo. In: *Vlastivedný časopis*, 1963, s. 118-119.

² FEDERMAYER, Frederik: *Lexikón erbov šľachty na Slovensku I. Trenčianska stolica*. Bratislava : Hajko a Hajková, 2000, s. 184.

³ Štátny archív Bytča: Starohradské panstvo. Krabice 10 a 20.

⁴ Viac o úradníckych postoch na panstvách pozri: SEDLÁK, František: *Náčrt vývinu správy*

Pongrácovcov často zastával rozličné funkcie i v úradných štruktúrach Trenčianskej stolice. Napríklad Jozef Pongrác bol stoličným slúžnym v severnej časti Trenčianskej stolice na konci 18. storočia⁵ a Gašpar Pongrác bol podžupanom Trenčianskej stolice v rokoch 1840 – 1848.⁶ K Starohradskému panstvu patrilo mestečko Varín a obce Krasňany, Stráža, Lysica, Belá, Nezbudská Lúčka, Kotrčiná Lúčka, Zástranie, Snežnica a časť Nededze.⁷ Okrem toho panstvo vlastnilo i časť obcí Horný Vadičov a Stredný Vadičov.⁸

Prenájomné zmluvy – kontrakty

Menšie regálne práva boli privilégiá zemepánov počas obdobia feudalizmu, ktoré vyplývali z feudálneho vlastníctva pôdy a boli osobitne zabezpečené feudálnymi zákonmi. Zabezpečovali vlastníkom panstiev nad týmito územiaми, vrátane obcí a poddaných na nich žijúcich, významné právomoci.⁹ Medzi menšie regálne práva patrili napríklad právo na výrobu a predaj alkoholu, výčapné právo, mlynské právo, právo výseku mäsa, právo ťažiť kameň, dolovať piesok, páliť tehly, ale aj právo vyberať mýto.¹⁰ Po zavedení urbárskej regulácie Márie Terézie si mnohé panstvá začínajú viac uvedomovať potencionálny benefit, ktorý im tieto regálne práva môžu priniesť bez zbytočných nákladov na ich vlastnú prevádzku. Začínajú preto meniť svoj postoj k pôvodným hospodárskym jednotkám na území svojich panstiev a tieto sa snažia získať pod svoju

---

feudálnych panstiev na Slovensku od polovice 16. do polovice 19. storočia. In: *Historické štúdie* X, 1965, s. 54-87.

⁵ ŠA BY: PBS, k. 66.

⁶ MARTINICKÝ, Miroslav: Podžupani Trenčianskej stolice 1268 – 1913. [citované 20. októbra 2014]. Dostupné na internete:

<<http://miro-martinicky.blogspot.sk/search/label/Archontol%C3%B3gia>>.

⁷ MARSINA, R.: Starý hrad a starohradské panstvo. In: *Vlastivedný časopis*, 1963, roč. XII, č. 1, s. 120.

⁸ Dôkazom sú práve prenájomné zmluvy na hospodárske jednotky, ktoré panstvo v týchto obciach vlastnilo (ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.), ale napríklad i tereziánsky urbár ([citované 30. októbra 2014]. Dostupné na internete:

<<http://archivportal.arcanum.hu/urberi/opt/a130904.htm?v=pdf&a=start>>.

⁹ MESÁROŠ, Július. *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848 – 1900*. Bratislava : Osveťa, 1959, s. 56.

¹⁰ MESÁROŠ, J.: *Roľnícka a národnostná otázka na Slovensku 1848 – 1900*, s. 56-57.

správu.¹¹ Omnoho efektívnejším spôsobom využitia hospodárskych budov na panstve sa totiž stalo ich prenajímanie či už vyučeným remeselníkom, prípadne narastajúcej židovskej komunite prichádzajúcej z Moravy a poľskej Haliče. Takto sa do panskej pokladnice dostávali priamo financie za nájom hospodárskej jednotky a odpadli problémy súvisiace s ich personálnym obsadením a prevádzkou.¹²

V nájomných zmluvách označovaných dobovo kontrakty sa často stretávame so slovom „árenda.“ V dobovom ponímaní toto slovo znamenalo vlastne prenájom a „árendátorom“ bol označovaný nájomca. Výraz bol však natoľko zaužívaný, že ním boli označovaní aj poskytovatelia pôžičiek. To môže vnašať mierny zmätok pri interpretácii listín. Oba pojmy boli v panstvách severnej časti Trenčianskej stolice často používané práve vďaka prenájomným zmluvám, teda kontraktom na rôzne hospodárske jednotky. Celý systém kontraktov spočíval v tom, že panstvá pri vypršaní predchádzajúceho kontraktu na daný majetok vyhlásili v jednotlivých dištriktoch licitáciu, do ktorej sa mohol zapojiť ktokoľvek (v prípade mlynov, len kvalifikovaní mlynári). Kto v licitácii ponúkol najvyšší nájom („kauciu“) na daný majetok, stal sa víťazom. Víťaz sa potom stal „árendátorom“ (nájomcom) daného objektu (úžitku) na obdobie zväčša troch rokov, pričom ručil celým svojím majetkom za prenajatú vec.¹³ Ak však mal finančnú hotovosť na zloženie kaucie za celý majetok, ručiť nemusel. Pri kontrakte bol zväčša priložený inventár, ktorý daný majetok obsahoval. Každú opravu nižšiu ako 5 zlatých mal zo svojich financií hradiť nájomca a prevyšujúcu túto čiastku naopak panstvo.¹⁴ Výrobu na danom majetku pre potreby panstva musel dotýčny plniť zadarmo a bez odvrávania či zdržovania.¹⁵ S prenajatým majetkom nájomca

---

¹¹ Značnú časť z nich napríklad získali vďaka zrušeniu dedičného richtárstva a z neho plynúcich úžitkov 2. januára 1773. REBRO, Karol: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1959, s. 426.

¹² REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 465.

¹³ „Ponevacz Arendator Minar Cautiu na hotovych penyazoch zlozit nemoze preto wsetko jeko Imanje pohnutelne a nepohnutelne jako y swoj urbarsky grunt Sl. Panstvou podmanuje, aby na prihodu tu jestli bi Minar Arendator Conditiiu zwis wipasanu za dost uczinit nemohel seba dostateznie wiplatit mohlo.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

¹⁴ „Jaka kolwek Reparatia pritomto wsetkem stawany by sa ukazala ktera pjet zlatich neprewisuje Minara Arendatora zostava, wise ale pjet zlatich Reparatiu Sl. Panstvo zeswego dat slubuje.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

¹⁵ „Setko Panskej zbozje pre potrebu domacsu a Majersku, jak y potreby Slad a Srot do Palenicze

automaticky nadobudol i k nemu prislúchajúce úžitky (záhradu, role atď.).¹⁶ V prípade, že panstvá chceli uskutočniť na danom objekte nejaké rekonštrukčné práce, nájomca to musel v plnej miere strpieť. Kontrakty možno rozdeliť na urbárske a neurbárske (tzv. benefiálne). Zatiaľ čo k urbárskym možno zaradiť kontrakty súvisiace s urbárskymi záležitosťami, akými bol hlavne výkup poddanských povinností, tak medzi neurbárske kontrakty možno potom zaradiť všetky zmluvy súvisiace s prenájomom zemepanských regálnych práv a kuriálnych pozemkov.¹⁷

Krčmy

Prenájom krčiem vychádzal z práva zemepánov na výčap a výrobu liehovín a nápojov. V období pred tereziánskym urbárom sa to vykonávalo zväčša zamestnaním niektorého z poddaných na panskej krčme ako výčapníka, za čo on dostal určité úľavy vo vlastných poddanských povinnostiach a plat zväčša vo výške 4 grajciarov od každého predaného okovu liehovín.¹⁸ Zmena nastala okrem urbárskej regulácie i zavedením opatrení syna Márie Terézie Jozefa II., teda hlavne prijatím patentu s názvom *Systematica Gentis Judaicae Regulatio* 13. mája 1783,¹⁹ ktorý umožnil členom židovskej komunity brať do prenájmu hospodárske majetky, prevádzkovať remeslá na miestach bez cechov, študovať a používať hebrejčinu pri náboženských obradoch.²⁰ V tomto období navyše do oblasti severozápadného Uhorska prichádza početnejšia židovská komunita z oblastí Moravy a Sliezka, ale i z Haliče.²¹ Títo sa často usádzajú na panstvách v prenajatých budovách stojacich na kuriálnych pozemkoch,²² ale i v mestečkách a začínajú rozvíjať podnikateľské aktivity

---

Panskej a Pivovara, darmo a bez wsetkeho mita brany mlet povinen jest.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Iľešházy Trenčín, nespracované.

¹⁶ „K lepšemu wiziwenu Minara Arendator wsicek ten uzitek kteri do uzitku ktemu mlinu patri menowite Zahradu naRowine wedla Mlina y napozatim Kulejte Stredne patrit bude.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Iľešházy Trenčín, nespracované.

¹⁷ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 438.

¹⁸ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 465.

¹⁹ PATAI, Raphael: *The Jews of Hungary: history, culture, psychology*. Detroit : Wayne State University Press, 1996, s. 213.

²⁰ PATAI, R.: *The Jews of Hungary: history, culture, psychology*, s. 213-215.

²¹ Pôvod židovského obyvateľstva dokumentuje napríklad súpis židov na panstve Strečno, ktorý popisuje aj ich pôvod. ŠA BY: PBS, k. 323. Súpis židov z roku 1822.

²² „Nize podepsani sptironim pismom znamo činim ze som Chalupu moju na Fundusi Curialskem

prostredníctvom prenájmu krčiem, prípadne obchodovaním s rozličným tovarom.²³

Práve vďaka možnému prenájmu hospodárskych budov sa začína v tomto období hojne rozvíjať budovanie nových. Takže ak pôvodne v obciach bývala zväčša jedna krčma, v tomto období už začínajú byť bežné aj dve prípadne tri. Navyše panstvá využívali nariadenie urbára, podľa ktorého mal byť všetok predaj piva a páleného, rovnako i jeho príprava v rézii panstva počas celého roka. Týmto nariadením vlastne urbár zaväzoval k prospechu panstiev všetkých poddaných kupovať alkohol na území panstva len v panských krčmách a zároveň kupovať tam len panský alkohol.²⁴ Preto je samozrejmé, že panstvá sa snažili zvýšiť či už počet krčiem na svojom území, ale hlavne produkciu liehovín a destilátov.

Na Starohradskom panstve mal rod Pongrácovcov krčmu prakticky v každej z 11 obcí. Z množstva zachovaných kontraktov na ich prenájom je zaujímavý napríklad kontrakt z roku 1805, ktorý pojednáva o prenájme viacerých krčiem a niekoľkých pozemkov židovským podnikateľom z Krasňan Vlčekom Grossom na tri roky, ktorý bol v rovnakom znení následne predĺžený ešte i na roky 1808 – 1811. Gross si totiž prenajal za veľmi vysoký nájom 700 zlatých ročne všetky krčmy v obciach Lysica,²⁵ Kuciňa (dnešná Kubíková),²⁶ Stráža, Kotrčina Lúčka, Zástranie, Snežnica, Nededza a Stredný Vadičov.²⁷ Špecifikom tohto kontraktu je fakt, že

---

Majerowskem tak rečenu w Osade Bella W tejto Stolicy Trenčanskej sa winachazajicu Zsidakow a sice Stein Markowi a Halman Adamowi na uplne Tri Roky od dna 1 Jan 1824 ratacie do arendi odezdał“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²³ Súpis židovského obyvateľstva uvádzajú aj ich bydlisko a povolanie. V prípade bydliska prevažujú prenajaté nehnuteľnosti od panstva, prípadne obývali priamo prenajaté krčmy. V prípade zamestnaní prevažuje krčmárstvo a obchodníctvo. ŠA BY: PBS, k. 323. Súpis židov z roku 1822.

²⁴ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 464-467.

²⁵ Ako je zrejme z kontraktu roku 1849, tak v jej pivnici sa nachádzala pálenica. Navyše krčma bola v neskoršom období murovaná. „*Rose Krscmi Lisicki u ktorej sa nachazaju dve Izbi Kuchina Pitownicsa Mastal Palenicsa Sklepita Stawanje setko murowane*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

²⁶ Krčma niesla v danej dobe názov Ďurčov. Kubíková je dnes časťou obce Belá.

²⁷ „*Ja niže podepsany spritonnim pismom zeznawam a wsem komuby wul aneb buducne prinaleželo wedety znamo činim ze jakowe krčmy panstwy Starohradskem Sl. Trenchanskej tejto Stolicze ležice a winachazajicye jaksto w Osade Lisiczicy, Kucyinach w Pyurčsove, Hlbokem w Strazy, Kotrzino Lu-*

v niektorých týchto krčmách pracovali panstvom dosadení krčmári a v tomto stave zostali i po ich prevzatí Grossom. Takže pracovali v krčme tohto židovského nájomcu, ale boli zamestnancami panstva (výčapníkmi). To sa zároveň v zmluve zaviazalo, že v prípade potreby ich nahradí za iných poddaných.²⁸ Veľmi neobvyklým na vtedajšie pomery je i povolenie panstva pre nájomcu predávať aj svoj vlastný alkohol. Árendátor teda nebol zaviazaný výhradným predajom panského alkoholu. Pritom v okolitých panstvách bolo bežnou praxou, že v krčmách sa mohol predávať len panstvom vyrobený alkohol. Toto si panstvo prirodzene vykompenzovalo už v samotnej výške prenájmu. Avšak dôvod bol i ten, že panstvo i samotnú pálenicu a pivovar prenajímalo, a teda zrieklo sa byrokraticky i personálne zložitej výroby alkoholu a ponechalo ju v rukách súkromných osôb.²⁹ V neskoršom období³⁰ už aj vyššie spomínané krčmy boli prenajímané zväčša samostatne, keďže pravdepodobne už nebol záujemca, ktorý by ich chcel prenajať hromadne.

Okrem týchto krčiem boli na panstve, ako je zrejme z kontraktu roku 1827, ešte ďalšie dve krčmy v obci Belá. Nazývali sa „vyšná“ a „nižná“. Ich nájomcom sa v danom roku stal Jozef Tiroler.³¹ „Nižná“ bola zaujímavá tým, že k nej patrila i väčšia pálenica.³² Nájomca, ktorým bol napríklad v roku 1843 Abrahám Fischer, tak získal okrem práva prevádzkovať krčmu i právo na pálenie alkoholu a dokonca i na predaj rôznych druhov tovarov vrátane mäsových výrobkov.³³ Nájomcom „vyšnej“

čsky, *Zastranje, Snasnicze w Nedeczy a postrednem Vagyičsove .... krčmy wsetky tito zwis doložene a zeme wipisane do Arendy na try Uplne Roky od dna 1 Aprila Roku bežičiho 1808 as do dne 31 Martiusa Roku 1811 rataicze Arendatorowy naten čas Krasnanskemu židakowy Vlešek Grosz*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²⁸ „Jestliby ale w Osadach Zastrany Snasnizy, Kotrčino Lučsky a Sztrany wčilajsi Krčmary na budcze nezastavaly na místo takich druhich poddanich za krčmarow ustanowit povinen budem.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

²⁹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³⁰ Po smrti Vlčeka Grossa, teda približne od začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia.

³¹ „Niže podepsany zeznavam a znamo činim ze sem dal do Arendy na Roky tri Arendatorovi Krasnyanskemu Josefovi Tiroler Krčmi moje Belske niznu a visnye spripadnostiami ku Krčmam tim prisluchaicim a to sice.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³² „Odevzdava sa predmenuvanemu Arendatorovi Krčma Belska ze setkim pripadnostami totisto s Pálenicu Mastalu Humnom Paitu ze zahradu a dvoma kusmi Role na Korinach pod Sest meric a na kusoc a Belej pod Stiri Merice Merovanima.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273

³³ „Dovoluje sa predmenuvaním Arendatorom vedeydatej jemu krčme palit a jakikolvek Kupectvo prevazat ano y Maso vedle limitacie Stolicnej predavat.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

krčmy sa v už spomenutom roku 1843 stal Jozef Porješ.³⁴

Podobne i z kontraktu s Karolom Schifom na prenájom krčmy Ďurčov v Kucini (dnešnej Kubíkovej) z roku 1824 sa dozvedáme mnohé o voľnosti obchodnej činnosti, ktorú mohli nájomcovia krčiem na panstve Starý hrad vykonávať: „*Ponewač arendator Schif powinen bude wtejże kracsme mojej budto v Obchode, budto skrs jeho Ludi Trunek jakikolwek jemu sa lubit bude senkuwat, palene palit maso sekac a handel dovolen sprowadzac, ano i nezakazani Muziku drżat abi tak Ludja kutejże Krcme priwabeni anje odwrateni boli.*“³⁵ Takže krčmári získali prenájmom krčmy vlastne i právo výseku mäsa, pálenia alkoholu a predaja rozličného iného tovaru. Toto bolo bežné prakticky v každej krčme v Starohradskom panstve a tento fakt ho robí značne špecifickým, nakoľko v okolitých panstvách bola zaužívaná odlišná prax (každá obec mala vlastnú jatku, obchody s rozličným tovarom bývali samostatné, pálenie alkoholu prebiehalo zväčša v panskej réžii).³⁶

Zvláštny prvok tvorila krčma v Krasňanoch, ktorá sa podľa zmluvy z roku 1843 uzatvorenej na 6 rokov so Svačkom (Eustachom) Langom a jeho manželkou Annou, nachádzala v dolnom trakte kaštieľa. Popri krčme získali do prenájmu tu sa nachádzajúcu pálenicu, pivovar, hladovňu a maštale s humnom. Navyše v hornom trakte starého kaštieľa dve obytné izby, kuchyňu a komoru.³⁷ Toto jednak svedčí o fakte, že pivovar a najväčšia pálenica sa nachádzali v krasňanskom kaštieli, ale z časti i o fakte, že rodina Pongrárcovcov tento kaštieľ v danom období obývala už len z časti, prípadne vôbec. Je pravdepodobné, že táto krčma je zhodná s krčmou s názvom „Nový svet“, ktorú v exekúcii získal Rudolf Pongrác od Jána Pongráca 12. augusta 1839³⁸ a následne si ju v roku

---

³⁴ „*Moci ktereho dawa sa do Arendi krčsma Belska Osvitenich Panow grofov Pongracz Cajetana a Pongrac Rudolfa urečita Arendatorowi Josefowi Porjesz pod nasledujicimi zawaski a sice*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁵ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁶ Porovnaj s archívnyymi fondami panstiev Strečno a Teplička. ŠA BY, PBS, k 311 – 312, Prenájom mlynov, jatiek, krčiem, hosp. domov, prievozu a rybolovu. a ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

³⁷ „*Odezda wa sa predmenowanemu Arendatorowi a jeho Manżelce dolni Trakt kteri dosawad w Arende mal w Starem Kastili s palenicu s piowarom, hladownu, mastaljami s humnom idet s dwoma Svetlicami Kuchinu a Komoru na hornem Trakte nad palenicu nachazajicim aznowu reparowaniami*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁸ „*Niże podepsani pritomnim pismom znamo csinim ze som Kracsnu moju w Chotary Krasnyhak-*

1840 prenajal Samuel Jagermann.³⁹

V Krasňanoch sa navyše v danom období nachádzala ešte jedna krčma, ktorá sa volala „Zábava,“ respektíve „Zábavka.“ Stála v miestach označovaných ako v „*Riekach*“ a „*podbrehi*.“ V roku 1837 si ju prenajal Ismael Lang⁴⁰ a v roku 1845 Katarína Kunnová.⁴¹

Pre úplnosť ešte treba dodať, že ďalšie krčmy sa v tomto panstve nachádzali počas prvej polovice 19. storočia ešte v Nezbudskej Lúčke⁴² a Hornom Vadičove.⁴³

Pivovary a pálenice

Ako je zrejmé z predchádzajúceho textu, hlavným záujmom rodu Pongrácovcov bolo prenajímať svoje regálne úžitky pokiaľ to bolo možné hromadne za vyššie zisky a nezaťažovať svoj byrokratický aparát týmito záležitosťami. Takto panstvo fungovalo hlavne začiatkom 19. storočia. Toto v konečnom dôsledku znižovalo požiadavky na početnosť personálneho obsadenia úradníctva na panstve a zvyšovalo čistý zisk. Neprekvapí preto ani fakt, že panstvo sa, ako vyplýva z archívnych dokumentov, snažilo o čo najrozsiahlejší možný prenájom svojich úžitkov, teda dať do prenájmu doslova všetko čo sa dalo.

Prakticky na každom panstve v hornom Uhorsku sa nachádzal minimálne jeden pivovar a pálenica. Zväčša bol však ich počet väčší. Rovnako tomu bolo i na Starohradskom panstve, ako to naznačujú predchádzajúce informácie o prenájmoch krčiem, ktorých súčasťou bola často i pálenica. Najväčšia pálenica a jediný pivovar sa však nachádzali priamo v Krasňanoch, pričom boli umiestnené v tamojšom kaštieli. Prirodzene,

---

sme lezicu a Nowi Swet menuwanu kteru 12 Augusta 1839 od Grofa Pongracsz Janosa w Executii na stranku Pongracza“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

³⁹ „*Niže podepsani spritomnim pismom znamo csinim ze som Krccsmu moju w Chotary Krasnjanskem lezicu a Nowi Swet menuwanu..... do Arendi Jagerman Samuelowi od 1. Januara 1840“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴⁰ „*Nie jinačšej Krčmu mu Zabavsku w Riekach menuwanu temuže Ismaelovy Lang i manželcse jeho od dne 14. Maja 1837 ratajicse na uplnich sest rokov do Arendi dawam a odwzdawam“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴¹ „*Nize podepsany zeznavam a znamo činim ze sem dal zidovce Katussy Kun, krčsmu moju zabav aneb podbrehi menuwanu do Arendi na jeden Rok“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.*

⁴² Prenajatá napríklad v roku 1831 židovi Chalmovi Langovi. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴³ Prenajatá napríklad v rokoch 1812 a 1819 Löbl Epsteinovi. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

v pivovare musel pracovať kvalifikovaný pivovarník (dobovo „sladek“) a v pálenici výrobca páleného (dobovo „palenik“). Podľa panských inštrukcií pre nastupujúceho provízora Antona Bielického z 1. januára roku 1796 vieme, že práve on mal dohľad nad ich prácou. Mal dbať sa starať hlavne o to, aby nemrhali sladom a drevom na pálenie.⁴⁴ Táto informácia hlavne naznačuje, že panstvo ešte počiatkom 19. storočia prevádzkovalo pivovar a pálenicu samostatne, čiže vo vlastnej rézii.

Neskôr sa predmetom prenájmu stávali už aj tieto podniky, vrátane ich zamestnancov. Tento fakt nám dokladá i nájomná zmluva uzatvorená 20. marca 1837 s Eustachom Langom na obdobie šiestich rokov.⁴⁵ Nájom za tieto dva podniky predstavoval sumu 800 zlatých ročne, ktoré boli splácané každého štvrt' roka po 200 zlatých.⁴⁶ Od panstva navyše Lang dostal každoročne 30 siah jedľového a 30 siah bukového dreva za účelom prevádzkovej potreby a rovnako sa panstvo zaviazalo po krčmách v rámci panstva rozvážať alkohol vo vlastnej rézii, avšak dávalo nájomcovi aj slobodu alkohol jeho vlastnými nákladmi rozvážať a predávať kamkoľvek mimo tohto teritória.⁴⁷ Slad pre pivovar mal nájomcovi mlieť mlynár z dolného mlyna v Krasňanoch bez mýtného poplatku, avšak za mletie šrotu do pálenice už platil musel.⁴⁸

Panstvo sa do kontraktu snažilo zahrnúť i istú ochranu pred poškodzovaním nájomcu zo strany krčmárov. Napríklad, aby mu nekazili zásoby piva tým, že ho budú dlho skladovať. Avšak sám nájomca sa mal starať, aby krčmári nezostali bez plynulých dodávok piva.⁴⁹ Pre panstvo

---

⁴⁴ „Pri Krasnanskom Pivovare pilny pozor bude mity jak na Sladka tak aj na Palenika abi spravedlive zeslady zachazali a darobne drewo nepalili“ ŠA BY: SP, k. 40.

⁴⁵ „Niže podepsany zeznawam a znamo čimim wsem kteriby wedet prinależilo že som dal do Arendy Eustach Langovi a manželke jeho Anne Lang od dne 20 Marca rb 1837 Na Sest roky pivovar moj Krasnyansky, spalenicu, Mastalami Humnom tak tes Rolamy tima a Lukami skterima ktere predesli Arendator mal“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁶ „Povinnost jejich bude mne každoročne od předmenuvanich užitkov menem Arendy zlatich Sajnovich Osemsto in fl. 800 položit a zaplatit pri wichode kazdej storti Roka, zlatich Sajnovich Dvesto Poloziti“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁷ „Pivo jedine do panskich krčem moji poddani rozwažati budu a Arendatorovi ale slobodu dawam kdekolvek swu aneb Najatu zapražu pivo roswažat“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁸ „Co sa dotice sladu na Vareny piva takovi mlinar moj dolny Krasnansky bes Mita Arendatorovi Mleti bude od Srotov pak do palenicse Mlinarovi zaplati“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁴⁹ „Krčšmarja pansky abi bres piva neboli a takove dobrovolne nekazili se pod pokutu prikaže a prihoji. Wsak ale i Arendator na takovich pozor da“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

bolo potrebné každoročne z panských sliviek v pálenici vypáliť slivovicu, čo však nevykonával poverenec pálenice, ale osoba vyslaná panstvom, ktorá použila pre tento účel drevo z grófskeho lesa. Nájomca k tomu musel dať na istý čas k dispozícii vybavenie pálenice na úkor vlastnej výroby.⁵⁰ Okrem slivovice sa v páleniciach tejto oblasti, ako vieme z okolitých panstiev, páčila hlavne borovička⁵¹ a likérový rosolis⁵² dodnes produkovaný v Poľsku. Pivo sa ešte pripravovalo tradičnou metódou vrchného kvasenia.⁵³ Väčšinou sa počas zimy vyrábalo tzv. „biele pivo“ zo pšenice a po zvyšok roka „staré pivo“ z jačmeňa.⁵⁴

Mlyny a pily

Vodný mlyn alebo píla boli rovnako takmer v každej obci na panstve. Právo mlyna (*jus molae*) taktiež patrilo k značne výnosným regálnym právam zemepánov. Podľa neho totiž mletie na území panstva mohlo prebiehať len v panskej rězii. K mlynskému regálu bola radená aj prevádzka vodnej píly (*mola serraria*) a často krát aj valchy. To poukazuje na fakt, že týmto panským úžitkom bolo vlastne akékoľvek využitie vodnej energie.⁵⁵

V prípade prenájmu mlynov a píl bola situácia na panstvách mierne odlišná ako v prípade krčiem. Hlavne z dôvodu profesných požiadaviek na post mlynára, ktorý musel byť vyučený, sa predstavitelia židovskej komunity o tieto hospodárske podniky zaujímali v omnoho menšej miere. I v prípade píl je situácia podobná, keďže tam bola hlavne požiadavka na početnosť personálu. Ak už sa niekto zo židovskej komunity do

---

⁵⁰ „Dokladajcse aj to ze jestlibi panstoo slivki malo ze takovich sliviek slivowiczu paliti skrz panskeho cloveka pri panskem wsak drewe na arendatorovem Kotly daju Arendatorja.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵¹ „Niže psani zeznawam že wedla sjednani s Panom Budaj Josefom Oswicseného p. Barona Sinu Teplickeho Panstwa Uradnika dnešního dna učiněného za odkupenich pet Okowi a 37 Holbi Slivowicse a Osmanast Okowi Borowicse w Sume stírsto a Dwadesat jeden zlatich sainowich skutečne sjem přijal.“ ŠA BY: PT, časť z fondu Ilešházy Trenčín, nespracované.

⁵² „Vina a Rosolissu spalence som mu zmoju ženu winosel“ ŠA BY: PT, k 6, inv. č. 40

⁵³ Väčšina dnešných pív je pripravovaná metódou spodného kvasenia, čo však v danej dobe nebolo z technických príčin možné. Viac CHLÁDEK, Ladislav: *Přivovarnictví*. Praha : Grada, 2007, s. 41.

⁵⁴ CHLÁDEK, cit. 59, s. 35.

⁵⁵ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 471-472.

týchto podnikov zapojil, tak zväčša len ako investor, ktorý v mlynoch a pilách platil najatých ľudí. Avšak rentabilita asi nebola ani zďaleka taká výnosná ako v prípade krčiem, a tak k tomuto dochádzalo len sporadicky. Napríklad v roku 1848 si v Krasňanoch prenajal jeden z tamajších mlynov Martin Rišak spoločne s Levkom Hoffmannom.⁵⁶ Je nejasné, či niektorý z uvedených bol vyučeným mlynárom alebo obaja boli len investormi. Túto neurčitost' dokladá jednak fakt, že Rišak je podpísaný ako „*mestan z Warina*“⁵⁷ ale hlavne fakt, že obaja spoločne si prenajímali i vodnú pílu stojacu pri mlyne.⁵⁸ Navyše Hoffman si o niekoľko rokov spoločne s manželkou prenajal i ďalšiu v roku 1840 obnovenú pílu „*na Hutnice na Lazoch v Krasznjanskem Chotari*“, pričom táto zmluva nám dokladá i fakt, že i Hoffman s manželkou boli z Varína.⁵⁹ Kontrakt ich neobmedzoval v množstve spíleného dreva, avšak zaväzoval ich k ochrane tohto panského majetku a v prípade potreby k prednostnému píleniu panského dreva.⁶⁰

Z nežidovského obyvateľstva mali pôvodne mlyn a pílu v Krasňanoch v prenájme mlynár Ján Bela s manželkou Žofiou (1815), varínsky mešťan Adam Cingel (1828).⁶¹ Druhý mlyn v Krasňanoch (tzv. nižný) napríklad Michal Eliášik (1824), Adam Luciak (1830), Ján Bielko (1848, 1850), Andreas Hanulla (1854). Ďalšie tri mlyny boli v Belej. Jeden sa označoval ako „*mlyn pod brehom*“ alebo aj *vyšný*, druhý ako „*mlyn wprostret Belej*“ a tretí ako *nižný*, ale aj „*mlyn pri Rjecse na Kamencoch*“. Tieto mali v prenájme mlynári ako Ondrej a Štefan Tabáček (1806), Adam Peľko (1807, 1810, 1813, 1817, 1822), Ján Pechota (1822), Michal Pechota (1834), Jozef a Ignác Cingel (1845, 1848), Jozef Kubica (1842, 1845), Juraj

---

⁵⁶ „*Vedla ktoreho ja nižej podpisany davam do Arendi moju Pillu pri mlyne Krasznansokom Rissak Martinovy Leukovy Hoffman na uplne Roky podnasledujicima Kondiciamy.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁷ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁸ „*Vedla ktoreho ja nižej podpisany davam do Arendi moju Pillu pri mlyne Krasznansokom Rissak Martinovy Leukovy Hoffman na uplne Roky podnasledujicima Kondiciamy.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁵⁹ „*Niže podepsany s pritomnim Pismom známo činim, že som Hoffman Leffkovi a jeho Manželke rodenej Erbstein Židom Varínskím Pílu moju pri Mline Krasznjanskem v Dedine vistavenu druhu ale Pílu na Hutnice na Lazoch v Krasznjanskem Chotari pred 12 Rokmi znovu vistavenu*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁰ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶¹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

a Adam Chabada (1840), Ján Chabada (1847) a ďalší.⁶²

O vybavení mlynov a ich hodnote nám vypovedá napríklad panská revízia mlynov v Belej z roku 1803. Hodnota budovy „nižného“ mlyna bola určená na 35 zlatých, dvoch maštalí a humna na 25 zlatých a železné vybavenie, teda cepy, vreteno, praslica a dve kruhové obruče dokopy necelých 7 zlatých. Hodnotnejším bol mlyn v strede obce, ktorého hlavná časť mala hodnotu 50 zlatých, hospodárske budovy 35 zlatých a železné časti vybavenia rovnako necelých 7 zlatých. Najnižšiu hodnotu mal „vyšný“ mlyn, ktorého hodnota vrátane hospodárskych budov bola 35 zlatých a vybavenia tak ako v predchádzajúcich dvoch prípadoch. Komisia, ktorú tvoril panský úradník Ján Lieskovský, richtár Belej Adam Mažgút, notár tejto obce František Palaj a mlynári Martin Pichata a Martin Holúbek sa navyše zhodla na tom, že každý z uvedených mlynov potrebuje 20 nových dosiek na opravu vodných kolies.⁶³

Zaujímavým je kontrakt z 1. januára 1805 na tzv. „*mlyn pod Hradkem*.“ Tým ho robí hlavne fakt, že je uzatvorený s Annou Verešíkovou, vdovou po mlynárovi Michalovi Verešíkovi. Panstvo teda evidentne prenajalo panský mlyn osobe bez patričného mlynárskeho vzdelania a navyše ženského pohlavia.⁶⁴ V mlyne však prácu namiesto nej vykonávali tovariši pôvodného majstra, keďže mala prenajíateľka namiesto seba posielat počas celého roka tovariša do Nededze odrábať drevorubačské práce,⁶⁵ ktoré boli bežnou súčasťou povinností kontraktuálnych mlynárov.⁶⁶ Cena prenájmu bola 80 zlatých ročne splatných na dva krát a mlynský kameň si prenajíateľka musela v zmysle kontraktu kúpiť

---

⁶² V zátvorkách sú uvedené roky uzatvorenia kontraktov trvajúcich zväčša tri roky. ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶³ ŠA BY: SP, k. 1.

⁶⁴ „*Ja niže podepsany zeznawam, že sem Mlin wchotary Mestecka Varínskeho w Sl. Tejto Trencanskej Stolicy lezicy pod Hradkem tak recseny Anni Veresik po nebohem Michal Veresik pozustalej Wdove do Arendi na Tri Roky to jest od 1 Januara 1805 as do 31 decembra roku 1807 ratajice na ten a takowy spusom odewzda*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁵ „*Powina bude ces cely rok okrem Swatwuwu Tovarisa se Sekeru na panske do Nedezy wystorjit, ktery cso jemu skrs Officira rozkazane, jak nalezy wykonat powinnen bude.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁶ Dokladajú to prenájomné zmluvy na mlyny na panstvách Teplička, Strečno a Starý Hrad. Pozri fondy: ŠA BY: Panstvo Teplička; ŠA BY: Panstvo Bytča-Strečno; ŠA BY: Starohradské panstvo.

a doviest na vlastné náklady.⁶⁷

Kontrakty na užívanie pôdy a iných panských nehnuteľností

Špecifickú skupinu prenájomných zmlúv tvorili zmluvy na prenájom panských pozemkov. Sú to v panských fondoch veľmi frekventované dokumenty. Predmetom prenájomu boli zväčša panstvom nevyužívané pasienky a poľnohospodárske pozemky. Takých je i v prípade tohto panstva značné množstvo. Zväčša boli árendátormi celé obce, prípadne osady, pomenej jednotlivci. Tak napríklad v roku 1838 si týmto spôsobom obec Belá prenajala od panstva pasienok „Vrchhora.“⁶⁸ Alebo v zmluve z roku 1842 si vzali do užívania obyvatelia dnešnej osady Kubíková, vtedy Kuciňa, pasienky v lokalite „Veľhory“ za nájom sto zlatých ročne, ktoré boli splatné na svätého Michala.⁶⁹ Niekedy sa do árendy dávali aj nevyužívané pozemky na majeroch, ako tomu bolo v roku 1843, keď panstvo prenajalo záhrady patriace k majeru vo Veľhorách nájomcovi Hermanovi Vajderovi.⁷⁰ Hlavnou zásadou pri prenájme pasienkov, ale i poľnohospodárskej pôdy bolo neprekračovať pri využívaní dohodnuté územie a hlavne v prípade ak bol v ich blízkosti, či dokonca ich súčasťou les, tak v žiadnom prípade z neho neťažiť a neodnášať drevo.⁷¹

Okrem toho sa árendovali i pustky, teda opustené, či inak nevyužívané pozemky. V roku 1813 si napríklad Hersl Lang s manželkou prenajali na 30 rokov dva pozemky vo Varíne,⁷² konkrétne barónskú záhradu

---

⁶⁷ „Powina bude ta že Anna Veresik a dna 1 January roku 1805 na jeden uplny rok zlatich rimskich Osemdesat id est R.F. 80 Officirowi memu w Nedecy bidlicimu do Cassi mej každorocne na dwarazy platit.“ ďalej „Kamen Mlinsky swoju utratu sebe aopatrit kupit a dowjesty powinen bude“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁸ „Niže podpisani sptiromnim pismom znamo csinim ze som Richtarowi a Celei Obci Belskei Pasienek moj na wrchhora tak receni w Chotari Belskom winachaici do Arendi as do 31 Decembra 1838 pod nasleduicim spusobom“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁶⁹ „Roku 1842 dna 1 Juniusa dal sa Pasjenek Osviteneho Pana Grofa Pongracz Rudolfa ve Velhorach Menuoani do Arendi Obivatelom Kucsinarskim na Rok 1842 od ktereho budu povinni menuweni obivatelya osvitenemu Panu Grofovi Arendi Ročine zaplatit zlatich sajmovich sta a sice nma termin Sveteho Michala“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁰ „Contract Moci ktereho davaju sa do Arendi Zahradki okolo Majera ve Velhorach suce Arendate- rovi Vajder Hermanovi na uplnich Rokov Piet“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷¹ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷² „Niže podepsany zeznavam a znamo činim, ze sem dal zidovy Hersl Llng a Mantelke jeho Marissi Polyak na Triczat Rokow funduse Dva puste ve Varine suce mne patricze a to sice“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

s pomenovaním Čvachovská („Czvachowska“) a „*druhi fundus vedla plački irečiti*“ za 12 zlatých ročne dokopy. Na týchto pozemkoch si mohli títo manželia slobodne postaviť akékoľvek budovy, či už obytné, prípadne hospodárske. Navyše mali užívať všetky ostatné výhody, ktoré zo sebou status obyvateľa mestečka Varín prinášal (napríklad slobodne páliť pálenku).⁷³ Je veľmi pravdepodobné, že podobným spôsobom bolo vo Varíne usadené i značné množstvo ďalších židovských rodín.

Panstvo však dávalo židovskému obyvateľstvu do prenájmu už aj postavené domy. Napríklad v roku 1819 dalo do árendy Lemkovi Schiffovi panský dom na hornom konci Varína, prípadne permanentne počas celej prvej polovice 19. storočia dom na kuriálnom pozemku v obci Belá postupne Marekovi Steinovi (1816, 1824, 1846), Jozefovi Neustelovi (1829), Mojzesovi Spricovi (1832), Abrahamovi Grossovi (1838).⁷⁴

Podobne sa vo Varíne usádzalo aj nežidovské obyvateľstvo. Napríklad v roku 1814 tu provízor Anton Bielický dal do užívania pozemok aj so záhradou, ktorý pôvodne užíval žid Jozef Tirol, kováčskemu majstrovi z Kysuckého Nového Mesta Jánovi Sumcovi s manželkou Zuzanou. Kontrakt navyše obsahuje bod, podľa ktorého sa Ján Sumec a jeho potomkovia zbavujú povinnosti plnenia poddanských plnení za ročný poplatok 12 zlatých.⁷⁵

Variabilný bol i spôsob platby. Starohradské panstvo napríklad obyvateľom Nezbudskej Lúčky prenajalo pasienok „*Palenicsa*“ za podmienky, že každoročne povinne pošlú v jeden deň 40 chlapov s vozmi od 5.00 ráno do 19.00 večer lámať a voziť kamene do panskej vápenice.⁷⁶ V neskoršom období (od dvadsiatych rokov 19. storočia) bol požadovaný

⁷³ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁴ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁵ „*Majster Kovacky a Manželka jeho Susanna Szmoka in recognitionem Juris mei Dominali dokul tenže Fundus oni a potomci jejich uzivati budu za wselijaku panstinu, keru bi mne zbivali a kazdo Ročne poradkuvati meli, na miesto takovej prave Ročiti zlaticch Dvanast Id Est F. Valuta 12 Dvaczuat Grosich do Zlateho Rataice, kazdo Ročne položit a zaplatit povinni budu.*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁶ „*Niže podpisani pritomnim pismom zeznawam ze sme Tretiraz Pasienku Palenicsu receneho od Os Pana grofa Pongracz Rudolpha do Arendi wzali od ktereho Pasienku menom Arendi každoročne Stíriscat jenčo aneb koščo csasrano na 5 hodinu as do 7 hodini večer robote wेत्रwaici suci hlapov ustanowit powini budeme kdis nam osnameno bude wistroit nje ináče za diwolenie w Horach jeho Oswicenosti pasji powini budeme Kamenia do Wapenice kasdorocse nalamat a ku wapenice dodat*“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

už menší počet chlapov, teda 20 za podobných podmienok a zvyšok prenájmu obec doplatila sumou 5 zlatých ročne.⁷⁷

Kontrakty na iné úžitky

Právo rybolovu spadalo tiež pod zemepanské regálne právo, ku ktorému sa priradzovalo i právo lovu a chytania vtákov. Urbárska regulácia toto právo zachovala, pričom prevzala väčšinou pôvodné ustanovenia, teda vychádzala zo zákonného článku 18/1504 (Vladislavov dekrét V.) a zákonného článku článok 22/1729.⁷⁸

Keďže územím Starohradského panstva pretekala Váh, je prirodzené, že panstvo prenajímalo i možnosť rybolovu na svojom území. Dokladajú nám to tri dokumenty o prenájme rýb v chotári Varína. Zaujímavé sú tým, že sú zachované z troch rôznych období prvej polovice 19. storočia, čím nám ozrejmujú pestrosť možností prenájmu tohto úžitku. V prvom kontrakte z roku 1821 totiž provízor Anton Bielický prenajíma obyvateľom mestečka Jurajovi Gáborovi, Jurajovi Frolovi a Martinovi Klickovi právo loviť ryby za to, že z každého lovu odovzdajú tretinu úlovku panstvu.⁷⁹ O niekoľko rokov neskôr (1826) sa tento úžitok vo Varíne už prenajíma prostredníctvom grófkyni Terézie Pongrácovej za finančnú kompenzáciu, a to konkrétne jeden zlatý ročne od každého vyloveného „saku“⁸⁰ (sieť vrecovitého tvaru).⁸¹ V poslednej zmluve zo štyridsiatych rokov 19. storočia Rudolf Pongrác dáva toto právo na jeden rok (od 25. mája 1845 do 25. mája 1846) Milanovi Mičianovi za poplatok štyri zlaté za celý rok.⁸²

Zber húb vo všetkých panských lesoch na území panstva bol rovnako atraktívnym nájomným artiklom pre potencionálnych záujemcov.

---

⁷⁷ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁷⁸ REBRO, K.: *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*, s. 464.

⁷⁹ „zakladky ve Vaze, ve vode v Chotari Varinskem sebe urobity a wtakovich Ribi slobodne lapaty, tim a takovim sposobom, ze mne pred menuvani Varinci skazdeho lapani Rib tretyn castku sem do Krasnyan dowies a spravdilive odezdaty povinni budu“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁸⁰ „jako w Wahu w Chotari totisto Warinskem Piowarsci, Janofowi a jeho kamaradom takim sposobom do Arendi odezdala ze menuwani Piowarsci Jano a jeho Kamaradi, kazdi jeden totisto od kazdeho Saku ratajicse kazdoročne zlati jeden w penisoch jake w behu Krajinskem budu, menom Arendi do Cassi Panskei platit powinni budu“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

⁸¹ TIBENSKÝ, Ján a kol.: *Slovensko III*. Bratislava : Obzor, 1975, s. 754.

⁸² „za jakowi celi uplni jeden Rok Rib lapani jeho Oswicenosti menom Arendi zlatich Sainov Stirej anticipative zložit do Casi jeho powinen bujem“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

Právo zberu húb využívaných v gastronómii Starohradské panstvo prenajímalo vždy na niekoľko rokov dopredu. V roku 1825 takto prenajalo toto právo Michalovi Bielovi za poplatok 16 zlatých ročne. Okrem neho, respektíve ním vyslaných ľudí, pod hrozbou pokuty v panských horách nemohol nikto zbierať huby. Nájomca však mal dávať prísny pozor na bezpečnosť v lese, predovšetkým aby sa tam nezakladali ohne.⁸³

Záver

Starohradské panstvo od neskorého stredoveku vlastnil šľachtický rod Pongrácovcov. Prostredníctvom prenájmu hospodárskych budov a pozemkov, ktoré vlastnili na základe svojich regálnych práv, získavali každoročne značné finančné prostriedky. Politika prenájmania hospodárskych budov tak (popri majerskom hospodárení a finančných dávkach od poddaného obyvateľstva) tvorila jeden z hlavných zdrojov príjmov tohto feudálneho panstva. Zatiaľ čo pred zavedením tereziánskeho urbára ešte väčšinu hospodárskych podnikov prevádzkovalo panstvo vo vlastnej réžii, tak po jeho zavedení začína presadzovať novú hospodársku politiku. Tou bola snaha prenajať značnú časť svojich regálnych práv ľuďom nešľachtického pôvodu za účelom zvyšovania príjmov. Táto činnosť sa zvýraznila hlavne v záverečnej etape feudalizmu počas prvej polovice 19. storočia.

Špecifickým znakom tohto panstva bolo pri prenájme úžitkov ich zlučovanie, takže napríklad s prenájmom krčmy získal árendátor i právo pálenia alkoholu, výseku mäsa a predaja rozličného tovaru. Prípadne bola jednému nájomcovi prenajatá naraz krčma, pálenica a aj pivovar alebo mlyn a píla. Zbavovaním sa byrokratickej záťaže súvisiacej s prevádzkou hospodárskych jednotiek sa znižovali i požiadavky na početnosť byrokratického aparátu a zároveň sa šetrením na platoch úradníkov zvyšoval čistý celkový zisk. Toto panstvo tak zamestnávalo menej úradníctva ako okolité. Árendátormi panských budov boli zväčša obyvatelia židovského pôvodu oplývajúci jednak potrebným kapitálom, ale

---

⁸³ „Roskas pak vidam, abi zaden smich podanich bes Arendatora dovolenia Hubanie zbieraty sa nedopustil, jinač postizeni pokutuvani budye. Dokladaice, ze na takove zbieranie Hubanya Budu stinat miti nebudye tak tess ohnye w Horach mojih klasti, jinač ass bi zakazi tito prestupil a skodu urobil, takovu mnye zaplatit povinnen budye. Od jakoveho Hubania zbierania mnye kazdo Ročne zlatich Sajnovich sesnast ides fl. 16 zaplati.“ ŠA BY: SP, k. 10, fasc. IV. č. 7-273.

i skúsenosťami, gramotnosťou a exteritoriálnymi kontaktmi.

Summary

The Rental of economic benefits at the end of feudalism in dominion of Starhrad (Old castle)

Manor Old castle was owned noble family Pongrac from the late Middle Ages. They acquired annually means of rural leases farm buildings and lands significant funding. Politics of hiring farm buildings so constituted one of the main sources of income of this feudal manor. While before the introduction of Teresian landowners even most economic enterprises was with manor operated at his own expense so after its introduction manor began promote new economic policy. It was his effort to lease a significant portion of its little regal rights to people ignoble origin for the purpose of raising revenue. This activity was especially highlighted in the final stage of feudalism during the first half of the 19th century. A specific feature of this manor was the ganging hiring benefits so with the rental pubs tenant got the right of alcohol burning, cutting meat and selling various goods. Alternatively, was leased to one tenant at a same time tavern, distillery and brewery or saw and mill. Waiving of red tape associated with the operation of economic units was reduced requirements for the number of bureaucracy while saving on salaries for officials increased the total net profit. This manor so employed less officials than the surrounding manors. Tenants of manor buildings were mostly residents of Jewish origin owning necessary capital, but also experience, literacy and extraterritorial contacts.

Obchodné aktivity Slovenskej republiky (1939 – 1945) s Nezávislým chorvátskym štátom*

PETER MIČKO

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Dôležitú úlohu v slovenskom hospodárstve zastával v rokoch 1939 – 1945 zahraničný obchod. Väčšina slovenských výrobkov si našla bez problémov miesto na vyprázdnených európskych trhoch. Keďže zahraničný obchod predstavoval pre Slovensko mimoriadne dôležitý faktor, bol hneď pri vzniku štátu prijatý zákon, ktorý nadväzoval na obchodné dohody bývalej ČSR. Takto nový štát už pri svojom vzniku jasne deklaroval zásady medzinárodnej obchodnej politiky. Dokumentuje to skutočnosť, že súčasne so zákonom č. 1 Sl. z. z r. 1939, ktorým bol vyhlásený Slovenský štát, vláda vydala aj nariadenie o úprave obchodného styku Slovenského štátu s colnou cudzinou. V ten istý deň zároveň uverejnila nariadenie o devízových predpisoch, podľa ktorého „všetky doteraz vydané predpisy zostávajú v platnosti a vzťahujú sa aj na styk s krajinami českou a moravskosliezskou“. Ustanovením zákona č. 2/1939 Sl. z. zároveň 1. SR uznala všetky obchodné zmluvy, ktoré uzavrela Československá republika s inými štátmi. Takto nový štát už pri svojom vzniku jasne deklaroval zásady medzinárodnej obchodnej politiky.¹ Vláda na základe splnomocnenia daného zákonom zo dňa 14. marca 1939 o samostatnom Slovenskom štáte definovala, že Slovenský štát je samostatným colným územím.²

Dominantným obchodným partnerom Slovenského štátu bola už od jeho vzniku Nemecká ríša a čulé obchodné kontakty udržiaval takisto s Talianskom, Maďarskom, Švajčiarskom, či inými európskymi krajinami. Slovenská republika sa postupne snažila v zahraničnej obchodnej politike adaptovať, aj na Balkáne, kde uzatvárala obchodné zmluvy

---

* Štúdia vyšla v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0546/13 „Lesk a tiene hospodárskeho vývoja Slovenska 1939 – 1941“

¹ *Národohospodár Peter Zaľko spomína*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1994, s. 108.

² Obchodný styk slovenského štátu s cudzinou. *Slovák*, (16. marec 1939), s. 2.

s jednotlivými krajinami. S Juhosláviou uzatvoril Slovenský štát dočasnú dohodu o obchodnom a platobnom styku v júni 1939. Obidve strany uznali predbežne platnú obchodnú zmluvu Československo-juhoslovenskú a zriadili clearingové účty. V prvých mesiacoch zaznamenalo Slovensko v platobnom styku pasívne saldo, ktoré vyplývalo z určitej zdržanlivosti na juhoslovenskej strane, čo malo za následok problémy pri slovenských nákupoch v Juhoslávii. K zmene došlo od decembra 1939, keď sa slovenské clearingové saldo zmenilo na aktívne. Celkovo môžeme zahraničný obchod medzi Slovenskou republikou a Juhosláviou v roku 1939 vyčíslieť na cca 40 mil. Ks. Z Juhoslávie sa dovážala predovšetkým masť, tabak, ošípané, či južné ovocie a na druhej strane Slovensko exportovalo predovšetkým celulózu, jačmeň, stavebný materiál, tlačiarenský papier a i.³

V roku 1940 došlo k novému obchodnému rokovaniu s Juhosláviou. Rokovania prebiehali od 25. júla 1940 v Belehrade. Následne bola 3. augusta podpísaná Obchodná a plavebná zmluva s veterinárnou dohodou a dohodou o vzájomnej výmene tovarov. Za Slovenskú republiku podpísali zmluvu Peter Zaľko a Ján Országh, za Juhosláviu Svetomír Lazarevič. Zmluva obsahovala doložku o najvyšších výhodách a predpokladaná výmena tovarov sa odhadovala na 70 mil. Ks ročne. V roku 1940, ale došlo k výraznému nárastu vzájomných dodávok tovarov a dovoz z Juhoslávie dosiahol hodnotu 94 mil. Ks a export zo Slovenska 122 mil. Ks.⁴ Dohoda o platobnom styku obsahovala ustanovenia o vzájomnom poukazovaní platieb prostredníctvom clearingových účtov.⁵ Uzatvorené dohody predstavovali základ obchodných vzťahov až do porážky Juhoslávie a stali sa aj základom vzájomných slovensko-chorvátskych vzťahov. Po obsadení Juhoslávie zostala vo vzájomnom obchode slovenská clearingová pohľadávka vo výške asi 20 mil. Ks. Likvidácia uvedeného salda sa už ale riešila s Chorvátskou štátnou bankou.

***

Udalosti spojené s druhou svetovou vojnou a nemeckými ambíciami

---

³ *Slovenský priemysel roku 1939. Výročná správa ústredného združenia slovenského priemyslu.* Turčiansky sv. Martin 1940. s. 69.

⁴ *Slovenský priemysel roku 1940. Výročná správa ústredného združenia slovenského priemyslu.* Tlačou Slovenskej ľudovej kníhtlačiarne v Bratislave. s. 86.

⁵ Obchodná zmluva s Juhosláviou. *Slovák*, 7. august 1940, s. 8.

sa orientovali aj do oblasti Balkánskeho polostrova, čo znamenalo v roku 1941 porážku Juhoslávie a vznik nového, Nezávislého chorvátskeho štátu. Po rozpade Juhoslávie⁶ a vzniku nového štátu odoslal prezident Jozef Tiso najvyššiemu chorvátskemu štátnemu predstaviteľovi Ante Paveličovi nasledujúci telegram:

„Naša radosť z toho, že vidíme konečné víťazstvo chorvátskeho oslobodzovacieho boja, sa rovná tej, ktorú sme sami pociťovali pred dvoma rokmi. Prosím aby jeho Excelencia prijala moje úprimné blahoželanie pre svoju osobu, ako aj veľa prianí chorvátskemu národu, ktorý je tak úzko spriatelенý so Slováckmi.“⁷

Prezidentov telegram akceptoval vznik Nezávislého chorvátskeho štátu, ktorý Slovenská republika uznala 15. apríla 1941. Vodca chorvátskeho štátu Ante Pavelić koncom mája 1941 prisľúbil prvému slovenskému diplomatickému zástupcovi v Záhrebe Karolovi Murgašovi⁸, že aj Chorvátsko prideli svojho vyslanca do Bratislavy.⁹ Prvým chorvátskym vyslancom v Bratislave sa stal oficiálne 20. júna 1941 Dr. Dragutin Tóth. Na rozdiel od K. Murgaša bol skúsenejším politikom a pri svojej vstupnej

---

⁶ Počas vojny v Juhoslávii bola Hlavnému úradu ríšskej bezpečnosti odoslaná zaujímavá správa zo Slovenska. Podľa uvedeného hlásenia sa predseda slovenskej vlády Vojtech Tuka na zasadnutí vlády zasadzoval za poskytnutie vojenskej pomoci Nemecku a zaslanie slovenských vojenských divízií do boja proti Juhoslovanom. Proti tomuto návrhu sa zásadne postavil minister národnej obrany Ferdinand Čatloš a po opätovnej Tukovej žiadosti vyhlásil, že ak chce Nemcom pomôcť, nech sám Tuka pozbiera dobrovoľníkov a nech sa spolu s ministrom Machom postavia na ich čelo.

Mach v súvislosti s chorvátskou otázkou prišiel s vlastnou iniciatívou. Prostredníctvom rozhlasu chcel v chorváčtine vyzvať Chorvátov, aby „*vyhlásili nezávislý chorvátsky štát a dali sa pod ochranu Nemeckej ríše*“. Zahraničný úrad odpovedal v tom zmysle, že momentálne takýto krok neprichádza do úvahy, pretože takéto vyhlásenie by bolo pripisované Nemcom. *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Dok. č. 389. 1941, apríl 28. Bratislava. – Lähmmelova správa pre RSHA. Tukova snaha vyslať do Chorvátska slovenskú jednotku. Prešov: Univerzum, 2009, s. 1062.

⁷ *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Dok. č. 383. 1941, apríl. Berlín –Woermannov ďalekopis pre Ribbentropa, v ktorom mu oznamuje Tisov úmysel poslať telegram Paveličovi. Prešov: Univerzum, 2009, s. 1048.

⁸ Samotné menovanie Karola Murgaša za diplomatického zástupcu v Chorvátsku bolo dosť prekvapujúce vzhľadom ku skutočnosti, že nebol kariérnym diplomatom a ani sa výrazne neangažoval v zahraničnej politike. Hlavným zámerom Tisovho konzervatívneho krídla bola s najväčšou pravdepodobnosťou snaha o oslabenie radikálneho Tukovho krídla HSLŠ na Slovensku, ku ktorému K. Murgaš patril.

⁹ PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: HÚ SAV, 2011, s. 23

audiencie u prezidenta zdôraznil, že jeho hlavnou úlohou je rozvoj kultúrnych a hospodárskych vzťahov medzi Slovenskom a Chorvátskom. Koncom júla 1941 pricestovalo do Bratislavy ďalších osem členov chorvátskeho vyslanectva.¹⁰

Politické vzťahy Slovenskej republiky a Nezávislého chorvátskeho štátu tak začali krátko po vyhlásení nezávislosti Chorvátska a boli počas celej jeho existencie na dobrej úrovni. Postupne sa začalo so zariaďovaním vyslanectva v Záhrebe, kde ako nábytok poslúžilo zariadenie prevezené z bývalého vyslanectva Slovenskej republiky v Belehrade. Vzhľadom k zložitej dopravnej situácii sa ale nepodarilo previezť kompletne zariadenie, ktoré napokon zostalo pre konzulát Slovenskej republiky v Belehrade. Konzulárne oddelenie slovenského vyslanectva v likvidácii v Belehrade začalo so svojou činnosťou 18. júna 1941.¹¹ Okrem zariaďovania slovenského vyslanectva v Záhrebe, bol jeho vážnym problémom pri vzniku nedostatok finančných prostriedkov¹², na ktoré neustále poukazoval K. Murgaš. Ten už koncom júla 1941 adresoval Vojtechovi Tukovi nasledujúci list:

„Podpísaný Karol Murgaš úctive žiadam o rozviazanie môjho pomeru ako zmluvného úradníka a žiadam svoje prepustenie zo štátnej služby. Úctive oznamujem, že prípadné menovanie za vyslanca prijať nemôžem, lebo pre podobný nákladný život nemám finančných prostriedkov a chcem sa vrátiť k svojmu pôvodnému novinárskemu povolaniu a tak slúžiť svojmu slovenskému národu a štátu. Prosím, aby sa čím skôr určil môj nástupca v Záhrebe, ktorý spokojne môže prevziať mnou vybudované a zariadené vyslanectvo. Úctive oznamujem ďalej, že moja manželka následkom klimatických pomerov ťažko ochorela na zápal žíl a potrebuje okamžité prevezenie do liečivých kúpeľov k čomu si žiadam najmenej jeden týždeň dovolenej.“¹³

Pôsobenie Karola Murgaša v Záhrebe teda netrvalo dlho a do Bratislavy sa definitívne presťahoval 25. októbra 1941. Vzhľadom k jeho

---

¹⁰ RYCHLÍK, Jan: Slovensko-chorvátske vzťahy v letech 1941 – 1945. *Slovanské historické studie*, 26. HÚ Praha: AV ČR, 2000, s. 270.

¹¹ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213.

¹² Na osobné platy zamestnancov vyslanectva bolo začiatkom júna 1941 poskytnutých 9 200 RM, ktoré mali vykryť platy za jún a júl. Zálohy na mzdy boli prepočítavané v kurze 1 RM = 5, 20 Ks. SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk.č. 213. Záloha na platy zamestnancov, potvrdenie.

¹³ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk.č. 213.

neprofesionalite a neustálym sťažnosťami slovenského charge d' affaires ohľadom nedostatku finančných prostriedkov, bol zakrátko nahradený novým slovenským vyslancom Jozefom Ciekerom.¹⁴ Finančné nezrovnalosti spojené s pôsobením K. Murgaša v Záhrebe sa riešili po jeho návrate na Slovensko, kde sa 29. januára 1942 na predsedníctve vlády spísala zápisnica ohľadom nejasností pri využívaní finančných prostriedkov pridelených slovenskému vyslanectvu.¹⁵ Po výmene slovenského zastupiteľského zboru došlo k postupnej prestavbe a zariaďovaniu sídla vyslanectva v Záhrebe, ktoré však bolo pomerne zložité vzhľadom k čiastočnej mobilizácii a nedostatku kvalifikovaných pracovníkov, stavebného a technického materiálu a enormnému nárastu cien.¹⁶

Po adaptovaní slovenských a chorvátskych diplomatických zástupcov v jednotlivých krajinách dochádza k pomerne intenzívnemu rozvoju vzájomných vzťahov, k čomu prispela skutočnosť, že obe krajiny nemali medzi sebou vážnejšie spory a vzhľadom k tomu, že spolu nesusedili, nevyskytovali sa samozrejme ani územné nároky. K vzájomnej zhode prispelo i niekoľko ďalších dôležitých faktorov. V prvom rade išlo o spoločného garanta dôležitého pre vznik oboch štátov, ktorým bolo nacistické Nemecko. Vodcovia štátov a takisto ich politické vedenie boli spriaznení s mocnosťami Osi a ich politickými predstaviteľmi. Obe štáty boli signatármi Paktu troch mocností a spoločne sa stali súčasťou budovania „novej Európy“, ktorá sa mala stať základom novej mocensko-politickej organizácie sveta.¹⁷

Pokiaľ ide o hospodársku oblasť paralely medzi Slovenskou republikou a Nezávislým chorvátskym štátom nájdeme aj v tejto oblasti. Obe štáty sa stali súčasťou nemeckého veľkopriestorového hospodárstva a počas celej svojej existencie boli nútené viac, či menej uspokojovať ne-

---

¹⁴ Jozef Cieker bol do funkcie riadneho slovenského vyslanca v Záhrebe menovaný 20. novembra 1941. Bol skúseným diplomatom, ktorý pôsobil ako slovenský vyslanec v Belehrade a dobre poznal situáciu v Chorvátsku. Vo svojej funkcii pôsobil až do začiatku roku 1944, keď odchádza ako vyslanec do Madridu a nahradil ho dovtedajší generálny konzul v Prahe Dr. Viktor Bečka. RYCHLÍK, Jan: Slovensko-chorvátske vzťahy v letech 1941 – 1945, s. 270.

¹⁵ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213. Zápisnica z 29. 1. 1942 v záležitosti vyriešenia finančných otázok Karola Murgaša.

¹⁶ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213. Zariadenie úradu v Záhrebe.

¹⁷ PETRUF, Pavol: *Zahraničná politika Slovenskej republiky 1939 – 1945*, s. 241.

mecké nároky. Čím bola krajina politicko-ekonomicky pevnejšie fixovaná k ríši, o to ľahšie si Berlín dokázal vynútiť od jej predstaviteľov ústupky, smerujúce k naplneniu svojich vlastných záujmov. Exemplárnym príkladom toho sú Slovensko a Chorvátsko - štáty, ktoré vznikli ako vedľajšie produkty nemeckej expanzívnej zahraničnej politiky. Slovenskej republike, ak vezmeme do úvahy celkový počet obyvateľstva, patrila do polovice roku 1944 v dodávaní pracovnej sily do Nemecka popredná pozícia spomedzi spojencov v juhovýchodnej Európe (Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko, Chorvátsko).¹⁸ Na tejto skutočnosti sa podpísal nielen vyššie zmienený diplomatický nátlak, ale aj ďalšie okolnosti: spočiatku vysoká nezamestnanosť, neporovnateľne lepšie zárodkové možnosti, uprednostňovanie príslušníkov nemeckej menšiny pri náborových akciách, a tiež zvýšená ochota režimu kolaborovať s „ochrannou“ mocnosťou.¹⁹

Výraznú podobnosť medzi Slovenskom a Chorvátskom môžeme teda zaznamenať pri odchode pracovných síl do Nemeckej ríše, kde obidve krajiny vzhľadom k svojej veľkosti poskytovali Nemecku výrazné percento svojej pracovnej sily.

Na území Veľkonemeckej ríše, ale pracovali už pred rokom 1941 tisíce príslušníkov národov Južoslávie. Ich počet sa odhadoval na 130 tis.

---

¹⁸ HALLON, Ludovít: Historický prehľad náboru slovenských pracovných síl 1943 – 1945. In: SCHVARC, Michal – HALLON, Ludovít – MIČKO, Peter: *Podoby nemecko-slovenského „ochranného priateľstva“*. Bratislava – Banská Bystrica: HÚ SAV Bratislava – FHV UMB Banská Bystrica, 2012, s. 32 – 34.; Bundesarchiv, R 43-II/652. Die Ergebnisse der Erhebung über die ausländischen Arbeiter und Angestellten vom 25. April und 25. September 1941; R 59/415, Bl. 73. Die Ergebnisse der Erhebung über die ausländischen Arbeiter und Angestellten vom 10. Juli 1942; NS 19/2844. Príloha k správe GBA za 1. polrok 1943; R 2 Anh./49, Bl. 11. Prehľad transferu miezd zahraničných pracovníkov za január 1944. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlín, R 105 332. Prehľad zamestnaných cudzincov v ríši v porovnaní s celkovým počtom obyvateľstva (bez uvedenia dátumu – pravdepodobne začiatok roku 1944). *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof Nürnberg 14. November 1945 – 1. Oktober 1946*. Nürnberg, 1948, dokument 1296-PS, s. 117. Pozri tiež SPOERER, Mark: *Nucené práce pod hákovým křížem*. Praha: Argo, 2005, s. 214. Porovnaj SUNDHAUSSEN, Holm. *Wirtschaftsgeschichte Kroatiens im nationalsozialistischen Großraum 1941 – 1945. Das Scheitern einer Ausbeutungsstrategie*. Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1983, s. 189.

¹⁹ HALLON, Ludovít: Historický prehľad náboru slovenských pracovných síl 1943 – 1945, s. 32 – 34.

ročne. Záujem o prácu v Ríši bol spočiatku veľmi veľký, podobne ako na Slovensku. Do Nemecka prichádzali Juhoslovania už od medzivojnového obdobia legálnou cestou, ako aj ilegálne. Jedným z prvých medzinárodných aktov samostatného Chorvátska bola dohoda s Nemeckom o pracovných silách, podpísaná začiatkom mája 1941. Chorvátsko tak vysielalo robotníkov do Nemeckej ríše na zmluvnom základe. Dohoda s Nemeckom zabezpečovala chorvátskemu robotníkovi postavenie a sociálne zabezpečenie na úrovni nemeckého robotníka, čím bol jej obsah zhodný so slovensko-nemeckými dohodami o pracovných silách. Podobné znaky malo nasadenie chorvátskych a slovenských robotníkov aj v iných oblastiach, napríklad v ich počte a v mechanizmoch náboru. Počet zmluvne vyslaných robotníkov z Chorvátska dosiahol už v prvom roku 1941 asi 78 tis. a kulminoval v polovici roka 1942 približne na úrovni 100 tis. osôb. Chorvátski robotníci pracovali najmä v poľnohospodárstve, lesníctve a baníctve. Na koordináciu ich vysielania do Nemeckej ríše vznikla na území Chorvátska miestna úradovňa generálneho splnomocnenca pre pracovné nasadenie s pobočkami vo viacerých mestách. Problematiku pracovných síl v Ríši malo spočiatku v kompetencii ministerstvo zdravotníctva, ale neskôr ju prevzalo ministerstvo vnútra. Medzi nasadením chorvátskych a slovenských pracovných síl však existovali aj určité rozdiely. Okrem dobrovoľne vysielaných robotníkov pracovali v Ríši aj chorvátski zajatci z nemecko-juhoslovanskej vojny roku 1941, nútene nasadení príslušníci srbskej menšiny v Chorvátsku a zajatí chorvátski partizáni. Vráťane uvedených kategórií osôb sa celkový počet pracovných síl z chorvátskeho štátu odhadoval na 150 tis. až 200 tis. ročne. Pre vzájomné porovnanie však bol dôležitejší evidentný rozdiel medzi príjmami slovenských a chorvátskych robotníkov v Nemecku. Mzdové tarify na zaslanie do Chorvátska sa u poľnohospodárskych robotníkov zvýšili v rokoch 1941 – 1944 zo 70 RM na 130 RM a u robotníkov v priemysle a živnostiach zo 100 RM na 200 RM, čo bolo asi o 50 % viac než u slovenských robotníkov v uvedených kategóriách za rovnaké obdobie. Okrem toho, zatiaľ čo slovenskému robotníkovi zamieňali ríšsku marku za domácu menu v nižšom pomere než bol oficiálny kurz, chorvátsky robotník dostával za marku tri krát vyššiu hodnotu než bol

oficiálny kurz voči domácej mene.²⁰ Z uvedeného vyplýva, že slovenskí robotníci patrili medzi najslabšie odmeňované skupiny zahraničných pracovných síl zo spojeneckých krajín Veľkonemeckej ríše. Daný stav išiel zrejme na vrub slovenských vládnych miest a konkrétne slovenského vládneho výboru, ktorého členovia nedokázali pre svojich robotníkov na rokovaníach s Nemeckom zabezpečiť rovnaké mzdy ako vládny výbor hospodársky zaostalejšieho a rovnako spojeneckého Chorvátska. Napriek uvedeným príjmom bola práve hodnota mzdových taríf jednou z hlavných príčin poklesu záujmu chorvátskych robotníkov o prácu v Ríši počas rokov 1943 – 1944. Vzhľadom na vývoj príjmov a životných nákladov v Chorvátsku prestalo byť zamestnanie v Ríši zaujímavé. Tu opäť nachádzame paralely so situáciou slovenských robotníkov. Podobné boli aj ďalšie príčiny rastúceho nezáujmu, najmä problémy s transferom, nevyhovujúce sociálne podmienky, nálety, horšie postavenie než u nemeckých robotníkov alebo stieranie rozdielov medzi dobrovoľne a nútené nasadenými pracovnými silami, napríklad v porovnaní so zajatými chorvátskymi partizánmi. Následná realita, ako úteky z Ríše a neoprávnené predlžovanie dovolení, mali u chorvátskych robotníkov väčší rozsah než u slovenských.²¹

Vzájomná hospodárska prepojenosť v nemeckom veľkopriestorovom hospodárstve predznamenávala ambíciu oboch krajín²² o rozvoj vzájomných ekonomických vzťahov, o ktoré mali obe strany záujem, krátko po vyhlásení Nezávislého chorvátskeho štátu. Slovenský diplomatický zástupca v Chorvátsku Karol Murgaš však hneď od začiatku svojho pobytu posielal do Bratislavy správy o zlej finančnej situácii krajiny. Slovenské vyslanectvo v Záhrebe malo zároveň sledovať chorvátsko-nemecké obchodné rokovania, ktoré mali dať rámec ekonomickým vzťahom Chorvátska s ostatnými štátmi.²³

---

²⁰ Oficiálny kurz voči nemeckej marke bol 1 RM : 20 Kuna, zatiaľ čo robotníkom zamieňali mzdové tarify v kurze 1 RM : 60 Kuna.

²¹ HALLON, Ľudovít: Historický prehľad náboru slovenských pracovných síl 1943 – 1945, s. 35-36.

²² Chorvátsko bolo podobne ako Slovensko prevažne agrárnym štátom, kde 80% obyvateľov pracovalo v poľnohospodárstve a 20% v priemysle obchode a treťom sektore (na Slovensku pracovalo v poľnohospodárstve 52% obyvateľstva, takže priemyselný sektor tu bol zastúpený vo väčšej miere). Chorvátsky štát je krajinou sedliakov. *Slovák*, 30. Júl 1941, s. 7.

²³ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Juhozápad v rokoch II. svetovej vojny*. Banská Bystrica:

Zorganizovanie vzájomných rokovaní medzi slovenskou a chorvátskou stranou nebolo vzhľadom k vstupu 1.SR do vojny proti ZSSR (a takisto aj politickej neobratnosti Karola Murgaša) jednoduché a slovenskí predstavitelia mali určité obmedzenie v cestovaní do zahraničia. Obidve strany sa prostredníctvom telegramov snažili dohodnúť na termíne stretnutia a v priebehu júla 1941 sa Štefan Polyák s legačným radcom chorvátskeho vyslanectva v Bratislave dohodli, že rokovania sa uskutočnia v septembri v Záhrebe. Následne sa mali koncom júla 1941 uskutočniť predbežné obchodné rokovania v Bratislave.²⁴ Chorvátska strana prejavila záujem aby sa aspoň čiastočne realizovali obchody, uzatvorené ešte v rámci slovensko-juhoslovanskej obchodnej dohody. Chorvátsko napr. plánovalo na Slovensku nakúpiť 300 ťažných koní, ktoré chcelo zaplatiť spolovice vo švajčiarskych frankoch a druhú polovicu uhradiť v rámci kompenzácie potravinami. O týchto možnostiach rokoval na Dunajskom veľtrhu v Bratislave (31. 8 – 7. 9. 1941) šéf protokolu chorvátskeho ministerstva zahraničných vecí Vrančić'.²⁵

K určitým neoficiálnym kontaktom medzi Slovenskom a Chorvátskom došlo začiatkom septembra 1941 na medzinárodnom veľtrhu v Lipsku, kde navštívil slovenský pavilón chorvátsky minister obchodu Marijana Šimić. Chorvátsky minister sa vyjadril k čo najrýchlejšiemu stretnutiu oboch hospodárskych delegácií a vzhľadom ku krátkosti času, ktorý uplynul od vyhlásenia nezávislého štátu a stále sa organizujúcej chorvátskej štátnej správe, navrhol stretnutie v Záhrebe.²⁶ Súčasne inicioval prehĺbenie slovensko-chorvátskych obchodných stykov z dôvodu urýchlenej výmeny tovarov z obidvoch strán.

Obchodné rokovania sa po určitých prieťahoch napokon podarilo zorganizovať a prebiehali v dňoch 3. – 16. októbra 1941 v Záhrebe. Na spoločných rokovaníach bola uzatvorená 11. októbra 1941 rámcová obchodná zmluva a dohody o tovarovom a platobnom styku, dohoda o platobnom styku, veterinárna dohoda a dôverný list predsedu slovenskej

---

Klub priateľov Múzea SNP, 2012, s. 95.

²⁴ SNA BA, f. Ministerstvo hospodárstva 1938 – 1945. šk. č. 393. Hospodárske rokovania s Chorvátskom – oznámenie termínu. 7. 7. 1941 Bratislava; Slovensko chorvátske obchodné – politické rokovania oznámenie príchodu delegácie. 16. 7. 1941

²⁵ RYCHLÍK, Jan: Slovensko-chorvátské vzťahy v letech 1941 – 1945, s. 272.

²⁶ Prehĺbenie obchodných stykov chorvátsko-slovenských. *Gardista*, 6. september 1941, s. 7.

delegácie – predsedovi chorvátskej vládnej delegácie. Zmluvy boli následne ešte precizované a podpísané v Záhrebe 16. októbra 1941. Dohody podpísali za slovenskú stranu vyslanec a splnomocnený minister Štefan Polyák a za chorvátsku stranu minister živnosti, priemyslu a obchodu Marijana Šimić. Následne mali byť zmluvy predložené na schválenie ministerskej rade. Zároveň podliehala obchodná zmluva a veterinárna dohoda spolu so záverečným protokolom schváleniu Snemu Slovenskej republiky. Dohoda o tovarovom a platobnom styku, dôverná zápisnica k veterinárnej zmluve a dôverný list predsedu slovenskej delegácie Jána Országha si nevyžadovali súhlas snemu a neboli ani uverejnené.²⁷

Podľa dohodnutých podmienok malo Chorvátsko dodávať Slovensku predovšetkým: tabak, víno, kukuricu, ryby, sušené ovocie (slivky, višne), lekvár a i. Na druhej strane Slovensko malo do Chorvátska exportovať: šamotové tehly, mastenec, papier, celulózu, pivovarnícky jačmeň, niektoré textilné výrobky (dámske prádlo z umelého hodvábu), azbestové výrobky, chemikálie a iné produkty. Ročná obchodná výmena sa predpokladala na základe dovtedajších obchodných skúseností pri obchodovaní s Juhosláviou na sumu 80 – 100 mil. kún. Kurz slovenskej koruny a chorvátskej kuny²⁸ sa určil na základe sadzby nemeckej marky na hodnotu 100 Ks – 172 kún (kurz k protektorátnej koruny bol 100 K – 200 kún).²⁹

Obchodná dohoda podobne ako prechádzajúca obchodná a plavebná dohoda uzatvorená s Juhosláviou obsahovala zásadu doložky najvyšších výhod. Obsahovala 17 článkov, kde 10 z nich bolo identických alebo aspoň čiastočne rovnakých s predchádzajúcou slovensko-juhoslovanskou zmluvou. Článok I. bol napr. oproti slovensko-juhoslovanskej zmluve rozšírený a príslušníci oboch zmluvných strán mali mať najvyššie výhody nielen v oblasti obchodu, priemyslu a plavby, ale aj vo všetkých zamestnaniach a v rámci zákonov mohli nadobúdať a držať hmotný či

---

²⁷ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Obchodná zmluva, platobná dohoda a veterinárna dohoda medzi Slovenskou republikou a Nezávislým štátom chorvátskym.

²⁸ Nová mena v Chorvátsku kuna, vznikla po rozpade Juhoslávie. Stotina kuny sa volala banica. Nové platidlo bolo kurzovo postavené na úroveň juhoslovanského dinára a 20 Kn sa rovnalo 1 RM. Kuna – nová chorvátska mena. *Gardista*, 15. máj 1941, s. 7.

²⁹ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Obchodná zmluva, platobná dohoda a veterinárna dohoda medzi Slovenskou republikou a Nezávislým štátom chorvátskym.

nehmotný majetok na území druhej strany.³⁰

Zmluva mala vstúpiť do platnosti 15 dní od výmeny ratifikačných listín. Platila jeden rok od nadobudnutia účinnosti, ak nebude vypovedaná 6 mesiacov pred uplynutím jedného roku. Ak nedošlo k výpovedi zmluvy mala sa automaticky predlžovať na obdobie jedného roka. Na podobných pravidlách bola založená aj veterinárna dohoda a zmluva o tovarovom a platobnom styku.³¹

V zahraničnom obchode prebiehal platobný styk s Chorvátskom na základe dohody o platobnom styku prostredníctvom clearingu. Platby medzi oboma štátmi sa uskutočňovali cez zberné účty „A“ a „B“ pri Chorvátskej štátnej banke v Záhrebe a pri Slovenskej hypotečnej a komunálnej banke v Bratislave a rovnaké účty pri SNB v Bratislave. Cez zberný účet „A“ sa konali platby za tovar, dopravné a vedľajšie výdavky vyplývajúce z tovarového styku. Cez zberný účet „B“ sa uskutočňovali platby diplomatickým zástupcom a prevádzali sa úspory chorvátskych občanov na Slovensku a slovenských v Chorvátsku.³² Platby chorvátskych občanov pracujúcich na Slovensku a slovenských občanov pracujúcich v Chorvátsku ale boli obmedzené sumou 2000 Ks a 3000 Kn na mesiac.³³

Záväzky, ktoré vznikli pred 10. aprílom 1941 sa mali riešiť prostredníctvom likvidačných účtov medzi Slovenskou hypotečnou a komunálnou bankou a Chorvátskou štátnou bankou. Dohodnuté množstvo tovarov sa už nezapočítavalo do nových kontingentov. Platobná dohoda vstúpila do platnosti hneď v deň podpisu, 16. októbra 1941, a bola uzatvorená na obdobie do 30. septembra 1942. Vypovedaná mala byť mesiac pred uplynutím jej činnosti, inak sa mala predlžovať automaticky o tri mesiace.³⁴

---

³⁰ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Južoslávia v rokoch II. svetovej vojny*, s. 95.; SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Obchodná zmluva, platobná dohoda a veterinárna dohoda medzi Slovenskou republikou a Nezávislým Štátom chorvátskym.

³¹ K výmene ratifikačných listín však došlo po pomerne dlhom schvaľovacom procese až 22. mája 1943.

³² Európske štáty a náš zahraničný obchod. *Slovák*, 18. august 1944, s. 7.

³³ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Dohoda o platobnom styku medzi Slovenskou republikou a Nezávislým Štátom Chorvátsko

³⁴ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Dohoda o platobnom styku medzi Slovenskou republikou a Nezávislým Štátom Chorvátsko

Dohoda o platobnom styku stanovila, že za účelom podpory cestovného ruchu mali byť povolené medzi oboma štátmi úhrady do výšky 8000 Ks, prípadne 5000 Ks pre osobu na mesiac až do celkovej sumy 500 000 Ks ročne.

Všetky pohľadávky, ktoré sa prevádzali v tretej mene sa na Slovensku prepočítali na Ks a v Chorvátsku na Kn na základe úradného stredného kurzu z predchádzajúceho dňa. Pokiaľ išlo o splatenie dlžnej sumy, slovenský dlžník, sa svojho záväzku zbavil zložením finančných prostriedkov na účet Chorvátskej štátnej banky. Ak však bola dlžná čiastka vedená v kunách, tak bol jeho záväzok vyrovnaný až keď chorvátsky veriteľ dostal plnú sumu svojej požiadavky v Kn. Takisto ak išlo o dlžnú sumu v tretej mene, chápala sa ako vyrovnaná, až keď chorvátsky veriteľ dostal v Kn plnú hodnotu svojej pohľadavky. Tie isté opatrenia platili aj pri chorvátskom dlžníkovi a slovenskom veriteľovi. Súkromné kompenzácie medzi dovozcami a vývozcami, ako aj medzi dlžníkmi a veriteľmi boli neprípustné. Vzájomné vyrovnanie záväzkov, vzniknutých pred 10. aprílom 1941 sa uskutočňovali cez Likvidačný účet Chorvátskej štátnej banky v Záhrebe, Slovenskej hypotečnej a komunálnej banky v Bratislave a cez Likvidačný účet SNB v Bratislave a Chorvátskej štátnej banky v Záhrebe. Obidva účty boli bezúročné a vedené v slovenských korunách.³⁵

Okrem oficiálnych dohôd zaslal vedúci slovenskej delegácie Ján Országh 11. októbra 1941 list vedúcemu chorvátskej delegácie Josipovi Cabasovi o výmene určených tovarov medzi Slovenskou republikou a Chorvátskom nad rámec stanovených kontingentov. Zo Slovenska sa ešte mal exportovať sladový jačmeň, slad a priadza, z chorvátskej strany sa mala priviesť kukurica, masť a trieslový výťažok. Zároveň sa riešili aj rozdiely cenových hladín obidvoch štátov.³⁶

Obchodné kontakty medzi oboma krajinami však zaznamenali, predovšetkým kvôli chorvátskym hospodárskym problémom, už od svojho začiatku ťažkosti s naplnením dohodnutých záväzkov.³⁷ Ešte

---

³⁵ Platobný styk slovensko-chorvátsky, *Slovák*, 28. október 1941, s. 8.

³⁶ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 23. Dôvodová správa k Chorvátsko – slovenskej obchodnej zmluve a veterinárnej dohode.

³⁷ Problémy so vzájomnými hospodárskymi vzťahmi sa obe krajiny snažili prekryť aspoň propagandou a zvýrazňovaním vzájomných priateľských vzťahov, kde sa ako príklad

pred uzatvorením obchodnej zmluvy exportovalo Slovensko do Chorvátska tovar v hodnote necelých 3 mil. Ks (v septembri 1941 Slovensko exportovalo do Chorvátska tovar v hodnote 2, 8 mil. Ks a priviezlo tovar v hodnote iba cca 70 tis. Ks).³⁸ Po uzatvorení obchodných zmlúv dosiahol v roku 1941 zahraničný obchod medzi Chorvátskom a Slovenskom sumu cca 13 mil. Ks, pričom export zo Slovenska predstavoval 7 mil. Ks a import na Slovensko 6 mil. Ks. Ako príklad môžeme uviesť mesiac november, kde sa zo Slovenska exportoval tovar v hodnote 1 mil. Ks (0,4% exportu Slovenska) a doviezol sa tovar v hodnote 600 tis. Ks (0,2% importu Slovenska).

Pri komplexnom hodnotení zahraničnoobchodných vzťahov Slovenska s oblasťou územia bývalej Juhoslávie musíme ešte zhodnotiť prvý štvrtrok roku 1941, kedy prebiehali obchody s Juhosláviou, ktoré predstavovali v oblasti dovozu 41 mil. Ks a vývoz predstavoval 20 mil. Ks.

Na obchodnopolitické aktivity Juhoslávie začal po svojom vzniku v máji 1941 nadväzovať novovzniknutý Chorvátsky štát. Po uzatvorení obchodných zmlúv však v roku 1941 k intenzívnejšiemu rozvoju vzájomných obchodných vzťahov bránili, hospodárske problémy nového štátu, vojnové hospodárstvo, či disparita cenových hladín.³⁹ Zahraničný obchod s Chorvátskom sa podieľal na celkových obchodných vzťahoch s cudzinou 0,2%. Vyššie percento vo výmene tovarov zaznamenal z chorvátskej strany len export v položke „Špeciálny obchod“ (koloniálny tovar, koreniny a južné ovocie), kde napr. v decembri 1941 tvoril 1,5% z celkového priemeru.⁴⁰

---

prezentovala účasť Chorvátska na Medzinárodnom Dunajskom veľtrhu v Bratislave (31.8.-7.9.1941), či prezentácia Slovenska na Medzinárodnom záhrebskom veľtrhu (6.-15.9.1941). Podobne sa aj prostredníctvom tlače zdôrazňovalo priateľstvo oboch štátov, či oslavy ich nezávislosti a podobnosť tohto procesu. Propagandistické články vyzdvihujúce vzájomné priateľské vzťahy oboch krajín však iba zakrývali neutešenú ekonomickú realitu vo vzájomných obchodoch. MICHELA, Miroslav: Vznik slovenského vyslanectva v Chorvátsku a činnosť Karola Murgaša, chargé d'affaires v Záhrebe v roku 1941. In: *Slovenská republika očami mladých historikov II*. Trnava: Merkury, 2003, s. 118.

³⁸ *Gardista*, 4. december 1941, s. 7.

³⁹ Slovenský priemysel roku 1941. Výročná správa ústredného združenia slovenského priemyslu. Turčiansky sv. Martin, 1942, s. 104.

⁴⁰ SNA BA, f. Úrad predsedníctva vlády 1939 – 1945, šk. č. 87. Štatistický prehľad zahraničného obchodu Slovenskej republiky za mesiac december 1941.

Aj napriek počiatočným ťažkostiam sa slovensko-chorvátske obchodné styky v roku 1942 rozšírili.⁴¹ Súviselo to predovšetkým s rozvojom vzájomných vzťahov, ktoré dosiahli svoj vrchol v prvej polovici roku 1942. Na prelome júna a júla sa uskutočnila takisto na Slovensku návšteva chorvátskej vojenskej delegácie na čele s generálom Vladimírom Krenom a od 12. – 14. júla 1942 bol na Slovensku takisto druhý muž Chorvátska maršal Kvaternik. Bol prijatý na najvyššej úrovni prezidentom Tisom a ministrom obrany generálom Čatlošom. Počas návštevy boli dohodnuté dodávky súkna a zbraní pre chorvátsku armádu.⁴² Okrem dodávok pre chorvátsku armádu zaznamenal slovenský zahraničný obchod aj zvýšený vývoz produktov chemického priemyslu do Chorvátska.⁴³

Ani uvedené rozšírenie obchodu však neznamenalo v ďalších rokoch jeho výraznejší nárast. Výrazná disparita medzi importom a exportom sa prejavila vyčíslením slovenského exportu do Chorvátska v roku 1942 sumou 98 mil. kún, kým na druhej strane chorvátsky export na Slovensko bol vyčíslený sumou 53 mil. kún.⁴⁴ V slovenských korunách predstavoval export Slovenska do Chorvátska v roku 1942 sumu 32 mil. Ks (0,7%) a import z Chorvátska 28,5 mil. Ks (0,6%).⁴⁵

Platobný clearingový styk medzi oboma krajinami však veľmi rýchlo zaznamenal problémy a Chorvátska štátna banka už v roku 1942⁴⁶ vydala obežník, ktorým nariadila závozom obchodujúcim so Slovenskom žiadať

---

⁴¹ Rozšírenie obchodných stykov s Chorvátskom v roku 1942 platilo aj pre jednotlivé regióny Slovenska, kde zvýšenie vzájomných obchodov konštatovala na svojom zasadnutí Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici. SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 53. Zápisnica z III. plenárneho zhromaždenia správnej komisie Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici 25. 6. 1942.

⁴² RYCHLÍK, Jan: Slovensko-chorvátske vzťahy v lete 1941 – 1945, šk. č. 278.

⁴³ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 382. Hospodárska správa za august 1942.

⁴⁴ *Slovák*, 3. september 1943, šk. č. 3. Pred chorvátsko-slovenskými obchodnými rokovacími.

⁴⁵ Štatistická príručka Slovenska 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave.

⁴⁶ V roku 1942 nezaznamenalo Chorvátsko ťažkosti len v zahraničnom obchode. Na základe nariadenia chorvátskeho ministra hospodárstva bol takisto obchod s mliekom v rámci krajiny daný pod kontrolu. Uvedenú štátnu kontrolu uskutočňovala Centrála pre obchod s mliekom, ktorá mala prevádzať rozdeľovanie mlieka a mliečnych produktov. Takisto mohla Centrála pre obchod s mliekom nariadiť nútené odovzdanie mlieka a mliečnych výrobkov za štátom stanovené ceny. Obchod s mliekom v Chorvátsku pod kontrolou. *Slovák*, 24. november 1942, s. 8.

si od banky povolenie za každú platbu uskutočnenú cez účty „A“. a „B“. Zároveň boli chorvátske finančné inštitúcie upozornené, že vydávanie kreditných listov pre Slovensko je potrebné obmedziť, pretože Chorvátska štátna banka prestala povoľovať krytie cestou clearingu. K obmedzeniu došlo aj pri cestovných výdavkoch, ktoré mohli prebiehať len cez účet „B“. a zahraničná cesta na Slovensko bola povolená len ak to bolo „bezpodmienečne potrebné“.⁴⁷

Takisto zo strany Slovenska došlo k úprave exportu do Chorvátska. Podľa vyhlášky ministerstva hospodárstva z roku 1941 boli určené podrobnosti pri vydávaní vývozných povolení zo Slovenska do Chorvátska. Vo vyhláške boli zadefinované presné lehoty na splnenie konkrétne predpísaných náležitostí potrebných pre udelenie vývozného povolenia. V roku 1942 bola vzhľadom k pribúdajúcim ťažkostiam vo vzájomnom obchode, vyhláška doplnená o možnosť predĺženia lehoty na splnenie uvedených podmienok. O predĺžení rozhodovala SNB v jednotlivých prípadoch.⁴⁸

Uvedený trend platobných a tovarových komplikácií pri vzájomnom obchode sa prejavoval permanentne a obidve strany hľadali rôzne spôsoby ako udržať hospodárske vzťahy a vzájomnú tovarovú výmenu aspoň v minimálnej miere.

S podobnou snahou pricestoval na Slovensko v decembri 1942 obchodný atašé z chorvátskeho vyslanectva v Berlíne Marko Jurinčić. Pri svojom pobyte v Bratislave sa stretol s guvernérom Slovenskej národnej banky Imrichom Karvašom a hlavnou témou stretnutia bol nákup zemiakov pre Chorvátsko. Uvedený artikel bol pre Chorvátsko dôležitý z dôvodu vyživovacích potrieb obyvateľstva. Predbežne sa dohodlo aj množstvo zemiakov, ktoré malo byť vyvezené, do konca roka 1942 išlo o 100 vagónov a na jar 1943 malo byť zo Slovenska exportovaných ďalších 200 vagónov. Chorvátska vláda vyslala na Slovensko dokonca delegáta, ktorý mal dohliadať na technické práce pri transporte zemiakov. V krátkom čase, ale I. Karvaš informoval chorvátsku stranu o nemožnosti vzájomného obchodu. Dôvodom bola choroba u uskladnených zemiakoch a z toho vyplývajúci nedostatok pre samotnú slovenskú stranu. Na definitívne potvrdenie exportu zemiakov bol nevyhnutný

---

⁴⁷ SNA BA, f. MH 1938 – 1945. šk. č. 393. Platobný styk chorvátsko-slovenský. 27. 8. 1942.

⁴⁸ Úprava vývozu do Chorvátska. *Slovák*, 11. marec 1942, s. 8.

súhlas ministra hospodárstva Gejzu Medrického⁴⁹. Ministerstvo hospodárstva sa ale k vývozu zemiakov do Chorvátska vyjadrilo negatívne.⁵⁰

Pri hodnotení slovensko-chorvátskych hospodárskych vzťahov v roku 1943, pri druhom výročí samostatného chorvátskeho štátu, minister G. Medrický zhodnotil, že širšiemu rozvinutiu vzájomných hospodárskych stykov bránia okrem dopravných ťažkostí, takisto prekážky vyplývajúce z vojnových výrobných a distribučných pomerov. Problém videl aj vo veľkej príbuznosti štruktúry oboch ekonomík a z toho vyplývajúcej analógie vývozných artiklov a to najmä dreva a jeho výroby. Za najvhodnejšie artikle vzájomnej výmeny označil na chorvátskej strane vzhľadom k hospodárskej štruktúre predovšetkým poľnohospodársku výrobu (tabak, kukurica, ovocie, suché slivky, lekvár víno a i.). Na slovenskej strane predovšetkým priemyselné výrobky (celulózová vlna, vata, novinový papier, lepenka, chemikálie, textilie a i.). Podobne sa k vzájomným hospodárskym stykom v apríli 1943 vyjadril aj chorvátsky minister národného hospodárstva Josip Balen. Ten zdôraznil, že znížená tovarová výmena medzi krajinami súvisí so skutočnosťou, že chorvátske hospodárstvo je stále v štádiu formovania.⁵¹

V roku 1943, došlo 15. novembra k úprave platobného styku medzi Chorvátskom a Slovenskom. Podľa novej dohody sa mal platobný styk uskutočňovať cez: 1./kompenzačný účet, 2./ Zberný účet A, 3./ Zberný účet B, 4./ Zberný účet II, 5./ Likvidačný účet.

Na kompenzačný účet mali slovenskí dovozcovia vyplácať protihodnotu tovarov dovezených z Chorvátska na kompenzačné povolenie ministerstva hospodárstva vydané po 14. septembri 1943. Pohľadávka mala byť zaplatená len do výšky tovaru slovenského kompenzačného partnera. Podobne to malo platiť i v opačnom prípade. Cez zberný účet „A“ a „B“ sa mali uhrádzať platby vzniknuté pred 15. septembrom 1943. Cez zberný účet „A“ sa konkrétne uskutočňovali tieto platby:

a./ platby za tovar, ak záväzok vznikol po 9. apríli 1941

---

⁴⁹ Gejza Medrický sa stal v rámci vzájomných vzťahov čestným členom Slovensko-chorvátskej spoločnosti. Jej predsedom bol A. Mach. Podobne vznikla aj v Záhrebe Chorvátsko-slovenská spoločnosť.

⁵⁰ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 393. Vývoz zemiakov do Chorvátska. 6. 2. 1943. Bratislava

⁵¹ Súčasné chorvátske hospodárstvo. *Slovák*, 18. apríl 1943, s. 5.

- b./ platby za tovar v zušľachtovateľskom styku
- c./ platby za železničné a riečne dopravné
- d./ platby za vedľajšie výdavky vyplývajúce z tovarového styku

Ako doklad o tom, že ide o záväzok z doby pred 15. septembrom 1943 mala slovenská firma predložiť SNB dovozné povolenie ministerstva hospodárstva, alebo príslušb SNB na platbu vydaný pred týmto dňom. Okrem spomenutých platieb sa cez účet „A“ prevádzali zo Slovenska do Chorvátska platby za záväzky vzniknuté po 14. septembri 1943 do výšky 50% poukazovanej sumy (napr. platby za tovar dovezený z Chorvátska inak ako kompenzačne, či platby za vyrovnanie zvyškov záväzkov v rámci súkromných kompenzácií, ak záväzok za dovezený tovar bol vyšší ako suma vyvezeného tovaru).

Cez zberný účet „B“ sa uskutočňovali zvyšné platby finančnej povahy, pokiaľ boli vopred schválené SNB pri platbách z Chorvátska na Slovensko a Chorvátskou štátnou bankou pri platbách zo Slovenska do Chorvátska. Pri úhradách úspor chorvátskych občanov na Slovensku a slovenských v Chorvátsku nebol súhlas potrebný ak sumy neprekračovali mesačne 2000 – 3000 Ks.

Po vyrovnaní všetkých pohľadávok mali byť obidva účty zrušené a vzájomný obchod mal prebiehať cez Zberný účet II.⁵² Vzájomné úhrady záväzkov vzniknutých pred 10. aprílom 1941 prechádzali cez „Likvidáčny účet“. Pri platbách cez clearing sa slovenské koruny a chorvátske kuny prepočítavali podľa kurzového listu Bratislavskej burzy pod označením „Zagreb-clearing“.⁵³

---

⁵² Úprava platobného styku slovensko-chorvátskeho, *Slovák*, 13. október 1943, s. 7.

⁵³ Úprava platobného styku slovensko-chorvátskeho, *Gardista*, 12. október 1943, s. 6.

O clearingový obchod s Chorvátskom mala záujem aj Zbrojovka Brno, ktorá 2. januára 1942 adresovala Slovenskému generálnemu konzulátu v Prahe nasledovné otázky: 1./ Spôsob , ktorým sa uskutočňuje platobný styk s Chorvátskom; 2./ Či bola uzatvorená obchodná zmluva medzi Slovenským štátom a Chorvátskom a kedy vstúpila do platnosti; 3./ Aký je kurz kuny v Bratislave; 4./ Možnosť transferu z Chorvátska na Slovensko. Ak sa väčšie poukazy uskutočňujú z Chorvátska na Slovensko iba kompenzačnými obchodmi, požadovali informáciu, o ktorý vývozný tovar je na Slovensku záujem a v akom rozsahu; 5./ Stav clearingového salda s Chorvátskom. Zbrojovka Brno získala od slovenskej strany nasledujúcu odpoveď: 1./ Platobný styk chorvátsko-slovenský sa uskutočňuje clearingom, stav účtov a podúčtov, ale nie je možné oznámiť; 2./ Slovensko-chorvátska obchodná zmluva bola uzatvorená 16. 10. 1941; 3./ kurz nebol uvedený; 4./ Transfer sa uskutočňuje clearingom ako vývozný tovar z Chorvátska na Slovensko, do úvahy pripadal transfer za

Platobný styk medzi oboma krajinami v roku 1943 zhodnotil guvernér Slovenskej národnej banky Imrich Karvaš, ktorý skonštatoval, že v obchode s Chorvátskom bolo k dispozícii zo slovenskej strany dostatok voľných finančných prostriedkov na nákup tovaru. Problémom bol ale naopak export výrobkov, ktorý bolo potrebné brzdiť z dôvodu obavy o znehodnotenie ich hodnoty vplyvom nestabilného cenového vývoja v Chorvátsku.⁵⁴

Napriek zrejmej snahe oboch strán sa čoskoro ukázalo, že Chorvátsko vzhľadom na vnútorné problémy nie je schopné udržať svoje zmluvné záväzky a obchodná výmena sa realizovala len s ťažkosťami. Veľký problém z hľadiska zásobovania spôsobovalo Chorvátskom aj drancovanie zo strany Talianska a Nemecka (200 000 talianskych vojakov), či nestabilná vojenská a politická situácia v krajine.⁵⁵

Chorvátska strana videla na druhej strane problémy vzájomného obchodu so Slovenskom v zmluvnom obmedzení Slovenska Nemeckom, kde väčšina priemyselných a poľnohospodárskych výrobkov smerovala do Nemeckej ríše a problémom boli aj snahy Slovenska realizovať svoj export za voľné devízy a čiastočne formou kompenzácií. Chorvátska strane totiž nebola schopná uskutočňovať vzájomný obchod prostredníctvom devíz a ku kompenzačnému obchodu mala minimum vhodných komodít. Ďalší problém, na ktorý poukázala chorvátska strana bola slabá centralizácia chorvátskeho zahraničného obchodu a jeho nedostatočná organizácia.⁵⁶

V roku 1943 sa Slovenská republika snažila pri obchodných rokovaniach s Chorvátskom o vyrovnanie chorvátskeho dlhu voči Slovensku v záujme stabilizácie platobného styku. Slovenský vyslanec v Chorvátsku Jozef Cieker informoval Bratislavu o návrhu ministra hospodárstva J. Cabasa, ktorý odporučil vyrovnať chorvátsky dlh nákupom koní. Kone boli v tom čase jednou z mála komodít, ktoré mohlo Chorvátsko využiť na export. Podobne sa snažilo Chorvátsko vyrovnať dlh s Rumunskom,

---

živočišne tuky (masť); 5./ clearingové saldo nebolo uvedené. SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 595. Clearing s Chorvátskom.

⁵⁴ Archív Národnej banky Slovenska, f. Slovenská národná banka, šk. č. 3. Prejav guvernéra Slovenskej národnej banky Dr. Imricha Karvaša na piatom riadnom valnom zhromaždení SNB v Bratislave. 26. 2. 1944.

⁵⁵ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Južoslávia v rokoch II. svetovej vojny*, s. 97.

⁵⁶ JARINKOVIČ, Martin: *Slovensko a Južoslávia v rokoch II. svetovej vojny*, s. 98.

ktorému prisľúbilo dodanie železa. Slovenský vyslanec odporúčal uvedený návrh prijať, vzhľadom ku skutočnosti, že iná forma úhrady dlhu z chorvátskej strany bola veľmi ťažko realizovateľná.⁵⁷ O predložennom návrhu následne rokovali na Slovensku ministerstvo zahraničných vecí, ministerstvo národnej obrany (ako záujemca) a Slovenská národná banka.

V koncoročnom hodnotení zahraničného obchodu nevykázal rok 1943 oproti roku 1942 lepšie obchodné výsledky, čo vyplývalo predovšetkým z čoraz užšieho rámca tovarovej výmeny. Takisto komplikácie administratívneho charakteru v Chorvátsku vyvolané vnútropolitickou situáciou znemožňovali zintenzívnenie tovarovej výmeny. Uvedené ťažkosti sa prejavovali vo viacerých smeroch, ako napr. nákupné možnosti, povoľovacie pokračovanie a veľmi intenzívne aj v doprave. Platobný styk zostal vo forme clearingu, ale konkrétne obchody sa realizovali formou kompenzácií. Podľa vzájomných dohôd národných bánk sa kompenzačný tovar zo Slovenska uvoľnil, až keď chorvátsky tovar prekročil spoločnú hranicu.⁵⁸

Pokiaľ ide o konkrétnu tovarovú skladbu tá bola i naďalej z chorvátskej strany veľmi limitovaná. Absentovali v nej tovary charakteristické pre chorvátsku hospodársku štruktúru (napr. garbiarske produkty), ale vyskytovali sa tam pomerne netypické tovary ako železobetón a pod.⁵⁹ Pokiaľ ide o vyčíslenie tovarovej výmeny v roku 1943 vyviezlo Slovensko do Chorvátska tovar v hodnote 20 mil. Ks (0,3%) a priviezlo tovar za 13 mil. Ks (0,3%).⁶⁰

V roku 1944 sa vzhľadom k dlhodobo nestabilnej vnútro politickej situácii zintenzívni hospodárske problémy Chorvátska. Na slovenskej strane sa ekonomika dostávala z konjunkturálneho rastu do obdobia stagnácie. Ak k tomu pripočítame porážky a ústup Nemecka, výrazné dopravné ťažkosti pri preprave tovarov, môžeme konštatovať, že v roku 1944 sa zahraničný obchod medzi oboma krajinami uskutočňoval iba

---

⁵⁷ SNA BA, f. MH 1938 – 1945. šk. č. 393. Slovensko-chorvátske obchodné styky. 26. 11. 1943. Záhreb.

⁵⁸ Zahraničný obchod Slovenska v prvom polroku 1943. *Slovák*, 6. január 1944.

⁵⁹ Slovenský priemysel roku 1943. Výročná správa ústredného združenia slovenského priemyslu. Turčiansky sv. Martin 1944, s. 104.

⁶⁰ Štatistická príručka Slovenska 1947. Štátny plánovací a štatistický úrad v Bratislave.

v minimálnej miere. Zlá hospodárska situácia v Chorvátsku sa na jeseň roku 1944 prejavila už aj nedostatkom potravín a problémom zásobovania obyvateľov Záhrebu.⁶¹ Ceny potravín⁶² a ich nedostatok výrazne stúpali začiatkom roka 1945 a situáciu ešte zhoršilo zlé dopravné spojenie z vidiekom a takisto neochota sedliakov predávať potraviny za stanovené ceny.

Pri stretnutí slovenského vyslanca J. Ciekera u nového ministra obchodu Vrančića 16. mája 1944, chorvátsky predstaviteľ konštatoval, že množstvo tovarov, ktoré mohli byť dodávané zo Slovenska boli v roku 1944 exportované do Chorvátska z Nemecka, alebo Protektorátu. V ten istý deň diskutoval o hospodárskych ťažkostiach slovensko-chorvátskych takisto s ministrom zahraničných vecí Alajbegovičom. Opäť bolo naznačené, že z Chorvátska je možné dovážať sušené slivky, kukuricu, či rakyju.⁶³ Z uvedenými položkami sa však operovalo už od roku 1941, realita vzájomných kompenzačných obchodných vzťahov ale bola v roku 1944 na minimálnej úrovni.

Jednou z posledných položiek, ktorou sa v roku 1944 ešte mali do istej miery vyrovnáť slovenské pohľadávky voči Chorvátsku, bol dovoz koní z Chorvátska, ktorý sa začal realizovať už v predchádzajúcom období. Cieľom uvedenej obchodnej transakcie malo byť vyrovnanie dlhu vo výške cca 18 mil. Ks, ktorý mala chorvátska strana voči Slovensku ešte od roku 1942 za dodávku zbraní. Uvedený kompenzačný obchod mal súčasne obmedziť odber koní, ktorý realizovala vojenská správa od jednotlivých slovenských hospodárstiev. S uvedeným riešením súhlasil aj Komitét hospodárskych ministrov, ktorý trval na cenách z roku 1942, keď boli dodané do Chorvátska zbrane. Slovenská strana už vychádzala z ceny predchádzajúcej dodávky koní, keď chorvátska strana dodala 360 koní za 20 000 Ks. Nezvyšovanie ceny koní bolo dôležité, pretože v roku 1944 už v Chorvátsku dochádzalo k enormnému nárastu cien jednotlivých komodít. Guvernér SNB takisto oznámil, že SNB nebude uskutočňovať dispozičné Štátnej banky v Záhrebe pokiaľ nebude pohľadávka 18

---

⁶¹ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213. Politická správa 12. 9. 1944

⁶² Ceny potravín v Chorvátsku v roku 1944 výrazne rástli a napr. v priebehu marca stúpila cena mrkvy za 1 Kg z 200 na 400 Kn.

⁶³ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213. Politická správa 24. 5. 1944.

mil. Ks zlikvidovaná.⁶⁴

Od roku 1944 už ale postupný rozpad nemeckého veľkopriestorového hospodárstva, do ktorého obidve krajiny patrili, definitívne ukončil možnosti výraznejšej tovarovej výmeny medzi oboma krajinami. Prispeli k tomu porážky Nemecka na všetkých frontoch, vypuknutie SNP na Slovensku a partizánska vojna v Chorvátsku. Hospodárska situácia v oboch krajinách, tak iba potvrdila skutočnosť, že zahraničný obchod medzi oboma krajinami nebol príliš intenzívny a i napriek určitému rozšíreniu tovarovej výmeny v roku 1942 sa obchodné vzťahy realizovali v zmenšenom a od roku 1944 v minimálnom objeme.

Medzi posledné slovensko-chorvátske kontakty v roku 1945 patrila žiadosť slovenského vyslanca chorvátskemu ministrovi Frkovičovi o možnosť oslavovať 14. marec a vznik Slovenského štátu pre slovenských občanov v chorvátskych obciach.⁶⁵ Minister s povolením súhlasil, ale na sklonku druhej svetovej vojny už išlo o čisto propagandistickú snahu bez reálnej odozvy.

Summary

The business activities of the Slovak Republic (1939 – 1945) with the Independent State of Croatia

Foreign trade represented highly important role in the Slovak economy in the years 1939 – 1945. Ironically, when compared with the present days, where we face problems with passive trade balance, Slovakia had to cope with danger of unlimited export abroad. Majority of Slovak products found their place within the empty European markets with no major difficulties. Since, for Slovakia, foreign trade represented very important factor, at the very beginning of the state was passed the act which continued the trade treaties of the former Czechoslovak Republic. By passing the Act No. 2/1939 the first Slovak Republic also accepted all trade treaties which had been signed by the Czechoslovak Republic and other states. Doing so, the new state clearly declared rules of the foreign trade policy at its very beginning. The Slovak Republic also continued in trade relationship with Balcan region. Before the German attack of Yugoslavia, the Slovak Republic signed trade treaty with Yugoslavia. Business meetings took place in July 1940 in Belgrade. After division of Yugoslavia commenced foreign trading with the independent Croatia. Once the trade treaty was signed in October 1941 a clearing payment was introduced. Goods exchange was slow and unreliable mainly from Croatian part. Payments between both states were realised

---

⁶⁴ SNA BA, f. MH 1938 – 1945, šk. č. 16. Zápisnica zo zasadnutia KHM 1. 8. 1944.

⁶⁵ SNA BA, f. MZV 1939 – 1945, šk. č. 213. Politická správa 5. 2. 1945

through special accounts „A“ and „B“ at the Croatian State Bank in Zagreb and at the Slovak Mortgage and Communal Bank in Bratislava and corresponding accounts at the Slovak National Bank in Bratislava. Using the account „A“ were realised payments for goods, transport and other expenses connected with goods exchange. Using the account „B“ were realised payments to diplomatic representatives. This account was also used for transferring savings of the Croatian citizens in Slovakia and the Slovak citizens in Croatia. However, foreign trade between the countries was not very intense, and despite of certain broadening of goods exchange in 1942 trade relationships were kept in minor volume until as late as the WW II.

Hlinkova garda v siločiarach domácej politiky v zlomovom roku 1943

ANTON HRUBOŇ

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Ak sa o roku 1943 v kontexte druhej svetovej vojny hovorí ako o roku zlomovom, platí to i o vývoji spoločensko-politickej situácie vo vtedajšej Slovenskej republike. Dynamickosť predošlého obdobia, ktoré charakterizovalo počiatkové „budovateľské úsilie“, postupná totalizácia režimu, aktívne zapojenie Slovenska do vojenských konfliktov na strane Osi a drakonické riešenie židovskej otázky, sa postupne vytrácala. Na prvý pohľad by sme z hľadiska dynamiky režimových štruktúr mohli s trochou nadsadenia hovoriť takmer o „roku bez dejín“. Oslabenie niekdajšieho elánu režimových organizácií nesúviselo výhradne s obratom frontovej situácie v prospech protinacistickej aliancie, hoci i to malo naň bezpochyby dôležitý vplyv. Keď upriamime pozornosť na tendencie vývoja Hlinkovej gardy (HG) vo vymedzenom období, korene badateľného prepadu jej aktivity môžeme hľadať najmä v predchádzajúcich domácich udalostiach.

Hlinkova garda sa od počiatkov svojej existencie považovala za avantgardu slovenského politického nacionalizmu a za stúpenkyňu rýznych riešení aktuálnych problémov, pre ktoré ponúkala veľmi jednoduché a radikálne recepty. Nevyhýbala sa pritom ani kritike do vlastných radov, ani kritike „spiatočnickeho“ myslenia konzervatívnejších ľudákov. V dobovom žargóne posalzburskej éry hovorila o nepriateľoch prechodu národnej revolúcie (z rokov 1938/1939) do jej sociálnej fázy, pod čím gardistický slovník identifikoval odporcov plošnej nacizácie Slovenska (národného socializmu). Redaktor regionálneho časopisu *Štiavničan* Viliam Ries¹ vyjadril po známych personálnych rošádach vo vláde z konca júla 1940² želanie: „*Dnes si vydýchne každý statočný Slováč, každý,*

¹ Známy pod pseudonymom Ivan Javor.

² V priebehu salzburských rokovaní Adolf Hitler naoktrojoval Jozefovi Tisovi odvolanie Ferdinanda Ďurčanského z postov ministra vnútra a ministra zahraničných vecí. Jeho rezorty obsadili Alexander Mach (vnútro) a Vojtech Tuka (zahraničie), ktorí na rozdiel od F.

kto sa nedal podplácať a ovplyvňovať. Osoby Dr. Vojtecha Tuku a Šana Macha sú garanciou, že to v novom (národnosocialistickom – pozn. A. H.) režime pôjde celkom inak... V duchu najprísnejšej disciplíny a úplnej oddanosti novej slovenskej vláde a novému hlavnému veliteľovi HG Šaňovi Machovi čakáme na historické činy, ktorými sa dokončí štátnopolitický vývoj Slovenského štátu“.³

Smerovanie režimu napokon nenabralo kurz úplne v súlade s predstavami radikálov, aj keď viaceré nimi navrhované opatrenia sa podarilo v rokoch 1940 – 1942 úspešne presadiť. Je svojím spôsobom paradoxné, že práve realizácia najbrutálnejšieho z nich – deportácií židovského obyvateľstva do vyhladzovacích táborov – predznamenal začiatok ústupu HG z dovtedajších pozícií. Garda akoby stratila hlavný objekt ventilovania svojej požiadavky očistiť verejný život od „cudzích elementov“ a splnila tak „historické poslanie“, za aké realizáciu protizidovských opatrení považovala. Rok 1942 bol pre HG celkovo pomerne hektický. Okrem politického angažovania, asistencie pri vysťahovaní Židov a účasti pri uskutočňovaní ďalších perzekučných krokov žila v kolobehu svojho rutinného života. Vyvíjala pomerne živú kultúrnu a športovú činnosť, organizovala príležitostné akadémie a manifestácie (prirodzene v intenciách ideológie vládnuceho režimu), prevádzala branný výcvik, zabezpečovala organizovanie vodcovských škôl a iné normatívne stanovené úlohy.⁴

Hlinkova garda vstupovala do roku 1943 so stabilizovanou organizačnou štruktúrou. Pôsobila v šiestich župách (Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tatranská, Pohronská, Šarišsko-zemplínska), ktoré podľa nového organizačného poriadku⁵ kopírovali politické župy v súlade s reformou územnosprávneho členenia republiky, platnou od 1. januára 1940.⁶ Podľa štatistík z konca roku 1942 v 60 gardistických okresoch vyvíja-

---

Ďurčanského presadzovali koncepciu bezvýhradného slovensko-nemeckého „priateľstva“ – teda jednostrannej zahraničnopolitickej orientácie na nacistické Nemecko. LIPTÁK, Lubomír: Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 3, s. 329 – 365.

³ *Štiavičan*, 30. 7. 1940, s. 2.

⁴ Viac pozri SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938 – 1945*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, 558 s.

⁵ *Organizačný poriadok Hlinkovej gardy*. Bratislava : Hlavné veliteľstvo Hlinkovej gardy, 1942, 34 s.

⁶ JANAS, Karol: Boj o župné sídla na Slovensku (1939 – 1940). In: *Historické rozhľady*, roč. 2,

lo činnosť 2 160 miestnych veliteľstiev (MVHG). V službách HG stálo viac než 7 000 referentov, z toho 741 pri okresných a 6 375 pri miestnych veliteľstvách HG. Na prelome rokov 1942/1943 mal počet registrovaných príslušníkov HG údajne presiahnuť hranicu 100 tisíc.⁷ Toto číslo prezentované náčelníkom štábu HG Karolom Danihelom pravdepodobne nezodpovedalo skutočnosti – minimálne pokiaľ ide o vyjadrenie reálneho počtu aktívnych gardistov.⁸

Štatistiky spracované Hlavným veliteľstvom Hlinkovej gardy (HVHG) priniesli aj iné zaujímavé ukazovatele, ako napríklad zamestnaneckú štruktúru členstva, zastúpenie príslušníkov HG v štátnej službe na pozíciách vládnych komisárov, členov obecných zastupiteľstiev, funkcionárov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ) na župnej, okresnej či miestnej úrovni a v rôznych spolkoch (Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha a i.).⁹ Čísla sa pohybovali rádovo v tisícoch, čo navodzovalo zdanie, že v garde je všetko takpovediac po starom. Číselné stavy sú však iba zavádzajúcim matematickým ukazovateľom a o ozajstnom stave organizácie nevytvrdzujú nič.

Novoročné vydanie *Gardistu* prinieslo článok bývalého náčelníka štábu HG Otomara Kubalu, z ktorého sa dalo medzi riadkami vyčítať zatrpknutie gardistických kruhov zo smerovania režimu: „*My, gardisti, sme na prahu piateho roku trvania Hlinkovej gardy. Po celý tento čas sme bičovali všetko, čo prekážalo jednote národa. Boli sme presvedčení, že uvedením národnosocialistických zásad do nášho národného života postupne odstránime všetky neresti, sociálne krivdy a všetko to, čo hatí kamarátske spolunažívanie členov národa bez rozdielu náboženstva a stavovského rozvrstvenia*“.¹⁰ Kubalove

2005, s. 175-184.

⁷ *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 5.

⁸ Štatistický údaj zrejme zahŕňal aj príslušníkov HG, ktorí sa do organizácie prihlásili v krátkom období medzi septembrom a decembrom 1939, kedy bolo členstvo zo zákona povinné. SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda...*, s. 213.

⁹ Členmi HG bolo 1 830 vládnych komisárov miest a obcí, 3 070 gardistov bolo členmi predstavenstiev, výborov a poradných zborov obcí, 3 500 gardistov vykonávalo funkciu členov miestnych osvetových komisií, 250 v Spolku svätého Vojtecha, 180 v Slovensko-nemeckej spoločnosti. 1 410 členov HG zastávalo post predsedu organizácií HSLŠ (na rôznej úrovni), 720 post podpredsedu, 1 520 post tajomníka. Zamestnaneckú štruktúru členstva HG tvorili zo 40% robotníci, z 27,5% roľníci, z 18% úradníci a zo 14,5% obchodníci a remeselníci. *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 5.

¹⁰ *Gardista*, 1. 1. 1943, s. 4.

ponosy reagovali nielen na interné pnutia medzi jednotlivými klikami v HG, ale hlavne na vtedajšie postavenie gardy na domácej politickej scéne. To rozhodne neodrážalo predstavy tvrdého jadra gardistov, ktorého neformálnym lídrom bol O. Kubala, ani predstavy nemeckého poradcu pri HG Viktora Nagelera. Vďaka dokumentom z agendy jeho úradovne a hláseniam nemeckej spravodajskej služby môžeme analyzovať určujúce determinanty vnútornej krízy HG, kulminujúcej v letných mesiacoch roku 1944. Pramene nemeckej proveniencie prinášajú zaujímavú sumu faktov zo zákulisia slovenskej politiky a cenné poznatky o intrigách v gardistickom tábore, avšak ich výpovedná hodnota sa nedá absolutizovať, nakoľko odrážajú vždy iba nemeckú percepciu vývoja na Slovensku. Hlásenia častokrát odrážajú viac želania nacistov než realitu, a preto je k týmto prameňom potrebné pristupovať mimoriadne obozretne. Nacistický byrokratický aparát, pôsobiaci na Slovensku (obzvlášť V. Nageler), mal tendenciu nazerať na HG ako na svoju pravú ruku pri presadzovaní nacionálneho socializmu a jej skutočný stav a potenciál hodnotil, ako dokazujú viaceré správy, skreslenou optikou.

V roku 1943 HG zďaleka nebola tým, čo si od nej Nemci pôvodne sľubovali. Garda netvorila masu organizovaných osôb zapálených pre svoj ideál a pripravených plniť zadané rozkazy, ale neforemný košiar plný polarizovaných skupiniek a frakcií. V závislosti od postojov k smerovaniu organizácie možno členskú základňu HG štrukturalizovať do troch skupín: 1. gardisti, ktorí na činnosť v HG z rôznych príčin zanevrelí a členmi zostali len formálne; 2. podporovatelia hlavného veliteľa Alexandra Macha, očakávajúci postupné zmobilizovanie a opätovný vzostup HG; 3. odporcovia Machovej politiky, dožadujúci sa zásadných zmien vo fungovaní HG, vrátane personálnej výmeny vo vedení.

Kľúčovým bodom, od ktorého sa odvíjali postoje príslušníkov a funkcionárov gardy k osobe hlavného veliteľa A. Macha, jeho politickej koncepcii a HG ako takej, bola židovská otázka. Malo to svoje pochopiteľné príčiny. V prvej vlne transportov od 25. marca do 20. októbra 1942 bolo zo Slovenska deportovaných 57 752 Židov v 57 transportoch, z toho do Osvienčimu 19 (18 746 osôb) a do lublinskej oblasti 38 (39 006 osôb).¹¹

---

¹¹ NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, s. 228; NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.): *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie roku 1942*. Bratislava :

Pre príslušníkov perzekvovanej menšiny prerušenie transportov v októbri 1942 neznamenal definitívnu záchranu. Deportácie nikto z vládnych predstaviteľov s konečnou platnosťou nestopol – oficiálne boli iba pozastavené s odkladom na dobu neurčitú. Prerušenie deportácií malo omnoho prozaickejšie príčiny, než akou by bola „blahosklonnosť“ predstaviteľov ľudáckeho režimu a ich spamätanie sa po prevalení prvých neurčitých správ o priemyselnom vraždení na území okupovaného Poľska.¹² Deportáciou dvoch tretín slovenského židovstva za výdatnej morálnej podpory a iniciatívy HG sa štát laxne a súčasne drasticky zbavil ťaživého sociálneho problému a značnej časti osôb, ktoré na základe zákonných kritérií mohol vyviezť. Slovenské úrady ale nepovažovali odvečenie vyše 57 tisíc Židov za konečné číslo a v kuloároch sa živo diskutovalo o pokračovaní v deportáciách.

Kým pre zdecimovanú židovskú komunitu znamenalo pozastavenie deportácií v októbri 1942 čiastočnú úľavu, v radoch HG vyvolala táto správa pohoršenie. Machove smernice, vydané na porade župných inšpektorov a prednostov oddelení HVHG dňa 13. januára 1943, totiž nenasvedčovali, že by sa v dohľadnej dobe malo pristúpiť k obnoveniu transportov. Namiesto vydania jednoznačných direktív, ako pri riešení židovskej otázky ďalej postupovať, A. Mach vydal len bezobsažné heslo do boja proti židobolševizmu a od funkcionárov gardy požadoval, aby spoločne pracovali na vytvorení pevného jednotného frontu slovenských nacionalistov.¹³ Podľa nemeckých spravodajcov A. Mach s najväčšou pravdepodobnosťou pokračovanie pozastavených deportácií plánoval, aj

---

Nadácia Milana Šimečku, 2005, s. 84.

¹² Pravda, na dočasné pozastavenie deportácií vplývala aj ďalšia, „ekonomická“ dimenzia, spočívajúca v podplácaní niektorých vysokých funkcionárov ľudáckeho režimu a poradcu pre židovskú otázku Dietera Wislicenyho ilegálnou tzv. Pracovnou skupinou pri Ústredni Židov. KAMENEC, Ivan: Fenomén korupcie v procese tzv. riešenia „židovskej otázky“ na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: *Forum Historiae*, roč. 5, 2011, č. 2, s. 107 – 108. K problematike tzv. Pracovnej skupiny pozri HRADSKÁ, Katarína (ed.): *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944). Snahy Pracovnej skupiny o záchranu slovenských a európskych Židov*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, 123 s.

¹³ Bundesarchiv (BArch) Berlin, R 70 – Slowakei/336, Blatt (Bl.) 1289. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943. Identickú Nagelerovu hodnotiacu správu za rok 1943 uschováva tiež Národný archív Praha, fond (f.) Prezidium ministerstva vnútra, 225 – 1498 – 4.

keď v tejto veci nepanuje medzi historikmi všeobecná zhoda.¹⁴ Každopádne proti transportom sa na relevantnom fóre nikdy osobne nepostavil a zmene jeho postoja v predmetnej otázke nič nenapovedalo, hoci až do nemeckej okupácie Slovenska malo masové vyvážanie Židov do koncentračných táborov prestávku. Aktivistickí úradníci i anonymné listy A. Macha vyzývali v transportoch pokračovať, argumentujúc tým, že Židia „nie sú nenahraditeľní a... politicky škodia slovenskej veci“.¹⁵ Ich autori, medzi ktorými mali nepochybne zastúpenie aj nespokojní gardisti, sa dožadovali prísnej „dôslednosti“ v procese riešenia židovskej otázky v zása-
de z dvoch dôvodov: ideologického a prospechárskeho.

Apely na nekompromisné vysídlenie všetkých Židov zo Slovenska boli motivované najmä neukoženými materiálnymi pohnútkami a vidinou ľahkej akvizície tučnej koristi.¹⁶ Z veľkého arizačného koláča sa mnohým gardistom neušlo, čo ich na jednej strane demotivovalo. Ako podotkol veliteľ HG v Brezne Ján Longauer, prorožimný entuziazmus z obdobia autonómie a prvých mesiacov po vzniku Slovenského štátu z gardistov vyprchal, len čo zistili, že z angažovania v HG im neplynú žiadne výhody, akurát sa vystavujú hrozbe trestného stíhania, ak Nemecko

---

¹⁴ Machove zámery obnoviť transporty a celkovo jeho podiel na riešení židovskej otázky na Slovensku sa v súčasnosti pokúšajú niektorí autori, ako napríklad exilový historik František Vnuk alebo publicista (Machov zať) Karol Kubík, negovať, prípadne odborne neudržateľnými teóriami spochybňovať. Insitnú koncepciu reflexie Machovej politickej činnosti ponúkajú ako editori v sprievodných textoch memoárov MACH, Alexander: *Z ďalekých ciest*. Martin : Matica slovenská, 2008, 367 s. Porovnaj HRUBOŇ, Anton (rec.): Mach, A.: *Z ďalekých ciest*. In: *Historický časopis*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 400 – 404. F. Vnuk a K. Kubík dokonca A. Machovi pripisujú zásluhy za pozastavenie transportov roku 1942 (!!!), pričom súčasne relativizujú jeho rolu v protižidovskej kampani a pri realizácii deportácií. K predmetnej otázke pozri tiež NIŽŇANSKÝ, *Holokaust na Slovensku 6...*, s. 84.

¹⁵ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/154, Bl. 477. Správa prezídia ministerstva vnútra A. Machovi zo 14. 4. 1943.

¹⁶ Gardisti poukazovali na skutočnosť, že osobný huteľný majetok Židov, vyvezených v prvej fáze deportácií roku 1942, nebol vždy zaistený v súlade s platnými nariadeniami. Židia pred odchodom podľa ich tvrdení ukryli mnoho cenností v príbytkoch svojich známych, aby nemohli byť odcudzené. Príslušníci HG o týchto prípadoch vedeli, no v danej veci nemohli nič urobiť. Až nový predpis ministerstva vnútra z 23. 2. 1943 umožňoval gardistom iniciovať v odôvodnených prípadoch raziu po nahlásení podozrenia žandárskemu veliteľovi v príslušnej obci. Archív Múzea Slovenského národného povstania Banská Bystrica, f. VIII, škatuľa (šk.) 6, S7/2003 – S7/2010. Rozkaz hlavného veliteľa HG z 23. 3. 1943.

vojnu prehrá a ľudácky režim padne.¹⁷ Takéto intencie uvažovania platili paušálne na celom Slovensku. Na druhej strane treba podotknúť, že početná skupina gardistov sa svojho sna jednoducho zbohatnúť nevzdala a predstava pohodlného materiálneho úloľku po obnovení deportácií im konvenovala.¹⁸ Protižidovskú artikuláciu tak v štruktúrach HG častokrát nepodnecovala len chronická nenávisť k Židom, ale aj pocity „nedocenenia zásluh“ za prorežimný aktivizmus či priamo závisť voči iným, „odmeneným“ gardistom.

Živené protižidovské nálady A. Mach využil počas schôdze v Ružomberku 7. februára 1943. Stretnutie funkcionárov HG nepriamo reagovalo na nepriaznivo sa rysujúci frontový vývoj. Bola na ňom vytýčená línia zostreného boja proti židobolševizmu.¹⁹ Za reprezentantov tohto vykonštruovaného politického prúdu dobová ľudácka propaganda považovala v prvom rade Židov, ktorých sa Slovensko malo podľa priání prítomných gardistických funkcionárov zbaviť bez ohľadu na to, či disponujú výnimkami spod protižidovskej legislatívy alebo nie. A. Mach delegátom prisľúbil skoré spustenie novej vlny deportácií a taktiež ich vyzval opätovne nabudiť činnosť sklesnutých organizácií HG v regiónoch.²⁰ Na procese revitalizovania HG malo aktívne participovať aj HVHG, a to oživením Rodobraný ako elitnej ozbrojenej formácie gardy a jej postupným prebudovaním na akčnú úderku podľa vzoru SS. A. Mach gardistov rovnako ubezpečil, že v rozpore s tvrdeniami londýnskeho exilového rozhlasu sú vzťahy medzi ním a prezidentom Jozefom Tisom v najlepšom poriadku a konštruktívnej spolupráci medzi HG a HSLS v ďalšom období nič nebráni.²¹ A. Mach v tomto smere prítomných

¹⁷ Štátny archív (ŠA) Banská Bystrica, f. Okresný ľudový súd Brezno, 10/45 Ján Longauer. Neoznačený materiál.

¹⁸ V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť, že A. Mach v rozkaze z apríla 1943 cynicky útočil proti obviňovaniu HG z obohatenia sa na arizáciách a tragédii židovského obyvateľstva všeobecne. „Ak sa tvrdí, že HG robila arizáciu, treba uviesť to, čo je pravda, totiž že arizácie boli prevedené podľa návrhov slovenskej alebo nemeckej strany najmenej 99% prípadov. Garda ako taká nikde nič nearizovala,“ uvádzal vo svojom stanovisku hlavný veliteľ HG. Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 19/III z 19. 4. 1943.

¹⁹ Politisches Archiv des auswärtigen Amtes (PAAA) Berlin, Bestand Referat Deutschland/Inland 1920 – 1945 (R) 99437, Mikrofiche (Mikr.) 5677. Záznam Machovho prejavu.

²⁰ *Gardista*, 9. 2. 1943, s. 1 – 2; *Gardista*, 10. 2. 1943, s. 3.

²¹ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1468. Správa o pomeroch v HG zo 14. 1. 1943.

delegátov zjavne klamal. Gradujúce staré napätie medzi gardou a stranou roku 1943 nezoslablo, skôr ešte väčšmi naberalo na intenzite – obzvlášť po legislatívnom potlačení vplyvu HG prijatým novým zákonom o HSLZ z októbra 1942.

A. Mach sa svojimi lacnými rečami a výzvou do boja proti „žido-boľševizmu“ pokúšal vydobýjať politický kapitál, získať si späť reputáciu pošramotenú prvými náznakmi alibizmu a upevniť si rozkolísanú pozíciu na čele organizácie. Jeho známe februárové vyhlásenie, ktoré sľubovalo obnovenie deportácií („*príde marec, príde apríl a transporty pôjdu ďalej...*“) organizácie HG čiastočne prebralo z kómy. V kontexte celoslovenskej akcie proti „židobolševizmu“ sa v mestách a obciach usporadúvali protibolševické nástupy a akadémie, spojené s prednáškami o hrôzach a vojnových zločinoch, spáchaných sovietskym režimom. Manifestácie, usporadúvané spravidla Hlinkovou gardou, sledovali jediný cieľ – účelovým spojením dvoch pojmov vytvoriť propagandistický konštrukt, subsumujúci legitimitu protizidovských opatrení ako súčasť protisovietskej orientácie slovenskej spoločnosti. Z úst rečníkov odznievali miestami absurdné výroky, ktoré boli úplným vrcholom protizidovskej demagógie. Novovymenovaný prednosta propagačného oddelenia HVHG Anton Vašek sa napríklad vo svojej prednáške dňa 8. marca 1943 v Turčianskom Sv. Martine snažil „vedecky“ dokázať tézu, podľa ktorej je bolševizmus formou židovskej revolúcie a keďže Židia Slovákom vraj vždy prinášali len nešťastie, môže sa národ k tomuto boju na život a na smrť hrdo pripojiť. A. Vašek nezabudol dodať, že proti komunizmu vystupovali už Ľudovít Štúr, Svetozár Hurban Vajanský, Andrej Hlinka i Martin Rázus a podporou protizidovskej politiky Slováci vlastne naplnia odkaz národných dejateľov.²² Protizidovsky ladené prednášky organizačne zabezpečovalo HVHG, ktoré od polovice februára rozosielalo okresným veliteľom a rečníkom metodické pokyny a zabezpečilo odvyšielanie reči A. Macha z posledných ružomberských porád v rozhlase.

Samotný A. Mach nebol za daných pomerov o obnovení transportov vnútorne celkom presvedčený, no súčasne nedával verbálne najavo akýkoľvek posun v úvahách o budúcom osude slovenských Židov. Za

---

²² *Gardista*, 9. 3. 1943, s. 3. A. Vašek sa považoval za popredného odborníka na „vyriešenie“ židovskej otázky. K problematike vyšla publikácia pod jeho autorstvom: VAŠEK, Anton: *Protizidovské zákonodarstvo na Slovensku*. Bratislava : B. n., 1942, 189 s.

jeho váhaním sa neskrýval osobný nesúhlas s deportáciami, ale skôr číry politický pragmatizmus.²³ Aspektov, ktoré mohli stáť za Machovým lavírovaním, je viac. Dôležitú rolu mohol zohrať pastiersky list katolíckych biskupov z 8. marca 1943. Biskupi sa v ňom rezolútne postavili proti perzekúciám Židov. Išlo o prvý otvorený protest, reagujúci nielen na nehumánne perzekúcie konvertitov, ale aj neprekrstených židovských občanov.²⁴ Obnovenie transportov takisto odmietali predseda parlamentu Martin Sokol a ministri Jozef Sivák, Július Stano a Gejza Medrický, poukazujúc na ich mimoriadne nepriaznivý ohlas v zahraničí.²⁵ Vládna garnitúra musela pod vplyvom vývoja na východnom fronte počítať s tým, že Nemecko vojnu nevyhrá. Pokračovanie v radikálnom riešení židovskej otázky by nepochybne ešte viac uškodilo beztak negatívnemu obrazu Slovenskej republiky v očiach demokratických mocností, čo dozaista nebolo v jej záujme. Minimálne latentné úsilie o obnovenie deportácií však v časti vlády driemali, čo si povšimol aj V. Nageler najmä u A. Macha. V jednej zo správ V. Nageler A. Macha alegoricky prirovnal k osamelému bežcovi bez pochopenia ministerskej rady pre projekt definitívneho „odžidovčenia“ Slovenska.²⁶ Dnes ťažko zodpovedne povedať,

---

²³ Machovu koncepciu riešenia znovuotvoreného židovského „problému“ uvádza HRADSKÁ, Katarína: *Prípád Wisliceny. Nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*. Bratislava : AEPress, 1999, s. 55. V relatívne málo známej reči z 5. 3. 1943 v Grinave sa pred príslušníkmi nemeckej sekcie Slovenskej pracovnej služby dušoval, že otázka vystahovania Židov z územia slovenského štátu patrí k absolútnym prioritám vlády a nastúpená cesta po boku Adolfa Hitlera je tou jedinou správnu. PAAA Berlin, R 99437, Mikr. 5677. Záznam Machovej reči. Principiálne to neznamenal žiaden posun v porovnaní s vyhláseniami z marca 1942, kedy začiatok deportácií označil za „šťastnú chvíľu“ pre Slovensko. PAAA Berlin, R 99437, Mikr. 5676. Správa zástupcu nemeckej tlačovej kancelárie z 27. 3. 1942.

²⁴ KAMENEC, Ivan, PREČAN, Vilém, ŠKORVÁNEK, Stanislav (ed.): *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava – Praha : Slovak Academic Press, Ústav soubodých dějin ČAV, 1992, dok. 89, s. 137 – 138; KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 231. Reakcie na pastiersky list reprodukuje nemecké hlásenie PAAA Berlin, R 100887, Mikr. 2269. Hlásenie z 13. 4. 1943 o reakciách na pastiersky list.

²⁵ KAMENEC, *Po stopách...*, s. 230. Na požiadavku premiéra V. Tuku, aby Nemci umožnili slovenskej komisii vykonať prehliadku koncentračných táborov na území okupovaného Poľska, dostala slovenská strana zamietavú odpoveď s dodatkom, že takáto prehliadka už bola v minulosti uskutočnená za účasti Fritza Fialu, redaktora *Grenzbote* (periodika nemeckej menšiny na Slovensku). PAAA Berlin, R 100887, Mikr. 2269. Eichmannova správa k listu z 15. 5. 1943.

²⁶ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera

čo sa v Machovej hlave odohrávalo a aký postoj k deportáciám v tom čase reálne zastával.

Nenaplnenie Machových sľubov z februára 1943 o pokračovaní v deportáciách evokovalo medzi aktívnymi členmi HG symptómy priam alergickej podráždenosti a rastúcej nekonformnosti. Machovo pôsobenie v kresle ministra vnútra a hlavného veliteľa HG sa stávalo predmetom čoraz ostrejšej kritiky zo strany nepočetnej, ale zato vplyvnej skupiny ortodoxných národnosocialisticky orientovaných gardistov. Okruh ultraradikálov okolo O. Kubalu A. Macha obviňoval z oportunistickej politiky, nezodpovedajúcej „tempu doby“, ktoré si podľa ich slov vyžaduje účinné a bezohľadné riešenia aktuálnych spoločenských problémov (vrátane židovskej otázky).²⁷

Efektívnym médiom v rozširovaní ideí gardistických ultraradikálov bol novozaložený gardistický časopis *Náš boj*, dotovaný z nemeckých peňazí. *Náš boj* písal o aktuálnych problémoch nacistickej „Novej Európy“, o národnom socializme a kultúrnych otázkach. Kompozične nevytváral dojem primitívneho nacistického plátku rangu Streicherovho *Der Stürmer*. V duchu Nagelerovej koncepcie nemal byť „žiadnym propagandistickým prostriedkom“, ale seriózne pôsobiacim spoločenským časopisom, „hlasom slovenského národného socializmu“ na základe „nekompromisnej nemecko-slovenskej spolupráce“.²⁸ Úlohou redakcie *Nášho boja* bolo časopis vyprofilovať na adekvátnu náhradu za oficiálny tlačový orgán HG *Gardista*, ktorého zmiernený tón nemeckých činiteľov iritoval.²⁹ *Gardista* už naozaj takmer v ničom nepripomínal periodikum, stojace na neochvejnom národnosocialistickom svetonázore, za aké sa ešte pred niekoľkými mesiacmi pasoval. Vytváral skôr dojem fádnej politicko-spoločenskej revue, plnej noviniek o frontových pohyboch, medzinárodnej politike, domácich kultúrnych a športových podujatiach. Nespokojnosť so smerovaním denníka HG proklamoval okrem V. Nagelera i O. Kubala. Podľa Kubalových vyjadrení redakčný tím *Gardistu* naplno zasiahol

---

za rok 1943.

²⁷ Pozri napr. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/260, Bl. 1049. Odpis správy z konca októbra 1941 o rozporoch v HG a mnohé iné. Porovnaj BArch Berlin, NS 19/3883, Fol. 1. Machov ďakovný list V. Nagelerovi z 13. 3. 1941.

²⁸ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

²⁹ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1495. Kritika periodika *Gardista* z 22. 4. 1943.

fenomén defetizmu. Vypočítavosť a pochybovačnosť o nemeckom víťazstve vytykáal tiež režimovým funkcionárom v spojitosti s priebehom aprílových osláv 54. narodenín A. Hitlera. Kvetnaté slová rétorov o vernosti Veľkonemeckej ríši počas manifestácií usporiadaných pri tejto príležitosti sa s pribúdajúcimi porážkami nemeckých vojsk na východnom fronte vytrácali, čím slovensko-nemecké „priateľstvo“ dostávalo navonok vážne trhliny.³⁰

Úbytok nadšenia príslušníkov HG nebol iba Kubalovým subjektívnym pocitom. Správy okresných náčelníkov za jednotlivé okresy potvrdzovali trend stagnujúcej činnosti okresných i miestnych organizácií HG. Faktický stav, v akom sa garda ocitla, si vykladali rôzne: niekde ho pripisovali na vrub nezáujmu veliteľov a štábu, inde zasa videli za úpadkom HG rozhárané pomery na HVHG.³¹ Inaktivita niektorých organizácií prerastala do takých rozmerov, že HVHG muselo prikročiť k zrušeniu miestnych organizácií, resp. ich zlúčeniu s MVHG v susedných obciach. Len v bansko-bystrickom okrese bolo za prvé dva mesiace roku 1943 touto formou likvidovaných 16 miestnych veliteľstiev.³² HVHG nepristupovalo k uvedenému kroku bezdôvodne. Bol to celkom logický dôsledok neustále ubúdajúcej členskej základne, ktorá začala dosahovať minimálne, v niektorých prípadoch dokonca takmer nulové počty.³³ Miestne veliteľstvá HG neusporadúvali žiadne akcie ani porady a existovali iba formálne na papieri. Hlásenia nemeckej proveniencie gardu vyhodnocovali ako „úplne nedisciplinovanú, rozkazy nemajú žiaden účinok“.³⁴

HG sa stávala terčom posmešných komentárov a postupne v očiach verejnosti strácala autoritu. V spoločenskom diskurze sa opäť začali objavovať

³⁰ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1493. Správa o oslave Hitlerových narodenín v Žiline z 22. 4. 1943.

³¹ Pozri napr. ŠA Banská Bystrica, f. Pohronská župa II., šk. 32. Hlásenia okresných náčelníkov za rok 1943.

³² SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 5 z 1. 3. 1943. Podobne to bolo aj v ďalších okresoch na strednom Slovensku i v iných regiónoch.

³³ Pre názornosť, v obci Dolná Trnávka pri Svätom Kríži (dnes Žiar nad Hronom) evidovalo MVHG k 31. 12. 1938 celkovo 43 príslušníkov. Roku 1943 klesol počet členov na kritických päť. HRUBOŇ, Anton: *Hlíkova garda na území Pohronskej župy. Organizácia a aktivity 1938 – 1945*. Ružomberok : Historia nostra – Ústav pamäti národa, 2012, s. 91.

³⁴ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1480 – 1481. Správa o pomeroch v HG z 26. 2. 1943.

výčitky adresované gardistom, že ich vystatovačné slová kolidujú s činmi a v skutočnosti za „Novú Európu“ bojujú iba siláckymi vyhláseniami. „*Pokiaľ ide o tvrdenie: gardisti nebojujú, treba odpovedať asi nasledovné: Gardisti nebojujú vo svojej uniforme a vo svojich jednotkách, tak ako nebojujú učitelia, kňazi, roľníci, robotníci atď...*“, mala podľa inštrukcií HVHG znieť odpoveď gardistov na štipľavú kritiku, ktorá narážala na veľmi nízky počet gardistických dobrovoľníkov na východnom fronte.³⁵ Pre HG boli takéto zásahy do Achillovej päty traumatizujúce, pretože mali svoje preukázateľné opodstatnenie.

Hlinkova garda strácala nielen dosah na chod domácej politiky, ale podľa zákona č. 31/43 z 1. apríla 1943 stratila i dohľad nad brannou výchovou, ktorú od nej prevzala armáda.³⁶ A. Mach sa na novú právnu normu sťažoval nemeckému vyslancovi v Bratislave Hannsovi E. Ludinovi i vodcovi nemeckej menšiny na Slovensku Franzovi Karmasinovi. H. E. Ludin však hlavného veliteľa zahriakol s tým, že zákon považuje za rýdzo slovenskú záležitosť, voči ktorej môže len fažko zakročiť. A. Mach svoje námietky nepresadil a pod dojmom bezmocnosti opakovane ponúkol svoju demisiu.³⁷

Za vzniknutej situácie sa témou dňa stala otázka reorganizácie Hlinkovej gardy. Prvé správy o pripravovanom vliatí HG do štruktúr HSLS sa objavili začiatkom júna 1943. HG mala byť podľa nich podriadená generálnemu sekretariátu HSLS, kde by sa dostala pod subordináciu generálneho tajomníka Aladára Kočiša, resp. ústredného tajomníka Antona Moravčíka (zhodne Tisových stúpcov).³⁸ V kuloároch padali

---

³⁵ SNA Bratislava, f. 604, šk. 51, 604 – 51 – 1. Rozkaz HVHG č. 19/III z 19. 4. 1943.

³⁶ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/154, Bl. 493. Rozkaz HVHG č. 23/III z 21. 5. 1943.

³⁷ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1289. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943. Inštruktori brannej výchovy dostali od HVHG odporúčanie, aby prostredníctvom organizácií HSLS ponúkli svoje skúsenosti armáde, čím si garda chcela udržať v tejto oblasti aspoň čiastočný vplyv. Pozri tiež BAKA, Igor: Branná výchova v réžii ministerstva národnej obrany v rokoch 1943 – 1944. In: SOKOLOVIČ, Peter (ed.): *Život v Slovenskej republike (Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX.)*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 159 – 173. Pokiaľ ide o Machovu demisiu, ktorú podal už na sklonku roku 1942, neočakávalo sa, že ju prezident neakceptuje, kým sa pre A. Macha nenájde iné dôstojné miesto. Podľa nemeckých dokumentov prichádzal potenciálne do úvahy post vyslanca vo Švajčiarsku. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1466. Správa o politickej situácii na Slovensku z 10. 1. 1943.

³⁸ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1506. Správa o možnom včlenení HG do HSLS z 11. 6. 1943.

zaručené termíny, kedy presne má k inkorporácii gardy do strany dôjsť. Chýry o oboch termínoch (1. august a neskôr 1. september 1943) sa ukázali ako falošné.³⁹ Ďalšie správy hovorili o prevzatí kultúrnych, sociálnych a propagačných záležitostí HG pod egidu HSLŠ. Strana mala od HVHG prebrať takisto vydavateľské práva na *Gardistu*, čo signalizovalo neskrývanú snahu konzervatívnych ľudákov gardu úplne vypojiť z poľa siločiar domáceho politického spektra.⁴⁰ Očividné úsilie vyňať HG spod nacistického vplyvu veľmi senzitívne vnímal úrad poradcu V. Nagelera.⁴¹

Nielen Nagelerovi ľudia, ale tiež gardistickí ultraradikáli vinili z úpadku HG v prvom rade A. Macha. Vinili ho, že v rozpore so svojimi slovami z februárovej ružomerskej porady Židov chráni a brzdí definitívne vyriešenie židovského problému na Slovensku, čo spôsobuje aj oslabenie HG.⁴² S podobnou kritikou bol konfrontovaný aj Kubalov nástupca na poste šéfa štábu HG K. Danihel,⁴³ ktorého považovali za československy orientovanú osobu a za dosadeného Tisovho protežanta klerikálneho zmýšľania.⁴⁴ Vzhľadom na potrebu opätovnej konsolidácie HG v zmysle návratu k „zlatým časom“ Kubalova skupina so zdesením reagovala na mená padajúce v súvislosti s možnou výmenou hlavného veliteľa HG. Už spomínaný A. Moravčík, spoluzakladateľ gardy v Trnave Jozef Zavorský⁴⁵ či vyslanec Slovenskej republiky vo Švajčiarsku

³⁹ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1509. Blöchlöva správa z 23. 7. 1943; BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1529. Zvláštna správa z Bratislavy z 27. 8. 1943.

⁴⁰ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1523. Správa o pomeroch v HG z 12. 10. 1943.

⁴¹ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1292. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

⁴² BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1510. Správa o pomeroch v HG z 30. 7. 1943. A. Macha doslova nazývali „Tisovou hračkou“. BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1529. Zvláštna správa z Bratislavy z 27. 8. 1943.

⁴³ Pôvodne sa s K. Danihelom ako Kubalovým náhradníkom nepočítalo. Vážnym kandidátom na miesto náčelníka štábu HG bol pplk. Štefan Tatarko. PAAA Berlin, R 101140, Míkr. 2952. Správa šéfa Sipo a SD o vládnej kríze na Slovensku z 12. 8. 1942.

⁴⁴ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1486. Hodnotenie K. Danihela zo 7. 4. 1943. K. Danihel mal mimoriadne zlé vzťahy menovite s V. Nagelerom, ktorý ho údajne označil za zradcu národného socializmu. SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda...*, s. 312 – 313. K vypätým vzťahom v slovenských politických kruhoch roku 1942 pozri PAAA Berlin, R 101140, Míkr. 2951 – 2952. Správa o sporoch v slovenskom vládnom tábore z 26. 5. 1942.

⁴⁵ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1512. Správa o pomeroch v HG z 11. 8. 1943.

Jozef M. Kirschbaum⁴⁶ celkom jednoznačne nepatrili k priaznivcom národnosocialistických metód a zásad.

Apokalyptické úvahy o rozpustení gardy však popravde nemali racionálny základ. Za vykryštalizovanej politickej konštelácie J. Tiso nemal pádny dôvod zasahovať do personálnych otázok, ani HG zásadne reformovať. Deklasovaný A. Mach vo vedení skompromitovanej organizácie, ako aj konzervovaná stará organizačná štruktúra HG plne vyhovovali jeho záujmom. V A. Machovi mal prezident na rozdiel od O. Kubalu napriek konfliktom z minulosti záruku lojality.⁴⁷

Celkový úpadok politickej činnosti HG primäl Kubalovu skupinu gardistických dôstojníkov a aktivistov k diskusii o ďalšom smerovaní Slovenska a možnej zmene kurzu domáceho vývoja. Dňa 3. novembra 1943 zorganizovali konšpiračné stretnutie v súkromnom byte nemeckého poradcu pre propagandu Antona Endrösa. Na schôdzu boli pozvaní O. Kubala, Vojtech Košovský, V. Ries, Ján Klocháň, Jozef Bílik, Jozef Bányai-Útrata, Pavol Krchnák, Jozef Buček, Elemér Finka, Rudolf Vávra a stotník Ohríval. Išlo prevažne o osoby, ktoré nedosahovali niveau politikov ani len priemerného formátu.⁴⁸ Tieto persóny sotva disponovali predpokladmi zastávať ústavné a vysoké funkcie v štátnom aparáte, čo si Nemci veľmi dobre uvedomovali. Ako dokázali udalosti predošlých rokov a riešenie vládnych kríz v iných krajinách Osi (napr. v Rumunsku), Berlín využíval existenciu podobných extrémistických línii iba pre podniecovanie rivality vo vládnych štruktúrach, aby tak súperiace krídla doslova motivovali súťaživ v servilnosti. V rozhodujúcich momentoch však Berlín zväčša podporil konzervatívnejšie sily, garantujúce pokoj a poriadok v krajine.

---

⁴⁶ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1516. Správa o návšteve J. M. Kirschbauma v Bratislave z 23. 9. 1943.

⁴⁷ Sám J. Tiso hodnotil A. Macha ako človeka nestálych názorov, ktorý si neuvedomuje vážnosť vlastných slov. WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator. Jozef Tiso and Making of Fascist Slovakia*. Ithaca : Cornell University Press, 2013, s. 237.

⁴⁸ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/369, Bl. 379. Správa zo 16. 11. 1943 o časopise *Náš boj* a okruhu osôb zoskupených okolo neho; tiež BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1545. Správa o pozvaní gardistických činovníkov k A. Endrösovi; SNA Bratislava, f. Alexandrijský archív, mikrofilm C – 971. Správa o stretnutí gardistických radikálov. Mikrofilm zachytáva množstvo iných dokumentov nemeckej proveniencie, ktoré sú v štúdiu citované podľa ich príslušnej signatúry v berlínskom Bundesarchive.

Paralelne s ústupom HG z pozícií, vybudovaných v rokoch 1938 – 1942, sa do popredia pomaly predierala osobnosť O. Kubalu. O. Kubala sa vyprofiloval na vedúcu postavu vnútornej opozície v HG voči A. Machovi. Od počiatku roku 1944 bol kandidátom číslo jeden na miesto hlavného veliteľa HG v prípade zmeny vo vedení.⁴⁹ Jeho čas nadišiel po vypuknutí Povstania, kedy opätovne obsadil pozíciu náčelníka štábu HG s faktickými právomocami hlavného veliteľa. O. Kubala dostal príležitosť realizovať svoje dlhodobo nenaplnené mocenské ambície v dobe, kedy bola takáto funkcia skôr trestom. Razancia, s akou sa jej zhostil, ako tiež spoluzodpovednosť za zločiny spáchané oddielmi Hlinkovej gardy v záverečnej etape existencie Slovenskej republiky mu v konečnom účtovaní mimoriadne prifažili a najväčšou mierou zavážili pri rozhodovaní senátu povojnového Národného súdu o hrdelnom treste pre O. Kubalu.

Nebyť vypuknutia Povstania a následného reaktivovania gardy, HG by zrejme dožila koniec vojny ako štafážna organizácia deklasovaného ľudáckeho režimu, súca nanajvýš za dekórum príležitostných akadémii a osláv štátnych sviatkov. Stav, v akom sa Hlinkova garda na sklonku roku 1943 nachádzala, osobite trápil berátera V. Nagelera. V súhrnnej výročnej správe zhrnul svoje poznatky do troch hlavných bodov:

1. Postavenie HG z obdobia po salzburských rokovaní už nie je aktuálne;
2. Dnešné Slovensko už nie je Slovenskom z roku 1939;
3. Slovenský národný socializmus nie je mŕtvy. Vo víre posledných mesiakov sa vybuďovalo jadro (Kubalova skupina – pozn. A. H.), na ktorom sa dá stavať a v budúcnosti sa môže stať skutočným hnutím.⁵⁰

Nádej na „lepší zajtrašok“ pre HG, vyjadrená v treťom bode, bola iba Nagelerovým zbožným priáním. Hlinkova garda ešte v druhej polovici januára 1943 deklarovala ambíciu stať sa ochrancom slovenskej samostatnosti a vyzývala do boja proti tzv. domácim partizánom,⁵¹ v ktorých videla životných nepriateľov národa. Realita však bola pre HG

---

⁴⁹ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/148, Bl. 1550. Správa o návrhoch na zmenu vo velení HG z 10. 2. 1944.

⁵⁰ BArch Berlin, R 70 – Slowakei/336, Bl. 1294. Výročná správa poradcu pre HG V. Nagelera za rok 1943.

⁵¹ *Gardista*, 21. 1. 1943, s. 1.

viac ako trpká. V hlásení z decembra 1943 odhadoval spravodajca *Sicherheitsdienst* Herbert Böhrsch počet aktívnych gardistov na 150 mužov.⁵² Tento údaj možno len ťažko štatisticky potvrdiť alebo vyvrátiť, keďže HVHG evidenciu členstva na aktívnych a pasívnych nerozdeľovala. Böhrschov odhad treba chápať ako ilustratívne, no pritom veľavravné zhodnotenie stavu, do akého sa organizácia v období prehlbujúcej sa krízy režimu dostala.

Diapazón činnosti HG sa, pravdaže, neobmedzoval len na politiku. V jej tieni HG vykonávala pomerne čulú činnosť v kultúrnej, osvetovej či športovej oblasti. Ani tieto aktivity však nedokázali prekryť holý fakt, že HG, ako aj celý režim, sa počas roku 1943 zmietali v začarovaných kruhoch ilúzií. Garda sa z výšin relevantnej sily ľudáckej garnitúry dostala na pokraj úplného zániku. Z osídíel marginálnosti ju vytiahli až udalosti súvisiace s vypuknutím Povstania. Resuscitácia Hlinkovej gardy a jej činnosť v období medzi septembrom 1944 a aprílom 1945 sú už inou témou, ktorá si zasluhuje osobitné spracovanie.

Summary

Hlinka Guard in the context of Slovak politics in a breakthrough year 1943

The year 1943 is generally considered to be a significant milestone in the history of the World War II. Events occurred in 1943 had a worldwide impact. Defeats of the Axis forces at the Eastern Front left a remarkable trail on the pro-Nazi regime in Slovakia as well. The paper analyzes how the Hlinka Guard, an influential political organization and a symbol of deep Nazi collaboration, coped with this new situation. The author sketches its ambitions in the political field which included continuing calls for the Final Solution of the Jewish question, conflicts with the Hlinka's Slovak People's Party and also internal disputes of the Hlinka Guard's representatives about future direction of the organization. As he notices, in 1943, depending on attitudes of the guardsmen towards the political situation in Slovakia and abroad, three informal cliques were formed within the HG. The first group subsuming most of the grass-roots rather withdrew from politics. The rest two led by the head commander Alexander Mach and his rival Otomar Kubala had been fighting for power, trying to attract also the guardsmen who, disappointed and "betrayed", sooner quit with their involvement in the HG. However, none of them achieved a notable success and thus a deadlock persisted until August 1944 when the Slovak National Uprising broke out and the HG underwent a total transformation.

---

⁵² SOKOLOVIČ, *Hlinkova garda...*, s. 372.

Príprava, priebeh a výsledky parlamentných volieb 26. mája 1946 v Banskobystrickom okrese

MARTIN GABČO

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Výskum fenoménu prvých povojnových volieb do Ústredného národného zhromaždenia (ÚNZ) v ČSR, ktoré sa konali v nedeľu 26. mája 1946, zastáva dôležité miesto v portfóliu výskumných tém slovenskej historiografie 20. storočia. Exkluzivita predmetnej problematiky vyplýva z faktu, že išlo o jediné relatívne demokratické voľby na Slovensku v krátkom období exponovanom medzi existenciou dvoch totalitných režimov – ľudáckeho a komunistického. Politická polarita tejto éry vtlačila voľbám charakteristickú pečať. Zápas o získanie voličských hlasov medzi nekomunistickými silami, reprezentovanými Demokratickou stranou (DS) a Komunistickou stranou Slovenska (KSS) tvoril totiž základnú paradigmu príprav, priebehu a výsledkov parlamentných volieb.

Cieľom politických aktivít KSČ a KSS bolo až do roku 1947 presadiť svojich exponentov do vedúcej pozície a realizovať špecifickú československú cestu k socializmu.¹ Bezprostredným cieľom komunistického programu však ešte v roku 1946 nebol mocenský monopol, ale spolupráca s ostatnými politickými stranami v rámci Národného frontu (NF). Napriek tejto skutočnosti však predstavitelia nekomunistických politických strán, v snahe upevniť vlastnú voliteľnosť, upozorňovali na totalitný charakter KSS.

Rozhodujúci vplyv prvých povojnových volieb na ďalší politický, spoločenský a hospodársky vývoj Slovenska napríklad výstižne analyzuje článok *Za víťazstvo demokracie a kresťanského svetonáhľadu*, publikovaný v orgáne DS – *Čas*, 14. mája 1946. Volič je v ňom upozornený na ďalekosiahly význam nadchádzajúcich volebných udalostí: „*Slováci a Slovenky! Ide o historické voľby, ktoré rozhodnú, aký bude náš štát a aký bude náš budúci život. Parlament, ktorý v týchto voľbách zvolíte, vypracuje novú ústavu našej*

¹ KAPLAN, K.: *Československo v letech 1945 – 1948. 1. Část*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 42.

*republiky, ktorá bude základným kameňom všetkých odvetví nášho života. Apelujeme na Vaše národné a kresťanské svedomie a vedomie. Vo Vašich rukách je osud všetkého toho na čom Slováci stavali celé tisícročia svoju kresťanskú a národnú existenciu. Ide o človeka a jeho občianske práva, ide o posvätnosť rodiny, o náboženskú výchovu, o súkromné vlastníctvo, ide o náš slobodný život.*² Je však potrebné tieto varovania pred bezprostredným komunistickým nebezpečenstvom chápať v celkovom situačnom kontexte. Zápas o voliča totiž prirodzene viedol k snahe všetkých zúčastnených politických strán vykresliť svojich súperov v maximálne nepriaznivom svetle.

Oslabenie voličskej základne DS bolo nosnou osou komunistického programu, čo sa prejavilo aj v snahe podpredsedu vlády ČSR a predsedu KSS Viliama Širokého. Otázkou zostávalo, ako efektívne využiť masu bývalých voličov HSLS. Komunisti sa snažili znížiť verejný vplyv DS prostredníctvom podporovania prívržencov idey založenia tretej politickej strany. Najmä z dôvodu jej predpokladaného katolíckeho zamerania. Po uzavretí Aprílovej dohody medzi vedením DS a skupinou katolíckych aktivistov Cvinčeka, Kempného, Bugára, sa však komunisti preorientovali na politiku diskreditácie demokratov v snahe verejne ich prezentovať v polohe spolupracovníkov protištátnych politických skupín.³

Volebné udalosti však neprebíjali len v celoštátnom kontexte, ale konkrétnu a špecifickú formu nadobúdali tiež v rámci jednotlivých slovenských regiónov. Obnovenie Československej republiky (ČSR) prinieslo súčasne s ostatnými prelomovými opatreniami aj nutnosť rekonštrukcie štátnej správy. Jej základom sa stali okresy, ktoré riadili ONV, preberajúce právomoc likvidovaných okresných zastupiteľstiev, úradov a náčelníctiev.⁴ Úlohou nových orgánov bolo (okrem iného) riadenie politicko-hospodárskeho života, ako i očista od aktívnych účastníkov bývalého ľudáckeho režimu. „Odstraňovanie“ osôb, horlivo sa angažujúcich v intenciách režimu 1. Slovenskej republiky (1. SR), prebiehalo na strednom Slovensku intenzívne predovšetkým v okrese Banská Bystrica.

---

² SYRNÝ, M.: *Slovenskí demokrati 44-48. Kapitoly z dejín Demokratickej strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Banská Bystrica : Múzeum Slovenského národného povstania, 2010, s. 235.

³ Aprílová dohoda sa stala terčom ostrých útokov a karikatúr v straníckych tlačových orgánoch. (*Pravda*, roč. 2, 1. máj 1946, č. 99, s. 4.)

⁴ BARNOVSKÝ, M.: *Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960)*. Bratislava : Veda vydavateľstvo SAV, 1988, s. 39.

Dialo sa tak väčšinou pod taktovkou členov KSS a odbojových organizácií.⁵ V kontexte povojnového vývoja modifikovaného špecifickými regionálnymi podmienkami je i z tohto dôvodu zaujímavé, vedeckými metódami historikovej práce, sledovať okolnosti priebehu volieb do ÚNZ z 26. mája 1946. A to nielen v Banskej Bystrici – povstaleckom centre slovenského územia, ale aj v banskobystrickom okrese ako celku.

Realizácia tohto cieľa však nie je primárne založená len na rozbere dostupných vedeckých prác (monografie, štúdie a články), ale spočíva predovšetkým vo výskume, zameranom na analýzu autentických archívnych dokumentov. Prevažná väčšina z nich je deponovaná vo fonde Okresného národného výboru (ONV) Banská Bystrica 1945 – 1948, uloženom v Štátnom okresnom archíve v Banskej Bystrici. Cenným dobovým zdrojom informácií, viažucich sa k banskobystrickému daniu v prvých dvoch povojnových rokoch je taktiež časopis *Vatra*. Vychádzal totiž v rokoch 1945 – 1946. Pri štúdiu prameňa uvedenej proveniencie je však nevyhnutné rozlišovať fakty a dostatočne zdôvodnené argumenty od súdobej, ideologicky podfarbenej, propagandy. Vedeckým rozborom a následnou syntézou získaných poznatkov sa pokúsime načrtnúť základné východiská výskumu vytýčenej témy.

Problematika volieb, vnímaných vo forme dôležitého medzníka v rámci vývoja ľudovej demokracie rokov 1945 – 1948, sa logicky stala predmetom výskumu slovenskej historiografie. Tá sa s týmto fenoménom vyrovnávala v kontexte aktuálnej politicko-spoločenskej situácie. Historiografia po februári 1948 stabilne interpretovala víťazstvo DS ako výsledok protištátnej činnosti demokratov, ktorým sa najmä vďaka Aprílovej dohode „*podarilo podchytiť politicky nevyhranené vrstvy a protiludové sily a sústrediť ich do jedného tábora.*“⁶ Po politicko-spoločenských zmenách v roku 1989 našla táto téma spracovanie v širokom portfóliu odbornej literatúry. Dôsledný výskum zrealizoval predovšetkým historik Róbert Letz, ktorý venoval sústredenú pozornosť tejto téme nielen v rámci syntetickej monografie *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*⁷, ale aj v samostatnom článku.⁸

---

⁵ KMEŤ, S.: *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*. Banská Bystrica : Osveta, 1989, s. 228.

⁶ BARNOVSKÝ, M.: *Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960)*, s. 72.

⁷ LETZ, R.: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948 na ceste ku komunistickej totalite*. Bratislava : Ústre-

Základným bibliografickým východiskom pri riešení nami stanovenej témy je štúdia Mareka Syrného *Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948)*.⁹ V kontexte vývoja regionálnych štruktúr strany autor opisuje a vysvetľuje priebeh volebného zápasu na území banskobystrického okresu. Dôležité štatistické informácie sa nachádzajú aj v prílohách monografie Stanislava Matejkina *Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945 – 1948*.¹⁰ Detailnými faktami disponuje tiež regionálna monografia *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*¹¹, hoci pre čitateľa je opätovne nevyhnutné dôsledne rozlišovať ideologicky zafarbené tvrdenia od vedecky overiteľných argumentov.

Prezentácia programu jednotlivých politických strán v kontexte predvolebnej agitácie bola determinovaná predovšetkým dohodou NF z 26. marca 1946. Dokument NF totiž zaväzoval volebných aktérov realizovať kampaň v súvislosti so zásadami Košického vládneho programu.¹² V celoštátnej aj regionálnej praxi sa tento záväzok odzrkadlil v úsilí jednotlivých politických strán deklarováť vernosť ČSR a ľudovodemokratickému systému. Dôkazom takéhoto konania sú predovšetkým predvolebné plagáty, ktoré buď verejne prezentovali potenciálnym voličom volebný program politických strán alebo pozývali na predvolebné manifestácie.

Typickým príkladom charakteru predvolebnej kampane KSS je obsah pozývacieho plagátu na komunistickú manifestáciu, ktorá sa uskutočnila 19. mája 1946 : *Slováci, Slovenky! Partizáni, Partizánky! V auguste 1944 povstali sme do boja za česť a slobodu slovenského národa, za novú ČSR, za svornú družbu všetkých Slovanov, za večné bratstvo so SSR, za opravdivú vládu ľudu v novom Československu. Za tieto ideály bojovali a krvácali najlepšie synovia a najušľachtilejšie dcéry slovenského národa. Týmto ideálom sme ver-*

---

die slovenskej kresťanskej inteligencie, 1994. 245 s.

⁸ LETZ, R.: Voľby 1946. In *Kultúra*, roč. 4, 2001, s. 14-15.

⁹ SYRNÝ, M.: Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948). In *Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2009, s. 210-236.

¹⁰ MATEJKIN, S.: *Stredné Slovensko a demokratická strana v rokoch 1945 – 1948*. Banská Bystrica : UMB v Banskej Bystrici – Fakulta humanitných vied, 2001. 96 s.

¹¹ KMEŤ, S.: *Z histórie a súčasnosti Banskobystrického okresu*, 520 s.

¹² KAPLAN, K.: *Československo v letech 1945 – 1948*. 1. Časť, s. 37.

nosť prisahali- s nimi žije a padá náš národ. Príd'te všetci 19. mája do sídla Slovenského národného povstania! V duchu SNP za víťazstvo opravdu demokratických, ľudových a pokrokových síl na Slovensku, ktoré sú zárukou slobody, rozkvetu a slávy Slovákov v novej ČSR!"¹³ O jej priebehu informoval čitateľov v pondelok 20. mája 1946 tlačový orgán KSS – denník *Pravda*.¹⁴

Zdôrazňovanie prísľubu lepšej budúcnosti pre slovenský národ dominovalo aj v komentári k programu manifestačného zhromaždenia DS, pripravovaného na nedeľu 12. mája 1946.¹⁵ Do predvolebnej kampane sa zapojila i novovzniknutá Strana slobody (vznikla 1. Apríla 1946 pozn. M.G.), ktorej miestna organizácia bola založená v Banskej Bystrici o mesiac neskôr – 1. mája 1946. Na základe oznámenia o jej ustanovujúcej schôdzi sa dozvedáme o programovom zameraní strany, spočívajúcom v realizácii zásad kresťanského svetonázoru, realizovanom na platforme jednotnej ČSR a majetkovej resp. osobnej slobody.¹⁶

Na predvolebných zhromaždeniach sa evidentná politická polarita odrazila aj v konkrétnych prejavoch verbálneho alebo fyzického násilia. Ako príklad týchto roztržiek môžeme uviesť priebeh proklamovaného zhromaždenia DS, ktoré sa uskutočnilo 12. mája 1946 v Banskej Bystrici za prítomnosti predsedu DS (a zároveň SNR) Jozefa Lettricha. Počas akcie došlo k hádke a následnej bitke príslušníkov KSS s prívržencami

---

¹³ ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 86, č. dok. 13 901 – 14 197. Manifestácia KSS v Banskej Bystrici 19. mája 1946.

¹⁴ Banská Bystrica 20. mája 1947. „Banská Bystrica opäť sa zaskvela v svojej sláve. Náš ľud z povstaleckého kraja dobre pochopil, že o týždeň svedie sa pri volebných urnách veľký boj o zabezpečenie našich národných a sociálnych výdobytkov, preto prišiel v nedeľu 19. mája do Banskej Bystrice pripomenúť temnej reakcii, ktorá mu nepraje, že odkaz Slovenského národného povstania má svojich sebedomých a odhodlaných obhajcov.“ (mh: Posledná predvolebná nedeľa : Predpoveď víťazstva. In *Pravda*, roč. 2, 21. mája 1946, č. 114, s. 1.)

¹⁵ „Dokážte hojnou účasťou, že Vám skutočne záleží na lepšej budúcnosti národa a štátu. (ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 85, č. dok. 13 351 – 13 899. Manifestácia KSS v Banskej Bystrici 19. mája 1946.)

¹⁶ ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 85, č. dok. 13 351 – 13 899. Oznam o vzniku Strany Slobody.) „Príd'te všetci, ktorí chcete budovať slobodu, demokraciu, sociálnu a hospodársku spravodlivosť podľa kresťanských zásad a zabezpečiť v jednotnej Československej republike rovnoprávnosť Čechov a Slovákov.“ (ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici, Administratívne písomnosti, šk. 85, č. dok. 13 011 – 13 349. Ustanovujúca schôdza prívržencov a záujemcov Strany slobody v Banskej Bystrici.)

DS.¹⁷ Terčom útokov sa stala aj redakcia banskobystrickej *Vatry*¹⁸ – na múry redakcie prívrženci KSS namaľovali červenou farbou radikálne heslá ľavicovej proveniencie.¹⁹

Predvolebná propaganda KSS sa v okrese Banská Bystrica v niektorých prípadoch presunula do roviny účelovej manipulácie s cieľom využiť konanie kultúrnych akcií na presvedčanie miestnych občanov. V piatok 24. mája 1946 členovia KSS pozvali príslušníkov banskobystrickej vojenskej posádky na estrádne predstavenie do miestneho kina. Po skončení predstavenia zostala miestnosť zamknutá a na pódium vystúpil popredný ľavicový kandidát banskobystrického volebného kraja Karol Šmidke (vtedajší predseda Zboru povereníkov a podpredseda SNR). V rámci rôznych konkrétnych deklamácií, prisľúbil zúčastneným vojakom napríklad zvýšenie žoldu.²⁰

Vzájomný antagonizmus obidvoch hlavných politických strán bol frekventovane prezentovaný na stránkach už spomenutého časopisu *Vatra*. Konkrétnu predstavu o snahe politických strán zameriavať sa na eskalovanie politických nálad účastníkov volieb, môže čitateľ nadobudnúť napríklad zhliadnutím prezentácie čelných kandidátov banskobystrického volebného kraja, ktorá bola v tomto časopise uverejnená 26. mája 1946. Predstavenie zamerania a programu Dr. Jozefa Lettricha za DS a Karola Šmidkeho za KSS sa totiž jednoznačne nieslo v duchu hesla „Každý volič má iba dve možnosti – demokracia alebo diktatúra“.²¹

---

¹⁷ SYRNÝ, M.: Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948), s. 220.

¹⁸ Časopis *Vatra* vychádzal v Banskej Bystrici v rokoch 1945 a 1946. Príčinou útokov prokomunisticky naladených občanov sa stali protikomunistické články, ktoré sa pravidelne vyskytovali na stránkach časopisu.

¹⁹ „ Po bystrickom asfalte sa červenejú nápisy, ktoré svedčia, že voľakto v predvolebnej extáze už dosiahol tohoto stupňa predsmrtnej slepoty zo strachu. Nepokladáme za potrebné presvedčať autora tých červených nezmyslov pred redakciou *Vatry*, že to, čo napísal, je iba jeho vlastná fikcia vyvolaná strachom pred 26. májom. Predpokladám to za zbytočné preto, lebo on by to predsa nepochopil tak jako nechápe, že suverenitu československých farieb ešte nedávno ponížoval autonomistický a hákový kríž. Že „voľbofób“ vzľahuje všetko zlé na seba, to je síce pre jeho svedomie príznačné ale pre nás vonkoncom smiešne. ... Každý vie, kto sa u nás najviac volieb bojí.“ (Beda zaslepeným, lebo oni prehrávajú voľby. In: *Vatra*, roč. 2, 19. máj 1946, č. 64, s. 2.)

²⁰ PILNÍK, O.: Triky jednej strany. In: *Vatra*, roč. 2, 26. máj 1946, č. 67, s. 2.

²¹ Každý volič má iba dve možnosti - demokracia alebo diktatúra. In: *Vatra*, roč. 2, 26. máj 1946, č. 67, s. 1.

Príprava volieb prebiehala v banskobystrickom okrese nielen v rovine politickej agitácie, ale aj na poli praktickej organizácie volebnej agendy pri ONV a Miestnom národnom výbore (MNV). Predvolebné organizačné zmeny spočívali v etablovaní odvolacích komisií a v presnej registrácii občanov okresu. Predstavitelia ONV pre banskobystrický okres zriadili 27. marca 1946 dve odvolacie komisie²², ktoré zastrešovali jednotlivé MNV.²³ Obvod č. 1 tvorili MNV v Badíne, Radvani n./Hr., Tajove, v Banskej Bystrici – mesto, v Banskej Bystrici – okolie a v Starých Horách. Pod obvod č. 2 spadali MNV v Hrochoti, v Hornej Mičinej, Slovenskej Ľupči, v Ponikách, Podkoniciach, Lučatíne, Selciach, Ľubietovej a vo Sv. Ondreji n./Hr.²⁴ 7. mája 1946 už tajomník ONV Horánsky a predseda ONV Styk disponovali presným okresným prehľadom o počte osôb zapísaných vo voličských zoznamoch. Z celkového počtu 58 obcí tvorilo voličskú základňu v banskobystrickom okrese 34 096 osôb (16 007 mužov a 18 089 žien).²⁵ Voliči si mohli vybrať spomedzi štyroch kandidátok politických strán.²⁶

Samotné voľby sa uskutočnili v nedeľu 26. mája 1946 od ôsmej hodiny rannej do šiestej podvečer, pričom v Banskej Bystrici bol samotný volebný akt zrealizovaný pod kuratelou ôsmych volebných miestností.²⁷ Bezpečnostná situácia v meste bola počas volieb stabilizovaná. Okrem oficiálnych bezpečnostných zložiek v noci z 24. na 25. mája približne 60

---

²² Každú odvolaciu komisiu tvorili traja riadni a traja náhradní členovia, vybraní na princípe rovnomerného zastúpenia všetkých politických strán. (ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 57, č. dok. 52-110. Usnesenie č. 14 – voľby, zriadenie odvolacích komisií.)

²³ ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 57, č. dok. 52-110. Usnesenie č. 14 – voľby, zriadenie odvolacích komisií.

²⁴ ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 57, č. dok. 52-110. Usnesenie č. 14 – voľby, zriadenie odvolacích komisií.

²⁵ ŠA Banská Bystrica, f. Okr. nár. výbor v Banskej Bystrici 1946, Administratívne písomnosti, šk. 57, č. dok. 52-110. Okresný prehľad o počte osôb zapísaných vo voličských zoznamoch okresu Banská Bystrica ku dňu 7. mája 1946.

²⁶ Strana práce – kandidátka č. 1, DS – kand. č. 2, KSS – kand. č. 3, Strana slobody – kand. č. 4. (Povstalecká Bystrica za demokraciu. In: *Vatra*, roč. 2, 14. máj 1946, č. 62, s. 1.)

²⁷ Obvod č. 1 – Mestský dom, č. 2 – Mestské zásobovacie oddelenie, č. 3 – Dievčenské gymnázium, č. 4 – Štátna učiteľská akadémia, č. 5 – Štátna chlapčenské gymnázium Andreja Sládkoviča, č. 6 – Štátna meštianska škola chlapčenská, č. 7 – Štátna meštianska škola dievčenská, č. 8 – Štátna priemyselná škola. (Oznam o konaní volieb. In: *Vatra*, roč. 2, 23. máj 1946, č. 66, s. 11.)

lahko vyzbrojených členov KSS z vlastnej iniciatívy strážilo sídlo okresného sekretariátu KSS v Banskej Bystrici.²⁸

Výsledok volieb bol prekvapením pre všetky politické strany pôsobiace na Slovensku. Demokrati získali v porovnaní s KSS od slovenských voličov dvojnásobný počet hlasov – zatiaľ čo KSS získala 489 596 hlasov (30,37%), DS volilo 999 622 Slovákov (62%).²⁹ Tieto výsledky volieb sa premietli do personálneho zloženia celoštátnych aj slovenských národných orgánov. V VII. Zbore povereníkov, vymenovanom Predsedníctvom SNR 16. augusta 1946, obsadila DS 9 miest a KSS 5 miest.³⁰

Počet hlasov odovzdaných jednotlivým politickým stranám v bansko-bystrickom okrese zodpovedal celoslovenskému priemeru. Z celkového počtu 31 157 voličov získala DS 16 764 a KSS 12 928 hlasov, zatiaľ čo Strana práce získala dôveru 571 občanov a za Stranu slobody hlasovalo 894 osôb.³¹ Z uvedených údajov vyplýva, že 53,80 % zúčastnených osôb podporovalo demokratov. Tento údaj korešponduje s výsledkami volieb na úrovni volebného kraja Banská Bystrica č. 26, kde DS získala z celkového počtu 196 341 zúčastnených 104 280 hlasov, predstavujúcich celkovo 53,11%.³² DS teda získala nadpolovičný počet hlasov, čo sa premietlo aj do následnej zmeny zloženia správnych inštitúcií. Do celoštátnych orgánov bolo na základe volebných výsledkov z bansko-bystrického okresu exponovaných sedem poslancov.³³

Volebné výsledky viedli k značnej eskalácii politického napätia v celoštátnom meradle. Zostrenie vnútro politickej situácie pramenilo predovšetkým zo snahy KSS pozbaviť demokratov výhod volebného víťazstva. Predseda KSČ Klement Gottwald už 30. mája 1946 predniesol na zasadaní Ústredného výboru strany plán na obmedzenie právomocí

---

²⁸ SYRNÝ, M.: Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948), s. 220.

²⁹ *Štatistická príručka Slovenska 1947*. 1. vyd. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad, 1947, s. 306.

³⁰ BARNOVSKÝ, M.: *Dejiny Slovenska VI. (1945 – 1960)*, s. 107.

³¹ Konečné výsledky volieb. In: *Vatra*, roč. 2, 30. máj 1946, č. 69, s. 1-2.

³² Počet hlasov odevzdaných jednotlivým stranám v rámci volebného kraja Banská Bystrica č. 26 : DS – 104 280, KSS – 77 661, SP – 7358, SSL – 7042. (Konečné výsledky volieb. In: *Vatra*, roč. 2, 30. máj 1946, č. 69, s. 1-2.)

³³ Za DS boli exponovaní štyria kandidáti: Dr. Jozef Lettrich, P. Viboch, Ján Daxner a M. Kulichová – Sutorisová, za KSS traja kandidáti: Karol Šmidke, F. Komzala a R. Gotier. (In: *Vatra*, roč. 2, 30. máj 1946, č. 69, s. 1-2.)

slovenských orgánov, podľa ktorých by sa povereník za DS stal závislým od pozície komunistického ministra v Prahe. Zákonodarná a výkonná moc slovenských orgánov bola následne podriadená centrálnej vláde na základe tzv. tretej pražskej dohody, ktorú vláda schválila 28. júna 1946.³⁴

Súčasne s obmedzením právomoci slovenských orgánov, v ktorých disponovali prevahou predstaviteľa DS, sa komunisti sústredili na diskreditáciu predstaviteľov DS. Využívajúc tvrdenia o ich spolupráci s ľudákmi, ale aj poukazujúc na údajné manipulácie a škandály počas predvolebnej kampane. V prvej polovici júna tieto snahy nadobudli reálnu podobu prostredníctvom vytvorenia špeciálnej komisie ministerstva vnútra. Jej úloha spočívala v preverovaní nezákonných postupov a priestupkov jednotlivých politických strán v období pred 26. májom 1946. Taktiež mala preveriť politickú minulosť kandidátov na funkcie v Národných výboroch.³⁵ Po skončení uvedenej práce bolo vo vládnej správe zaznamenaných až 79 porušení zákona zo strany DS.³⁶ Podľa toho mali v Banskej Bystrici kandidáti za DS na volebnej manifestácii 12. mája 1946 haniť príslušníkov českej a židovskej národnosti. Taktiež údajne vyzdvihovali uväznených najvyšších predstaviteľov bývalej 1. Slovenskej republiky.³⁷ Na predstaviteľov DS z Banskej Bystrice verejne zaútočil aj vojenský osvetový dôstojník za KSS. Na osvetovej prednáške pre vojakov miestnej posádky dokazoval „fašistické hriechy demokratov.“³⁸

Bezprostredným výrazom mocenských premien po voľbách sa stala tiež transformácia zloženia národných výborov. Jej realizáciu vyzdvihovali predovšetkým demokrati, vzhľadom na skúsenosti s praktikami komunistov pri etablovaní národných výborov v roku 1945. Bývalý hlavný redaktor *Vatry* Dr. Alex Križka dokonca otvorene spochybnil transparentnosť volieb do MNV, „ktoré svojou volebnou technikou tak hrozne sa ponášaly na zlopovestné voľby maďarské.“³⁹ Absencia jasných pravi-

³⁴ KAPLAN, K.: *Československo v letech 1945 – 1948. 1. Část*, s. 55.

³⁵ MÍŠEJE, F.: *Revolučnou cestou*. Bratislava : Pravda, 1988, s. 156.

³⁶ SYRNÝ, M.: *Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948)*, s. 222.

³⁷ SYRNÝ, M.: *Demokratická strana na strednom Slovensku v rokoch ľudovej demokracie (1945 – 1948)*, s. 222.

³⁸ -rv-: Počul to „čierne na bielom“. In: *Vatra*, roč. 2, 29. jún 1946, č. 82, s. 3.

³⁹ KRIŽKA, A.: *Povstalecká Banská Bystrica bola a je demokratická*. In: *Vatra*, roč. 2, 30. máj 1946, č. 69, s. 1-2.

diel, týkajúcich sa zastúpenia politických strán vo vznikajúcich NV prirodzene viedla k ostrým sporom. Tie sa udiali aj pri voľbách do ONV a MNV v Banskej Bystrici na jar 1945.⁴⁰ Situáciu zreteľne dokumentujú aj štatistické údaje: v letných mesiacoch roka 1945 z dvadsiatich štyroch členov ONV v Banskej Bystrici boli štrnásť členmi KSS.⁴¹ Po májových voľbách sa pomer komunistov a demokratov v pléne a rade ONV pretavil do presne opačnej roviny. Riadenia okresu sa ujalo 14 zástupcov DS a 10 príslušníkov KSS, pričom absentovalo zastúpenie príslušníkov Strany práce a Strany slobody.⁴²

***

Pokúsili sme sa analyzovať fenomén volieb 26. mája 1946 nielen zo všeobecného, v doterajšej odbornej literatúre už pomerne spracovaného hľadiska, ale aj z jeho užšej optiky, využívajúcej dostupné portfólio archívnych dokumentov. Problém sme rozkryli aj na regionálnej úrovni banskobystrického okresu.

Hlavným výsledkom výskumu je záver, že prevažná väčšina obyvateľov banskobystrického okresu, oprávnená voliť, si želala existovať v politickom systéme, postavenom na rešpekte k demokratickým slobodám a súkromnému vlastníctvu v štátoprávnom rámci ČSR. Republika však bola na základe veľmocenských dohôd pevne etablovaná vo formujúcej sa sovietskej sfére vplyvu, čo umožňovalo českým a slovenským komunistom efektívne presadiť vlastné záujmy v rámci NF. Z tohto dôvodu ani výsledok volieb z 26. mája 1946 nenaplnil predpoklady na obmedzenie mocenskej monopolizácie slovenských orgánov zo strany ľavicových síl. Tento proces prebehol napriek faktu, že volebný úspech DS umožnil demokratom obsadiť väčšinu postov v centrálnych, okresných a miestnych správnych orgánoch na Slovensku vlastnými zástupcami.

Predkladaný text si nenárokujú právo na plné a vyčerpávajúce spracovanie vytyčenej témy, ale má slúžiť ako východisko a náčrt ďalších možností štúdia problematiky volieb z 26. mája 1946 v súvislosti

---

⁴⁰ Rozpory týkajúce sa týchto volieb ochromovali činnosť banskobystrických volených orgánov niekoľko týždňov (voľby v ONV v Banskej Bystrici sa konali 12. apríla 1945 a voľby do MNV prebehli 25. júna 1945). (MATEJKIN, S.: Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945 – 1948, s. 27.)

⁴¹ MATEJKIN, S.: Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945 – 1948, s. 82.

⁴² MATEJKIN, S.: Stredné Slovensko a Demokratická strana v rokoch 1945 – 1948, s. 84.

s vývojom Slovenska v rámci ľudovodemokratického systému. Napriek skutočnosti, že z faktografického hľadiska je väčšina udalostí z predmetného obdobia známa a spracovaná v celoštátnom aj regionálnom kontexte, existuje možnosť realizácie nových výskumných prístupov. Predovšetkým je potrebné využiť možnosť zozbierať, uschovať, katalogizovať a kriticky vyhodnotiť ústne svedectvá pamätníkov. Urgentnosť tejto úlohy umocňuje fakt, že počet osôb, ktoré prežili éru ľudovej demokracie, sa prirodzeným spôsobom postupne znižuje. Oblasť individuálnej pamäte môže byť prínosným zdrojom nových pohľadov na túto kľúčovú etapu slovenských dejín.

Summary

The preparation, course and the results of the election parliamentary on May 26th, 1946 in the district Banská Bystrica

The aim of the presenting article is to analyze a phenomenon of the first post-war election to the Central National Assembly the district Banská Bystrica. The author observes the May 26th, 1946 – election in his regional size, but he also notices the context of the whole political development in post – war Czechoslovak republic. A reader is acquainted in the beginning with the short summary of the works of the Slovak historiography published so far, and devoted to this problem and this theme.

There's given attention to individual aspects of this theme in the text. The author gave the analyses of the circumstances of the preparation of the election in the region of Banská Bystrica. He pointed out a picture of the concrete forms of the pre-election campaign. He also gave his attention to the form of a practical organisation of the election – agenda.

The top of the article is made by the treatise of the course and the results of the parliamentary election. The author proves the changes in a personal structure of the as nation – wide as the Slovak national organs. The makes it on the base of the research results.

The final section of the article contains the short resume of the essential conclusions and acquired knowledges.

The presented article should serve as the starting point and as an illustration of the resource in studying the problems of the election on May 26th, 1946.

Štátny súd a jeho činnosť v rokoch 1948 – 1952

RÓBERT LETZ

Katedra histórie, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Štátny súd, ktorý začal pôsobiť na území bývalej ČSR podľa zákona 232/1948 Zb. zo dňa 6. 10. 1948, patril k základným inštitúciám, ktoré využívala komunistická strana ako účinný nástroj v postihu svojich skutočných a domnelých odporcov. Treba ho chápať v dobovom historickom a právnom kontexte. Predpokladom pre jeho vznik bol v ten istý deň prijatý povestný zákon č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej ČSR.

Z historického hľadiska dvojica zákonov na ochranu republiky a o Štátnom súde neboli novinkou. Išlo o prevzatý model z čias prvej ČSR. Podobne zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. sa viazal zákon č. 51/1923 Zb. o Štátnom súde, ktorý sa zaoberal osobitne ťažkými deliktami podľa zákona na ochranu republiky. Tento zákon bol nahradený zákonom č. 68/1935 Zb. o vrchných súdoch ako súdoch štátnych. Týmto zákonom sa vytvorili päťčlenné súdy pri každom vrchnom súde, teda v Prahe, Brne, Bratislave a v Košiciach. Zákon č. 182/1947 Zb. prijatý dňa 24. 10. 1947 zaviedol na celom území jednotné posudzovanie „protištatných trestných činov“ podľa zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. Súčasne obnovil platnosť zákona č. 68/1935 Zb. a s ním aj štátne súdy. Zákon č. 182/1947 Zb. bol prijatý účelovo. Na jednej strane je vyvrcholením snahy o celoštátne posudzovanie deliktov, namierených proti štátu, na druhej snahou o exemplárne potrestanie osôb, zapojených do tzv. protištatného sprisahania na Slovensku zo septembra 1947, vykonštruovaného štátnou bezpečnosťou. Inštitút Štátneho súdu podľa zákona č. 182/1947 Zb. sa na Slovensku naplno začal využívať od apríla 1948, teda až po definitívnom prevzatí moci komunistickou stranou. Prvým veľkým politickým procesom pred Štátnym súdom v Bratislave bol proces proti skupine Oto Obuch, Ján Ursíny a spol., ktorý sa konal 19. – 29. 4. 1948, druhým bol proces proti Jánovi Kempnému, Milošovi Bugárovi a spol., bývalým poslancom Národného zhromaždenia v Prahe a generálnym

tajomníkom Demokratickej strany, ktorý sa konal 15. 5. 1948 a tretí bol proces Anton Meltzer a spol., ktorý sa konal 22. – 26. 6. a 28. 6. 1948. Zákon č. 182/1947 Zb. sa však pre komunistický režim zdal nedostatočný. Preto sa v rámci tzv. justičnej dvojročky, ktorú vyhlásil minister spravodlivosti Alexej Čepička, začalo pracovať na novom zákone na ochrane republiky a paralelne s ním aj na novom zákone o Štátnom súde. Na porade komisie právnych expertov z rezortu spravodlivosti a prokuratúry, ktorá sa zišla na poradu v Prahe dňa 12. 3. 1948 došlo k dohode, na základe ktorej sa začali črtiť obrysy budúceho Štátneho súdu: „... na území ČSR má byť jeden jediný štátny súd so sídlom v Prahe. Na tomto štátnom súde budú ustanovení štátni zástupcovia, určení výhradne pre štátny súd a budú zriadené pri krajinškom štátnom zastupiteľstve v Prahe. Námestníkom prokurátora štátneho súdu bude osoba vojenská a ďalším námestníkom Slovák.“¹ Príprava zákona o štátnom súde prebehla bez ťažkostí. Prednosta III. odboru ministerstva spravodlivosti (trestné právo) M. Vošahlík na porade vedúcich odborov 18. 5. 1948 konštatoval: „*Osnova zákona o štátnom súde spracovaná stranícky a bude predložená s. ministrovi.*“² Spravodajcom predkladanej osnovy o štátnom súde v pléne bol poslanec zo Slovenska Kornel Haim z ústavno-právneho výboru.³

Zákon č. 232/1948 Zb. o Štátnom súde stanovil, že tento súd sa skladá z prezidenta, viceprezidentov, občianskych a vojenských sudcov z povolania a sudcov z ľudu. V správnych veciach Štátneho súdu rozhodovalo Ministerstvo spravodlivosti, ktoré súčasne vykonávalo dozor nad správou tohoto súdu. Na úkon verejnej obžaloby zákon č. 232/1948 Zb. zriadil Štátnu prokuratúru na čele so štátnym prokurátorom a štátnymi viceprokurátormi. Štátny prokurátor bol podriadený priamo ministrovi spravodlivosti. Paragraf 17 jasne definoval, že Štátny súd rozhoduje o týchto trestných činoch podľa zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky: a) zločiny, na ktoré sa vzťahuje trest smrti alebo trest odňatia slobody dlhší ako 10 rokov b) iné zločiny, ak obžalobca

¹ Národní archiv (NA ČR) Praha, f. ÚV KSČ, Právní komise, a. j. 249. Zpráva o výsledku porady, konané dne 12. 3. 1948 na ministerstvu spravedlnosti o vypracování osnovy nového zákona na ochranu republiky.

² NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 14 c). Zápis o poradě přednostů odborů konané dne 18. 5. 1948.

³ Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013003.htm>.

navrhne pojednávanie pred Štátnym súdom. Senáty Štátneho súdu boli päťčlenné a skladali sa z dvoch sudcov z povolania a troch sudcov z ľudu. Štátny súd i Štátna prokuratúra sa zriadili so sídlom v Prahe s pôsobnosťou pre celé územie ČSR.⁴

Ministerstvo spravodlivosti navrhlo 4. 10. 1948 vláde ČSR, aby odporučila prezidentovi republiky K. Gottwaldovi menovať za prezidenta Štátneho súdu advokáta Huga Richtera, žalobcu mimoriadneho ľudového súdu v Prahe. Ako jeho dvoch námestníkov ministerstvo navrhlo krajského sudcu Václava Černého (bývalého predsedu retribučného oddelenia Ministerstva spravodlivosti) a dovtedajšieho námestníka predsedu Hlavného súdu v Bratislave Karla Bedrnu, ktorý sa už osvedčil ako predseda Štátneho súdu v Bratislave. Za štátneho prokurátora bol navrhnutý prokurátor krajinského štátneho zastupiteľstva v Prahe František Grospič a za štátneho viceprokurátora prokurátor Ján Feješ, ktorý sa osvedčil pri Národnom súde i Štátnom súde v Bratislave.⁵ Ministerstvo spravodlivosti súčasne navrhlo aj personálne pokrytie predsedov senátov Štátneho súdu a sudcov z povolania, ktorí mali byť členmi senátov tohoto súdu. Návrh ministerstva spravodlivosti schválila vláda 19. 10. 1948. O deň neskôr vydalo ministerstvo spravodlivosti výnos o úradovaní na Štátnom súde a Štátnej prokuratúre. Tento výnos vychádzal zo všeobecnej zásady, že pre úradovanie Štátneho súdu platia predpisy spravovacieho poriadku platné pre krajské sudy v Krajine Českej a Moravskosliezskej. Dovtedajšie registre so značkami Tk, Hp a Ml nahradil jediný register s označením Or. Do tohto registra sa zapisovali všetky konania, začaté na Štátnom súde pre zločiny a prečiny podľa zákona č. 231/1948 Zb. Štátny súd v Prahe pri tvorení spisovej značky pripojil k označeniu registra rímsku číslicu I., oddelenie Štátneho súdu v Brne číslicu II. a oddelenie Štátneho súdu v Bratislave číslicu III.⁶ Slávnostné zahájenie činnosti Štátneho súdu sa konalo po vydaní menovacích dekrétov prezidentom ČSR K. Gottwaldom dňa 25. 10. 1948 v Prahe na Pankráci.

---

⁴ *Sbirka zákonů republiky Československé*, roč. 1948, časťka 85, vydaná 16. 10. 1948. Zákon č. 232 ze dne 6. října 1948 o státním soudu, s. 1473 – 1480.

⁵ VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A., BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 1, s. 102.

⁶ Štátny archív (ŠA) Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 355. Výnos Ministerstva spravodlivosti zo dňa 20. 10. 1948 č. 110661/48-III/1.

Bratislavské oddelenie Štátneho súdu začalo svoju činnosť v priestoroch bývalého Najvyššieho súdu a Generálneho štátneho zastupiteľstva v Bratislave na Michalskej ul. 1 (Dnešná Univerzitná knižnica) od 2. 11. 1948.⁷ V týchto priestoroch sídlilo do 5. 3. 1949, keď došlo k jeho presťahovaniu do budovy Justičného paláca na Záhradníckej ul. v Bratislave.⁸

Vedenie Štátneho súdu sa krátko po začatí svojej činnosti zmenilo. Táto zmena sa týkala námestníkov prezidenta Štátneho súdu. Ich počet sa rozšíril na troch. Všeobecným námestníkom predsedu Štátneho súdu H. Richtera ostal V. Černý. Dvaja ďalší námestníci boli určení pre oddelenie Štátneho súdu v Brne (Jaroslav Hornanský) a pre oddelenie Štátneho súdu v Bratislave (Karel Bedrna). Toto zloženie vedenia Štátneho súdu ostalo nezmenené do ukončenia jeho činnosti 31. 12. 1952. K. Bedrna zodpovedal za činnosť bratislavského oddelenia Štátneho súdu. Prvými sudcami, ktorí pôsobili na oddelení Štátneho súdu v Bratislave boli: Karol Bedrna (od 2. 11. 1948), Vojtech Gemeiner (od 4. 11. 1948), Václav Hamák (od 2. 11. 1948), Pavol Korbuly (od 8. 11. 1948), Ladislav Breuer (od 3. 11. 1948), Ladislav Botto (od 3. 11. 1948), Peter Mázik (od 3. 11. 1948), Ján Mitošinka (od 3. 11. 1948), Antónia Lišková (od 13. 11. 1948), Imrich Skarba (od 3. 11. 1948), Juraj Cincík (od 6. 11. 1948), Pavol Kešiar (od 11. 11. 1948).⁹ Centrálny Štátny súd v Prahe sa postupne špecializoval na jednotlivé oblasti „protištátnej trestnej činnosti“. V priebehu roka 1949 sa najprv vytvorili špecializované senáty pre vojenské a cirkevné veci, v roku 1951 k nim pribudli senáty, ktoré sa špecializovali na veci navrátilcov zo zahraničia, sabotáže v poľnohospodárstve a priemysle a na veci mladistvých. Bratislavské oddelenie Štátneho súdu však malo počas celej svojej existencie problémy s vytváraním väčšieho počtu špecializovaných senátov. Oddelenie Štátneho súdu v Bratislave prešlo viacerými personálnymi zmenami. Do konca roka 1952, keď Štátny súd ukončil svoju činnosť, sa v ňom okrem vyššie spomenutých vystriedalo viacero ďalších sudcov. Boli to: Štefan Breier, Ladislav Breuer, Jozef

⁷ ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 355. Zápis o obhliadke miestností. Bratislava 30. 10. 1948.

⁸ ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 356. Dok. č. Prez III 479/49. Zápis zo dňa 14. 2. 1949. Bratislava 14. 2. 1949.

⁹ NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 15 a). Usnesení 17. schůze páté vlády, konané dne 19. 10. 1948; ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 357. Zoznam zamestnancov Štátneho súdu odd. v Bratislave. Bratislava 23. 3. 1950.

Buzna, Mstislav Dub, Mikuláš Holländer, František Murgaš, Vlasta Ottingerová, Jozef Pavelka, Ludovít Petráš, Andrej Ronchetti, Ján Šajban, Alžbeta Trattnerová, Dominik Turčan, Samo Zamboj.¹⁰ Okrem sudcov z povolania pôsobili v senátoch bratislavského oddelenia Štátneho súdu aj sudcovia z ľudu. Najznámejšími boli Matej Župančič, Štefan Borš, Ján Anđel, Alojz Štuk, František Puškáč, Ján Bálint, František Červenka, Jozef Jankovič, František Sergovič, Jozef Polonec, Jozef Klinec.

Pri výkone činnosti Štátneho súdu sa ukazovala z mocenského hľadiska nevyhnutnosť koordinácie jeho činnosti s inými mocenskými zložkami, najmä so Štátnou prokuratúrou. Bežnou praxou boli predporady prokurátora Štátnej prokuratúry s predsedom senátu Štátneho súdu, v roku 1950 s celým senátom a so zástupcom ŠtB. Vychádzalo sa z potreby jednotnosti judikatúry, pričom prokurátor mal byť o danej trestnej veci „lepšie informovaný“ ako senát. Predporady tak plnili funkciu dôležitej poisťky a súčasne nátlakového prostriedku na senát. Vtedajší predseda Najvyššieho súdu Igor Daxner túto prax plne schvaľoval a dokonca sa vyjadril, že: „Na Štátnom súde a Štátnej prokuratúre je nutné konať týždenne porady, na ktorých budú jednotlivé veci prerokované po stránke politickej a odbornej a vopred prerokovaná ako kvalifikácia, tak aj výška trestu.“¹¹ Podľa I. Daxnera mal prokurátor plniť vo vzťahu k senátu aj politickú úlohu: „... politický, rozum‘ do procesu musia vniesť prokurátori a donútiť tak predsedu a súd, aby sa politicky s rozsudkom zaoberal.“¹² Z predporád, na ktorých od roku 1950 zúčastňoval okrem prokurátora Štátnej prokuratúry a predsedu senátu Štátneho súdu aj celý senát a zástupca ŠtB, sa vyvinul tzv. proces v kocke. Išlo o nacvičenie, generálnu skúšku pred konaním hlavného pojednávania. Dôkladne vopred pripravené hlavné pojednávanie už na určenej línii nemohlo veľa zmeniť. Veď obžalovaní sa predsa priznali k svojej trestnej činnosti pred vyšetrojúcimi orgánmi

---

¹⁰ Prehľad sudcov Štátneho súdu pozri: VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A., BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 2, s. 53-56.

¹¹ BAYER, K.: *Dokumentace vzniku a příčin nezákonností v činnosti čs. prokuratury (1969)*. In: VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A., BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 1, s. 88.

¹² NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 18 b), dok. č. Prez.-taj. 32/50. Zápisnica z porady Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry, konanej 28. 11. 1949 na Povereníctve spravodlivosti v Bratislave.

ŠtB. Zápisnice o hlavnom pojednávaní, ktoré možno označiť za relatívne najobjektívnejší písomný dokument pri rekonštrukcii konkrétnej trestnej veci, však boli vedené veľmi nedbanlivo. Obhajcami pri konaní pred senátom Štátneho súdu mohli byť iba advokáti, ktorí mali členskú legitimáciu advokátskeho združenia. Ich menovanie navrhol Ministerstvu spravodlivosti viceprezident príslušného oddelenia Štátneho súdu, teda v prípade bratislavského oddelenia K. Bedrna, a to so súhlasom ÚV KSS.¹³ Od obhajcov sa vyžadovala pasivita a „politická vyspelosť“, čo v praxi prispievalo k usvedčeniu obžalovaného. Ak obhajca vystupoval aktívnejšie, bol upozornený na nesprávny spôsob vedenia obhajoby.¹⁴ Pri najdôležitejších verejných procesoch obhajcov osobitne preverovala ŠtB.

Proti vytvorenému systému kabinetnej justície sa iba sporadicky ozývali kritické hlasy niektorých sudcov a prokurátorov pracujúcich na Štátnom súde a Štátnej prokuratúre, a to najmä na spoločných poradách oddelení Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry. Týkali sa spôsobu nadiktovania rozsudkov, trýznenia obvinených vyšetrojúcimi orgánmi ŠtB, ale aj celkovej organizácie Štátnej prokuratúry a Štátneho súdu. Tieto kritické pripomienky však nevideli chybu v celom systéme kabinetnej justície. Väčšinou ako presvedčení členovia Komunistickej strany vyjadrovali svoje naivne presvedčenie, že kritika bude vypočutá a pomery sa zmenia k lepšiemu.

Niektoré senáty Štátneho súdu sa najmä v prvom roku svojej činnosti vyznačovali menšou „revolučnou horlivosťou“ a vynášali miernejšie rozsudky, než aké očakávalo riadiace komunistické mocenské centrum. Pri hodnotení činnosti Štátneho súdu za rok 1950 sa ako nedostatok práce uvádzal nepomer medzi prísnejším judikovaním Štátneho

---

¹³ NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 114, dok. č. Pres. 3165-5/60. List H. Richtera O. Heráfovi. Praha 25. 9. 1950.

¹⁴ SNA Bratislava, f. PS-dodatky-tajné, kart. 2, dok. č. 3/52. List K. Bedrnu R. Strechajovi. Bratislava 9. 1. 1952. Zástupcovia bratislavského oddelenia Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry roztriedili obhajcov podľa svojich kritérií na 1. veľmi dobrých: Klen, Král, Steiner, Telek, Lax, 2. dobrých: Bálinth, Bologh, Šimonovič, Rampášek, 3. mazaných: Janovský, Jamnický, Leubner, 3. neutrálni, s ktorými majú malé skusenosti: Čulen, Čikvanová, Vietor, Palovič, Vážny. Pozri: SNA Bratislava, f. PS-dodatky-tajné, kart. 32. Zápisnica o gremiálnej porade referentov Štátnej prokuratúry a Štátneho súdu oddel. v Bratislave konanej dňa 13. 5. 1950.

súdu v Prahe v porovnaní s jeho oddeleniami v Brne a Bratislave. Priemer uložených trestov na jedného odsúdeného bol v Prahe 11,3 roka, v Brne 10,5 roka a Bratislave 7,5 roka. V Prahe vyniesli senáty Štátneho súdu 1,5% oslobodzujúcich rozsudkov, v Brne to bolo 5,5% a v Bratislave až 20%.¹⁵ Vzorom v prísnosti vynesených rozsudkov bola Praha, preto sa v hodnotiacej správe za rok 1950 uvádza, že je potrebné zlepšiť koordináciu práce a zaviesť väčšiu kontrolu pražského centra nad oddeleniami, čo sa plne realizovalo v priebehu roka 1951.¹⁶ K činnosti oddelení Štátneho súdu sa často kriticky vyjadrovali prokurátori z oddelení Štátnych prokuratúr. Napríklad prokurátor Ondrej Ujhelyi písal v hodnotiacej správe pre Štátnu prokuratúru v Prahe, že *„... v mnohých prípadoch však Štátny súd, oddelenie v Bratislave neodôvodnene mierne pokračuje, mení kvalifikáciu a ide pod sadzbu. Pre zistenie skutkového stavu vo väčšine prípadov prijíma výpovede obvinených na hlavnom pojednávaní prednesené, ktoré sa bez dostatočného odôvodnenia odchyľujú od pôvodných výpovedí počas administratívneho konania.“*¹⁷ Kritika odznela aj na porade referentov bratislavského oddelenia Štátnej prokuratúry: *„... jediným slabším bodom možno označiť činnosť s. Dr. Duba ako predsedu senátu, lebo jeho senát vynáša rozsudky, kde sa musí Štátna prokuratúra vždy odvolať. Budí to dojem, ako by mal s. Dr. Dub strach z vysokých trestov. Zástupca Št. súdu s. Hamák prehlásil, že tento dojem existuje i u neho, vec bude referovať až sa vráti z Prahy námestok predsedu Bedrna.“*¹⁸ Za kolísavého sudcu bratislavského oddelenia Štátneho súdu bol považovaný aj pplk. justície Ladislav Breuer. Ako predseda senátu vyniesol 21. 5. 1949 rozsudok, ktorým odsúdil Alberta Púčika, Eduarda Tesára a Ľudovíta Gálika na doživotnú stratu slobody. *„Hoci predseda senátu pred vynesením rozsudku ubezpečoval intervenujúcich členov Štátnej prokuratúry, že budú vynesené najmenej 3 absolútne tresty, vyniesol senát, bez toho aby upozornil na zmenu náhľadu na vec, rozsudok bez absolútnych tres-*

¹⁵ KAPLAN, K.: *Nekrvavá revolúce*. Praha : Mladá fronta, 1993, s. 116.

¹⁶ VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A., BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 1, s. 144, 147. Zprávy o činnosti Státního soudu a Státní prokuratury v r. 1950.

¹⁷ NA ČR Praha, f. Státní prokuratura, prez.-spr., kart. Bratislava 1948 – 1952, dok. č. Prez. III 973-9/50. Přípis O. Ujhelyiho Štátnej prokuratúre v Prahe. Bratislava 18. 12. 1950.

¹⁸ SNA Bratislava, f. PS-dodatky-tajné, kart. 32. Zápisnica o gremiálnej porade referentov Štátnej prokuratúry, odd. v Bratislave dňa 8. 6. 1950.

tov.“¹⁹ L. Breuer bol ako predseda senátu postavený o niekoľko mesiacov znova pred dilemu, či vyniesť trest smrti v prípade príslušníkov ZNB Bernarda Jaška a Pavla Kalinaja. Jeho senát sa v tomto prípade podrobil tlaku a trest smrti pre oboch vyniesol 9. 11. 1949. Breuer sa však zasadil, aby senát odporučil milosti pre oboch odsúdených. Osud L. Breuera bol tragický. Zastrelil sa v októbri 1952 po návrate z Prahy, kde ho v súvislosti s aférou Biela légia, ktorá zasiahla kruhy bratislavských pracovníkov ŠtB, vypočúvali orgány vojenskej kontrarozvedky.²⁰

Veci prejednávané pred senátmi Štátneho súdu riešil ako odvolací súd Najvyšší súd. Z hľadiska kabinetnej justície to bola dôležitá inštitúcia, ktorá zabezpečovala po vynesení „politicky nesprávneho“ teda mierneho rozsudku, jeho korekciu v duchu tvrdej represie. Predsedom Najvyššieho súdu bol Igor Daxner. Ešte v čase pôsobenia Najvyššieho súdu v Brne v roku 1949 vedenie Štátnej prokuratúry a Štátneho súdu vytýkalo Najvyššiemu súdu „nedostatky v rozsudkoch“. Podľa vyjadrenia I. Daxnera príčina „nedostatkov“ rozsudkov tkvie „... v koalite práce v nedostatočnom obsadení Najvyššieho súdu a politickej periférii Brna.“²¹ Trestné senáty Najvyššieho súdu sa rýchlo „polepšili“ a začali vynášať drakonické rozsudky, ktoré niekde predstavovali aj desaťnásobok z pôvodného rozsudku senátov Štátneho súdu. Slovenské trestné veci, prejednávané pred bratislavským oddelením Štátneho súdu mal na starosti predseda trestného senátu Najvyššieho súdu Eugen Wagner. Členmi tohto senátu boli Imrich Šavel, Ján Felber a Ignác Samohýl. Ešte v roku 1950 začal pracovať na Najvyššom súde ďalší „špecialista“ na slovenské trestné veci Dezider Szabo. Na podnet ministra spravodlivosti A. Čepičku došlo začiatkom roka 1951 k reorganizácii Najvyššieho súdu.

Ministerstvu spravodlivosti, Štátnej prokuratúre a Štátnemu súdu pripadla dôležitá úloha pri organizovaní divadelných monstreprocesov. Podľa sovietskeho vzoru sa postupne prikrčilo k organizovaným procesom pre verejnosť ako najvhodnejšieho prostriedku potrestania „tried-

¹⁹ Archiv bezpečnostních složek (ABS) Praha, sign. 310-23-1. A. Púčik, A. Tunega, E. Tesár, L. Gálik.

²⁰ RAŠLA, A.: *Zastupoval som československý štát*. Prešov : Privatpress, 1999, s. 239.

²¹ NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 18 b), dok. č. Prez.-taj. 32/50. Zápisnica z porady Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry, konanej 28. 11. 1949 na Povereníctve spravodlivosti v Bratislave.

neho nepriateľa“ na ovplyvnenie verejnej mienky. Plne sa to prejavilo napríklad počas porady zástupcov Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry 28. 11. 1949 v Bratislave. Jeden z jej účastníkov prokurátor Juraj Vieska vyzdvihol proces s maďarským ministrom vnútra Lászlóm Rajkom a „... poukázal na to, že takéto procesy možno pripraviť aj u nás.“²² Od októbra 1949 sa datuje oficiálne pôsobenie sovietskych poradcov v československom bezpečnostnom aparáte, ktorí začali priamo uplatňovať sovietske skúsenosti v boji s „triednym nepriateľom“, a to aj vo vnútri komunistickej strany. Sovietski poradcovia dôsledne zavádzali nové metódy do vyšetrovania, kde sa kombinácia psychického a fyzického násilia stala systémom. Pomáhali odhaľovať a spracovávať „veľké prípady“. Tieto zmeny znamenali aj nový impulz pre justíciu, ktorá mala začať ešte dôslednejšie pripravovať politické procesy vo veľkom štýle. Prvým vykonštruovaným politickým procesom vo veľkom štýle s účasťou organizovanej verejnosti a masívnou propagandou sa stal proces s predstavenými reholí Augustin Machalka a spol., ktorý prebiehal pred senátom Štátneho súdu v Prahe od 31. 3 do 4. 4. 1950.²³ Tento proces bol maximálne propagačne využitý a slúžil ako príprava následného likvidačného zásahu proti reholiam. Takto pripravené monstreprocesy mali presvedčiť masy o nebezpečenstve imperialistického sprisahania, ohrozujúcom mladé komunistické režimy zvonka i znútra, ukázať „bdelosť a ostrážitosť“ komunistického režimu. Okrem toho sa ukázali ako dobrý propagačný prostriedok na maskovanie masových perzekúcií.

Pri príprave každého z monstreprocesov sa vytvorilo niekoľko komisií a subkomisií, ktoré zabezpečovali pokrytie a koordináciu všetkých zložiek, podieľajúcich sa na jeho organizovaní (ŠtB, prokuratúry, súdov, komunistickej strany, masmédií). Najväčší dôraz sa kládol na procesy s celoštátnym a medzinárodným dosahom. Zásada koordinácie všetkých uvedených zložiek však platila. Podľa teórie sovietskeho právnika Goljakova sa presadzovala zásada, že čo najväčší počet vecí sa má prerokovať na mieste, kde sa odohrali. Bratislavské oddelenie Štátneho súdu

---

²² NA ČR Praha, f. Raisův archiv, nesprac. k. č. 18 b), dok. č. Prez.-taj. 32/50. Zápisnica z porady Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry, konanej 28. 11. 1949 na Povereníctve spravodlivosti v Bratislave.

²³ O procese bližšie pozri: MANDZÁK, A. (ed.): *Dokumenty k procesu s Augustinom Machalkom a spol.* Bratislava : ÚPN, 2009, 585 s.

podľa toho robilo výjazdy do krajských i okresných miest Slovenska, aby tam v kinosálach, kultúrnych domoch alebo v závodoch prerokovávalo konkrétnu trestnú vec. Veľké procesy s organizovanou verejnosťou sa mali stať ukazovateľom pohotovosti a pripravenosti trestného súdnictva. Preto Štátny súd i Štátna prokuratúra sústavne naliehali, aby sa konalo čím viac takýchto procesov. To sa odrazilo v ich rastúcom počte. Na Slovensku sa však podarilo Štátnemu súdu zorganizovať výrazne menej procesov s organizovanou verejnosťou ako v českej časti štátu. V rokoch 1950 až 1952 sa konalo 401 takýchto procesov pred senátmi Štátneho súdu v Prahe a Brne, ale len 28 (teda 6,5 %) pred senátmi Štátneho súdu v Bratislave.²⁴ Bratislavské oddelenie Štátneho súdu bolo v tejto súvislosti vystavené sústavnej kritike pražského centra Štátnej prokuratúry a Štátneho súdu.²⁵

Pri určení významu a hierarchie jednotlivých monstreprocesov z rokov 1948 – 1953, ktoré boli vedené pred senátmi Štátneho súdu v Bratislave, si môžeme vytvoriť pomocné kritériá: 1. výška trestov, 2. význam súdených ako osobností, 3. rozsah organizačných príprav procesu, 4. propagačné využitie procesu doma a v zahraničí, 5. reálny dosah procesu na verejnosť, 6. počet obžalovaných v skupine. Pri aplikácii týchto kritérií však prirodzene ťažko nájdeme „ideálny proces“, ktorý by ich v úplne spĺňal. Môžeme však na ich základe stanoviť približnú hierarchiu procesov. V slovenskom rámci spĺňal väčšinu uvedených kritérií proces s tromi katolíckymi biskupmi Jánom Vojtaššákom, Michalom Buzalkom a Pavlom Gojdičom.²⁶ Proces, ktorý sa konal v dňoch 10. – 15. 1. 1951 pred senátom Štátneho súdu v Bratislave a v ktorom sa realizoval najznámejší prokurátorsko-sudcovský tandem Feješ – Bedrna navonok dostatočne nenapĺňa kritérium výšky trestu (J. Vojtaššák bol odsúdený na 24 rokov väzenia, M. Buzalka a P. Gojdič na doživotie) a počtu odsúdených osôb (tri). Štátny prokurátor B. Ziegler však pôvodne navrhol navrhol pre M. Buzalku a P. Gojdiča trest smrti s tým, že doživotný trest

²⁴ NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, Právni komise ÚV KSČ, a. j. 243, zl. 2. Výročná zpráva o vlastním výkonu soudnictví za rok 1951; NA ČR Praha, f. Ministerstvo spravedlnosti. Výročná zpráva o vlastním výkonu soudnictví za rok 1952.

²⁵ SNA Bratislava, f. PS-dodatky-tajné, kart. 32. Zápisnica napísaná na pracovnej porade referentov Štátnej prokuratúry, oddel. v Bratislave dňa 29. 9. 1951.

²⁶ Bližšie o procese pozri: LETZ, R. (ed.): *Boli traja*. Bratislava : Zväz protikomunistického odboja, 2000, 295 s.

ako druhá alternatíva prichádza do úvahy iba „... v prípade, ak by z politických dôvodov trest smrti u obvinených Buzalku a Gojdiča bol neúnosný.“²⁷ Teda s najvyšším trestom sa reálne počítalo. Za v poradí druhý proces na základe vytýčených kritérií možno označiť proces so skupinou Viliam Žingor a spol. Tento proces, prebiehal pred senátom Štátneho súdu v Bratislave v dňoch 19.-21. 10 1950.²⁸ Obžalobu v ňom zastupovali prokurátori O. Ujhelyi a R. Mozolányi, predsedom súdneho senátu bol K. Bedrna. V rozsudku bolo odsúdených osem osôb, z toho boli vynesené tri absolútne tresty pre V. Žingora, S. Bibzu a L. Nosáka. J. Kubík a A. Pavlis boli odsúdení na doživotie. Rozsah organizačných príprav, význam odsúdených a propagačné využitie procesu doma a v zahraničí však bolo slabšie ako v procese J. Vojtaššák a spol. Za v poradí tretí proces možno označiť proces Albert Púčik a spol., ktorý sa konal pred senátom Štátneho súdu v Bratislave. Hlavné pojednávanie so skupinou A. Púčik a spol. sa konalo 10. 5. - 13. 5. 1949, 17. 5.-18. 5. 1949. Predsedom senátu bol L. Breuer, prokurátorom A. Rašla. V procese bolo odsúdených 60 osôb, z toho A. Púčik, A. Tunega, E. Tesár a L. Gálik na doživotie. Po odvolaní prokurátora a odsúdených nasledovali zákulisné zásahy komunistického vedenia, ktoré viedli k zmene trestu na trest smrti u Púčika, Tunegu a Tesára. Toto rozhodnutie potvrdil senát Najvyššieho súdu v Prahe rozsudkom zo 16. 9. 1950.²⁹ V porovnaní s predchádzajúcimi dvomi procesmi tu síce boli vynesené i vykonané tri rozsudky smrti a bol tu vyšší počet obžalovaných, no konštruktéri procesu nepodnikli väčšie organizačné a propagačné prípravy, dosah procesu na verejnosť nebol taký výrazný a medzi odsúdenými neboli významnejšie osobnosti.

K prejavom najvyššieho stupňa násilia v kabinetnej justícii patrili udelené a vykonané rozsudky smrti z politických dôvodov. Najväčšiu výkonnosť vo vynášaní absolútnych rozsudkov mal Štátny súd. Z hľadiska počtu absolútnych trestov, ktoré vyniesli senáty bratislavského oddelenia Štátneho súdu, môžeme urobiť toto poradie: 1. proces Ivan

²⁷ NA ČR Praha, f. Klosův archiv, nesprac. k. č. 169 b).

²⁸ Bližšie o procese pozri: JABLONICKÝ, J.: *Podoby násilia*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 131 – 194.

²⁹ ŠA Bratislava, f. Štátny súd. Or III 22/49, kart. 37, dok. č. To 243/49/46. Zápisnica o ústnom pojednávaní konanom v dňoch 13.-16. 9. 1950 na Najvyššom súde v Prahe v trestnej veci A. Púčik a spol.

Klisz a spol. (rozsudok vynesený 20. 11. 1948, trest smrti pre Ivana Klisza, Pavla Leszniaka, Mikolaja Maszlucha a Vasila Riopku). Išlo o odsúdenie skupiny členov Ukrajinskej povstaleckej armády, ktorí prechádzali Slovenskom smerom na Západ; 2. proces Michal Mihók a spol. (rozsudok vynesený 2. 10. 1952, trest smrti pre M. Mihóka, Jána Rešetku, Bohumila Grúbera a Františka Bodnára). V tomto procese bola odsúdená skupina ilegálnej organizácie Biela légia; 3. proces Albert Púčik a spol. (rozsudok 18. 5. 1949, trest smrti pre A. Púčika, A. Tunegu a E. Tesára); 4. proces Viliam Žingor a spol. (rozsudok 21. 10. 1950, trest smrti pre V. Žingora, S. Bibzu a L. Nosáka). Išlo o bývalých partizánov, ktorí mali vytvoril ilegálnu skupinu; 5. proces Pavol Kalinaj a spol. (rozsudok 9. 11. 1949, trest smrti pre P. Kalinaja a B. Jašku). Išlo o bývalých príslušníkov ZNB, ktorí odcudzili tajné dokumenty, aby varovali ohrozené osoby; 6. proces Juraj Dlouhý a spol. (rozsudok 20. 6. 1951, trest smrti pre J. Dlouhého a Vladimíra Veleckého). Išlo o vytvorenie tajnej organizácie ONBRA s napojením na francúzsky generálny konzulát v Bratislave.³⁰ Štátny súd vyniesol v roku 1949 57 (z toho bratislavské oddelenie 4), v roku 1950 58 (z toho bratislavské oddelenie 5), v roku 1951 57 (z toho bratislavské oddelenie 7) a v roku 1952 až 73 rozsudkov smrti (z toho bratislavské oddelenie 8).³¹

Zasadnutie ÚV KSČ v septembri 1951 načrtlo nové spôsoby a metódy riadenia národného hospodárstva a nové metódy práce štátneho a hospodárskeho aparátu. O budúcnosti Štátneho súdu i Štátnej prokuratúry sa rozhodlo v súvislosti s prípravou nového zákona o prokuratúre. Už koncom roka 1951 v súvislosti s prácami na prípravu tejto zákonnej normy sa zamestnanci oddelení Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry dozvedeli, že inštitúcie v ktorých pôsobia, zaniknú. Dňa 5. 4. 1952 poslalo Ministerstvo spravodlivosti prípis predsedom krajských súdov a krajským prokurátorom o prenesení agendy Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry do krajov. V záujme plynulého vybavovania agendy mali byť na

³⁰ K jednotlivým prípadom bližšie pozri: GULA, M., DINUŠ, P.: Zoznam popravených. In: MIKLOŠKO, F, SMOLÍKOVÁ, G., SMOLÍK, P. (ed.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989*. Prešov : Vydavateľstvo M. Vaška, 2001, zv. 2, s. 484 – 512.

³¹ Tamže. V roku 1948 oddelenie Štátneho súdu v Bratislave odsúdilo na smrť päť osôb. Čísla vzťahujúce sa na bratislavské oddelenie Štátneho súdu sú získané výskumom autora v ŠA Bratislava, fond Štátny súd.

vybavovanie agendy Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry v každom kraji špeciálne na tento účel určení prokurátori a sudcovia. Aby sa predišlo ťažkostiam a prípadnému nezvládnutiu novej agendy, mali byť do každého kraja vyslaní dvaja referenti, jeden zo Štátneho súdu a jeden zo Štátnej prokuratúry a podľa potreby vykonávať dohľad nad sudcami a prokurátormi, ktorým bola zverená agenda Štátneho súdu a Štátnej prokuratúry. Celý prechod agendy zo Štátneho súdu na krajské sudy sa uskutočnil od 1. 11. 1952 s výnimkou cirkevných a vojenských vecí, ktoré ostali v kompetencii Štátnej prokuratúry a Štátneho súdu až do konca roka 1952, teda do ich zrušenia. Jadro agendy Štátneho súdu (až 60 %) pripadalo na vtedajší Bratislavský kraj. Z toho vyplynula väčšia dôležitosť Krajského súdu v Bratislave, ktorý túto agendu prebral.

Urobiť presnú bilanciu činnosti Štátneho súdu vytvoreného na základe zákona č. 232/1948 Zb. nie je ľahké vzhľadom na neúplné zachovanie, prípadne aj nespracovanosť niektorých archívnych fondov. Súhrnné údaje uvádzajú, že Štátny súd v celej ČSR odsúdil asi 27 000 osôb.³² Ide však iba o približný hrubý odhad. Zatiaľ najpresnejšie, hoci neúplné údaje o rozsudkoch Štátneho súdu ukazujú, že v rokoch 1949 – 1952 odsúdil tento súd v celej ČSR celkovo 16 370 osôb.³³ Chýbajú tu však údaje za rok 1948 (mesiace október, november a december) a údaje z roku 1952 nie sú kompletné. K dispozícii máme hodnoverný údaj, podľa ktorého odsúdil Štátny súd v českej časti štátu celkovo 15 630 osôb.³⁴ Vzhľadom na torzovitosť zachovaných prameňov je pomerne komplikované zistiť presný počet odsúdených senátmi bratislavského oddelenia

---

³² Tento údaj prvý raz uviedla správa komisie D. Koldera z 19. 3. 1963. Táto komisia sa na podnet komunistického vedenia prešetrovala politické procesy s komunistickými funkcionármi odsúdenými v rokoch 1948-1954. Správa uvádza: „*Před Státním soudem bylo v letech 1948-1952 souzeno téměř 27 000 osob pro protistátní trestnou činnost.*“ VOREL, J.- ŠIMÁNKOVÁ, A. - BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 1, s. 174. Z údajov uvedených v nasledujúcom texte vyplýva, že ide z najväčšou pravdepodobnosťou o omyl.

³³ VOREL, J., ŠIMÁNKOVÁ, A., BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu : Praha, 2004, zv. 1, s. 132, 145, 146-153, 160-164. Údaje za jednotlivé roky: 1949 - 4 839 odsúdených, 1950 - 5 044 odsúdených, 1951 - 3 925 odsúdených, 1952 - 2 562.

³⁴ SNA Bratislava, f. Ministerstvo spravodlivosti (MS) SSR, kart. 61. Federální shromáždění ČSSR. Informativní zpráva o dosavadní činnosti komise FS pro dozor nad rehabilitací. Praha 16. 4. 1969.

Štátneho súdu, teda za celé Slovensko. Po dôkladnejšom archívnom výskume sa pokúsime stanoviť presnejšie údaje. Podľa nich v roku 1948 odsúdili 65 osôb,³⁵ v roku 1949 odsúdili 656 osôb,³⁶ v roku 1950 odsúdili 645 osôb a v roku 1951 odsúdili 771 osôb.³⁷ Počet odsúdených v roku 1952 (od 1. 1. do 18. 11. 1952) bol 667.³⁸ Celkovo teda senáty bratislavského oddelenia Štátneho súdu odsúdili 2 804 osôb, a to bez zvyšku mesiaca novembra 1952 a bez celého mesiaca decembra 1952. Ak prirátame priemerne 1,85 odsúdených za deň v roku 1952, dostaneme za chýbajúcich 43 dní celkovo 80 odsúdených. Celkový počet odsúdených Štátnym súdom na Slovensku tak možno reálne odhadnúť na 2 884 osôb. Štátny súd pôsobil na území ČSR celkovo štyri roky aj dva mesiace. V tomto období bol neodmysliteľnou súčasťou represívneho mocenského systému. Natrvalo sa zapísal do moderných dejín ako nástroj tvrdej represie a symbol nespravodlivosti. Svedčí o tom aj skutočnosť, že väčšina jeho rozsudkov bola v neskorších rehabilitačných konaniach zrušená.

---

³⁵ ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 203. Denník Zo. Zoznam obžalôb za rok 1948.

³⁶ ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 358. Výkaz o činnosti Štátneho súdu odd. Bratislava od 1. 1. – 15. 12. 1949.

³⁷ SNA Bratislava, f. PS-dodatky-tajné, kart. 2, dok. č. 3/52. List K. Bedrnu R. Strechajovi. Bratislava 9. 1. 1952.

³⁸ ŠA Bratislava, f. Štátny súd-prez., k. č. 369. Štatistický výkaz o činnosti Štátneho súdu, odd. v Bratislave za čas od 1. 1. 1952 do 18. 11. 1952.

Summary

The State Court and its activity in the years 1948 – 1952

The study deals with the history of the State Court. This specialized court acted on the territory of the former Czechoslovakia under the Act 232/1948 Coll. from 6 October 1948 until its abolition on 31 December 1952. The State Court was one of the basic institutions used by the Communist Party as an instrument of punishment of its real and imaginary opponents. The State Court was centralized institution. Its centre was in Prague and was led by Hugo Richter as its president. In addition the center has got two departments – in Brno and in Bratislava. The boards of the State Court judged the most serious cases concerning the action against the Communist regime according the cruel Act 231/1948 Coll. (treason, military betrayal, espionage, sabotage). We have got an indication that the State Court sentenced in the Czech part of the state a total of 15,630 people. Due to the incompleteness, it is difficult to determine the exact number of prisoners sentenced by the Department of the State Court in Bratislava (led by Karel Bedrna). After further archival research it was managed to finalize more accurate data. The total number of sentenced by the State Court in Slovakia, as well as missing two months of November and December 1952, can reasonably be estimated at 2,884 persons. The State Court worked in Czechoslovakia overall during four years and two months. The State Court went down in the modern history as a tool of hard repression and as a symbol of injustice. This is evidenced by the fact that the most of its judgments were later on canceled by the rehabilitation proceedings.

Komunistická strana Slovenska 1948 – 1968

Členstvo, organizácia, vedenie strany*

JAN PEŠEK

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Pre komunistov bolo do februára 1948 politicky výhodné, keď v Československu oficiálne existovali dve komunistické strany, jedna s pôsobnosťou v Česku (Komunistická strana Československa) a druhá s pôsobnosťou na Slovensku (Komunistická strana Slovenska). Ich politický postup bol pochopiteľne jednotný a smeroval k jednému cieľu – k uchopeniu moci. Keď sa tento cieľ vo februári 1948 splnil, existencia dvoch strán sa javila nielen zbytočná, ale z hľadiska uplatňovania totalitnej moci odporujúca jej podstate. Zásadné štrukturálne zmeny českej a slovenskej spoločnosti, riadené vedením KSČ, priamo vyžadovali centralizmus vo všetkých sférach, predovšetkým v oblasti vnútorných mechanizmov strany. Prísny centralizmus práve tam, kde sa koncentrovala moc a kde spočívalo jadro fungovania nového politického systému, bol zárukou jednotného celoštátneho postupu. Vzorom boli pomery v ZSSR a organizácia Všeľvazovej komunistickej strany (boľševikov), neskôr premenovanej na Komunistickú stranu Sovietskeho zväzu (KSSZ). V jej rámci síce existovali ako územné organizácie komunistické strany jednotlivých republík, nie však komunistická strana najväčšej a rozhodujúcej časti ZSSR – Ruskej federácie.¹

Vytvorenie jednotnej KSČ oficiálne inicioval predseda KSČ Klement Gottwald na zasadnutí ÚV KSČ 9. júna 1948². Návrh sa nestal

---

* Štúdia bola vypracovaná na Historickom ústave SAV v rámci projektu VEGA 2/0103/13 *Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989*.

¹ K problematike vzťahu KSČ a KSS po 2. svetovej vojne podrobnejšie pozri napr. RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992*. Bratislava : AEP, 1998, s. 30-32; BARNOVSKÝ, Michal. *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945-1948*. Bratislava : Archa, 1993, s. 56-59; PEŠEK, Jan.: *Komunistická strana Slovenska 1945-1948. Členstvo, organizácia, vedenie, stranícky aparát, vzťah ku KSČ*. *Historický časopis*, roč. 59, 2011, č. 3, s. 471-491.

² V svojom vystúpení K. Gottwald uviedol: "My tým, že vytvoríme jednotnú stranu s

predmetom nijakého sporu a mal jednoznačnú podporu aj zo strany vedenia KSS. Rokovania na najvyššej úrovni rýchlo napredovali a vedenie KSČ prijalo uznesenie o vytvorení jednotnej KSČ; užšie Predsedníctvo ÚV KSČ tak urobilo 26. júla 1948 a širšie Predsedníctvo ÚV KSČ 29. júla. Súčasťou uznesenia o vytvorení jednotnej KSČ bolo i vymedzenie kompetencií pražského centra a bratislavskej reprezentácie: KSS bude súčasťou KSČ ako jej územná organizácia na Slovensku, ponechá si názov KSS, ÚV KSS sa podriadi ÚV KSČ a bude vykonávať jeho smernice a uskutočňovať politiku KSČ na Slovensku, dovtedajšie oblasti KSS sa premenia na kraje, ústredný sekretariát bude v prípade potreby priamo riadiť krajské výbory KSS, v personálnych otázkach má ÚV KSČ právo navrhnovať ústredného tajomníka KSS a po dohode s ÚV KSS i poslancov SNR a vedúcich politických a hospodárskych funkcionárov, uskutoční sa kooptácia členov KSS do ÚV KSČ atď.³ Vyjadrením akejsi miery samostatnosti, pochopiteľne len formálnym, zostávala zachovanie názvu Komunistická strana Slovenska, konanie jej zjazdov a existencia ústredných straníckych orgánov so sídlom v Bratislave.

Zasadanie ÚV KSS v dňoch 27. – 28. septembra 1948 vyslovilo s týmito závermi jednoznačný súhlas: „Vychádzajúc zo zásady, že robotnícka trieda a pracujúci ľud Československej republiky má mať jediné politické vedenie v podobe jednotnej, celoštátnej Komunistickej strany Československa, ktorá sa opiera o jednotnú vôľu komunistov v ČSR, vyhlasujeme, že Komunistická strana Slovenska stáva sa súčasťou Komunistickej strany Československa.“⁴ Vedenie KSČ i KSS vôbec nepredpokladalo, že by pri schvaľovaní zjednotenia oboch strán mohli nastať komplikácie. Potvrďuje to aj skutočnosť, že táto otázka sa prerokúvala

---

jednotným vedením, ktoré bude riešiť všetky otázky od Šumavy až k Tatrám, že tým súčasne tiež vyriešime celý komplex často komplikovaných zložitých otázok nášho štátneho ústrojenstva a otázok vyplývajúcich zo špecifického postavenia Slovenska v našom štáte. My v takom prípade budeme schopní dať Slovákom ďaleko viac možností tam regírovať, pretože bude zabezpečené vedenie štátu prostredníctvom jednotnej strany a jednotného vedenia.“ Národní archiv Praha (NA), f. ÚV KSČ, 03/10 (Komisia ÚV KSČ na preskúmanie oprávnenosti kritiky buržoázneho nacionalizmu, vznesenej na IX. zjaze KSS v roku 1950, tzv. Barnabitská komisia), sv. 17, a. j. 233.

³ Tamže.

⁴ VARTÍKOVÁ, Marta (ed). *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava : Pravda, 1971, s. 752.

len ako jeden z viacerých bodov programu, a to ani nie na začiatku a ako hlavný bod; išlo pritom o likvidáciu strany, o jej pohltenie KSČ. Členom ÚV KSS bol predložený návrh „Rezolúcie o jednotnej KSČ“, ktorý v podstate opakoval uznesenie Predsedníctva ÚV KSČ; návrh bol jednomyseľne schválený. Vytvorenie jednotnej KSČ potom konštatovalo zasadanie ÚV KSČ v dňoch 17. – 18. novembra 1948. Keďže centrum moci bolo v pražskom vedení KSČ, pretvorenie KSS na územnú organizáciu KSČ na Slovensku znamenalo ešte väčšie obmedzenie možností akejkoľvek relatívne samostatnej slovenskej politiky ako zakotvenie asymetrického štátoprávneho usporiadania v Ústave z 9. mája 1948.

x x x

Po uchopení moci vo februári 1948, počas niekoľkomesačného masového náboru do strany, často aj pod psychologickým tlakom, sa počet členov KSS zdvojnásobil. V polovici roka 1948 mala KSS 407 150 členov.⁵ Mnohí z nich boli len papierovými členmi, neplatili členské príspevky a na členských schôdzach sa nezúčastňovali. V polovici roka 1948 sa nábor nových členov do KSS zastavil a vedenie KSČ rozhodlo o všeobecnej previerke členstva. Začala sa už po organizačnom zjednotení KSS a KSČ v októbri 1948 a skončila v januári 1949. V jej rámci sa zaviedla tzv. kandidátska lehota, stanovená pre robotníkov na 1 rok, pre ostatných na 2 roky, neskôr bola pre všetkých 2 roky, od XII. zjazdu KSČ 1 rok.⁶ Za kandidátov previedli pri previerkach na prelomu rokov 1948 – 1949 tých členov KSS, ktorí do nej vstúpili po februári 1948. K 31. januáru 1949 mala KSS 188 072 členov a 79 488 kandidátov, spolu 267 560.⁷ Naledoval pomerne výrazný pokles, na čo mala vplyv aj ďalšia vnútrostranícka previerka na prelome rokov 1950 – 1951. Koncom roka 1950 bolo v KSS organizovaných 236 437 členov a kandidátov a koncom roka 1953 sa dosiahol najnižší stav členskej základne KSS v celom pofebruá-

---

⁵ ŠULIČ, Ján: K niektorým otázkam práce KSČ v období budovania základov socializmu. In.: *Generálna línia výstavby socializmu*. Ed. Marta Vartíková. Bratislava : Pravda, 1975, s. 41.

⁶ Na XIII. zjazde KSČ, konanom na prelome mája a júna 1966, sa uskutočnili zmeny stanov, podľa ktorých sa kandidátska lehota zrušila a nových členov prijímali do KSČ priamo ako členov (J. P.).

⁷ SNA, f. ÚV KSS, k. 796. Predsedníctvo ÚV KSS 17. 6. 1950. Správa o organizačnom stave KSS. Tiež BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002, s. 27.

rovom období, a to 186 908 členov a kandidátov. Charakteristickým pre toto obdobie nebol len pokles členskej základne, ale aj veľká fluktuácia členstva. Na prelome rokov 1953 – 1954 sa pokles členskej základne zastavil a súčasne s nastupujúcim politickým odmäkom začal sa pomalý, ale sústavný rast, ktorý nezastavilo ani „zostrenie politického kurzu“ od konca roku 1956. Koncom roka 1959 prekročil počet členov a kandidátov KSS štvrt' milióna (250 642), koncom roka 1963 sa tesne priblížil k počtu 300 tisíc (295 815), potom bol už vzostup minimálny; koncom roka 1967 bolo v KSS organizovaných 307 568 členov.⁸

Základom organizačnej štruktúry KSS pred februárom 1948 boli miestne a vesnícke organizácie a tento stav sa nezmenil ani po uchopení moci. Ešte koncom roka 1949 dominovali miestne a vesnícke organizácie (3 549), zatiaľ čo závodných organizácií bolo len 924. Vedenie KSS pochopiteľne kládlo dôraz na ich budovanie, no obrat nastal až začiatkom 50. rokov. Koncom roka 1954 zostával počet miestnych a vesníckych organizácií v podstate nezmenený (3 279), no počet závodných organizácií sa zvýšil na 5 121.⁹ Dominancia závodných organizácií v organizačnej štruktúre KSS zostávala trvalým javom. Dalším stupňom organizačnej štruktúry boli okresné organizácie; do konca roku 1948 ich bolo 80, po zavedení krajského zriadenia od začiatku roka 1949 sa počet znížil na 75¹⁰, po územnej prestavbe štátu v roku 1960 na 33. Do konca roku 1948 pôsobilo na Slovensku 11 oblastných organizácií, od začiatku roka 1949 ich nahradili krajské organizácie. V rokoch 1949-1960 existovalo na Slovensku v rámci vtedajšieho územného členenia 6 krajských organizácií (Bratislavská, Nitrianska, Žilinská, Banskobystrická, Košická a Prešovská),

---

⁸ SNA, f. ÚV KSS, k. 1439. Predsedníctvo ÚV KSS 12. 2. 1976. Vývoj počtu členov a kandidátov KSČ organizovaných v Komunistickej strane Slovenska v rokoch 1945-1975.

⁹ NA, f. ÚV KSČ, 03/10, sv. 16, a. j. 232. II. varianta. Prílohy k období 1945-1948. Některé fakta o vývoji počtu a složení členstva strany na Slovensku (ze statistických údajů KSČ).

¹⁰ Existovalo 75 okresov, no počet tých, ktoré mali v 50. rokoch charakter (statut) okresných organizácií, sa uvádzal 97. Išlo predovšetkým o okresné výbory KSS v Bratislave (pôvodne ich bolo 5), neskôr ich nahradil Mestský výbor KSS s právomocou okresného výboru, potom prišla reorganizácia na 4 oblastné výbory s právomocou okresných výborov. Podobná situácia existovala v Košiciach, v krajských mestách pôsobili Mestské výbory KSS s právomocou okresných výborov atď. Aj v nasledujúcom období bol počet organizácií s právomocou okresných výborov KSS väčší ako počet okresov. Túto skutočnosť je potrebné akceptovať aj pri uvádzaní počtov pracovníkov stranického aparátu, pôsobiacich v 50. a 60. rokoch na okresnom stupni výstavby KSS (J. P.).

od roku 1960 to boli 3 krajské organizácie (Západoslovenská, Stredoslovenská a Východoslovenská).

Krajské organizácie strany na Slovensku tvorili Komunistickú stranu Slovenska, územnú organizáciu KSČ na Slovensku. Zjazd KSS bol pôvodne pripravovaný na marec 1948, prišiel však prevrat vo februári 1948 a zjazd bol odložený na neurčito. Na jeseň 1948 došlo k organizačnému zlúčeniu KSČ a KSS a zjazd KSS sa konal až po IX. zjazde KSČ v máji 1949. Uskutočnil sa 24. – 27. mája 1950 a označoval sa ako IX. Zjazd KSS. Vychádzalo sa z toho, že po VII. zjazde KSČ roku 1936 sa v septembri 1944 uskutočnil zjednocovací zjazd KSS a sociálnej demokracie ako v poradí ôsmy, teraz mal teda nasledovať deviaty zjazd.¹¹ Podľa Organizačného poriadku, schváleného IX. zjazdom KSČ, sa zjazd KSS zvolával najmenej jednou za tri roky (zjazd KSČ sa zvolával najmenej jednou za štyri roky). Celoštátna konferencia KSČ v decembri 1952 prijala Stanovy KSČ, v ktorých bolo zakotvené, že zjazdy KSS sa konajú každé dva roky. Ďalší zjazd, teraz označený ako X. zjazd KSS (hoci X. zjazd KSČ sa uskutočnil až v júni 1954), sa konal 13. – 15. júna 1953, a odteraz sa už číslovanie zjazdov KSS neuplatňovalo. Nasledoval zjazd KSS 22. – 24. apríla 1955 a zjazd KSS 26. – 28. apríla 1957. Ďalší zjazd sa uskutočnil už o rok, 16. – 18. mája 1958, evidentne preto, aby sa zosúladiť konanie zjazdov KSS a KSČ; XI. zjazd KSČ sa uskutočnil bezprostredne po zjazde KSS, v júni 1958. Zjazd KSS sa podľa platných stanov mal uskutočniť roku 1960, na Celoštátnej konferencii KSČ v júli 1960 sa však stanovy KSČ upravili tak, že zjazd KSS sa rovnako ako zjazd KSČ koná každé štyri roky. Zaužívalo sa pravidlo o konaní zjazdu KSS bezprostredne pred zjazdom KSČ; zjazd KSS sa uskutočnil 24. – 25. novembra 1962, ďalší sa konal 12. – 14. mája 1966.

Pre riadenie práce strany medzi zjazdmi volil zjazd ústredný výbor. IX. zjazd KSČ a analogicky aj IX. zjazd KSS volil priamo aj predsedu strany a generálneho (ústredného) tajomníka; v prípade KSS išlo o Viliama Širokého a Štefana Bašťovanského. Ústredný výbor, zvolený na zjazde, volil Predsedníctvo ÚV KSČ (ÚV KSS). Na jeseň 1951 sa v KSČ i v KSS funkcia generálneho tajomníka strany bez náhrady zrušila, jeho právomoci prešli na predsedu strany. Zrušil sa dovtedajší systém zástupcov

---

¹¹ KOLLÁR, Ján: Niektoré hospodárske a politické problémy na Slovensku na začiatku výstavby socializmu. In: *Generálna línia výstavby socializmu na Slovensku*, s. 77.

generálneho tajomníka (uplatňoval sa od IX. zjazdu KSČ, respektíve KSS), nahradili ho tajomníci ÚV KSČ (ÚV KSS). Existovala odlišnosť medzi vrcholovou štruktúrou KSČ a KSS. V KSČ sa volil Politický sekretariát a Organizačný sekretariát (tvorili ho predseda KSČ a tajomníci ÚV KSČ), v prípade KSS existoval len Sekretariát ÚV KSS, tvorený predsedom strany a tajomníkmi ÚV KSS. Po smrti K. Gottwalda v marci 1953 sa zrušila funkcia predsedu strany, od septembra 1953 oficiálne stál na čele 1. tajomník ÚV KSČ (Antonín Novotný) a 1. tajomník ÚV KSS (Karol Bacílek). V rokoch 1954 – 1962 nahradilo (podľa Stanov KSČ, schválených na X. zjazde KSČ) Predsedníctvo ÚV KSČ Politické byro ÚV KSČ, na Slovensku Predsedníctvo ÚV KSS Byro ÚV KSS. Od XII. zjazdu KSČ sa opäť používal názov Predsedníctvo ÚV KSČ (ÚV KSS).

V politike komunistickej strany na Slovensku bol po 2. svetovej vojne „personou číslo jedna“ Viliam Široký. V rámci KSS ho za predsedu pretlačilo pražské vedenie KSČ a osobne Gottwald už na žilinskej konferencii KSS v auguste 1945, a to na úkor „povstaleckého“ vedenia KSS. Generálnym tajomníkom KSS sa vtedy stal Štefan Baššovanský, skôr ako generálny tajomník strany „osobný tajomník“ Širokého. Keď sa vo februári 1948 komunisti chopili moci, zaujal Široký pozíciu hegemóna v rámci celého Slovenska. Čoraz viac sa uplatňovala zásada, že žiadne podstatné rozhodnutie straníckych a národných orgánov v Bratislave nemôže prejsť bez jeho súhlasu. Široký býval v Prahe, lebo si bol vedomý, že tam je mocenské centrum, a do Bratislavy dochádzal len koncom týždňa. Všetko, alebo takmer všetko vybavoval telefonicky, narýchlo pri svojich návštevách Bratislavy, prípadne priamo v Prahe. Do Bratislavy prenášal úlohy vedenia KSČ, o mnohých otázkach rozhodoval len on sám a iba niektoré predkladal na schválenie vedeniu KSS. Do aparátu KSS, najmä jeho vrcholových štruktúr, dosadzoval už od roku 1945 svojich ľudí, väčšinou tých, s ktorými sa poznal z väzenia v čase druhej svetovej vojny alebo mu vo väzení pomáhali (Štefan Baššovanský, Otto Krajňák, Július Viktory a ďalší), tých, s ktorými sa stretol v Paríži v rokoch 1939 – 1940, keď tu spolu s Bruno Köhlerom a Janom Švermom tvorili Zahraničné Byro KSČ (Ladislav Holdoš, Koloman Moškovič), prípadne tých, ktorí sa cítili byť nedocenení povstaleckým vedením KSS (Karol Bacílek, Július Bránik). Vzťahy vedenia KSČ a KSS spočívali na výlučne osobnom základe. Nerozhodoval organizačný poriadok alebo

stanovy, ale zaužívalo sa osobné prenášanie úloh a ich realizácia úzkou skupinou osôb verných Širokému.

Takýto spôsob vnútrostraníckej komunikácie sa odrážal aj vo veľmi obmedzenom počte tých osôb, ktoré „reprezentovali“ Slovensko, respektíve KSS, vo vedúcich orgánoch KSČ. V súvislosti s organizačným zlúčením KSČ a KSS na jeseň 1948 sa uvažovalo, že do Predsedníctva ÚV KSČ bude kooptovaných päť vedúcich funkcionárov KSS, a to V. Široký, J. Ďuriš, V. Clementis, G. Husák a Š. Bašťovanský, prakticky sa to však neuskutočnilo.¹² Široký a Ďuriš pritom členmi Predsedníctva de facto boli (hoci nie volenými) už od roku 1945 a Clementis sa zúčastňoval schôdzí Predsedníctva od marca 1948, keď sa stal ministrom zahraničných vecí. Husák a Bašťovanský sa členmi Predsedníctva ÚV KSČ nestali a zúčastňovali sa jeho schôdzí len v jednotlivých prípadoch, keď boli prizvaní. Situáciu oficiálne vyriešil až IX. zjazd KSČ v máji 1949, keď za členov Predsedníctva ÚV KSČ zvolili zo Slovenska Širokého, Ďuriša a Bašťovanského (celkovo malo Predsedníctvo 22 členov), a do Sekretariátu ÚV KSČ Bašťovanského (celkovo ich bolo 7); vedúci funkcionári KSS mali vo vedení KSČ neprimerane nízke zastúpenie. Bolo pritom charakteristické, že z tých, ktorí mali byť pôvodne kooptovaní do Predsedníctva ÚV KSČ, nezvolili na IX. zjazde KSČ práve Husáka a Clementisa.¹³

Úzký okruh „spoľahlivých“ sa prakticky zúžil na tri až štyri osoby. Až do septembra 1951 boli v Predsedníctve ÚV KSČ zo Slovákov len V. Široký, Š. Bašťovanský a J. Ďuriš; Ďuriša pritom možno len ťažko považovať za reprezentanta KSS, keďže sa straníckej práci na Slovensku dô-

---

¹² Na zasadnutí ÚV KSČ v novembri 1948 malo byť do ÚV KSČ kooptovaných 18 členov a 7 náhradníkov z radov členov ÚV KSS a do Predsedníctva ÚV KSČ 5 uvedených vedúcich funkcionárov KSS. Všetko bolo pripravené, no kooptácia sa odložila „až do skončenia disciplinárneho konania proti niektorým členom ÚV KSS“. Súviselo to so zatknutím a vyšetrovaním novinárky Viery Hložkovej, ktorá mala „všestranné styky“ s viacerými komunistickými prominentmi, no zrejme ešte závažnejšie boli vzrastajúce obavy z tzv. buržoázneho nacionalizmu vo vedení KSS. Ku „kauze Hložková“ pozri KAPLAN Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953- 1956*. Brno : Barrister & Principal, 2005, s. 326-363.

¹³ K problematike neuskutočnenej kooptácie vedúcich funkcionárov KSS do Predsedníctva ÚV KSČ na jeseň 1948 a „reprezentácii“ Slovenska vo vedení KSČ pozri PEŠEK, Jan. Centralizmus po straníckej línii. Vzťah vedenia KSČ a KSS po februári 1948. In *Česko-Slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brne, 1998, s. 41-43.

sledne vyhýbal. V septembri 1951 prišiel do predsedníctva Karol Bacílek a keďže v ňom ešte zostal J. Ďuriš (do roku 1954), boli v Predsedníctve ÚV KSČ štyria členovia zo Slovenska. Š. Bašťovanský bol na IX. zjazde KSČ zvolený za jedného zo zástupcov generálneho tajomníka KSČ Rudolfa Slánskeho, no jeho miesto bolo na Slovensku. Pri reorganizácii stranického aparátu v septembri 1951 sa ustanovil Politický sekretariát (zo Slovenska v ňom boli V. Široký a K. Bacílek) a Organizačný sekretariát (Š. Bašťovanský), tvorený tajomníkmi ÚV KSČ; Š. Bašťovanský medzi nimi figuroval ako „tajomník pre Slovensko“. Bašťovanský však na začiatku roku 1952 „politicky padol“ a ďalší „zástupca Slovenska“ na jeho miesto neprišiel. Od X. zjazdu v júni 1954 pôsobili v najvyššom vedení KSČ (Politické byro ÚV KSČ) len dvaja funkcionári zo Slovenska, V. Široký a K. Bacílek.¹⁴

Široký si svoje pozície na samom začiatku 50. rokov upevnil odstránením tzv. buržoázných nacionalistov. Už dlhší čas sa nad nimi „sfahovali mraky“ a na IX. zjazde KSS v máji 1950 prišiel tvrdý úder, smerujúci predovšetkým proti G. Husákovi a L. Novomeskému. Široký ich vo svojom referáte obvinil, že už v čase vojny a v povojnovom období „zanesli do KSS ideológiu buržoázneho nacionalizmu“ a svoj postoj vraj nezmenili ani po februári 1948. Podľa jeho demagogického vystúpenia nacionalistická úchylka „spočíva dnes v preceňovaní vlastných úspechov v socialistickej výstavbe a v podceňovaní výsledkov českej robotníckej triedy, spočíva v ľahostajnosti k celoštátnym problémom, v nepochopení, že vlastné úspechy sú podmienené úspechmi vo výstavbe socializmu na celom území republiky. ... Vedú napokon k nechote podriaďiť sa jednotnému vedeniu strany a robotníckej triedy z jedného centra, k ignorovaniu zásad demokratického centralizmu vo výstavbe strany a vo vedení štátu“.¹⁵ „Buržoázni nacionalisti“ boli najskôr „odhalení“ stranícky, donútili ich urobiť ponižujúcu sebakritiku a na začiatku roka 1951 ich zatkli. Začalo sa proti nim rozsiahle politické ťaženie. Jeho líniu určoval práve Široký, ktorý vymýšľal argumenty, podnety a obvinenia.

Široký bol síce celoštátny na vzostupe, no jeho postavenie na Slovensku postupne slablo vďaka tomu, že sa zdržiaval v Prahe a na Slovensko chodil pomerne málo. Platilo to už pred februárom 1948, zosilne-

---

¹⁴ Tamže, s. 44 – 45.

¹⁵ Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska, s. 70.

lo vtedy, keď v marci 1950 vystriedal vo funkcii ministra zahraničných vecí odvolaného V. Clementisa a ešte viac, keď sa v marci 1953 stal predsedom československej vlády. Na Slovensku strácal zázemie, ktoré tu mal, a to aj preto, že všemocná Štátna bezpečnosť zatýkala ľudí z jeho okolia, o ktorých sa opieral a používal ich napríklad v boji proti tzv. buržoáznym nacionalistom. Patril k nim K. Moško, bezpečnostný referent ÚV KSS Oskár Valášek, Ladislav Holdoš (paradoxne práve jeho nakoniec zaradili medzi „buržoázných nacionalistov“ a ako takého ho aj odsúdili) a ďalší. Široký sa ich nezastal, naopak bezohľadne sa ich zbavil, aby sa sám nekompromitoval. Do podozrenia sa dostal aj bývalý generálny tajomník KSS Štefan Bašfovanský, ktorý Širokého verne sprevádzal už od augustovej konferencie KSS v Žiline roku 1945. Z funkcie tajomníka ÚV KSS ho odvolali začiatkom roka 1952 a koncom tohto roka spáchal samovraždu. Sám Široký mal pritom strach, nakoľko vedel, že Štátna bezpečnosť sa zaujíma aj o neho samotného. Osobnú neistotu kompenzoval zvýšenou tvrdosťou a aktivitou pri „odhaľovaní nepriateľov“.¹⁶

Širokému vyrastali na Slovensku „konkurenti“. Najvýraznejším bol Pavol David, ktorý sa začiatkom roka 1952 stal tajomníkom ÚV KSS. Počas častej neprítomnosti Širokého na Slovensku tu David de facto pôsobil ako akýsi v poradí prvý tajomník ÚV KSS. Táto funkcia vtedy oficiálne neexistovala, no keďže práve David väčšinou viedol zasadania Predsedníctva ÚV KSS (Široký sa ich až na výnimky nezúčastňoval), dostával sa do pozície „prvého“ muža KSS. Jednoznačne bol človekom Moskvy, bolo o ňom známe, že „donáša“ na sovietske inštitúcie. Všetci sa ho preto báli a vyhýbali sa konfliktom s ním. Široký neskôr spomínal, že keď začiatkom roka 1952 po odchode Bašfovanského z funkcie tajomníka ÚV KSS uvažovali, kto by sa mal stať novým tajomníkom ÚV KSS, práve s Davidom nikto nerátať. Bolo niekoľko alternatív, ale voči každému sa objavili výhrady a „čierne miesta“ v ich minulosti. Nakoniec padlo Davidovo meno a na všeobecné prekvapenie len on zostal bez pripomienok.¹⁷ Takmer súbežne s politickým vzostupom Davida gradovala politická kariéra generačne mladšieho Rudolfa Strechaja, od začiatku roka 1953 nového predsedu Zboru povereníkov.

---

¹⁶ K politickému profilu V. Širokého pozri KAPLAN, K.: *Mocní a bezmocní*, s. 149 - 174

¹⁷ K nástupu P. Davida do funkcie tajomníka ÚV KSS pozri Tamže, s. 172.

V septembri 1953 presunulo pražské vedenie KSČ na Slovensko Karola Bacílka, dovtedy ministra národnej bezpečnosti, v novozriadenej funkcii prvého tajomníka ÚV KSS. Široký už v marci 1953 stratil funkciu predsedu KSS (po smrti K. Gottwalda bola funkcia predsedu KSČ i KSS zrušená) a inštaláciou K. Bacílka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS aj z formálnej stránky prišiel o pozíciu „prvého muža“ na Slovensku.¹⁸ Na schôdzach Predsedníctva (Byra) ÚV KSS, pokiaľ sa ich zúčastnil, ho síce na prezenčnej listine vždy uvádzali (pred K. Bacílkom) ako prvého a ostentatívne zdôrazňovali jeho „vedúcu úlohu“, prakticky to však takmer nič neznamenalo. Bacílek pôvodne prišiel do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS ako širokého človeka, no rýchlo prebehol do tábora stúpcov Antonína Novotného, od septembra 1953 prvého tajomníka ÚV KSČ, ktorého politická hviezda rýchlo stúpala. Pripojil sa tak k Davidovi a Strechajovi, ktorí sa jednoznačne orientovali na Novotného, a vytvorili akýsi vládnci „triumvirát“, ktorý zohrával na Slovensku rozhodujúcu úlohu takmer celých desať nasledujúcich rokov.

Prebehnutie Bacílka do tábora Novotného iniciovala situácia, ktorá vznikla krátko po jeho nástupe do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS v súvislosti s „Rezolúciou o situácii v rozvoji strojárstva na Slovensku“. Začiatkom roka 1954 ju Predsedníctvo ÚV KSS prerokovalo a iba s niektorými čiastkovými pripomienkami akceptovalo. Politický sekretariát ÚV KSČ ju však označil za pokus o slovenský hospodársky separatizmus a za rozbíjanie jednoty československého hospodárstva a zamietol ju, respektíve odmietol o nej vôbec rokovať. Kritika sa ušla aj Bacílkovi ako prvému tajomníkovi ÚV KSS. Ten sa však rýchlo zorientoval a ostentatívne sa od rezolúcie dištancoval. Charakterizoval ju ako prejav údajnej snahy formovať „samostatnú slovenskú politiku“, dôsledok „nedostatku ostražitosti a bdlosti slovenských súdruhov, ktorí dávajú aj dnes možnosti uplatňovať nesprávne politické tendencie, ktorých korene sú v buržoáznonacionalistickom chápaní jednotlivých problémov.“¹⁹ Za hlavných vinníkov toho, že Predsedníctvo ÚV KSS o Rezolúcii rokovalo, prijalo ju a predložilo Politickému sekretariátu ÚV KSČ, označil Júliusa

---

¹⁸ Okolnosti a súvislosti nástupu K. Bacílka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS podrobnejšie BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, s. 30 – 31; PEŠEK, Jan. *Slovensko v rokoch 1953 – 1957. Kapitoly z politického vývoja*. Brno : Prius, 2001, s. 11 – 12.

¹⁹ X. sjezd Komunistické strany Československa. Praha : Svoboda, 1954, s. 430.

Bránika (povereník – predseda slovenského plánovacie úradu), ktorý ju zostavil, a Jána Púlla, podpredsedu Zboru povereníkov. Pritom obaja boli stúpenkami Širokého, navyše Bránik aj jeho príbuzným.

Pre Bacílkov prístup bolo charakteristické, že Rezolúciu jednoznačne spájal s buržoáznym nacionalizmom a predovšetkým s G. Husákom. Bolo to práve v čase vyhrotenej kampane proti „buržoáznym nacionalistom“ a vrcholiacich príprav na proces s nimi (konal sa 21. – 24. apríla 1954). Pri príprave procesu a v jeho priebehu brániaci sa Husák formuloval množstvo názorov a hodnotení na adresu viacerých funkcionárov KSS, respektíve dovoľával sa ich svedectiev; týkalo sa to aj Bránika a Púlla. O celej situácii rokovo vedenie KSS i KSČ a výsledkom bolo rozhodnutie nevoľiť ich do novovytváraného Byra ÚV KSS a odvolať z funkcií v Zbore povereníkov. V prípade Bránika a Púlla sa to zdôvodňovalo „nedostatkem bdelosti a ostražitosti tak, ako sa to prejavilo počas procesu s Husákom a spol.“ U Bránika bolo ďalším dôvodom „nesprávne chápanie národnostnej otázky v súvislosti s industrializáciou Slovenska tak, ako sa to prejavilo v Rezolúcii Predsedníctva ÚV KSS o strojárstve na Slovensku“ a v niektorých ďalších problémoch, súvisiacich s jeho prácou v Slovenskom plánovacom úrade.²⁰ Pozície Širokého tým boli výrazne oslabené. Zvolili ho síce za člena Byra ÚV KSS, no nemal v ňom už prakticky žiadnych stúpenčov, naopak posilnilo sa postavenie najmä R. Strechaja.²¹ Pozície Širokého slabli aj na celoštátnej úrovni. V súperení A. Novotného s prezidentom A. Zápotockým sa postavil na stranu Zápotockého, no ten zápas o moc s Novotným, ktorého podporila Moskva, prehral. Keď na jeseň 1957 Zápotocký zomrel, prezidentom sa stal Novotný a nie Široký, s ktorým mnohí ráтали.

Vedeniu KSS určitým spôsobom „pomohlo“ ľudové povstanie v Maďarsku na jeseň 1956, zlikvidované sovietskou vojenskou intervenciou. Tieto dramatické okolnosti akoby do značnej miery zakryli vnútorné problémy, s ktorými sa stranícke špičky potýkali a odsunuli ich, hoci nie celkom, na „vedľajšiu koľaj“. Pražské vedenie malo pritom eminentný záujem, by situáciu na Slovensku, ktoré priamo susedilo s rozbúreným Maďarskom, držalo „pevne v rukách“. Krátko po vypuknutí uda-

---

²⁰ NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 2, a. j. 2. Uznesenie Politického byra ÚV KSČ 28. 6. 1954.

²¹ K zloženiu Byra ÚV KSS, ktoré schválilo zasadanie ÚV KSS 2. 7. 1954, pozri PEŠEK, Jan. *Slovensko v rokoch 1953 – 1957*, s. 15 – 16.

lostí v Maďarsku v ich najdramatickejšej podobe, t. j. po 23. októbri 1956, prišiel do Bratislavy tajomník ÚV KSČ Bruno Köhler „ako zástupca ÚV KSČ na ÚV KSS“. Tento dogmatik a stúpenec tvrdej línie mal dávať pozor na „súdruhov zo Slovenska“, aby postupovali tak, ako to od nich vedenie v Prahe očakávalo. Zjavne to bol prejav nedôvery, pretože vtedajšia vedúca slovenská garnitúra si priamo zakladala na tom, že dôsledne plní pražskú líniu. Každé podstatnejšie rozhodnutie predkladalo vedenie KSS Politickému byru alebo sekretariátu ÚV KSČ. Považovalo to za celkom samozrejmé, lebo na podobný štýl bolo zvyknuté a „pomoci“ z Prahy sa priamo dožadovalo.²²

Členovia vládnuceho triumvirátu na Slovensku postupovali v zásade jednotne. Bolo to dané ich politickým profilom, spojením s obdobím, ktoré ich vynieslo na vrchol moci, kde spolu celé desaťročie pôsobili. Mali však medzi sebou aj spory a konflikty. David dával najavo pochybnosti o tom, či Bacílek je „správny človek na správnom mieste“. V rozhovoroch s inštruktormi ÚV KSČ na jeseň 1957 napr. uviedol, že „s. Bacílek pod ťarchou kritiky po XX. zjazde stratil rozhodnosť, v riešení otázok je kompromisný. Prejavuje sa u neho bezzásadový, liberalistický postoj voči spisovateľom, kde sa najviac prejavuje nejednotnosť v názoroch.“²³ Vzájomné „trecie plochy“ existovali aj medzi Bacílkom a Strechajom. Názorne to demonštroval koncom roka 1957 v súvislosti s vydaním práce Mila Urbana „Zhasnuté svetlá“. Politické byro ÚV KSČ i Byro ÚV KSS súhlasilo s jej vydaním, no Strechaj poslal Byru ÚV KSS list, v ktorom vyslovil nesúhlas, a to, ako napísal „po konzultácii s najužším krúžkom spolupracovníkov“. Bacílek na Strechajov postup reagoval vážnym obvinením: „Z listu vlastne vidno, že je tu prinajmenšom tendencia vytvárať ideologické centrum mimo ÚV KSS, a to na Úrade predsedníctva Zboru povereníkov.“²⁴ Pretrvávali aj jeho spory s Davi-

---

²² Podrobnejšie k vývoju pomerov na Slovensku na jeseň 1956 pozri PEŠEK, J.: Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. *Historický časopis*, 1993, č. 4, s. 430 – 442; BARNOVSKÝ, M.: Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In: *Maďarská revolúcia a Slovensko*. Eds. E. Ivaníčková, A. Simon. Šamorín – Bratislava : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV, 2006, s. 25 – 39.

²³ NA, f. Kancelár 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, k. 47. Niektoré poznatky ku kádrovým otázkam na Slovensku.

²⁴ SNA, f. ÚV KSS, k. 965. Zasadanie Byra ÚV KSS 16. 12. 1957. Informácia o liste s. Strechaja k vydaní knihy Mila Urbana *Zhasnuté svetlá*.

dom, ktorých korene spočívali v spoločnom pôsobení v Žilinskom kraji na prelome 40. a 50. rokov. David mal však na Strechaja „kompromitujúce materiály“ (prihlášku do HSLA a HG z obdobia po marci 1939) a tým ho „držal v šachu“.²⁵

Vládnci triumvirát i ďalší funkcionári s ním spojení – z hľadiska ďalšieho vývoja bol zrejme najvýraznejšou postavou Michal Chudík, od zjazdu KSS v apríli 1957 člen Byra ÚV KSS – sa opierali o podporu A. Novotného, ktorý sa ich viackrát zastal, keď boli ich pozície ohrozené. „Svojich ľudí“ presadil aj do celoštátneho vedenia KSČ. Po XI. zjazde KSČ v júni 1958 sa členom Politického byra ÚV KSČ stal, okrem Širokého a Bacílka, ktorí boli vo vedení KSČ už dlho, aj Pavol David a kandidátom Politického byra Rudolf Strechaj. Novotného podpora však postupne slabla. Bol si totiž vedomý, že táto garnitúra je skompromitovaná aktívnou účasťou na mohých nezákonnostiach minulého obdobia a nie je schopná „prekročiť svoj tieň“. Potvrdzoval to aj rýchly vzostup funkcionárov mladšej generácie, najvýraznejšie Jozefa Lenárta a Alexandra Dubčeka, ktorých práve on presadzoval a počítal s nimi pri výmene staršej, „gottwaldovskej“ garnitúry. Lenárt sa na zjazde KSS v máji 1958 stal tajomníkom ÚV KSS, v apríli 1960 členom Byra ÚV KSS a na zjazde KSS v novembri 1962 členom Predsedníctva a Sekretariátu ÚV KSS. Dubčeka na zjazde KSS v máji 1958 zvolili za kandidáta Byra ÚV KSS a v polovici roka 1960, po celoštátnej konferencii KSČ, ho Novotný „vytiahol“ do funkcie tajomníka a člena Sekretariátu ÚV KSČ. Tu sa s ním však Dubček dostal do konfliktu a Novotný ho poslal späť na Slovensko. Na zjazde KSS v novembri 1962 sa stal členom Predsedníctva a tajomníkom ÚV KSS.²⁶

Vývoj začiatkom 60. rokov, zjazd KSS koncom novembra 1962 ani bezprostredne nasledujúci XII. zjazd KSČ (4. – 8. 12. 1962) nesignalizovali, že by vo vedúcich politických špičkách na Slovensku mal nastať podstatnejší posun. Jedinou výraznou, na prvý pohľad zjavnou zmenou, bol

---

²⁵ K sporom medzi Strechajom a Davidom pozri PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku*, s. 300 – 301.

²⁶ Pri sledovaní kariérneho vzostupu J. Lenárta, A. Dubčeka a ďalších funkcionárov, poprípade politickej kariéry K. Bacílka, P. Davida, V. Širokého a ďalších je možné využiť prehľad zloženia najvyšších orgánov KSS, publikovaný v práci PEŠEK, Jan. *Centrum moci*, s. 36 – 45.

odchod Rudolfa Strechaja, ktorý 28. júla 1962 zomrel. Karol Bacílek, jediný „kandidát“ na túto funkciu, sa na zjazde KSS opäť stal prvým tajomníkom ÚV KSS. P. David zostal členom Predsedníctva ÚV KSS, no nebol už tajomníkom ústredného výboru; oficiálnym dôvodom boli zdravotné problémy. Členom Predsedníctva ÚV KSS sa stal A. Dubček a J. Lenárt, pričom Dubček bol aj tajomníkom. „Novými tvármi“ v Predsedníctve ÚV KSS boli Vasil Biľak a Michal Sabolčík, Biľak bol aj tajomníkom.²⁷ Členmi Predsedníctva ÚV KSČ zostávali po XII. zjazde KSČ V. Široký a K. Bacílek (P. David už nie), novým členom sa stal J. Lenárt a kandidátom Predsedníctva ÚV KSČ A. Dubček. Celkový dojem bol taký, že dochádza k akejsi „prirodzenej obmene kádrov“ v dôsledku postupujúceho veku, nie však k „dramatickému kádrovému zemetraseniu“.

Korene budúceho „dramatického kádrového zemetrasenia“ siahali ešte pred zjazd KSS v novembri 1962 a nasledujúci XII. zjazd KSČ. Vedenie KSČ sa dlho bránilo rehabilitáciám nevinne odsúdených z čias „zakladateľského obdobia“ komunistického režimu a trvalo na platnosti zmanipulovaných výsledkov práce komisie pod vedením Rudolfa Baráka z rokov 1955 – 1957. Pod vplyvom XXII. zjazdu KSSZ (október 1961) a následnej druhej vlny „destalinizácie“ však už tlak na prehodnotenie represálií tak zosilnel, že sa tomu nedalo zabrániť. V auguste 1962 Novotný predložil Politickému byru ÚV KSČ návrh na „vyriešenie najdôležitejších politických procesov proti osobám, ktoré zastávali významné politické funkcie“. Vinu za to, že sa tak nestalo už skôr, zvalil na iných, predovšetkým na bývalého ministra vnútra a člena Politického byra ÚV KSČ Baráka. Komisia na čele v Drahomírom Kolderom (nebol v nej už nikto z členov bývalého stranického vedenia, viac alebo menej zodpovedných za nezákonné politické procesy) začala svoju činnosť v septembri 1962. Pôvodne ju mala ukončiť do XII. zjazdu KSČ začiatkom decembra 1962, no nakoniec sa jej činnosť predĺžila až do marca 1963.

Zo slovenského hľadiska bolo najdôležitejšie prešetrenie procesu s tzv. buržoáznymi nacionalistami v KSS. Na to sa v rámci tzv. Kolderovej komisie zriadila zvláštna pracovná skupina na čele s Jozefom Lenártom. Okrem „buržoázných nacionalistov“ prešetrovala aj materiály niektorých ďalších odsúdených funkcionárov vrátane V. Clementisa. V ko-

---

²⁷ Zloženie vedenia KSS po jej zjazde v novembri 1962 pozri Tamže, s. 41.

nečnom znení záverečnej správy tejto pracovnej skupiny sa konštatovalo, že celý proces s tzv. buržoáznymi nacionalistami bol vykonštruovaný, a preto rozsudok treba v plnom rozsahu zrušiť. To akceptovala aj Kolderova komisia v svojej záverečnej správe. V Predsedníctve ÚV KSČ, ktorého členmi boli ešte Široký, Bacílek a ďalší konzervatívci, však záverečná správa narazila na odpor. O občianskoprávnej rehabilitácii sa už nepochybovalo, ale o politickej a najmä straníckej rehabilitácii Clementisa, Husáka, Novomeského a ďalších sa rozpútal ostrý zápas. Novotný nakoniec presadil rozhodnutie, ktoré síce schválilo občianskoprávnu rehabilitáciu, ale zamietlo úplnú stranícku, so zreteľným úmyslom zahatať žijúcim rehabilitovaným návrat do aktívneho politického života. Proti takémuto rozhodnutiu protestovali Dubček i Lenárt, no proti väčšine neuspeli.²⁸

Zasadanie ÚV KSČ prijalo 3.- 4. apríla 1963 „Správu o porušovaní straníckych zásad a socialistickej zákonnosti v rokoch 1949-1954“ so závermi o rehabilitáciách, o ktorých sa rozhodlo v Predsedníctve ÚV KSČ. Pre zodpovednosť za politické procesy odvolali viacerých funkcionárov, prípadne dostali stranícke tresty. Zo slovenských funkcionárov sa to týkalo Bacílka, odvolaného z funkcie 1. tajomníka ÚV KSS a člena Predsedníctva ÚV KSČ. Davida, ktorého zodpovednosť bola rovnako nepopierateľná, odvolávať nemuseli, pretože po XII. zjazde KSČ už v Predsedníctve ÚV KSČ nebol. Bacílka vo funkcii 1. tajomníka ÚV KSS vystriedal A. Dubček, hoci Novotný sa usiloval do tejto funkcie presadiť svojho favorita Michala Chudíka. Po poslušnom Bacílkovi bol však rovnako orientovaný Chudík politicky nepriechný, a výsledkom sa stal voľba Dubčeka. Keď sa Novotnému nepodarilo presadiť do vedenia KSS Chudíka, dosiahol aspoň to, že jeho ďalší stúpenec Michal Sabolčík sa stal nielen členom Predsedníctva, ale aj tajomníkom a členom Sekretariátu ÚV KSS.

Na Slovensku bola rehabilitácia „buržoázných nacionalistov“ veľmi citlivou záležitosťou, lebo kampaň proti nim sa viedla nepretržite už od roku 1950. Bola citlivejšia o to viac, že ich rehabilitovali nedôsledne a obmedzene. Protestovali proti tomu (ešte v marci 1963) členovia pra-

---

²⁸ K pôsobeniu pracovnej skupiny pod vedením J. Lenárta (v rámci tzv. Kolderovej komisie) pozri spomienky jej člena J. Uhra. UHER, Ján. *Zo zákulisia rehabilitácií*. Bratislava : Kalligram, 2001.

covnej skupiny v rámci Kolderovej komisie a nesúhlas dali najavo aj sami rehabilitovaní. Veľmi kritické hlasy zaznievali zo stranických organizácií. Smerovali nielen voči Bacílkovi a Davidovi, ale veľmi intenzívne aj na adresu Širokého, vtedy ešte predsedu vlády a člena Predsedníctva ÚV KSČ. Zo straníckej pôdy sa informácie o výsledkoch práce Kolderovej komisie rýchlo dostali medzi širokú verejnosť. Najmä v bratislavských intelektuálnych kruhoch kolovali kópie Husákovho listu z 1. mája 1963, v ktorom opisoval vyšetrovacie metódy a réžiu procesu z apríla 1954. Ešte väčší dosah mali zjazdy slovenských novinárov (apríl) 1963 a predovšetkým spisovateľov (máj 1963). Viaceré kritické vystúpenia, ktoré tu odzneli, boli priamym útokom na Širokého a výzvou, aby z funkcií odstúpil.

Vedenie KSČ a osobne Novotný sa rozhodli prevziať iniciatívu a udržať tú hranicu, ktorú vymedzovala správa Kolderovej komisie vrátane toho, že ide o definitívnu bodku za procesmi. Novotný sa preto postavil za Širokého, hoci mal k nemu veľké výhrady a viackrát uvažoval o jeho odvolaní z funkcie predsedu vlády. Súčasťou Novotného protiofenzívy bol pôvodne aj súhlas s vytvorením novej, tzv. barnabitskej komisie, ktorá mala preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“, vyslovenej na IX. zjazde KSS roku 1950. Usiloval sa ju ovplyvňovať tak, aby potvrdila jeho názor o nevine Širokého a politických chybách „buržoáznych nacionalistov“. To sa však ukázalo ako nereálne a napokon pochopil, že sa Širokého musí zbaviť skôr, ako jeho zodpovednosť preukáže komisia. Dňa 19. septembra 1963 Širokého odvolali z funkcie predsedu vlády a 20. septembra na zasadnutí ÚV KSČ aj z funkcie člena Predsedníctva ÚV KSČ. Novým predsedom vlády sa stal Jozef Lenárt, ktorého na čele tzv. barnabitskej komisie vystriedal Václav Koucký. Komisia nakoniec napriek úsilí Novotného dospela k záveru, že kauza „buržoáznych nacionalistov“ bola vykonštruovaná a všetci, ktorých na základe nej prenasledovali, sú nevinní. Takýto záver obsahovala aj „Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS“, ktorú schválilo 18. – 19. decembra 1963 zasadanie ÚV KSČ.²⁹

---

²⁹ Podrobnejšie k problematike rehabilitácií „buržoáznych nacionalistov“ pozri SIKORA, Stanislav. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967. In: LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav - LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj*

Rehabilitovaný Gustáv Husák dal o sebe okamžite vedieť a zjavne sa usiloval o návrat do „vysokiej politiky“. Už 2. januára 1964 poslal ÚV KSC list, v ktorom rezolúciu privítal, mal k nej však viacero výhrad. Vysvetľoval, prečo neprijal ponúkanú funkciu námestníka ministra s pôsobnosťou v Prahe a prejavil záujem vrátiť sa do politického života na Slovensku. Vedenie KSC i KSS Husákove výhrady odmietli a dali najavo, že na záveroch decembrového zasadania nemienia nič meniť. Vzťahy stranického vedenia a Husáka sa zhoršovali a po jeho vystúpení 15. marca 1964 na bratislavskej mestskej konferencii KSS aj výrazne vyhrotili. Vystúpenie vyvolalo vo vedení KSS vlnu nespokojnosti a jeho členovia ho tvrdo odmietli. Cítili sa ohrození, navyac tu pôsobilo prehlbovanie sporov medzi Dubčekom a Novotným, ktorý striehol na chyby v jeho postupe. Husáka do „veľkej politiky“ nepustili, no „malej“ sa nevzdal, sledoval politický vývoj a čakal na príležitosť – tá prišla po januári 1968.³⁰

Spory s Dubčeka s Novotným sprevádzali politický vývoj na Slovensku, respektíve boli jeho súčasťou už od začiatku 60. rokov. Mali svoj autonómny vývoj, od nespokojnosti Novotného s Dubčekom pôsobením vo funkcii tajomníka ÚV KSC pre priemysel a jeho „odsun“ na Slovensko cez voľbu Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSS až po čiastkovú úpravu postavenia slovenských národných orgánov v polovici roka 1964. Narastali tak, ako sa blížil ďalší zjazd KSS; konal sa v máji 1966 a Novotný ho chcel využiť na zosadenie Dubčeka z čela KSS. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSC 26. apríla 1966, kde prizvali Predsedníctvo ÚV KSS, sa okrem iného prerokúvala aj „Správa Predsedníctva ÚV KSS o práci Predsedníctva ÚV KSS pri uskutočňovaní politiky KSC na Slovensku od XII. zjazdu KSC“. Novotný a jeho stúpenci sa usilovali dokázať, že Dubček na svoju funkciu nestačí a preto ho treba nahradiť iným. Novotný však nezískal dostatočnú podporu pre svoje zámery, čo bolo dôkazom, že jeho vplyv slabne. Dubček zostal 1. tajomníkom ÚV KSS i po zjazde KSS. Spory Dubčeka s Novotným, umocňované necitlivým vzťahom Novotného k slovenskému národnému emancipačnému úsiliu, naďalej pokračovali. Vyhrotili sa na jeseň 1967

---

na Slovensku v rokoch 1960-1967. Bratislava : Veda, 2002, s. 38-48.

³⁰ K Husákovmu postupu po svojej rehabilitácii pozri BARNOVSKÝ, Michal. Gustáv Husák. In: PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 : 1989*, s. 143-144; SIKORA, Stanislav. *Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967*, s. 58-71.

a výrazne prispeli k definitívnemu pádu Novotného začiatkom roka 1968.

Summary

The Communist Party of Slovakia 1948 – 1968

Membership, organisation, party leadership

Since autumn 1948, the Communist Party of Slovakia was territorial organisation of the Communist Party of Czechoslovakia. After the seizure of power in February 1948, its membership became double during several months mass recruitment; it had more than 400,000 members in the middle of 1948. After the general check of membership at the turn of the years 1948/1949, the number of members and new candidates decreased to less than 270,000 and continued to decrease. At the end of 1953, KSS had the smallest number of members and candidates, less than 190,000. After that, gradual and continuous increase has started and by the end of 1967, the number of members (the system of candidates was cancelled) exceeded 300,000. Local organisations (in the place of residence) dominated the organisation structure of KSS, the turn came at the beginning of the fifties, when the focus was on organisations in the place of work. Others gradually copied organisation of state administration – these were district and regional organisations. Viliam Široký was a dominant personality both in KSS and Slovakia, mainly after „disclosure“ of so-called bourgeois nationalists (Gustáv Husák and others). Some kind of new ruling triumvirate was formed since 1953, consisting of Karol Bacílek, Pavol David and Rudolf Strechaj; Široký withdrew from Slovakia and acted on a statewide level in Prague. Given „triumvirate“ ended politically in 1963 and Alexander Dubček became the leading person in Slovakia.

„Zlaté šesťdesiate“**Politický vývoj na Slovensku v 60. rokoch 20. storočia***

STANISLAV SIKORA

*Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave***Príčiny zmeny**

V 60. rokoch 20. storočia začal rigidný spoločenský systém, ktorý sa v Československu vyvinul v 50. rokoch, dostávať trhliny. Spôsobili to rôzne trendy v zahraničnopolitickej oblasti i v oblasti vnútornej politiky, charakteristické práve pre 60. roky 20. storočia. Predovšetkým sa komunistický režim v ČSSR i v ďalších štátoch sovietskeho bloku musel vyrovnáť s tzv. *treťou vlnou*,¹ u nás známou ako *vedecko-technická revolúcia*, bez akceptovania ktorej nemohol súťažiť s vyspelou ekonomikou západných demokratických krajín. Bolo totiž známe, že štáty sovietskej zóny nezachytili počiatočné trendy tzv. postindustriálnej spoločnosti – automatizácie, kybernetizácie a elektronizácie výrobných procesov. Len v ČSSR bolo začiatkom 60. rokov automatizačných prvkov vo výrobe 3 až 6 krát menej ako v USA, elektroniky 2 až 3 krát menej ako v západných krajinách, vybavenie kybernetickými zariadeniami na 1 milión obyvateľov 50 krát nižšie ako v USA a 10 až 15 krát nižšie ako v západnej Európe. V službách, doprave, spojoch a pod. bolo technické zaostávanie priam alarmujúce.² Úspešná akceptácia týchto moderných civilizačných výziev bola pre Sovietsky zväz a jeho satelity v strednej a juhovýchodnej Európe absolútne nevyhnutná, lebo, povedané slovami českého filozofa a futurologa R. Richtu, „v súčasných podmienkach súťaže dvoch sústav je vedecko-technická revolúcia procesom, ktorý sa nutne obracia proti každému, kto nedokáže držať, alebo včas vyrovnáť krok ... Na tomto poli ide o všetko“.³ Pre Sovietsky zväz a jeho satelity v strednej a juhovýchodnej Európe – vrátane

---

* Táto štúdia je publikovaná v rámci grantu č. 2/0103/13 – Mechanizmus fungovania komunistického režimu na Slovensku v rokoch 1948 – 1989.

¹ Podľa amerického politológa A. Tofflera bola prvou vlnou poľnohospodárska revolúcia v neolite a druhou vlnou priemyselná revolúcia, ktorá sa začala koncom 18. storočia.

² RICHTA, Radovan a kol. *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava : VPL, 1966, s. 64-66.

³ Tamže, s. 50.

Československa, však bola najväčším problémom skutočnosť, že akceptácia spomínaných civilizačných výziev nebola možná bez zásadnej demokratizácie režimu, takej potrebnej pre rozvoj tvorivej ľudskej iniciatívy.

Ďalším zdrojom zmien spoločenského systému v ČSSR bola druhá fáza tzv. destalinizácie, ktorá sa začala po XXII. zjazde KSSZ v druhej polovici októbra 1961.⁴ Dobovo sa nazývala „odstraňovanie kultu osobnosti J. V. Stalina“ a dnes pod týmto pojmom chápeme pokus o určitú transformáciu totalitných štruktúr socializmu sovietskeho typu bez toho, aby sa menila podstata komunistického režimu. Inými slovami, bol to vlastne pokus o odstránenie obľudných foriem teroru, ktoré charakterizovali stalinizmus, ale nie samotnej diktatúry. Pre politické vedenie ČSSR znamenala „destalinizácia“ predovšetkým požiadavku dôslednej rehabilitácie tých členov KSC, ktorí boli súdení a odsúdení vo vykonštruovaných politických procesoch v rokoch 1949 – 1954. O občanov bez straníckej príslušnosti – príslušníkov rôznych buržoáznych a maloburžoáznych tried a sociálnych vrstiev vtedy nešlo, tí boli podľa dobového chápania postihnutí „revolučnou spravodlivosťou“. Počas prvej fázy „odstraňovania kultu osobnosti“, hneď po XX. zjazde KSSZ, sa vedeniu KSC, za spomínané politické procesy plne zodpovednému, ešte podarilo odviesť pozornosť od rehabilitácií akýmsi „útekem dopredu“, zdôrazňovaním a vytyčovaním grandióznych úloh budovania socializmu a o nedlho aj komunizmu (už počas života vtedy žijúcich generácií).⁵ Teraz však už vedenie strany muselo sovietsky tlak rešpektovať. V tomto ohľade dokáže byť politika bezohľadná a neúprosná – ak dozrie čas.

Na politické pomery na Slovensku mali pomerne veľký vplyv aj udalosti, ktoré sa stali v rímskokatolíckej cirkvi. Pápež Ján XXIII. a jeho stúpenci dospeli na II. vatikánskom koncile (1962 – 1965) k záveru, že katolícka cirkev musí iným spôsobom ako predtým reagovať na svet druhej polovice 20. storočia a že voči svojim odporcom musí postupovať nie nekompromisným odsudzovaním, ale skôr milosrdenstvom, kres-

---

⁴ Prvá fáza tohto procesu sa začala už na XX. zjazde KSSZ vo februári 1956, kde boli tvrdo kritizované zločiny predchádzajúcej Stalinovej éry.

⁵ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava : Veda, 2002, s. 16.

fanskou láskou a miernosťou.⁶ Zmenený kurz Vatikánu našiel určitú odozvu aj u predstaviteľov KSCČ a československého štátu: napriek tradičnej ostrážitosti a obozretnosti už katolícku cirkev nepovažovali za nezmieriteľného nepriateľa, čo viedlo neskôr k zvýšenej aktivite katolíckej cirkvi aj na Slovensku. Ekumenický rozmer II. vatikánskeho koncilu kladne vplýval aj na postavenie a činnosť nekatolíckych cirkví.

Predjarie (1963 – 1967)

Rok 1963 – rok rehabilitácií

Reformný rok 1968 nevisel kdesi vo vzduchoprázdne, nezačal sa „na zelenom koreni“, ale mal aj svoju ouvertúru, opatrnú a postupnú liberalizáciu komunistického režimu v spomínaných rokoch 1963 – 1967. Začala sa v roku 1963, počas ktorého pôsobili dve rehabilitačné komisie, skúmajúce vykonštruované politické procesy predovšetkým proti členom KSCČ, obvineným a súdeným v rokoch 1949 – 1954. Najpodstatnejšie však bolo, že historici, právnici, filozofi, sociológovia a pod., výkonní pracovníci týchto komisií sa nezľakli A. Novotného a jeho stúpencov, ktorí sa usilovali o potvrdenie viny odsúdených, ale naopak, významnou mierou prispeli k relatívne objektívnemu a spravodlivému zhodnoteniu ich vtedajších politických zástojov. Bola to vlastne prvá významná politická porážka A. Novotného a jeho prívržencov, ktorá napokon viedla k pádu bariéry strachu pred komunistickým režimom a umožnila spomínanú liberalizáciu komunistického režimu v ČSSR.

Pravda, jednoduché to nebolo. Prvá rehabilitačná komisia, tzv. Kolderová (podľa jej predsedu D. Koldera),⁷ vyhlásila výsledky svojej činnosti na zasadaní ÚV KSCČ 3. – 4. apríla 1963 v *Správě o porušovaní stranických zásad a socialistickej zákonnosti v rokoch 1949 – 1954*. O občiansko-právnej rehabilitácii sa v nej už pochybnosti nevyslovovali, no o politickú a najmä stranícku rehabilitáciu V. Clementisa, G. Husáka, L. Novomeského a ďalších slovenských „buržoázných nacionalistov“ sa predtým v predsedníctve ÚV KSCČ rozpútal ostrý zápas. A. Novotný, ktorý tu

---

⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkev na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava : Veda, 1999, s. 115, 120. Pozri tiež KÚNG, Hans. *Katolícka cirkev. Stručné dejiny*. Bratislava : Premedia Group, s. r. o., 2013, s. 205-211.

⁷ O výsledkoch rehabilitácií v roku 1963 pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie...*, c. d., s. 37-57.

mal hlavné slovo, napokon presadil „šalamúnske“ rozhodnutie: občiansko-právna rehabilitácia áno, úplná stranická rehabilitácia nie! To znamená, že sa mlčky súhlasilo s prinavrátením členskej legitimácie ako radovým členom strany, zároveň sa však potvrdilo i ch vylúčenie z ÚV KSČ – so zrejším úmyslom zahatať im návrat do aktívneho politického života. Táto nedôsledná stranická rehabilitácia bývalých „buržoáznych nacionalistov“ v KSS znamenala, že z občiansko-právneho hľadiska boli síce nevinní, ale nikto ich nezbavil rovnomennej protistraníckej úchyľky.

To, prirodzene, viedlo na Slovensku k búrkam nevôle, veď išlo o falošný pohľad na predchádzajúce emancipačné úsilia slovenského národa. K najväčšej búrke došlo na zjazde slovenských novinárov 27. – 28. mája 1963. Najmä vystúpenie M. Hyska vyznelo ako útok proti V. Širokému a bolo vlastne výzvou na jeho odstúpenie z funkcie predsedu vlády ČSSR a člena predsedníctva ÚV KSČ. V. Široký mal totiž leví podiel na vykonštruovanom procese proti slovenským „buržoáznyim nacionalistom“ v KSS. Hyskov prejav vyšiel dokonca aj v Pravde, tlačovom orgáne ÚV KSS, čo veľmi rozhorčilo prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného, ktorý si vzal V. Širokého z utilitaristických dôvodov pod ochranu – od poukazovania na podiel viny V. Širokého bolo nebezpečne blízko k odhalienu viny A. Novotného. Zahájil preto doslovne „križiacke ťaženie“ proti slovenským žurnalistom a vtedajší šéfredaktor Pravdy O. Klokoč dostal stranický trest „pokarhanie s výstrahou“, ktorý mu vymazali až po štyroch rokoch – v júni 1967.⁸ A. Novotný sa dostal do ostrých sporov aj s prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubčekom, ktorý nepodporil jeho protislovenské stanoviská na mítingu stranických funkcionárov v Košiciach 12. júna 1963.⁹

Po týchto udalostiach vymenovalo 22. júna 1963 predsedníctvo ÚV KSČ na návrh predsedníctva ÚV KSS ďalšiu rehabilitačnú komisiu, tzv. barnabitskú,¹⁰ ktorá mala preskúmať oprávnenosť kritiky „buržoázneho nacionalizmu“ v KSS, vznesenej na IX. zjazde KSS v roku 1950. Podobne

---

⁸ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie P ÚV KSS 2. 6. 1967, k. č. 1187.

⁹ Na spoločnom zasadaní predsedníctiev ÚV KSČ a ÚV KSS 26. apríla 1966 v Prahe A. Kapek v súvislosti s tým lamentoval: „V danej politickej situácii stačilo jedno jediné slovo prvého tajomníka na Slovensku, aby povedal ... staviam sa za referát s. Novotného. A. Dubček to však neurobil“. SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2380.

¹⁰ Názov dostala od bývalého kláštora barnabitiiek v Prahe na Hradčanoch, ktorý slúžil v 60. rokoch ako prepychová štátna ubytovňa, v ktorej komisia pracovala.

ako to bolo v prípade Kolderovej komisie, i činnosť barnabitskej komisie sa A. Novotný snažil ovplyvňovať: mala potvrdiť jeho názor o nevine V. Širokého a nacionalistických chybách slovenských „buržoáznych nacionalistov“. Pod farchou dôkazov obsiahnutých v preskúmaných dokumentoch však komisia potvrdila, že celá kauza „buržoázny nacionalizmus v KSS“ bola vykonštruovaná a všetci, ktorí boli na základe tohto obvinenia prenasledovaní, boli nevinní. Potvrdila to aj *Rezolúcia ÚV KSČ o preskúmaní kritiky buržoázneho nacionalizmu vznesenej na IX. zjazde KSS*, ktorú tento najvyšší stranícky orgán prijal na svojom zasadaní 18. – 19. decembra 1963. Pravda, A. Novotný a jeho stúpenci ani vtedy nekapitulovali. Do spomínanej rezolúcie presadili nielen konštatovanie o nesprávnom zameraní „*ináč nutného boja proti buržoáznemu nacionalizmu na Slovensku*“, ale aj záver, že „*celková línia národnostnej politiky našej strany, najmä pokiaľ ide o vzájomné vzťahy Čechov a Slovákov, bola v minulosti a je aj v súčasnosti správna*“.¹¹ Návrat postihnutých do politického života však zostal aj naďalej nezodpovedanou otázkou, čo vyvolalo na Slovensku opäť búrku nevôle. Stranícke schôdze na ôsmich špičkových pracoviskách bratislavskej inteligencie v januári 1964 označili formuláciu rezolúcie ÚV KSČ, že mandáty G. Husáka a L. Novomeského pre členstvo v ÚV KSČ už „vypršali“, za bezbrehý cynizmus.¹²

Slovenské národno-emancipačné úsilia

K významným zdrojom liberalizácie komunistického režimu v ČSSR patrilo aj postavenie Slovenska v spoločnom štáte s českým národom, ako aj postavenie a úloha slovenských národných orgánov v politickom systéme vtedajšej socialistickej spoločnosti. Základnú líniu vývoja národnostnej otázky v ČSSR v 60. rokoch 20. storočia určil XXII. zjazd KSSZ, ktorý sa konal v druhej polovici októbra 1961. Jeho závery boli skoncentrované v známej téze *O rozvoji a zblížovaní národov a národností*. Symptomatické bolo, že v spomínaných zjazdových materiáloch sa hojne vyskytovali také slová, ako „*komunisti nebudú konzervovať a naveky*

¹¹ Citované podľa PLEVZA, Viliam. *Československá štátnosť a slovenská otázka v politike KSČ*. Bratislava: Práca, 1971, s. 229.

¹² SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček. *Správa o priebehu prerokovania rezolúcie z decembrového zasadania ÚV KSČ a o politickej situácii v straníckych organizáciách bratislavskej inteligencie*, k. č. 2380.

uzákoňovať národnostné rozdiely“, pričom považovali za potrebné „s celou bolševickou nezmieriteľnosťou odstraňovať sebamenšie prejavy nacionalistických prežitkov“. ¹³ Tak sa vtedy v Sovietskom zväze vyrovnávali s odstredivými tendenciami rôznych neruských národov a národností. Na tomto mieste musíme tiež znovu pripomenúť, že v tom čase sa uvažovalo o „veľkom skoku“, v rámci ktorého sa komunizmu mali dožiť i osoby v strednom veku a že počas komunistickej spoločenskej formácie mali národy a národnosti postupne zaniknúť, zostať mal len socialistický a neskôr komunistický ľud...

Aj preto sa vedenie KSČ na čele s A. Novotným, v snahe vyriešiť raz navždy „slovenský problém“, viac ako na „zblížovanie“ národov a národností orientovalo na ich „splývanie“, a to dokonca aj z jazykového hľadiska! Podľa predstáv A. Novotného mali totiž národy v budúcej komunistickej spoločnosti postupne splývať a pretože Česi a Slováci sú si zo všetkých národov najbližší, splynú s určitým predstihom. Okrem materiálov XXII. zjazdu KSSZ sa dokonca opieral i o argumentáciu medzivojnového „buržoázneho“ čechoslovakizmu a jeho popredných predstaviteľov: *„Dnes zosmiešňujú môj prejav v Košiciach, kde som hovoril o postupnom zrastení oboch našich národov tým, že Česi si budú brať Slovenky a naopak. To nie je moja myšlienka, s tým prišiel už začiatkom 20. rokov Masaryk, od neho ju prebral Beneš a súhlasil s ňou Gottwald i Zápotocký“*. ¹⁴

Proti týmto „zblížujúcim“ či „splývajúcim“ tendenciám však čoskoro vznikol na Slovensku pomerne veľký odpor. Organizovať sa začal až v apríli 1963, keď sa stal prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubček. Ten už nebol, ako jeho predchodcovia V. Široký a K. Bacílek, len „politikom na Slovensku“, účinne presadzujúcim pražský centralizmus v tomto priestore. Bol už „slovenským politikom“, ktorý svojou činnosťou presadzoval politické, hospodárske, sociálne a kultúrne záujmy Slovenska. Musel však rešpektovať dobové politické realie, ako napríklad Ústavu ČSSR z 11. júla 1960, v ktorej bol zakotvený asymetrický štátoprávny model ČSSR, ako aj veľmi malé právomoci slovenských stranických a štátnych orgánov a neustálu túžbu prvého tajomníka ÚV KSČ odvolať

---

¹³ XXII. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu. Bratislava : ÚV KSS, 1961, s. 167.

¹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava : AEP Bratislava a Ústav T. G. Masaryka Praha, 1998, s. 196. Ide o známy prejav A. Novotného v Košiciach 12. júna 1963.

A. Dubčeka z jeho funkcie a nastoliť na Slovensku predchádzajúci stav prostredníctvom vhodnej servilnej osoby.

Slovenská politická reprezentácia na čele s A. Dubčekom sa teda opatrne, ale nástojčivo usilovala orientovať na zvyšovanie právomocí slovenských národných orgánov v rámci ústavne zakotveného asymetrického štátoprávneho modelu, ktorý charakterizovala existencia ústredných československých vládnych orgánov v Prahe a akýchsi slovenských autonómnych orgánov v Bratislave, pričom zodpovedajúce české autonómne orgány neexistovali. Avšak nebolo to tak len kvôli spomínanej Ústave ČSSR z roku 1960. Koncom marca 1963 ako prvý oficiálne nastolil požiadavku federácie slovenský historik M. Gosiorovský v samizdatovej štúdii *K niektorým otázkam vzťahov Čechov a Slovákov v politike Komunistickej strany Československa*, ktorú zaslal na oficiálne miesta. Pravda, ako to už v takýchto prípadoch býva, elaborátu sa zmocnili nepovolane osoby a začali s ním narábať podľa svojich predstáv a záujmov. Zakrátko začali aj zastupiteľské úrady viacerých krajín dostávať rôzne materiály, v ktorých boli citáty z Gosiorovského štúdie a ktoré požadovali federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR.¹⁵

Tieto skutočnosti A. Novotného natoľko pobúrili, že 6. júna 1963, tesne po začiatku zasadania ÚV KSS zatelefonoval A. Dubčekovi a kampaň okolo M. Gosiorovského štúdie označil za „nepriateľskú, namierenú proti strane a celistvosti republiky“. Dodal tiež, že „podľa toho treba s jej iniciátormi jednať“.¹⁶ Niektorí občania, zapletení do tejto aféry boli aj vyšetrovaní orgánmi ŠtB a stíhaní pre trestný čin podvracania republiky. Ostre vystúpenie A. Novotného proti Gosiorovského návrhu na federatívne štátoprávne usporiadanie ČSSR malo napokon za následok, že sa ho nikto z významnejších slovenských politikov až do roku 1968 oficiálne nedožadoval, ba čo viac, doslova sa tabuizovala možnosť čo len spomenúť slovo „federácia“. Len kdesi v „podzemí“ slovenskej politickej scény o nej aj naďalej sníval G. Husák so svojimi stúpenkami.

V rámci odolávania tlaku zameraného na zblížovanie, resp. splyvanie národov a národností venovalo Dubčekovo vedenie KSS veľkú

---

¹⁵ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 87-89.

¹⁶ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie ÚV KSS 6. 6. 1963. *Záznam telefonátu A. Novotného na ÚV KSS*, k. č. 1857.

pozornosť vyzdvihovaniu a oslavám dôležitých udalostí a osobností našich národných dejín. Svedčí o tom množstvo prejavov A. Dubčeka na túto tému, z ktorých najvýznamnejšie boli publikované v publikácii *Komunisti a národné dedičstvo*. Vyzdvihuje v nich slávnú tradíciu SNP, úlohu Matice slovenskej v dejinách nášho národa, pripomína 150. výročie narodenia veľikánov vrcholnej fázy slovenského národného obrodovania. Štúra a J. M. Hurbana, ba i 120. výročie založenia Spolku gazdovského v Sobotišti, ktorý bol vlastne prvým svojpomocným družstvom v Európe. V prejave pri príležitosti 150. výročia narodenia L. Štúra (v roku 1965) takto vyjadril svoje stanovisko k národnostnej otázke za socializmu: „Socializmus nielenže neodstraňuje národnostné rozdiely, ale naopak, zabezpečuje všestranný rozvoj a rozkvet hospodárstva a kultúry všetkých národov a národností. Preto nesmieme prehladať tieto zvláštnosti a rozdiely, ale musíme k nim čo najpozornejšie prihliadať v celej svojej praktickej činnosti pri riadení hospodárskej a kultúrnej výstavby“.¹⁷

Vhodnou ukážkou boja za rozširovanie právomocí slovenských národných orgánov bol zápas o podobu a obsah zákona o národných výboroch, ktoré boli za socializmu miestnymi a územnými orgánmi štátnej správy.¹⁸ Už na zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ v marci 1967 A. Dubček odporúčal, aby SNR schvaľovala rozpočty národných výborov na Slovensku, čím by bola viazaná na tieto nižšie články štátnej správy a tým by sa zvýšila jej faktická právomoc. Tento návrh, podobne ako návrh, aby Bratislava mala postavenie hlavného mesta Slovenska, však neprešiel. Boj o podobu zákona o národných výboroch pokračoval aj na zasadnutí ÚV KSČ 23. – 24. marca 1967. O potrebe podriaďiť NV na Slovensku Slovenskej národnej rade a o postavení NV mesta Bratislavy diskutoval P. Colotka. Jeho diskusný príspevok A. Novotného tak rozčúľil, že počas prestávky, v kuloároch pred viacerými svedkami vyhlásil, že bolo chybou, že bol v roku 1945 prijatý Košický vládny program a že sa K. Gottwald dopustil chyby, keď súhlasil s vytvorením slovenských národných orgánov...¹⁹

---

¹⁷ DUBČEK, Alexander. *Komunisti a národné dedičstvo*. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej histórie). Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 91.

¹⁸ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 93-94.

¹⁹ Diskusný príspevok V. Biľaka na zasadnutí ÚV KSČ 19. – 21. 12. 1967 a P. Colotku na

Nakoniec bol zákon o NV 29. júna 1967 prijatý. Z hlavného mesta Slovenska Bratislavy nebolo nič a aj právo SNR podieľať sa na Slovensku na riadení NV bolo obmedzené absenciou práva hocičo im nariaďovať. Tento zákon bol posledným významným právnym aktom, ktorý sa pred reformným rokom 1968 dotýkal kompetencií slovenských národných orgánov. Presne kopíroval pôdorys Ústavy ČSSR z roku 1960 a asymetrického štátoprávneho modelu. Predovšetkým však demonštroval nechť stranických a vládnych orgánov čokoľvek na tomto modeli mení. A tak sa veci pohli ďalej až v roku 1968, po nevyhnutnom politickom páde A. Novotného a zásadných zmenách nielen v predsedníctve ÚV KSČ, ale aj v spôsobe uplatňovania politickej moci.

Čiastočná liberalizácia komunistického režimu

Občianska spoločnosť – ak o nej môžeme začiatkom 60. rokov 20. storočia v Československu vôbec hovoriť – bola v predchádzajúcom období taká zdevastovaná, že sa len pomaly prebúdza z neskutočného sna obludných procesov sociálneho inžinierstva, kádrovania a zastrásovania. Priemerný občan sa pod tlakom svojich súkromných záujmov a potrieb prestal zaujímať o verejné záležitosti, čo vonkoncom nebolo predpokladom nejakej reformy spoločenského systému, ale skôr naopak, oporou totalitnej politickej diktatúry. V roku 1963 však dostala mohutný impulz v podobe prekonania bariéry strachu v súvislosti so spomínanými rehabilitáciami. V spoločnosti sa začal pociťovať politický „odmäk“, ktorý bol spočiatku viac-menej spontánny, a nebol výsledkom naplňovania nejakých reformných koncepcií. Po ostrej kritike J. V. Stalina na XX. zjazde KSSZ v roku 1956 vzniklo tiež akési „ideologické vákuum“, keď sa dosiaľ fungujúce ideologické šablóny rozpadli a nové ešte neboli k dispozícii.

Jedným z dôsledkov tohto vývoja bolo aj pootvorenie sa československej spoločnosti Západu, čo bol ďalší trvalý zdroj liberalizácie. Prudko stúpala turistický ruch, významne sa zväčšil objem zahraničných stykov vedcov i umelcov. V dovezených filmoch začala prevažovať západná kinematografia; podobné to bolo i s titulmi prekladanej krásnej literatúry i s dramaturgiou divadelných scén. Atmosféru 60. rokov významne

---

zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. 1. 1968. Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, brožované materiály zo zasadání ÚV KSČ.

ovplyvnili aj nové prúdy v oblasti populárnej hudby – bigbít či rokenrol. Prostredníctvom nich sa naša mládež oboznamovala so životnými pocitmi mladých ľudí v západných demokratických krajinách, pričom obstarávanie nahrávok rôznych západných skupín malo v sebe často čaro romantiky i dobrodružstva. Na scénu prišli aj divadlá malých foriem – tu sa vyskytlo najviac príležitostí ku kritike „medzi riadkami“. Hlavným výsledkom tohto vývoja bolo, že občania ČSSR poväčšine prestali porovnávať dosiahnutý stupeň spoločenského vývoja s minulosťou; hlavným kritériom sa stal okolitý západný svet. Porovnávanie týchto dvoch svetov u väčšiny občanov vyznelo v neprospech socializmu. Podobné postoje zaujímala aj mládež, ktorá už nemala historické väzby k predchádzajúcemu režimu.

Tlak prebúdajúcej sa občianskej spoločnosti, prejavujúci sa vo všetkých oblastiach spoločenského života, napokon viedol k odstráneniu spomínaného „ideologického vákuu“. Na XIII. zjazde KSČ (31. 5. – 4. 6. 1966) boli prijaté významné tézy o neexistencii antagonických tried v ČSSR, neaktuálnosti triedneho boja ako hybnej sily spoločenského vývoja a prekonaní diktatúry proletariátu, o nevyhnutnosti odstránenia „zrastania strany a štátu“ a postavenia spoločenských organizácií ako „prevodových pák“ (naopak, mali sa stať relatívne slobodnými hlásateľmi špecifických záujmov svojich členov) a napokon o potrebe budovať tzv. všeludový štát.

Trendom, ktorý významne prispel k liberalizácii tvorby politiky v *Komunistickej strane Československa*, bolo najmä tzv. vedecké riadenie spoločnosti, ktoré sa stalo v súvislosti s potrebou recipovať u nás trendy vedecko-technickej revolúcie aj akýmsi oficiálnym sloganom. V súvislosti s tým vznikali pri ÚV KSČ a ÚV KSS špeciálne poradné orgány – komisie, ktoré sa zaoberali otázkami ideológie, ekonomiky, poľnohospodárstva, problémami mládeže a pod. a svoje návrhy odovzdávali priamo vedeniu strany. Ich členmi boli poprední pracovníci vedeckých inštitúcií a vysokých škôl, z ktorých mnohí ani neboli členmi KSČ. Takto dochádzalo k obmedzovaniu moci mnohokrát nekompetentného aparátu KSČ, ktorý mal predtým monopol na vypracúvanie návrhov pre vedenie strany, ktoré ono potom poväčšine schválilo.

Na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967 vystúpil jeho prvý tajomník A. Dubček s tézou, že „*Strana neriadi spoločnosť. Strana ju vedie hlbokým*

vedeckým poznávaním vývojových úloh a ciest“.²⁰ V rámci toho už nemali byť všetky ostatné články spoločenského systému denno-denne operatívne riadené komunistickou stranou, ale mali pracovať relatívne autonómne a samostatne, pričom jednotiacim faktorom mala byť všeobecná línia KSČ (ktorá vznikla na základe vedeckých analýz potrieb spoločnosti) pretavená do vládneho programu a sústavy zákonov. Opäť je zrejmé, že pri takomto chápaní poslania komunistickej strany v socialistickom spoločenskom systéme by sa jej všemocný aparát dostal do úzadia – veď práve on sa zaoberal denno-denným operatívnym riadením celej spoločnosti.

V polovici 60. rokov sa do značnej miery zmenilo aj postavenie *Národného zhromaždenia*, najvyššieho zákonodarného orgánu ČSSR. Zatiaľ čo do začiatku 60. rokov schvaľovalo vedenie KSČ návrhy zákonov aj v textovej podobe a poslanci ich smeli už len schváliť, (!) rok 1964 bol v tomto ohľade medzníkom. Po prijatí príslušných uznesení predsedníctvom ÚV KSČ a parlamentu najvyššie orgány schvaľovali už len politické zásady významných zákonov a ich konečnú podobu pripravila vláda ČSSR a Národné zhromaždenie. Medzi československým parlamentom a vedením KSČ dochádzalo dokonca k rozporom!²¹

Napätie vznikalo i vo vzťahoch medzi *vládou* ČSSR a vedením KSČ. Nespokojnosť centrálnych orgánov KSČ s vládou ČSSR sa prejavovala v jej častej kritike, rôznych reorganizáciách a častých výmenách ministrov. Len za obdobie rokov 1963 – 1967 inicioval A. Novotný výmenu 26. ministrov. Týmito opatrenia mi sa mali zastrieť koncepčné chyby stranického centra.²² V polovici 60. rokov, v súvislosti s pripravovanou ekonomickou reformou, pracovali vo vládných orgánoch už poväčšine odborníci,

---

²⁰ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 25. – 26. 5. 1967. Referát A. Dubčeka *Niektoré otázky práce strany na Slovensku a upevňovania jednoty socialistickej spoločnosti*, k. č. 1874. Na „pohovore“ u A. Novotného 5. – 6. decembra 1967 A. Dubček túto tézu vysvetľoval nasledovne: „Politické vedenie ... má rozhodnúť o tom, či z hľadiska ekonomického, politického a iného je nutná výstavba hydrocentrály, to patrí do sféry vedenia. Ale keď sme my v predsedníctve ÚV ... posudzovali, že nie kaskády, nie stupne, áno alebo nie derivačný kanál, to patrí do sféry riadenia odborných orgánov, vlády, ministerstiev“. Tamže, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2390.

²¹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1956, 3. část*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 119.

²² ŠTEFANSKÝ, Michal. Spory o postavenie Slovenska v 60. rokoch, in *Slovenská otázka v dejinách Česko-Slovenska*, ed. M. Barnovský, Bratislava : Historický ústav SAV, 1994, s. 40.

ktorí sa proti zásahom stranického vedenia, ako aj jeho neodborným direktívam často stavali. Boli to oni, ktorým A. Novotný adresoval rozhorčenú výčitku, že na ministerstvách sa diskutuje o správnosti stranických uznesení.²³ Pochybnosti o odbornej úrovni stranických uznesení, ako aj kritika nedostatku zodpovedajúcich znalostí v stranickom aparáte boli však bežné aj medzi najvyššími predstaviteľmi vlády ČSSR.²⁴

K hlbokým zmenám došlo aj v *Štátnej bezpečnosti*. Jej postavením otriaslo najmä uväznenie ministra vnútra R. Baráka, rehabilitácie odsúdených v politických procesoch rokov 1949 – 1954 a s ňou spojený odchod (za trest) asi 150 funkcionárov; neskôr aj proklamácie o všeludovom štáte namiesto diktatúry proletariátu a novej podobe triedneho boja na XIII. zjazde KSČ. Od roku 1964 sa činnosť ŠtB mala čoraz viac zameriavať na vonkajších nepriateľov a ich dokázaných domácich pomocníkov. Zároveň sa končilo s dovtedajšou orientáciou na „domácich nepriateľov“, alebo tzv. vnútorné bázy (rôzne „nepriateľské“ triedy a sociálne skupiny, ktoré režim predtým považoval za a priori nebezpečné). V súvislosti s tým došlo tiež v druhej polovici 60. rokov k rapidnému poklesu trestných činov, ktoré režim predtým považoval za závažné (vyzvedačstvo, velezrada, vlastizrada, rozvracanie republiky, teror, záškodníctvo, sabotáž a pod.). Kým v roku 1955 bolo kvôli nim vyšetrovaných vyše 1100 osôb, v druhej polovici 60. rokov už len niekoľko desiatok. A napokon, po rokoch 1962/1963 rýchlo klesal aj počet tajných spolupracovníkov ŠtB i „rozpracúvaných osôb“: V celoštátnom meradle klesol počet spolupracovníkov z 30 287 v roku 1962 na 17 455 v roku 1967; počet „rozpracovaných osôb“ klesol v tých istých rokoch z 10 973 na 3901.²⁵

Jedným z prejavov liberalizácie spoločenského života v ČSSR v 60. rokoch bolo aj postupné oživovanie *spoločenských organizácií*. Aj ich cieľom bolo dosiahnuť určité autonómne postavenie, zbaviť sa potupnej úlohy „prevodových pák“ od strany k ľudu a slobodne vyjadrovať špecifické záujmy svojich členov. Bolo už načase, pretože väčšina spoločnen-

²³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953–1956...*, c. d., s. 122.

²⁴ V tomto zmysle sú známe slová vtedajšieho predsedu vlády ČSSR J. Lenárta Z. Mlynáři: „*Si bystrý člověk, čo hladáš v „baráku“? (sídlo ÚV KSČ – pozn. autora). „Drž sa vlády. Tam sa iba tára, tu sa pracuje!“*. MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremle*. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 125.

²⁵ PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953–1970*. Bratislava : Veda, 2000, s. 16-32.

ských organizácií už pôsobila len formálne, ba čo viac, neplnila už ani úlohu spomínaných „prevodových pák“.

Aj najvýznamnejšia spoločenská organizácia – *Revolučné odborové hnutie* (ROH), vstúpila do 60. rokov s malou váhou a významom, pričom sa rozmáhala presvedčenie o nepotrebnosti tejto organizácie. Od roku 1962 sa však funkcionári odborov snažili o oslabenie podriadenosti aparátu KSČ a štátnym a hospodárskym orgánom. Konflikt vyvrcholil v roku 1965, keď bol z funkcie predsedu Ústrednej rady odborov (ÚRO) odvolaný odbojný F. Zupka a nahradený poslušným stúpencom A. Novotného M. Pastyříkom.²⁶ V 60. rokoch sa začal vyhrcovať aj vzťah mladej generácie ku komunistickému režimu. Odmietala existujúcu formálnosť a uniformitu mládežníckeho hnutia a vynútila si na pôde *Československého zväzu mládeže* (ČZM) diferencovaný prístup k jednotlivým vekovým, sociálnym a záujmovým skupinám mládeže – v rámci jednotnej organizácie. Veľký podiel na tom mal aj nový predseda SÚV ČZM R. Harenčár, ktorý na tomto poste v roku 1966 vystriedal dogmatického D. Futeja.²⁷ Ako prví sa začali organizovať vysokoškooláci: vo vysokoškolských centrách si zriadili vysokoškolské kluby s typickou vysokoškolskou kultúrou a zábavou.

Aj ostatné spoločenské organizácie sa v tomto období začali aktívizovať. Najmä *Zväz protifašistických bojovníkov* významne prispel k rehabilitácii mnohých nevinných ľudí. Zaktivizovalo sa aj ženské hnutie, keďže v roku 1952 bola masová ženská organizácia zrušená a hnutie živorilo v podobe existencie špičkových orgánov a ich sekretariátov. Okolnosti si vyžiadali opätovný vznik masovej organizácie, založenej na individuálnom členstve a presadzujúcej špecifické záujmy žien. K tomu sa pristúpilo v roku 1967. V roku 1952 bola zrušená aj záujmová organizácia roľníkov. Vo februári 1967 však vznikol na Slovensku *Klub poľnohospodárov*, no jeho ustanovujúci zjazd, ktorý mal byť v máji toho istého roku, úrady zakázali. Stalo sa to v rámci úsilia A. Novotného o opätovné „uťahovanie skrutiek“, ktorým chcel zastaviť politický „odmäk“, charakteristický pre obdobie „predjaria“ (1963 – 1967). A tak až v júli 1968 vznikol v Nitre *Zväz družstevných roľníkov*.

Aj funkcionári *nekomunistických politických strán* na Slovensku sa

²⁶ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953–1956...*, c. d., s. 129.

²⁷ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 16.2. 1967. *Diskusný príspevok R. Harenčára*, k. č. 1873.

snažili zbaviť nedôstojného postavenia akéhosi bezvýznamného ornamentu na fasáde politického systému socialistickej spoločnosti sovietskeho typu. Režim totiž ich existenciu trpel len preto, aby mohol v prípade potreby poukázať na existenciu viacerých politických strán v politickej organizácii spoločnosti. V čase, keď nastúpil A. Dubček do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS (apríl 1963) sa ich členská základňa nachádzala v takom žalostnom stave, že *Strana slobody* mala už len 93 členov a *Strana slovenskej obrody* dokonca len 86. Práve na základe úsilia A. Dubčeka a jeho prívržencov vo vedení KSS došlo v rokoch 1963 – 1964 k rozšíreniu dohody Predsedníctva ÚV NF s inými politickými stranami z roku 1956 o individuálnom prijímaní členov, ktorá predtým platila len pre *Československú stranu socialistickú* a *Československú stranu ľudovú*, (pôsobili len v Čechách), aj na SSO a SSL. V súlade s touto dohodou sa začal nábor členov do oboch nekomunistických politických strán na Slovensku: k 1. marcu 1967 mala Strana slobody 264 členov a Strana slovenskej obrody dokonca 383 členov. Bolo to však stále málo a faktický politický vplyv týchto strán bol minimálny.²⁸

Ťažiskom čiastočnej liberalizácie režimu bol vývoj v *masovokomunikačných prostriedkoch*, predovšetkým v tlači. Vyplývalo to predovšetkým zo skutočnosti, že v totalitnom spoločenskom systéme, akým bol aj socializmus sovietskeho typu, mohol funkciu oponenta plniť jednak reformný prúd vnútri strany, ale hlavne verejnosť a jej rôzne zoskupenia najmä okolo novín a časopisov, ktoré v podmienkach uvoľnenejších pomerov vstupovali na scénu občiansko-politického života ako činitelia pozitívneho tlaku. K nim sa pripájali aj umelci a vedci, najmä z oblasti spoločenských vied, ktorých neznesiteľne škrtila „zvieracia kazajka“ existujúceho ideologického systému.

Z neohrozených novinárov pôsobiacich predovšetkým v *Kultúrnom živote*, *Smene*, *Pravde*, *Práci*, *Roháči*, *Smere* a pod. spomeňme aspoň J. Čomaja, H. Dzvónikovú, J. Fabianu E. Frišu, O. Fülöpa, G. Gryzlova, M. Hamadu, M. Hyska, M. Hryca, D. Herrmannovú, M. Janeka, J. Jonáka, R. Kaliského, A. Kurinu, O. Klokoča, S. Kalného, J. Košťovú, P. Ličku, E. Löbla, A. Mensatorisa, T. Michala, L. Mňačka, R. Olšínskeho, J. Pala, O. Plávkovú, M. Ruppeldta, J. Sitka, J. Špitza, P. Števčeka, M. Vároša, J.

---

²⁸ HLAVOVÁ, Viera. *Národný front na Slovensku v rokoch 1956 – 1967*. Rukopis, archív autora, s. 18.

Vereša a i. Z oblasti spoločenských vied najmä M. Dzvonička, S. Falfana, M. Gosiorovského, B. Gracu, G. Husáka, M. Hübla, J. Jablonického, A. Kopčoka, M. Kusého, I. Lалуhu, E. Liptáka, V. Maňáka, J. Mesároša, K. Minárika, V. Plevzu, P. Poláka, M. Strhana, J. Strinku, J. Weisera a i.

Pamätníci týchto udalostí často spomínali na „ochrannú clonu“, ktorú pred agresívnymi zásahmi A. Novotného a jeho prívržencov do slovenských masmédií vytváral A. Dubček a jeho stúpenci. Na druhej strane však v oficiálnych prejavoch často chrlili „oheň a síru“ na redaktorov a prispievateľov do Kultúrneho života i iných slovenských novín a časopisov za ich „subjektivismus“, „liberalizmus“, „malomeštiacku netrepezlivosť a radikalizmus“ a iné „nesprávne názory“, kvôli ktorým nechceli vyčkať, kým vedenie strany prijme jediné správne stanovisko ku každému problému. Táto „schizofrénia“ bola výsledkom malých kompetencií slovenských stranických a štátnych orgánov na jednej strane a liberalizačných úsilí českého a slovenského intelektuálneho frontu, stretávajúci sa so silným odporom vedenia KSČ na druhej strane. Aj A. Dubček spomínal, že sa v tom čase ocitol „v krížovej palbe medzi rebelujúcimi slovenskými spisovateľmi a novinármi na jednej strane a stalinistami na druhej strane“.²⁹

V porovnaní s predchádzajúcim obdobím nastalo „oteplenie“ aj v oblasti *náboženského života*. Vyvrcholením takéhoto vývoja bol napríklad v katolíckej cirkvi III. celoštátny zjazd *Mierového hnutia katolíckeho duchovenstva* (MHKD) 24. – 25. novembra 1966 v Prahe. Jeho priebeh sa úplne vymkol z rúk organizátorov, hoci orgány režimu mu venovali mimoriadnu pozornosť. Veľký ohlas vzbudil najmä prejav nitrianskeho biskupa E. Necseya, ktorý fakticky určil obsah zjazdového rokovania. Okrem iného zdôraznil, že moderná civilizácia má byť budovaná na kresťanských zásadách, pre ktoré bola ideálnym návodom encyklika *Pacem in terris* a ďalšie závery II. vatikánskeho koncilu (1962 – 1965).³⁰

Novým prvkom bola aj zmena názorov slovenskej politickej garnitúry na čele s A. Dubčekom na faktické zrušenie gréckokatolíckej cirkvi na tzv. prešovskom sobore na jar roku 1950. V uznesení predsedníctva ÚV KSS z 27. marca 1965 sa v tejto súvislosti uvádzalo: „Riešenie grécko-

²⁹ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná*. Bratislava : Nová Práca, 1993, s. 99.

³⁰ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953–1970*. Bratislava : Veda 1999, s. 139–140.

*katolíckej cirkvi návratovou akciou (do lona pravoslávnej cirkvi – pozn. autora) sa v roku 1950 uskutočnilo bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov, ktoré uskutočnenie akcie vyvolá ... Problém gréckokatolíckej cirkvi na východnom Slovensku sa mohol riešiť obdobne, ako vo všetkých ostatných cirkvách“.*³¹

Dubček verzus Novotný

Posledná fáza „predjaria“ začínajúca sa koncom leta 1967, do značnej miery vyznela ako otvorené stretnutie dvoch osobností: prvého tajomníka ÚV KSS A. Dubčeka a prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného. Pravda, obaja stáli na špici určitých zoskupení vtedajšej mocenskej elity – A. Dubček v tom čase už na čele reformných komunistov a A. Novotný na čele konzervatívnych stalinských dogmatikov. Rozpory medzi nimi boli prirodzené aj rozpormi medzi týmito zoskupeniami.

A. Novotný sa počas celého obdobia „predjaria“ (1963 – 1967) usiloval odbojného A. Dubčeka zosadiť z funkcie prvého tajomníka ÚV KSS a dosadiť do nej servilného M. Chudíka, ktorý by zabezpečoval jeho politické záujmy na Slovensku, podobne ako predtým K. Bacílek.³² Jednou z bášt, o ktorú sa pritom opieral, bol aj stredoslovenský KV KSS v Banskej Bystrici na čele s jeho vedúcim tajomníkom R. Cvikom, ktorý sa údajne tešil, že Banskú Bystricu prezývali slovenskou Tiranou, Stredoslovenský kraj „slovenským Albánskom“ a jeho samého slovenským Enverom Hodžom, tupým albánskym komunistickým dogmatikom.³³ Tento R. Cvik vyvíjal v rokoch 1964 – 1966 proti A. Dubčekovi rozsiahlu denunciantickú činnosť, pričom A. Novotného neustále „zásoboval“ informáciami o tom, že A. Dubček je mäkký voči liberalistickým slovenským vedcom, novinárom a literátom, ktorí neustále podkopávajú ideológiu marxizmu-leninizmu a nadväzujú na nacionalisticko-šovinistickú

---

³¹ Tamže, s. 150–151.

³² Podľa V. Biľaka A. Novotný vedel, že M. Chudík má nemanželskú dcéru a tým ho neustále držal „na uzde“, podobne ako predtým V. Širokého, o ktorom zasa vedel, že počas vypočúvania gestapom v Brne roku 1941 veľa vecí prezradil... *Rozhovor s pánom Vasilom Biľakom za prítomnosti jeho zata, pána Ševca zo dňa 3. 10. 1990*, Archív Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. R-188.

³³ Na zasadaní predsedníctva ÚV KSS 27. 3. 1965 to uviedol vedúci tajomník Západoslovenského KV KSS F. Dvorský. SNA, f. ÚV KSS, k. č. 1148.

ideológiu porazeného ľudáctva.³⁴

Takmer paralelne s touto „cvikiádou“ prebiehal aj proces „rozpracúvania“ A. Dubčeka Štátnou bezpečnosťou. Už v polovici roku 1964 sa A. Dubček dozvedel, že táto smutno-slávna organizácia prejavuje záujem o jeho osobu i o jeho manželku a to ohľadne ich pôsobenia v zbrojárskom podniku v Dubnici nad Váhom počas druhej svetovej vojny. Najviac ju zaujímalo, ako sa manželka A. Dubčeka dostala na oddelenie závodnej kontroly, či spolupracovala s Nemcami a pod. Aj neskôr, v októbri 1965, pokračovala ŠtB vo svojich aktivitách proti Dubčekovcom, tento krát v Topolčanoch. Tu sa zasa neznámi muži, ktorí sa predstavili, že sú z ÚV KSČ, vypytovali na ich odbojovú činnosť, ako aj na to, či A. Dubček nespupracoval s nejakou skupinou, ktorá bola medzi odbojárrov nasadená zo strany Hlinkovej gardy. Ba dokonca chceli vedieť, či A. Dubček nebol členom skupiny „Šrobár“, ktorá vraj začiatkom SNP spolupracovala so špeciálnou protipartizánskou jednotkou nemeckej armády Edelweis.³⁵

Tento raz už A. Dubček podnikol protiútok. Koncom februára 1966 zaslal A. Novotnému list, v ktorom sa okrem iného opýtal, ako je možné uskutočňovať podobné aktivity bez súhlasu a schválenia predsedníctva ÚV KSČ a požiadal, aby Ústredná kontrolná a revízna komisia KSČ ihneď vyšetrila, kto ich nariadil. Varoval tiež, že podobné praktiky znamenajú návrat na začiatok 50. rokov. Každému členovi predsedníctva bolo jasné, že za vecou je A. Novotný, ba niektorí (napr. J. Dolanský) stanovisko A. Dubčeka podporili. A. Novotný, vidiac, že naráža na silnú opozíciu, musel napokon ustúpiť.³⁶

Na zasadaní ÚV KSČ 26. – 27. septembra 1967 diskutoval zasa A. Dubček na tému, ktorou sa vtedy veľmi často zaoberal, t. j. negatívnym dopadom ekonomickej reformy (tzv. Novej sústavy riadenia národného hospodárstva) na ekonomiku Slovenska. V tomto diskusnom príspevku, ktorý navyše nebol vopred schválený predsedníctvom ÚV KSČ a samotným A. Novotným (!), presadzoval viac investícií na Slovensku, hlavne

---

³⁴ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarié...*, c. d., s. 138-140.

³⁵ PEŠEK, Jan. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 2000, s. 79, 92.

³⁶ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 119.

výstavbu takých výrobných podnikov v tomto priestore, ktoré by sa zaoberali finalizáciou výroby namiesto produkcie surovín a polotovarov. Tie sa potom spracúvali v Čechách a Slovensko tak prichádzalo o značnú časť pridanej hodnoty a opäť začalo zaostávať za českými krajinami v oblasti životnej úrovne. Zároveň požadoval, aby boli slovenské národné orgány vybavené väčšími kompetenciami a tým i väčšou ingerenciou voči podnikom a závodom na Slovensku.³⁷ Pravda, nech by boli jeho návrhy akokoľvek racionálne a presvedčivé, A. Novotný ich vnímal ako výplody zakukleného slovenského nacionalistu, na ktorého si treba dávať dobrý pozor. Po tomto zasadaní ÚV KSČ už bolo čoraz zrejmejšie, že čoskoro dôjde k rozhodujúcemu stretnutiu medzi progresívnymi a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ a že vyvrcholí aj osobný konflikt medzi A. Dubčekom a A. Novotným.

Stalo sa tak na ďalšom zasadaní ÚV KSČ 30. – 31. októbra 1967. A. Dubček vo svojom vystúpení „pichol do osieho hniezda“, keď požadoval, aby sa ÚV KSČ zaoberal neúmernou kumuláciou funkcií. Táto požiadavka bola nanajvýš adresná a bolo nad slnko jasnejšie, že sa týkala A. Novotného, ktorý bol nielen prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom ČSSR, ale aj predsedom Národného frontu ČSSR, vrchným veliteľom armády, a Ludových milícií a bezprostredne riadil aj najdôležitejšie oddelenia ÚV KSČ – politicko-organizačné, branno-bezpečnostné, ba i to, ktoré malo na starosti stranícke financie.³⁸ Nanajvýš rozhorčený A. Novotný proti nemu vystúpil priamo z tribúny a neskôr, už tradične, posunul Dubčekovú kritiku straníckej praxe do polohy „Česi kontra Slováci“ a opäť začal hľadať nacionalizmus vnútri strany, samozrejme v jej vedúcich orgánoch na Slovensku.

Svoj zámer exemplárne potrestať A. Dubčeka za jeho vystúpenie na októbrom zasadaní ÚV KSČ chcel A. Novotný uskutočniť 6. decembra 1967. Vytvoril si na to špeciálnu komisiu v zložení A. Novotný, J. Hendrych, M. Chudík, M. Sabolčík a J. Lenárt, teda vymenoval si k sebe tých, ktorých považoval za svojich naj dôveryhodnejších stúpcov. Na exemplárny trest však už bolo neskoro. Väčšina členov tejto komisie vôbec nebola nadšená týmto podujatím a ostro – už tradične – proti A. Dubčekovi

---

³⁷ SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 20. 10. 1967, k. č. 1194.

³⁸ KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír – BENČÍK, Antonín. *Československo roku 1968, 1. díl: obrodný proces*. Praha : Parta, 1993, s. 22.

vystupoval iba M Chudík.³⁹ Komisia napokon nedospela k nijakým záverom. O dva dni neskôr, 8. decembra, prijalo k tejto veci svoje stanovisko aj predsedníctvo ÚV KSS, ktoré rezolútne odmietlo akékoľvek „úchylky“ a „nacionalistické pozície“ vo svojej prechádzajúcej činnosti, ako aj v pôsobení A. Dubčeka.⁴⁰ V tom čase už nikoho nezaujímal akýsi slovenský nacionalizmus: deliaca čiara medzi komunistickými reformátormi a konzervatívnymi dogmatikmi išla pomimo národnostných hraníc.

Skutočnosť, že ho nepodporili ani jeho najbližší, A. Novotného dokonale vystrašila. Preto požiadal generálneho tajomníka KSSZ L. Brežneva, aby prišiel do Prahy intervenovať v jeho prospech. Ten naozaj aj prišiel, pobudol tu v dňoch 8. a 9. decembra, ale ani on napokon A. Novotného nepodržal. Na otázku, kto by mal byť po A. Novotnom prvým tajomníkom ÚV KSČ vyslovil známy výrok „eto vaše delo“ („to je vaša vec“), čím naznačil, že možní uchádzači o túto funkciu (J. Hendrych, J. Lenárt, O. Černík, A. Dubček a pod.), požívajú plnú dôveru sovietskeho vedenia.⁴¹ Podľa znalca „milieu“ v aparáte ÚV KSČ V. Biľaka najviac ľudí A. Novotného neskôr opustilo práve preto, že sa ho vtedy L. Brežnev nezastal...⁴²

Potom sa už začal proces riešenia evidentnej krízy vo vedení KSČ, ktorá trvala celý december 1967 a skončila sa až začiatkom januára 1968. Jeho hybnou silou bol boj medzi reformnými komunistami na čele s A. Dubčekom a konzervatívnymi dogmatikmi na čele s A. Novotným. Dlhو prebiehal nerozhodne, čo podnietilo A. Novotného a jeho stúpencov pokúsiť sa vyriešiť danú situáciu silou. Výdatne mu v tom pomáhal najmä vedúci VIII. oddelenia ÚV KSČ (pre armádu a bezpečnosť) M. Mamura, ako aj pracovník Hlavného výboru KSČ na Ministerstve národnej obrany ČSSR J. Šejna. Napokon sa však ukázalo, že zorganizovať takéto podujatie je nad sily stranických a armádnych aparátikov a špeciálna komisia, ktorá neskôr túto kauzu skúmala, skonštatovala, že „v okruhoch, armádach a iných zväzkoch neboli vydané žiadne rozkazy ani pokyny na zvýšenie

³⁹ SNA, f. ÚV KSS – tajomníci, A. Dubček, k. č. 2390.

⁴⁰ SNA, f. ÚV KSS, zas. P ÚV KSS 8. 12. 1967, k. č. 1197.

⁴¹ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav a kol. *Rok 1968. Eto vaše delo*. Bratislava : Historický ústav SAV, Slovenský inštitút v Prahe, 2008.

⁴² *Rozhovor s pánom Vasilom Biľakom...*, c. d.

bojovej pohotovosti“.⁴³ V rámci tejto „silovej“ akcie mali byť vraj aj na Slovensku zatknutí politici neprijateľní pre A. Novotného, no zdá sa, že to boli iba fámy a dohady. Napriek tomu veliteľstvo Východného vojenského okruhu so sídlom v Trenčíne zaslalo na Vianoce 1967 všetkým podriadeným zložkám ďalekopis, v ktorom sa okrem iného uvádza: „Urobte všetky opatrenia, aby v žiadnej forme mocenské orgány (zložky armády, prokuratúry, súdy, bezpečnosť) do riešenia vnútorných vecí nezasahovali“.⁴⁴

A. Novotný, aby zabránil svojmu pádu, použil všetky bohaté skúsenosti dlhoročného profesionálneho aparátника, intrigy, úklady manipulácie a pod., dokonca aj spomínanú hrozbu ozbrojeného zásahu. Averzia voči nemu však už bola v tom čase taká veľká, že na svoju funkciu napokon rezignoval. Paradoxné je, že po toľkej politickej nenávisti, intrigách a útokoch bol na zasadaní ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 jeho nasledovník A. Dubček zvolený 100 % hlasov a napokon ho volili aj tí, ktorí proti nemu roky tvrdo bojovali...

Pokus o reformu socializmu v ČSSR v roku 1968

Vnútrostranícky prevrat spojený so zosadením A. Novotného však vo svojej prvej fáze prebiehal tak, že to ešte stále zodpovedalo režimu totalitnej diktatúry a jeho kabinetnej politike: za zavretými dverami straníckych sekretariátov, ako boj o moc v špičke straníckej byrokracie. Aj preto toto obdobie niektorí historici nazvali „januárovým tichom“.⁴⁵ V stručnej správe z januárového zasadania ÚV KSČ sa nenaznačoval žiadny obrat v politike KSČ, zdôrazňovala sa kontinuita straníckeho vedenia a aj prekvapujúca zmena na poste prvého tajomníka ÚV KSČ bola oslabená kladným hodnotením „záslužnej a obetavej práce“ A. Novotného a „významných úspechov“ v období, keď stál na čele KSČ. Zotrvačnosť v myslení a konaní členov ÚV KSČ a jeho predsedníctva zaznela naplno aj v rozhodnutí utajiť pred verejnosťou obsah ďalšieho dokumentu – rezolúcie z januárového zasadania ÚV KSČ. Bola v nej však

---

⁴³ Zpráva o šetření okolností souvisejících s útekem Šejny. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. D II/51.

⁴⁴ ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967–1970, výber dokumentov*. Bratislava : Politologický kabinet SAV, 1992, s. 6. Ohľadne tejto „silovej akcie“ pozri bližšie LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie...*, c. d., s. 149-151.

⁴⁵ KURLANSKY, Mark. *1968. Rok, ktorý otriasol svetom*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 54.

zahrnutá požiadavka pripraviť do XIV. zjazdu KSČ (plánovaný bol vtedy na rok 1970) návrh akčného programu strany, čo zohralo v ďalšom vývoji významnú úlohu. A tak možno povedať, že zasadanie ÚV KSČ 3. – 5. januára 1968 – i keď na ňom došlo k stretnutiu medzi reformnými a konzervatívnymi členmi vedenia KSČ – skutočnej reforme socializmu sovietskeho typu v ČSSR len pootvorilo dvere. Do tohto prielomu sa však čoskoro začali hrnúť sily, ktoré už mali reformné programy a zábery pripravené: rôzne vedecké tímy, organizácie inteligencie, progresívne zmýšľajúci funkcionári KSČ i jej radoví členovia, ba i niektorí pracovníci stranického aparátu. Nasledujúci mesiac február bol už v tomto ohľade oveľa bohatší.

Práve v polovici februára 1968 sa začal obrovský boom v oblasti českých a slovenských masmédií, predovšetkým v tlači. Práve vtedy totiž ideologický tajomník ÚV KSČ J. Hendrych opäť povolil vydávanie *Literárnych novín*, zastavených po búrlivom IV. zjazde československých spisovateľov koncom júna 1967. Táto skutočnosť novinársku obec doslova zelektrizovala: na rôznych mítingoch najprv v Prahe a potom v celej ČSSR novinári svorne vyhlasovali, že sa už nikdy nepodriadia cenzúre a budú písať podľa svojho najlepšieho svedomia a vedomia. Nástroj cenzúry – *Ústredná publikačná správa* – zastavil 29. februára 1968 svoju činnosť a následne, 4. marca, rozhodlo o faktickom zrušení cenzúry aj predsedníctvo ÚV KSČ.⁴⁶ Toto odstránenie „žaby z prameňa“ spôsobilo potom taký gejzír kritickej žurnalistiky, že sa to nedá porovnať s ničím, čo sa udialo v tejto oblasti počas celej existencie komunistického režimu v Československu. Zároveň vytvorilo spoločenskú atmosféru, v ktorej sa potom všeličo udialo inak, ako to zamýšľali aj najprogresívnejší reformní komunisti. Nové vedenie KSČ bolo ešte zamestnané upevňovaním svojej čerstvo nadobudnutej moci a nevenovalo tomuto vývoju náležitú pozornosť. Neskôr, keď sa po ostrom nátlaku našich pobúrených spojencov vo Varšavskej zmluve pokúsili masmédiá opäť ovládnuť, bolo už neskoro...

Program reformy

Uprostred tohto spontánneho demokratizačného procesu, ktorý zatiaľ nebol nijakým spôsobom reglementovaný, prijali na zasadaní ÚV

⁴⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970, sv. 9/1*. Brno : Doplněk, s. 436.

KSČ 1. – 5. apríla 1968 *Akčný program KSČ* (AP KSČ). Jeho úlohou bolo zásadne zreformovať v ČSSR socializmus sovietskeho typu a usmerniť spomínaný živelný demokratizačný proces do riečiska „socializmu s ľudskou tvárou“, ako sa vtedy u nás nazýval cieľ, ktorý sa mal reformou dosiahnuť: svojrázna syntéza východného socializmu a západnej demokracie. AP KSČ možno hodnotiť ako úplne prvý pokus o komplexný projekt reformy tohto socializmu v celom „socialistickom tábore“, ako sa vtedy eufemisticky označovala zóna sovietskych satelitov v strednej a juhovýchodnej Európe. Týkal sa jeho politického, ekonomického a sociálneho systému.⁴⁷

Nevyhnutnou a prvoradou podmienkou akejkoľvek demokratizácie socializmu sovietskeho typu muselo byť nastolenie demokratického režimu najprv vo vedúcom článku politického, ba i spoločenského systému – *komunistickej strane*, t. j. zavedenie skutočnej vnútrostraníckej demokracie. V tejto súvislosti sa v AP KSČ zdôraznili hlavne dva momenty: 1. „*Je neprípustné ... vytvárať okolo tých, ktorí vystúpili s odlišnými názormi atmosféru nedôvery a podozrievavosti, používať proti menšine represálie pod akoukoľvek zámienkou, ako sa to stávalo v minulosti*“. 2. Kvôli obmedzeniu moci všemocného straníckeho byrokratického aparátu považovali autori programu za mimoriadne dôležité „*posilnenie vplyvu členov strany na tvorbu politickej línie, posilnenie úlohy skutočne demokraticky volených orgánov*“.

Ďalšou nevyhnutnou podmienkou demokratizácie socialistického spoločenského systému bolo, aby vnútorne demokratická komunistická strana začala uplatňovať svoju *vedúcu úlohu* úplne novým, demokratickým spôsobom. Predovšetkým musela prestať jeho jednotlivé články považovať za „prevodové páky“ od strany k masám, naopak mala ich chápať ako slobodných predstaviteľov špecifických záujmov rôznych tried a sociálnych skupín občianskej spoločnosti a z tohto hľadiska ich považovať za *partnerov*. Tým sa vlastne koncepcia Národného frontu a uplatňovania vedúcej úlohy KSČ v ňom takmer stotožnila so stavom pred februárom 1948, čo veľmi poburovalo našich spojencov v „socialistickom tábore“.

O tom, kam až mienili zájsť reformní komunisti v oblasti politického systému, svedčí časť AP KSČ nazvaná *Deľba a kontrola moci – záruka*

---

⁴⁷ Ohľadne AP KSČ pozri: tamže, s. 320-359.

proti ľubovôli, kde sa načrtávali vzťahy medzi vládou ČSSR a Národným zhromaždením, t. j. medzi výkonnou a zákonodarnou mocou. Vzťahy zodpovednosti, relatívnej samostatnosti i vzájomnej kontroly tu už mali kvalitu demokratických vzťahov medzi vrcholnými štátnymi inštitúciami vo vyspelých západných demokraciách. Aj dôvod, pre ktorý sa k týmto opatreniam pristúpilo, bol jednoznačný: „aby v celom štátnom mechanizme nedochádzalo k prílišnému sústred'ovaniu moci v jednom článku“.

Významnou súčasťou AP KSČ boli aj prevratné opatrenia v oblasti štátoprávneho usporiadania ČSSR. V záujme odstránenia doterajšieho nevyhovujúceho stavu (asymetrického modelu) bolo podľa jeho tvorcov potrebné „dosiahnuť zásadný obrat v štátoprávnom usporiadaní vzťahov Čechov a Slovákov ... Preto vznikla so všetkou vážnosťou potreba, aby sa rešpektovala výhoda socialistického federatívneho usporiadania“.

V časti AP KSČ venovanej zahraničnej politike sa ešte stále spomínajú také tradičné postuláty ako úzke spojenectvo so Sovietskym zväzom a ostatnými krajinami socialistického spoločenstva, ako aj boj proti imperializmu. Objavili sa však aj nové požiadavky: aktívna európska politika ČSSR, politické riešenie krízy na Strednom východe, podpora realistických síl v Nemeckej spolkovej republike, úsilie o spoluprácu s Francúzskom, Talianskom i škandinávskymi krajinami a pod., čo nebolo vždy v súlade so záujmami Varšavskej zmluvy a hlavne Sovietskeho zväzu.

V oblasti národného hospodárstva požadoval AP KSČ nielen návrat k ekonomickej reforme z roku 1965⁴⁸ (*Nová sústava riadenia národného hospodárstva*), ktorá zavádzala regulované, socialistické trhové vzťahy, ale aj ďalšie prehĺbenie jej demokratického obsahu. Riadenie národného hospodárstva sa malo zdemokratizovať najmä prostredníctvom rád pracujúcich, ktoré mali byť občianskou zložkou vedenia jednotlivých podnikov a partnermi ich odborného manažmentu, pričom by sa tak takmer úplne eliminovala vedúca úloha KSČ v podnikoch. Povolíť sa tiež malo súkromné podnikanie vo sfére služieb.⁴⁹

---

⁴⁸ V roku 1967 ju A. Novotný zastavil, lebo regulovaný socialistický trhový mechanizmus robil nepotrebným až dve tretiny stranického a štátneho aparátu. Pozri bližšie MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*, c. d., s. 92.

⁴⁹ Pozri bližšie LONDÁK, Miroslav. Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska. Bratislava : Prodama, 2007, s. 88-97.

Prevratné zmeny mali nastať aj v oblasti *umenia*. V AP KSC sa o tom hovorí: „*Odmietame administratívno-direktívne metódy uskutočňovania kultúrnej politiky, dištancujeme sa od nich a budeme im čeliť ... Umelecká tvorba nesmie byť podrobovaná cenzúre ... Strana bude strážiť a zabezpečovať tak slobodu umeleckej tvorby, ako aj právo na sprístupnenie umeleckých diel. Potrebnú autonómiu kultúry a umenia musí vyjadrovať aj samosprávne rozhodovanie kultúrnych pracovníkov v odbore ich činnosti*“. Odmietanie cenzúry a zdôrazňovanie slobody umeleckej tvorby, ako aj samosprávy umelcov a umeleckých zväzov – to sú už atribúty klasickej západnej demokracie.

Napriek tomu, že AP KSC obsahoval oproti predchádzajúcemu stavu naozaj prevratné zmeny, nepodarilo sa mu usmerniť politický vývoj v krajine v smere svojho obsahu. Prvoradou príčinou tejto skutočnosti bol fakt, že ho zverejnili až začiatkom apríla 1968, keď už vývoj prebudenej občianskej spoločnosti nadobudol také tempo, že sa do riečiska tohto programu nedal usmerniť – tá už bola, najmä v Čechách, vo svojich predstavách oveľa ďalej. Hektické tempo spoločenského vývoja bolo výsledkom už spomínaného rozmachu činnosti československých masmédií, ktorý sa začal v polovici februára 1968. Tak vznikla jedna z rozhodujúcich hnacích síl „pražskej“ alebo „československej“ jari: rozpor (alebo len interakcia?) medzi úsiliami reformných komunistov na jednej strane a občianskej spoločnosti na druhej strane. Čoskoro sa však do tejto hry zapojili aj novotnovskí konzervatívni dogmatici, aj renegáti z tábora reformátorov, povzbudzovaní zahraničnými, predovšetkým sovietskymi „patrónmi“.

„Pražská jar“ na Slovensku

V období „predjaria“ (1963 – 1967) sa ciele českých a slovenských reformných komunistov od seba takmer nelíšili a slovenskí reformní komunisti na čele s prvým tajomníkom ÚV KSS A. Dubčekom boli tým českým dôstojnými partnermi. Spomeňme si len na prejav A. Dubčeka na zasadaní ÚV KSS 25. – 26. mája 1967. Je prekvapujúco podobný Akčnému programu KSC, no odznel o 10 mesiacov skôr, v situácii, keď ešte vládol A. Novotný a z posledných síl sa snažil skonsolidovať svoje otrávené mocenské pozície.⁵⁰ No v roku 1968 sa situácia zmenila. Reformní

---

⁵⁰ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava : Pro Historia, 2008, s. 54-67.

predstavitelia oboch národov sa svorne usilovali o obrodu, liberalizáciu či demokratizáciu spoločnosti, no napriek tomu medzi nimi dochádzalo k diskrepanciám, lebo pod spomínanými pojmami si predstavovali niečo iné, akoby pred oboma národno-politickými spoločenstvami stáli rozdielne ciele, ktoré chceli dosiahnuť. Kde hľadať korene tejto rozdielnosti?

Predovšetkým v skutočnosti, že asymetrické štátoprávne usporiadanie úplne vyhovovalo českému národu, pričom vládu ČSSR považoval za svoju národnú vládu a Národné zhromaždenie ČSSR za svoj národný parlament. Slováci však mali k dispozícii len symbolické autonómne orgány bez akýchkoľvek kompetencií a boli týmto stavom dlhodobo frustrovaní: vládlo sa im z Prahy. Preto sa český národ okamžite sústredil na riešenie všeobecno-demokratických otázok a slovenský národ zasa na vyriešenie štátoprávnych problémov formou spravodlivej a rovnoprávnej federácie. Politickí predstavitelia oboch národov sformulovali na podporu týchto svojich úsilí aj známe politické heslá. Česi: „*Najprvo demokracia, potom federácia*“, čo bolo pre Slovákov vonkoncom neprijateľné: vychádzajúc z historických skúseností si okamžite uvedomili, že po demokratizácii by už k federalizácii vôbec nemuselo dôjsť. Preto sformulovali „antitézu“: „*Federalizácia je imanentnou súčasťou demokratizácie*“. Priznajme si, že toto heslo je bližšie k objektívnej pravde.

A aj potom, keď už bola otázka federalizácie Československa zakotvená v Akčnom programe KSČ, dochádzalo k nedorozumeniam, ba priam politickým zápasom. Tento krát o to, aká to bude federácia. Na pôde *Odbornej vládnej komisie na vypracovanie návrhu ústavného zákona o novom štátoprávnom usporiadaní republiky*, vedenou podpredsedom vlády ČSSR G. Husákom sa Slováci snažili o tzv. *vol'nú federáciu*. V rámci nej mala do výlučných právomocí federálnych orgánov patriť len národná obrana, zahraničná politika, spoločná mena a správa štátnych hmotných rezerv, pričom federálny štát nemal byť v žiadnom prípade nadradený národným štátom – českému a slovenskému a ťažisko kompetencií malo spočívať práve na národných štátoch. Česi zasa požadovali „*pevnú*“ alebo „*zovretú federáciu*“, ktorá sa vyznačuje tým, že ťažisko kompetencií spočíva na federálnych orgánoch a národným orgánom prislúchajú len menej dôležité rezorty, zohľadňujúce národné špecifiká – hlavne školstvo a kultúra. Vzhľadom na to, že sídlom federálnych orgánov by bola Praha a že by v ich výkonných aparátoch aj naďalej prevažoval český

živel (v 60. rokoch pracovalo v aparáte ÚV KSC len 4,7 % Slovákov a v ústredných štátnych orgánoch ich bolo len 3,2 %),⁵¹ tak by sa de facto do značnej miery uchoval stav, zabezpečujúci českej politickej reprezentácii dominantné postavenie v štáte.

O sporných otázkach medzi českými a slovenskými expertmi napokon rozhodla v polovici októbra 1968 politická komisia predsedníctva ÚV KSC, lebo v okupovanom Československu bolo potrebné na nátlak „spojencov“ odstrániť spory medzi Čechmi a Slovákami. Prijatím ústavného zákona č. 143/1968 Zb. z 27. októbra toho istého roku sa však mnohé veci nedoriešili, viaceré otázky zostali otvorené a stali sa predmetom ďalších sporov. Zákon v danej chvíli predstavoval akýsi kompromis: Slovákom sa nepodarilo presadiť také kompetencie národných orgánov, aké pôvodne chceli; to isté sa týkalo Čechov vo vzťahu k federálnym orgánom.

Pravda, na Slovensku sa objavila aj komplikácia tohto vývoja, spor medzi „federalistami“ a „demokratmi“, t. j. medzi tými, ktorí celú demokratizáciu obmedzovali iba na dosiahnutie zákona o československej federácii a tými, ktorí chápali, že nemožno ustrnúť v tejto polohe, že federalizáciu musí sprevádzať aj dôsledná demokratizácia celého spoločenského systému. V prvom prípade sa totiž mohli ako excelentní demokrati javiť aj takí vyhranení dogmatici a konzervatívci ako V. Biľak a G. Husák, hoci nemali nijaký záujem na zásadnej demokratizácii spoločenského systému – ba čo viac, sa jej obávali. K federalizačným aktivitám ich provokovala iba túžba rozšíriť právomoci slovenského stranícko-štátneho byrokratického aparátu na úkor centra – teda aj svoje vlastné. Skutoční slovenskí demokrati, ktorí veľmi dobre chápali potrebu dôsledného postupu po oboch líniiach, t. j. aj po línii federalizácie aj po línii demokratizácie, boli sústredení okolo významných slovenských spisovateľov, akými boli D. Tataarka, P. Števček, P. Karvaš, Z. Jesenská a pod. Svoj názor na „federalistov“ najlepšie vyjadril P. Števček na konferencii slovenských spisovateľov 30. apríla 1968, kde vyhlásil, že „*deklaratívne prihlásenie sa k federácii nemôže byť dostatočným dôkazom progresívnosti, naopak, zdá sa, že myšlienka federácie sa na Slovensku ocitla v nesprávnych rukách*“.⁵²

---

⁵¹ RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava : AEP Bratislava a Ústav T. G. Masaryka Praha, 1998, s. 186.

⁵² KURAL, Václav – MORAVEC, Jan – JANÁČEK, František – NAVRÁTIL, Jaromír –

V rámci spomínanej všeobecnej demokratizácie politického systému prebiehal v českej časti republiky búrlivý vývoj aj v nekomunistických politických stranách a v nových spoločenských organizáciách ako K 231 (organizácia politických väzňov) a *Klub angažovaných nestraníkov* (KAN), no na Slovensku bol v tejto oblasti relatívny pokoj. Naopak, hektický vývoj tu prebiehal v oblasti náboženského života, v súlade s historickými tradíciami, keďže katolícka i evanjelická cirkev stáli od konca 18. storočia na čele slovenských národno-emancipačných snáh a mali v slovenskom národe veľkú autoritu.⁵³ V českej časti republiky, kde žil jeden z najateistickejších národov na svete, to vonkoncom nebol ústredný problém danej doby.⁵⁴ Slovenská spoločnosť s napätím sledovala vývoj v kresťanských cirkvách, hlavne katolíckej, ktorá bola v minulosti najviac prenasledovaná. Už na jar 1968 sa na Slovensku rozpadli všetky štruktúry, ktoré komunistický režim sa uplynulých dvadsať rokov vybudoval vnútri cirkvi i v rôznych cirkevných inštitúciách (najmä MHKD – Mierové hnutie katolíckeho duchovenstva) a v polovici apríla sa začala „zdola“ budovať nová organizácia kňazov a laikov – *Dielo koncilovej obnovy* (DKO). Prudko sa začala rozvíjať vydavateľská činnosť cirkví, výučba náboženstva, účasť veriacich na obnovených púťach a celý náboženský život vôbec. V apríli 1968 sa v Košiciach zišlo 133 gréckokatolíckych kňazov a rehoľníkov, ktorí si zvolili prípravný výbor a vyhlásili tzv. prešovský sobor z jari 1950, ktorým bola gréckokatolícka cirkev zrušená, za neplatnú. Úsilie tohto výboru, na čele ktorého stál J. Murín a ako čestný predseda biskup V. Hopko, bolo korunované úspechom: vláda ČSSR prijala 13. júna 1968 uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi.

Špecifickým hnutím, ktoré tiež rozhybalo slovenskú občiansku spoločnosť, bolo hnutie *Alweg*, ktoré sa zasadzovalo o výstavbu moderného dopravného systému vo Vysokých Tatrách (visutá dráha). Ministerstvo dopravy ČSSR však tento projekt odmietlo, čo podnietilo občanov vytvoriť si v Štátnej banke československej konto *Alweg*, na ktoré

BENČÍK, Antonín. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces, c. d., s. 78.*

⁵³ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima. Politický vývoj na Slovensku v rokoch 1968–1971.* Bratislava : Typoset Print, 2013, s. 42-46.

⁵⁴ Pozri bližšie HALÍK, Tomáš. *Co je bez chvění, není pevné.* Praha : Lidové noviny, 2002, s. 227.

potom slovenskí občania posielali peniaze, šperky, zlato a pod. Bol to naozaj svojrázny prejav demokratizačného a národno-emancipačného pohybu na Slovensku. V polovici augusta 1968 dosiahlo konto Alweg stav 5 335 894, 61 Kčs. Neskôr sa v súvislosti s majstrovstvami sveta v lyžovaní 1970 vo Vysokých Tatrách presadil konkurenčný systém rekonštrukcie TEŽ (Tatranská električná železnica) a peniaze na Alweg sa použili na výstavbu modernej základnej školy v partizánskej obci Nemecká (okres Banská Bystrica), v ktorej bolo po potlačení Slovenského národného povstania umučených 800 až 900 protifašistických bojovníkov.

Spory so spojencami a invázia vojsk Varšavskej zmluvy

Vývoj v Československu, prirodzene, naši spojenci vo Varšavskej zmluve ostro sledovali a ich útok na reformnú líniu KSČ na seba nenechal dlho čakať. Stalo sa tak najmä na summite vedúcich predstaviteľov komunistických a robotníckych strán Bulharska, ČSSR, Maďarska, NDR, Poľska a ZSSR 23. marca 1968 v Drážďanoch. Rokovanie hneď na začiatku vyhlásili za tajné a medzi prítomnými sedelo, ako nástroj hrozby a nevyberavého nátlaku, množstvo sovietskych maršalov a generálov. Vedúci predstaviteľ NDR W. Ulbricht napokon v úvodnom referáte oznámil, že jediným bodom porady je posúdenie situácie v Československu. Prekvapený a nepripravený A. Dubček (pôvodne sa malo diskutovať o ekonomických otázkach), ktorý dostal slovo ako prvý, sa zmohol iba na nesmelé konštatovanie, že o politickej situácii v ČSSR by mohol obsérne informovať až po jej dôkladnom posúdení na zasadaní ÚV KSČ a požiadal prítomných, aby situáciu v ČSSR neposudzovali podľa rôznych „výstrelkov“, ku ktorým došlo v uplynulých dvoch mesiacoch.⁵⁵

Vzápätí na schôdzke zavládla atmosféra ako na stredovekom cirkevnom koncile, na ktorý predvolali nositeľov kacírskych myšlienok, aby ich podrobili zdrvivúcej kritike. Väčšina prítomných (okrem maďarského predstaviteľa J. Kádára) vyhlásila, že vývoj v ČSSR nadobudol kontrarevolučné rysy a W. Ulbricht zakončil svoj prejav prorockým výrokom: „*Bud' bude v Prahe poriadok, alebo musíme urobiť rozhodujúce opatrenia*“.⁵⁶ Táto skutočnosť napokon zmobilizovala sily našej delegácie

---

⁵⁵ Záznam z porady šesti bratrských stran v Drážďanech (23. 3. 1968) vypracovaný s. V. Bilákem. Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, č. D IV/34 B.

⁵⁶ Tamže.

(okrem A. Dubčeka a V. Biřaka v nej boli aj O. Černík, J. Lenárt a D. Kolder), ktorá jednotne odmietla tvrdenie spojencov, že v ČSSR je kontrarevolúcia a obhajovala kurz obrody socializmu. Zásluhou tohto postupu sa napokon vedúci predstavitelia „bratských strán“ uspokojili s ubezpečením, že KSČ udrží moc v Československu vo svojich rukách.

Pravda, hneď na to, začiatkom apríla 1968 sa uskutočnilo zasadanie ÚV KSČ, na ktorom prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček nielenže obhajoval januárový demokratizačný proces, ale kladne zhodnotil aj rozmach spontánneho ľudového hnutia a významnú úlohu československých masmédií. O „protisocialistických“ a „protisovietskych“ silách sa zmienil iba okrajovo, čím vlastne závery drážďanského summitu odmietol. A navyše, práve na tomto zasadaní ÚV KSČ bol prijatý Akčný program KSČ, ktorý bol tvrdou kritikou aktuálneho brežnevovského neostalinizmu. V tejto situácii došlo k ďalšiemu „umývaniu hláv“ popredných predstaviteľov KSČ a ČSSR, tento krát v Moskve 4. – 5. mája 1968. Sovietski predstavitelia tu vystupňovali svoju kritiku reformného procesu v Československu, pričom konštatovali, že kontrarevolúcia prebieha pokojne, „plazivo“, z čoho vznikol v danej dobe frekventovaný výraz „plazivá kontrarevolúcia“. Na rozdiel od drážďanských rokovaní, kde československá delegácia pôsobila viac-menej jednotne a bránila demokratizačný proces, v Moskve už došlo k významnému diferenciačnému aktu: prvý tajomník ÚV KSS V. Biřak tu vyjadril plné porozumenie pre sovietske obavy. Týmto aktom fakticky opustil rady reformných komunistov a stal sa jedným zo zakladateľov krídla „neokonzervatívcov“ vo vedení KSČ (na rozdiel od pôvodných novotnovských konzervatívcov).

Májové rokovania v Moskve však na vedúcich predstaviteľov KSČ zapôsobili veľmi mocne, čo viedlo k pokusu o konsolidáciu situácie v strane a československej spoločnosti na zasadaní ÚV KSČ 29. mája – 1. júna 1968. Na rozdiel od aprílového zasadania ÚV KSČ, kde za hlavné nebezpečenstvo pre demokratizačný proces vyhlásili konzervatívno-dogmatické sily a pravicové nebezpečenstvo bolo len sekundárne, tu to už bolo naopak: vyhlásil sa „boj na dvoch frontoch“, pričom prvoradým nepriateľom už boli pravicové a antisocialistické sily. V závere svojho referátu však A. Dubček vyhlásil: *„Nemáme dôvod dať sa vyprovokovať k zmene januárového kurzu. Naše pozície v spoločenskom, štátnom i hospodárskom mechanizme sú i naďalej rozhodujúce. Ide však o to, aby sme nevytvorili priestor*

nesocialistickým, alebo dokonca kontrarevolučným silám“.⁵⁷

Po tomto zasadaní ÚV KSČ došlo k prirodzenej reakcii hlavne českej občianskej spoločnosti a českých radikálnych reformných komunistov na jeho závery. Dozrelo v nich presvedčenie, že môžu viesť k spoločenskému regresu a k recidíve predjanuárového stavu. Na požiadanie skupiny vedcov skoncipoval preto český spisovateľ a publicista L. Vaculík manifest *Dvetisíc slov*, ktorý bol v českej tlači uverejnený 27. júna 1968. Tento dokument mal zmobilizovať obyvateľov ČSSR k zvýšenej aktivite na podporu reformného procesu, jeho ďalšieho pokračovania a prehlbovania. Jeho znenie nebolo v tom čase ničím mimoriadnym a v masmédiách sa bežne uvádzalo takmer všetko, čo bolo jeho obsahom. Pravda, bola tam jedna stať, v ktorej sa uvádzalo: „Ustanovujme vlastné občianske výbory a komisie ..., organizujme ... vlastnú poriadkovú službu“.⁵⁸ Oba tieto orgány až primoc pripomínali *akčné výbory národného frontu a ľudové milície*, ktoré v roku 1948 výrazne dopomohli komunistom k moci, preto na ne nazerali ako na orgány potenciálneho kontrarevolučného zvratu.

Hlavne z tohto dôvodu ÚV KSČ i ÚV KSS manifest *Dvetisíc slov* odmietli. No neurobili to dosť radikálne, s dodatočným nasadením silových zložiek (armáda, polícia, Ľudové milície a pod.); jedine to by presvedčilo našich spojencov na čele so Sovietskym zväzom, že KSČ chce „kontrarevolúciu“ naozaj potlačiť. Preto Sovietsky zväz a ostatné krajiny jeho zóny túto kauzu nemilosrdne internacionalizovali a pozvali československých straníckych a vládnych predstaviteľov na podobnú schôdzku šiestich krajín Varšavskej zmluvy, aká sa konala koncom marca 1968 v Drážďanoch. Konala sa 14. – 15. júla 1968 vo Varšave. Napriek tomu, že predsedníctvo ÚV KSČ i samotný ÚV KSČ boli v tom čase už jasne diferencované na reformátorov a konzervatívcov, účasť na tomto summite odmietli. Azda sa tak stalo preto, že list sovietskeho politbyra bol napísaný obzvlášť urážlivým spôsobom, čo roztrpčilo aj konzervatívcov, alebo preto, že si nikto neprial opäť zažiť skúsenosť „drážďanského koncilu“.

---

⁵⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Prameny k dejinám československé krize v letech 1967–1970, sv. 9/2*. Brno : Doplněk, 2000, s. 31.

⁵⁸ ČOMAJ, Ján – VEREŠ, Juraj. *Čo nebolo v novinách. August 1968*. Bratislava : Mladé letá, 1990, s. 205. Podčiarkol S. Sikora.

Naši spojenci zaslali z Varšavy československým predstaviteľom *List piatich komunistických a robotníckych strán Ústrednému výboru KSČ*, v ktorom ich relatívne kulantne upozornili na nebezpečenstvo kontrarevolúcie. Svetová verejnosť to prijala s uľahčením, že predseda len zostal určitý priestor na politické riešenie konfliktu. Vo Varšave však najvyšší sovietsky predstaviteľ L. Brežnev vyhlásil: „*Musíme zdravým silám (rozumnej prosovietskym konzervatívcom vo vedení KSČ – pozn. autora) povedať, že sme im pripravení poskytnúť akúkoľvek mysliteľnú pomoc*“.⁵⁹ Pravda bola teda taká, že reforma socializmu sovietskeho typu v ČSSR sa práve dostala do svojej najkritickejšej fázy. Ozbrojenej invázii spojencov by vedenie KSČ mohlo predísť už len tým, že by sa samé rozhodlo ukončiť ju zásahom ozbrojených zložiek československého štátu. Toho však nebolo schopné zoči-voči nádejiam širokých vrstiev československej verejnosti, ktoré vzbudilo.

Jedným z výsledkov varšavského summitu bol aj návrh sovietskych predstaviteľov na dvojstranné rokovania najvyšších predstaviteľov ZSSR a ČSSR, ktoré sa uskutočnili v dňoch 19. júla – 1. augusta 1968 v Čiernej nad Tisou. Táto schôdzka však opäť nič nevyriešila, lebo obe delegácie zotrvali na svojich štandardných stanoviskách: sovietska opäť upozorňovala na nebezpečenstvo kontrarevolúcie, ktoré treba okamžite odstrániť a československá znovu a znovu konštatovala, že ide len o negatívne sprievodné javy zdravého prúdu reformy socializmu. Napokon sa L. Brežnev a A. Dubček dohodli, že rokovania budú pokračovať na ďalšom summite krajín socialistického spoločenstva, ktoré sa bude konať 3. augusta 1968 v Bratislave.

Bratislavská schôdzka predstaviteľov šiestich krajín Varšavskej zmluvy bola pozoruhodná hlavne z dvoch dôvodov: 1. Prijala *Vyhlásenie šiestich komunistických a robotníckych strán socialistických krajín*, v ktorom bola obsiahnutá aj známa Brežnevová doktrína obmedzenej suverenity. Tá mala ospravedlniť aj vojenskú intervenciu do jednej z členských krajín: „*Podpora, ochrana a upevnenie ... vymožeností, ktoré dosiahli národy svojím hrdinským úsilím, obetavá práca ľudu každej krajiny, sú spoločnou internacionálnou*

---

⁵⁹ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/1*. Brno : Doplněk, 1995, s. 291-292.

povinnosťou všetkých socialistických krajín“.⁶⁰ Keďže naši spojenci na čele so Sovietskym zväzom cítili, že by toto ideologické zdôvodnenie agresie pred celosvetovou verejnosťou neobstálo, veľmi privítali udalosť, ktorá sa stala na ktoromsi bratislavskom verejnom WC: agent s krycím menom Savčenko údajne odovzdal sovietskej strane známy „pozývajúci list“, ktorý podpísali A. Indra, D. Kolder, A. Kapek, O. Švestka a V. Biľak.⁶¹ V tomto liste sa okrem iného uvádzalo: „*V tejto ťažkej situácii sa obraciame na vás, sovietskych komunistov, vedúcich predstaviteľov KSSZ a ZSSR, so žiadosťou o účinnú podporu a pomoc všetkými prostriedkami, ktoré máte k dispozícii*“.⁶²

Prvý tajomník ÚV KSČ A. Dubček však ešte aj v tejto situácii veril, že k vojenskej invázii armád štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR nedôjde. Naopak, nádejal sa, že predsa len dôjde k mimoriadnemu XIV. zjazdu KSČ, zvolanému na 9. septembra 1968. Tu malo dôjsť k radikálnym kádrovým zmenám a k výraznému posilneniu reformného krídla vo vedení KSČ, ako aj k prijatiu dokumentov, ktoré by urobili reformu socializmu sovietskeho typu v ČSSR nezvratnou. Takto však rozmýšľali aj sovietski predstavitelia a na zasadnutí politického byra ÚV KSSZ v dňoch 15. – 17. augusta 1968 rozhodli o invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa. Toto rozhodnutie si potom dalo sovietske vedenie schváliť na ďalšej schôdzi predstaviteľov „varšavskej päťky“ 18. augusta v Moskve. Kocky boli teda hodené a 20. augusta 1968 o 23.00 hod. sa začala invázia vojsk našich spojencov do Československa.

Podľa informácie náčelníka generálneho štábu Československej ľudovej armády K. Rusova z 26. augusta 1968 sa vojenskej intervencie do ČSSR zúčastnilo celkovo 27 divízií s vyše 500 000 vojakmi, z toho 12 tankových, 13 motostreleckých a jedna letecká armáda so všetkými prostriedkami. Tieto vojenské jednotky mali k dispozícii asi 6300 tankov, 2000diel, 550 bojových lietadiel vyzbrojených raketami a 250 dopravných lietadiel. Na územie Slovenska bolo v prvej etape vojenskej intervencie

---

⁶⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/2*. Brno : Doplněk, 1996, s. 152.

⁶¹ KORÍNEK, Oto. *Pozývací list 1968*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, s. 61.

⁶² Tamže, s. 83.

nasadených 48 055 sovietskych a 10 372 maďarských vojakov, ako aj jeden bulharský pluk s približne 1000 vojakmi – spolu 6 divízií s takmer 60 000 vojakmi.⁶³

Intervencia do ČSSR bola do tých čias najväčšou vojenskou akciou v povojnovej Európe a zároveň aj prvou a poslednou kolektívnou akciou vojsk Varšavskej zmluvy. Z rozboru článkov 1, 4 a 9 *Zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci medzi štátmi sovietskeho bloku*, podpísanej 14. mája 1955 vo Varšave (*Varšavskej zmluvy*) pritom vyplýva, že zmluvné štáty sa zaviazali „zdržiavať sa vo svojich medzinárodných vzťahoch hrozby silou alebo jej použitia“, že vojenská podpora prichádzala do úvahy len ak dôjde k „ozbrojenému útoku na členskú krajinu“ a napokon, že varšavské obranné spoločenstvo je otvorené „prístupu ďalších štátov bez ohľadu na ich spoločenské zriadenie“. Historici po dôkladnom a svedomitom výskume tiež potvrdili, že Varšavská zmluva neobsahuje žiadny tajný článok, podľa ktorého by spojenci mohli svojvoľne rozmiestňovať svoje vojská na území niektorej členskej krajiny. Z toho vyplýva, že vojenská intervencia do ČSSR nemala oporu v žiadnom ustanovení samotnej Varšavskej zmluvy, o medzinárodnom práve ani nehovoriac.⁶⁴

„Normalizácia“ spoločenského systému (1968 – 1970)

Počas intervencie vojsk Varšavskej zmluvy do ČSSR práve zasadalo predsedníctvo ÚV KSČ, ktoré sa zaoberalo prípravou dokumentov na mimoriadny zjazd KSČ 9. septembra 1968. Okamžite na ňu zareagovalo a po hlasovaní 7 : 4 (A. Dubček, O. Černík, F. Kriegel, J. Špaček, J. Smrkovský, F. Barbírek a J. Piller za, D. Kolder, V. Biľak, E. Rigo, O. Švestka proti) prijalo vyhlásenie, v ktorom inváziu označilo ako akt „odporujúci ... všetkým zásadám vzťahov medzi socialistickými štátmi“, ktorý bol aj popretím „základných noriem medzinárodného práva“.⁶⁵ Na druhý deň, 21. augusta, prijalo svoje vyhlásenie aj predsedníctvo ÚV KSS, v ktorom sa okrem iného uvádza, že „v novovzniknutej situácii sme ... zaujali jednomyselné stanovisko podporujúce politiku reprezentovanú súdruhom Dubčekom, Svobodom

⁶³ ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska zv. VI (1945 – 1968)*. Bratislava : Magnetpress, 2007, s. 323.

⁶⁴ Citované podľa PAUER, Jan. *Vpád Varšavskej smluvy, pozadí – plánovanie – provedení*. Praha : Argo, 2004, s. 217, 322.

⁶⁵ ŠTEFANSKÝ, Michal. *Slovensko v rokoch 1967–1970. Výber dokumentov*, c. d., s. 188–189.

a Černíkom“.⁶⁶

Po vzore stranických orgánov odmietli 21. augusta okupáciu aj najvyššie štátne orgány – Národné zhromaždenie a vláda a toho istého dňa sa k nim pridalo aj predsedníctvo Ústredného výboru Národného frontu ČSSR. V ňom boli združené všetky politické strany a spoločenské organizácie vtedajšieho Československa; išlo teda o spoločensko-politickú organizáciu „zastrešujúcu“ celý „československý ľud“. Politický krach invázie vojsk Varšavskej zmluvy sa začal presúvať z najvyššej straníckej úrovne do ostatných článkov politického systému.

A potom prišli na rad občania. Pre okupačné vojská musela byť situácia na uliciach českých a slovenských miest doslova šokujúca. Virtuálna realita, ktorá vznikla vo vedomí spojeneckých vojakov a dôstojníkov po masívnom propagandistickom „premyšľaní mozgov“, a ktorá z nich vytvorila bohatierov, oslobodzujúcich český a slovenský ľud od domácich antisocialistických síl a ich zahraničných imperialistických pomáhačov, sa stretla s tvrdou realitou živých hradieb, zaťatých a hroziacich pästí, krikom davu i slzami zúfalstva. Zástupy ľudí s československými zástavami prúdili po uliciach medzi vojenskými vozidlami a tankami, vyvolávali heslá proti okupácii a na podporu legálnych predstaviteľov ČSSR. Základná otázka, ktorú občania kládli vojakom znela: „Prečo?“ Na priechodoch budov sa objavili transparenty, na múroch nápisy. Ťaživú atmosféru v mestách dokresľovali tankovými pásami poškodené dlažby a cesty, všadeprítomný rachot vrtuľníkov, občasná strelba a stopy po guľkách na omietke domov.

Občas sa tiež stalo, že napätie medzi občanmi a okupačnými vojskami prerástlo únosnú mieru a vojaci začali strieľať. Boli mŕtvi i ranení. O ich počte máme k dispozícii viacero údajov. Napríklad podľa M. Štefanského zahynulo na Slovensku v dňoch 21. – 31. augusta 1968 26 osôb a 181 bolo zranených. V celoštátnom meradle bolo podľa neho od 21. augusta do 17. decembra 1968 usmrtených 94 osôb a 345 bolo ťažko zranených.⁶⁷ Podľa P. Košického zahynulo na Slovensku v augustových dňoch 1968 21 občanov.⁶⁸

---

⁶⁶ Tamže, s. 189.

⁶⁷ ŠTAIGL, Jan – ŠTEFANSKÝ, Michal. *Vojenské dejiny Slovenska zv. VI.*, c. d., s. 325.

⁶⁸ KOŠICKÝ, Patrik. *Obete okupácie 1968. In Moc verzus občan. Úloha represie a politického násilia v komunizme*. Bratislava : ÚPN, 2005, s. 209-218.

Ústredným bodom počítačného politického krachu invázie bol však totálny neúspech myšlienky tzv. robotnícko-roľníckej vlády (t. j. bábkovej, kolaborantskej vlády), ktorá zaujímala v hierarchii hodnôt okupačných síl a ich domácich pomáhačov (tzv. zdravého jadra strany na čele s A. Indrom, D. Kolderom a V. Biľakom) absolútne najvyššiu pozíciu. Rôzne návrhy na jej zloženie stroskotali na nesúhlase tých, s ktorými sa najviac rátalo. Najprv ich odmietol L. Štrougal, ktorý nechcel rokovať o čomkoľvek, kým nebudú prepustení zatknutí československí predstavitelia na čele s A. Dubčekom; taktiež nechcel uznať žiadnu vládu bez O. Černíka. Potom vyslovil svoj názor aj prezident ČSSR L. Svoboda. Vyhlásil, že nemôže akceptovať nijaké iné ako ústavné riešenie situácie, t. j., že sa do vedenia strany a štátu musia vrátiť všetci riadne zvolení funkcionári, ktorí boli internovaní v ZSSR. Rozhodol sa tiež, že pôjde do Moskvy, kde zabezpečí nápravu situácie. V tomto momente sa idea „robotnícko-roľníckej vlády“ ocitla v prepadlisku dejín.

Práve sme naznačili, aký osud stihol popredných predstaviteľov KSC a zároveň aj reformy socializmu sovietskeho typu v ČSSR. Ráno 21. augusta ich v budove ÚV KSC zatkli sovietski výsadkári a ich „kompli-ci“ z radov Štátnej bezpečnosti. Jeden z nich dokonca vyslovil vetu: „*Zatýkam vás v mene robotnícko-roľníckej vlády vedenej súdruhom Indrom*“,⁶⁹ čo bol, pravda, neexistujúci vládny orgán. O dve hodiny neskôr A. Dubčeka spolu s O. Černíkom, J. Smrkovským, F. Krieglom, B. Šimonom a J. Špečkom previezli na pražské letisko, odkiaľ ich v noci odtransportovali najprv do poľskej Legnice a potom do ukrajinského Užhorodu. Odtiaľ ich potom odviezli do neďalekého komplexu horských chát, kde ich v nedôstojných podmienkach intenzívne strážili. Toto zatknutie a odvlečenie malo predstaviteľom Sovietskeho zväzu a spojeneckých krajín, ako aj kolaborantskej frakcii vo vedení KSC uľahčiť vytvorenie spomínanej robotnícko-roľníckej vlády. Ako sme videli, márne.

Medzi dominanty politického vývoja tesne po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa patrila aj mimoriadny XIV. zjazd KSC (tzv. vysočiansky), ktorý sa konal 22. augusta 1968 v jedálni závodu ČKD Elektrotechnika v Prahe – Vysočanoch. Žiaľ, kvôli celkovej hektickej situácii v ČSSR sa ho zúčastnilo len 50 až 70 slovenských delegátov

⁶⁹ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima ...*, c. d., s. 72.

z celkového počtu 1219 zúčastnených, čo sa stalo v blízkej budúcnosti zdrojom viacerých problémov. Na zjazde prijali niekoľko dokumentov, v ktorých sa obrátili na členstvo KSCĽ, zahraničných komunistov i na slovenských občanov. Ubezpečili ich, že z nastúpenej cesty reformiem nikdy nezídu. Hlavným bodom rokovania však bola voľba nového ÚV KSCĽ. Tu sa naplnili obavy konzervatívco, že šancu na opätovné zvolenie nebude mať ani 20 % jeho členov, zvolených v roku 1966 na XIII. zjazde KSCĽ. Zo 166 členov ÚV KSCĽ z roku 1966 bolo do 144-členného „vysočianskeho“ ÚV KSCĽ zvolených len 23, čo bolo iba 16 %. Nový ÚV KSCĽ bol teda zložený takmer so samých reformných komunistov.

Spomínaný politický neúspech z vojenského hľadiska ináč veľmi dobre zvládnutej invázie postavil sovietske vedenie pred najmenej populárny variant riešenia danej situácie: nastolenie priamej vojenskej vlády. To bolo preň neprijateľné nielen z ideologických, ale aj politických dôvodov, lebo celá akcia by vyzerala ako agresívne dobytie inej krajiny. Preto návštevu prezidenta L. Svobodu privítali, a to nielen formálne, ale aj fakticky: na letisku ho údajne čakala polovica politického byra ÚV KSSZ na čele s L. Brežnevom a potom sa viezol v otvorenej limuzíne medzi jasajúcimi zástupmi, ktorým prikázali zaplniť chodníky pozdĺž cesty. Aj A. Dubčeka a jeho zajatých druhov rýchlo previezli do Moskvy z ich zakarpatsko-ukrajinského väzenia, aby sa mohli zúčastniť rokovaní.

Rokovania medzi sovietskymi a československými predstaviteľmi v Moskve sa konali v podmienkach nepredstaviteľného politického nátlaku voči členom delegácie ČSSR. Azda stačí vyjadrenie jeho účastníka, vtedajšieho tajomníka ÚV KSCĽ Z. Mlynára, ktorý uviedol: *„Ludská situácia niektorých členov dubčekovského vedenia sa podobala skôr postaveniu ľudí vydieraných gangstrami, ako postaveniu členov štátnej delegácie pri politických rokovaníach“*.⁷⁰ Tomu potom zodpovedal aj ich výsledok, tzv. *Moskovský protokol*. Československej delegácii sa podarilo dosiahnuť, že v ňom nebola situácia v ČSSR označená za kontrarevolučnú a ani vojenská intervencia v ňom nebola explicitne spomínaná a ospravedlňovaná. Akčný program KSCĽ tiež nebol odsúdený ako revizionistický dokument a pobyt okupačných vojsk bol časovo limitovaný, pričom sa tieto vojská

---

⁷⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli...*, c. d., s. 247-248.

nemali miešať do vnútorných záležitostí ČSSR. Aj vedúci predstavitelia KSC a socialistického štátu mali zostať vo svojich funkciách a pokračovať vo svojej práci. Za určitých okolností by sa to mohlo považovať azda aj za úspech.

Pravda, v tomto dokumente boli aj iné ustanovenia, a tie už vonkoncom neboli – najmä z hľadiska politickej perspektívy – také pozitívne. Napríklad, predsedníctvo ÚV KSC v ňom vyhlasuje, „že tzv. *vysočiansky zjazd Komunistickej strany Československa ... je neplatný*“.⁷¹ Spomeňme si, že predovšetkým kvôli tomu sa udiala invázia spojeneckých vojsk do ČSSR. A aby bol základný zámer tohto opatrenia aj poistený, na inom mieste sa naši predstavitelia zaviazali, že „*nepripustia odstránenie z funkcií, alebo represívne opatrenia proti tým činiteľom ... strany, ktorí bojovali za upevnenie pozícií socializmu v krajine, proti antikomunistickým silám, za priateľstvo so Sovietskym zväzom*“,⁷² teda proti tzv. zdravému jadrú strany kolaborujúcemu so sovietskymi predstaviteľmi. Keď k tomu prirátame skutočnosť, že v blízkej dobe mali zo svojich funkcií vo vedení strany a štátu odísť poprední predstavitelia reformy socializmu, že sa mali okamžite ovládnuť oznamovacie prostriedky, že sa mala zastaviť činnosť spoločenských organizácií, ktoré boli garantom demokratizácie

(K 231, KAN, Dielo koncilovej obnovy a pod.), že v dočasnom pobyte okupačných vojsk v ČSSR bol „háčik“ v podobe formulácie „*keď pomínie ohrozenie vymožeností socializmu v Československu*“⁷³ (rozhodnutie o tom, kedy sa tak stane, bolo plne v rukách ZSSR), tak Moskovský protokol vytvoril excelentné podmienky na postupné odstraňovanie postulatov demokratizačného procesu a jeho protagonistov.

G. Husák sa derie k moci

Po okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy sa priam dramaticky zúžil priestor, v ktorom mohlo reformné vedenie KSC realizovať svoju moc a manévrouvaním čeliť vonkajším tlakom. Napriek tomu sa pokúsilo o akési „ústupové boje“, cieľom ktorých bolo v zmenenej politickej

⁷¹ Pozri bližšie VONDROVÁ, Jitka –NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/2, c. d.*, s. 271-274.

⁷² Tamže, s. 272.

⁷³ Tamže, s. 272, 274.

situácii zachrániť čo najviac z pojanuárových demokratických výdobytkov. Podľa vodcu československých reformných komunistov A. Dubčeka „naša situácia nebola beznádejná. Jestvovalo mnoho spôsobov, ako pokračovať v rezistencii. Avšak všetko záviselo od jednoty v našich radoch – hore medzi funkcionármi, i medzi českým a slovenským národom“.⁷⁴

A to bol „kameň úrazu“. Už na moskovských rokovaníach v dňoch 23. – 26. augusta 1968 sa ku konzervatívcom a reformným komunistom vo vedení KSC pridali „novotvar“, tzv. *realisti* (pôvodne reformisti), ktorí boli ochotní vyjsť sovietskym predstaviteľom v ústrety v mnohých zásadných politických otázkach. Zakladajúcimi členmi tohto zoskupenia boli G. Husák a L. Svoboda. A bol to práve G. Husák, do augusta 1968 neformálny vodca slovenských reformných komunistov, ktorý bol najväčšou prekážkou spomínaných ústupových bojov. A. Dubček opäť spomína, že bol presvedčený o možnosti nadviazať v KSC na konsolidačné májové plénum ÚV KSC a tak prekonať krízu. Hlavnou prekážkou pre toto jeho úsilie však vôbec nebol V. Biľak, „ten bigotný hlupák“, ako ho výslovne nazval, ale G. Husák, ktorý toto jeho úsilie cieľavedome torpédoval z pozície prvého tajomníka ÚV KSS.⁷⁵

G. Husák bol do tejto funkcie zvolený na mimoriadnom zjazde KSS 26. – 28. 1968. Práve na tomto zjazde sa mu podarilo splniť pranie sovietskych predstaviteľov a dosiahnuť legalizáciu výsledkov moskovských rokovaní, ich zakotvenie do politicko-mocenských štruktúr ČSSR, ako aj odmietnutie XIV. mimoriadneho (vysočianskeho) zjazdu KSC. Proti úsiliu A. Dubčeka o ústupové boje postavil svoje vlastné politické krédo: priam rigorózne dodržiavanie zásad Moskovského protokolu, pričom nestrpel nijaké politické lavírovanie s cieľom zachovania aspoň niektorých zásad reformy. Na zasadaní ÚV KSS 5. septembra 1968 v tejto súvislosti vyhlásil, že plnenie záväzkov Moskovského protokolu „nie je možné dajakou chytristikou, alebo dajakým podfukom“.⁷⁶ Pomocou svojich slovenských i českých „realistických“ stúpencov v ÚV KSS a ÚV KSC vytvoril silný blok, bez ktorého nebolo možné v československej politike

---

⁷⁴ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 220.

⁷⁵ REIMAN, Michal. Setkání s Alexandrem Dubčekem ve Vídni v listopadu 1988. *Soudobé dějiny* 1/2002, s. 142.

⁷⁶ SNA, f. ÚV KSS, zasadanie ÚV KSS 5. 9. 1968. *Referát prvého tajomníka ÚV KSS G. Husáka*, k. č. 1881.

takmer nič presadiť. V období od septembra 1968 do jari 1969 sa mu napokon podarilo vytvoriť na Slovensku skonsolidované politické prostredie, ktoré malo byť predobrazom neskoršej situácie v celej ČSSR.

Hlavným leitmotívom politických úsilí G. Husáka bolo zapáčiť sa svojou činnosťou sovietskym predstaviteľom a presvedčiť ich, že práve on je najvhodnejším kandidátom na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ. Neomylné cítil, že dni A. Dubčeka v tejto funkcii sú už spočítané. Preto im veľmi aktívne pomáhal pri odstavovaní najvplyvnejších mužov reformy z ich funkcií. Klasickým príkladom tejto činnosti bola kauza J. Smrkovského, predsedu Národného zhromaždenia ČSSR, ktorá sa odvíjala koncom roku 1968 a začiatkom roku 1969.

G. Husák, ktorý bol spolu s A. Dubčekom, L. Svobodom a O. Černíkom pozvaný na sovietsko-československé rokovania do Kyjeva 7. – 8. decembra 1968 – práve namiesto J. Smrkovského, si veľmi pozorne vy počul slová L. Brežneva: *„Netajíme sa tým, že nás poburuje činnosť Smrkovského, nikto z vás sa však neodhodlal volať ho na zodpovednosť“*. A potom, akoby očistom, venoval L. Brežnev pozornosť budovaniu federálnych orgánov od 1. januára 1969 – v zmysle ústavného zákona o československej federácii: *„Je veľmi dôležité, aby ste sa pri riešení kádrových otázok nedopustili chýb ..., pretože ak by ste sa ich dopustili teraz, budete ich potom omnoho ťažšie naprávať“*.⁷⁷ Okamžite pochopil, čo sa od neho očakáva...

Na zasadaní ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968 zrazu G. Husák upozornil, že všetky najvyššie štátne funkcie: prezident republiky, predseda vlády ČSSR i predseda Národného zhromaždenia sú v českých rukách a preto požadoval, aby sa táto nerovnováha riešila. Keďže pozícia prezidenta republiky L. Svobodu bola v tom čase neotrasiteľná a predsedu vlády ČSSR O. Černíka G. Husák zatiaľ nepovažoval za prekážku svojich ďalších plánov (a ani sovietski predstavitelia si nežiadali jeho hlavu), voľba odstúpenia padla na J. Smrkovského. Začiatkom januára 1969, po búrlivom odpore najmä českej občianskej spoločnosti, napokon J. Smrkovský kapituloval a predsedom Federálneho zhromaždenia sa stal Slováč P. Colotka. Práve v súvislosti s touto kauzou sa 16. januára 1969 v centre Prahy upálil študent J. Palach, na protest proti obnovovaným

⁷⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 4/3*. Brno : Doplněk, 1997, s. 217, 219.

totalitným politickým praktikám v ČSSR. Svoje skutočné politické záme-ry pritom G. Husák priznal už v záverečnom slove na spomínanom za-sadaní ÚV KSS 21. – 22. decembra 1968: „*Ja poviem otvorene ... nerobili by sme z tejto veci prestížnu otázku, keby išlo o súdruha ako je napríklad súdruh Svoboda, alebo niekto iný*“⁷⁸. A. Dubček, ktorý stál na čele slovenských emancipačných snáh už v období tzv. predjaria (1963 – 1964) a po januári 1968 bol dôsledným stúpencom federácie, to neskôr komentoval slova-mi: „*Husákovo bodnutie do chrbta znamenalo najhoršiu zo všetkých zrád v ob-dobí medzi augustom 1968 a aprílom 1969*“.⁷⁹ Politický vývoj má totiž vždy svoju hierarchiu hodnôt a v hierarchii hodnôt tejto konkrétnej situácie stála otázka obrany reformy socializmu vyššie ako národná otázka.

G Husák sa aj v nasledujúcich mesiacoch snažil vo všetkom vychá-dzať v ústrety sovietskemu vedeniu a aj naďalej formovať politickú situ-áciu na Slovensku tak, aby bola prototypom marxisticko-leninsky spravovanej socialistickej spoločnosti sovietskeho typu. Napokon dostal od L. Brežneva pozvanie na tajné a neoficiálne stretnutie 13. apríla 1969 na letisku v Mukačeve (podkarpatská Ukrajina), kde sa už predstavil ako horúci kandidát na prvého tajomníka ÚV KSČ. Treba zdôrazniť, že v rámci hľadania vhodného kandidáta na túto funkciu pozvali presne o mesiac skôr do Moskvy aj predsedu vlády ČSSR O. Černíka, no ten túto funkciu odmietol, lebo nedokázal akceptovať tvrdé normalizačné oparenia, ktoré podľa sovietskych predstaviteľov musel vykonať budúci prvý tajomník ÚV KSČ.⁸⁰ No G. Husák neváhal. Podmienky pre prijatie tejto funkcie boli iste kruté, zabezpečujúce návrat do pomerov pred ja-nuárom 1968, ba čo viac, pred aprílom 1963, no Husáková túžba po moci bola ešte krutejšia... Rozhovor medzi L. Brežnevom a G. Husákom v Mu-kačeve bola potom prísne utajovanou skutočnosťou a aj sám G. Husák o ňom informoval niektorých členov predsedníctva ÚV KSČ až začiat-kom sedemdesiatych rokov.⁸¹

Na zasadaní ÚV KSČ 17. apríla 1969 napokon A. Dubček na funkciu

---

⁷⁸ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 21. – 22. 12. 1968. *Záverečné slovo G. Husáka*, k. č. 1883.

⁷⁹ DUBČEK, Alexander. *Nádej zomiera posledná...*, c. d., s. 239.

⁸⁰ O. Černík to uviedol v rozhovore pre Komisiu vlády ČSFR pre analýzu udalostí v rokoch 1967 – 1970 (tzv. Menclová komisia) 19. januára 1990. Pozri DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969. Anatomie jedného mocenského zvratu*. Brno : Doplněk, 2006, s. 162.

⁸¹ PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava : Tatrapress, 1991, s. 123-124.

prvého tajomníka ÚV KSČ rezignoval a do tejto funkcie zvolili G. Husáka. Hlasovali za neho nielen jeho „realisti“, ale aj konzervatívci, ktorí sa nádejali, že takú róznu normalizačnú politiku, akú praktizoval na Slovensku, bude uskutočňovať aj v celoštátnom meradle a v tejto situácii sa im podarí opäť si vydoberť pozície, stratené po januári 1968. Reformátori zaňho hlasovali zasa preto, lebo boli presvedčení, že výmenou za určité ústupky Sovietskemu zväzu bude môcť aj naďalej pokračovať demokratický proces, i keď pomalšie a opatrnejšie. Verili, že G. Husák, pred augustom 1968 vodca slovenských reformných komunistov, pripustí názorovú toleranciu, urýchli konanie riadneho XIV. zjazdu KSČ, ako aj voľieb do zastupiteľských zborov a presadí tak pokračovanie aspoň obmedzených reforiem.

Nástup normalizačného vedenia KSČ

Tieto nádeje však začali zhasínať už mesiac po nástupe G. Husáka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. V úvode svojho referátu na zasadnutí ÚV KSČ 29. – 30. mája 1969 síce ešte stále zdôrazňoval potrebu pokračovať v januárovej línii KSČ, no tzv. *Realizačná smernica* prijatá na tomto fóre už jednoznačne signalizovala návrat k dogmatickému socializmu sovietskeho typu spreď apríla 1963. Táto smernica pozostávala z piatich bodov, ktoré predstavovali hlavné smery, ktorými sa mala uberať budúca normalizácia spoločenského života v ČSSR: 1. Obnovenie jednoty strany na principiálnych základoch marxisticko-leninského učenia. 2. Obnovenie vedúcej úlohy komunistickej strany v našej spoločnosti, osobitne v masových organizáciách Národného frontu. 3. Riešenie ťažkých ekonomických problémov tradičnými prostriedkami sovietskej socialistickej ekonomiky. 4. Upevnenie funkcie socialistickeho štátu, t. j. návrat k direktívnemu riadeniu všetkých sfér spoločenského života v duchu smerníc KSČ. 5. Riešenie našich vzťahov s bratskými komunistickými stranami Sovietskeho zväzu a ostatných socialistických krajín.⁸²

Po tejto jasnej demonštrácii úmyslov nového Husákovho vedenia KSČ došlo k poslednému veľkému vzopätiu sa občianskej spoločnosti v ČSSR proti nástupu „normalizácie spoločenského života“. Začalo sa to

---

⁸² VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír. *Komunistická strana Československa. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970, sv. 9/4*. Brno : Doplněk, 2003, s. 414-437, 468-477.

nevinne, na známom festivale populárnych piesní Bratislavská lýra v júni 1969, keď viaceré skladby prihlásené do súťaže svojimi metaforickými textami jednoznačne odsudzovali okupáciu ČSSR a potlačanie duchovnej slobody v našej krajine.⁸³ Pokračovalo to koncom júla 1969 vo Vysokých Tatrách počas medzinárodného výstupu mládeže na Rysy, keď sa obvyklý kultúrny program na Gerlachovských lúkach zmenil na vášnivú demonštráciu slovenskej a českej mládeže proti okupácii a začiatkom normalizácie, ktorú len s ťažkosťami potlačila polícia.⁸⁴ A napokon to vyvrcholilo v dňoch 18. – 21. augusta 1969 demonštráciami v celej ČSSR pri príležitosti 1. výročia okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy.

Prirodzene, prím hrala Praha, kde zasiahli aj obrnené vojenské transportéry a výstrelmi z nich boli usmrtení dvaja mladíci. Večer 21. augusta zasiahli aj motorizované vojenské jednotky, ktoré do Prahy prichádzali už od skorých ranných hodín. Nasadenie tankového pluku v Prahe, tankovej jednotky v Brne a ďalších vojenských oddielov v iných mestách bolo najväčším bojovým nasadením ČSLA v povojnovom období. Počas týchto nepokojov bolo usmrtených päť demonštrantov a jeden vojak zahynul počas presunov vojsk. Desiatky ľudí bolo ťažko a stovky ľahko zranených. Bol to najväčší otvorený odpor proti totalitnému režimu v Československu v celých jeho dejinách.⁸⁵

Po týchto brutálnych zásahoch proti demonštrantom Husákového vedenia KSČ pochopilo, že práve násilie je ten najsprávnejší prostriedok na nastolenie opätovného „poriadku“, na dosiahnutie vysnívaného cieľa – normalizovanej socialistickej spoločnosti. Preto hneď „zahorúca“, na druhý deň 22. augusta 1969, bez účasti radových poslancov, prijal predsedníctvo Federálneho zhromaždenia *Zákonné opatrenie č. 99/1969 Zb. o niektorých prechodných opatreniach na upevnenie a ochranu verejného poriadku*, ktoré malo zabrániť činnosti „protisocialistických živlov“. Ľudovo sa mu tiež hovorilo „obuškový zákon“. Podľa tohto zákona mohli byť demonštrujúci občania odsúdení do väzenia alebo na vysokú finančnú

---

⁸³ Pozri bližšie BÁLINTOVÁ, Lenka. Bratislavská lýra v kultúrno-politickom kontexte šesťdesiatych rokov 20. storočia. In *Historický časopis*, r. 52, 2004, č. 1, s. 78-84.

⁸⁴ Pozri bližšie SIKORA, Stanislav. *Po jari krutá zima...*, c. d., s. 178-179.

⁸⁵ BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968, 2. díl: počátky normalizace*. Praha : Parta, 1993, s. 74.

pokutu, mohli byť „vyhodení“ z práce alebo z vysokej školy, alebo zbavení svojej funkcie. A toto zákonné opatrenie, ktoré bolo tvrdým zásahom proti posledným zvyškom demokratizačného procesu, podpísali traja „muži januára“: prezident republiky L. Svoboda, predseda federálnej vlády O. Černík a napokon aj symbol „Pražskej jari“ A. Dubček...

Epilóg

V nasledujúcom roku sa napokon pristúpilo k najtragickejšiemu opatreniu prvej fázy normalizácie československej spoločnosti – k čistkám v KSČ. Ich konečné výsledky boli schválené na zasadaní ÚV KSČ 10. – 11. decembra 1970. Zatiaľ čo k prvému januáru 1970 bolo v KSČ 1 535 537 členov, v priebehu straníckych pohovorov bolo rozhodnuté nevydať legitimáciu 326 817 členom, t. j. 21,7 %.⁸⁶ Prirodzene, najviac bola postihnutá „pracujúca inteligencia“. Takýto postup musel mať zákonite za následok nedostatok kvalifikovaných síl, za ktorých nebola adekvátna náhrada. V niektorých krajoch sa jednalo až o 30 – 40 tisíc ľudí.⁸⁷ Aj G. Husák na zasadaní ÚV KSČ 10. – 11. decembra 1970 lamentoval, že „*takmer všade nám chýbajú ľudia*“. Sľuboval, že sa tento nepriaznivý stav bude riešiť, lebo „*žiadny režim nezahadzuje skúsenosti, vedomosti a talenty ľudí. Nemôžeme to ani my robiť, nemáme k tomu žiadne dôvody*“.⁸⁸ Zdá sa však, že nikto z prítomných nebral jeho slová ako vážny praktický a etický problém; väčšina diskutujúcich svorne vyhlasovala neúprosny boj pravicovo-oportunistickým a revizionistickým silám aj naďalej a do všetkých dôsledkov. Nakoniec sa paradoxne naplnilo varovanie R. Richtu z jeho slávnej knihy *Civilizácia na rózcestí*, že ten, kto vo vtedajšom bipolárnom svete nedokáže včas vyrovnať krok a vytvoriť podmienky pre úspešnú recepciu vedecko-technickej revolúcie, v súfaži dvoch spoločenských poriadkov neobstojí. Reštaurácia starých, nevykonných, v podstate stalinských hospodárskych metód a súčasná morálna likvidácia špičiek inteligencie boli vlastne jednými zo základných príčin pádu

⁸⁶ SNA, f. ÚV KSS, zas. ÚV KSS 18. 12. 1970. *Celkové výsledky výmeny straníckych legitimácií v KSČ (výťah zo správy ÚV KSČ)*, k. č. 1890.

⁸⁷ BÁRTA, Miloš – FELCMAN, Ondřej – BELDA, Josef – MENCL, Vojtěch. Československo roku 1968. 2. díl: počátky normalizace, c. d., s. 98.

⁸⁸ A ÚSD AV ČR. *Zápis ze zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa 10. – 11. prosince 1970*. Praha : 1970, č. D IV/36.

komunizmu v Československu i zániku sovietskeho bloku. Na tom istom zasadaní ÚV KSČ schválili aj dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*. Tento manifest neostalinizmu, ktorý dokonale falšoval novodobé dejiny Československa, bol potom dvadsať rokov mocnou hrádzou proti akémukoľvek pokroku vo všetkých oblastiach spoločenského života.

Summary

The "golden sixties". The political developments in Slovakia in the 60s of the 20th century

The study discusses political developments in Slovakia in the so-called "golden sixties" – a period of certain cautious liberalization trends culminating in the 1968 attempt to reform the Soviet-style socialism in the former Czechoslovakia. To understand why there still remains such a lasting intensive remembrance of this time, one must realize it was then that the citizens of Czechoslovakia could briefly feel the whiff of freedom and democracy, after the tragic 50s characterized by brutal political oppression and social engineering, destroying all the previous material and spiritual infrastructure. This paper attempts to assess the causes of this social phenomenon – of the liberalization of Slovak social system in the years 1963 – 1967 (the so-called „Before spring“), the course of the attempt to reform socialism in Czechoslovakia in 1968 and its distinctive features in Slovakia, as well as the onset of "normalization" of social system in Czechoslovakia and Slovakia, first after the occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact troops in late August 1968, but especially after Mr. G. Husak became first Secretary of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia in mid-April 1969. The above-mentioned Soviet-style normalization of socialism in Czechoslovakia then caused an incredible moral and political marasmus which resulted in a deadlock stagnation of political, economic, social and spiritual life of society. From this lethargy was then Czech and Slovak Society roused only by the time of "Velvet Revolution" in November 1989.

Slovenská a česká spoločnosť v kontexte ľudských a občianskych práv a slobôd (1985 – 1991)*

JOZEF ŽATKULIAK

Historický ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Ľudské a občianske práva a slobody zohrali vo vývine slovenskej a českej spoločnosti v 20. storočí významnú úlohu. Zvlášť na prelome 80. a 90. rokov, kedy nastal pád posttotalitného systému a nastúpil demokratický spoločenský systém. Pre Česko-Slovensko a ďalšie krajiny strednej Európy (Maďarsko a Poľsko) došlo k priaznivej zmene medzinárodných podmienok a vzrastala váha helsinského procesu. A nešlo len o záujem či nezáujem občanov o spoločensko-politické dianie, ale aj o ich vnímanie práv a slobôd v každodennom a verejnom živote. Napokon svoje miesto tu mala náprava zdeformovaného federatívneho usporiadania Česko-Slovenska, keď národné práva tvorili dôležitú súčasť ľudských a občianskych práv a slobôd.

Slovenská a česká spoločnosť od roku 1985 očakávala, že sa podľa sovietskeho vzoru prikróčí k demokratizačným zmenám a perestrojka a glasnosť najvyššieho sovietskeho predstaviteľa Michaila S. Gorbačova prinesie zlom v normalizačnej politike normalizačného režimu. Stúpala záujem o sovietske noviny a časopisy a nastal názorový a postojový pohyb vo vnútri komunistickej strany (KSČ/KSS). Sovietsky prestavbový smer bol však pre jeho predstaviteľov strany nevýhodným, keď sa skôr starali o udržanie svojich pozícií, založených na línii so začiatku 70. rokov. No politika Sovietskeho zväzu a konkrétne Gorbačovove vyjadrenia neprinesli rehabilitáciu „socializmu s ľudskou tvárou“ z roku 1968 a sovietske vedenie tvrdilo, že na jeho hodnotení „netreba nič meniť“.¹ Politika „glasnosti“ však uvoľnila priestor pre záujem občanov o medzinárodné

---

* Štúdiá bola vypracovaná v rámci grantu VEGA HÚ SAV č.2/0104/13 Slovensko po roku 1968. Cez mráz normalizácie k samostatnej Slovenskej republike a demokracii.

¹ BARNOVSKÝ, Michal. Sovietska „perestrojka“, vedenie KSČ a Iavicové opozičné prúdy. In *Cesty k novembriu 1989: Aktivity Alexandra Dubčeka: Zborník zo seminára pri príležitosti 10. výročia Novembra 1989*. Ed. Ivan Luluha. Bratislava: Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Nová Práca, 2000, s. 10.

dianie a pre riešenie ľudských práv a slobôd, ktoré sa v normalizačnej politike strany často obchádzalo či nepripúšťalo.

Východ a Západ však z viacerých príčin menil prístup k riešeniu problémov medzinárodnej spolupráce. V rámci helsinského procesu jednotlivé krajiny zvyšovali aktivity, reagujúc na medzinárodnú situáciu na *Štockholmskej konferencii o opatreniach ku zvýšeniu bezpečnosti a dôvery v Európe* o vojensko-politických a vojensko-technických opatreniach na zmiernenie studenej vojny.² Na stretnutí ministrov zahraničných vecí účastníckych štátov Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe (KBSE) v Helsinkách v auguste 1985 štáty Severoatlantickej aliance (NATO) považovali dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd za vážnu podmienku na zlepšenie vzťahov s krajinami Varšavskej zmluvy. Obe rokovania konkretizovali vojenské opatrenia v spolupráci zmluvy a NATO.³

Kým Michail Gorbačov na rokovaníach s americkým prezidentom Ronaldom Reaganom v novembri 1985 v Ženeve diskusiu o ľudských právach v Sovietskom zväze odmietal, v Reykjavíku v októbri 1986 už s ňou súhlasil. Napokon podmienky k tomu stanovil už helsinský Záverečný protokol *Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe* (KBSE) dňa 1. augusta 1975, ktorý sa opieral o ciele a zásady *Charty Organizácie spojených národov* (OSN) a jej *Všeobecnú deklaráciu ľudských práv*,⁴ i keď príliš všeobecné ustanovenie protokolu o nezasahovaní do vnútorných záležitostí štáty obidvoch blokov využívali ako nástroj proti kritike druhej strany s ďalším argumentom, že sa tu jedná práve o rešpektovanie vnútornej suverenity štátu.⁵ Protokol, ktorý podpísal prezident ČSSR a gene-

---

² KREJČÍ, Oskar. *Mezinárodní politika*. Praha : Victoria Publishing, 1997, s. 62 - 84.

³ Archiv Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky (A ÚSD AV ČR), fond (f.) Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (A ÚV KSČ), Predsedníctvo (P) ÚV KSČ 1985 – 1989, zasadanie 6. 2. 1985, krabica (kr.) 1, signatúra (sign.) PÚV/1, Informace o průběhu a výsledcích jednání stockholmské konference v roce 1984. Tamže, zasadanie 4. 9. 1985, kr. 2, sign. PÚV/22, Informace o setkání ministrů zahraničních věcí účastnících států KBSE v Helsinkách ve dnech 10. července – 1. srpna 1985. Tamže, zasadanie 22. 1. 1986, kr. 3, sign. PÚV/43, Informace o průběhu jednání stockholmské konference.

⁴ *Mezinárodní dokumenty o lidských právech a humanitárních otázkách*. Praha : Melantrich, 1989, s. 7 - 12.

⁵ JIČÍNSKÝ, Zdeněk. *Charta 77 a právní stát*. Brno : Doplněk, 1995, s. 140 a nasl.

rálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák,⁶ bol však kľúčový vo viacerých oblastiach. Stanovil princípy právnej rovnosti, slobody a politickej nezávislosti záväzkov preberajúcich štátov, rovnoprávnosti a práva národov na sebaurčenie a značný priestor sa venoval ľudským právam a slobodám (úcta k ľudským právam a základným slobodám vrátane slobody myslenia, svedomia, vierovyznania atď.). Ďalej protokol vychádzal z nepoužitia sily alebo hrozby silou inému štátu, neporušiteľnosti ich (povojnových) hraníc a územnej celistvosti. Až pod vplyvom podpísania protokolu, schválilo federálne zhromaždenie *Medzinárodný pakt OSN o občianskych a ľudských právach* a *Medzinárodný pakt OSN o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach*.⁷

Gustáv Husák, na návšteve východného Berlína v novembri 1985 vyjadril podporu „konštruktívnym stanoviskám sovietskej strany“,⁸ ako aj na jej zahraničnej politike. Aj samotný Gorbačov musel rešpektovať od roku novembra 1986 začínajúce rokovania následnej schôdzky *Konferencie o bezpečnosti a spolupráce v Európe* vo Viedni a helsinský proces zasadiť do rámca sovietskej medzinárodnej politiky a dbal o to, aby sa nespochybňovali závery konferencií spojeneckých veľmocí z Jalty a Postupimi. Gorbačov sa zamerl na spoluprácu s Česko-Slovenskom v hospodárskej a vedecko-technickej oblasti, ktorá podľa Husáka, pri jeho návšteve v Moskve, vychádzala „z kontinuity programu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti“. Zároveň sa mal stať súčasťou zápasu socialistického spoločenstva „na obrane míru a odvrátení imperialistickej hrozby“.⁹ To bol jeho slovník ešte v júni 1985, keď tvrdil, že treba urýchliť dynamiku sociálno-ekonomického rozvoja, ktorá však v skutočnosti naberala spätný chod, a zároveň trvať na názorovej jednote spoločenstva v zahraničnej politike.

---

⁶ Národní archiv České republiky (NA ČR), f. ÚV KSČ 1945 – 1989, Kancelář generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka, kr. 826.

⁷ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.snem.cz/eknih/1971fs/slsn/stenoprot/020schuz/s020015.htm, FS ČSSR 1971 – 1976, 20. schůze, část 15/35.

⁸ Citované DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha : Centrum pro ekonomiku a politiku, 2002, s. 79.

⁹ A ÚSD AV ČR, f. ÚV KSČ 1985 – 1989, zasadanie predsedníctva ÚV KSČ 5. 6. 1985, kr. 1, sign. PÚV/15.

Z iného pohľadu vnímal sovietsku prestavbu Alexander Dubček, ktorý ju považoval za medzinárodnú príležitosť k vráteniu politickej cti postihnutým pre reformy z roku 1968. Keď mu dal *L'Unita*, časopis talianskych komunistov priestor v januári 1988, zhrnul, že: „*odstup od r. 1968 aj vývoj za posledných 20 rokov v ZSSR aj v iných socialistických krajinách jednoznačne potvrdil, že socializmus už naďalej neznesie stereotypnosť, šablónu, strnulosť, dogmatizmus, sektárstvo, že sa musí obrodzovať, prebudovávať v súlade s novými nástojčivými potrebami.*”¹⁰ Uviedol, že potlačenie reforiem roku 1968 a postihnutie asi jeden a pol milióna ľudí malo vážne negatívne dôsledky na slovenskú a českú spoločnosť. Tento faktor zohral dôležitú rolu v spoločenskej, politickej a postojovej diferenciacii slovenskej a českej spoločnosti v druhej polovici 80. rokov. Sociálnopolitická situácia sa komplikovala a nastávala demoralizácia režimu.

Sviečková manifestácia veriacich v marci 1988 na *Hviezdoslavovom námestí* v Bratislave sa stal jedným z najvýraznejších a najväčších prejavov odporu proti normalizačnej politike v Česko-Slovensku do novembra 1989 za dodržiavanie ľudských práv a náboženských slobôd.¹¹ Patria medzi udalosti, ktorými sa Bratislava zaradila k spoločenskému pohybu v Prahe (*Palachiáda* v januári 1989), Varšave a Budapešti. František kardinál Tomášek, pražský metropolita, sa v liste predsedovi federálnej vlády Lubomírovi Štrougalovi vyjadril ku kríze medzi katolíckou cirkvou a štátom takto: „*Dosavadní církevní politika může pokračovat jen za cenu násilí. Násilí ovšem krizi neřeší, ale prohlubuje. Katolíci jsou si vědomi svých práv, budou je dále požadovat a jsou odhodláni přinášet oběti...Jsme připraveni ke skutečnému dialogu o zásadním řešení postavení církve v našem státě.*”¹²

No najmä konzervatívni normalizátori sa stavali, oproti viacerým

---

¹⁰ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii* Prejavy, články a rozhovory vyber 1963 – 1992. Bratislava : Historický ústav SAV a Spoločnosť Alexandra Dubčeka vo vyd. Veda, 2002, s. 270.

¹¹ ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania: Sviečková manifestácia – 25. marec 1988*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 1998.

¹² SUK, Jiří – JANIŠOVÁ, Milena – PREČAN, Vilém (eds.). *Hlasy občanské společnosti 1987 – 1989: Výběr z textů a dokumentů*. Studijní materiály, Sešit 3. Praha: Československé dokumentační středisko - ÚSD AV ČR, 1999, s. 30 - 31. K situácii v cirkvách PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie: Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava : Veda, 2004, s. 144 a nasl.

už odstaveným centristom Husákovho krídla vo vedení KSČ (Lubomír Štrougal, Peter Colotka a ďalší), proti pre reformnému daniu v Poľsku na čele so Solidaritou Lecha Walesa,¹³ ako aj proti maďarskému dialógu medzi maďarskými liberálnymi politikmi a ekonómami i dôslednejšiemu riešeniu náboženských slobôd a cirkevnej otázky a najmä proti reforme politického systému.¹⁴ Konzervatívny ideológ Vasil Biľak z vedenia KSČ, ktorý mal v kompetencii ideológiu a zahraničné vzťahy, nedokázal prekonať svoj odmietavý postoj k otázke ľudských práv nastolených na rokovaní KBSE vo Viedni a odišiel z niektorých politických funkcií v roku 1988. Bolo zaujímavé, že ho ešte v júli 1988 predsedníctvo ÚV KSČ poverilo spolu s konzervatívnym a nacionalistickým generálnym tajomníkom ÚV KSČ Miloušom Jakešom plnením stanoviska k návrhu Sovietskeho zväzu k humanitárnym otázkam z viedenských rokovaní.¹⁵ Medzinárodnú agendu vo vedení KSČ prevzal po Biľakovi prijateľnejší Jozef Lenárt. Ďalší konzervatívny ideológ Ludovít Pezlár, ktorý zaujal tvrdý postoj voči veriacim na ich *sviečkovej manifestácii* v Bratislave v marci 1988, bol odvolaný z vedúcich funkcií v KSS. Naproti tomu tiež tvrdý normalizátor Matej Lúčan, ktorý mal okrem iného na starosti školské a vedecké styky so zahraničím, diplomatické rokovania s Vatikánom a oblasť ľudských práv a slobôd, sa vo funkcii podpredsedu federálnej vlády udržal až do novembra 1989. Podobne ako normalizátor Karel Hoffman či Viliam Šalgovič, ktorý naďalej ovládal SNR. Ministra zahraničných vecí Bohuslava Chňoupeka nahradil síce politicky málo ambicióznym Jaromír Johanés, ale ministerstvo viac-menej ovládali Biľakovi stúpenci.¹⁶

Naproti postojom konzervatívcov *Československé Hnutie za občiansku slobodu* (HOS, zo Slovenska Ján Čarnogurský, Milan Šimečka, Hana Ponická, Miroslav Kusý, Jozef Jablonický, Viktor Trstenský a ďalší) vydalo

¹³ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku a Historický ústav SAV, 1999, s. 220 a nasl.

¹⁴ DURMAN, Karel. *Útěk od praporů Kreml a krize impéria 1964 - 1991*. Praha : Karolinum, 1998, s. 343.

¹⁵ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, P ÚV KSČ, zasadanie 1. 7. 1988, kr. 12, sign. PÚV/288, Stanovisko predsedníctva ÚV KSČ k návrhu ZSSR k humanitárnym otázkam na viedenských rokovaníach.

¹⁶ Porovnaj RYCHLÍK, Jan. *Česi a Slováci ve 20. století: Spolupráce a konflikty 1914 – 1992*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů vo vyd. Vyšehrad, 2012, s. 550, 559 - 560.

15. októbra 1988 v Manifeste *Democracii pro všechny*,¹⁷ zdôraznilo nevyhnutnosť obnovy právneho poriadku a odmietlo zakotvenie pyramídy moci v podobe vedúcej úlohy KSČ v jej návrhu ústavy. Podľa hnutia táto mala zaručiť všetkým občanom rovnosť pred zákonom a všetky základné občianske práva, ako aj zaviesť inštitút referenda o niektorých otázkach závažného celospoločenského významu a zriadenie ústavného súdu. Neskôr, v decembri 1988, spolu s ďalšími nezávislými iniciatívami, žiadalo všeludovú diskusiu o novej ústave. Hlasy nezávislých iniciatív silneli za prispenia vysielaní Slobodnej Európy či Hlasu Ameriky.¹⁸

Podľa výskumu verejnej mienky z februára 1989, ktorá naznačovala nevyhnutnosť reformy politického systému (v ČSR 1321 respondentov, SSR 593), sa zistilo, že len 34 % opýtaných vedela presne vymedziť pojem Národný front, i keď polovica súhlasila o jeho príspevku k „*prehĺbeniu demokratizácie života spoločnosti*“. Na druhej strane až 35 % opýtaných tvrdilo, že Národný front svoje funkcie neplnil. Zvlášť varujúce bolo, že 41 % opýtaných sa vyslovilo, že Národný front „*neprispeva k obohacovaniu oprávnených záujmov a slobôd pracujúcich*“. Časť občanov videla východisko v oživení NF a v jeho úpravách, aby sa využili (51 % respondentov) „demokratické“ prvky v politickom systéme. Na otázku „*Do národného frontu by sa mali zaradiť i organizácie, ktoré nesúhlasia s oficiálnymi názormi*“ (Charta 77, Výbor na obranu nespravodlivo stíhaných, Demokratická iniciatíva, Hnutie za občiansku slobodu, Skaut, Klub angažovaných nestranníkov atď.), rozhodne súhlasilo 20 % respondentov, skôr súhlasilo 18%, skôr nesúhlasilo 14 % a rozhodne nesúhlasilo 13 %.¹⁹

Určitý pohyb v poňatí Národného frontu narážal v praktickom uplatňovaní na občianskoprávne či trestné predpisy, ktoré boli okrem iného v rozpore s ochranou ľudskej dôstojnosti.²⁰ Nerešpektoval sa Kantov imperatív o rešpekte k ľudskej dôstojnosti, i keď treba zohľadniť, že

---

¹⁷ HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.). *Hnutí za občanskou svobodu 1988 – 1989: Sborník dokumentů*. Praha : ÚSD AV ČR v nakl. Maxdorf, 1994, s. 25 - 31.

¹⁸ MARUŠIAK, Juraj. Nezávislé iniciativy na Slovensku v rokoch normalizácie. In PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNY, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku: Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, Historický ústav SAV a a Katedra politológie FF UK, 1999, s. 54 - 75.

¹⁹ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 13. 4. 1989, sign. PS-116, Zápis č. PS/2, Názory občanov na postavenie NF v súčasnom období, s. 11.

²⁰ O jej význame HABERMAS, Jürgen. *K ustanovení Evropy*. Praha : Filozofia, 2013, s. 16 - 40.

zápas o ľudské a občianske práva rozhodne nebol jednoduchý. Ich problematika prekračovala hranice jednotlivých európskych štátov v helsinskom procese v akomsi Tonbeeho či Schumanovom poňatí. Pritom kodifikácia (aj v Česko-Slovensku) ľudských a občianskych práv sa mohla naplňať v priamej závislosti od spoločenského (posttotalitného) systému a jeho politicko-štátnych štruktúr,²¹ ktoré sa samozrejme držali oficiálnej ideológie.

V dokumente Demokratickej iniciatívy *Helsinská iniciatíva k demokratizácii a vytvorenie právneho československého poriadku* z 26. mája 1989 sa uviedlo, že režim sa nedokázal vyrovnáť so záväzkami z viedenského stretnutia KBSE a odmietla sa oprávnenosť rozhodovať o novej ústave zhora naoktrojovanou komisiou či nedemokraticky zvoleným federálnym zhromaždením. V dokumente sa zvýraznilo dosiahnutie parlamentnej demokracie s politickým pluralizmom, usporiadanie slobodných volieb a ustanovenie základných ľudských práv a slobôd. Štát mal podľa iniciatívy „zajišťovať na svém území každému, kdo spadá pod jeho jurisdikci, lidská práva a základní svobody bez jakéhokoliv rozdílu ať jde o rasu, barvu pleti, pohlaví, jazyk, náboženství, politické či jiné přesvědčení, národnostní nebo společenský původ, majetkové poměry, místo svého narození nebo jiné okolnosti“.²² Demokratická iniciatíva viazala zmenu pomerov na čo najskoršie prijatie novej ústavy, ktorá sa mala stať celospoločenskou záležitosťou. Verejná diskusia sa mala vzťahovať aj na základné ľudské práva a slobody, ako aj na uplatnenie referenda.

Dôraz na vznik demokratického spoločenského zriadenia kládlo aj *Hnutie za občiansku slobodu*, keď 26. júna 1989 predložilo dokument *Princípy novej ústavy*.²³ Podobne sa vyjadrila *Charta 77*, ktorá priamo žiadala zrušenie „ústavně kanonizované vedoucí úlohy strany“,²⁴ ako nevyhnutnej

---

²¹ V návrhu nových stanov KSCŠ sa vylučovali v nej rôzne oportunistické, revizionistické, sektárske, dogmatické frakcie, lebo boli nezlučiteľné s jednotou strany a s princípom demokratického centralizmu. NA ČR, A ÚV KSCŠ, f. Komise ÚV pro otázky vnitřního života strany, sign. VŽS-146, zasadanie 25. 5. 1989.

²² HLUŠIČKOVÁ, Růžena – OTÁHAL, Milan (eds.). *Čas Demokratické iniciativy 1987 – 1990: sborník dokumentů*. Praha: Nadace Demokratické iniciativy pro kulturu a politiku, 1993, s. 131-138.

²³ ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2009, s. 92.

²⁴ PREČAN, Vilém (ed.). *CHARTA 77. 1977 – 1989: Od morální k demokratické revoluce*. Doku-

podmienky pre obnovu občianskej spoločnosti, pluralitného systému a právneho štátu. Kritizovala vymedzené poňatie Národného frontu, ktorý ostáva v područí komunistickej strany a vylučuje seba organizáciu spoločnosti, ktorá nemá dostatok priestoru na prejavenie svojej vôle vo volebnom systéme.

Štátne a politické orgány predsa len prišli v rámci kampane na rozšírenie socialistickej demokracie s návrhom na úpravy volebného systému, v ktorom, podobne ako predpokladal návrh už z roku 1968, by sa vytvorili viac mandátové volebné obvody s počtom kandidátov prevyšujúcich počet mandátov tak, aby volebné právo celkovo reprezentovalo občanov. Napriek obmedzeniam, Národný front mal zahrňovať tvorivé zväzy, spolky a ďalšie masové organizácie, ktoré v ňom dovtedy neboli, resp. sa považovali dovtedy za politicky nepotrebné. Kandidátske listiny by sa tak rozšírili o kandidátov mimo Národného frontu.²⁵

Právna a ideologická komisia ÚV KSČ na spoločnom zasadnutí pre-rokovala v máji 1989 materiál *Právne a ideologické aspekty realizácie výsledkov Viedenskej následnej schôdzky KBSE*. Materiál si kládol za cieľ zhodnotiť základné otázky vzťahu právneho poriadku a medzinárodných záväzkov čs. štátu. Pripomenulo sa v ňom, že: „Socialistické pojetí lidských a občanských práv je založeno na principiálním souladu mezi záujmy jednotlivce a celé společnosti, v níž je odstraněno vykořisťování a jsou odstraněny antagonistické vykořisťovatelské třídy.“²⁶ V procese tvorby je v socialistických krajinách „konceptia socialistického právneho štátu“ s cieľom vytvárania foriem zastupiteľskej a priamej demokracie. V materiály sa konštatovalo, že právny poriadok je v súlade s medzinárodnými záväzkami v oblasti ľudských práv v zmysle dokumentov OSN a záverečného aktu z Hel-sínk, začínajúc od *Všeobecnej deklarácie ľudských práv* a paktov OSN z roku 1966 o politických a ďalších právach, čo sa odkláňalo najmä v 50. rokoch a po auguste 1968 od skutočnosti. Navyše návrhy zákonov o ľudských

---

mentace. Praha : Bratislava : Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenberg – Archa, 1990, s. 374.

²⁵ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Komise ÚV KSČ pro politický systém, zasadanie 1. 12. 1988, Zápis č. PS/1, bod 1: Zameranie komisie a námety pre jej rokovanie, sign. PS-69/24, bod 2: Návrh na zdokonalení systému všeobecných voleb, včetně případné úpravy volebních zákonů, sign. PS-68.

²⁶ NA ČR, A ÚV KSČ, f. Právní komise ÚV KSČ, sign. PK-133/24, zasadanie 16. 5. 1989, Obecná část, s. 1.

a občianskych právach sa len pripravovali.

Odpoveďou na vnútropolitickú situáciu sa stala výzva *Niekoľko viet*, ktorej signatári (Stanislav Devátý, Václav Havel, Ján Čarnogurský, Milan Kňažko a ďalší) neváhali pomenovať vnútropolitickú situáciu v Česko-Slovensku pravým menom. Upozornili na hrozbu spoločenskej krízy, z ktorej politická moc nemôže vyjsť bez predloženia účtu pred spoločnosť za porušovanie ľudských práv a slobôd, za obmedzovanie slobody zhromažďovania, náboženských slobôd, politickú manipuláciu médií, ako aj za pokrivenie pohľadu na reformný proces roku 1968.²⁷ Výzva nadobudla masový charakter, keď ju zanedlho podpísalo asi 40 tisíc občanov.

Vo výskume verejnej mienky, v ktorom bola otázka „do akej miery sa zabezpečovali ľudské práva a slobody roku 1989“, odpovedalo 9 % respondentov, že úplne (ČSR 10 a SSR 8 %), z väčšej časti 32 % (ČSR 30 a SSR 38 %), z menšej časti 34 - 33 % respondentov, vôbec nie 16 % (ČSR 18 a SSR 11 %) a nevedelo posúdiť zhodne 9 % respondentov. Situáciu najviac kriticky hodnotili robotníci (54 %), mládež (53 %), respondenti s vysokoškolským vzdelaním (60 %) a obyvatelia veľkých miest (63 %). K pozitívnemu zabezpečeniu ľudských práv sa prikláňali skôr starší občania 47 %, roľníci 59 % a obyvatelia malých lokalít 65 %.²⁸

Výskum akoby napovedal postojom viacerých západných štátov na parížskej konferencii KBSE (30. mája do 23. júna 1989 k výročiu *Deklarácie práv človeka a občana* z roku 1789). Na konferencii kritizovali ministri zahraničných vecí Veľkej Británie, USA, Holandska, Rakúska, Talianska a Švédska čs. federálnu vládu za nedodržiavanie medzinárodných záväzkov v oblasti ľudských práv a občianskych slobôd (socialistické štáty zase vzniesli kritiku voči západným štátom). Sovietsky minister zahraničných vecí Eduard Ševardnadze sa na konferencii vyjadril okrem iného k jej „ľudskej dimenzii“, keď jednou z najdôležitejších otázok bolo svedomité plnenie záväzkov, ktoré prevzali účastníci celoeurópskeho procesu,

---

²⁷ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko: Chronológia a dokumenty (1985 – 1990)*, s. 290-291.

²⁸ Celkove prevládala nespokojnosť s politikou KSČ (60 % respondentov). In VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socializmu před 17. listopadem 1989 : Analýza výsledků výskumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Edice Historia Nova. Praha: ÚSD AV ČR - Maxdorf, 1994, s. 40, 44.

čo platilo aj o Sovietskom zväze v oblasti ľudských práv a slobôd. Znamenalo to posun v postojoch sovietskej politiky, keď: „*Pozerajme sa na slobodu človeka – hlavnú dimenziu jeho života – ako na mnohostranný pojem. Jednou jeho súčasťou je slobodná voľba politického a spoločenského zriadenia a spôsobu vlastnej národnej a štátnej organizácie*“.²⁹ Minister zahraničných vecí Jaromír Johanes pritom tvrdil, že vláda ČSSR systematicky pristúpila k plneniu výsledkov viedenských rokovaní. Súčasne spomenul prípravu novely volebného, petičného a tlačového zákona, úpravy v oblasti cirkví a náboženského vyznania, trestného zákonodarstva, cestovania občanov do zahraničia apod.

Predsedníctvo ÚV KSČ však neadekvátne reagovalo na zložitú spoločenskú situáciu. Dňa 29. septembra 1989 pri „kabinetnom“ prerokovaní kompletného návrhu Ústavy ČSSR, ČSR a SSR (tzv. trojjedinej ústavy) schválilo harmonogram všeľudovej diskusie k návrhu ústavy, ktorú mal schváliť zjazd KSČ (predpokladal sa termín konania máj 1990). Avšak o návrhu novej ústavy sa oboznámila verejnosť, ba ani poslanci zastupiteľských orgánov. Navyše práve návrh novej ústavy svojím profilom, potvrdzujúcim hierarchiu a centralistickú štruktúru politickej a štátnej moci posttotalitného systému, pôsobila proti reformne (proti predstavovo), ako aj proti náprave deformácií v česko-slovenskej federácii a v postavení národných republík.³⁰ Predkladateľ návrhu ústavy federálny minister Marián Čalfa okrem iného tvrdil, že ČSSR je právnym štátom, bez ohľadu na politické tlaky okolo petície *Niekoľko viet*.

V návrhu ústavy sa predsa len pristúpilo na niektoré demokratické zmeny, aj to dosť pod vplyvom helsinského procesu. V hlave prvej návrhu ústavy o spoločenskom zriadení sa vychádzalo z toho, že zdrojom všetkej moci je ľud. Najdôležitejšie otázky celospoločenského významu by sa predkladali občanom k posúdeniu formou verejnej diskusie. ČSSR sa vyhlasovala za právny štát, ktorý sa riadi zvrchovanosťou ústavy a zákonov. Články 37 až 46 obsahovali sociálne práva, 47 až 53

---

²⁹ *Pravda*, 1. 6. 1989, s. 6.

³⁰ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo ÚV KSČ, kr. 17, sign. PÚV/498, zasadanie 29. 9. 1989, Návrh Ústavy Československé socialistickej republiky, České socialistickej republiky a Slovenské socialistickej republiky. Tiež ŽATKULIAK, Jozef. Príprava novej ústavy v druhej polovici 80. rokov. In BYSTRICKÝ, Valerián – KOVÁČ, Dušan – PEŠEK, Jan a kol. *Kľúčové problémy moderných slovenských dejín 1948 – 1992*. Bratislava : Veda, 2012, s. 357-358.

politické práva (sloboda tvorivej vedeckej, technickej a umeleckej činnosti, združovacie právo, sloboda zhromažďovania). Ohľadom osobnej slobody sa pristúpilo na právo občana obrátiť sa na súd, aby preskúmal zákonnosť rozhodnutia správneho orgánu, na právo ochrany občana, pokiaľ ide o jeho osobný a rodinný život, česť, dôstojnosť a meno, ďalej sa zahrnula nedotknuteľnosť osoby občana, prezumpcia nevinoty. Články 60 a 61 upravovali podmienky domovej prehliadky a listového tajomstva.

Zaujímavý bol článok 62 o zaručení slobody pohybu a pobytu občanov. Občania mali právo slobodne sa pohybovať a voliť miesto pobytu na celom území ČSSR, ako i právo slobodne vycestovať s úmyslom zdržovať sa dočasne či trvale v cudzine s právom slobodného návratu do vlasti. Články 63 až 65 upravovali práva národnostných menšín (na kultúrny rozvoj, právo na vzdelanie v ich jazyku, ktorý možno používať v úradnom styku v oblastiach obývaných príslušnou národnostnou menšinou, zákaz všetkých foriem nátlaku smerujúcich k odnárodňovaniu, rozniecovanie národnostnej a rasovej nenávnosti atď.). Článok 66 zakazoval rozniecovanie náboženskej neznášanlivosti, pričom sa zaručovala sloboda svedomia a vyznania (slobodný prejav náboženskej viery). Články 67 až 72 vymedzovali povinnosti občanov, napríklad občania mali prispievať k tvorbe a ochrane životného prostredia, ochrane zdravia, prírodného bohatstva, historických a národných kultúrnych pamiatok krajiny.

Návrh tzv. trojjedinej ústavy však nereflektoval základnú skutočnosť, že na konci 80. rokov viaceré javy poukázali na vnútornú diferenciaciu slovenskej a českej spoločnosti. Vedenie komunistickej strany fakticky už nedokázalo patrične osloviť spoločnosť, navyše v čase krízovej ekonomickej stagnácie a sociálnej nivelizácie. Člen vedenia KSČ Jozef Lenárt sa na porade tajomníkov ústredných výborov komunistických a robotníckych strán v bulharskej Varne na konci septembra 1989 vyjadril, že časť západných kruhov prejavuje realistické postoje s prebiehajúcimi procesmi v socialistickom spoločenstve, no iná časť vyjadruje nádej na rozklad socializmu a na zmenu politickej európskej mapy. Preto má rozhodujúci význam posilnenie socializmu a prechod k „zreľšiemu modelu socialistickej spoločnosti“, ktorý by zodpovedal dosiahnutej „technologickej a kultúrnej úrovni ľudskej civilizácie“, a zároveň ukázal prednosti socializmu (Treba pripomenúť, že aj Západ musel riešiť rad hospodárskych

a sociálnych problémov.). Podľa Lenárta tomu zodpovedá široký proces prestavby a demokratizácie v Česko-Slovensku a rozširuje sa poňatie Národného frontu. Tvrdil, že väčšina občanov stojí na pozíciách socializmu (ako spoločenského systému) a no zároveň aj to, že podporuje vnútornú a zahraničnú politiku strany a štátu a situáciu možno „*hodnotiť ako stabilizovanú*“.³¹ Toto vyhlásenie zo septembra 1989 však svedčilo o nereálnom vnímaní spoločenských javov, ktoré naznačovali rozklad normalizačného režimu.

Na Slovensku sa formovali opozičné prúdy a skupiny: kresťanské, založené na tradičnom slovenskom konzervativizme a obrane náboženských práv a slobôd, ďalej občianska opozícia, maďarská iniciatíva, ochranári prírody a ekológovia, časť vedeckej, umeleckej, novinárskej, spisovateľskej (časopis *Zväzu slovenských spisovateľov Literárny týždenník* s otvorením spoločenským tém), publicistickej a technickej inteligencie, pre prestavbové prúdy v komunistickej strane, v hospodárskych a štátnych podnikoch, vo výskumných ústavoch apod. Na Slovensku mali dôležitú váhu kresťanská opozícia, kým v českých krajinách občianske iniciatívy. V oboch spoločnostiach sa aktivizovali ochranári životného prostredia. V máji 1989, hoci za asistencie Štátnej bezpečnosti, vystúpili na mohyle na *Bradle* disidenti Ján Čarnogurský, Hana Ponická, Jozef Jablonický a ďalší, za rehabilitáciu spoluzakladateľa Česko-Slovenskej republiky Milana R. Štefánika roku 1918, ktorá priamo súvisela s riešením slovenskej otázky.³² Ďalším dôležitým momentom bolo, že sa cirkevná politika komunistického režimu na Slovensku úplne zdiskreditovala a vzťah štátu a cirkvi bol silne narušený (zatknutie Ivana Polanského za vydávanie samizdatov atď.).

Pre zblíženie slovenskej opozície sa stal významný protest proti zatknutiu členov tzv. bratislavskej päťky (disidenti Ján Čarnogurský, Miroslav Kusý, Hana Ponická, Anton Selecký a Vladimír Maňák), proti ktorým zasiahol komunistický režim, keď si chceli uctiť obeť okupácie československého štátu v auguste 1968. Prepustenie zatknutých tiež žiadali zo Slovenska katolícki disidenti František Mikloško a Ján Ch. Korec, občianski disidenti Alexander Dubček, Milan Šimečka, Jozef Jablonický, Ivan Kadlečík, Hvezdoň Kočtúch, z Čiech Ludvík Vaculík

³¹ A ÚSD AV ČR, f. A ÚV KSČ 1985 – 1989, Predsedníctvo ÚV KSČ, kr. 17, por. č. 505.

³² *Slovenský denník*, č. 15, 3. 5. 1990, s. 2.

a ďalší. Nadväzoval na to protest viacerých slovenských sociológov, hercov a spisovateľov. Protesty vyústili v manifestáciu občanov za oslobodenie J. Černogurského pred *Justičným palácom* v Bratislave 14. novembra 1989. Na manifestácii prvý raz vystúpil symbol československej jari roku 1968 A. Dubček, ktorý sa znovu dostal do povedomia viacerými vystúpeniami, v ktorých kritizoval normalizáciu.³³ Ani študenti v Bratislave nezostali bokom stupňujúceho sa spoločenského diania, keď 16. novembra protestovali na Dobrovičovej ulici proti obmedzovaniu ľudských a akademických slobôd.³⁴

November '89 sa zaradil medzi udalosti v existencii sovietskeho bloku, či už to bol Berlín roku 1953, Budapešť roku 1956, Praha a Bratislava roku 1968 a Varšava v rokoch 1980 – 1981, ktoré postupne prispeli k oslabeniu a v konečnom dôsledku k pádu komunistických režimov.³⁵ Demokratická revolúcia v Česko-Slovensku sa nemohla rozvíjať bez vyrovnania s okupáciou čs. štátu v auguste 1968 a ospravedlnenia sa krajín, ktoré sa na nej podieľali.³⁶ Dôsledky okupácie ťažko postihli slovenskú a českú spoločnosť. Federálna vláda Ladislava Adamca považovala okupáciu za porušenie medzinárodného práva a vzťahov medzi zvrchovanými štátmi. Následne sa predstavitelia 5 okupačných štátov ospravedlnili za okupáciu a konečne ju hodnotili ako neopodstatnený a chybný ozbrojený zásah (štátne a politické orgány Maďarska a Poľska sa v tomto zmysle vyjadrili auguste 1989). Vo februári 1990 sa začal odsun sovietskych vojsk z územia čs. štátu.³⁷

Po 17. novembri 1989 sa radikálne menil vzťah občana, štátu a politiky v novo sa vytvárajúcom demokratickom spoločenskom systéme, a to už vo vhodných medzinárodných podmienkach na rysujúcej sa

³³ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii*, s. 256-313.

³⁴ ŽATKULIAK, Jozef a kol. *November '89. Medzník vo vývoji slovenskej spoločnosti a jeho medzinárodný kontext*, s. 115-116.

³⁵ JUDT, Tony. *Povojnová Európa: História po roku 1945*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 598 - 601; KOTYK, Václav. Základní momenty a faktory rozpadu sovětského bloku. In *Mezinárodní vztahy*, 1999, č. 4, s. 59-72.

³⁶ O československom fenoméne roku 1968 v krajinách sovietskeho bloku v kontexte s rokom 1989 písal už SKILLING, H. Gordon. 1968 – přerušená revoluce? In *Soudobé dějiny*, roč. V, 1998, č. 4.

³⁷ PECKA, Jindřich. *Odsun sovětských vojsk z Československa 1989 – 1991*. Praha : ÚSD AV ČR, 1996.

novej mape „nárazníkového pásma“ medzi Východom a Západom krajín strednej Európy. Viac vystúpila do popredia skutočnosť, že: „Nastáva značný posun od neistoty chýrov o dianie v metropolách 1848 – až k televíznemu prevratu roku 1989, ktorý sa odohrával v tzv. reálnom čase. To podstatne zmenilo množstvo a funkcie aktérov na politickej scéne. Najdôležitejšia je však zmena v sociálnej mobilite, ktorá má aj v najmodernejších spoločnostiach hranice“.³⁸ Rýchlo sa menil obsah a poslanie nežnej revolúcie, ktorá otvorila priestor pre nástup demokracie a pre ukončenie, v ponímaní spisovateľa a disidenta Milana Šimečku, *veku nehybnosti*, ktorý vyjadrila kríza a pád post-totalitného systému.³⁹

Začalo sa zložité hľadanie politického koncenzu pri obnove parlamentnej demokracie a vyváženého ustanovenia zákonodarnej, výkonnej moci a súdnej moci.⁴⁰ Etablovanie novej politickej moci sprevádzalo používanie nenásilných foriem spoločenského nátlaku (pochod 100-tisíc občanov do rakúskeho Hainburgu, ktorý symbolizoval pád „železnej opony“, vlak nežnej revolúcie a pod.), ako aj dohody protichodných politických garnitúr za „okrúhlymi stolmi“ (podobne ako predtým v Maďarsku a Poľsku).

Verejnosť proti násiliu (VPN),⁴¹ spolu s *Koordináčnym výborom slovenských vysokoškolákov*, vydali 25. novembra programové vyhlásenie,⁴² v ktorom sa vyslovili za ustanovenie občianskych práv a slobôd, za slobodu tlače, podnikania, zhromažďovania, spolčovania, pohybu, ďalej za

---

³⁸ LIPTÁK, Lubomír. Modernizácia Slovenska: národ, štát, spoločnosť. In *Historický časopis*, 1997, roč. 45, č. 1, s. 72.

³⁹ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatúry a politické stranyctví na Slovensku*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 131 - 155; PITHART, Petr. 1969 – 1989: chybějící pojem, či spíše nechuť k porozumení? In *Soudobé dějiny*, roč. XVI, 2009, č. 4, s. 688-698.

⁴⁰ ZEMKO, Milan. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vyd. Prodama, 2010, s. 69-72.

⁴¹ Predstaviteľmi VPN boli spisovateľ Milan Šimečka, kresťanský disident a prírodovedec František Míkloško, z „ochranárskej opozície“ Ján Budaj, ďalší predstaviteľ tzv. druhej kultúry a spisovateľ Oleg Pastier, ochranár a archeológ Ladislav Snopko, herec Milan Kňažko, literárny vedec Peter Zajac, maliar Rudolf Sikora, z maďarskej opozície László Szigetfi, sociológovia Fedor Gál, Martin Bútora a Soňa Somolányi, básnik a spisovateľ Lubomír Feldek, maliar a grafik Miroslav Cipár, z opozičnej inteligencie Juraj Záriš a Miloš Žiak.

⁴² ANTALOVÁ, Ingrid – MISTRÍKOVÁ, Mária (eds.). *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991. Svedectvá a dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 1998, s. 311.

zrušenie vedúcej úlohy KSČ a od ideologizovania školstva, vedy a kultúry, čím VPN predstihlo české Občianske fórum (OF). Juraj Mihalík z Koordinačného centra VPN neskoršie uviedol, že: „Bratislavská revolúcia akosi od začiatku nehrala do karát pražským plánom. Rozdielnosť chápania tohto prevratu bola pomerne veľká. Oproti umiernennej Prahe bol vývoj na Slovensku podľa mňa oveľa otvorenejší, prirodzenejší. Keď proti komunizmu, tak naozaj. V Bratislave zaznela naliehavá požiadavka na zrušenie vedúcej úlohy komunistickej strany. To bol predsa začiatok demokracie. V Prahe o tom nechceli ešte počuť, tvrdili, že to má čas.“⁴³ Slovenská nežná revolúcia sa posunula ďalej v požiadavke zrušenia vedúcej úlohy KSČ/KSS, až potom túto kľúčovú požiadavku z hľadiska prevzatia politickej moci a prechodu od posttotalitného systému k demokratickému pluralitnému nastolilo OF.

Predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Schuster rozoberal v jej pléne úlohy v začiatkoch formovania nového spoločenského systému, medzi ktoré zaradil zákon o politických stranách, prípravu slovenskej ústavy, ďalej zákonov o zhromažďovaní, spolčovaní, tlačového a petičného zákona, zákonov o všeobecných voľbách a návrh zákona o územnom členení republiky. Zároveň však bude nutné upraviť vzťah štátu a cirkvi, ako aj voči národnostným menšinám.⁴⁴

Ústavný článok č. 4 o vedúcej úlohe KSČ bol zrušený 29. novembra 1989. Demokratické sily, do značnej miery zaskočené hladkým prechodom moci, si prirodzene len sčasti uvedomovali dosah celkového spoločensko-politického zlomu, ktorý tak otvorene nastolil generálny štrajk.⁴⁵ Federálna vláda Ladislava Adamca odstúpila po rokovaníach opozičných a vládnych síl v *Deň ľudských práv* 10. decembra 1989. Prezident Gustáv Husák prijal jej demisiu a vymenoval v ten deň novú federálnu vládu *národného porozumenia* na čele s Mariánom Čalfom. Husák následne abdikoval z prezidentskej funkcie a na konci roku 1989 bol za prezidenta

⁴³ MIHALÍK, Juraj. *Spomienky na zlyhania*. Bratislava : Príroda, 1993, s. 50-51.

⁴⁴ HLAVOVÁ, Viera – ŽATKULIAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod: Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 40-44.

⁴⁵ Vzhľadom k tomu, že VPN bola zložená z veľkej časti z intelektuálov a umelcov, znepokojilo to A. Hykischu pre ich „nedostatok reálnych znalostí u týchto budúcich kandidátov na ministrov, premiérov, poslancov, prezidentov“, keď mnohí z nich žili mimo skutočného života. HYKISCH, Anton. *Ako chutí politika. Spomienky a záznamy z rokov 1990 – 1992*. Bratislava : Vyd. Pozsony/Pressburg/Bratislava, 2004, s. 20.

zvolený predstaviteľ *Charty 77* a Občianskeho fóra Václav Havel.⁴⁶

Novozvolený predseda federálneho zhromaždenia Alexander Dubček chcel „*konať tak, aby všetky medzinárodné dohody a paky, počnúc Chartou OSN o ľudských a občianskych právach cez Helsinský záverečný protokol i následnú viedenskú konferenciu, boli vyjadrené v zákonoch mojej krajiny*“, a teraz ide o to, aby zhromaždenie „*v krátkom čase vytvorilo zákonodarný základ nezvratnosti našej cesty započatej v novembri minulého roka a jej ďalšieho rozvoja. Pôjde hlavne o zákonodarnú činnosť v týchto oblastiach: 1. Dotváranie politického systému, 2. Zabezpečenie politických práv a slobôd občanov, 3. Rozvoj našej ekonomiky, 4. Upevnenie medzinárodného postavenia našej republiky.*“⁴⁷

Federálne zhromaždenie schválilo 23. januára 1990 ústavný zákon č. 14/1990 Zb. o odvolávaní poslancov zastupiteľských zborov a o voľbe nových poslancov národných výborov (SNR prijala podobný ústavný zákon už 12. januára), ďalej schválilo zákon č. 15/1990 Zb., o politických stranách, ktorý umožňoval vznik politického pluralizmu a ustanovenie či vznik nových politických hnutí a strán. Stanovil podmienky pre vznik politických strán, zaviedol novú kategóriu politických hnutí ako právnických osôb (mohli to byť politické strany, spoločenské organizácie a jednotliví občania). Zároveň prehlásil za politické strany už vzniknuté, ako českých lidovcov a socialistov, slovenských demokratov atď., a za politické hnutia Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu. Na konci februára malo federálne zhromaždenie z 350 poslancov 161 nových. V zhromaždení bolo 152 bezpartajných poslancov, resp. za OF a VPN, 138 za KSČ a za KSS atď.⁴⁸ Uvoľnené mandáty sa v zmysle politickej dohody demokratických subjektov vzťahovali najmä na odchod skompromitovaných predstaviteľov KSČ. Táto sa vzdala svojho väčšinového zastúpenia v zastupiteľských orgánoch a najmä svojho monopolu moci

---

⁴⁶ Bližšie o V. Havlovi SUK, Jiří. Od nemožnosti politiky k politice jako umění možného: Paradoxní život občana Václava Havla v letech 1969 – 1992. In GJURIČOVÁ, Adéla – KOPEČEK, Michal (eds.). *Kapitoly z dějin české demokracie po roce 1989*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2008, s. 16-51.

⁴⁷ ŽATKULIAK, Jozef – LALUHA, Ivan (eds.). *Alexander Dubček: Od totality k demokracii*, s. 458 a 337. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.psp.cz, FS ČSSR, Společné schůze SL a SN – stenoprotokoly, 22. schůze, 23. ledna 1990, část 1/13.

⁴⁸ CIGÁNEK, František a kol. *Kronika demokratického parlamentu 1989 – 1992*. Praha : Cesty, 1992, s. 29-67.

(vedúcej úlohy v spoločnosti) ako prejav konca posttotalitného systému.⁴⁹

V Slovenskej národnej rade (SNR) sa realizovali kooptácie poslancov od polovice januára 1990, keď bolo odvolaných 45 a zvolených 42 poslancov (obdobne v Českej národnej rade). Celkovo prišlo o kreslo poslanca 81 zo 150 zákonodarcov. Na báze rokovaní za tzv. okrúhlym stolom nahradili odchádzajúcich poslancov kandidáti z novo sa formujúcich politických strán, resp. občianskych platforiem. Pripadlo im 54 % mandátov, najmä z radov VPN. Rekonštrukcia SNR sa ukončila v marci 1990.⁵⁰

Pri utváraní základov pluralitného demokratického systému (štandardných politických strán) a parlamentarizmu,⁵¹ popri transformácii spoločenských inštitúcií, študentských organizácií, odborov, vedy a pod., sa ukázala nevyhnutná podpora demokratického zákonodarstva. No najprv sa muselo vyrovať s legislatívou komunistického štátu. Prijali sa zákony, ktoré kodifikovali ľudské a občianske práva a slobody na združovanie, právo zhromažďovania a petičné právo, sloboda novinárskej, kultúrnej a vedeckej tvorby apod.

Formovala sa občianska spoločnosť, či už vznikom alebo obnovou rôznych spolkov, organizácií a združení (*Nezávislé združenie ekonómov Slovenska*, v ktorom boli Hvezdoň Kočtúch, Michal Kováč, Marián A. Húska a iní, *Združenie miest a obcí Slovenska* s predsedom Miloslavom

---

⁴⁹ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatúry a politické stranictví na Slovensku*, s. 139.

⁵⁰ O kooptáciách poslancov SNR a k jej zloženiu od novembra 1989 do apríla 1990 HRNKO, Anton – ROLKOVÁ, Natália. *Slovenský parlament v premenách času. Venované 160. výročiu prvej Slovenskej národnej rady*. Bratislava : Kancelária NR SR, 2008, s. 67-71. SNR okrem iného prijala uznesenie, v ktorom obnovila platnosť dokumentov, ktoré prijala v období od 21. do 28. augusta 1968 a rehabilitovala svojich 35 poslancov. Najmä predstaviteľov rokov 1968 – 1969 Františka Barbírka, Štefana Brenčiča, Alexandra Dubčeka, Samuela Falfána, Vojtecha Hatalu, Hvezdoňa Kočtúcha a Viktora Pavlendu, Štefana Sádovského, Emíliu Sedlákovú, Jozefa Zraka atď. In *Výsledky činnosti Komisie Predsedníctva Slovenskej národnej rady na posúdenie pôsobenia Slovenskej národnej rady a jej orgánov v rokoch 1968 – 1970*. Slovenská národná rada VIII. volebné obdobie. Bratislava : február 1990, č. sp. 310/1990. Osobný archív autora.

⁵¹ FIALA, Petr – STRMISKA, Maxmilián. *Systém politických stran v letech 1989 – 2004*, ŽATKULIAK, Jozef. *Politické strany a hnutia na Slovensku po novembri 1989 až do rozpadu československého štátu 1992*. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel (eds.). *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004 II. díl: Období 1938 – 2004*. Brno : Doplněk, 2005, s. 1359-1365, 1381-1404.

Heteššom, *Konfederácia politických väzňov Slovenska* s predsedom Júliusom Porubským, *Slovenský skauting* (Václav Rubeš), novým predsedom *Svetového kongresu Slovákov* sa stal Marián Šťastný, ďalej cirkevné (po dlhých rokoch sa doplnil rímskokatolícky biskupský zbor, Alojz Tkáč, Eduard Kojnok, Rudolf Baláž) a národnostné združenia, spisovateľské a novinárske spolky,⁵² roľnícke, učiteľské a lekárske zväzy, nezávislé odbory, ktoré združovali 2 milióny 440 tisíc členov, s predsedom Romanom Kováčom, atď.).⁵³ Personálne sa menili vedenia televízie, rozhlasu a viacerých denníkov. Zároveň sa upravovala organizačná (na novo federalizovaná) štruktúra akadémie vied, televízie, študentských organizácií, odborov, atď.

Špecifickým problémom po novembri 1989 na Slovensku boli vzťahy medzi slovenským národom a maďarskou menšinou, ktorú spočiatku zastupovala Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI). Často vyplýval problém z toho, že síce sa schválil ústavný zákon o národnostiach v roku 1968, ale následne absentovali vykonávajúce predpisy. Napriek vyhláseniam MNI a VPN, sa vzťahy postupne zhoršovali. Ovplyvňovalo to posilňovanie nacionálnej identity maďarskej menšiny, problémom sa stalo národnostné školstvo a používanie slovenského jazyka v úradnom styku, prílišné autonomistické požiadavky najmä zo strany Spoluzitíania na čele s Miklášom Durayom. Otvorila sa otázka revízie platnosti dekrétov prezidenta Edvarda Beneša a nariadení SNR o potrestaní Nemcov, Maďarov, zradcov a kolaborantov z konca druhej svetovej vojny. Nastalo súperenie medzi organizáciami Matice slovenskej a Csemadoku, často podmienené protichodnými pohľadmi na spoločnú históriu, fungovanie školstva a kultúry v národnostne zmiešaných okresoch. Svoju úlohu tu zohralo (ne)plnenie zmlúv ohľadom výstavby vodného diela na Dunaji

---

⁵² Do verejného života a do kultúry sa vrátili rehabilitovaní spisovatelia, básnici, publicisti, literárni historici, vedeckí pracovníci Milan Šimečka, Hana Ponická, Ladislav Hanus, Egon Bondy, Anton Srholec, Peter Karvaš, Ladislav Mňačko, Milan Hamada, Ivan Laučík, Pavel Hruz, Roman Kaliský, Peter Repka, Ivan Šprtka, Pavol Števček, Ladislav Ťažký, Lubomír Lipták, Július Strinka, Marián Váross, Jozef Jablonický, Anton Habovštiak, Július Mésároš, Alexander Hirner, Anton Hykisch, Ivan Kadlečík a ďalší. Z novinárov Martin Hric, Miroslav Hysko, Kornel Földvári, Mária Sedláková, Ota Plávková, Agneša Kalinová, Jozef Sitko, Jozef Weissner, Ján Čomaj, Juraj Vereš, Juraj Alner a iní.

⁵³ LONDÁK, Miroslav – JAKSICOVÁ, Vlasta (eds.). *Dejiny Slovenska. Dátumy, udalosti, osobnosti*. Bratislava : Slovart, 2007, s. 690-695.

Gabčíkovo – Nagymaros.⁵⁴ O svoje národnostné práva sa prihlásili Karpatští Nemci.

Osobitnou kapitolou národnostných vzťahov najmä na východnom Slovensku sa stalo riešenie postavenia Rusínov - Ukrajincov. Utvárali sa podmienky pre pastoračnú činnosť a plnú legalizáciu grécko-katolíckej cirkvi (230-tisíc veriacich), zasiahnutej a potlačenej násilnou a protizákonnou pravoslavizáciou (Prešovský sobor roku 1950, hoci zmiernená právnymi aktmi z roku 1968). V ostrom zápase sa usporadúvali nedoriešené majetkové vzťahy (kostoly, fary a ich používanie veriacimi) medzi grécko-katolíckou a pravoslávnu cirkvou.⁵⁵

Na jar 1990 vystúpili do popredia slovensko-české a česko-slovenské štátoprávne vzťahy. Slovenská vláda chcela rokovať so svojim českým náprotivkom a „*posilňovať našu národnú štátnosť... a takto od základu v dohode a spolupráci s vládou Českej republiky prebudúvať našu federáciu.*“⁵⁶ Slovenské národné orgány poslali federálnemu zhromaždeniu na konci marca 1990 oficiálny protest proti jeho návrhu, vypracovaného z podnetu prezidenta Václava Havla, na názov spoločného štátu slovenského a českého národa, lebo v návrhu sa rátalo len s vypustením prívlastku „socialistická“. SNR navrhla federálnemu parlamentu, aby sa názov spoločného štátu zmenil na „Federácia Česko-Slovensko“ a štátny znak federácie na zvislo polený štít tak, aby v jeho ľavej polovici bol umiestnený štátny znak Českej republiky (ČR) a v pravej polovici Slovenskej republiky (SR).

Prepukla však tzv. pomlčková vojna,⁵⁷ a na slovenskej a českej strane sa zdvihla vlna nacionalizmu. Slovenské národné orgány vyjadrili poľutovanie, že sa neakceptoval ich návrh na názov spoločného štátu. Pred budovou SNR sa konali protestné demonštrácie proti návrhom českej strany na dvojjazyčný názov česko-slovenskej federácie, na Slovensku mal platiť Česko-Slovenská federatívna republika a jej štátny znak. Až po kompromisných dohodách národných a federálnych reprezentácií

---

⁵⁴ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko*, s. 456-457, 504-508.

⁵⁵ ŽATKULIAK, Jozef (ed.) a kol. *November 1989 a Slovensko*, s. 469, 525, 542-543, 547-550.

⁵⁶ Uznesenie č. 319 zo zasadnutia vlády 20. júna 1990. Informácie z vlády Slovenskej republiky. Roč. II., 11/90, s. 3 - 5. Bratislava : Úrad vlády SR, 1990.

⁵⁷ Podrobne ŠŤOTOVEC, Milan. *Semióza ako politikum alebo „Pomlčková vojna“*. Bratislava : Kalligram, 1999, s. 160-317.

v Lánoch a po dramatických rokovaníach federálneho a národných parlamentov bol schválený ústavným zákonom názov spoločného štátu – Česká a Slovenská Federatívna Republika (ČSFR) dňa 20. apríla 1990.⁵⁸ Zároveň bol schválený ústavný zákon o štátnych symboloch ČSFR.⁵⁹ Štátny (štvrtý) heraldicky upravený znak česko-slovenskej federácie vyjadril rovné a rovnoprávne postavenie dvoch štátotvorných národov.

Legislatívna príprava parlamentných volieb sa začala prijatím ústavného zákona č. 45/1990 Zb. o skrátení volebného obdobia zákonodarných zborov koncom februára 1990. Zákon stanovil, že obdobie končilo dňom volieb a nasledujúce volebné obdobie malo trvať 2 roky.

Ústavný zákon č. 46/1990 Zb. priniesol viaceré zmeny ústavy z roku 1960 a ústavného zákona o čs. federácii č. 143/1968 Zb., a to ohľadom volebného systému s cieľom obnovy demokratického parlamentarizmu a politickej plurality. Zákon upravoval postavenie poslancov a ustanovil viac mandátové volebné obvody, čím utvárali podmienky pre pomerný demokratický volebný systém. Počet poslancov Snemovne ľudu FZ ČSSR sa znížil z 200 na 150. Ústavný zákon č. 47/1990 Zb., o voľbách do federálneho zhromaždenia znamenal už plný návrat k voľbám podľa princípu pomerného zastúpenia (politické strany predkladali svoje kandidátky s menami kandidátov vo volebných krajoch).

Svoju rolu vo volebnej atmosfére zohral Ústavný zákon č. 119/1990 Zb. o súdnych rehabilitáciách, ktorý vychádzal z dokumentov OSN o ľudských, občianskych a politických právach.⁶⁰ Sledoval dôsledné odčinenie krívd spáchaných na protiprávne odsúdených občanoch od nástupu komunistického režimu (trest odňatia slobody, prepadnutie majetku, emigrácia, tresty politického charakteru a pod.).⁶¹ Rehabilitácie

---

⁵⁸ *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II.* Bratislava : Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 2008, s. 563.

⁵⁹ Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, www.psp.cz, Digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN – stenoprotokoly, 27. schůze 20. dubna 1990, část 34 až 38.

⁶⁰ *Národní obroda*, 11. 6. 1990, s. 12 - 13.

⁶¹ Dostupné na internete:

www.parliament.cz/cgi-bin/win/eknih/1998nr/stenprot/061schuz/s061062.htm, 9. 7. 2002, část 62/80. Podľa zákona č. 119/1990 Zb. sa predpokladala rehabilitácia 257 864 osôb. In GEBAUER, František - KAPLAN, Karel - KOUDELKA, František - VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 -1989.* Praha : Sešity ÚSD AV ČR, Sv. 12., 1993, s. 64. Bližšie o plošnom prijatí rehabilitácií BLAŽEK, Petr. Politická represe v

priniesli pre mnohých občanov možnosť návratu do verejného života.

Verejnosť proti násiliu dosiahla u občanov silnú pozíciu aj vďaka zreteľne formulovanému programu „*Šanca pre Slovensko*“. Podľa výskumu verejnej mienky pred voľieb prívrženci VPN prejavovali najviac spokojnosti s ponovembrovým vývojom (68 %, najmenej KSS 8 % najmä pre obavy zo zhoršenia sociálnych pomerov). Za VPN by nasledovali Kresťansko-demokratické hnutie (KDH), KSS a Slovenská národná strana (SNS).⁶² No lustračná aféra zatriasla pozíciami VPN,⁶³ a hnutie muselo hľadať viaceré cesty k ich obnove (práve program *Šanca pre Slovensko*, spoločné vyhlásenie OF a VPN, začlenenie na kandidátku postihnutých reformných komunistov A. Dubčeka a iných).

Prvé slobodné parlamentné voľby s pluralitnou kandidátkou politických subjektov v ČSFR sa konali 8. – 9. júna 1990 za vysokej účasti 95,39 % voličov. Verejnosť proti násiliu, v koalícii s Maďarskou nezávislou iniciatívou, vyhrala na Slovensku voľby so ziskom 29,34 % hlasov do SNR (48 mandátov). Do snemovni Federálneho zhromaždenia ČSFR dosiahla 32 a 37 % hlasov. KDH vo voľbách do SNR dostalo 19,20 % hlasov (31 mandátov) a do snemovni federálneho zhromaždenia 19 a 16 % hlasov. Slovenská národná strana získala vo voľbách do SNR 13,94 % hlasov (22 mandátov) a do snemovni federálneho parlamentu po 11 % hlasov, ďalej Komunistická strana Slovenska 13,34 % hlasov (do SNR 22 mandátov), konzervatívno-liberálne Maďarské kresťansko-demokratické hnutie (MKDH) a liberálno-pravicové Együttélés – Spoluzítie 8,66 % hlasov (14 mandátov), stredovo-pravicová Demokratická strana 4,39 % hlasov (7 mandátov) a Strana zelených na Slovensku 3,48 % hlasov voličov

---

komunistickém Československu 1948 – 1989. In ŽÁČEK, Pavel – KOŠICKÝ, Patrik – GULDANOVÁ, Eva (eds.). *Moc versus občan: Úloha represie a politického násillia v komunizme*. Prešov : ÚPN vo vyd. M. Vaška 2005, s. 8-22.

⁶² Podrobne k predvolebnej situácii v postavení politických subjektov BÚTOROVÁ, Zora – FRÍČ, Pavol – ROSSOVÁ, Tatiana – DOBROVODSKÝ, Mária. Vývoj politickej scény na Slovensku v zrkadle výskumov. In *Sociológia*, roč. 23, 1991, č. 5 – 6, s. 433-450.

⁶³ ONDRUŠ, Vladimír. *Atentát na nežnú revolúciu*. Bratislava : Ikar, 2009, s. 129-160. Vo *Vyhlásení Rady VPN Slovenska k lustráciám kandidátov za poslancov* z 11. júna 1990 rada uviedla, že lustrácie „*nás postavili pred hlbokú mravnú dilemu*“. Ukázala sa značná pochybnosť materiálov a evidencie Štátnej bezpečnosti, ktoré poškodili v mnohých prípadoch nielen samotnú možnosť a okolnosti spolupráce s ŠtB, ale aj občiansku česť a bezúhonnosť občanov, ktorí sa v kartotékach ŠtB ocitli. ANTALOVÁ, Ingrid – MISTRÍKOVÁ, Mária (eds.). *Verejnosť proti násiliu 1989 – 1991: Svedectvá a dokumenty*, s. 327-328.

(6 mandátov).⁶⁴ V českých krajinách zvíťazilo demokratické Občianske fórum so ziskom 49,50% hlasov. Výsledky slobodných parlamentných volieb (spoločenského referenda) zreteľne ukázali, že občania federatívneho Česko-Slovenska sa rozhodli pre demokratický pluralitný spoločenský systém. Napokon volebné výsledky utvorili politické predpoklady pre pripravované reformy, ktoré sa následne stali ťažiskom programových vyhlásení federálnej vlády a národných vlád.

Nový slovenský premiér Vladimír Mečiar zdôraznil vo vládnom vyhlásení, prednesenom na schôdzi SNR 29. júna 1990, aby „sa zásadným spôsobom prehodnotil vzťah Slovenskej republiky k republike Českej a k spoločnej federácii (...) Za základ budúceho riešenia uvažujeme primárne práva republík, ktoré postupujú federácii tie činnosti, ktoré sú pre ich spoločný vývoj výhodné. Završením tohto vývoja v legislatíve bude prijatie Ústavy Slovenskej republiky, Ústavy Českej republiky a Ústavy ČSFR“.⁶⁵ Programové vyhlásenie sa tiež zaoberalo vystupovaním republík ako dvoch svojbytných a rovnoprávných subjektov v spoločenstve európskych národov. Vláda chcela naplniť slovenskú štátnosť so všetkými atribútmi a „upevňovať jej náplň a kompetencie a takto od základu v dohode a spolupráci s vládou Českej republiky prebudúvať našu federáciu.“

V. Mečiara v tomto smere podporoval český premiér Petr Pithart, ktorý sa v pléne ČNR 4. septembra vyjadril, že: „Slovensku tato forma federace, vzniklá sice 28. října 1968, ale zásadně okleštěná v roce 1970, v době nastupující centralizace, vadí zkrátka víc než nám. Ne nadarmo proto mluvím o české státnosti jako o něčem, co má být, co nutno budovat od základů, ze zdola, nikoli jako o tom, co už tu je.“ Zdôraznil utvorenie novej podoby českej štátnosti, vrátane vypracovania českej ústavy.⁶⁶

Štátoprávne otázky sa stali predmetom zasadaní predsedníctiev národných rád a šiestich zástupcov FZ vo Svratke pri Žďari nad Sázavou 25. – 26. septembra 1990. Tu sa na základe politickej dohody ustanovila 34-členná *Komisia poslancov pre prípravu novej ústavy ČSFR*, ktorú striedavo

---

⁶⁴ KRIVÝ, Vladimír – ZEMKO, Milan (zost.). *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava : Štatistický úrad Slovenskej republiky vo vyd. Veda, 2008, s. 117-123.

⁶⁵ Informácie z vlády SR, roč. II., 12/90, s. 3-5.

⁶⁶ Spoločná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, www.psp.cz, ČNR 1990 – 1992, stenoprotokoly, 4. schůze, 4. září 1990, část 1/26, 2/26, část 3/26.

viedli predsedovia parlamentov. Predseda SNR František Mikloško v informácii o sázavskom rokovaní pre plénum SNR uviedol, že prvým problémovým okruhom rokovaní sa stal návrh zástupcov SNR, aby táto tiež prijala vyhlásenie k *Charte ľudských práv a slobôd* (Z decembra 1948, ktorú československý štát neschválil. Pozn. J. Ž.), a nielen FZ, ktoré však malo celoštátnu pôsobnosť, s čím sa spočiatku uspokojili zástupcovia ČNR. Podpredseda FZ ČSFR Zdeněk Jičínský sa skôr stavал za doplnenia vo federálnej ústave. Zástupcovia SNR oponovali politickým charakterom vyhlásenia a napokon sa prijalo, že sa k *Charte* prijme spoločné stanovisko s jednotným textom napriek otvorenosti procesných otázok. Mikloško ďalej pripomenul, že zákon o ľudských právach a slobodách by mal byť zakotvený aj v slovenskej ústave. Podľa neho však *„diskusia okolo tohto základného zákona, zákona o ľudských právach je vlastne precedensom pre diskusiu o ústave a že na čom sa tu dohodne, resp. z čoho tu vyjdeme, automaticky sa bude prenášať pri tvorbe ústavy“*, a pritom česká strana *„nerozmýšľa tak štátotvorne ako slovenská strana. Na českej strane pojem českej štátnosti chtiac-nechtiac splyva s pojmom česko-slovenskej štátnosti“*,⁶⁷ pričom ide o zásadný problém českej strany.

Poslanec Ľubomír Fogaš v pléne SNR 1. októbra zdôraznil, že slovenská ústava bez ľudských práv nebude *„úplnou ústavou“*, a preto považuje stanovisko SNR za správne. Poslanec Milan Sečánský navrhol spoločný postup troch zákonodarných orgánov pri všetkých spoločných otázkach, vrátane vypracovania ústav. Poslanec Marián Anđel kritizoval názor federálneho premiéra M. Čalfu, aby ústava neobsahovalo právo na vystúpenie zo spoločného zväzku. Anđel pripomenul, že čs. štát ratifikoval v roku 1976 medzinárodný pakt o občianskych a politických právach, keď: *„Každý národ má neodňateľné právo na sebaurčenie. Toto právo nemožno odnímať, obmedzovať, ani delegovať na iný národný, či štátny subjekt“*.⁶⁸ Federálna ústava by mala byť odvodená od republikových ústav a právnych noriem o reformách.

Reforma verejnej správy, spojená so zánikom systému národných výborov a decentralizáciou štátnej správy, sa začala v lete 1990. Komunálne

---

⁶⁷ Slovenská národná rada. 6. schôdza, 1. októbra 1990. IV. volebné obdobie. Stenografická správa o schôdzi Slovenskej národnej rady. Bratislava : Kancelária SNR, 1990, s. 47 a 49 a nasl.

⁶⁸ Slovenská národná rada. Stenografická správa, 6. schôdza, 1. októbra 1990, s. 80-81.

voľby sa mali konať v zmysle zákona SNR č. 346/1990 Zb. z 28. augusta 1990 o voľbách do orgánov samosprávy obcí, a to vo viac mandátových volebných obvodoch, v ktorých sa volili poslanci obecného zastupiteľstva a starostovia v pomere k počtu obyvateľov obce. Kandidátske listiny podávali politické strany a koalície politických subjektov.

Východiskom pre náročnú reformu verejnej správy sa stal zákon SNR č. 369 zo 6. septembra 1990 o obecnom zriadení.⁶⁹ Decentralizácia štátu podporovala priamu demokraciu, nový volebný systém, presun kompetencií ústrednej (republikovej) vlády na miestne orgány samosprávy a štátnej správy. Obec (2850 na Slovensku) v postavení právnickej osoby sa vymedzila ako samostatný územný celok SR. Zákon vymedzoval volebné, zastupiteľské a majetkové práva občanov a ich podiel na správe obce, druhy jej financovania a pod. Orgánmi obce sa stali obecné zastupiteľstvo a starosta s určenými právomocami. Podľa zákona SNR č. 517/1990 Zb. o územnom členení Slovenskej republiky, táto sa územnosprávne rozdelila na 38 okresov a 121 obvodných úradov.

Slovenská spoločnosť síce vcelku privítala reformu verejnej správy, avšak najviac ju trápili národnostné problémy, stav ekonomiky, stúpajúca nezamestnanosť, obavy zo straty sociálneho zabezpečenia a znižovania životnej úrovne, nedostatočné zabezpečenie tovarmi a službami. Klešala spokojnosť s ponovembrovým vývojom, hoci stále najvyššia bola u vyšších vzdelanostných skupín (ocenenie získaných slobôd), u ktorých sa prejavovala výraznejšia snaha čeliť problémom. No časť spoločnosti (až 25 %) nebola rozhodnutá zúčastniť sa komunálnych volieb. Národnostný problém sa dotýkal najmä uzákonenia slovenského jazyka a úpravy vzťahov medzi slovenským národom a maďarskou menšinou. Avšak medzi nimi prevládalo napätie (viac ako polovica respondentov hodnotila vzťahy skôr ako zlé), ktoré sprevádzali až extrémne názory (presťahovanie občanov maďarskej národnosti do Maďarska po vojne, obavy z maďarského iredentizmu, poslovenčovania, pomadžarčovania).

---

⁶⁹ *Národná obroda*, 11. 9., 29. 9. a 1. 10. 1990. Zákon rušil právne normy, ktoré sa vzťahovali na systém národných výborov, resp. krajské zriadenie, ktoré trvalo od roku 1948. O schválení zákona rokovala SNR 3. 9. 1990. NIŽŇANSKÝ, Viktor. Decentralizácia štátu a modernizácia verejnej správy. In SZOMOLÁNYI, Soňa (ed.). *Spoločnosť a politika na Slovensku: Cesty k stabilite 1989 – 2004*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2005, s. 269-270, 276-277.

Silneli hlasy za uzákonenie dvojazyčných názvov obcí, ako aj za to, aby verejní predstavitelia obcí ovládali v zmiešaných oblastiach slovenský a maďarský jazyk. (Za tým účelom slovenská vláda prijala v októbri 1990 rad opatrení na zvýšenie vzdelanostnej a kvalifikačnej úrovne maďarského a rusínsko-ukrajinského obyvateľstva, na zlepšenie chodu administratívy a pod.) Za autentickú federáciu bolo 47,7 % respondentov v ČR a 53,8 % v SR, ďalej za vtedajšiu formu federácie 34,1 a 21,4 %, za konfederáciu 6,7 a 9,7 % respondentov a za samostatné štáty 5,3 % a 9,6 % respondentov. Pritom váha jednotlivých politických subjektov, ktoré tú - ktorú podobu štátoprávneho usporiadania preferovali, vstúpila do predvolebného diania.⁷⁰

Volieb do orgánov samosprávy obcí, ktoré sa konali 23. a 24. novembra 1990, sa zúčastnilo 63,75 % voličov. Nižšiu účasť, oproti parlamentným voľbám, spôsobil aj menší záujem o miestne politické dianie, dlhodobé neriešenie miestnych problémov, rýchly sled udalostí a s ním čiastočná strata orientovania sa apod. Pre miestnych poslancov (38 490) bolo odovzdaných 94,08 % hlasov a pre starostov 90,30 % hlasov. Voľby vyhralo KDH, ktoré obsadilo 10 564 miest poslancov (27,4 %), nasledovala VPN s 7844 poslancami (20,4 %), Komunistická strana Slovenska - Strana demokratickej ľavice (KSS-SDL) s 5252 poslancami (13,6 %), maďarskú koalíciu ESWS-MKDH zastupovalo 2417 poslancov (6,3 %). „Nepolitickí“ či „nezávislí“ poslanci získali 15, 8 % hlasov. Najväčší počet zvolených starostov a primátorov bolo z radov KSS – SDL, 660 zástupcov obcí (24,2 %). Ďalej KDH získalo 541 zástupcov (19,8 %) a VPN 477 (17,5 %).⁷¹

Okrem volebnému vypätiu, ako aj okolo jazykového zákona, tzv. kompetenčného zákona o vymedzení kompetencií medzi česko-slovenskou

---

⁷⁰ Fedor Gál a kol. *Aktuálne problémy Česko-Slovenska (správa zo sociologického výskumu)*. Bratislava : Centrum pre výskum spoločenských problémov, november 1990, s. 12, 17-20, 38, 44-53, 81-93. Výskum sa uskutočnil v SR a ČR. Podľa výskumu medzi najdôveryhodnejšie osobnosti v SR patrili V. Mečiar, A. Dubček, V. Havel, M. Čalfa, V. Klaus, M. Čič a iní. Z historických osobností najväčšiu vážnosť požívali M. R. Štefánik a L. Štúr, v ČR T. G. Masaryk a Karel IV., Slováci boli najviac hrdí na obdobie protifašistického obdobia a na obdobie po 17. novembri 1989.

⁷¹ ŽATKULIAK, Jozef. *Prehľad volebných výsledkov do orgánov samosprávy obcí za Slovenskú republiku v kontexte parlamentných volieb v rokoch 1990 – 1998*. Bratislava : Kancelária Národnej rady Slovenskej republiky – Parlamentný inštitút, 1999, s. 7-11.

federáciou a jej republikami,⁷² sporom vo vnútri slovenskej vládnej koalície, došlo na Slovensku k výnimočnému javu vo *Vyhlásení Slovenskej národnej rady a vlády Slovenskej republiky k deportáciám židov zo Slovenska* z 20. decembra 1990, ktoré bolo prejavom aspoň dočasného zblíženia koalície a opozície. Poslanci si vo vyhlásení pokladali za „*mravnú povinnosť verejne prejať našim židovským spoluobčanom svoju účasť a ľútosť nad zločinmi, ktoré boli na nich spáchané*“,⁷³ v čase druhej svetovej vojny. Vyjadriť sa presvedčenie, aby demokratické Slovensko nezišlo z cesty úcty k slobode, demokracii, tolerancii a rešpektovania rasovej a náboženskej znášanlivosti.

Predstavitelia ČSFR a jej republík 28. októbra 1990, vzhľadom na napätú vnútropolitickú situáciu, vydali *Deklaráciu k 72. výročiu vzniku Česko-Slovenskej republiky* zo Slavkova, ktorá pripomenula, že november 1989 „*otvoril cestu aj tým, čo by chceli našu ťažko nadobudnutú slobodu zneužiť na svoje osobné či partikulárne ciele, na šírenie neznášanlivosti, nenávisť a nacionalizmu*“. Spoločné osudy slovenského a českého národa dávajú nárok na to, aby sme čelili „*všetkým pokusom o narušenie celistvosti a zvrchovanosti nášho štátu. Budeme rozhodne čeliť všetkým pokusom o porušenie ústavnosti a základných zákonov tejto krajiny. V čo najkratšom čase chceme vytvoriť novú ústavu, ktorá by odzrkadľovala nielen novú podobu federácie svojbytných národov, ale zároveň by zaručila rovnaké práva a povinnosti pre všetkých občanov nášho štátu bez ohľadu na ich národnosť, rasu, náboženské cítenie či politické presvedčenie. Dovtedy treba dodržiavať zásady právneho štátu a rešpektovať platné zákony a ústavu. Prvým krokom k novej ústave bude prijatie listiny ľudských práv a slobôd ako základného ústavného dokumentu nášho štátu. Vyzývame Federálne zhromaždenie, aby tento krok urobilo čo*

---

⁷² Bližšie STEIN, Eric. *Česko-Slovensko: Konflikt - roztržka - rozpad*. Praha : Academia, 2000, s. 65-77. Po schválení tzv. kompetenčného zákona v decembri 1990 (schválený č. 556/1990 Zb.) sa začal rozporný dvojediný proces, ktorý smeroval buď k dosiahnutiu pevného federatívneho zväzku dvoch národných republík, alebo k dosiahnutiu ich samostatnosti. Na jar 1991 sa nositeľmi procesu nestali rozpadajúce sa Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu, ale z nich vznikajúca Klausova Občianska demokratická strana a Mečiarove Hnutie za demokratické Slovensko, ktoré dosiahli rozhodujúce postavenia v českom a slovenskom politickom spektre. LEŠKA, Vladimír. *Slovensko 1993 – 2004: Léta obav a nadějí*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2006, s. 9-21.

⁷³ SNR vydala 12. februára 1991 vyhlásenie k odsunu slovenských Nemcov. *Vyhlásenia Slovenskej národnej rady a Národnej rady Slovenskej republiky 1990 – 1998*. Bratislava : NR SR I. volebné obdobie, 1998, s. 3-7.

najskôr“.⁷⁴

Predseda federálneho zhromaždenia Alexander Dubček začal svoj prejav k návrhu ústavného zákona o *Listine základných ľudských práv a slobôd* 8. januára 1991 pripomenutím si helsinského procesu, no je aj pravdou, že „novými zákonmi sme upravili iba jednotlivé ľudské práva a základné slobody“, a preto ich treba pripraviť „na úrovni normy najvyššej právnej sily, t. j. ústavným zákonom“, čo má aj medzinárodný význam. A pokračoval, že: „Základným zmyslom našej Listiny práv a slobôd, ako ju chápem, je usporiadať spoločnosť tak, aby v nej boli právne zaručené slobody a rovnosť“, lebo Listinu „považujem za určitý druh morálneho kódexu, ktorý má v našej spoločnosti proti zvláti a svojvôli presadiť a upevniť zásady mravnosti a humanity, ktoré u nás vždy patrili k rozhodujúcim najdôležitejším faktorom práve pre tých, ktorí v našom živote viedli zápas o ľudské práva“.⁷⁵

Listina sa prerokúvala na základe návrhov národných rád. Predseda SNR František Mikloško zdôraznil, že zásadným prístupom k problematike „je nedotknuteľnosť a univerzálny charakter prirodzených ľudských práv“, ktoré sú garantované medzinárodne právnymi normami a východiskom pre vypracovanie ústav. Predsedníčka ČNR Dagmar Burešová sa zamerala skôr na potrebu zosúladenia s medzinárodnými právnymi normami. Po oprávnenej kritike politiky režimu, ktorý práva a slobody „pouze formálne proklamoval“, okrem iného uviedla, že: „Respektování a reálné uplatnění lidských a občanských práv je totiž jednou ze základních podmínek vstupu do Rady Evropy.“⁷⁶

Ústavný zákon číslo 23 z 9. januára, ktorým sa *Listina základných ľudských práv a slobôd* uvádza ako ústavný zákon, kodifikoval, že: „Ústavní zákony, jiné zákony a další právní předpisy, jejich výklad a používání musí být v souladu s Listinou základních práv a svobod. Dále zákon vyjadril, že: „Mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, Českou a Slovenskou Federativní Republikou ratifikované a vyhlášené, jsou na jejím území obecně závazné a mají přednost před zákonem“. Zákony a iné predpisy museli byť v súlade s Listinou a ktoré nie sú, strácajú na účinnosti.

⁷⁴ HLAVOVÁ, Viera – ŽATKULIAK, Jozef (eds.). *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod*, s. 132-134.

⁷⁵ Společná česko-slovenská parlamentní digitální knihovna, www.psp.cz, FS ČSFR 1990 - 1992. Společná schůze SL a SN, Stenoprotokoly, 11. schůze, 8. ledna 1991, Část 2/56.

⁷⁶ Tamže, část 2/56, část 2/56, s. 6., část 3/56, s. 3.

Napokon aj schválenie *Listiny základných ľudských práv a slobôd* z 9. januára 1991 následne ovplyvnilo prípravu národných a federálnej ústavy.⁷⁷ Deň predtým bol uverejnený návrh Ústavy Slovenskej republiky od komisie expertov pod vedením Karola Planka (česká ústavná komisia nevypracovala návrh českej ústavy), ktorý zbral do úvahy dovtedajšie výsledky štátoprávných rokovaní, ako aj medzinárodné zmluvy o ľudských právach a základných slobodách. Článku 10 návrhu vyjadril, že: „*Ludia sú slobodní a rovní v dôstojnosti i v právach. Základné práva a slobody sú neodňateľné, nescudziteľné, nepremlčateľné a nezrušiteľné.*“⁷⁸ Začal však náročný transformačno-reformný rok 1991...

Po *Novembri '89* sa v rámci formovania demokratického spoločenského systému nastolila otázka zakotvenia ľudských a občianskych práv a slobôd. Prispeli k tomu Konferencie o bezpečnosti a spolupráci v Európe, ktoré sa konali vo Viedni a Paríži, ako aj pakty Organizácie spojených národov. Federálny parlament ČSFR a republikové národné rady pripravovali návrhy federálnej ústavy a národných ústav, v ktorých sa zakomponovala garancia a ústavná ochrana základných ľudských a občianskych práv a slobôd. Po prvých slobodných parlamentných voľbách sa stali jedným zo základov utvárania pluralitného politického, volebného a ústavného systému a súčasťou štátoprávných rokovaní o usporiadaní česko-slovenskej federácie a jej republík. Znamenalo to rešpektovanie princípov demokracie, humanizmu a právneho štátu. Ľudské a občianske práva a slobody, v súlade s medzinárodnými zmluvami, kodifikovala *Listina základných ľudských práv a slobôd*.

---

⁷⁷ Zbierka zákonov Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky, Českej republiky/Slovenskej republiky. Roč. 1991. Čiastka 6, s. 115 - 121. Do kompetenčných sporov medzi federálnymi a národnými orgánmi mal zasahovať ústavný zákon č. 91 Zb. o Ústavnom súde ČSFR z 27. februára 1991. Vystúpenie zo spoločného zväzku štátov ČSFR sa mohol uskutočniť iba ústavnou cestou a realizáciu tohto práva upravoval ústavný zákon č. 327/1991 Zb. o referende, ktorý sa mal dotýkať najmä zásadných otázok štátoprávného usporiadania ČSFR a prijatia ústav. Dňa 21. februára 1991 bol prijatý zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách, ktorý sa stal podkladom pre riešenie mnohých skrivodlivostí z rokov komunistického režimu.

⁷⁸ *Práca*, 8. 1. 1992, s. 4.

Summary

The Slovak and Czech society in the context of human and civil rights and freedoms (1985 – 1991)

After the November 1989 come to attention the question of human and civil rights and liberties in the post-totalitarian system which in the previous regime – despite the social challenges – had been neglected. For the new democratic CSFR the results of the Helsinki process in the field of human rights and liberties were connected with the interest to become the part of the Trans-European integrative structures. These two phenomena expressed oneself during the setting up the Czechoslovak federal as well as Slovak and Czech national constitutions, the integral part of which should be the constitutional safeguard of the basic human and civil rights. During the creating the constitutional system of the post-communist Czechoslovakia combined with the Czech-Slovak negotiations about the composition of the new federal relations between the Slovak and Czech republics, these rights reflected themselves in the principles of democracy and humanism, of legally consistent state, as well as of the right of nations of self-determination. The first climax in establishing the democratic character of the new regime was the elections in June 1990. In that time also the Charter of elementary human rights and liberties has been approved.

Mnišská tradice Etiopie

VÁCLAV JEŽEK

Katedra církevních dějin a byzantologie, Pravoslávna bohoslovecká fakulta Prešovskej univerzity, Prešov

Kláštéry a klášterní tradice definují podstatu etiopské křesťanské tradice. Kláštéry plnily a plní širokou škálu úloh v Etiopii.¹ Podle některých údajů je v Etiopii na 1 046 klášterů.² Etiopská klášterní tradice buď dovala na principech, které ovlivnily i ostatní východokřesťanský svět. Snad si etiopská tradice zachovala i prvky židovských společenství, která existovala v době židovského helénismu a která zcela jistě ovlivnila pozdější vznik křesťanské klášterní tradice. Podle mého názoru lze vymezit kontinuitu mezi etiopskou klášterní tradicí spolu s koptskou klášterní tradicí až k různým židovským, ale i egyptským společenstvím, která se v době helénismu začala objevovat na Blízkém východě. Rozhodně se nedá říci, že se klášterní tradice z ničeho nic objevuje v Etiopii příchodem zmíněných „Devíti světců“ anebo teprve ve 4. či 5. století. Samozřejmě příchod „Devíti světců“ mohl stimulovat klášterní tradici v jistých kenoviálních či jiných rozměrech, ale už předtím musela existovat kontinuita s dřívější duchovní tradicí, o čemž svědčí celá řada zajímavých prvků uvnitř etiopské klášterní tradice.

Existuje stereotyp, že etiopské kláštéry jsou méněcennější formou koptské tradice, což je naprosto nepřesné. Etiopské kláštéry obohatily křesťanskou tradici v mnoha ohledech. Dá se dokonce říci, že jako jediné zachovaly prvotní křesťanskou asketickou tradici až do dnešních dnů. Etiopská klášterní tradice je jakýmsi živým muzeem prvotního křesťanství. Tak jako řeckou, i etiopskou klášterní tradici charakterizuje smysl pro nevyzpytatelnost, pro duchovní svobodu, která souvisí s důrazem

---

¹ O etiopské klášterní tradici existuje celá řada děl. Například za italské okupace napsaná kniha *Úplné pravidlo klášterního života* od Abuny Filipa, Addis Ababa 1969; Sidik, M. – Hajmanot, B., *Příručka k Spravedlnosti, Kultura Víry (Culture of Faith)*, Addis Ababa 1988; Hajmanot, S., *Meč Víry*; M. B. Gezauw, Addis Ababa 1960.

² Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 4.

na Ducha Svatého. Duchovnost v Etiopii se neurčuje dopředu a ani její průběh. Toto souvisí s celkovou mentalitou křesťanského Východu, která má averzi vůči plánování, umělým systémům, ale nechává vše na konkrétním vztahu k Bohu.

Tak jako byzantské kláštery, i etiopské kláštery na první pohled působí dojmem jednotvárnosti duchovního života. Silný důraz na liturgický a modlitební život, který byl v západní klášterní tradici později pomalu nahrazován specializací na určitou činnost, tvoří jádro etiopské klášterní tradice. Nicméně i důraz na nepřetržitý liturgický život umožnil jistou specializaci. Některé kláštery například směřovaly k činnosti, jež vedla k interakci s jinými náboženstvími, a soustřeďovaly se na misijní činnost, jako tomu bylo například v provincii Šoa. V provincii Gondar měly zase kláštery spíše asketicko-kontemplativní charakter. V oblasti východního Godžamu existoval tradiční, na místní specifika orientovaný klášterní život.³ V současnosti existuje fenomén městského klášterního života, který byl způsoben nástupem jednak komunistické moci, která kláštery na vesnicích přímo i nepřímo likvidovala, ale i kvůli jiným faktorům.

I literatura z mnišského prostředí vyjadřuje specifika etiopské klášterní tradice, která se vyhýbá systémovosti a teologické předurčenosti. Exegetická metoda, která souvisí s exegetickou tradicí judaismu, kladla důraz na spontánnost projevu, na bohatství obrazu, alegorie a symboliky. Metoda interpretace a její zákonitosti neměly předem určené principy a zákony. Podobnost s imaginativní rabínskou exegetickou tradicí je nápadná. Souviselo to i s pojetím mnišského života jako celku, kdy duchovní inspirace byla součástí neustálého rozhovoru s Bohem.

Tak jako v Byzanci, i etiopské kláštery tvořily páteř vzdělanosti a všestranného kulturního rozvoje v zemi. Kláštery nabízely mimo jiné i útočiště pro aristokraty a jiné osobnosti. Takto se do kláštera uchýlil i Takla Gijorgis. Zázraky, divy a světci rovněž sehrávali klíčovou roli při rozvoji státu. Až do devatenáctého století kláštery nabízely vzdělávání v tradičním *kurikulu*. Mnoho klášterů a církevních komplexů bylo také vnímáno jako imitace Jeruzaléma. V tomto ohledu nejznámějšími příklady

---

³ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, s. 22.

jsou klášter Walidaba anebo chrámový komplex v Lalibele.

Etiopská tradice v lecčems připomíná klášterní tradici, jak se rozvíjela v Palestině, jak ji popisuje Cyril.⁴ Tam, stejně jako v Etiopii, kláštery neměly vždy velkou zásobu knih, neboť knihy byly drahé a těžko dostupné. Cyril (ze Skythopole) naznačuje, jaké asi knihy byly dostupné v kláštorech Judské pouště. Zdá se, že existoval větší počet knih, který souvisel se životy světců, tedy žánrem, který byl zvláště důležitý pro formaci mnichů. Zdá se, že v klášterních knihovnách v této oblasti bylo pramálo teologických a filosofických děl.⁵

Pro Cyrila ze Skythopole, ale i pro etiopské myšlení, jde asketismus ruku v ruce se správným doktrinárním postojem. Například Theodosius, o kterém hovoří, se vyznačoval třemi ctnostmi. Jednou z nich byla „velice horlivá (ἀκριβεστᾶτην) askeze s opravdovou a ortodoxní vírou od mládí až po stáří.“⁶ Další ctností byly pohostinnost a ustavičná modlitba. Tradičně i v Etiopii nebyly doktrinární postoje izolovány od celkové duchovní formace. Tedy doktrinární postoj odpovídal duchovní úrovni a naopak. Jinými slovy, člověk nemohl být dobrým teologem a zároveň na nízké duchovní úrovni.

Prostředí zcela jistě sehrávalo vliv na to, jak a jakým způsobem se klášter rozvíjel. Tuto skutečnost mnohdy opomíjejí současné studie. Například v Egyptě se mniši museli soustřeďovat blízko řek nebo oáz ve společenstvích, kde mohli prodávat svoje produkty. Poušť byla naprosto nehostinná. Mnich musel zůstat na jednom místě. V kontrastu s touto situací mnich v Sýrii byl více mobilní, méně usedlý, mnich mohl jít do hor, kde mu déšť mohl poskytnout vodu. Palestina má různé podmínky a terén. Poušť tam tvoří jenom jednu z různých charakteristik.⁷ Důležitou roli sehrávalo rovněž etiopské prostředí. V Etiopii kláštery víceméně splyvaly se svým přírodním okolím a nebyla zde tendence jako jinde oddělovat klášter od okolí pomocí stěn a staveb. Spíše se spoléhalo

---

⁴ Cyril ze Skythopole je důležitý autor, který čerpal z Theodoretova díla *Historia religiosa*, ale je závislý rovněž na egyptských zdrojích, jako např. na životopisu Pachomia. Rovněž používá *Apothegmata*.

⁵ Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 61.

⁶ Schwartz, E. (ed.), *Kyrrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939, 238.25–6; *Ibid.*

⁷ Schwartz, E. (ed.), *Kyrrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939; Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 99.

na přírodní překážky, které takovou hranici vyznačovaly. Stromy, kameny atd. tvořily přírodní hranici, která mohla být navíc naplněna vlastním duchovním významem. Etiopské kláštery se spíše nechaly formovat architektonicky, ale i duchovně prostředím, než aby je záměrně přetvářely podle svého obrazu. S tím souvisí i duchovní myšlenka, že divočina reflektuje nepředvídatelnost lidského nitra.

Mnicha označuje termín *mankwuse* („samotář“ nebo „sám“, lidé, kteří odmítli život ve světě), který pochází z řečtiny. Femininní tvar se tvoří přidáním *set* (žena) anebo plurálu *s t*, to jest *mankwusayat*. Lidová tradice hovoří o spojitosti termínu s kořenem z geez, který znamená smrt (smrt vůči svému egu). Mnišství jako takové je *minkusina*.

Mnich může nosit takzvanou *kob* (látková pokrývka hlavy s plochým povrchem ve tvaru nálevky). Někdy se *kob* vnímá jako symbolická imitace Kristovy trnové koruny a začala se podle tradice používat od časů Antonína. Oproti byzantské tradici tato pokrývka může mít různé barvy, tak jako mohou mít pestré barvy roucha mnichů. Žlutá může označovat poustevníky. Pokrývka hlavy se někdy dělala z pletených rostlinných materiálů. Mnich rovněž nosí *qamis* (dlouhý plášť), kožený pás (*kinat*).

Termín *bahitawi* označuje poustevníka. Abstraktní podstatné jméno *bihitwuna* znamená asketismus. Další termíny zahrnují *minañ*, který označuje toho, kdo nenávidí svět a zanechává svět. Kořen slovesa *mana-na* většinou označuje asketický způsob života. V běžném užívání *minañ* může označovat novice, zatímco *manikwuse* je kanonicky postřížený mnich nebo mniška. V jazyku tigrej se používá slovo *filasi*, to je „poutník bez země“. Jiné termíny jsou například *gihusan* („samotář“).⁸ Amharské slovo *gadam* (existuje i v tigrejštině a geez) označuje klášterní komplex. Tradičně mnich nejprve získává pás anebo opasek (*kinat*), následně *kobe* (pokrývku hlavy symbolizující trnovou korunu) a nakonec *skapular* (*askemu* s dvanácti kříži). *Skapular* (*askema*) označuje vysoký stupeň duchovního vývoje a jenom málo jedinců jej dosáhne. Jako paralelu můžeme uvést *velkou schimu* v byzantsko-slovanské tradici mnišství. Představený kláštera je označován jako *abemenet*. Představený klášter může být

---

⁸ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, s. 58.

označován *Mamher Abe Menate*. U Ewostatewianů se představený může označovat jako *mehmer*. *Memher* znamená „učitel“ anebo „mistr“. Správce kláštera se nazývá *megabi*.

Vstup do kláštera probíhá ve spolupráci se zodpovědným knězem, který je většinou představeným, anebo někým, kterého představený vybere jako *koadjutora* a který opakuje modlitbu vstupu a požehává znamením kříže pokrývku, kterou mnich musí nosit. Slib celibátu je pronesen před představeným. Kandidát je k němu přiveden a postaven doprostřed shromážděných kněží; později je kolem něho zapálen kruh s ohněm; kožený pás „Jana Křtitele“ je připevněn k jeho ledví (někdy se místo pásu nosí těžký řetěz), během čehož kněží zpívají rekviem za mrtvé. Potom je na oholené temeno hlavy umístěna *glaswa*, úzký pruh černé látky, na kterém je vyšito několik barevných křížků. Abuna potom končí obřad s požeháním a dělá znamení kříže na různé části těla kandidáta.⁹ Typicky mniši nosí pytel z hrubé vlny a na poutích nosí žluté šaty. Na obrazech je mnich často zobrazován, jak tancuje na oštěpu světla a jak oznamuje světu zprávu o vzkříšení Krista.

Mnišky mohou bydlet samy nebo mít příbytky na chrámovém dvoře. Mniška nosí jako mnich pokrývku hlavy *kob* a během noci nosí kožený „*saq*“ opásaný kolem těla. Tento *saq* je široký pás kůže jako nábojnicový pás a nosí se, aby utáhnul kůži a zničil uvolněnost. Během dne je v obvodu košile. Mniška vždy nosí hůl a plácačku na mouchy. Mniška typicky může žebrať o mouku a následně péct malé koláče pro chudé.¹⁰

Mezi mnichy můžeme zařadit *danagal* – celibátníky anebo panice a *maasiban* – vdovce, kteří jsou často kněžími. Existují různé formy klášterního života. Například existují poustevníci, kteří žijí sami, dále ti, co žijí v kláštorech, komunitním životem (*andinit gadam*), členy *kurit gadam*, kteří se sami zaměstnávají a mají vlastní příjem. Mniši mají zakázané jíst maso a mléčné výrobky a pít víno. Mniši většinou jedí jenom zeleninu a byliny. Denně může mnich dostat krajíc chleba. Nejtypičtější mnišské jídlo spočívá ve směsici obilnin a luštěnin, které jsou uvařeny dohromady (*nefro*), spolu s dalším jídlem, jako je chleba (*endžera*) anebo *dabe*, jež je vyrobeno z různých zrn. Také se objevuje pikantní omáčka (*wat*). Pous-

⁹ Wondmagegnehu, A. – Motovu, J., (eds.), *The Ethiopian Orthodox Church, The Ethiopian Orthodox Mission, Addis Ababa 1970*, s. 28.

¹⁰ *Ibid.*

tevníci samozřejmě mohli jíst pouze náhodně nalezené jídlo. Podle tradice Johannes jedl říční rostliny, Samuel z Waldebba ovoce a Takla Hajmat sladké listí a hořké listí během velkého půstu.

V Etiopii je přítomen cenobitní typ klášterů (*andenet*), ale i idiorytmičtý (*kurit*). Tyto byly tradičními formami i ve východním křesťanství všeobecně. Nicméně hranice mezi jednotlivými formami mnišské tradice nebyly tak přísné.

Například v tomto kontextu termín *lávra* a to, co označoval, souvisí s komplexní rekonstrukcí vývoje klášterní tradice. Termín *lávra* se neobjevuje v egyptských zdrojích ze čtvrtého století a je pravděpodobné, že tento termín má původ v Palestině. Binns takto charakterizuje jeho význam: „Slovo ve světském významu může označovat strž, ale častěji označuje uličku anebo alej ve městě, kde by se na obou stranách nacházely malinké domky. V důsledku toho byl termín aplikován na usedlosti mnichů ve stržích pouští. Zde vedla cesta podél strany strže, ze které vedly jeskyně a domky či chatrče. Překvapivá skutečnost, že stejné slovo označuje jak alej ve městě, tak i cestu v klášteře, souvisí s podobností života na obou místech navzdory velmi odlišnému fyzickému prostředí.“¹¹ Ze čtvrtého století můžeme například uvést Starou lávru nebo Souka ve Wádí Khareitun na jih od Betléma. Podle D. J. Chitty je jméno Souka ekvivalentem syrského Šouga nebo arabského Suq, což by odpovídalo řeckému *lávra*.¹²

V Palestině cely mnichů navazovaly na cestu nebo lávru. Cely se nazývaly *κελλία*. Vzdálenost mezi celami mohla být kolem 35 metrů. Toto by nasvědčovalo tomu, že se jednalo o víceméně samostatné příbytky, které mohly mít vlastní dílnu.¹³ Z hagiografických příběhů se dozvídáme o činnosti v celách lávry. Například v Gerasimově klášteře mniši „každou sobotu a neděli přicházeli do chrámu a přijímali božská mystéria (eucharistii), načež odcházeli do cenobia (v tomto klášteře

¹¹ Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 109.

¹² Chitty, D., *The Desert a City*, Oxford 1966, s. 15–16. „Uzka *suq* se strkajícími se lidmi v davech, rámusem a nekonečným množstvím dílen je známá scéna na Středním východě“, Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 110.

¹³ Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 110.

ekvivalent k budovám uprostřed lávry), aby jedli vařené jídlo. ... Každý z nich v sobotu do cenobia nesl práci, kterou udělal za týden, a v neděli večer si bral zásoby na týden, chleba, datle, vodu a palmy, a potom odešel do cely...“¹⁴ Model lávry a cenobia je přítomný v Etiopii. Známý klášter Waldība je příkladem typu lávry. Přísný cenobitní režim, kde je vše sdíleno, je například v klášteře Mahbara Silase. Klášter Mahbara Silase měl většinou kruhovitě domky se dvěma soustřednými stěnami, které byly vytvořeny z mřížkovitého materiálu (jako obrovská síta), jež tak dokázaly zachytit sebemenší vánek v horké a suché sezóně. Měly rovněž tlustou doškovou střechu, která dobře chránila před sluncem a deštěm. Chrám byl uprostřed kruhovitěho areálu, který byl ohraničený stěnou. Všechny ostatní cesty a budovy z toho vycházely.¹⁵

Jak jsme naznačili, rekonstrukce rozvoje křesťanské mnišské tradice v jejích počátcích je složitou záležitostí. V badatelských kruzích stále přetrvává diskuse o existenci či neexistenci jakési klášterní neboli mnišské tradice v judaismu v období před Kristem.¹⁶ Tato diskuse se již delší dobu soustřeďuje na sektářská hnutí uvnitř judaismu, jako například na komunitu terapeutů, o které se zmiňuje Filón Alexandrijský, či na esejskou komunitu. Lze zde připomenout i starozákonní tradici a jiné. Etiopská tradice silně zdůrazňuje kontinuitu mnišství ze starozákonních časů. Kristus je mnohdy vykreslován jako mnich asketa. Co je důležité připomenout a co je často opomíjeno, je i to, že v dějinách judaismu existovaly chrámy paralelní k jeruzalémskému chrámu, které buďto tvořily

---

¹⁴ Flusin, B., *Miracle et histoire dans l'œuvre de Cyrille de Scythopolis*, Paris 1983, s. 228. Podobný režim dodržoval ve své jeskyni Sáva v blízkosti kláštera Theoktitus; Schwartz, E. (ed.), *Kyrrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939, Texte und Untersuchungen 49/2.94.7-12; Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s.110.

¹⁵ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

¹⁶ Tato diskuse je rovněž podporována novými archeologickými objevy. Srov. mimo jiné Vööbus, A., *History of Asceticism in the Syrian Orient, I, The origin of Asceticism*, Louvain 1958, dále např. Diamond, E., *Holy Men and Hunger Artists: fasting and Asceticism in Rabbinic Culture*, New York 2004; *Traktát Nazír Babylonského Talmudu*, ale i jinou literaturu. Vööbus píše: „Židovské a asketické prvky se soustředily v takovém fenoménu jako je *benai qeiana* nebo *banat qeiana*, které propagovaly celibát jako křesťanskou normu (dvě pseudo-Klementinské epištoly *De Virginate*) nebo dokonce jako předpoklad pro křesť“, s. 8.

konkurenci tomuto chrámu, anebo přinejmenším duchovní alternativu pro Židy v diaspoře. V Egyptě existoval Oniášův chrám v Leontopoli (200 př. n. l.) a další v Elefantinu (kolem 500 př. n. l.). V tomto kontextu to svědčí o rozšíření židovské duchovní tradice v celé oblasti, což může svědčit i o rozšíření klášterní tradice v širších dimenzích, než se doposud předpokládalo.

Jak jsme naznačili, tradiční vztah mezi Etiopií a koptskou tradicí by naznačoval proudění mnišské a duchovní tradice směrem ze severu na jih prostřednictvím Egypta, oblasti Núbie a Súdánu. Není sporu o tom, že proudění ze severu na jih přes Súdán a Núbii hrálo důležitou roli, nicméně osobně bych se přikláněl i k tomu, že existovala židovská klášterní tradice, která mohla ovlivňovat Etiopii přes oblast Arabského poloostrova.¹⁷ V době vzniku křesťanství se tato potom mohla sloučit s jakousi protopalestinsko-syrskou tradicí, která opět ovlivňovala Etiopii prostřednictvím jižní cesty přes Rudé moře a přes Arabský poloostrov. To se mohlo dít samozřejmě prostřednictvím již přítomné semitské židovské tradice v oblasti současného Jemenu, tedy sabejského kontextu. Zvláště ve druhém a třetím století se Sýrie mohla stát střediskem pro židovsko-křesťanské aktivisty.¹⁸ Je sice pravda, že některé výroky Efréma Syrského mohou být poněkud přísné vůči Židům, ale toto neznamená, že neexistovala kontinuita tradic. Populární témata o nevinnosti Adama a podobně, která jsou vidět u Efréma, rezonují i v etiopské tradici.¹⁹ O silném vlivu judaismu na klášterní tradici v Etiopii svědčí pozdější mnišské hnutí stafanitů (15. – 16. století, jeho centrem byl klášter Gunda Gunde) a eustatiánů (14. stol.; spojování s klášteřem Debre Worq v Godžam). Tento vliv ale samozřejmě mohl probíhat již od počátku.

¹⁷ Díla jako *Didiskilja* nebo apokryfní díla jako *Knihy Henochovy*, *Nanebevezetí Izajášovo* a *Knihy jubileí* podávají svědectví o kontaktu Etiopie s židovskou tradicí. H.J. Polotský poukázal na to, že mnoho náboženských termínů přišlo z židovské aramejštiny; srov. Polotsky, H.J., „Aramaic, Syriac and Geez“, in *Journal of Semitic Studies*, 9, 1964, č. 10; repr. *Collected Papers Jerusalem 1971*, s. 17.

¹⁸ Goppelt, L., *Christentum und Judentum*, Gütersloh 1958, s.177. Srov. také Danielou, J., *The Theology of Jewish Christianity*, Chicago 1964, překl. J.A. Baker, s. 21; Isaac, E., „An obscure Component in Ethiopian Church History: An Examination of Various Theories Pertaining to the Problem of the Origin and Nature of Ethiopian Christianity“, in *Le Museon*, 85, 1972, s. 225–258.

¹⁹ Srov. dílo *Gabra Manfis K'idus*. V tomto kontextu viz Pena, I., *The Amazing life of the Syrian Monks in the 4th–6th centuries*, Jerusalem – Milano 1992, překl. J. Sullivan, s. 13.

Etiopská, syrská, řecká, židovská a koptská duchovní tradice sdílely asketickou tradici, která měla zcela jistě stejný společný jmenovatel. Je rovněž pravděpodobné, že v Etiopii existoval vliv také z asijského prostředí, čemuž by nasvědčovala i praxe podobná indickým technikám. Důležitá je i role různých asketických hnutí, jako byl manicheismus, který se rozšiřoval ve třetím století. Podle Persoona mohl manicheismus vstřebávat asijské tradice, které potom předával i do dalších tradic. Interakci mezi manicheismem a prvky etiopské tradice můžeme vidět v *Knize gigantů*. Tento text, který byl nalezen v Kumránu, pokračuje ve vyprávění o pádu andělů v první části etiopské *Knihy Henochovy* (kap. 1–36) a byl rozšířen manicheji po celé střední Asii. O vzájemném ovlivnění svědčí například i *bema*, což je vyvýšená plošina v chrámu. Ta se objevuje u manichejců, v židovské tradici a v dalších křesťanských tradicích.²⁰

Mezi první díla, která se týkají mnišství, patří Pachomiova pravidla (snad 7. stol.), takzvaná *Seriata watizaz zaabba Pakumis*.²¹ Ty podle tradice spolu s pravidly svatého Antonína v Etiopii rozšiřovalo Devět světců.²² Velký vliv na etiopskou tradici učinil Athanasiův *Život svatého Antonína*. Ideály asketismu v tomto díle sehrály důležitou roli ve formaci etiopského pohledu na poustevnícký život.

Mezi důležitá díla, která učinila vliv na duchovní tradici, patří homilie sv. Cyrila (*K'erilos*), *Sinodos* (sbírka kánonů, snad sestaveno ve 12. stol.) a *Didaskalia* (vnitřní předpisy, také snad sestaveny ve 12. stol.). Sbírka *Zena Abaw K'idusan* (*Příběhy svatých otců*) a *Apothegmata patrum* ve své současné podobě mohou spadat do 14. století. V tomto století mohlo také dílo *Sinkisar* (hagiografie pro každý den) dosáhnout podoby,

---

²⁰ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, s. 63.

²¹ Pachomius (292–346) nejprve napsal mnišská pravidla pro svůj klášter v Tabennesi a pro další, které založil na severozápadním pobřeží Nilu. „Byl pokřtěn u opuštěné vesnice Scheneset a viděl (ve vidění) rosu, která sestupovala z nebes a která se mu shromáždila na hlavě a zhoustla v jeho pravé ruce a rozšířila po celé zemi“, Desprez, V., „Pachomian Cenobitism“, I, in *American benedictine review*, 43, č. 4, 1992, s. 236.

²² V roce 404 v Betlémě svatý Jeroným přeložil pravidla, jedenáct dopisů Pachomia a Theodora. Pachomiovu popularitu na Východě částečně způsobily řecké životopisy a Palladiova *Historia Lausiaca*. *Ibid.*, s. 236.

v jaké se nám dochovalo dodnes. Ibn Rajâ a jeho dílo *Hajminota Abaw* (*Víra otců*) se ve své současné podobě možná objevuje v 17. nebo 18. století. Zajímavá je rovněž *Kniha světla – Mas'ihaf Birhan* z Aksúmu.²³ Je to duchovní příručka, která se zabývá očistou a mnišským životem. Podle některých badatelů se známé dílo *Duchovní louka* od Jana Moschy dostalo do Etiopie ve 14.–15. století pod názvem *Ráj mnichů a jejich poučení – Genneta Menekosat*.²⁴ Kappadočtí otcové se nacházejí ve sbírce *Víra otců* (*Hajmanote Abaw*). Dílo *Akta mučedníků* (*Gadla Samaetat*) není doposud publikováno.

Nejznámějším dílem z mnišského prostředí je snad *Kniha mnichů* (*Mešafe Menekosat*). Jedná se o kompilát děl, která zahrnují různé kompozice. Toto dílo nebylo dosud přeloženo do žádného moderního jazyka. S dílem je hlavně spojována trojice autorů: Mar Jisak' (Izák z Ninive, 6. století), Filoxenos z Mabbugu (5. století) a Johan ibn Sibâ (Jan, syn Saby, 6. století). Filoxenos z Mabbugu je spojován s částí *Knihy mnichů* nazvanou *Filiksijos*.²⁵ Johan ibn Sibâ je spojován s *Aragawi Minfisawi* (*Duchovní stařec*).²⁶ Izák z Ninive je spojován s částí nazvanou *Mar Jisak*. Kniha se zabývá různými etapami duchovního růstu. Hovoří se o překonání pokušení, o hagiografii a o milosti a ctnosti mnichů. Nevíme přesně, kdy kompilát anebo jeho části vznikly. Etiopská tradice tvrdí, že kniha vznikla překladem z arabštiny do geez v 7. století na popud krále Atse Libnedingla. Toto se jeví jako pravděpodobnější chronologie než ta, která tvrdí, že kniha vznikla prostřednictvím překladů mnohem pozdějších koptských biskupů. Kniha prozrazuje syrsko-řecké mnišské vlivy. Nicméně navzdory těmto třem autorům kniha obsahuje další díla.

Koncepce jako duchovní vidění a transcendování našich omezení, které souvisejí s těmito syrsko-řeckými autory, se nacházejí v tradici etiopského mnišství. Důraz Filoxena z Mabbugu, který byl silně ovlivněn

²³ Birhanu, G.S., *The Book of Light*, Debre Bizen 1986.

²⁴ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 76.

²⁵ Podle názorů některých odborníků koptský metropolita Abuna Salama II. (1348–1388) přeložil *Filiksijos*. Zde musíme postupovat opatrně, neboť neumíme rekonstruovat genezi a povahu překladu koptského metropolity. Mohla existovat starší verze překladu a podobně.

²⁶ Podle názorů některých badatelů přeloženo v šestnáctém století metropolitou Markosem I. (zemřel r. 1530).

řeckou tradicí, na jednotu a transcendenci, je přítomen v etiopské teologii. *Aragawi Minfisawi* hovoří o mnišské církevní hierarchii a o milosti mnichů. Kniha *Mar Jisak* je o duchovních zápasech mnichů a o jejich asketickém úsilí. *Filiksijos* uvádí mnišské kroniky a životní příběhy.

Izák z Ninive (Mar Jisak) se narodil v Bet-Katrayé (současný Qatar) a kathedikos Mar George (660 – 680) z východosyrské církve jej vysvětil na biskupa Ninive. Později se stal anachoretou v klášteře Raban Šabbour. Kvůli slepotě svá díla diktoval. Etiopská tradice jej spojuje s klášterem Abba Ebiloj Gadam. Podle některých názorů jeho dílo bylo do geez přeloženo za vlády Claudia. Byl ovlivněn Evagriem z Pontu (346 – 399), Makariem z Egypta a Janem Poustevníkem (5. stol.). Popisuje tři duchovní stupně: fyzickou očistu (překonání světa), očistu duše (včetně kontemplace přírody) a oblast ducha (překonání omezení).²⁷ V *Mar Jisak* například čteme: „Ten, který si z andělů učinil svoje přátele, ten, který je ve vyhnanství a stojí u brány (aniž by vstupoval do světa) jako poustevník o hladu, pláče v modlitbě, ten je opravdovým mnichem. Závisle na své píli v modlitbě a poklonách uzavřen v modlitbě prožívá stupně milosti a chápe svatá mystéria. Po modlitbě duše přichází modlitba srdce a osvobození. Skutečný poustevník vydrží ve své cele, kde se učí všemu. Je příkladem pro všechny, a tak jako pouštní osel utíká ze světa lidí.“²⁸

Filiksijos (Filoxenos z Mabbugu, který se stal biskupem Mabbugu roku 485, byl kvůli své opozici vůči Chalcedonskému sněmu poslán do exilu a zemřel roku 523) kombinuje syrskou a řeckou tradici. Ten konstatuje: „*Wat'anijan* – začátečníci ve společenství jsou motivováni touhou uspokojovat svoje společníky, udržují se v zákoně lásky a stávají se v ní dokonalými (Mt 22, 35). Není možné bez pomoci Pána překonat slabost mysli a úpadek charakteru. Jeden by měl být od ostatních oddělen a zůstat v cele. Nesmí oplácet zlovolné skutky stejným způsobem ze stejného rodu anebo pěstovat zášť, musí být rád, pokud je pomluven, a spíše se modlit za ty, kteří způsobují urážky. Mnich by měl u jiných

---

²⁷ Durel, T., „Sur la doctrine mystique de Saint Isaac le Syrien“, in *Contacts*, 156, 1991, s. 246–249.

²⁸ *Mar Ji'sak', První část Knihy mnichů*, Addis Ababa 1982, ed. a překl. Tasfa Gabra Silase, in Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

vzbuzovat duchovní závist na základě své ctnosti, hloubky a přitažlivosti své zbožnosti, které nejen že překonávají satana, ale vyzývají ostatní, aby ho napodobovali.“²⁹

Ve třetí části *Knihy mnichů (Aragawi Manifisawi)* se dozvídáme o *Ma'iriga Manakosat* – o úrovních mnišského života, o čistotě těla – *netša sega*, čistotě ducha – *netša nefsa*, čistotě srdce – *netša lebuna*, což odpovídá syrskému dělení na fyzickou *paganuta* – vášně, psychologickou *naps-hanuta* – pasivitu intelektu, a duchovní úrovni – *ruhanuta*. Mezi stupně vývoje patří: 1. *t'imawi* – ten, který žije bez jídla; 2. *libawi* – ti, kteří vědí o posvátných mystériích; 3. *anibi'i* – ti, kteří s pláčem myslí na utrpení Krista, se svým srdcem stráveným ohněm lásky; 4. *t'a'ima Zimare* – ti, kteří oslavují jako andělé; 5. *kunane* – ti, jejichž tělo je ovládané jejich duchem; 6. *fik'ur* – ten, kdo miluje vše a modlí se za všechny; 7. *huset* – ten, kdo jako *Igra S'ihaj* (chodidla slunce) dosáhne na jakékoli místo, kam se mu zachce, a má očištěné srdce; 8. *nat'are Mala'ikt* – ti, kteří vidí anděly, 9. *tasatimo* – s mocí soustředění (kontemplací), světla, schopnost vidět vidění; 10. *kawina Isat* – ti, kteří dokážou zmizet, jsou jako oheň a dokážou vidět Svatou Trojici tváří v tvář (*netserote sellus qeddus*).³⁰ Duchovní vzestup – *asru mearegat* nám v kontextu deseti stupňů a očisty těla, duše a srdce připomíná duchovní dílo *Filokalia*. Vidění-nazírání Svaté Trojice je význačnou koncepcí v byzantské duchovní tradici. Dozvídáme se o bilokaci, což odpovídá etiopské tradici ve vztahu ke schopnostem poustevníků. Byzantská duchovní tradice rozlišovala mezi vášněmi a jejich návaznosti na sebe. Tato návaznost vášní neboli řetězová reakce vášní nebyla až tak přítomna v etiopské tradici.

Kláštéry byly svědky *gedl* – boje za uskutečnění nebeského království zde na zemi. Etiopský mnich je spojován s nějakým úkolem nebo smyslem. Je strážcem něčeho posvátného, které může nabírat různých forem, jako například *tabotu*, různých relikvií a podobně. Zatímco

²⁹ Filiksiyos, *Druhá část Knihy mnichů*, Addis Ababa 1988, ed. a překl. Tasfa Gabra Silase, části 39, 48, 58, 85, s. 67, 83, 94, 119; Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

³⁰ Mänfísawi, A., „Levels of the monastic Life“, in *Hamär*, 4, 1969, no. 2, 20; Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

v Byzanci byli mniši a kláštery také ochránci posvátna, v etiopském mnišství jsme svědky důraznější koncepce „mystéria“, které je chráněno. Mniši v Etiopii chrání něco více hmatatelného, které je ale současně něco velmi mystického, něco, k čemu se nedá lehce přistupovat. Samozřejmě, že i v Byzanci je přítomný tento smysl ochrany posvátna, ale měl trochu jiný vývoj a povahu než v Etiopii. V Etiopii je možné spatřit silný důraz na empirii. Empirie spojená s transcendentí tvoří dvě stránky jedné mince, a tudíž tvoří realističtější duchovní rámec.

Důraz na mnišský život jako na jistou formu andělského života je silně přítomný v Etiopii. Ten snad souvisí i s celkovou popularitou angelologie v etiopském prostředí. Je velice těžké historicky a kulturně rekonstruovat souvislost mezi mnišstvím a angelologií. Nicméně tato souvislost byla zcela jistě přítomna v kontextu asketismu Blízkého východu již od samého počátku křesťanství.

Desátá část díla *F'it 'ha Nagast* (které je podle názorů badatelů překladem z patnáctého století z právního kodexu nazývaného *Majmu' alQawaninioff al As' ad ibn al-'Assāl*) hovoří o mniších jako o pozemských andělech, jako o lidech, kteří jsou již v nebesích, ale zároveň na zemi. Podle etiopské tradice, když asketa dosáhne nejvyššího bodu sebetřýznění, tak mu narostou křídla jako u anděla anebo získá nebeskou korunu.³¹ Spojení anděla a mnicha je samozřejmě silně přítomno i v byzantské duchovní tradici. V této souvislosti lze vzpomenout svatého Neofyty z kyperského Pafosu, kde je spojitost mezi mnichem a andělem doložena jednak ikonograficky, ale i v rámci samotných duchovních děl svatého Neofyty.

Blízkost k Bohu přináší nový pohled na svět a přináší nové schopnosti. Novozákonní koncepce *parressie*, která souvisí s odvahou, již člověk získává díky své blízkosti Bohu, je silně přítomna v etiopské duchovní tradici. Novozákonní *parressia* hovoří o sebevědomí, které apoštolům umožňovalo šířit zvěst o Kristu. Ti se díky tomu nebáli ničeho.³²

Koncepce *parressie* se objevuje i v kontextu mučedníků, kteří se nebáli hovořit o pravdě před svými pronásledovateli. Eusebius hovoří o tom, jak mučedníci z Palestiny odvážně vyzývali své pronásledovatele,

³¹ Haile, G., „Ethiopian monasticism“, in Atiya, A.S. (ed), *Coptic Encyclopedia*, New York 1991, s. 993–994.

³² Srov. Sk 2, 29; 4, 31; 4, 13 atd.

aby se obrátili k Bohu.³³ V *Životě Theodosia* od palestinského autora Theodora z Petry, se dozvídáme, že Theodosius hovořil „odvážně“ (ἐπαρρησιάσατο) před císaři a rovněž použil *parresii* ve svém svědectví o ortodoxii před monofyzitským císařem Anastasiem.³⁴

V mnišském prostředí ale slovo může rovněž znamenat neskromné vyjadřování se a neskromnou odvahu. Takový smysl se objevuje například u Euthymia v jeho asketickém učení (odvozené z *Apofthegmat*): „Věť, že je hloupé, aby mnich hovořil proti tomu, co se patří, anebo aby proti tomu směřoval a aby hovořil troufale (παρρησιάζεσθαι). Otcové hovoří o tom, že *parresia* je nebezpečná a vzbuzuje vášně.“³⁵ Aby *parresia* byla duchovně zdravou záležitostí, musí být úměrná vzdálenosti k Bohu.³⁶ Pouze vztah k Bohu určoval a umožňoval tuto *parresii*. Řehoř z Nyssy hovoří o tom, že Adam před pádem „byl naplněn *parresii* a těšil se božské přítomnosti tváří v tvář.“³⁷ Tato ztracená *parresia* je znovu objevena na základě křtu: „Ti, kteří byli včera zajatci, jsou nyní svobodní a občané Církve, ti, kteří byli předtím v místě hanby, jsou nyní v *parresii* a spravedlnosti.“³⁸ Theodoret například takto hovoří o Jakubovi z Nisibis: „Tedy jeho *parresia* k Bohu rostla ze dne na den, a cokoli si přál

³³ Eusebius, *Mučedníci z Palestiny*, Mart. P. 4.9, Sources Chrétiennes, 73, Paris 1950 – 1960, s. 132, 14

³⁴ Theodor z Petry, *Vita Theodosii*, 18, 8; 62, 2, in Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 241.

³⁵ Cyril ze Skythopole, in Schwartz, E. (ed.), *Kyrrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939, 31.13-15; srov *Apofthegmata Patrum Agathon*, I, in PG, 65, 109A, in Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 61.

³⁶ Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 241. Srov. např. *Job* 22, 26 (*Septuaginta*). Tuto koncepci pak rozvíjeli Filón a Josephus. Poněkud ojedinělým zpracováním termínu *parrésie* je první epištola Jana, kde je *parrésia* eschatologickým darem v budoucím věku, zatímco v jiných částech označuje šíření evangelia v tomto věku. Také se objevuje ve vztahu směřování k Bohu, zatímco předtím se užívalo ve vztahu k lidem. Nebo je zde pro všechny, zatímco předtím bylo pouze pro apoštoly. Srov. *1J* 5, 14; Binns, J., *Ibid.*, s. 242.

³⁷ Řehoř z Nyssy, *Oratio catechetica*, 6, 10; Coquin, R.G., „La thème de la théologie de la παρρησία et ses expressions symboliques dans les rites d'initiation à Antioche“, in *Proche Orient Chrétien*, 20, Jerusalem 1970, s. 3-19.

³⁸ Jan Zlatoústý, *Huit Catechèses Baptismales, Sources Chrétiennes*, 50, Paris 1957, s. 153.

od Boha, co bylo nutné si přát, tak to ihned dostal.“³⁹ Termín *parresia* se často překládal syrskou frází *galjut 'afe*, což doslovně znamená „odhalení tváře“ (což spojuje myšlenku s textem Pavla 2 Kor 3, 18).⁴⁰

I Cyril ze Skythopole používá termín *parresia* v kontextu asketického života. Například pasáž o Jakubovi z Nisibis používá jako zdroj pro svůj popis asketického růstu u Sávy a Euthymia. O Sávi napsal: „Sáva zůstal ve strži sám pět let, kdy hovořil s Bohem v tichosti a čistil zrcadlo své mysli.“⁴¹ Tato *parresia* svěťce mu umožňuje vykonávat zázraky.⁴² V etiopském kontextu, tak jako v kontextu asketismu Palestiny, je blízkost k Bohu určující pro ostatní charismata a schopnosti. Tedy charismata, duchovní dary atd. nepřicházejí samovolně, ale pouze na základě duchovní připravenosti dotyčného.

V Etiopii, tak jako v byzantské tradici, nespatřujeme „specializaci“ klášterů, jak tomu bylo například v západní křesťanské tradici. Nevznikaly „řády“ v západním stylu. To neznamená, že by kláštery byly statickými institucemi anebo že by byly zaostalé. Změny a vývoj v etiopských kláštorech, ostatně tak jako v byzantských, byly vždy přítomnými prvky duchovního rozvoje, ale vždy souvisely se základním postojem, který se soustřeďoval na naprosto výsadní postavení modlitby a kontemplace. Mnišské „sliby“ v tomto kontextu nejsou podstatnými faktory. Etiopský mnich neslibuje poslušnost, chudobu anebo čistotu, ale soustřeďuje se na celkový postoj. Tento postoj jednoduše zahrnuje odhodlanost sloužit Bohu, klášteru a členům bratrstva. Je tomu podobně jako u buddhistických mnichů, kteří se při vstupu do sanghy (mahájánská tradice) jednoduše zavazují „pracovat pro lidstvo a obětovat všechny zisky pro sebe samého.“⁴³ Toto odráží ono celostné chápání etiopské tradice. Důraz je

---

³⁹ Theodoretos z Kyrru, *Historia Religiosa*, 1, 3, 8, *Sources Chrétiennes*, 234, Paris 1971, s. 164; Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 242.

⁴⁰ Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 242.

⁴¹ 99.5-6, in Schwartz, E. (ed.), *Kyrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939; Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 61.

⁴² Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314 – 631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 242.

⁴³ Humphreys, C., *A Popular Dictionary of Buddhism*, London 1984, s. 214.

kladen na akt lásky, na snahu o tuto lásku a odhodlanost, což se jeví jako realističtější cesta než dopředu určovat linie duchovního vývoje, který je ve své povaze nutně nevyzpytatelný. V kláštorech jako Walddaba a Mahbara Silase je tato odevzdanost interpretována jako úplná tělesná i duševní odevzdanost Boží prozřetelnosti, což může zahrnovat i odmítání moderní medicíny na základě úplné víry v Boží pomoc.⁴⁴

Podle tradičního etiopského podání mnišský život začal spravedlivým Henochem, v sedmé generaci od Adama.⁴⁵ V tomto ohledu je předchůdcem mnišského života Malkas'edk' (Melchisedech).⁴⁶ Mnišství dále pokračovalo prostřednictvím například Eliáše, který přišel na horu Karmel, následovaný Ezrou. Potom se objevuje Jan, syn Zachariáše, který připravil cestu pro Krista, který byl první z *bahitawijan* (poustevníků). Podle tradičního komentáře *Andimta*⁴⁷ je Kristus archetypálním mničem a asketou, jehož poslední životní stádia byla: *tabahtwo* – asketismus a nakonec mnišství, celibátní život (panenský život). Kristus byl podle tradice následován svatým Antonínem se *salen k'obem* (s čepicí z košíkového materiálu) a *askemou* (klášterní pokrývka hlavy škapulířového typu). Ten byl následován svatým Makariem od *mahibar* (komunity), Abba P'akumisem (Pachomius; pravidla) a Gabrou Manfiselem K'idusem, tím, který je *bič'eña* (sám).⁴⁸

Doposud neexistuje komplexnější studie o vývoji typikonu v etiopských kláštorech. Jak jsme již několikrát naznačili, etiopská tradice nese v zásadě všechny prvky východokřesťanské mnišské tradice. Je ale pravdou, že v Etiopii není zřetelný až takový důraz na vytváření velice podrobných pravidel (slovo *sir'at* anebo *sir'ata gadam* z geez označuje

⁴⁴ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

⁴⁵ Walda-Hiwariyat, D., „Monasticism“, in *Hamar*, 5, 1990, s. 11.

⁴⁶ Anonym, Haymanot, M. B., *Příručka spravedlnosti*, Addis Ababa 1988, s. 82; Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, s. 59.

⁴⁷ Anonym, *Písmo svaté, jak k nám přišlo od našich otců, Interpretace a exegeze podle tradice etiopských učenců*, Addis Ababa 1996, 3. vyd., kap. 4. V. 1, 14 a 42. *Ibid.*

⁴⁸ Pokračován vysvětlení z interview: Bahatawi Gabra Mika'el Tegeñ, 25. 8. 98. Podobné prvky se nacházejí v jiných tradicích, jako například Abba Takasta Birhan Walda' Samu'el, *Poustevníci z kláštera Waldibba*, Addis Ababa, 1995 (etip. kal.). *Ibid.*

něco jako „pravidlo“; v amharštině je to *danb* – to, co je zvykem). Takovou ranější *regulí* je například sbírka poučení ze životů Antonína a Makaria (v současné podobě kolem r. 1340).

Některé kláštery svoje pravidla uveřejňují, zatímco některé kláštery o nich veřejně nehovoří. Některé kláštery nabízejí komplexnější pravidla, zatímco jiné pouze obecnější směrnice. Například řád kláštera Dabra Libanos z 16. století specifikuje hodnosti v klášteře, hodnostáře a jejich role, zahrnuje rovněž vysvětlení liturgických zvyků, pohřbů a bohoslužeb během paschy.⁴⁹ Kláštery Waldibba a Mahbara Silase mají podobná pravidla, která zahrnují například obyčej *simrat*, kdy se dotýčný symbolicky stává duchovním dítětem zakladatele kláštera. Pravidla dále určují povinnosti a práva sponzorů. U pravidel kláštera Waldibba je zajímavý důraz na rituální čistotu. Pravidla rovněž hovoří o kopání latrín a trestech. Zajímavé jsou také instrukce kolem *Askema*.⁵⁰ Pravidla kláštera Mahibara Silase obsahují otázky týkající se sedmi hodnostářů, společných modliteb, členství kláštera, povinnostech a disciplíně. Co je zajímavé, zahrnují také zásady o symbolickém pokrmu (*S'alota Ma'ïdan agapé*).⁵¹ V klášteře Mahibara Silase byly dokonce i holící čepelky, jehly a divoké ovoce chápány jako společný majetek.

V modernější době i vlivem vládců docházelo k většímu důrazu na určování klášterních pravidel a práv. Teprve Menelik II. v roce 1905, Zewditu (1918) a Haile Selassie (1952) se pokusili sestavit přesnější mnišské ústavy. Samozřejmě je nutné podotknout, že vliv na rozvoj jistých duchovních pravidel v klášteřích mohly mít různé duchovní směry. Bylo tomu tak v Byzanci, ale i v Etiopii. Například eustathiánská tradice (hlavně na severu) zdůrazňovala rovnost a dodržování šabatu, zatímco tradice Tekly Hajmanota (jih) kladla důraz na hierarchii, na postavení

---

⁴⁹ Text se zachoval v *Mahdara Marjam*, kde poslední údaje jsou z let 1594/1595; srov. Selassie, S.H. (ed.), „Sources for the history of Dabra Libanos“, in *Journal of the Archives of Ethiopia*, 1, Atlanta 1993, č. 2, s. 7-106.

⁵⁰ Kebede, B., *The rule of Waldibba, The history of Waldibba Monastery*, Addis Ababa 1991, s. 86-125; Elias, G., „The Monastery of Abrentant in Waldibba“, in *Abbay*, 8, Documents pour servir a l'histoire de la Civilisation Ethiopienne, Paris 1977, s. 113-115.

⁵¹ V klášteře Mahibara Silase existují pravidla psaná amharskou majuskulí, která jsou podle vyprávění překladem původních pravidel svatého Amdy Silase (první polovina sedmnáctého století) v geez; Persoon, J., „Le Monastère de Mahbêr Selassié“, in *Irenikon*, 4, Chevetogne 1997, s. 496-519.

hodnostářů a vysokých hodnostářů.⁵²

Zajímavé je rovněž to, že v některých klášterech se liturgie slaví pouze zřídkakdy (Waldibba), zatímco v jiných skoro denně (Dabra Libanos, K'ulibi Gabri'el).⁵³ V některých klášterech platí pravidlo, že jídlo se přijímá pouze jednou za čtyřicet hodin a mimo stanovený čas se nesmí vypít ani sklenice vody.⁵⁴ Desátá část díla *F'it'ha Nagast* (které je přiřazované k překladu z patnáctého století z právního kodexu nazývaného *Majmu' alQawaninioff al As' ad ibn al-'Assāl*) hovoří o tom, že jedinci mladší patnácti let se mohou stát mnichy pouze se svolením biskupa. Zajímavé je nařízení, které chrání toho, kdo někoho zabil neúmyslně. Ten má být chráněn a považován za kajícího. Osmá kapitola hovoří o vdovách a mniškách, dále o tom, že není přípustné být lenivý či opilý. Rovněž toto dílo například poněkud realisticky podotýká, že lidé, kteří mají přes šedesát let, mají menší pravděpodobnost, že se ožení či vdají, čímž by snížili svoje asketické úsilí.⁵⁵

V tomto kontextu je zajímavý postoj ke kávě. V klášteře Mahbara Silase je káva považována za zbytečný luxus. Naopak v klášteře Waldibba se používá káva k tomu, aby udržovala mnichy beze spánku. Ve sbírce *Awaliid Mas' hifoč* (druhý cyklus apokryfních knih jako *Zena Silase, Dirsana S'ijon a Dirsana Sanbat*) se dozvídáme, že kávovník dozrál a kvetl ve stejnou dobu jako ukřižování, a tudíž byl proklet. U některých poustevníků je kávovník anebo kávový keř spojován s *ba'ida amlikot* neboli s pohanským uctíváním a s islámem. V centrální oblasti Waldibba jsou zakázány obilniny/cereálie, neboť jsou považovány za světské, zatímco v Mahbara Silase jsou základem asketického jídelníčku.⁵⁶

---

⁵² Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001.

⁵⁵ V současnosti oficiální církevní příručka od Posvátného synodu *K'alä Awadi Ank'äs 15 Yäy Äti'yop'iya Oritudoks Täwahido Bätä Kristiyan, ye Säbäkä Mīnfisawi Gubaye Denb*, Addis Ababa 1991, 3. vyd., hovoří o regulaci mnišství v kontextu farních rad.

⁵⁶ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

Klášter Mahbara Silase⁵⁷ klade velký důraz na cenobitní styl života. Nachází se v regionu Gondar. Život v tomto klášteře je podobný životu před čtyřiceti lety, kdy tam pobýval Abuna Athanasius z Dessie. Abuna Athanasius uvádí, že podle řádu se do kláštera nesmělo přinášet jídlo uvařené zvenčí. Vesničané, kteří žili v blízkosti kláštera, žili způsobem života podobného životu samotných mnichů. Mniši dostávali oblečení jednou za rok, ale pokud jejich oblečení bylo ještě dobré, tak zpravidla nové oblečení odmítali. Pokud měli dostatek potravin, nepřijímali další. Mniši nesměli vlastnit zcela nic, ani jehlu. Vše bylo uloženo u správce (*megabi*), který rozhodoval o jakémkoli sebemenším kroku. Když mniši sbírali med, tak se jej nesměli dotknout svými rukama, ale pouze prostřednictvím listí. Začátečníci se museli starat o starší mnichy. Uvnitř kláštera se nesmělo konzumovat maso a hlavní jídlo spočívalo v *mekoritu*, který se vyráběl z *mašily* a *dagussy*, což byly cereálie pěstované mnichy. Ty byly nahrubo rozemlety a uvařeny ve vodě, aby se vytvořily husté koule, které ale neměly chuť. Tu a tam se objevil talíř z obilnin a luštěnin (*nefro*) uvařených s trochou soli.⁵⁸ Abuna Athansius poukazuje, že „neexistoval žádný pocit nadřazenosti nebo podřízenosti mezi staršími a mladými mnichy. Jenom sledovat starší mnichy bylo výukou.“⁵⁹

V současnosti se mniši v tomto klášteře zabývají zemědělstvím (pěstují kukuřici a čirok). Mniši mají několik kusů hovězího dobytka, ale nepijí mléko. Režim v tomto klášteře je dosti typický. Po ranních bohoslužbách mniši začínají pracovat od devíti hodin. Po zaznění zvonu se mniši modlí *hodinky* na místě, kde se právě nacházejí. Každý den před třetí hodinou odpoledne se podává zvláštní chleba (*tselote ma'ed*), který se láme, požehnává a poskytuje každému mnichu na znamení jednoty a lásky. Toto se uskutečňuje v době modliteb za požehnávaní jídla (*se'alenaka*). Toto je zvykem i v jiných cenobitních klášterech. Potom se jídlo dává všem mnichů a jednotlivě se pojídá. Návštěvníci před vstu-

---

⁵⁷ Klášter se rozvíjel zvláště od 14. století. V době krále Susnejose (16. století) tam hrál důležitou roli Amde Selassie. Klášter slaví zvláště svátek Svaté Trojice (Selassie) – 7. Terr – 15. ledna.

⁵⁸ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 166.

⁵⁹ *Ibid.*

pem do kláštera musí vyznat svoje hříchy u zvláštní brány (*gezetber*) a musí potom počkat sedm dní před klášteřem, než do něj vstoupí. Uvnitř kláštera každý musí chodit naboso. Zájemci o vstup do kláštera musí strávit sedm dní v místnosti bez jídla, kdy se jim vysvětlují pravidla mnišského života. Pokud přijmou mnišský život (*semret* – doslova „vůle“), tak mohou vstoupit do mnišského společenství. Za každých okolností si novic nesmí stěžovat, jak říká etiopské přísloví: „Svou duši (podřizují) Svaté Trojici a tělo klášteru.“ Poustevník by k tomu dodal: „...a moje tělo divokým zvířatům.“ Nový představený se volí tím způsobem, že tři mniši navrhnou mnicha a jeho jméno je pak odevzdáno společenství; potom všichni mniši za ním jdou a žadoní po něm, aby sloužil jako představený.⁶⁰ V roce 1937 klášter bombardovali Italové a padesát mnichů přišlo o život. Klášter měl většinou kruhovitě domky se dvěma soustřednými stěnami, které byly vytvořeny z mřížkovitého materiálu (jako obrovská síta) a které tak dokázaly zachytit sebemenší vánek v horké a suché sezoně. Měly rovněž tlustou doškovou střechu, která dobře chránila od slunce a deště. Chrám byl uprostřed kruhovitě areálu, který byl ohraničený stěnou. Všechny ostatní cesty a budovy z toho vycházely.⁶¹

Osobnosti a světci zásadním způsobem ovlivňovali rozvoj a popularitu klášterů. Pokud měl klášter ve svých řadách známou osobnost, sehrálo to klíčovou úlohu pro jeho rozvoj. Například u kláštera Mahbara Silase to byl Abba Amda Silase, který pomohl uzdravit vladaře Susanjose a tím i snad přispěl k návratu k ortodoxii v říši. Syn Susanjose bohatě obdaroval klášter čtyřiceti čtyřmi *gulty* půdy u *Tak'usa* (*gult* se týká výnosu z půdy, která se užívala pro církevní účely). Abba Amda Silase shromáždil mnichy v *Nafro Gadam*, v klášteře, kde se jedly obilniny a luštěniny a kde mniši žili komunitním životem. Napsal rovněž knihu *Sirata Abaw – Pravidlo otců*, než uprostřed zázraků a divů zemřel ve 104 letech.⁶²

---

⁶⁰ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 167.

⁶¹ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

⁶² Zaganat-Maryam, M. T., *A short history of Mahbara Silase*, in *Tensae*, X, 1990, s. 9-11.

Co se týká administrace kláštera, mohou mezi kláštery existovat rozdíly. Například v Mahbara Silase představený zřídkakdy opouští klášter a vnější vztahy má na starosti *afamamhir* (zvolený zástupce představeného). Naopak kláštery jako Gond Takla Haymanot a Dabra Libanos ustanovují mladé představené, kteří dokážou cestovat a zastupovat jejich zájmy. V některých místech lze přijímat mnichy dětského věku, jinde ne, a to samé platí o starších adeptech. V některých místech starší adepti mohou přijímat sliby pouze během církevních svátků a festivalů.

Mnoho autorů již poukázalo na to, že kláštery v Etiopii jsou vzory pro ekologickou rovnováhu. Je pravda, že mnoho ze vzácných rostlin a zvířat lze spatřit v areálech klášterů. Tato ekologická citlivost není náhodná a souvisí se samotnou povahou duchovní tradice Etiopie, která zdůrazňuje jednotu všeho a celostný pohled na svět. Podobně tomu ale bylo i v ostatních kláštorech ortodoxního světa, kde nebylo zapotřebí nějakého speciálního ekologického myšlení na to, aby se dosáhlo rovnováhy s přírodou, ale tato rovnováha vyplývala a byla produktem duchovního života a směřování těchto klášterů. Příroda jako Boží stvoření si zaslouhuje úctu a vše je závislé na všem.⁶³ Idylicky to popisuje kniha *Dějiny Waldiba Gedam* (amharsky *Yewaldiba Gedam Tarik*), která v kontextu kláštera Waldiba uvádí: „... Je zde plno vody a medu. Med naleznete uvnitř stromů a v jeskyních. Důvod, proč je v klášteře tolik medu, je, že stromy (lesy) nejsou káceny a voda nikdy nevysychá“.⁶⁴ Situaci lze postavit do kontrastu se špatným stavem přírody v Etiopii jako celku, kde v současnosti hrozí různé přírodní problémy kvůli špatné ekologické politice. Právě v oblastech s velkým suchem tvoří církevní stavby se stromy a lesy oázy vegetace. Konzervační a ekologické programy zvenčí jsou často méně efektivní než tradiční systémy, které se soustřeďují na komunitu a její tradiční způsoby, jak udržovat ekologickou rovnováhu. V některých kláštorech jako Mahbara Silase se nesmělo ubližovat ani

---

⁶³ Mezi zvířaty, která se často nacházejí v klášterních areálech, je například *Olea africana* (*Woyra*), *Afrocapus Falcatus* (*Zigba*), *Juniperu procer* (*Tside*), *Milletta ferruginea* (*Birbira*), *Acacia abyssinica* (*Girar*). V lesích kláštera Waldiba lze mezi vegetací nalézt *kirkira*, *wanza* (*Cordia spp*), *mekr*, *surkin*, *dokna*, *warka* (*figus spp*), *shola* (*figus spp*), *ahuna*, *gemelo*, *tabile*, *woiba*. Srovnej dílo Yewaldiba Gedam Tarik, 23 měsíce Tikimt (etiopský kalendář), 1983, A. A., (Dějiny Waldiba Gedam) in Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 8.

⁶⁴ Měsíc Tikimt 23, 1983, A. A. in Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 8.

nebezpečným zvířatům a zemědělská činnost se musela uskutečňovat pouze ve vymezených prostorách. V současnosti eroze půdy a ztráta lesů patří mezi ekologické problémy Etiopie.

Do určité vzdálenosti klášterů se stromy nesmějí kácet, dokonce ani listí se nesmí odstraňovat a země se nesmí kultivovat. Tato opatření často dodnes slouží jako jediná ochrana proti kácení a ničení stromů. Strom má velkou duchovní symboliku, která ale souvisí s praxí, neboť stromy poskytovaly stín ve velkém horku (což jedinec plně docení, pokud takové horko zažije), potravu pro poustevníky a askety, výživu pro lid atd. Symbolika stromů souvisí i s Archami úmluvy – *taboty*. Tak jako ony i stromy poukazují na přítomnost posvátného místa. Archy jako stromy duchovně rostou na místě, kde jsou zasazeny.

Stromy mají v etiopském myšlení velký symbolismus, který má vztah k biblické literatuře.⁶⁵ Podle tradice jeden strom ve svém trupu ukrýval Svatou rodinu (Salome, Josefa, Krista a Pannu Marii), když utíkala do Egypta. Podle tradice je tento strom stále živý a má 1900 let. Nachází se na místě zvaném *Matariah* a nazývá se „Stromem Marie“.⁶⁶ Podle tradice, když Abune Tekle Himjanot odcházel z kláštera Abune Zena Markos, aby pro sebe založil jiný klášter, tak stromy začaly chodit a doprovázely jej z Abune Zena Markos, dokud jim nenařídil, aby se zastavily. Doposud můžeme údajně spatřit stromy v Debre Libanos, jak stojí v řadě na cestě k Abune Zena Markos.⁶⁷

Autor zmíněné knihy *Dějiny Waldiba Gedam* uvádí, že sám Bůh zasadil v klášteře strom, který se nazývá *Wali*. Jeho semeno přinesl z Genet a slouží jako pokrm pro neviditelné světce. Toto se údajně stalo na 27. megabit 485 (etiopského kalendáře), což je datum, kdy byl klášter založen.⁶⁸

V této souvislosti je naprosto nutné zdůraznit etiopskou koncepci, že kultivace půdy, stromů a přírody není vždy žádoucí. Souvisí to s myšlenkou, že pouze Bůh je „objektivní“ a ví, co je dobré či ne. Člověk,

---

⁶⁵ Srov. Ž 1, 3; Dt 20, 19.

⁶⁶ Hamer Nehase/Meskerem, 1992 (etiop. kal.) in Merahi, K.K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 13.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Hamer Nehase/Meskerem, 1992 (etiop. kal.) in Merahi, K.K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 13.

který není objektivní jako Bůh, neumí vždy najít to správné řešení a jeho zásah do přírody nemusí být správný a může narušit její životodárnost a povahu. Některé prostory se proto záměrně nechávají neobdělávané, aby se tak zachoval princip duchovní archetypální čistoty. Například jeden poustevník se takto vyjádřil ke klášteřu Waldibba: „Klášteř je vymezen čtyřmi řekami. Od potopy světa nebyla půda orána a dřevo nebylo ničím řezáno, bylo založeno naším Pánem (Ježíšem), panenská zem pro panický lid.“⁶⁹

Celá řada děl východního křesťanství hovoří o tom, že duchovní čistota navrácí přírodu a zvířata do prvotní bezhříšné harmonie. V díle *Život Thekly* se dozvídáme o poslušnosti lvů: „Nejzuřivější ze lvů popřel svoje přirozené instinkty a připoutal se k Thekle a mazlil se s ní.“⁷⁰ Zdá se, že Cyril ze Skythopole byl inspirován životem Thekly ve svém *Životě svatého Antonína*, kde se objevují příběhy, kdy světec prostřednictvím svých modliteb odhání lvy.⁷¹ Jan Moschos hovoří o tom, jak mnich opět objevuje stav své nevinnosti: „Toto všechno se nestalo kvůli tomu, že by lev měl rozumnou duši, ale proto, že se Bohu zalíbilo oslavit ty, kteří oslavují jeho ... a ukázat, jak v ráji byla zvěř podřízena Adamovi, než překročil přikázání a byl vyhnán z ráje.“⁷²

V africké tradici „je nejvyšší bytost ... ztotožněna se symbolem vody, neboť voda udržuje život. Prvotní vody jsou symbolem všepřonikající životní síly a energie, zdrojem vesmíru.“⁷³ Toto má souvislost i s celkovou blízkovýchodní kulturou, kde ve starověkých koncepcích voda sehrávala klíčovou úlohu. Voda symbolizuje očistu a obnovu. V židovském prostředí byla tekoucí, živá voda důležitá, neboť symbolizovala

⁶⁹ Interview Bahitawi Gäbrä Mik'el Tägäñ, Addis Ababa, 25. 8. 98, in Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

⁷⁰ *V. Thecl.*, 16.26-32, *Subsidia Hagiographica*, Société des Bollandiistes, s. 234-236.

⁷¹ 107.15, 215.19-20; *V. Anton.*, 52, in *PG*, 26.920A. Idea ze života Tekly, παρὰ τῶν τὰ θρόια διεγειρόντων ἐκ τῆς τῶν μαστίγων πληγῆς καὶ ἥχης, *V. Thecl.*, 19.3, *Subsidia hagiographica*, Société des Bollandistes, leží za použitím tohoto příběhu Cyrila; Schwartz, E. (ed.), *Kyrillos von Skythopolis*, Leipzig 1939; Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314-631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 231.

⁷² Jan Moschus, *Pratum Spirituale*, 107, in *PG*, 87/3.2696 A-B.

⁷³ Kamalu, C., *Person, Divinity and Nature, A modern view of the person and the cosmos in African Thought*, Karnak House, 2000, s. 133.

pohyb, dynamismus a život. Stojatá voda se nepoužívala v rituálech právě kvůli tomu, že se nepohybovala a byla duchovně „mrtvá“. Kláštery v Etiopii měly své studně, které plnily nejenom úlohu zásobáren vody, ale i symbolicky sloužily jako místa regenerace.

Obnova a rozvoj klášterů jsou spojovány se jmény několika významných postav. Mezi ně patřil Ijasus-Mo' (cca 1211 – 1292), který otevřel malou klášterní školu na chrámovém ostrově svatého Štěpána na jezeře Hajq (1248). Ta proslula kvalitou svého vyššího vzdělávání. Ijasus-Mo' se narodil v oblasti Dahna v regionu Lasta. Jako chlapec vstoupil do kláštera Dabra Damo. Tam studoval pod vedením představeného Abba Johanna. Je znám pro svoji kaligrafickou činnost a zanechal po sobě mnoho děl. V Dabra Damo zkopíroval mnoho knih. Zemřel v roce 1292. Jeho škola svatého Štěpána, kterou založil, se stala centrem vzdělávání Šalomounské dynastie a je pravděpodobné, že Jikunno-'Amlak (1270 – 1285) studoval pod vedením Ijasa-Mo'y. Byla to první vyšší křesťanská škola na jih od Lasty. Na ostrově Debra Negodguad na jezeře Hajq, kde je klášter svatého Štěpána, lze i v současnosti spatřit džbáněk, ve kterém údajně svatý Takla Hajmanot vařil svůj *tedž* (medovinu). Vstup ženám je zakázaný a to i zvířatům ženského pohlaví, jako jsou slepice.

Pod vedením Ijasa-Mo'y studovala další vynikající postava (jeho hagiografie níže) a to Takla Hajmanot ze Šoy (zemřel r. 1313), který založil klášterní centrum Dabra Libanos v Šoe. Studoval devět let ve škole Ijasa-Mo'y. Tuto školu začal navštěvovat teprve ve středních letech, až po letech strávených prací v administrativě v Šoe. Ijasus-Mo' jej ustanovil mnichem, načež dalších deset let kvůli zlepšení svého vzdělání strávil navštěvami Dabra Damo, Tigre a jiných míst. Poté, co se vrátil na Hajq, tak na radu Iyasa-Mo'y odešel do své rodné oblasti Šoy, aby tam založil klášterní centrum. Dalším žákem Ijasa-Mo'y byl údajný zakladatel kláštera Daga Estifanos na jezeře Tana Abba Hiruta-Amlak. Další žáci pomohli rozvíjet církve zakládáním klášterů v různých oblastech. Kláštery se tak staly páteří misijních aktivit.

Další důležitou postavou ze severní Etiopie byl Abba Ewostatewos (zemřel r. 1352). Ten se narodil v Garalta v centrálním Tigre a studoval pod vedením svého strýce Abba Daniele, který tam byl představeným Dabra Marjam. Z Garalty odešel a začal učit v Sarae v Eritreji. Jeho žáci potom založili svoje vlastní kláštery v této oblasti.

Kolem Ewostatewa později vznikla kontroverze, když začal zdůrazňovat nutnost dodržovat šabat. S několika žáky odešel na Kypr, do Egypta, Palestiny a Arménie. Jeho žáci se posléze vrátili do Etiopie a spolu s dalšími jedinci ze severu zorganizovali klášterní hnutí. Následníci Ewostatewa založili důležitá centra jako Dabra Maryam z Qohain a Dabra Bizan.

Důležitý klášter, který patří ke starším a velmi asketickým místům, je zmíněný Waldibba. Byl založen v roce 485 (493 etiopského kalendáře). Ten se nachází v oblasti řek Tak'ase, Zarema, Ant'eja a Buja. Podle tradice zde sídlili mniši již za starozákonních časů a tyto čtyři řeky, které lemují klášter, jsou spojovány se čtyřmi řekami ráje.⁷⁴ Místo údajně navštívila i Svatá rodina na stříbrném mraku se lvi (srov. *Dirsana Uri'el*). Podle tradice Kristus-dítě na poušti Wali vykopával hořké kořínky, které se potom staly pokrmem budoucích mnichů.⁷⁵ Dodnes se tyto kořínky velmi namáhavě zpracovávají, aby se daly jíst.

Asketický charakter kláštera je posílen i samotnými přírodními podmínkami, neboť se nachází v pouštní nížině v blízkosti Simienských hor. Příběh založení kláštera souvisí s poutníky z Bulgy, kteří se vyzváni poustevníkem vydali na pouť do Jeruzaléma. Na cestě se jim zjevil podivný mladík, který se ukázal být Kristem, a ustanovil s nimi smlouvu. To místo se pro něj mělo stát Jeruzalémem a z roztržitého kamene vyšla voda. Kristus tam zasadil strom Wali, který, jak jsme již naznačili, je spojován s Edenem, a místo se tedy začalo nazývat Waldibba.

Klášter je vlastně komplexem několika klášterů a v roce 2000 tam žilo kolem tisíce mnichů. Existují tři hlavní kláštery: Soqwar (zal. 1666), Dalšaha (zal. 1513) a hlavní klášter Abrentant (doslova „My /mniši/ spolu /s tebou Bože/). Podle tradice byl Abrentant založen v roce 493. S klášterem je spojován Abuna Samu'el, který pomohl jeho počátkům, dále pět mnichů z kláštera Dabra Libanos Abuna Gabra Christos, Abba Istifanos, Abba Gabra Maskal, Abba Ananja a Abba Salama Gabri'el,

⁷⁴ Silase Abba Tasfa, „Study of the Origin of the Ethiopian Letters“, in *T'eday*, 25, 1988, č. 1, 10.

⁷⁵ *Dirsana Uri'el* na Hadar (čtení na listopad týkající se archanděla Uriela, kap. 3, 1). „A tato slova byla vyslovena 480 let před událostí. Bylo to proto, že náš Pán věděl, jak důležitým místem se později stane“, in Kebede, B., *The rule of Waldibba, The history of Waldibba Monastery*, Addis Ababa 1991, s. 32.

kteří přišli v roce 1397. Klášter má čtyřicet *dawal* (zvonů) neboli divizí. Císař Menelik tyto divize rozdělil, což nakonec vyústilo ve dvě základní skupiny. Jedna se jmenuje podle Abuny Minase (Balissa/Gondar) a druhá se jmenuje Abuna Ta'ama Kristos (Tembien/Tigraj). Obě jsou vedeny svým vlastním představeným.⁷⁶ Do kláštera Waldebbba se mohly uchýlovat i mocní, kteří upadli v nemilost, jako tomu bylo například u Takly Gijorgise.

Klášter vychoval velké množství poustevníků. Někteří poutníci přistupují k přijímání pouze v době Velikonoc. G. Elias takto píše o asketických tradicích ve Waldebbu: „Poté, co jako asistenti po mnoho let sloužili Božím domu a komunitě, ... jsou od různých aktivit v klášteře osvobozeni a žijí ve svých domech, jámách a v místech ve vydlabaných stromech. Během denního světla jsou od lidí odloučeni, recitují žalmy Davida a různé knihy s modlitbami. V noci vykonávají poklony, vyslovují prosby, postí se a modlí se za sebe, za svoje bratry a za svoji zemi. Závisle na svém programu jedí každý třetí nebo osmý den.“⁷⁷ Asketici, kteří si vydlabali díry ve stromech, aby v nich přebývali, někdy nosí kožené pásy kolem svých pasů, aby během modliteb nespadli. Modlí se vestoje. Zmíněný G. Elias, který na konci šedesátých let toto místo navštívil, popisuje jednoho poustevníka Fesseha Samuela, jenž se narodil v provincii Akala Guzaj v Eritreji, který si udělal ve stromu příbytek, v němž spal a modlil se. Asistent mu nosil jídlo a vodu. Dlouho nemluvil. Jiný poustevník, Abba Hanna Samuel, který se narodil v Šoe, vykopával jámu, jež odpovídala jeho rozměrům, kde žil dvacet let, úplně nahý, a to ve všech ročních obdobích. Nemluvil a jídlo se mu nosilo jednou týdně a nechávalo u dveří.⁷⁸

Jak jsme naznačili, mniši v klášteře tradičně jedli *k'warf*, který se vyrábí z hořkých kořinek *sabla*, *gamala*. Tato potrava se připravuje náročným způsobem. Podle tradice se Abuna Muses snažil tyto kořinky nahradit nekvašeným chlebem z prosa (*dagusa k'it'a*), což ale překazil

---

⁷⁶ Kebede, B., *The rule of Waldibba, The history of Waldibba Monastery*, Addis Ababa 1991, s. 32.

⁷⁷ Elias, G., „The Monastery of Abrentant in Waldibba“, in *Abbay*, 8, Documents pour servir a l'histoire de la Civilisation Ethiopienne, Paris 1977, s. 111.

⁷⁸ Elias, G., „The Monastery of Abrentant in Waldibba“, in *Abbay*, 8, Documents pour servir a l'histoire de la Civilisation Ethiopienne, Paris 1977, s. 111.

anděl. Nicméně Abba Zap'arik' Litos z devatenáctého století přece jenom zavedl alespoň kultivaci banánů v zavlažovaných místech, které pak byly vysoušeny na slunci.⁷⁹ Jeden návštěvník z šedesátých let komentoval: „Mezi mnichy vládne tak velká soutěž, že každý usiluje překonat jeden druhého v sebumučednictví. Měl jsem možnost spatřit muže, který posledních 35 let nepromluvil. Ještě více mě udivil muž, který třicet let stál nehybně ve vydlabaném stromě. Mniši z Waldibbu vidí v asketismu samou podstatu křesťanství. Veřejná bohoslužebná liturgie a výuka má druhořadý význam ve srovnání s kultivací duše, která spočívá především v osobním umrtvování a neustálé modlitbě.“⁸⁰

Tento styl života ve Waldibbu připomíná klášterní tradici, jak zřejmě vypadala v rané církvi. Poustevníci, kteří mají víceméně volný vztah ke středisku kláštera a přicházejí pouze pro svoje zásoby či na svátky, představují model, který existoval například v egyptském prostředí. U etiopských klášterů je navíc zajímavá spojitost se starozákonní tradicí. Některé kláštery jsou přímo spojovány se starozákonní bohoslužebnou tradicí; jako například Tana Kirkos a Martula Marjam.

Některé oblasti v Etiopii jsou obzvláště důležité pro rozvoj mnišství. Patří mezi ně oblast Tigráj, ve které se nachází i zmíněný klášterní komplex Waldibba. Podle tradice bylo mnoho z tamějších klášterů založeno Devíti světi. To není překvapivé, pokud si všimneme, že Tigráj se nachází v oblasti starověkého Aksúmu. Klášter Debre Qonasil založil v Aksúmu podle tradice Abba Liqanos a Abb Pantalewon založil další klášter v Aksúmu, který navštívil Kaleb před svou expedicí do jižní Arábie. Aba Izák, nazývaný Garima, založil klášter na místě zvaném Madara (10 km od Adwy). Abba Sehma založil klášter asi 70 km od Adwy. V blízkosti Machewu je klášter, který nese jméno po dalším z těchto Devíti světců, a to Abba Gubba. Abba Gubba si udělal příbytek v jižním Tigraji. Je znám pro svoji svatou vodu (*tsebel*). Abba Afse je spojován s místem, kde byl silný pohanský kult, a to se zmíněnou Jehou. Abba Jemata také založil klášter (buďto v klášteře Debre Libanos v Šemazanu v současné Eritreji, nebo v klášteře Goge blízko Korkor Debre Marjam

⁷⁹ Kebede, B., *The rule of Waldibba, The history of Waldibba Monastery*, Addis Ababa 1991, s. 32.

⁸⁰ Gabra-Maryam, H., *Monastic Life in the Ethiopian Orthodox Church* (senior essay), Addis Ababa 1964, s. 20.

v Geraltě).⁸¹ Abba Alef je spojován s klášteřem Debre Halleluja, který se nachází u řeky Mareb na sever k Ramě. Klášter je ale také znám jako místo, které naopak založil Samuel z Halleluja (zemřel mezi lety 1347 – 1371), který vykonal mnoho zázraků. Klášter vyhořel za invaze Gragny.⁸²

Abba Aragawi podle tradice založil Debre Damo a chrám v Zur Ambě, kde podle tradice Jared učil své hymny. V Debre Damo je jeskyně, kde je pohřben Abba Aragawi a nachází se zde údajně nejstarší stojící chrám v Etiopii. Klášter je těžko přístupný a musí se na něj lézt pomocí provazů, neboť se nachází na strmé náhorní plošině.

V regionu Šire se nachází mnoho klášterů, které následují učení Medhanina Egziho, který založil Debre Bankol (západní Aksúm) kolem roku 1322. Klášter Gunda Gunde založil Abba Izák (15. stol.), který byl sám příznivcem Estifana. Estifanos byl mnichem v Debre Kojasa, založeným Abba Samuelem (14. stol.), nacházejícím se v Šire. Na jihozápad od Aksúmu je klášter Debre Abbaj, který byl založen Abba Samuelem z Waldeby (za krále Dawita I., 1380 – 1412). Místo je známo pro svoje liturgické vzdělávání.

Kláštery se mohou nacházet i v muslimských oblastech. Například klášter v jižním Wollo, klášter Gijorgise z Gasitša (zemřel r. 1425), který se nachází ve výšce 2 400 metrů. V areálu jsou čtyři chrámy vytesané do kamene. Jeden z těchto chrámů je zasvěcen Abba Basalotovi Mikaelovi (13. – začátek 14. stol.), který se dal dohromady s jedním poutníkem Anorewem z Debre Gol, jenž byl žákem Ijasusa Moy. Ten zorganizoval důležitý klášter v Debre Gol (Amhara).

V Etiopii existovalo mnoho jeskynních klášterů, jako například Abuna Habta Marjam (v roklině za Dabra Libanos). V této souvislosti kněží (jako například Abuna Gabri'el) často o svém příbytku hovoří jako o *waša* – jeskyni. V jeskyních se pak mohly odehrávat různá zjevení, jako například v případě Abba Takly Hawarijata s jeho nočním zářícím křížem a světelným vozem.⁸³

Některé významné kláštery jsou téměř neobydlené, jako například

⁸¹ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 159.

⁸² *Ibid.*

⁸³ Pankhurst, R., „Caves in Ethiopian History“, in *Ethiopian Observer*, XVI, 1972.

klášter Tsege, založený Abba Tsegou Dengelem („Květ Panny Marie“), o kterém takřka nic nevíme kromě toho, že jsou mu přisuzovány noční modlitby *Útěk do Egypta*, nazývané *Hymny květů (Mahelete Tsege)*. Neobydlený je i klášter Tedbaba Mariam na sever od Gasitšy.

Kláštery mohly stejně jako v Byzanci uchovávat celou řadu vzácných a duchovních relikvií. Klášter Gišen je známý pro svoji relikvii částičky pravého kříže. To znamená, že je populární jako poutní místo (hlavní svátek v klášteře, který slaví umístění kříže a relikvií, je 21. masakamu/1. října; dalším svátkem, který klášter slaví, je důležitý svátek Panny 21. terru/29. ledna). Podle tradice král Dawit přinesl nějaké relikvie z Egypta a král Zara Yaqob (1434 – 1468) je přinesl do kláštera. Kniha *Mes'hafe Tefut* se zmiňuje o tom, že král Zara Yaqob přinesl také Kristovu houbu a tuniku. V místě se dále nacházejí relikvie různých světců, včetně svaté Anny, Bartoloměje, Jiřího, Galawdewose (Klaudius Antiochijský mučedník), patriarchy Severa a Dioskura a Betlémských dětí. V klášteře jsou rovněž další relikvie jako svatého Jakuba, Štěpána, Barnabáše a Arsema (arménského Ripsima).

V současné Eritreji se nachází několik významných klášterů. Kláštery v Eritreji jsou většinou spojovány s hnutím Ewostatewa, neboť mnoho z nich založili stoupenci tohoto hnutí. Mezi nejstarší kláštery v Eritreji patří Debre Libanos (odlišuj od kláštera stejného názvu v Šoe), který založil Libanos anebo Mata v 5. či 6. století. V Eritreji na výšinách klášterní příbytky spočívají většinou ve čtvercových domech z kamene, se střechou z větví, trávy a hlíny (*hedmo*), zatímco nížiny jsou spojovány s domy s kruhovým tvarem (*tukul*) a s namalovanými střechami. Zajímavý klášter je ten, který založil Abba Endrejas, jenž se narodil v Tigraji v 15. století. Ten založil klášter na jih od Dabarwy (Eritrea), kde údajně dostával manu z nebes. Z jeskyně v klášteře teče svatý pramen. Klášter se nachází v krásné, ale suché a kamenité oblasti. V klášteře svatého Buruka Amlaka (14. – 15. stol.), který byl žákem Absaidhovým⁸⁴ (blízko Mandafara), je pramen, který vyvěrá z míst, kde je světec pohřben, a který má zázračné účinky. V klášteře Jonas Laelaj (Ten, který převyšuje), také v blízkosti Mandafara, se nachází kamenné křeslo, na kterém Jonas (15. stol., také žák Absadiho) meditoval a z kterého v jeho době

⁸⁴ Absadi, který zemřel roku 1380, byl žákem Ewostatewa.

tekl olej. Nejznámější klášter v Eritreji je Debre Bizen, který byl založen roku 1373/4 Abunou Filiposem (1322 – 1406). Ten byl žákem Abuna Bakimose. Během italské okupace byl Abba Markos před svou smrtí poslán do nemocnice a lid viděl z jeho místnosti vycházet zvláštní světlo, i když kolem byla jenom tma. Jiný představený, Abba Gebre Medhen, věděl dopředu, kdy zemře a řekl Italům: „Můj král mě povolá před zítřkem.“ Na jejich otázku „Které je nejlepší náboženství?“ odpověděl: „Náboženství mých otců.“ V Bizen, ale i v jiných eritrejských kláštorech se připravuje zvláštní jídlo nazvané *totoo*, vyrobené z bobů a kukuřice a pšenice, které jsou na znamení jednoty společně uvařené a semleté.⁸⁵ Asketickým klášteřem je Zaada Amba (Bílá hora), založený Sejfem Mikaelem (zemřel cca r. 1740), kterému anděl nařídil jít na Debre Sala blízko Agordatu. Na vrcholu existuje pouze dešťová voda. Představený kláštera Gabra Maskal Gebreab prohlásil: „My, mniši, se musíme postit, modlit a klanět, abychom získali Boží milost a sdíleli ji se světem.“⁸⁶

Mezi nejdůležitější a nejznámější kláštery v Etiopii patří kláštery na jezeře Tana. S kláštery souvisí mnoho tradic. Například podle tradice kolem kláštera Deqe Estifanos žijí neviditelní světci. Jiné kláštery, jako Metselie Fasiledes, uchovávají důležité sbírky knih. Kláštery jsou spojovány s takzvanými „Sedmi hvězdami“. Jsou to světci Hirute Amlak Ze Daga Estifanos, Johannes Ze Kebran Gabriel, Betre Marjam Ze Debre Zeghie Ura Kidane Mehiret, Zecharias Ze Bahre Gelila, Jasaje Ze Debre Mendaba, Afkrene Egzi Ze Gugubie, Tadiwos Ze Debre Marjam. K těmto můžeme přiřadit další dva, kteří doplňují takzvaných Devět světců: Endrias Ze Debre Bergida – v blízkosti vstupu do Gorgora a Tomas Ze Angara Tekle Hajmanot. V etiopské tradici je těchto sedm světců spojováno se sedmi církvemi v *Apokalypse*: Efeson, Semrenie, Ergamnem, Tyatron Serdies, Filadelfia, Lodocia (názvy jsou v geez).⁸⁷ Světci Zechariasovi Ze Bahire Gelila je zasvěcený klášter u jezera Tana, kde se údajně děje mnoho zázraků. Jednou podle tradice Abuna Zecharias hodil list do moře a potom si s ním třel nohy. Z listu na moři vyrostl strom, jako kdyby to byla suchá zem. Listí ze stromu uzdravilo mnoho lidí.

⁸⁵ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 189.

⁸⁶ *Ibid.*, s. 190.

⁸⁷ Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 116

Daga Estifanos založil Abba Hirute Amlak, syn bratra krále Jikuno Amlaka. Abba Hirute Amlak se učil klášterní tradici u Abba Ejsuse Moa z Hajke Estifanos, u kterého se učil i Abune Tekle Hajmanot. Když jednou král Atse Jikuno Amlaka navštívil Abba Ejsuse Mou, tak mu Moa řekl, aby Abba Teklovi Hajmanotovi udělil titul *Lique Kahnat* a Abba Hirutovi Amlakovi aby udělil titul *Aqabie Saat* (Časoměr). Podle tradice Abba Hirute Amlak zanechal svoji funkci *Aqabie Saat* (neboť chtěl žít osamoceně), vzal s sebou „archu svatého Štěpána“ a přišel na ostrov Daga. Podle tradice tam stál chrám Svaté Marie, který založil již Abraha a Atsebha. Během vlády Atse Amdeho Tsiona světec odsunul archu svaté Marie na místo zvané *Kota* na ostrově Deqe a nahradil ji archou svatého Štěpána a posvětil klášter. Tak klášter získal jméno Daga Estifanos.⁸⁸ Klášter byl populární u gondarských vladařů, kteří jej navštěvovali. V klášteře Daga Estifanos se nacházejí pozůstatky vladařů Atseho Jikuna Amlaka, Atseho Dawita Woldeho Sejfa Areda, Atseho Zery Jakoba, Atseho Naoda (přinesené z Ta-eka Negste Atronose Marjam Ze Behiere Amhara Sajnt). V samotném městě Gondaru jsou pak pohřbeni Atse Fassil, Atse Johannes (spravedlivý) a Atse Adyamseged Ejasu. Klášter byl králi považován za ráj a podle tradice každou neděli odpoledne z místa vane vítr z ráje.

Klášter Narga (z amharského *enaderga* – „udělejme to“) na ostrově Deqe založila císařovna Etegie Mentewab. Když jednou císařovna odpovídala, uviděla zjevení, v němž jí bylo sděleno, že má postavit chrám a zasvětit jej Svaté Trojici. Poté, co se poradila se svým synem Alem Segedem Berhanem Segedem Ejasuem, začala práce na chrámu a klášteře. Koncipovala jej jako jakéhosi dvojníka kláštera Daga. Aby byly jako tělo a duše. Klášter nepatří mezi „Sedm hvězd“, ale je významný. Zvláště významný je chrám, který nechala postavit císařovna a který má velice důležité malby a písemné památky.

Klášter Kebran Gabriel byl založen Abuna Johannem (jeden ze Sedmi hvězd). Abuna Johannes pocházel z Merhabitie (severní Šoa) a když navštěvoval kláštery v Deqe, došel na místo zvané *Robit Be ka v Awraja* (provincie) *Dera*. Poté, co si už myslel, že nenajde místo, kde by spočinul, potkal tam manželský pár, který jej uvítal. Byli to Zegebriel

---

⁸⁸ *Ibid.*, s. 118.

a Meskel Kebran. Ti jej po nějakém čase vzali na ostrov a nechali ho tam. Světec tam následně bojoval s mnoha démony. Když se pár po několika měsících na ostrov vrátil, tak našel stojícího světce pohrouženého v modlitbě. Světec je uvítal a prorokoval, že na ostrově bude vybudovaný chrám a „archa“ bude zasvěcena svatému Gabrielovi. Na počest ženy se místo bude nazývat Kebran, tedy Kebran Gabriel. Nicméně ženy na ostrov nebudou moci přicházet.⁸⁹ Za vlády Amdeho Tsiona tam byl postaven chrám s archou svatého Gabriela. Současný chrám postavil Adyam Seged Ejasu (*kuaregna*).⁹⁰

Vladař Atse (král) Amde Tsion je také spojován s klášteřem Ura Kidane Mihiret na jezeře Tana, který patří mezi významné kláštery. Klášter je rovněž spojován s Abuna Betremarjame, který se narodil v Muger v provincii Šoa. Podle tradic jeho otec Tekle Marjam a jeho matka Elaria byli zbožní lidé. Jednoho dne Elaria a její muž měli stejný sen. Zdálo se jim o zralém hroznu, jak na něm sedělo mnoho ptáků a jedlo z něho ovoce a jak se pod ním ukryli. Po několika dnech Elaria počala a dne 21. ginbotu (29. května), v den památky Bohorodičky, porodila syna Betreho Marjama. Ten se potom učil v klášteře Debre Libanos. Po nějaké době k němu přišli dva andělé a sdělili mu, že díky jeho učení dojde mnoho lidí k pravdě. Duchovním otcem Abuna Betreho Marjama byl Abuna Zena-Markos, který jej vedl k mnišství (*Jekob Abat*). Jeho jméno *Betre* znamená „Hůl“, což souvisí s jeho činností, neboť jako hůl přivedl k pravdě heretiky a porazil démony. Světec slouží jako „světlo pro Atse Amde Tsion“. Světec zemřel v klášteře Zeghie Ura Kidane Mehiret.

Důležitý klášter, který je spojován se svatými mnichy, je Mendaba, také na jezeře Tana. Jedna tradice hovoří o tom, jak nevzdělaný, ale svatý Abuna Zecharias (jeden ze Sedmi) byl navštíven Abuna Jasayem, který slyšel, jak se modlí: „Neodpouštěj mi! Neodpouštěj mi!“ Opravil jej a řekl mu, že správná slova jsou: „Odpusť mi!“ Poté, co Abuna Jasay na kamenné lodi přeplul jezero, Abuna Zecharias zapomněl na slova, která slyšel. Běžel tedy po jezeře po vodě, aby ho dohonil, a zeptal se jej: „Co to bylo za slovo, které jsi mi řekl?“ Když to viděl Abune Jasay, tak mu řekl: „Tvoje je lepší.“ Zázračné kamenné lodě, které plují po vodě, jsou

⁸⁹ Podle tradice, když císařovna Etegie Mentewab chtěla místo navštívit, tak dostala periodu mimo své období, aby se dodržel zákaz vstupu žen, který nařídil světec.

⁹⁰ Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 124.

populárními prvky kolem příběhů u jezera Tana.

Rovněž velice důležitý je klášter Gugubie. Svatý Abuna Afkrene Egzi (26. ledna) je jeden ze sedmi velkých světců. Afkrene Egzi Ze Gugubie se narodil v severní Etiopii (v Tigraji ve 14. stol.). Jeho otec se jmenoval Gebre Ijesus a jeho matka Afomja. Učil se nejprve u chrámu zvaném Hamle. Pro další studia odešel do *gubae* Abuna Medhanina Egziho, jehož eparchie byla náhodou kolem jezera Tana. Nakonec teda v Gugubii zůstal. Oženil se s ženou, která se nazývala Zemedede Marjam a která mu porodila čtyři syny. Jeden z nich, Bitsue Amlak, založil klášter v Eritreji. Ostatní se také stali mnichy. Jednoho dne, když Afkrene Egzi vyšel z moře a, „jak je zvykem, otřel si nohy o list, “ tak na něm našel vodu. Divil se tomu a nechápal, jaký asi spáchal hřích. Tento příběh byl následně zopakován Abuna Jasajovi, aby ho vysvětlil. Ten to vysvětlil takto: Jednou, kdy se Abuna Afkrene Egzi modlil v jeskyni, na stromě jedli ptáci a zpívali v hejnu. To jej rušilo, a tak jim nařídil, aby ztichli. Zvířata ztichla, aniž by spolkla, co měla v ústech, což se nezalíbilo Bohu, který mu tedy dal najevo svoji nespokojenost tím, co mu udělal. Bůh totiž ukazuje lásku ke všemu stvoření a nelze mít vztah s Bohem a ignorovat ostatní svět. Když se to Afkrene Ezgie dozvěděl, tak okamžitě odvolal svoje nařízení ptákům a oni opět začali zpívat a jíst v hejnu.⁹¹

U řeky Abaj, na konci jezera Tana se nachází klášter Debre Marjam. Podle tradice klášter založil spravedlivý člověk zvaný Tadiwos Ze Tselaleš. Na ostrově žije mnoho ptáků a „neviditelných světců“. V souvislosti s apoštolem Tadiwosem (jednoho ze Dvanácti), který je spojován s misí u Syřanů, se hovoří o tom, že v jeden den zoral, zasel a sklídl pšenici a přinesl ji k oběti. Zde pluh symbolizuje srdce věřících, semeno Tóru a ovoce evangelium. Zázraky jsou spojovány rovněž s etiopským jmenovcem apoštola Tadiwosem.⁹²

Na jih od Gondaru je klášter Johannes, který je velký a je znám pro svoje vzdělávání v tradičním stylu. Kláštery byly základem školství v Etiopii. Nabízely širokou škálu vzdělávání. První úroveň nabízela základy čtení a rozvíjení paměti. Druhý stupeň zahrnoval hudební vzdělávání a třetí stupeň zahrnoval poezii spolu s pokročilými stupni znalostí gramatiky a interpretace poezie. Čtvrtý stupeň zahrnoval studium biblických

⁹¹ Merahi, K.K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 132.

⁹² Merahi, K.K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 133.

a církevních textů. Tak jako v Byzanci školy lákaly studenty na základě svého věhlasu a učitelů, kteří u nich působili. Je těžké stanovit historický vývoj školství, ale důraz na interpretaci a exegezi a na poezii jistě svědčí o kontinuální tradici sahající až do předkřesťanského období. Klášter Debre Demah (Hora Kalvárie), nazývaný též Dima Gijorgis, v provincii východní Godžamu je rovněž znám jako důležité středisko pro svoje exegetické komentáře Písma. Souvisel s klášteřem Tekle Hajmanot a byl založen Abba Tekestou Berhanem (Světlo se zjevilo) v patnáctém století.

Kláštery jsou místem zázraků a léčby. V klášteře Debre Libanos (Šoa), který byl do roku 1445 nazýván Debre Asbo a jež kolem roku 1284 založil Tekle Hajmanot, se nachází u jeskyně, kde Tekle Hajmanot podle tradice přebýval dvacet devět let. Jeskyně je místem, kde dochází k mnoha zázračným uzdravením. Praktikuje se tam „svatá sprcha“, kdy se věřící osprchují ve svaté vodě. V klášteře Debre Worq (východní Godžam), který založil král Dawit (1380 – 1412/1413) a kde byl ustanoven představeným Sertse Petros, se nachází jeho „životopis“, jeho dlouhá železná hůl s křížem, které se věřící dotýkají, aby byli uzdraveni. Rovněž se tam nachází jeho drátěná košile a jeho postel, na kterou lidé uléhají, aby se uzdravili. Debre Worq byl spojován s hnutím Ewostatewa. Posvátnost vod hraje důležitou roli i v klášteře Zeqwala (jižní Šoa), který se nachází na vrcholu hory, na níž je rovněž vulkanické jezero. Klášter byl založen snad ve 14. století Abba Gebrem Manfasem Qeddusem (Služebníkem Svatého Ducha), nazývaným rovněž Abbo. U vulkanického jezera tento světec bojoval s početným množstvím nečistých duchů, kteří se ale nacházeli i na jiných místech. Vulkanické jezero je považované za svaté vody (*tsebel*). Lidé v malých chatkách vykonávají „svaté sprchy“ pro uzdravení a jezero je vhodné zvláště pro léčbu lepry.

Blízko Debre Birhanu (asi 50 km na sever od Debre Birhanu) se nachází chrám Debre Met Maq Qedest Marjam, kde se údajně králi Zara Jakobovi zjevila Bohorodička. Ta mu řekla, aby přesunul její *tobot* na místo, kde potom vzniknul klášter Tsadqane Marjam. Bohorodička se tu zjevuje periodicky a lidé sem přicházejí. Většinou stráví sedm dní pohroužení v meditaci, tichosti a modlitbě, načež dostávají různá zjevení, která jim pomáhají se rozhodnout v duchovních otázkách.

Kláštery tradičně vytvářely mikrosvěty, které integrovaly svoje okolí a vytvářely i ekonomické příležitosti a svazky. Tuto funkci kláštery

plní i dnes, ale v menší míře, díky reformám a jiným změnám. Nicméně nadále plní důležitou ekonomickou a sociální funkci. Například v klášteře Sebata blízko Addis Abeby jsou mnišky, které pocházejí z různých prostředí. Zabývají se prací v zemědělství (*tef*, ovoce a zeleň), pěstují stromové sazeničky, produkují med, chovají krávy a slepice). Ostatní mnišky učí ve školce a základní škole, které otevřely pro děti z okolních vesnic. Starají se rovněž o dvě stě dívek-sirotků, které studují ve škole a učí se schopnostem, jako je šití, pletení, vyrábění koberců a další základní věci. Existuje zde i klinika a pomoc pro hledání zaměstnání. V kapli Medhane Alem se konají bohoslužby ráno od čtyř do šesti, kterých se účastní jenom mnišky, v poledne, kdy se mnišky modlí půl hodiny, a potom od šesti večer do osmi. Od šesti do osmi večer se modliteb mohou zúčastnit ostatní lidé včetně děvčat.⁹³ Kláštery tvořily i základ misie v oblastech, kde se křesťanství nevyskytovalo. Klášter svatého Gabriela v oblasti Oromo (předtím Šoa), blízko Zwaj, se například nachází v oblasti, kde křesťané nejsou ve většině. Z tohoto kláštera vycházejí mniši, aby učili v okolí. Jeden mnich z tohoto kláštera (otec Zedengel) prohlásil: „Náš duchovní otec Abuna Gorgorios říkal, že poznání a vzdělávání je k ničemu bez modlitby. Proto se musíte modlit při cestě kamkoliv, modlit se při jakékoliv činnosti, neboť modlitba je nejdůležitější věc proto, abychom mohli dělat věci v našem životě a Církvi.“⁹⁴ Další duchovní dítě Abba Gorgia, otec Gabriel, k tomu dodává: „V mnišském životě musíš těžce pracovat, šířit všude evangelium a přinášet duchovní pomoc a léčbu skrze modlitbu.“⁹⁵

Některé egyptské kláštery jsou spojovány s etiopskými mnichy. Někteří mniši, kteří putovali do Jeruzaléma, se zastavovali v egyptských kláštrech, jako například v kláštrech v Qusqam/Moharaq u Nilu, dále u Svatého Antonína blízko Rudého moře, v klášteře Harat Zuwaila v Káhiře a na velké poušti Skétis ve Wádí Natrún.⁹⁶ Ve dvanáctém století existovala komunita etiopských mnichů v klášteře Svatého Eliáše ve

⁹³ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 177.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 180.

⁹⁵ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 180.

⁹⁶ Chaillot, C., *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition, Inter-Orthodox Dialogue*, Paris 2002, s. 183.

Wadí Natrún (blízko kláštera Svatého Jana Kame), který spatřil již v troskách v patnáctém století Makrizi. Potom odešli do kláštera Panny Marie (blízko kláštera Svatého Jana Krátkého). V 19. století se etiopští mniši nacházeli v klášteře Syřanů (Wadí Natrún).⁹⁷

Přítomnost etiopských mnichů je doložena i na jiných místech v oblasti Středoziemního moře. V Jeruzalémě a Svaté zemi je kolem sedmi klášterů, kde žijí Etiopané. V Betlémě se nachází klášter Debre Salam, v Betánii klášter Mezgebe Qeddusan. V Jerichu je klášter a u řeky Jordán (klášter Svaté Trojice). V Jeruzalémě jsou tři kláštery, jako například Deir al Sultan a Debre Gennet. Na Kypru se objevili Etiopané po dobytí Jeruzaléma Saladinem v roce 1187. V 14. století byli Koptové s Etiopany v klášteře Svatého Antonína ve Famagusté. V šestnáctém století Etiopané postavili chrám Spasitel světa v Nikósii. Etiopané jsou dosvědčeni v klášteře Nebek v Sýrii v klášteře Mojžíše Černého, který byl možná sám Etiopanem. Klášter byl založen v 16. století. Na konci 15. století existovala malá komunita Etiopanů v Deir al-Ahbas v současném Libanonu.

Jak jsme uvedli, kláštery se staly oporou pro šíření křesťanství v různých oblastech. Kláštery nejen že šířily křesťanství, ale nepřimo i moc křesťanského panovníka. Etiopští panovníci si dobře uvědomovali roli klášterů pro konsolidaci moci a říše. Kláštery se staly nástrojem integrace. Je ale třeba uvést, že tak jako i v jiných oblastech, jako například v Byzanci, se i v Etiopii kláštery mnohdy stávaly středisky odporu vůči politice panovníků. Jako v Byzanci v době ikonoklasmu se kláštery stávaly středisky odporu vůči císařské politice ikonoborectví, tak i v Etiopii kláštery mohly plnit úlohu zastánců ortodoxie.

Spojitosť klášterů s vladaři existuje od Aksúmské éry. Existuje několik klášterů, které jsou spojeny s legendárními vladaři Abrehou a Atsbehou, jako například Mahbara Silase. Podle tradice se tito zjevili svatému Frumentiovi během modlitebního bdění, což vyvolalo královské prohlášení: „Toto je posvátná půda obklopená ohněm, s rájem uvnitř“, což je standardní formulace klášterních chart. Toto bylo následováno napomenutím „*Jabarrara waffjasagara k'ok'*“ („Nesahej“) na létajícího ptáka nebo na kolébavou křepelku. Členové kláštera Mahbara Silases

---

⁹⁷ *Ibid.*

podporovali teologickou pozici *tawahado*. Klášterní pravidlo například říká, že předtím, než mnich mohl získat uznání o mnišské ctnosti (*simmrit*), dostal otázku, při které musel potvrdit svoji víru ve dvojí narození Krista (před stvořením světa od Otce a během lidských dějin z Panny Marie). Klášter dostal panství od „jezera Tana do Sannar“ (z Bag Mankar u Dalgi blízko Bahir Daru až k hranicím se Súdánem). Představení kláštera měli k vladařům vztah klienta a vybírali daně, starali se o soudy, starali se o potřebné a o bezpečnost. Měli privilegium okamžitého přístupu k vladaři.⁹⁸

Persoon srovnává etiopské kláštery se situací v Asii, když píše: „Etiopská klášterní tradice měla podobnou politickou roli jako buddhistická klášterní tradice v jihovýchodní Asii, kde buddhistická sangha (mnišská komunita) určovala morální trend a poskytovala duchovní vedení, zatímco stát poskytoval patronát, ochranu a podporu. Sangha poskytovala v sociálním a kulturním životě integrační sílu a také solidaritu. Etiopská klášterní tradice toto rovněž nabízela, ale ještě více. Artikulovala koncepci Etiopie jako Bohem vyvolené Šalomounovi říše a nového Izraele (*Kebra Negast*); poskytla tak ideologický základ pro rozšíření etiopské říše na konci třináctého století.“⁹⁹ Etiopské kláštery tvořily integrační sílu, která ale mohla ztrácet na významu, pokud vnitřní spory uvnitř klášterů neohrožovaly jejich vnitřní a vzájemnou jednotu. Podobné to bylo i v asijském kontextu. Yin zjišťuje: „Dogmatický postoj k *Vinaja* (klášterní kodex) mohl na první pohled přispívat k udržování čistoty tradice ..., ale ve skutečnosti dával v sázku (rozvoj) ... Rozvoj vznikl v odpověď na kulturní, politické a geografické různorodosti. Do té doby, dokud duch *Vinaya* (klášterního kodexu) nebyl porušen, změny a adaptace zůstaly kritickými faktory pro jeho přežití.“¹⁰⁰

Etiopské mnišství je silně spojováno se „zázračnem“. Toto by navesvědčovalo vztahu s byzantskou Palestinou, neboť Palestinci měli výraznější vztah k zázrakům a zázračnu jako takovému než například Egyp-

⁹⁸ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 67.

¹⁰⁰ Yin, J., *The vinaya in India and China-Spirit and Transformation* (disertační práce), School of Oriental and African Studies, London 2002, s. 2.

fané.“¹⁰¹ Etiopská tradice rovněž připomíná mnoho syrských zdrojů. Dílo Jana Moschy *Duchovní louka* je plné zázračných příběhů, a je to důležité dílo, které má ohlasy v etiopské duchovní literatuře. V tomto díle je důležitou koncepcí obnova původní nevinnosti, což je důležité i v etiopské literatuře. V Byzanci, ale i v Etiopii je časté spojení mezi touto nevinností a poddajností zvířat. Koncepce blízkosti k Bohu – *parresia*, která poskytuje člověku duchovní odvahu, je rovněž důležitým tématem v etiopské hermetické tradici.

V prostředí Byzance se zázračno označovalo několika termíny, například δύναμις – „akt moci“, σημεῖον – „znamení“ nebo θαῦμα – „div“. Slovo τέρας ve smyslu „znamení“ se objevovalo řidčeji a v Novém zákoně pouze v souvislosti se slovem σημεῖον.¹⁰² V prostředí Palestiny se nejvíce vyskytovalo především slovo θαῦμα, kterému autoři dávali přednost. V Palestině bylo ale pojmosloví vzhledem k zázračnu poněkud méně bohaté.¹⁰³

Období komunismu přineslo klášterům velmi těžké zkoušky. Kláštery ztratily půdu, příjem z půdy a daní. Situace byla u každého kláštera různá. Některé kláštery mohly alespoň získávat jakousi pomoc ze strany komunistických činitelů, kteří mohli skrývat sympatie ke křesťanství, neboť sami prošli křesťanským vzděláním. Nebo pomoc od vesničanů, kteří mohli kláštery nějakým způsobem podporovat.

Nejhorší stránka komunistické diktatury se projevila v přijímání noviců. Například konkrétně v klášteře Mahbara Silase *afamamhir* Abba Hajla Mika'el vstoupil do kláštera v období komunismu za velkých těžkostí. Dvakrát jej zatkli, zavřeli do vězení a podruhé byl propuštěn jenom díky intervenci mnicha Abba Gabry Ijasuse, která se uskutečnila na poslední chvíli. Abba Gabra Ijasus měl jakýsi vliv u režimu Derg. Následně v tajnosti se plížil od keře ke keři, až se mu nakonec podařilo

---

¹⁰¹ Například Binns konstatuje: „Podobná událost v životě svatého Antonína je v kontrastu shledána jako šťastná, ale přesto přirozená událost pouštního života, bez sklonu k tomu, interpretovat tuto událost jako zázrak“; srov. Binns, J., *Ascetics and Ambassadors of Christ, The Monasteries of Palestine 314–631*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 229.

¹⁰² Τέρας se objevuje obzvláště v kontextu *Skutků apoštolských*, kde se objevuje devětkrát z celkových šestnácti výskytů; *Ibid.*, s. 221.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 222.

vstoupit do kláštera.¹⁰⁴ Podle legendy byl klášter v minulosti příbytkem pro tisícovku obyvatel, zvláště díky příchodu řeckých nebo syrských exulantů (Ši Mahbar – „komunita tisíce“), ale ve kterém to bylo období, nikdo neví.

Komunismus tento klášter omezil a klášter nesehrával velký vliv na své okolí. Předtím vlivem kláštera kmeny Gimuz přijali křesťanství.¹⁰⁵ Kláštery jako Mahbara Silase si udržovaly svůj přísný asketický režim i v době komunistického tlaku. Tamější klášterní shromáždění – *guba'e* nechtělo přistoupit na žádný kompromis. Například zmíněný *Afamahir* uvedl příklad medu, který předtím vesničané nosili z okolí do kláštera, ale který se potom prodával za hranice do Súdánu. Vznikl návrh, aby se tedy pro nemocné mnichy kupoval cukr, ale to bylo zamítnuto jako nepatřičný kompromis.¹⁰⁶

Duchovní síla dokázala komunisty mnohdy zastavit. Když komunisté přišli do kláštera Waldibba, mniši vynesli zázračnou knihu svatého Minase nazývanou *Ta'amara Marjam*¹⁰⁷ a také rukopis *Takla Hajmanot* s iluminovanými obrázky a vzývali Boha. Šestnáctého dne přišli *Wajane* (Tigrajské osvobozenecké hnutí), kteří komunisty odehnali. Nicméně si tito všimli kvalitního vonného dřeva a ostatních zdrojů a proměnili velbloudí stezku na cestu pro vozidla. Mniši opět vynesli svaté obrázky a začali se modlit. Podle očitého svědka: „Najednou se objevilo dvacet záhadných svatých poutníků, kteří byli obklopeni světlem a napomenuli

---

¹⁰⁴ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

¹⁰⁵ Kmeny Gimuz žily v níže položených oblastech Qwara v Begemediru až do Matamm-Gallabatu na etiopsko-súdánské hranici. Jejich jazyk patří mezi nilosaharské jazyky a patří mezi nejstarší a nejméně známé etiopské jazyky. Často se nazývaly 'Šank'illa' – „Mající zemi s černou pleť“. Do roku 1935 byly terčem výprav na otroky; Ahmad, A.H., „The Gumuz of the Lowlands of Western Gojjam: The Frontier History 1900 – 1935“, in *Africa*, L, 1, 1995, 53-66.

¹⁰⁶ Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

¹⁰⁷ Historik umění Girma Elias popisuje *Ta'amra Maryam* z Abarintantu (z osmnáctého století), které je asi totožné s tímto; srov. Elias, G., „The Monastery of Abrentant in Waldibba“, in *Abbay*, 8, Documents pour servir a l'histoire de la Civilisation Ethiopienne, s. 93-118, Paris 1977, s. 118.

vojáky, aby se obrátili. V noci vojáky vystrašila hrůzostrašná postava, která dýchala dým. Vojáci se následně dali na útěk na sever, přičemž za sebou zanechali svoji výbavu. Tedy všechny různé politické skupiny byly odraženy.¹⁰⁸ O tom, že se klášteru podařilo udržovat vysokou úroveň i v době komunismu, svědčí svědectví Jacquesa Merciera a Girmy Eliase, kteří klášter navštívili v roce 1976 a kteří poznamenali: „V současnosti je v klášteru nazývaném Waldibba Abarintant více než 350 mnichů, z nichž je 80 procent mistrů *S'awatiwa Zema* – náboženské literatury a poezie. Deset procent je negramotných (starší mniši), deset procent studentů, paniců a asistentů, kteří se připravují na mnišský život.“¹⁰⁹ Jiné zdroje hovoří o tom, že na místě bylo kolem 1 500 mnichů.¹¹⁰

Ve všeobecnosti lze říci, že komunismus sehrál i pozitivní roli pro církevní rozvoj. Stimuloval větší zájem o duchovní život a přesunul kláštery z kontextu feudálních ekonomických institucí do roviny duchovních středisek. Také nepřímým způsobem způsobil rozvoj městských klášterů, které mohou ještě efektivněji působit na obyvatelstvo než odlehlejší kláštery.

Kláštery v současnosti po pádu komunismu navázaly na svoji tradiční roli sociálních institucí. Tato sociální činnost probíhá i ve farnostech jako takových. V každém klášteře a chrámu je hala, která se nazývá „Hala míru“ (*Dedžesalam*) a která slouží jako jídelna pro kněze a potřebné. Věřící nabízejí svoji pomoc, hlavně v podobě pití a jídla.

---

¹⁰⁸ Interview Bahitawi Gabra Mika'el Tagaň, Addis Ababa, 25. 8. 98; Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005.

¹⁰⁹ Elias, G., „The Monastery of Abrentant in Waldibba“, in *Abbay*, 8, Documents pour servir a l'histoire de la Civilisation Ethiopienne, s. 93-118, Paris 1977, s. 110.

¹¹⁰ Současná publikace uvádí 1 453 mnichů (brožurka bez data vydání v amharštině, která se zabývá dějinami kláštera; na publikaci je oficiální známka kláštera a na poslední straně je pečeť *Bet Abuna Ta'ame Christos*). V interview s Abba Hajlou Mika'elem v Addis Abebě 6. 7. 96 se uvádí číslo 1 500. Klášter v době komunismu přitahoval velké množství lidí, kteří se uchýlili do kláštera. Například majetná postgraduální studentka Imahoj Walata Kidan tam utekla, aby se tam uchýlila, když měla problémy s režimem Derg. Později se tam stala mniškou. Srov. Kebede, B., *The rule of Waldibba, The history of Waldibba Monastery*, Addis Ababa 1991, s. 32; Persoon, J., *Spirituality, Power and Revolution: Contemporary monasticism in communist Ethiopia, Based on visits to over 100 monasteries in Ethiopia, Israel and Eritrea and numerous interviews* (nepublikovaná disertační práce), 2005, kap. 2.

Kdokoli je hladový, může jít do „Vrat míru“ a získat bezplatné jídlo a pití.¹¹¹ Církev jako taková nabízí pomoc při přírodních neštěstích a jiných nešťastných událostech.

---

¹¹¹ Merahi, K. K., *Saints and Monasteries in Ethiopia*, Addis Ababa 2001, s. 6.

Vývoj školství ve Slezsku a otázka „slezské identity“

ZDENĚK JIRÁSEK – KARLA VYMĚTALOVÁ

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, Opava

Slezsko je oprávněně v historiografii často označováno jako teritorium tří národních kultur – tedy české, německé a polské. V tomto příspěvku se zaměříme na rámcovou sumarizaci vývoje školství na tomto území a zároveň se pokusíme postihnout jeho úlohu v dobové interpretaci „slezské identity“ u zdejšího obyvatelstva. Prioritně přitom budeme sledovat školský systém zaváděný v té části Slezska, které dnes přináleží k České republice, nicméně je přirozené, že se neubráníme řadě přesahů i na nyní polská území.

Školy, zakládané a řízené od počátku monopolně církví, určené především k výchově adeptů duchovní dráhy, se začaly postupně otevírat i obyvatelům prosperujících měst. Tyto městské školy (farní, elementární) vznikaly při kostelech a velmi často byly umístěny v těsné blízkosti hřbitova nebo přímo na něm.¹ Mnohde se jejich písemně doložené počátky váží k polovině 14. st., byť zprávy o jejich existenci jsou odvozovány spíše z kusých zmínek v městských listinách, v nichž rektori a bakaláři daných škol vystupují v roli městských písařů nebo svědků písemně zaznamenaných jednání.² Na druhé straně zmínky o studentech pocházejících ze Slezska, kteří své vzdělání již ve 13. století dovršili na univerzitách v Paříži či Itálii,³ jsou dostatečným důkazem toho, že nižší,

¹ Např. městská latinská škola v Opavě, která se nacházela kolem kostela P. Marie. Viz Josef ZUKAL, *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*, zvl. otisk z Věstníku Matice Opavské č. XV, s. 3-21. Nebo roku 1688 stojící zděná škola na hřbitově v Těšíně. Viz Antonín GROBELNÝ, *Městské školy na Těšinsku do konce 17. století*, Slezský sborník 51 (11), 1953, s. 350-368. Na tomto místě zároveň připomínáme, že předkládaná studie vznikla v rámci plnění úkolů projektu Historizace českých zemí a střední Evropy, který je podpořen z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu České republiky.

² Kupř. první zmínka o těšinském školství se váže k roku 1331, kdy ve sporu krakovského biskupství s arcibiskupem ostříhomským o hranici ve Spiši vystupuje jako svědek i těšinský „magister scholarum“ Arnold. Viz Stanislav DRKAL, *K studiu těšinských rodáků na pražských vysokých školách v 15. století*, Slezský sborník 55, 1957, s. 521.

³ K roku 1273 je v pramenech doložen magistr Johann von Homburg, farář v Osoblaze,

příp. i vyšší stupně městských škol musely být zakládány již dříve a byly na velmi dobré úrovni.⁴

V městských školách, které byly školami nižšího typu – obvykle trojtřídními – se učilo především znalostem potřebným pro praktický život – tj. čtení, psaní, základům počtů a latiny, která se mnohým na vyšších, tzv. latinských školách stala dominantním vyučovacím předmětem i prostředkem každodenní komunikace. V době nastupujícího humanismu v 16. století byly přidány v nejvyšších ročnících – primě a sekundě⁵ – nové, „moderní“ předměty – řečtina, hebrejština, základy filosofie. Na všech stupních vzdělání byla mimořádná pozornost věnována náboženství a výuce zpěvu, který byl žáky a učitelem k tomu určeným pravidelně praktikován o nedělních bohoslužbách v kostele či při různých náboženských slavnostech a procesích.

Lze říci, že na duchovní rozměr výuky byl kladen stejný, ne-li větší důraz než na praktické vědomosti žáků. A to platilo jak pro školy katolické, tak pro protestantské nebo bratrské, které byly v 16. století šlechtou a měšťany hojně zakládány a finančně podporovány nebo se transformovaly na protestantské bázi pouhým převzetím příslušné farnosti z rukou katolíků. Rozkvět městského školství nezůstal bez vlivu na venkov, kde vznikaly venkovské školy (hl. od počátku 17. století).⁶ Elementární i partikulární školy se tak výraznou měrou podílely na kulturním formování společnosti, zcela nesporně ji humanizovaly, byť ideje, které jejich prostřednictvím žákům byly vštěpovány, byly nerozlučně spojeny s náboženským i politickým kontextem dané doby i regionu.

Zlomovým momentem slibně nastoupeného trendu ve školství se stala třicetiletá válka, resp. její důsledky, které, stvrzeny podmínkami

---

který studoval v Padově. Viz Gustav BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerdorf*, Teschen 1874, s. 128-129.

⁴ Dle počtu scholarů, tj. těch, kteří pokračovali ve studiu na univerzitách, mezi dobré vyšší školy patřila Opava, Krnov, Hlubčice, Bílovec, na Těšínsku hlavně Těšín. Viz Vincenc PRASEK, *K dějinám školství ve Slezsku*, in: Program českého gymnasia v Opavě XI/1894, s. 3-19.

⁵ Vyšší, tj. latinské školy, které zdaleka nebyly ve všech městech, obvykle měly šest tříd, které se počítaly od sexty směrem k primě, tj. šestá – poslední třída – byla prima.

⁶ Viz Antonín GROBELNÝ, *Venkovské školy na panství těšínské a bílské komory v 17. století*, Slezský sborník 54 (14), 1956, s. 378-385; TÝŽ, *Školy na Frýdecku do konce 17. století*, Slezský sborník 50 (10), 1952, s. 508-529; TÝŽ, *Městské školy na Těšínsku do konce 17. století*, Slezský sborník 51 (11), 1953, s. 350-368.

Vestfálského míru z roku 1648, znamenaly konec náboženské svobody, a tedy i pozvolný, ale neodvratný zánik prosperujících protestantských škol, které na nižší vzdělanostní úrovni musely přepustit své místo obnoveným katolickým farním školám či církevním řádům, které se jednoznačně orientovaly na výchovu a vzdělání mládeže.⁷ Že tento násilný přerod neprobíhal bezbolestně a trval několik desetiletí, zachytily velice přesně visitační zprávy,⁸ v nichž k r. 1688 bylo kupř. na Těšínsku zaznamenáno 31 škol o 36 třídách, z nichž 17 nebylo v tomto roce žáky vůbec navštěvováno (pro pasivní odpor protestantského obyvatelstva nebo pro dezolátní stav školních budov).⁹

V tomto období, kdy idea habsburského státu se jednoznačně identifikovala s ideou katolické církve, byly voleny i jiné cesty rezistence (vyučování pokoutních protestantských učitelů, odchod žáků na vyšší školy do ciziny, ponejvíce na Slovensko nebo do Polska aj.). Výsledkem byl stav, kdy mnoho škol na venkově skomíralo nebo zaniklo, v městech se zhoršila sociální situace učitelů i jejich žáků, kteří v mnohém byli odkázáni na dobrou vůli měšťanů. Ti – naopak – si zase stěžovali na nízkou odbornou úroveň pedagogů či na jejich citelný nedostatek.¹⁰ Na druhé

---

⁷ Již roku 1556 do Prahy, roku 1566 do Olomouce byli uvedeni jezuité – řád, jenž během třicetileté války získal rozhodující vliv na výuku na *studium generale* a byl zaměřen na převýchovu odrostlejší mládeže. Roku 1631 byli z podnětu olomouckého biskupa Karla II. z Lichtenštejna uvedeni do Mikulova piaristé, kteří se věnovali nižšímu školství a výchově mládeže pocházející i z nešlechtických kruhů. Ve české části Slezska, připadající po roce 1742 k habsburské monarchii, byli jezuité v Opavě, později v Těšíně, piaristé měli svou kolej v Bílé Vodě a v Bruntále. Viz mj. Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*, Praha 2006; *Festschrift zur Feier des 300-jährigen Bestandes des Deutschen Staatsgymnasiums in Troppau*, Troppau 1930; J. SCHWERDFEGGER, *Die Geschichte des deutschen Staatsgymnasiums in Troppau. Zum 300-jährigen Jubiläum der Anstalt*, Troppau 1930; J. KOLÁČEK, *Dějiny těšínské rezidence Tovaryšstva Ježíšova a gymnázia*, Olomouc 2006; M. ZEMEK – J. BOMBERA – A. FILIP, *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631-1950*, Prievidza 1992; A. NEUMANN, *Piaristé a český barok*, Přerov 1933.

⁸ Viz J. JUNGNITZ, *Visitationsberichte der Diözese Breslau*. Archidiakoniat Oppeln, Vratislav 1904.

⁹ A. GROBELNÝ, *Školy na Frýdecku do konce 17. století*, Slezský sborník 50 (10), 1952, s. 508-529.

¹⁰ K roku 1739 je zaznamenána stížnost městské rady v Opavě, která kritizuje nedostatek učitelů ve škole u kostela P. Marie, která z původní školy latinské klesla na obecnou německou. Viz J. ZUKAL, *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*, zvl. otisk z Věstníku Matice Opavské č. XV., 1907, s. 20.

straně rozvírajících se pomyslných nůžek se nacházely jezuitské a piaristické školy, jejichž mnohem vyšší kvalita učebního procesu i bezplatnost výuky (u jezuitů) byly faktorem, který do jejich lavic lákal mnohem více studentů, než byly mnohdy schopny pojmout.

Zatímco základního nebo středního vzdělání bylo možno dosáhnout v místě bydliště nebo jeho relativně bezprostřední blízkosti, za vzděláním na *studium generale* museli studenti putovat daleko. Ve 13. století, jak již bylo zmíněno výše, do Paříže nebo na italské univerzity. Po založení vysokého učení v Praze roku 1348 se jejich zájem obrátil do Čech, byť první univerzity založené na sever od Alp vznikla velmi brzy konkurence v univerzitách v Krakově a Vídni. Z oblasti historického Těšínska studovalo na Karlově univerzitě do vydání Kutnohorského dekretu roku 1409 jedenáct studentů, z nichž tři dosáhli bakalářského stupně. Do téhož roku zastávali tři Slezané funkci rektora.¹¹

Znatelný odliv Slezanů, kteří byli na univerzitě počítáni k polskému národu, lze zaznamenat na pražském vysokém učení právě po roce 1409, kdy Dekretem kutnohorským byla posílena pozice českého národa vůči ostatním národům. Podstatnou roli při následném odchodu velké části učitelů i studentů z Prahy sehrály také věroučné spory, které tehdy Karlovou univerzitou zmítaly. Krakovská Jagellonská univerzita byla mezi studenty z Opavska a Těšínska oblíbena pro svou blízkost,¹² vyhledávali ji především studenti katolické konfese. Ti od poloviny 16. století směřovali také na olomouckou univerzitu, která, založená českým králem Maxmiliánem r. 1573, byla spravována jezuiti a nabízela zpočátku studia filozofie a teologie, později i práva a studium na lékařsko-chirurgické fakultě. Cílem protestantských studentů se stávaly evangelické univerzity v Německu, což platilo pro těšínskou i opavskou část Slezska.¹³

---

¹¹ Viz A. TUREK, *Studenti z Opavy a okolí na vysokých školách v cizině do třicetileté války*, Opavsko 1964, č. 9, s. 16-18; V. PRASEK, *Rektoři a žáci starých opavských škol. Slezský alvarus*, Věstník Matice opavské 2, 1892, s. 14-16; TÝŽ, *K dějinám školství ve Slezsku*, in: Program českého gymnasia v Opavě XI/1894, s. 3-19. (Jmenovitě jsou zde vypsáni scholaři na vysokých školách v Praze a Krakově.)

¹² Největší počet studentů z Opavska zapsaných v Krakově byl zaznamenán pro léta 1416-1536, pro těšínské scholary v letech 1407-1540. Viz V. PRASEK, *K dějinám školství ve Slezsku*, s. 13.

¹³ Viz Dan GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, in: Vysoké školství

S odchodem studentů z Prahy do Německa na počátku 15. století souvisela i nejstarší myšlenka na založení univerzity ve Slezsku, která však prvního – neúspěšného – pokusu o realizaci doznala až roku 1505 za vlády Vladislava Jagellonského. Testament někdejšího mistra pražské univerzity Otty z Minsterberka tehdy poskytl finanční prostředky na zřízení slezské koleje v Lipsku nebo Praze s tou výhradou, že kdyby ve Slezsku byla zřízena univerzita, měla být kolej přenesena tam. Neochota rozhořčeného Václava IV. i konfesijní rozdělení země po husitských válkách mezi přívržence Jiřího z Poděbrad a uherského krále Matyáše odsunuly konkrétní plány na zřízení vysokého učení až na dobu jagellonskou. Volba padla na nejvýznamnější slezské město Vratislav, které disponovalo na počátku 16. století značným intelektuálním zájemem. Přes aktivitu vratislavských měšťanů i vstřícný přístup českého a uherského krále Vladislava Jagellonského vše ztroskotalo na mlčení a pasivitě papežské kurie. Iniciativa let 1505 a 1507 tak byla promarněna a k založení univerzity ve slezské Vratislavi došlo teprve na počátku 18. století.¹⁴ Bráno v širším časovém horizontu, nebylo její sepětí s českým prostředím tak intenzivní, jako tomu bylo u Jagellonské univerzity v Krakově.¹⁵ V případě Vratislavi je si třeba uvědomit, že šlo o univerzitu založenou habsburskou monarchií, etnicky německou. Ovšem i zde studovala řada Poláků, jejichž počet narůstal i po roce 1742, kdy se Leopoldova univerzita i město Vratislav již nacházela v pruském státě.

Prostředí univerzit se stalo živnou půdou středověkého intelektuálního života, svým významem překračovalo úzce regionální rámeček. Bylo charakteristické universalismem plynoucím z časté migrace magistrů, bakalářů i studentů v rámci evropských vysokých škol i z užívání společného jazyka – latiny, která spolu s postuláty katolické víry tvořila základ středověkého pohledu na svět. Těsné sepětí vysokého učení s městským prostředím, na druhé straně jeho vazba na papežskou kurii tvořily protipóly, v jejichž rámci se odehrávala dramata ostrých nábo-

---

ve Slezsku a na Opavsku. Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 8-9.

¹⁴ Viz Jana WOJTUCKA, *Nesplněný sen*, in: Korunní země v dějinách českého státu. II. Společné a rozdílné. Praha 2005, s. 407-418.

¹⁵ V této souvislosti, byť pozdějšího data, lze připomenout profesuru slavného českého přírodovědce Jana Evangelisty Purkyně, která mu byla udělena universitou ve Vratislavi roku 1823.

ženských sporů i okamžiky tolerance a vzájemné „nadmárodní“ spolupráce. Ty nejvýznamnější evropské univerzity měly punc světovosti, který – bez ohledu na příslušnost k tomu či onomu národu – získávali i jejich absolventi a šířili dál všude tam, kde působili, tedy i na městských elementárních a partikulárních školách.

V této souvislosti lze rovněž konstatovat, že až do konce 17. století nelze uvažovat o podílu institucionálního vzdělávání na utváření nějaké formy slezské identity u zdejšího obyvatelstva. Šlo o systém univerzalistický, s dominantními prvky náboženské orientace. Postupně přes dynastickou linii se počala utvářet ovšem i vazba k příslušnému státu obecně, která stále intenzivněji sílila v době osvícenství a osvíceneckého absolutismu. Právě v tomto prostředí se rodí i tendence moderního nacionalismu, který právě ve sledovaném teritoriu přináší i vznik trojí interpretace slezské identity, tedy německé, české a polské.

Období osvícenského absolutismu spjaté s vládou Marie Terezie a Josefa II. představovalo výrazný zlom v oblasti školství. Jednou z mnoha reforem panovnice se stal školní řád z roku 1774, který uzákonil povinnou školní docházku pro děti ve věku od šesti do dvanácti let, která měla být realizována v tzv. triviálních školách, jež byly zakládány v každé vesnici. To, o jak závažný posun ve směru k plné gramotnosti obyvatelstva se jednalo, ukazuje údaj z roku 1831, podle nějž čtyři hlavní a 222 triviálních škol v Opavském kraji navštěvovalo téměř 50.000 žáků, což bylo jedenatřicetkrát více, než před tereziánskou školskou reformou.¹⁶ Lze srovnat s poměry na školách za vlády Marie Terezie ještě před školní reformou. Když byla zkoumána školní docházka opavských dětí, ukázalo se, že z několika set dětí školou povinných jich docházelo do školy jen 40. Ty ostatní musely zůstat doma a pomáhat rodičům, nebo chodily k soukromým učitelům, kterými v této době byli řemeslníci, kteří si kantorováním přivydělávali k nuznému živobytí.¹⁷ Obdobná situace existovala velmi pravděpodobně i v jiných částech zemí Koruny české.

Přes dílčí úpravy let 1805 a 1819 střední školství, orientované především na dokonalé zvládnutí latinského jazyka slovem i písmem jako

---

¹⁶ Viz D. GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, s. 13.

¹⁷ J. ZUKAL, *Český kostel a česká škola v Staré Opavě*, s. 20.

nezbytného základu pro pokračování studia na univerzitě,¹⁸ stále více zaostávalo za nároky ekonomicky rychle se rozvíjející společnosti, která stála na prahu průmyslové revoluce. Zvýšená potřeba praktických znalostí i rostoucí nespokojenost se stávajícím školským systémem vedly v revolučním roce 1848 a roce následujícím k radikálním změnám středního školství podle pruského modelu. Tvůrci reformy – pražský profesor filosofie Franz S. Exner a německý klasický filolog Hermann Bonitz – zřídili osmiletá gymnázia (místo dosavadních šestitřídních) s nižším a vyšším čtyřletým stupněm. Současně zavedením reálků narušili dosavadní monopol gymnázií na středoškolské vzdělání.¹⁹ V kontextu následného vývoje národnostní otázky významnou roli sehrála skutečnost, že vyučovacím jazykem na školách přestala být latina, což v konečném důsledku vedlo k ostrému boji mezi češtinou a němčinou o pozici hlavního vyučovacího jazyka na středních školách. Z vyučovacího předmětu a jeho postavení v rámci školních osnov se tak stalo – především v národnostně smíšených oblastech – výbušné politikum. O něco později (1908) vedle gymnázií, která si podržela víceméně svůj stávající klasický charakter, začala působit i gymnázia reálná a reformní reálná. Zvýšená pozornost byla věnována i zkvalitnění odborné přípravy pro zaměstnání, včetně toho učitelského.

K snazšímu průniku češtiny do školství měly přispět tzv. menšinové české školy, jejichž vzniku napomáhala Ústřední Matice školská založená r. 1880. Pro Moravu a Slezsko byly zřízeny vlastní organizace – Matice moravská a Matice opavská (založena roku 1877), které však s pražskou Ústřední Maticí školskou úzce spolupracovaly. Posláním těchto institucí bylo zakládat a vydržovat české menšinové školy v národnostně smíšených regionech. Tím spíše, že rakousko-uherská legislativa tyto školy považovala za soukromé, což jim především v počátečních letech jejich existence způsobovalo mnohé finanční a jiné problémy. Valná část těchto škol byla časem převzata do péče státu.

Urputný boj o zřízení gymnázií s českým vyučovacím jazykem byl

---

¹⁸ Z celkového počtu 18 hodin týdně zabírala výuka latiny na gymnáziu počátku 18. století devět až jedenáct hodin.

¹⁹ Viz Martin SVATOŠ, Exner-Bonitzovy školské reformy a jejich důsledky pro gymnaziální školství v habsburské monarchii v 19. století, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší, supplementum 5, 2000, s. 42-47.

sváděn především na Moravě a ve Slezsku.²⁰ Na Moravě do roku 1866 neexistovaly žádné české střední školy – první slovanská gymnázia byla otevřena teprve roku 1867 v Brně a v Olomouci. Slezsko si na svou českou střední školu muselo počkat až do roku 1883, kdy po dlouhých a složitých jednáních, při nichž se Matice opavská odvolala až k nejvyššímu soudu ve Vídni, byl zahájen první školní rok na českém gymnáziu. Zestátněno bylo roku 1899. K němu se o deset let později (1909) připojilo soukromé reálné gymnázium v Orlové, které se stalo majetkem státu teprve po vzniku samostatného Československa v roce 1918.

České Slezsko 19. století bylo národnostně smíšeným územím, v němž si vedle české a polské menšiny udrželi majoritní postavení Němci. Nástup germanizace v tomto regionu, především od 70. let 19. století, byl dokladem jejich silícího pocitu ohrožení ze strany slovanských minorit. Idea slezanství, jejíž podstatou byl pocit příslušnosti k zemi bez ohledu na národnostní zřetel, brala pomalu, ale jistě za své a byla nahrazována německou, českou či polskou slezskou ideou.

Jako velmi nepopulární a diskriminující bylo Čechy vnímáno především nařízení Zemské školní rady z roku 1872 – tzv. lex Zeynek. Zavádělo německý jazyk povinně do všech českých a polských škol nejnižšího stupně, kde do té doby bylo vyučováno mateřským jazykem. Nebral se přitom ohled na počet obyvatel české a německé národnosti v dané obci.²¹ Velmi nerovnoměrně byly rozdělovány i finanční prostředky, kdy 44% německého obyvatelstva (dle sčítání lidu roku 1913) na školství dostávalo 222.000 K ročně, zatímco Češi žijící ve Slezsku se museli spokojit s 18.000 K ročně a Poláci dostali ještě o 3.000 K méně.²²

Jako snaha o „artikulaci německé slezské ideje“²³ se může jevit i

---

²⁰ V roce 1877 působilo v Čechách 26 českých gymnázií a 10 reálék, na Moravě byla čtyři gymnázia a dvě reálky. Ve Slezsku bylo první české gymnasium otevřeno teprve roku 1883 a na dlouho zůstalo jv tomto regionu jediným středoškolským ústavem s češtinou jako vyučovacím jazykem.

²¹ Typickým příkladem diskriminačního charakteru nařízení je případ Polanky u Klimkovic. Podle sčítání lidu v roce 1909 se k české národnosti v obci hlásilo 2.595 občanů, k německé pouze 67. Přesto se zde v 5. třídě české školy učilo jen německy. Viz Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl*, Praha 1929, s. 172.

²² Viz TÝŽ, *Vývoj a dnešní soustava školství. 1. díl*, s. 172.

²³ Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Geneze a vznik vysokého školství v československém Slezsku*, in: *Studia a materialy z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*, T. III, s. 48.

první pokus o ustavení univerzity v Opavě, který souvisel s nástupem polonizace na univerzitě ve Lvově a následným odchodem německých profesorů, kteří usilovali o přeložení univerzity do nějakého rakouského města s německy mluvícím obyvatelstvem. Mezi důvody uvedenými v rezoluci zaslané na vídeňské ministerstvo kultu a vyučování k podpoře požadavku Opavských na zřízení univerzity bylo argumentováno právě potřebou posílení němectví obecně i německého školství ve Slezsku. Ve Vídni bylo definitivně rozhodnuto až roku 1874, kdy nová univerzita byla zřízena v Černovicích na Bukovině.²⁴

Další iniciativy, které v tomto směru v regionu Slezska vznikly, již byly vázány na jinou dobu (poválečné Československo r. 1945, pražské jaro 1968 a následný rok 1969, polistopadový vývoj v roce 1989) i jiné – české – etnikum.

Ještě jednou se v 19. století jednalo o vzniku - tentokráte české - univerzity na Moravě. Ačkoliv Komise pro zřízení české univerzity na Moravě vznikla již roku 1896, jednání o ustavení a především umístění školy se táhla více než deset let. Češi žijící ve Slezsku se sice připojili svými podpisy k petici adresované Říšské radě ve Vídni, ale z výčtu zástupců zde uvedených českých obcí jasně vyplývá, že myšlenka zřízení nového vysokého učení nebyla všemi zdaleka jednotně podporována (především ne na Těšinsku). Ve sporu probíhajícím mezi Olomoucí a Brnem se slezská česká veřejnost přikláněla spíše k Olomouci, pro kterou hovořila její blízkost i pocit jisté historické příslušnosti.²⁵

Zamyslíme-li se nad úlohou školství od 18. do počátku 20. století při formování všech tří národních slezských identit, pak je možno konstatovat, že se právě vzdělávací systém na tomto procesu podílel zcela mimořádnou měrou, kdy v průběhu celého 19. století se jeho aktivita v tomto smyslu neustále zvyšovala. Přitom jaksi paradoxně i tehdy měl z hlediska svých „zřizovatelů“ sloužit – kromě šíření vzdělanosti – i

²⁴ Viz Dan GAWRECKI, *Pokus o založení univerzity v Opavě v roce 1870*, in: Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis, 2, 1995.

²⁵ „Zemský poslanec dr. Antonín Gruda v jednom svém prohlášení tvrdil: , My Slezané máme zájem na zřízení univerzity na Moravě, zejména v Olomouci, ježto by nám byla bližší, a proto přístupnější: též i lacinší pobyt v městě usnadnil by zejména chudšímu studentstvu studia na učení vysokém. Též historické důvody vedou nás, Čechy Slezské, k staroslavnému sídlu markrabat moravských a k sídlu nástupců svatého Metoděje.“ Viz D. GAWRECKI, *Školství ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1945*, s. 15

k upevňování vztahu ke státu u všech jeho konzumentů. Jak v habsburské monarchii, tak i v Prusku, respektive Německé říši však identifikace se státní ideou počala oslabovat ve prospěch ideje národní. Časovou prioritou disponovala přirozeně při svém formování německá interpretace slezské identity, vzápětí však následovala i její polská a česká podoba. Do této situace však prudce zasáhla první světová válka a následné nové teritoriální vymezení států ve střední Evropě. Slezsko tak bylo rozděleno mezi tři státní celky, kdy ani v jednom neexistovala národnostně homogenní skladba obyvatelstva. Slezská identita tak byla odlišně formována v jednotlivých státech a zároveň i každou ze tří národnostních skupin.

Po vzniku Československé republiky byly s podporou vlády v českém Slezsku zakládány české obecné i mateřské školy, vznikaly nové střední školy odborné (např. v Opavě průmyslová dívčí škola, soukromá hospodyňská škola, vyšší hospodářská škola, česká škola pro ženskou povolání aj.). Ačkoliv statistické údaje potvrzují vyvážený vztah mezi českými a německými školami,²⁶ ze strany Němců mnohé bylo přijímáno s trpkostí (kupř. úprava středního školství z roku 1923, kterou byl zaveden státní jazyk československý jako povinný jazyk na všech středních školách s jiným vyučovacím jazykem než československým. A to přesto, že tento zákon na druhé straně současně zaváděl němčinu jako povinný předmět na středních školách s československým vyučovacím jazykem). Relativní stagnace německých škol v době předmnichovské republiky byla podmíněna i objektivními příčinami – dosavadní síť i vybavenost škol byly na takové úrovni, že nebylo třeba mimořádných investic, došlo k poklesu počtu žáků na školách, problémy byly způsobeny i samotným rozpadem rakousko-uherské monarchie, díky němuž se německy mluvící obyvatelstvo stalo v nově vzniklém státě minoritou.

Citelným nedostatkem z hlediska zkoumání dějin regionu byla skutečnost, že ve Slezsku před rokem 1945 neexistovala žádná česká instituce vědeckého zaměření, která by se dějinám země slezské prioritně věnovala, přinejmenším jako partner nebo oponent badatelských záměrů početných vědeckých pracovišť a spolků, které vznikaly

---

²⁶ „V roce 1933 bylo v Opavě 15 německých měšťanských a obecných škol a 12 českých (7 obecných, 4 měšťanské a 1 pomocná). Kromě toho bylo v provozu 8 německých a 12 českých mateřských škol.“ Viz D. GAWRECKI, *c.d.*, s. 16.

v Německu a Polsku, byť každý z těchto států na slezskou problematiku a ideu slezanství nahlížel z diametrálně odlišných pozic. Jedinou institucí, která u nás v tomto období vyvíjela vlastivědnou aktivitu, byla Maticе opavská, která od roku 1892 vydávala Věstník Maticе opavské.

Nové pokusy o vznik vědeckých nebo výzkumných institucí školského charakteru na území českého Slezska byly podniknuty bezprostředně po ukončení 2. světové války.

Válečné zkušenosti vycházející mj. i ze striktního postupu německých úřadů vůči všemu českému na území přičleněnému k Třetí říši,²⁷ následný poválečný odsun většiny německy mluvícího obyvatelstva z Československa i nová vlna přistěhovalců z českého vnitrozemí či repatriantů ze sovětské Volyně, Jugoslávie nebo Rumunska – to vše vedlo k snaze i potřebě nějak zviditelnit význam daného regionu v rámci osvobozené republiky. Na straně druhé přetrvávající obavy z případných německých a polských územních ambicí²⁸ našly výraz v položení důrazu na českost Slezska a jeho obyvatel, kteří si svůj vztah k novému, slezskému domovu teprve museli vytvořit. Dochází tak ke vzniku nové formy slezské ideje v poválečné republice.²⁹

Na jejím formování se velmi aktivně podílely spolky a organizace, které svou činnost se Slezskem měly již dříve velmi úzce spjatou. Hlavní roli převzala Maticе opavská, která při propagaci slezských dějin a kultury, při hledání cest, které by zvýraznily historické napojení Slezska na české země spolupracovala i s dalšími ústavy a institucemi, jako byly Slezský studijní ústav v Opavě, Slezský kulturní ústav v Praze a Brně, Ústřední Maticе školská v Praze, Masarykova univerzita v Brně. S historií Slezska měli být seznámeni nejen jeho noví obyvatelé, ale i česká a moravská veřejnost (v Praze, Brně, Ostravě). Za tímto účelem byly zorganizovány dva přednáškové cykly, na jejichž realizaci se podíleli nejen vlastivědní pracovníci Slezska, ale i vědečtí pracovníci Masarykovy univerzity v Brně. Knižní vydání přednášek Maticí Opavskou celou akci

²⁷ Opatření německých úřadů vůči českému školství viz D. GAWRECKI, *c.d.*, s. 17.

²⁸ Především otázka dořešení státní hranice v některých oblastech hraničících s Polskem byla v této době velmi aktuální – jednalo se především o Těšínsko a Kladsko. Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Problematika Kladska v česko-polských vztazích (květen 1945-březen 1947)*, in: Slezsko v česko-polských vztazích 1918-1947. Opava 1991, s. 55-60.

²⁹ Viz Zdeněk JIRÁSEK, *Slezská idea v poválečném Československu*, Časopis Slezského zemského muzea, série B, 40/1991, s. 185-192.

zdrárně završovalo.³⁰

Slezský region své první vysoké učení získal na podzim 1945 přestěhováním Vysoké školy báňské z Příbrami do Ostravy. Tato škola, otevřená v roce 1849 na základě císařského dekretu o zřízení montánních učilišť v Příbrami a Leobenu, získala roku 1895 vysokoškolský statut a od roku 1904 promoční právo k udělení akademického titulu doktor montánních věd. Jejím přestěhováním do Ostravy měl být posílen význam těžkého průmyslu i zabezpečeno dostatečné množství vysoce kvalifikovaných pracovníků v ostravských dolech a hutích.³¹ Dvě původně zřízené fakulty – hutnická a hornická – byly před listopadem 1989 rozšířeny o fakultu báňského strojírenství (1959) a o ekonomickou fakultu (1977). Ryze technické zaměření vysoké školy však nebylo v regionu vyváženo žádnou humanitně orientovanou vysokou školou, která by byla dostatečnou protiváhou VŠB.

Vize vybudování „klasické“ univerzity na území Slezska plně korespondovala s výše zmíněnými aktivitami Matice i novým obsahem slezské poválečné ideje. Nově vzniklá vysoká škola, která by disponovala všemi fakultami, mohla jednoznačně přispět ke kulturnímu povznesení regionu, který, poničen hospodářsky i duchovně válkou, byl doposud spojován pouze s ekonomickým rozvojem poválečného Československa.

Představitelé Matice opavské v čele s MUDr. J. Kalusem předložili již roku 1945 československé vládě i ministru školství prof. Zdeňku Nejedlému Memorandum, které požadovalo zřízení Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Opavě. Přes počáteční vstřícný ohlas z vedoucích míst se jednání protahovala a složitý vnitropolitický vývoj let 1947 – 1948 této myšlence příliš nenahrával. (S nepořízenou se tak setkaly i iniciativy ostravských činovníků, kteří přišli s návrhem na zřízení univerzity v Ostravě.)

---

³⁰ Ze slezských vlastivědných pracovníků lze jmenovat dr. L. Peřicha, Boh. Sobotka, Jar. Čeledu, dr. A. Turka. Z brněnských vědců prof. dr. V. Neumanna, dr. Jos. Skutila, prof. dr. J. Šebánka, prof. dr. F. Čádu, dr. J. Vilkovského aj. Cyklus přednášek vyšel pod názvem *Slezsko, český stát a česká kultura*, Opava 1946.

³¹ Ke genezi Vysoké školy báňské a její transformaci po listopadu 1989 viz P. WYSLYCH, *Historie Vysoké školy báňské-Technické univerzity Ostrava a její spolupráce se Slezskou univerzitou a Ostravskou univerzitou v uplynulých deseti letech*, in: *Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001*, Opava 2001, s. 21-26.

Jistou negativní roli při posuzování žádosti Opavských lze přisoudit i skutečnosti, že v moravském regionu od roku 1946 působila Univerzita Františka Palackého v Olomouci, která navázala na předchozí jezuitskou pedagogickou tradici. Jedním z faktorů, který vedl k prolongaci jednání a jejich neúspěšnému završení mohla být i obava z možné kulturní a správní „separatizace“ Slezska, která v púonorovém Československu, v němž se prosadily direktivní metody řízení všech společenských procesů i tuhá centralizace, mohla být považována za vysoce podezřelou, ba protistátní. Tomu by odpovídal i postup komunistů vůči organizacím spolkového charakteru, především Matici opavské, které – po kolikáté již? – byly likvidovány.

Původní velkorysá vize vzniku univerzity se omezila na zřízení pobočky Pedagogické fakulty Palackého univerzity v Olomouci, která však v Opavě působila pouhé dva roky (do roku 1948), kdy byla přesunuta do Šumperka.³² V roce 1953 byla ještě v Opavě otevřena Vyšší pedagogická škola, která připravovala učitele pro 2. stupeň základních škol, tj. pro 5.-8. třídu. I ta však byla v roce 1959 přemístěna do Ostravy, kde v podobě Pedagogického institutu se stala základem pozdější Pedagogické fakulty.

Mnohé z nadějí byly oživeny na konci 60. let, v době „pražského jara“ 1968 a roku následného. Uvolnění censury, pokus o socialismus s lidskou tvář i s tím související boom v intelektuální oblasti, obnovení činnosti předtím zakázaných nebo rozpuštěných organizací a spolků,³³ to vše vedlo k novým iniciativám. Opět se mluví o „slezanství“, postavení a začlenění regionu do rámce nové – tentokrát již federativní republiky.³⁴

---

³² Viz M. PLAČKOVÁ – V. PLAČEK, *Ke snahám o zřízení Slezské univerzity v Opavě v letech 1945-1948*, Vlastivědné listy 18, 1992, s. 5-14; *Memorandum k otázce zřízení Slezské univerzity*. Přípravný výbor pro zřízení Slezské univerzity, [Opava] 1946; O. ZÍKA, *Od opavského gymnázia ke Slezské univerzitě*, Věstník zemského hlavního města Opavy 2, 1947, s. 83-84.

³³ Obnovena byla i Maticе slezská, která vznikla sloučením Maticе opavské a Maticе školské osvěty lidové v Českém Těšíně.

³⁴ Viz odpověď dr. Lubomíra Bajgera na otázku: Jak charakterizujete úlohu Slezska v dějinách i současnosti našeho národa a státu? „Obnovení Slezska by mělo spočívat v obrodě některých lidových a v širším slova smyslu kulturních tradic této oblasti. Prvním krokem na této cestě je však zlepšení životních podmínek. Problém Slezska je tedy v současnosti především problémem hospodářským a kulturním. jeho zvýrazňování by se mělo stát zároveň určitým důrazem na jeho řešení. Západní oblast československého Slezska je stále ještě velkou rezervou, která čeká na využití. Pozornost je třeba upřít

Ve Slezsku se tyto požadavky koncentrují především na prosazení nového územně správního začlenění Slezska a na založení Slezské univerzity. Již v dubnu 1968 je sepsáno Memorandum o zřízení Slezské univerzity v Opavě, které reagovalo na společenskou poptávku po zřízení nové právnické fakulty, která by se nacházela mimo Prahu a mohla se stát základem pro budoucí nové vysoké učení. S podobným záměrem se jednalo i o zřízení české farmaceutické fakulty, která dříve byla přesunuta z Brna do Bratislavy. Obě iniciativy však vyšly naprázdno – přednost dostaly Brno a Hradec Králové. Přestože příznivý vývoj ve společnosti byl pozastaven již srpnovou okupací Československa, jednání o zřízení samostatné Slezské univerzity, či alespoň některé z fakult byla vedena ještě na jaře 1969, především zásluhou Matice slezské a dr. Adolfa Turka, který jako poslanec za ČSL stál v čele vysokoškolského výrobu ČNR.³⁵

Nebývalý rozmach vysokých škol je spojen se „sametovou revolucí“ v listopadu 1989. Opava byla prvním městem, které již na konci roku 1989 vystoupilo s požadavkem na zřízení univerzity. Na počátečních jednáních, která probíhala s ministrem školství Adamem již od ledna 1990 zpočátku participovala i jiná města – Ostrava, Karviná, Frýdek Místek. Filosofická fakulta a rektorát měly být v Opavě, s Ostravou se počítalo pro pedagogickou a přírodovědeckou fakultu, o obchodně-podnikatelskou fakultu projevila zájem Karviná. V Podkladech pro oponování Slezské univerzity, které byly v Praze předloženy již na jaře 1990 byly velmi jasně i vyjádřeny důvody pro vznik nové vysoké školy: mj. potřeba obnovení svébytnosti československého Slezska, neuspokojené potřeby společnosti v oblasti školství a kultury, zvýšené požadavky na vzdělanost, potřeba humanizace a demokratizace společnosti, snaha o opětné začlenění do kontextu s evropským vysokým školstvím.³⁶

---

k budoucnosti celého tohoto území.“ *Slezsko. Kultura a země*, 1969, č. 1, s. 27-28.

³⁵ Viz URBANEC, J.: Pokusy o vznik Slezské univerzity v letech 1968-1969 a 1989-1990. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 33-37.

³⁶ HUBÁČEK, J.: Historie Ostravské univerzity. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava, 2001 s. 29.

³⁶ OTT, T.: Jednání o založení Slezské univerzity 1990-1991. In: Sborník z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2002, s. 38-41. – JIRÁSEK, Z.: Geneze a vznik vysokého školství v československém Slezsku. In: *Studia i materialy z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego*, I. III, s. 55-57. – HUBÁČEK, J.: Historie Ostravské univerzity. In: Sborník

Rozpory v představách týkajících se zaměření jednotlivých fakult i spor o umístění rektorátu vedly v srpnu 1990 k podání návrhu na zřízení dvou samostatných univerzit – v Opavě a Ostravě. Návrh zákona o zřízení Slezské univerzity i dalších čtyř univerzit (v Ostravě, Českých Budějovicích, Ústí nad Labem, a Plzni) byl projednán ČNR v létě roku 1991. Specifikem Slezské univerzity bylo, že jako jediná z nich vznikla „na zeleném drnu“, bez jakékoliv předchozí vysokoškolské tradice, zatímco základem všech ostatních se staly Pedagogické fakulty, které již dříve v daných městech měly své sídlo. Pro první měsíce své existence, ještě ve školním roce 1990/1991 se obě fakulty (filosofická i obchodně-podnikatelská) staly součástí Masarykovy univerzity v Brně, která nad nimi převzala „patronát“. Slavnostní zahájení akademického roku na univerzitě proběhlo 2. října 1991.³⁷

Od roku 1918 až do počátku 90. let minulého století došlo k nebyvalému rozmachu všech stupňů školské soustavy na celém území Slezska. Rozdílné národní interpretace slezské identity se v meziválečném období ještě více vyhranily. A školství všech stupňů na této skutečnosti mělo naprosto nepřehlédnutelný podíl.

Druhá světová válka udělala jakousi symbolickou tečku za předchozím vývojem. Německé etnikum v podstatě ztratilo se Slezskem přímý územní kontakt. Jeho někdejší interpretace slezské identity se tak přenesla do prostředí krajanských sdružení ve Spolkové republice Německo a získala tak poněkud nostalgický a archaizující ráz. Česká „slezská identita“ s výjimkou několika krátkých období (1945-1949, 1968-1969, počátek 90. let) se prakticky rozplynula. Byl to nejen výsledek komunistického „tažení“ proti „lokálnímu patriotismu“ a snahy o uplatnění maximální centralizace života společnosti, ale i důsledek příchodu nových osídlenců do českého slezského pohraničí, kteří tvořili následně jednoznačně většinovou složku ve skladbě zdejšího obyvatelstva. České školství přitom abstrahovalo od jakýchkoli pokusů o posílení, respektive

---

z konference konané v Opavě 24. dubna 2001. Opava 2001, s. 27-32. – ČERNOHORSKÝ, M.: K prvním letům Slezské univerzity. In: Sborník z konference konané v Opavě 234. dubna 2001. Opava 2001, s. 42-47. – JIRÁSEK, Z.: Univerzity a region (se zvláštním přihlédnutím na severní Moravu a české Slezsko). In: přínos univerzit k transformaci regionů. Sborník z konference konané k 15. výročí vzniku Ostravské univerzity v Ostravě. Ostrava 2006, s. 24-27.

záchranu vlastní podoby slezské identity.

Fenomén Slezska tak byl široce propagován pouze v polském státě, ovšem i zde doznaly mantinely vymezující pojetí slezské identity podstatné změny i s ohledem na příchod Poláků z někdejších východních polských území. Určitá specifika doprovázejí patrně jen Těšínsko, respektive jeho česká část, kterou spoluobývala relativně početná a koncentrovaná polská menšina. Její identita však nesměřovala ke Slezsku, ale k polské etnicitě a k domovskému území.

Máme-li tedy uzavřít sledovanou problematiku pro období naší současnosti, pak lze konstatovat, že celá školská soustava jak v Polsku, tak i v České republice aspiruje na upevnění svých vazeb s evropským vzdělávacím, u vysokých škol i výzkumným, prostorem. Zároveň vzhledem ke změněné geopolitické realitě se otevírají mimořádné možnosti pro vzájemné kontakty polských a českých škol všech typů lokalizovaných ve slezském teritoriu.

Summary

The development of education in Silesia and the question of "Silesian identity"

The beginnings of higher education Slezamů can be dated back to the 13th century, when they traveled for education at the Studium Generale in Paris or Italian universities. After the founding of university in Prague in 1348, their interest turned to Bohemia but the large part of them left the capital of Bohemia in the early 15th century after the publication of the Decree of Kuthoná Hora. Efforts on the establishment of a separate university in Silesia bind to the city of Wroclaw with the government of the Czech and Hungarian King Vladislaus II. Jagiello, but have never been implemented. After the wars of the Austrian Succession, the Maria Theresia's efforts to promote Czech schools in the ethnically mixed area of Silesia ran into resistance from the German population. This resistance also was concerned with the opening of Czech secondary schools – grammar schools, as well as discussions on the establishment of a second university in Moravia and Silesia. The first high schools in the Silesian region didn't begun to emerge until after the second World War in Ostrava. "Classical" university here, however, could be built up first after the Velvet Revolution in November 1989.

Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu

ALEKSANDR ČERKASOV – VJAČESLAV MEŇKOVSKIJ – VLADIMIR IVANCOV –
ALEXANDR RJABCEV – VIOLETTA MOLČANOVA – OLGA NATOLOČNAJA

Sočská štátna univerzita (Soči, Ruská federácia) – Bieloruská štátna univerzita (Minsk, Bielorusko) – Medzinárodné sieťové centrum fundamentálnych a aplikovaných výskumov (Ruská federácia)

Vzájomné vzťahy „vyšších“ a „nižších“ vrstiev obyvateľstva zaberajú dôležité miesto v historickom vývoji akéhokoľvek národa. Pod vplyvom vnútorných konfliktov, dramaticky pôsobiacich na spoločnosť, vznikali revolúcie a rúcali sa impériá. Vývoj sociálnych konfliktov vplýval na správanie sa historických osobností v dejinách, na formovanie pozitívnych a negatívnych princípov v sociokultúrnom priestore. Vzhľadom nato výskum takých interakcií v akejkoľvek etnickej skupine, a zvlášť vystavenej asimilácii, je mimoriadne dôležitý. V centre pozornosti tejto štúdie tak stojí otázka vzájomných vzťahov šľachty a relatívne slobodných nižších vrstiev etnického spoločenstva Ubychov¹ na severnom Kaukaze v 19. storočí. Až do súčasnosti príčiny tragédií, spojených s masovou emigráciou (tzv. machadžirstvom)² ubyšského národa do osmanského

---

* Štúdia je pripravená v rámci fundamentálnej témy NIR „Kaukaz v dialógu civilizácií: mechanizmy globálnych zmien (skúsenosť 18. – 19. storočia)“. Soči, 2014 // Статья подготовлена в рамках фундаментальной темы НИР «Кавказ в диалоге цивилизаций: механизмы глобальных изменений (опыт XVIII–XIX вв.)». Сочи, 2014.

¹ **Ubychovia** (rus. убыхи) – národ do roku 1864 obývajúci kaukazské pobrežie Čierneho mora, usadený v novoveku na teritóriu tzv. západného Čerkeska medzi riekami Šache a Chosta (v súčasnosti širšie okolie mesta Soči v Krasnodarskom kraji Ruskej federácie). Na severozápade susedili s adygskými kmeňmi Šapsugov, na juhovýchode so Sadzy-Džigetmi. Jazykom, kultúrou a spôsobom života sa približovali Abcházcom, Abazincom, Kabardom a Adygejcom. Ubyšský jazyk patrí k adygo-abcházskej skupine kaukazských jazykov. Po skončení rusko-kaukazskej vojny v roku 1864 sa presídlili do Osmanskej ríše, kde sa postupne asimilovali (pozn. preklad.).

² **Machadžirstvo** (rus. махаджирство, мухаджирство; z arab. muhaceret – presídlenie, emigrácia) – vo všeobecnosti masové a cielené presídlenie moslimov do moslimskej krajiny z nemoslimského štátu, pokiaľ sú v menšine (napr. v dôsledku anexie moslimskej krajiny kresťanským štátom) a neželajú si zmieriť sa s menšinovým postavením.

Turecka koncom 50. – začiatkom 60. rokov 19. storočia, vyvolávajú nekončiace polemiky. Preto našim cieľom je pochopenie základných príčin sociálneho konfliktu, ktoré vyvolali krízu ubyšskej spoločnosti.

Pramennú bázu tejto štúdie tvoria archívne materiály regionálnych a miestnych archívov, zdroje osobnej povahy – spomienky a denníky cestovateľov, prieskumníkov a emisárov. Metodologickou osnovou sú princípy historizmu, objektivity a systematickosti. Mimo toho, pre naplnenie zámeru výskumu boli použité metódy štúdia, analýzy, komparácie a syntézy vedeckej literatúry.

* * * * *

Zahranicná politika Ruska v 19. storočí sa nevyznačovala prílišnou agresívnou. Ríša so striedavým úspechom viedla rusko-turecké vojny a výsledkom jednej z nich (1828 – 1829), po Drinopolskom mieri, bolo pripojenie časti východného čiernomorského pobrežia od ústia rieky Kubáň po mesto Poti. Na tomto území sa nachádzal značný počet kmeňových útvarov, konkrétne Natuchajcov, Šapsuhov, Ubychov, Džigetov a iných. Pred ruskou februárovou revolúciou (1917) v rámci Ruskej ríše bolo evidovaných celkovo 209 etnických skupín. Pritom ale žiadna činnosť v smere umelého štatistického zníženia deklarovaného počtu národnostných menšín sa v Rusku nerealizovala. Prečo teda Ubychovia sa nestali 210. národnostnou skupinou impéria? Odpoveď na túto otázku je možné získať len preskúmaním jednej z principiálnych otázok – vzájomných vzťahov vyšších a nižších vrstiev ubyšského spoločenstva v 1. polovici 19. storočia.

Riadiaci systém. Jedným z najspoľahlivejších svedectiev o živote horských kmeňov v okolí rieky Soča, v sídelnej oblasti Ubychov, zanechal ruský prieskumník štábný kapitán F. F. Tornau (*rus.* Ф. Ф. Торнау), žijúci niekoľko rokov medzi nimi. Konštatoval: „*Národ nepodlieha kniežatám*

V tomto konkrétnom prípade – masové presídlenie moslimských kaukazských národov do osmanského Turecka po definitívnom obsadení Kaukazu Ruským impériom v dôsledku rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864) v kontexte rusko-tureckých vojen 19. storočia. Používa sa aj termín „črkeské machadžirstvo“, t. j. vysídlenie do osmanského Turecka obyvateľstva Črkeska (Adygov, Ubychov, Abazincov, Abcházov) na konci rusko-kaukazskej vojny a po jej skončení (*pozn. preklad.*).

i šľachte, ktorým obyčaje, dostatok a osobná odvaha dávajú právo na rešpekt svojich krajanov, a nepredstavujú medzi ľuďom nositeľov prísnej vlády".³ Týmto F. F. Tornau naznačuje, že v prvej polovici 19. storočia ubyšská spoločnosť dosiahla obdobie rozkladu kmeňových vzťahov s viditeľnými elementmi decentralizácie. V tom čase boli ich kniežatá len nominálnymi postavami, bez autority.

Barón Tornau dopĺňa: „*V kmeňovej rade – keď knieža je známy svojou odvahou, vie osloviť a spojiť svoje zámeny so želaním národa – je možné očakávať poslušnosť, avšak len krátkodobú. Pominuteľnosť charakteru a ľahkomyselnosť nútia tento národ štepiť sa, sledujúc pritom svoj osoh*“.⁴

V tejto barónovej poznámke sa zreteľne ukazujú niektoré elementy sociálneho napätia. Po prvé, existencia dvoch orgánov riadenia (rada a kniežatá), t. j. duálnej vlády; po druhé, charakteristická črta ubyšskej spoločnosti – „žiť jedným dňom“. Bezpochyby, kniežatá sa snažili o väčšiu ustálenosť, aspoň pre zachovanie svojho postavenia a majetku.

Demografia. Elementy decentralizácie boli zreteľné aj v multietnickom hlavnom mieste osídlenia Ubychov – Sočipsy (v preklade: mesto – Soči /rus. Сочи/, rieka – psy /rus. псы/). Podľa F. F. Tornaua nachádzalo sa tu do 450 rodín Abazincov a Ubychov a nevelký počet Turkov. Pričom Turci v tejto lokalite mali jednu z hlavných svojich báz, z ktorej realizovali obchod s inými horskými kmeňmi.⁵ Čulý obchod v tejto oblasti a trvalé vzťahy s ďalšími kmeňmi v podmienkach posilnenia centralizácie mohli mať vedľajšie účinky, napríklad nejednoznačné ocenenie inými slobodomilovnými kmeňovými útvarmi. Čo sa týka početnosti ubyšského spoločenstva, ktoré sa skladalo zo šľachtických (kniežacích) rodov a rodov prostých ľudí (*v rus. orig.* простолюдинов), tak podľa odhadov cestovateľov a prieskumníkov sa ich počet pohyboval od 5-6 tis. (F. F. Tornau) do 50 tis. osôb (V. V. Vorošilov).⁶

Náboženstvo. Kresťanstvo, prijaté tu v 3. – 4. storočí po Kristovi,

³ Архивный отдел администрации города Сочи (АОАГС). Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 8.

⁴ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 9, 13.

⁵ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 8, 9, 13.

⁶ Cherkasov A. A., Šmigel' M., Ivantsov V. G., Ryabtsev A. A., Molchanova V. S. Hillmen of the Black Sea Province (Early XIX Century): Geography, Demography, Anthropology // Bylye Gody. 2014. № 32 (2). p. 152.

existovalo bez podstatných zmien až do začiatku 19. storočia.⁷ Jeho aktívna fáza, spojená s budovaním pravoslávnych chrámov, pokračovala do 15. – 16. storočia. Následná fáza úpadku bola spôsobená tým, že v roku 1453 Turci obsadili hlavné mesto Byzantskej ríše Konštantínopol⁸ a v roku 1461 pod tlakom Turkov padlo hlavné mesto ďalšej kresťanskej ríše – Trapezunt (Trapezuntské cisárstvo).⁹ Pričiernomorskí horali, ktorí sa ocitli na morských hraniciach Osmanskej ríše, ako aj niektoré ďalšie etniká Kaukazu, naďalej ale udržiavali kresťanské tradície (ako dedičstvo predkov). Obzvlášť horlivými strážcami kresťanstva boli kniežacie a šľachtické rody horských národov.

V roku 1780 na území čiernomorských horalov vypukla občianska vojna. Šľachta, ktorá vojnu prehrala, bola pozbavená vlády nad ľudom. Najdôležitejším výsledkom sa však stalo zavedenie nového spoločného systému náboženských pravidiel. Ten zmenili kresťanské rituály.¹⁰ Rozšírili sa učenia štyroch náboženských kníh – Biblie, Dávidových žalmov, Knihy evanjelistov a Koránu.¹¹ Inými slovami významným a trvalým výsledkom občianskej vojny bol začínajúci sa proces islamizácie regiónu. Ten následne vyústil do náboženského rozkolu.

Napriek pokusom Osmanov na konci 18. storočia o islamizáciu oblasti až do 30. rokov 19. storočia moslimské náboženstvo tu malo len deklaratívny charakter a zakoreňovalo sa zdlhavo. Pritom aj proces zachovania čistoty viery mal svoje charakteristické črty. V miestach obchodných stykov s cudzincami sa pozorovala zvýšená náboženská symbióza a do dialógu moslimskej civilizácie s kresťanstvom čiastočne vstupovalo aj pohanstvo. Týmto spôsobom sa náboženstvo Ubychov nemohlo stať spojovacím elementom centralizovaného spoločenstva, keďže neboli striktné vymedzené princípy duchovnej moci, a tým pádom ani moci svetskej.

---

⁷ Вид Рябцев А. А., Черкасов А. А. Христианство как основная религия горцев Черноморья (первая половина XIX в.) // Известия Сочинского государственного университета. 2011. № 1. С. 154-161.

⁸ Большая энциклопедия / Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 4. СПб., 1902. С. 783.

⁹ Большая энциклопедия / Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 18. СПб., 1902. С. 546.

¹⁰ Джеймс Бэлл. Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов. Том 1. Нальчик, 2007. С. 191-192.

¹¹ Джеймс Бэлл. Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов. Том 1. Нальчик, 2007. С. 192.

Fenoméno religiozity Ubychov, charakteristický pre feudálnu spoločnosť neskorého stredoveku, je týmto spôsobom pozoruhodným. Kým v sídle Sočipsy, kde žili a často ho navštevovali Turci, sa sledovalo horlivé vykonávanie moslimských rorátov, v auloch¹² a iných sídlach však to tak nebolo.¹³

Jazyk. Poňatie štátneho jazyka u Ubychov neexistovalo. Napríklad v sídle Sočipsy boli rozšírené tri jazyky – čerkeský, abazinský a ubyšký.¹⁴ Nepochybne, dorozumievalo sa tam aj v turkickej (osmansko-tureckej) reči.

Geografia. Osobitný význam pri analýze stavu ubyškého spoločenstva má geografický faktor. Vo svojej sociálno-ekonomickej činnosti sa pobrežné kmene Ubychov principiálne líšili od horských. Kým u pobrežných Ubychov hlavným zamestnaním bolo ovocinárstvo, chov dobytka a obchod, tak u horských Ubychov nie na poslednom mieste v tom čase bolo zbojníctvo. Táto činnosť sa objasňuje prírodnou ochranou horských Ubychov a hlavne existenciou ťažko dostupných miest, kaňonov a horských priechodov. V týchto miestach sa mohli málopočetní horali dlhodobo brániť pred presilou nepriateľa. Práve pocit nemožnosti potrestania aj formoval správanie sa horských kmeňov. Až do príchodu ruskej moci do tohto regiónu horské kmene vykonávali zbojníctvo v bližšom (pobrežné oblasti) a v širšom okolí (napríklad v Kabarde).¹⁵

Prenikanie ruskej vojenskej moci do regiónu vyvolalo protiakcie ubyškých horských kmeňov. Vytváraním pascí a uskutočňujúc prekvapivé prepady ruských posádok horskí Ubychovia nič neriskovali. V prípade úspechu odchádzali do hôr s korisťou. Naopak odvetné opatrenia ruských vojsk zasahovali len pobrežné kmene. Týmto spôsobom sa pobrežní Ubychovia stávali rukojemníkmi horskej slobody. Je potrebné podotknúť, že niekedy takýto stav vyvolával tvrdé odvetné akcie pobrežných kmeňov voči horským. Napríklad v decembri 1835 sa do blízkosti ruskej pobrežnej Golovinskej pevnosti presunul početný oddiel horských

---

¹² **Aul** (rus. аул) – označenie tradičnej roľníckej (horskej) obce alebo osídlenia turkických a iných národov na Kaukaze a v Strednej Ázii (pozn. preklad.).

¹³ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 13.

¹⁴ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 13-14.

¹⁵ **Kabarda** (rus. Кабарда) – historická oblasť na Severnom Kaukaze osídlená adygskými (čerkeskými) kmeňmi Kabardov, ktorí sami seba nazývali „Adygmi“ (pozn. preklad.).

Ubychov na čele s naibom¹⁶ Muhammadom Aminom¹⁷ so zámerom zapojiť do odboja šapsuských vojakov, avšak nedohodli sa. Vyústilo to do veľkej bitky, počas ktorej delostrelectvo ruskej Golovinskej pevnosti podporovalo Šapsugov.¹⁸ Príčinami takého správania bola vysilenosť pričiernomorských horalov z nekončiacich vojen, analogická vyčerpanosť sa prejavovala aj u pobrežných Ubychov.

V prvej polovici 19. storočia v ubyšskej spoločnosti prebiehal proces rozkladu kmeňových vzťahov. Vplyv Osmanskej ríše na pričiernomorské kmene sa ohraničoval len na obchodné vzťahy (exportom zbraní, importom otrokov). Za týchto podmienok pre harmonický vývin Ubychov, aspoň po ranoindustriálnu úroveň a s predpokladom zachovania identity, boli potrebné storočia. Taký čas im však dejiny neposkytli.

Ako už bolo naznačené, teritórium, na ktorom sa okrem iného nachádzal aj aul Sočipsy, pripadlo Ruskému impériu na základe Drinopolskej mierovej zmluvy z roku 1829. Od roku 1837 sa tu začala budovať ruská Čiernomorská pobrežná línia.¹⁹ V takejto situácii hľadaním cesty ďalšieho vývoja museli sa chtiac-nechtiac zaoberať kmeňové kniežatá, ktoré – pritom – nemali medzi svojimi ľuďmi reálnu moc. Podľa protirusky naladených emisárov Osmanskej ríše, Británie a iných štátov, naokolo prebiehali protiakcie kaukazských kmeňov voči ruským expedičným oddielom. Cárske vojska (s lepším technickým vybavením) sa však dokázali na čiernomorskom pobreží uchytiť. To postavilo kniežatá pred dilemu – ako ďalej tvoriť vzťahy s Rusmi.

Ubyšský knieža Aubla-Ahmed (*rus.* Ау́ла-Ахмет) ešte pred samotným ustanovením čiernomorskej pobrežnej línie bol orientovaný na zblíženie s Ruskom. Barón Tornau, opisujúc ho vo svojich poznámkach, konštatoval: „*Pôvod kniežaťa Ali Ahmed Oblagu* (*rus.* Али Ахмет Облагу) *siah*

¹⁶ **Naib** (z *arab.* zástupca, splnomocnenec, správca) – v stredovekých moslimských štátoch funkcia zástupcu alebo pomocníka veliteľa, duchovnej osoby, či správca oblasti, provincie (*pozn. preklad.*)

¹⁷ **Muhammed Amin** (*rus.* Магомед-Амин, Магомет-Амин, Мохаммед-Амин, Мохаммед-Эмин, Эмин-Папа, Наиб-Папа, Шейх Мухаммад-Эмин, Эмин-бей) – bol poverený imámom Šamiľom (viď pozn. 37) naibom (správcom) Abcházska a Čerkeska. Bol poprednou postavou boja abcházsko-adygských národov proti ruským vojskám v priebehu záverečnej fázy rusko-kaukazskej vojny (1848 – 1859). Prejavil sa ako talentovaný veliteľ a organizátor (*pozn. preklad.*).

¹⁸ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 13-14.

¹⁹ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 8. Л. 7-8.

do kmeňa Adygov. Saša (lokalita Sočipsy – pozn. aut.) je mu podriadená, hoci nie vo všetkých sférach. Jeho vplyv zreteľne upadol od toho času, keď ho domáci začali upodozrievať z úzkych kontaktov s Rusmi. Napriek tomu, zo všetkých kniežat a vládcov od rieky Šache po rieku Bzyba (Gagry), je najsilnejší a teší sa dobremu dostatku“.²⁰

V apríli 1838 pristál v ústí rieky Soča ruský vojenský desant a na mieste osady Sočipsy bola založená pevnosť Alexandria. Prvou reakciou Ubychov bolo aktívny vojenský odpor (1839 – 1840). Avšak po eskalácii bojov, ktoré nedokázali zlikvidovať ruské opevnenie, Ubychovia začali nadväzovať kontakt s ruskou administratívou. Predovšetkým sa rozvíjal výmenný obchod. Upokojenie atmosféry využilo knieža Aubla-Ahmed, keď 12. marca 1841 ako prvý z Ubychov slávnostne prisahal na vernosť Mikulášovi I. Učiniť tak vo svojom mene a v mene jemu podriadenej šľachty a ľudu. Navyše sa knieža zaviazalo vydať svojho syna a dvoch synov z najvýznamnejších šľachtických rodov ako záruku²¹ do amanatu.²²

Je potrebné poznamenať, že v deň prisahy prijatej ruskou administratívou Navaginskej pevnosti (v roku 1839 bola citadela Alexandria premenovaná na Navaginskú), Aublu-Ahmedovi bol odovzdaný významný peňažný dar v podobe 200 rubľov v striebre. Bez pozornosti neostali ani jeho šľachtici – Urusbij a Chatazuch (*rus.* Урусбий и Хатазых), ktorí dostali po 30 rubľov v striebre.²³

Navyše došlo v tom čase aj k bezprecedentnej udalosti v dejinách ubyšského národa. Ich kniežaťu Aubla-Ahmedovi bola ponúknutá hodnosť kapitána s ročným žoldom 300 rubľov v striebre. Táto hodnosť mu bola čoskoro aj udelená.²⁴ Ubyšskí šľachtici získali hodnosti poručíkov ruskej armády. Týmto spôsobom ruská administratíva chcela vidieť

²⁰ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 8. Л. 10.

²¹ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 8. Л. 13.

²² V Rusku, od čias mongolských vpádov, víťazná armáda po uzatvorení mierových dohôd nútila porazenú stranu do amanatnej prisahy. Samotné slovo „amanat“ (*rus.* аманат) v preklade z turkických jazykov znamená „ručiteľ“, „záruka“. Amanat sa tak stával osobnou garanciou dodržiavania dohodnutých podmienok. V rámci takejto záruky sa amanatná osoba nachádzala v starostlivosti prijímajúcej strany. Uvedené praktiky sa používali aj v dobe pričlenenia Severného Kaukazu do Ruska. Uplatňovanie inštitútu amanatstva v období kaukazských vojen bolo garanciou zabezpečenia stabilnej situácie v pripojených územiach (*pozn. preklad.*).

²³ Государственный архив Краснодарского края (ГАКК). Ф. 261. Оп. 1. Д. 833. Л. 3.

²⁴ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Тифлис, 1881. Т. 9. С.505.

v Ubychoch nielen podplatených spojencov, ale vojensko-národnostnú oporu. Predbehnúc čas, stojí za zmienku, že knieža Aubla-Ahmed ostal verný svojej pozícii zblíženia s Ruskom až do obdobia machadžirstva – masového presídlenia horalov do osmanského Turecka v roku 1864.

Medzitým v polovici mája 1841 knieža Aubla-Ahmed a šľachtic Zurab Chamyš (*rus.* Зураб Хамыш) boli zajatí tými „prostými ľuďmi“, v mene ktorých predtým prisahali.²⁵ Ubyšskej šľachte bola sľúbená vlastná sloboda jedine za podmienky, že sa zrieknu prísahy moskovskému imperátorovi.²⁶ Za tejto situácie ruská administratíva prijala adekvátne protipatrenia. Napokon pod tlakom ruskej armády a vojsk spojeneckých Džigetov, všetky okolité kniežatá a ubyšská šľachta prijali 4. júna 1841 riešenie podriadiť sa Rusom. Svoju prísahu potvrdil aj Aubla-Ahmed.

Zdalo sa, že sa ruský tlak na horalov blíži ku svojmu logickému vyústeniu, keďže na september 1841 bol stanovený dátum prijatia všeobecnej prísahy. Napriek tomu, pod vplyvom antiruskej propagandy šírenej poľskými, tureckými a britskými emisármi, horskí Ubychovia prešli k aktívnej bojovej činnosti a 29. júla 1841 uskutočnili delostrelecké bombardovanie Navaginskej pevnosti.²⁷

V októbri 1841 ruské vojsko pod velením generálmajora Anrema uskutočnilo prvý ukážkový rejd po pobreží – od Pevnosti Svätého Ducha (dnes Adler) do Navaginskej citadely. Účastník týchto udalostí M. F. Fedorov vo svojich memoároch „Poznámky z kaukazského pochodu v rokoch 1835 – 1842“ (*v rus. orig.* «Полодные записки на Кавказе с 1835 по 1842 г.») poznamenal, že sa ruský oddiel skladal z 8 tisíc vojakov a dôstojníkov a bol vyzbrojený delostrelectvom. Napriek tomu horali kládli húževnatý odpor. V priebehu pochodu (8. – 10. októbra 1841) vzniknuté straty oddielu v počte zabitých, ranených a chorých sa počítali takmer na 700 osôb (37 nižších dôstojníkov a 634 vojakov), bezmála 9 %. Na podporu pozemných oddielov sa aktívne využívala palebná sila ruskej flotily, činnej v pobrežných vodách.²⁸

O výsledku rejd generál Anrem informoval veliteľa Osobitného

²⁵ ГАКК. Ф. 260. Оп. 1. Д. 1603. Л. 8.

²⁶ Васильев Е. Черноморская береговая линия 1834 – 1855 годы // Военный сборник. 1874. № 9.

²⁷ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 10. Л. 18.

²⁸ АОАГС. Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 10. Л. 21.

kaukazského korpusu generálporučíka Golovina: „Mám tú časť Vám oznámiť, že včera mi zverená jednotka vstúpila do Navaginskej pevnosti. Tento prechod trval tri dni a bol poznamenaný množstvom hrdinských činov. Ubychovia sa spojili a pod velením Chadži Berzeka (rus. Хаджи Берзек) tvrdo bojovali na každom kroku. Naše straty sú veľké, ale nepriateľ stratil viac. Včera, po zúfalom útoku na náš pravý bok, Chadži Berzek ponechal svoje vojsko so slovami: "Teraz nech bojuje kto chce, ja odchádzam domov" ...“²⁹ Podľa rovnakého zdroja počas trojdňových bojov stratili horali 1,7 tis. ľudí.³⁰

Aktivity ruskej armády urobili na horalov dojem a začiatkom roku 1842 prisahali na vernosť ruskému cárovi ubyšské kniežatá z horskej doliny Subaši: Šeulech-uko-Amšuk Berzek (rus. Шейлах-уко-Амшук Берзек), Chapeš-uko-Elbuz Berzek (Хапеш-уко-Эльбуз Берзек), Šeulech-uko-Edik Berzek (Шейлах-уко-Эдик Берзек) a Šeujej-uko-Maty Berzek (Шеуей-уко-МатуБерзек). 26. marca 1842 bola im všetkým pridelená hodnosť poručíkov ruskej armády.³¹

Napriek zlepšeniu vzťahov s Rusmi horské kmene naďalej znepokojovali ruské bojové opevnenia. Za ostreľovaním stála zvyčajne horalská mládež vo veku do 20 rokov. Robila to zámerne, aby pred svojimi súkmeňovcami demonštrovala odvahu. Je potrebné poznamenať, že azda najdôležitejším v živote mladého ubyšského vojaka bolo všadeprítomné predvádzanie nebojácnosti pred príslušníkmi svojho kmeňa a obzvlášť pred ženami. Z tohto pramenila až nezmyselná odvaha, kradnutie koní, banálne krádeže a pod. Na ilustráciu incident, ktorý sa odohral v Navaginskej pevnosti 16. júna 1846. Jeden z Ubychov, ktorý sa vracal z výmenného obchodu, neočakávane vystrelil z pištole na ruského vojaka a utekal. Bol nasledovaný niektorými z ďalších horalov, ktorí sa nachádzali na trhovom námestí. Ruskí vojaci okamžite spustili paľbu, pri ktorej jeden z utekajúcich Ubychov bol zastrelený a dvaja zranení.³² O mesiac neskôr – 21. júla 1846 – sa udial prepad ruských vojakov, ktorí strážili jatočný dobytok. V dôsledku krátkej prestrelky bol jeden vojak zranený. Dňa 24.

²⁹ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Тифлис, 1879. Т. 3. С. 213.

³⁰ Акты, собранные Кавказской археографической комиссией. Тифлис, 1881. Т. 9. С. 513.

³¹ Там же. С. 520.

³² Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА). Ф. ВУА. Оп. 1. Д. 6470. Л. 17.

júla 1846 skupina 150 horalov na čele s Ubychom Hussejnom Kaspoletom (*rus.* Гуссейном Касполетом) napadla oddiel 180-člennej ruskej posádky, ktorý si zaobstarával seno. V dôsledku okamžitej reakcie ruskej posádky sa horali dostali pod paľbu z ručných zbraní a delostrelectva a urýchlene ustúpili. Stratili pritom jedného zabitého a štyroch ranených.³³ Samozrejme, takéto incidenty nezlepšovali rusko-ubyšské vzťahy.

V boji s povstalcami a bojovo naladenými horalmi aktívne Rusom pomáhali lojálni Ubychovia. Medzi nimi bol aj knieža kapitán Aubla-Ahmed, ktorý pochopil, že emisári z Osmanskej ríše, Británie a iných krajín neželajú horalom mier, len vojnu. Informácie, ktoré niekedy donášali lojálni horali, boli pre ruskú administratívu nesmierne dôležité. Jeden príklad za všetky – koncom januára 1846 kapitán Aubla-Ahmed hlásil, že sa v okolí Navaginskej pevnosti v horskej dedine Džembulata Berzeka (*rus.* Джембулата Берзека) zišlo množstvo horských bojovníkov so zámerom vtrhnúť do Abcházska a po ceste obsadiť Pevnosť Svätého Ducha a Picundu.³⁴

Koncom 40. – začiatkom 50. rokov 19. storočia sociálne rozpory medzi šľachtou a ubyšským ľudom sa ešte viac prehĺbili. Takmer všetku svoju šľachtu Ubychovia podozrievali z úzkych kontaktov s ruskou mocou v regióne. Kameňom úrazu bolo najmä to, že aristokracia dostávala od Rusov finančné prostriedky a všetci ostatní nie. Pri tomto šľachta iniciatívne hľadala spôsoby ako sa úplne zmieriť z Ruskom. Zdá sa, že ho našla. V roku 1848 sa delegácia horských Ubychov obrátila na ruskú administratívu s prosbou dovoliť zaviesť v kmeňových spoločenstvách nevoľníctvo ako v Ruskom impériu. Avšak ruská správa takú iniciatívu odmietla, keďže trendy záverečnej fázy vládnutia imperátora Mikuláša I. zreteľne naznačovali, že nevoľníctvo v Rusku bude čoskoro zrušené. Okrem iného sa obávala, že takáto inovácia by mohla spôsobiť vážne nepokoje v horskej societe. Táto udalosť zreteľne vypovedá, že ubyšská šľachta sa snažila skopírovať vývoj evolučného procesu ruskej spoločnosti len preto, aby dosiahla vtedajšiu civilizačnú úroveň Ruska, voči ktorej tak beznádejne ubyšská spoločnosť zaostávala. Podľa niektorých autorov, niet pochyb o tom, že v prípade priaznivého vývoja udalostí a posilnenia

---

³³ ГАКК. Ф. 261. Оп. 1. Д. 833. Л. 30.

³⁴ ГАКК. Ф. 261. Оп. 1. Д. 833. Л. 47.

centralizácie v ubyšskom spoločenstve by k tragédii machadžirstva nedošlo.³⁵

Koncom roku 1853 Ubychovia opäť povstali proti šľachte. Masovo podporili naiba Muhammeda Amina a imáma³⁶ Šamiľa³⁷ v ich zámere vytvoriť zjednotenú horskú armádu. Horské kmene čiastočne podporili aj pobrežní Ubychovia. Následne sa zintenzívnilo ostreľovanie Navaginskej pevnosti. Tak 31. decembra 1853 v dôsledku horalskej paľby na ruských vojakov, ktorí sa vybrali za drevom, boli zranení traja vojaci. Dňa 9. januára 1854 boli ranení ďalší štyria.³⁸ Vo februári skupiny ruských vojakov päťkrát vychádzali z pevnosti za drevom a zakaždým boli ostreľované. Výsledkom boli 4 zastrelení a 8 zranení vojacov.³⁹ Príčinou takej náhlej aktivizácie Ubychov bola rozširovaná správa, že Osmanská ríša prerušila s Ruskom diplomatické vzťahy a pripravuje sa na vojnu. Prijali ju ako signál pre všeobecné povstanie.

Približne v rovnakom čase delegácia urodzených a najväzenejších Ubychov tajne navštívila Navaginskú pevnosť. Ponúkli svoje služby a informovali o dianí v regióne.⁴⁰ Táto skutočnosť opätovne demonštrovala sociálny rozpor ubyšskej spoločnosti – medzi nespútanou slobodomyselnou mládežou a šľachtou, snažiacou sa pozeraf do budúcnosť.

Okrem toho začiatkom 50. rokov 19. storočia ubyšská šľachta pochopila, že Osmani nemajú záujem o horské kmene. Ubyšská krajina bola potrebná len ako nárazníková zóna medzi Osmanskou ríšou a Ruským impériom. Osmanská vláda nespravila nič pre zvýšenie životnej úrovne

³⁵ Р.О. О переселении кавказских горцев в Турцию // Военный сборник. 1864. № 10.

³⁶ **Imám** – islamský duchovný vodca alebo predstavený komunity. V pôvodnom význame slova predstavený moslimskej náboženskej obce, neskôr titul uznávaného znalca Koránu a náboženského práva, v súčasnosti používaný vo význame moslimského duchovného (*pozn. preklad.*).

³⁷ **Šamiľ** (*rus.* Шамиль) – vodca národno-osloboditeľskej vojny národov Severného Kaukazu v období rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864). V roku 1834 bol vyhlásený imámom, spojil západný Dagestan a Čečensko, neskôr (v 40. rokoch) aj Čerkesko v teokratický islamský štát Severokaukazský imamát (taktiež Imamát Šamiľ). Je považovaný za jedného z najvýznamnejších vodcov a veliteľov v dejinách. Pôvodom bol Avar (jedna z národností Dagestanu). V roku 1859 padol do ruského zajatia. Zomrel v Medine v roku 1871 (*pozn. preklad.*).

³⁸ ГАКК. Ф. 261. Оп. 1. Д. 833. Л. 3.

³⁹ ГАКК. Ф. 260. Оп. 1. Д. 1603. Л. 8.

⁴⁰ ГАКК. Ф. 260. Оп. 1. Д. 1603. Л. 11.

miestneho obyvateľstva. Vyvážala ubyšské mladé ženy do tureckých háremov a naspäť dovážala pušný prach a náboje, čím len podporovala medzikmeňové sváry. Národné záujmy Ubychov, Natuchajcov, Džigetov, Šapsugov a ďalších boli pre Portu ľahostajné, čo sa aj prejavilo asimiláciou všetkých týchto etnických skupín s Turkami po ich presídlení na teritórium Osmanskej ríše.

Na konci kaukazskej vojny, keď do jej ukončenia ostalo zopár dní a porážka horalov bola evidentná, udial sa dostatočne exemplárny prípad. Slabo strážený ruský konvoj pochodujúci v rajóne Krásnej Poľany bol prepadnutý kmeňom Aibga. Horali pozabíjali ruských vojakov a prevážený tovar rozkradli. Po tomto incidente ruské velenie poslalo do dediny Aibga dve skupiny vojakov. Horali však boj neprijali a okamžite sa vzdali. Prosili dovoliť im zostať v rodnom kraji a nepresídľovať do Turecka. Samozrejme, nebolo im vyhovené.⁴¹

Orientácia na jednoduchý „život jedným dňom“ sa tu odhalila v celej svojej rozmanitosti. Potešenie prepadnúť slabší konvoj horali si nemohli dovoliť odmietnuť. Práve to sa stalo poslednou kvapkou trpezlivosti ruskej administratívy. Ubychovia a iné po slobode túžiace národy – žijúc „jedným dňom“, neuznávajú svoje kniežatá ani autoritu starejších – objektívne prispeli k neslávnemu výsledku. Vysídleniu za hranice rodnej zeme.⁴²

* * * * *

Rozkol ubyšského spoločenstva ako výsledok sociálneho konfliktu

---

⁴¹ Духовской С. Материалы для описания войны на западном Кавказе. Даховский отряд на южном склоне в 1864 году (с картой) // Военный сборник. 1864. № 11.

⁴² Na konci rusko-kaukazskej vojny ruská administratíva vznesla ultimátum o vysídlení moslimských horských národov východného Čiernomoria. Mali možnosť presídliť sa buď do kubánskych stepí alebo do Osmanskej ríše. Samotné presídlenie horských národov Severného Kaukazu na teritórium Osmanskej ríše v 60. rokoch 19. storočia – machadžirstvo – sa realizovalo v niekoľkých etapách. Obyvatelia západného Čerkeska (medzi nimi aj Ubychovia) boli pod konvojom deportovaní na čiernomorské pobrežie, následne prevážaní loďami na maloázijské pobrežie a osmanskou vládou rozsídľovaní v malých skupinách do rôznych častí ríše (medzi iným aj na Balkánsky polostrov). Celkový počet deportovaných nie je možné presne vyčíslíť. Odhaduje sa, že štvrtina obyvateľstva horských kmeňov severozápadného Kaukazu bola presídlená na Kubáň a tri štvrtiny do Osmanskej ríše, pričom Šapsugovia a Ubychovia odišli takmer všetci. Podľa súčasných odhadov do Malej Ázie bolo presídlených 350 000 až 450 000 ľudí. Vyčistené územie sa medzitým osídľovalo ruskými kozákmi, Arménmi a obyvateľstvom z centrálnych častí Ruského impéria (*pozn. preklad.*).

sa stal hlavnou príčinou tragédie machadžirstva. Za ďalšie príčiny je možné označiť neobozretnú politiku kaukazských horalov, ktorí sa stali prostriedkom boja Británie, Osmanskej ríše, Poľska a ďalších krajín proti Rusku. V rámci tohto antagonizmu sa vo veľkom podporovala vnútorná opozícia. Vo všeobecnosti hlavné európske mocnosti zabraňovali Rusku riešiť svoje geopolitické záujmy nielen na Kaukaze, ale aj v Turkestane a neskôr – začiatkom 19. storočia – v Kórei a v Číne.

Preklad: Michal Šmigel'

Summary

Nobility and Commoners in Ubykh Society: The Reasons behind the Social Conflict

This article examines, based on documentary and other materials, the reasons behind the social conflict between the nobility and commoners in Ubykh society in the first half of the 19th century in northern Caucasus. The authors point to the link between the 1785 Ubykh civil war and the commencement of the process of Islamization of the region. The authors come to the conclusion that the social crisis in Ubykh society was a crucial factor that led the mountaineers to the Muhajirism tragedy.

Život detvianskej farnosti v pulze „dlhého“ storočia

JÁN GOLIAN

*Národný biografický ústav, Slovenská národná knižnica v Martine
Katedra histórie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku*

V štúdiu prinášame pohľad na život obyvateľstva farnosti Detva v „dlhom“ 19. storočí. Na pozadí základných štruktúr determinujúcich vývoj cirkevno-správnej jednotky sa snažíme priblížiť okolnosti a prvky každodennosti života katolíckeho obyvateľstva v najväčšej lokalite Podpoľania. Prinášame pohľad na spoločnosť žijúcu na území rímskokatolíckej farnosti sídliacej v obci Detva, v roku 1811 povýšenej na mestečko. Z geografického hľadiska ide o územie východnej časti Zvolenskej kotliny ležiace na južných svahoch sopečného masívu Poľana. Istá jedinečnosť bola miestnej krajine a jej obyvateľom prisudzovaná vďaka charakteristickému typu osídlenia, ktoré vznikalo v rámci kopaničiarskej lazovej kolonizácie. Väčšina miestneho obyvateľstva žila na roztratených podpoľianskych lazoch, vzdialených od centra farnosti a regiónu na niekoľko hodín pešej chôdze. Vďaka istej anonymite a nehostinnosti tohto prostredia vznikol v ľudovej tradícii obraz o podpoľianskom obyvateľstve ako o rázovitých ľuďoch výnimočných svojou silou, odvahou a neskazenosťou.

Prví katolíci na Podpoľaní

Osídlenie centra Podpoľania novým obyvateľstvom malo okrem ekonomických cieľov v konečnom dôsledku dopady aj sociálne a konfesionálne. Pozvané obyvateľstvo pochádzajúce najmä z oravských a lipovských stolíc bolo na zalesnené územia sústredované v čase vrcholiacej rekatolizácie, čo vplývalo aj na náboženskú otázku založeného sídla.¹ V prvej polovici 17. storočia sa zemepáni Csákyovci rozhodli do Detvy pozvať pátrov zo Spoločnosti Ježišovej. Misionári prichádzajúci z rehoľného domu v Banskej Bystrici mali vytvoriť v novej lokalite katolícku farnosť, ktorá mala plniť úlohu protiváhy voči okolitým evanjelickým

¹ ĎURKOVÁ, Mária. Podpoľanie a najstaršie dejiny Detvy. In *Historický časopis*. 1999, roč. 47, č. 3, s. 389.

dedinám. Na západ od Detvy ležali už tradičné „bašty“ luteránov v Očovej a Zvolenskej Slatine a rovnako evanjelické boli aj územia v Novohradskej stolici, ktoré ležali len niekoľko kilometrov na juhovýchod od centra Podpoľania.² V Detve bola v roku 1644 založená jezuitská misia, ktorá prerástla do farnosti. Tá bola najskôr spravovaná pátrom Michalom Lucziczom, po ktorého odchode v roku 1647 spravovali farnosť už nerehoľníci.³ O fundovanie novej farnosti sa starali aj stanovení lokátori, z ktorých František Péchy daroval pre potreby detvianskej fary svoju kúriu a priľahlé pozemky.⁴ V darovanej budove bolo zriadené sídlo farnosti a až do postavenia kostola v nej bola aj provizórna kaplnka.⁵ Pôvodná drevená budova bola prestavaná na budovu z trvalých stavebných materiálov až v roku 1763. Začiatkom 19. storočia boli k budove dobudované izby pre kaplánov a hospodárske budovy. Podmienky bývania detvianskych kaplánov sa podľa kanonickej vizitácie z r. 1828 rovnali väzenským celám. V nasledujúcich rokoch bolo na fare dobudované poschodie.⁶

Základy prvého kostola v Detve boli položené v roku 1661 a chrám s patrocíniom sv. Františka Assiského bol vysvätený detvianskym duchovným Jurajom Kolossym na Vianoce 1664.⁷ V nasledujúcom období bol v kostole dostavaný chór, kazateľnica a organ. Práce boli definitívne ukončené až na konci 80. rokov 17. storočia. Ich postup zdržali nepokoje počas Tökölyho povstania. Dokončený chrám prišiel v roku 1689 posvätiť ostrihomský pomocný biskup Blažej Jaklin.⁸ Kostol a založená farnosť mala byť financovaná najmä z výnosov pozemkov, polí a lúk, ktorými výstavbu chrámu fundovali miestni zemepáni. Duchovní touto základinou

² Podľa tvrdení J. Slávika bola Detva založená ešte pred príchodom Csákyovcov na Víglašské panstvo, a vtedy bola údajne evanjelickou obcou. Detva mala byť filiálkou očovskej farnosti a mal v nej pôsobiť evanjelický duchovný Ján Kaurimsky. Toho mal zemepán z postu odvolať a do Detvy boli pozvaní pátri jezuiti. SLÁVIK, Ján. *Dejiny zvolenského evanjelického a. v. bratstva a seniorátu*. Banská Štiavnica, 1921, s. 44-45.

³ MIŠÍK, Mikuláš. *Vznik a funkcia fár na území banskobystrického biskupstva*. Rkp., s. 102.

⁴ MEDVECKÝ, Karol Anton. *Detva. Monografia*. Zvolen : Združenie Jas, 1995, s. 74.

⁵ PISOŇ, Štefan. Detva. In *Vlastivedný časopis*. 1969, roč. 18, s. 170.

⁶ MEDVECKÝ, Detva, s. 75-87.

⁷ ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg farností a kostolov banskobystrického biskupstva*. Banská Bystrica : Biskupský úrad, 1976, s. 119-121

⁸ Diecézny archív Banská Bystrica (ďalej DA BB), Fond Cirkevné schematizmy Banskobystrického biskupstva (ďalej ČS). *Schametismus historicus dioecesis neosoliensis*. 1876. s. 209.

nemohli disponovať a o chod farnosti sa starali poverení inšpektori.

Už na začiatku 19. storočia, iba 150 rokov po postavení prvého kostola, stála miestna farnosť pred závažným problémom. Pre enormný nárast miestneho obyvateľstva kostol v centre Detvy kapacitne nepostačoval pre potreby veriacich. Nový kostol vyrástol na mieste pôvodného, z ktorého bola ponechaná veža. Chrámu zostalo aj pôvodné patrocínium sv. Františka Assiského. Stavba bola vykonaná veľmi rýchlo, v rokoch 1804 až 1805. Definitívne však bol klasicistický chrám dokončený až v roku 1823, kedy ho vysvätil banskobystrický biskup Anton Makay. Na konci storočia, v roku 1895 bola veža chrámu pri požiari zničená a poškodené zostalo aj upevnenie zvonov. O 16 rokov neskôr boli zvony zrekonštruované a do Detvy slávnostne privezené. Miestnym farníkom však radosti a žiale dlho neohlasovali, keďže na dvakrát v r. 1915 a 1917 boli uhorskou armádou zrekvirované.⁹

Okrem tohto chrámu od roku 1703 slúžila potrebám detvianskych farníkov aj kaplnka sv. Jozefa postavená na starom (dnes dolnom) cintoríne. Spolu s kaplnkou bola postavená na cintoríne aj drevená brána, ktorú neskôr doplnil aj kamenný múr okolo cintorína. Kaplnka bola v polovici 19. storočia z poverenia miestneho farára Jána Štrbu prestavaná a zväčšená. Do konca storočia však schátrala až do takého stavu, že bola uzatvorená.¹⁰ V roku 1909 biskup dokonca zakázal v tomto „starom ošarpanom chráme s dlážkou zhnitou, povalou prerútenou, dachom celkom deravým“ slúžiť bohoslužby.¹¹ O rok neskôr bola stavba rozobratá a z jej kameňov postavená nová kaplnka na vrchole obnovenej kalvárie. Na jej posviacke sa zišlo údajne až 12 000 veriacich z domácej a z okolitých farností. Po týchto úpravách bol na cintoríne zvýšený a dostavaný aj obvodový múr okolo hrobov, čím sa zabránilo dovtedajším častým návštevám zvery a hydiny, ktorá sa na cintoríne pásala a „kríže rúcala“. ¹² K sakrálnym objektom farnosti patrila aj kamenná socha sv. Jána Nepomuckého z roku 1768, ktorá dodnes stojí pod detvianskym chudobincom. Ďalšie vyobrazenie svätca – sv. Floriána bolo postavené v roku

---

⁹ Archív farského úradu Detva (ďalej A FÚD), *Historia Domus*, s. 5, 9, 11, 16, 37-38.

¹⁰ MEDVECKÝ, Detva, s. 69, 80-89.

¹¹ A FÚD, *Historia Domus*, s. 4.

¹² A FÚD, *Historia Domus*, s. 6.

1825.¹³ Tento prejav úcty a prosby o ochranu pred častými požiarimi si miestni postavali pod cintorín, kde končila hranica obce.¹⁴ Na niektorých lazoch boli postavené aj zvonice, častejšie však lemovali cesty medzi roztratenými usadlosťami vysoké vyrezávané kríže.¹⁵

Miestna farnosť plnila v regióne vďaka miestnemu chudobincu aj zdravotnícko-charitatívnu funkciu. Charitatívne zariadenie poskytovalo strechu nad hlavou a stravu pre najbiednejších v okolí už od prvej polovice 18. storočia.¹⁶ Z roku 1748 sa dochovala kniha účtov tohto zariadenia, v 80. rokoch 18. storočia bol v budove vykonaný súpis majetku. Drevená budova bola na začiatku 19. storočia v zlom technickom stave, ktorý vyústil až do tej situácie, že v roku 1819 museli byť miestni obyvatelia chudobinca vysťahovaní. Farár Anton Móczay aj napriek zamietavému postoju zemepánov Eszterházyovcov, ktorých žiadal o pomoc, získal potrebné prostriedky na stavbu novej budovy. Tá mala dve izby, z ktorých jedna slúžila šiestim vdovám a druhú užíval šafár chudobinca. Okrem neho druhá miestnosť bola k dispozícii aj detvianskym lazniikom, ktorí sa po dlhej ceste do farského kostola chodievali zohriať ku ohnisku. Náklady chudobinca boli hradené najmä z milodarov farníkov. Ďalšie opravy budovy boli vykonané až za pôsobenia farára Štefana Pitrofa na prelome 19. a 20. storočia.¹⁷ V roku 1896 bol do chudobinca presťahovaný farský organista, ktorý predtým býval v cirkevnej škole. Spolu s ním sa v chudobinci nachádzal aj byt kostolníka a v ošarpanej budove boli z milodarov Detvanov prichýlené tri alebo štyri staré ženy. Po prestavbe chudobinca sa v budove našiel priestor aj pre divadelnú miestnosť či skúšobňu cirkevnej dychovej hudby. Okrem týchto priestorov boli v chudobinci štyri izby pre prioritných obyvateľov, hlavne biednych rodákov.¹⁸

¹³ MEDVECKÝ, Detva, s. 88.

¹⁴ GÜNTHEROVÁ, A. a kol. *Súpis pamiatok na Slovensku I*. Bratislava : Obzor, 1967, s. 290.

¹⁵ PISOŇ, Detva. 1969, s. 170.

¹⁶ Na Slovensku sa už od 13. storočia začala budovať sieť "xenodochií", ktoré sa v 19. storočí kompletne pretransformovali na špitále či chudobince. Tie ako charitatívne útulky pre chudobných boli zakladané a fundované z prostriedkov bohatých šľachticov, mešťanov, alebo akým prípadom bola aj Detva, z prostriedkov cirkevných hodnostárov. Spravidla poskytovali starostlivosť nízkemu počtu osôb (osem až desať), čo bol aj detvianský prípad. KILIÁNOVÁ, Gabriela. Žobráci ako spoločenská skupina a jej vzťahy k lokálnemu spoločenstvu. In *Slovenský národopis*. 1990, roč. 38, č. 1-2, s. s. 238.

¹⁷ MEDVECKÝ, Detva, s. 97-98.

¹⁸ Archív Mestského úradu Detva (ďalej A MÚD), Z pozostalosti K. A. Medveckého: Dejiny

Detvianský farár Š. Pitrof vyvinul iniciatívu aj pri založení sirotinca vo farnosti. Financovanie ustanovizne spočívalo na veriacich, ktorí svojimi milodarmi podporovali detvianske siroty len niekoľko rokov. Práve poklesom darovaných prostriedkov bolo nutné sirotinec na prelome 19. a 20. storočia zatvoriť.¹⁹ Myšlienka obnovy sirotinca rezonovala v detvianskej spoločnosti v prvých rokoch 20. storočia. Hlavným iniciátorom a mecénom bol detvianský veľkostatkár a liehovarník Ján Lassovszký, ktorému sa podarilo obnoviť jeho fungovanie.²⁰

V susedstve nekatolíkov

Detvianský, dominantne katolícky región susedil s väčšinovo evanjelickým prostredím. Medzi týmito skupinami dochádzalo najmä v skoršom období, krátko po založení Detvy ku konfliktom. Jedným z najzávažnejších incidentov bolo prepadnutie detvianskeho farára Juraja Kolosyho v roku 1684. Katolícky duchovný pôsobiaci aj vo funkcii Veľkoslatinského dekana bol napadnutý pri slávení svätej omše príslušníkmi tőkölyovského vojska z Očovej. Náboženský rebeli duchovného zajali a odviekli do lesa, kde ho kruto bili a mučili. Celý konflikt bol ukončený až zásahom cisárskej armády, ktorá farára oslobodila.²¹ Zranenia J. Kolosyho boli také vážne, že si zdravotné následky niesol až do smrti.²²

Populácia farnosti bola natoľko veľká, že detvianskí farníci neboli odkázaní na to, aby si hľadali životných partnerov mimo svojho spoločenstva. Roztratenosť lazov, ich vzájomná vzdialenosť a neustály populačný rast vytvárali podmienky pre endogamné manželské zväzky v rámci farnosti. Tieto dôvody prirodzene znižovali možnosti pre vznik zmiešaných manželstiev, ktorými by sa konfesiónálne bariéry, medzi evanjelickými obcami v Očovej, Zvolenskej Slatine či v Novohrade, ľahšie búrali. V matrikách sa len výnimočne objavujú zmienky o príchode nových obyvateľov spoza hraníc farnosti či dokonca s rozdielnym vierovyznaním. Zmiešané manželstvá boli evidované v diecéznych schematizmoch

---

detvianskeho „špitála“ a dobročinnosť k nemu, s. 97.

¹⁹ MEDVECKÝ, Detva, s. 97-98.

²⁰ A FÚD, *Historia Domus*, s. 8-9.

²¹ *Series Parochiarum et Parochum Archi-dioecesis Strigoniensis*. Ostrihom, 1894, s. 695.

²² ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg zomrelých kňazov bansko-bystrického biskupstva*. Banská Bystrica : Biskupský úrad, s. 111.

Banskobystrického biskupstva od konca 80. rokov 19. storočia. V tejto evidencii vidíme výrazný nepomer konfesionalne homogénnych manželstiev vo farnosti (2 441) a zmiešaných manželstiev (3).²³ V polovici 90. rokov 19. storočia sa objavilo vo farnosti 6 zmiešaných manželstiev, avšak i naďalej pretrvávalo dominantné postavenie katolíckych zväzkov (2 506).²⁴ Vzájomné spolužitie katolíkov s ostatnými náboženskými skupinami nebolo v Detve v „dlhom“ storočí nijako poznačené konfliktami či napätím. Súviselo najmä so znižujúcim sa zastúpením príslušníkov nekatolíckych konfesíí.

Život na roztratených lazoch

Na konci 18. storočia výrazne menili podpoliansky kraj a aj štruktúru jeho obyvateľstva podnikateľské aktivity rodu Eszterházyovcov. Jeho hlavný predstaviteľ, Mikuláš Eszterházy, hľadal finančný profit v zakladaní sklárskych hút, v ktorých by využíval bohaté podpolianske lesy, kvalitnú rudu kremeňa a vodu. Na tieto účely mu mala poslúžiť aj ďalšia detvianska osada *Miklosfalva*, dnešná Detvianska Huta. Ešte na konci 80. rokov 18. storočia tvorila detviansku farnosť obec Detva s 2 912 veriacimi a ďalších 19 lazov – *extirpatúr*, na ktorých spolu žilo 2 187 osôb. Preto táto nenápadná populácia, väčšinou ukrytá v nedostupných lesoch a horách, spolu s 5 099 členmi, tvorila druhé najväčšie sídlo vo Zvolenskej stolici. O vlastnom výsledku dokonca pochybovala náboženská komisia poverená vypracovaním návrhu cisárskej regulácie farností v Banskobystrickej diecéze, tzv. *Pfarregulierung*: „*V týchto horách nie je pravdepodobné, aby Detva zahrňovala toľko duší ako sama Banská Bystrica, ktorá je prvým mestom v tomto okrese.*“²⁵

Vysoký počet veriacich v jednej farnosti a nedostatok kňazov v diecéze, do ktorého sa významne zapájali reformné a najmä úsporné kroky cisárskeho dvora v oblasti financovania cirkví indikovali problémy v konečnej pastoračnej činnosti a náboženskej praxi. V detvianskej farnosti však k týmto prípadom pridávali azda ešte viac ťažkostí rozľahlosť a

²³ Údaj z roku 1891. DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis 1891, s. 36.

²⁴ DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno 1896, s. 37.

²⁵ Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), Helytartótanácsi levéltár. Számvevőség. Pfarregulierung 1786-1789 Besztercebányai egyházmegye - Neusoler Dioecesis Allerhöchst resolvirter Pfarregulierungs Vortrag. Sign. C 104, A 31.

roztratenosť jednotlivých extirpatúr, v ktorých žili veriaci. Na konci 90. rokov 18. storočia sa stretávame s prípadmi, kedy sa samotní veriaci sťažovali detvianskemu farárovi Jánovi Dlhólúckemu, že im v mnohých situáciách chýba starostlivosť duchovného. Najmä v zimných mesiacoch podľa slov detvianskych lazníkov: „*taky snech býwa že sotwa z domu do domu prejt možeme*“. Často sa na lazoch aj stávalo: „*jestly že tehdy nemoc a najme naponahle na nekoho Pan Buch dopusty, skorej deset razi zomre jako my do Detwy, a z Detwy knaz k nemocnemu dojde*“. Ťažkosti veriacich sa dotýkali aj „*když nahly krst jest, djeta slabe dokut do Detwy na takowej zime a dlhej ceste prejde, nesdrawe byt a obdržati se nemože, čo sa nekdy y try razi prez tyden stawa*“.²⁶

Potrebu riešenia tejto situácie urgoval samotný detvianský farár. V jeho korešpondencii s banskobystrickým biskupstvom stále dominovali témy špecifik miestneho regiónu, ktoré negatívne vplývali na možnosti vysluhovania sviatostí farníkom. Farár Dlhólúcky opätovne zdôrazňoval hornatý detvianský región, ťažko dostupný terén a vzdialenosť miestnych lazov na 5 až 6 hodín chôdze od sídla farnosti. Detvianský farár opätovne zdôrazňoval, že všetky extirpatúry v jeho chotári sú osídlené, a teda vo všetkých je potrebné vykonávať duchovnú starostlivosť.²⁷

Vytvorenie lokálnej kaplánie Detvianska Huta malo zjednodušiť praktickosť vysluhovania sviatostí a pastoračnú činnosť duchovných. Hoci vytvorenie novej cirkevnej jednotky sa stretávalo s nevôľou zeme pána Mikuláša Eszterházyho a Zvolenskej stolice, ktorým sa takto zvýšili výdavky na stavbu kostola, cirkevnej budovy a plat duchovného.²⁸ Na

---

²⁶ DA BB, Fond Spisy biskupského úradu (ďalej SBÚ), Districtus Vetero Soliensis A, B 1776-1819. List obyvateľov obce Detvianska Huta detvianskemu farárovi Jánovi Dlhólúckemu z 2. januára 1799.

²⁷ DA BB, SBÚ, Districtus Vetero Soliensis A, B 1776-1819. List detvianskeho farára Jána Dlhólúckeho generálnemu vikárovi Banskobystrickej diecézy Martinovi Matejovičovi zo 17. júna 1798.

²⁸ Kostol pre sklársku kolóniu v Detvianskej Hute bol podľa rozhodnutia zeme pána z ekonomických dôvodov riešený dočasne len drevenou stavbou: „*na čas tento z kamena nam wistawati neni možno*“. Týmto kompromisom sa mali eliminovať prípadné straty, že ak po eventúálnom vyčerpaní surovín na výrobu skla by sa všetko obyvateľstvo muselo odsťahovať na iné miesto. I na túto stavbu si museli tunajší veriaci doslovne materiál vyprosiť: „*jestli možne bude očekawati drewa ležicoho na potrebu nassu z hori panskej wiwesti a sidcze na kostelik nass, ne sid cze na welky kostel, ale jedine na kaplnku*.“ Tu sa stretávame s obdivuhodnou rýchlosťou stavby kostolíka, na ktorý materiál žiadali začiatkom septembra a chrám už

začiatku 19. storočia sa počet veriacich v lokálnej kaplánii pohyboval na úrovni okolo 1 200 duší, pričom sa cesta do nového chrámu v Detvianskej Hute sa skrátila obyvateľom žijúcim na najvzdialenejších lazoch z pôvodných 6 hodín pešej chôdze (do detvianskeho kostola) na 45 minút.²⁹ I napriek tomuto pokroku, a následnému vytvoreniu samostatnej farnosti Detvianska Huta v roku 1804, problém niektorých extirpatúr spadajúcich pod detviansku farnosť stále nebol uspokojuivo vyriešený. V prvých rokoch 19. storočia bola farnosť stále charakterizovaná ako kraj zo všetkých strán obkolesený horami, kde veriaci nemajú okrem farského kostola žiadnu kaplnku a žijú na ťažko dostupných samotách v okruhu troch míľ od Detvy.³⁰ Pre biskupské komisie bol ústrednou témou nehostinný terén farnosti, definovaný ako súvislý pás dolín a kopcov, a vzdialenosť jednotlivých extirpatúr. Cesta z Detvy do najbližších usadlostí trvala jednu hodinu, do stredne vzdialených 4 hodiny a do tých najvzdialenejších až 6 hodín pešej chôdze (ako príklad boli uvádzané lazy založené priamo na úpätí svahov vulkánu Hukava a Biele Vody). Títo farníci mali podľa vizitácie bližšie do iných farností, uvádzaná bola Detvianska Huta, Lom nad Rimavicou³¹ i Divín.³²

Roztratenosť lazov sa snažil riešiť aj úradný aparát Zvolenskej stolice. Ešte v prvej dekáde 19. storočia sa Vígľašské panstvo snažilo prinútiť obyvateľov Bielych Vôd presťahovať sa do bližšej Detvianskej Huty, čím sa malo vyriešiť aj ich cirkevno-právne zaradenie pod novú farnosť. Obyvatelia s týmto riešením nesúhlasili a ochranu pred takýmto riešením hľadali u župana Zvolenskej stolice.³³ Následne im Vígľašské panstvo zakázalo siať a pokračovať v hospodárení a hrozilo im zabratím ich drevených chalúp. Obyvatelia prízvukovali, že na Bielych Vodách už

---

bol vysvätený o dva mesiace neskôr. DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior F, G 1787-1804. List richtára Detvianskej Huty Jozefa Oslagha kancelárii Eszterházyovcov z 1. septembra 1790.

²⁹ DA BB, SBÚ, Districtus Vetero Soliensis A, B 1776-1819. Visitatio Localis Capelaniae Miklosfalviensis, 28. október 1802.

³⁰ DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior F, G 1787-1804. Visitatio Vice Archi Diaconalis Parochia & Ecclesia Dettvensis peracta 1802.

³¹ Vizitácia uvádzala lokalitu s názvom Hongársfalva, pravdepodobne nesprávne zapísaná Forgácsfalva.

³² DA BB, Fond Kanonické vizitácie (ďalej KV), Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Dettvensis A. 1805, nepag.

³³ ŠA BB, Fond Panstvo Vígľaš, kart. 113, 43 (C.IV.2). Sťažnosť obyvateľov Bielych Vôd na panstvo Vígľaš z 20. mája 1806.

žijú vyše 20 rokov a vysťahovali sa tam preto, lebo v Detve už nebolo pre nich miesta. V liste, v ktorom popisovali svoju situáciu, pripomínali stoličnej vrchnosti, že vždy načas odovzdávali všetky povinné dávky do farského humna na Detvianskej Hute.³⁴ Problém „Bielovoďanov“ a obyvateľov aj iných odľahlých detvianskych lazov sa pričlenením k mladšej podpolianskej farnosti definitívne vyriešil až v druhom decénií 19. storočia. Následne sa dozvedáme, že detvianskym farníkom aj z tých najvzdialenejších lazov trvala cesta do Matky Cirkvi (iba) 4 hodiny pešo.³⁵

Rozľahlosť a veľkosť regiónu tvorili pre detviansku farnosť aj ďalšie špecifikum. Vďaka veľkému počtu veriacich, ktorým bolo vysluhované značné množstvo sviatostí, príjem farnosti stojaci na desiatkoch a štólnych poplatkoch bol bohato fundovaný. Štát prostredníctvom jozefských reforiem a revitalizáciou financovania cirkví garantoval minimálny ročný plat farára 300 zlatých.³⁶ V detvianskej farnosti činil ročný príjem fary 8 659 zlatých a 56 grajciarov, z čoho renta pre farára predstavovala 856 zlatých a 50 grajciarov (!).³⁷

Veľký majetok farnosti však mal aj svoju odvrátenú tvár. Podľa sťažností z roku 1794 veriaci zo strany farára „*bídy a utisky ťežce znašame*“. Farár Dľholúcky údajne začal požadovať nové poplatky na podporu farského majetku a zvyšoval aj štólne poplatky za sobáša a výročné zvonenia. Farské majetky pritom presahovali kvóty platného urbára, podľa ktorého mal farár užívať 4/8 grunt a na hospodárstve chovať spolu 30 kusov rožného dobytku a oviec. Farár však vyžadoval od svojich veriacich obhospodarovať celé 4 usadlosti a jeho majetok presahoval až desaťnásobok povoleného počtu dobytku. Veriaci sa pritom mali starať o všetky potrebné veci pre chod hospodárstva, čo spôsobovalo ťažkosti pri ich vlastnom živobytí. Veriaci Dľholúckeho verbálne požiadavky „*i doma*

---

³⁴ ŠA BB, Fond Panstvo Vígľaš, kart. 113, 26 (C.IV.2). Sťažnosť obyvateľov Bielych Vôd na panstvo Vígľaš z 27. apríla 1807.

³⁵ Počet všetkých extirpatúr vzrástol na úroveň 367. DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1829, s. 36.

³⁶ ŠOLTÉS, Peter. *Tri jazyky, štyri konfesie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 81.

³⁷ MOL, Helytartótanácsi levéltár. Számvevöség. Pfarr-Regulierung 1786-1789 Besztercebányai egyházmegye - Neusoler Dioecesis Allerhöchst resolvirter Pfarr-Regulierung. Sign. C 104, A 33.

*u neho i v kostole slyšeti museli“.*³⁸ Dlhólúcky si nárokoval na domkárov z Detvy aj z lazov, aby každoročne pre potreby farnosti dávali po dve merice obilia, jedno kura a drevo na kúrenie. Farníci prízvukovali, že do príchodu Dlhólúckeho do farnosti odovzdávali len jednu mericu obilia: „*Welkomožnimu Panu Fararu Okolicsanimu jsme dawali kdiž dtwoch kaplanow držal, jakowich budeme držati i Duchowna i Oczowszka Wrchonost kdiž uviditi račila a predce nekedi len jedneho, nekdi pak žadního nema“.*³⁹ Farárove praktiky sa nemenili ani v ďalšom období, keď sa jeho veriaci sťažovali na ďalšie ignorovanie schváleného urbára a nezákonné využívanie obecných pastvín pre svoje ošipané.⁴⁰ Okrem toho sa detvianski katolíci neprestávali sťažovať aj na stále vyššie poplatky, ktoré farár od nich neprestajne vyžadoval: „*pri každe prihode, tojest pri wádzkach, sobassoch, ohlásskach, a pohreboch kelko platit máme, zwlast wipisano stoi, krem i za wseobecne služby tojest spowedani, winaučowani we den nedelni msi Swatej služeni a kázani.“* Okrem konkrétnych prípadov Dlhólúckeho prešlapov voči stanovenému urbáru a povinnostiam uvádzaným v kanonickej vizitácii sa detvianski veriaci odvolávali na zvyklosti, ktoré si nedovolil porušiť žiadny z jeho predchodcov už dlhé desaťročia.⁴¹

Druhá dekáda 19. storočia priniesla viacero celouhorských ekonomických otrasov, po ktorých nastáva isté upokojenie situácie. Prirodzeným prírastkom veriacich rastú aj nároky na prácu detvianskych farárov. Už na konci 30. rokov 19. storočia žilo vo farnosti takmer 7 000 duší, ku ktorým pribudlo do roku 1844 ďalších 1 500. V polovici 40. rokov sa z Detvy vysťahovalo vyše 1 000 obyvateľov a následne populácia vo farnosti prirodzene rástla stálou vzrastajúcou tendenciou.⁴² V polovici 60. rokov sa detvianska farnosť starala už o 9 000 duší a podľa sčítania obyvateľstva z roku 1869 bola Detva dokonca siedmou najväčšou obcou

---

³⁸ ŠA BB, Fond Panstvo Vígľaš, kart. 113, 46 (C.IV.2). Sťažnosť obyvateľov Detvy na farára Jána Dlhólúckeho z 22. mája 1794.

³⁹ DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior T, U, Q 1777-1819. Sťažnosť obyvateľov Detvy na farára Jána Dlhólúckeho zo 10. júna 1798.

⁴⁰ DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior T, U, Q 1777-1819. Sťažnosť obyvateľov Detvy na farára Jána Dlhólúckeho zo 6. júna 1805.

⁴¹ DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior T, U, Q 1777-1819. Sťažnosť obyvateľov Detvy na farára Jána Dlhólúckeho zo 19. júna 1805.

⁴² DA BB, CS, Schematismus Almae Dioecesis Neosoliensis pro Anno MDCCCXLIV, s. 55; Schematismus Almae Dioecesis Neosoliensis pro Anno MDCCCXLIV, s. 55.

na území Slovenska.⁴³ Najväčší nárast veriacich sa v detvianskej farnosti objavil práve v 70. a 80. rokoch 19. storočia, kedy sa pod jej správou nachádzalo už 14 000 veriacich.⁴⁴

Na konci „dlhého“ storočia

Správa detvianskej farnosti nebola pre samotných duchovných pôsobiacich na Podpoľaní ničím jednoduchým. Okrem veľkého počtu farníkov bola výrazným komplikujúcim faktorom spomínaná rozloha a vzdialenosť lazov, kam duchovní museli pri plnení pastoračných povinností dochádzať. Na ďalekých lazoch síce stále chýbali kaplnky, kde by veriacim mohli byť vysluhované sviatosti, ale aspoň čiastočne tieto miesta a ich úlohu nahrádzali zvonice. Tie boli systematicky budované už v kontexte tereziánskych reforiem, kedy mali plniť informačnú úlohu v protipožiarnej ochrane. Na roztratených lazoch Podpoľania (Mangútovo, Piešť, Sliacka Poľana) sa stávali miestami stretnutí veriacich a spoločnej modlitby pri slávení rôznych pobožností. Detviansky farár Štefan Pitrof v januári 1892 posvätil tri zvony adresované do zvoníc na lazoch.⁴⁵ Avšak ani tie výraznejšie neriešili náročnú situáciu veriacich a ich duchovných sídliacich v Detve.

Pre skrátenie trvania cesty kňazov ku svojim veriacim sa rozhodol farár Pitrof kúpiť na jarmoku v Lučenci nového koňa. Takto sa miestni kapláni mohli ľahšie a rýchlejšie dostať ku svojim dušiam.⁴⁶ Náročnosť tejto pastoračnej služby spomínal aj K. A. Medvecký, ktorý ako novokňaz prišiel na Podpoľanie v roku 1899: „*Detvianská farnosť so svojimi nespočítanými lazami je tak rozsiahla, že kapláni aby vo dne v noci boli na koni, aby značným nárokom nábožných Detvanov vyhovel. Museli chodiť na lazy nielen ku nemocným, ale aj do lazníckych, zväčša pokutných a sedliackymi učiteľmi vedených škôl, ale aj na pohreby do lazníckych cintorínov.*“⁴⁷ Denne letel

---

⁴³ Dejiny Slovenska III. (od roku 1848 do konca 19. storočia). Podrimavský, M. a kol. Bratislava : Veda. 1992, s. 181.

⁴⁴ DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno 1889, s. 36-37; Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno 1891, s. 36.

⁴⁵ DA BB, SBÚ, Protocollum Officii Dioecesiani Neosoliensis 1892, 548/1892.

⁴⁶ A FÚD, Historia Domus, s. 2.

⁴⁷ Vieme len o jednom takom cintoríne, ktorý sa nachádzal pod jedľovým lesom „Nemcovka“ v Hriňovej. Tam sa údajne nechávali pochovávať len majetnejší Hriňovčania, ostatní lazníci boli pochovávaní v Detve. MEDVECKÝ, Detva, s. 18.

som s najväčšou rýchlosťou na krásnom, bujnom koni aj 5 – 7 hodín.”⁴⁸ Putovanie duchovných na koni ukončil farár Kúdelka, ktorý nariadil svojim kaplánom, aby pri ceste na lazy nepoužívali koňa, ale aby chodili pešo.⁴⁹

O živote vo farnosti mnoho napovedá list detvianskeho kostolníka Jozefa Szlávíka adresovaný biskupskému generálnemu vikárovi bansko-bystrickej diecézy Jánovi Havránovi. Kostolník priblížil svoje povinnosti na každodenných raných spievaných svätých omšiach. Okrem toho musel všetkým štyrom duchovným pôsobiacim vo farnosti pripravovať všetko potrebné pre chod farnosti. Dopoludnia bývali v kostole vádzky, prípadne sobáše, ale takmer každý deň bývali v detvianskom kostole pohreby. Tieto udalosti sa častokrát konali až do popoludňajších hodín. J. Szlávik ako kostolník mal vo farnosti na starosti aj povinnosti zvonára. Uvádza, že na túto činnosť nestačil sám a museli mu s ňou pomáhať ďalší piati muži. Okrem zvonení pri úmrtí, bolo potrebné zvoniť každý deň trikrát na modlitby „Anjel Pána“, v nedele a sviatky pred bohoslužbami, v mesiaci máj každý večer pred májovými pobožnosťami. V júni sa cez svätajánske pobožnosti zvonievalo všetkými štyrmi zvonmi počas procesie ku soche sv. Jána. Zvonením detviansky kostol vítal a vypravádzal procesie aj z iných farností. V mesiaci október bolo zvonené na modlitbu svätého ruženca a nakoniec sa častejšie zvonievalo aj počas adventu.⁵⁰ Toto svedectvo nám dokladuje, že veľkosť farnosti, rozľahlosť jej lazov a veľký počet veriacich kládli zvýšené nároky dokonca aj na detvianskeho kostolníka. Po administratívnom rozdelení obcí Deva a Hriňová sa objavovala čoraz reálnejšia predstava o podobnom rozdelení detvianskej farnosti, čím by sa sčasti vyriešila vzdialenosť lazov od farského kostola. V Hriňovej bola síce postavená kaplnka Narodenia Panny Márie, avšak až v roku 1909 bola vytvorená kaplánska stanica s jedným z detvianskych kooperátorov. Samotná farnosť Hriňová bola vytvorená až takmer o dve desaťročia neskôr, na začiatku roka 1928.⁵¹

Život detvianskym farníkom nepriniesol vytúžený pokoj ani oficiálny vznik nového štátu, Československej republiky. V roku 1919 vtrhli

⁴⁸ MEDVECKÝ, Karol Anton. *Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám*, 1935, s. 33.

⁴⁹ Osobná komunikácia s Natáliou Krnáčovou, rod. Lassovszkou, 3. 11. 2013.

⁵⁰ DA BB, Fond Spisy farských úradov 1895-1920 (ďalej SFÚ), kart. 17. List Jozefa Szlávíka bansko-bystrickému generálnemu vikárovi Jánovi Havránovi z 5. mája 1900.

⁵¹ A FÚD, *Historia Domus*, s. 21.

do mestečka vojská Slovenskej republiky Rád. Po tom, ako sa vojenskej jednotke nepodarilo dostať do budovy fary, obsadili dom Márie Kalamárovej, kde si zriadili poľnú kuchyňu. Vojaci v Detve kradli hydinu, púšťali sa do hádok a urážok kresťanského vierovyznania, ktorým sa snažili potupiť a vyprovokovať miestnych obyvateľov.⁵² Vojenská okupácia sa v Detve zakončila tragicky, keď vojenská posádka miestneho mladíka, Antona Prokopa, pre jeho protiboľševické názory odsúdila a popravila obesením na lipu pred kostolom.⁵³ Iná vyhrotená situácia sa v centre farnosti odohrala na Nový rok 1920. Pri rannej svätej omši obkľúčila detviansky chrám jednotka četníkov a vojakov. S puškami a nasadenými bodákmi bránili vyjsť ľuďom z kostola, medzi ktorými hľadali niekoľko osôb. Podľa popisu farára Kúdelku sa situácia vyhrotila natoľko, že takmer 7 000 veriacich v kostole podliehalo panike, pričom mladí muži so skúsenosťami z vojny chceli svoju obranu vziať do vlastných rúk. Situáciu upokojila uznávaná autorita prítomného farára, ktorý sa dohodol s veliacim dôstojníkom a ten akciu zrušil.⁵⁴

Vplyv farára na život svojich veriacich

Osoby detvianskych duchovných vo veľkej miere determinovali náboženský, ale i sociálny život vo farnosti. Tento ich vplyv záležal okrem charakteru ich pôsobiska, či išlo o mestskú, alebo o vidiecku farnosť, aj od spoločenských, cirkevných či politických premien krajiny. Detviansku katolícku farnosť a jej roztratené obyvateľstvo vo veľkej miere spájala práve osoba farára, ktorá bola všeobecnou autoritou a udávala formu pastorácie a prejavov zbožnosti. Vzhľadom na množstvo duchovných pôsobiacich v detvianskej farnosti a najmä na dominantné postavenie farára, prezentujeme duchovných, ktorí pôsobili v Detve v období „dlhého“ storočia.

O pastoráciu rozľahlej farnosti sa na prelome 70. a 80. rokov 18. storočia staral exjezuita Anton Okolicsányi (1774 – 1784).⁵⁵ V čase konania kanonickej vizitácie v roku 1781 mal detviansky farár 45 rokov.

---

⁵² DA BB, SFÚ, kart. 20. List detvianskych duchovných z 3. októbra 1919.

⁵³ Rukopis MO Matice slovenskej, vydaný k 80. výročiu smrti Antona Prokopa, s. 168; 193-194.

⁵⁴ DA BB, SFÚ, kart. 20. List detvianskeho farára Antona Kúdelku z 3. januára 1920.

⁵⁵ DA BB, CS, Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis, s. 209.

Okrem bohoslužobného latinského jazyka duchovný dobre ovládal slovenčinu a nemčinu, podľa vlastného uváženia stredne hovoril po maďarsky.⁵⁶ Po zrušení činnosti Spoločnosti Ježišovej v Uhorsku zostal pôsobiť v Banskobystrickej diecéze.⁵⁷ Farárova pozícia bola v lokálnej spoločnosti vysoko vážená a dostávalo sa mu nielen vysoké spoločenské postavenie, ale i istý vplyv. Podľa detvianskeho dávneho zvyku skladal novozvolený richtár prísahu v kostole do rúk miestneho farára. Okolicsányi pri týchto udalostiach slávnostným príhovorom vyzýval nového richtára, aby sa vo svojom úrade zachovával čestne a spravodlivo.⁵⁸

Po Okolicsányim viedol detviansku farnosť ďalší bývalý jezuita František Xaver Demeter (1784 – 1789). Duchovný pochádzajúci zo šľachtickej rodiny pôsobil ako biskupský sekretár a v pozícii kráľovského školského inšpektora v banskobystrickom dištrikte. Detvianskemu farárovi, ktorý sa musel zaobiť bez kaplánov pomáhal s pastoráciou v rozsiahlej farnosti pridelený kapucín Cyprian Petrik z kláštora v Kremnici.⁵⁹ Rehoľníci pomáhali miestnym diecéznym kňazom ešte aj v období, keď do farnosti boli priradení kapláni. Od roku 1784 sa vo farnosti začali objavovať mená dvoch stálych kaplánov, ktorí aktívne pomáhali farárovi Demeterovi.⁶⁰ Obdobie 80. rokov 18. storočia bolo teda poznačené nedostatkom duchovných, čo sa odzrkadľovalo aj v nedostatočnej matričnej evidencii farnosti. Niekoľko prípadov takejto podregistrácie vysluhovaných sviatostí potvrdzuje, že s potrebami veriacich v populačne rýchlo rastúcej farnosti sa kompetentní zriaďovatelia museli vyrovnávať priradovaním nových duchovných.

Po smrti Františka Demetera pôsobil v miestnej farnosti od začiatku roku 1790 na poste farára Juraj Spaczinsky (1790 – 1793).⁶¹ O tri roky neskôr bol po jeho smrti post detvianskeho farára opäť prázdny. Na toto miesto si veriaci žiadali farského administrátora z roku 1790 Andreja

⁵⁶ A FÚD, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis*. 1781. s. 6.

⁵⁷ ZAREVÚCKY, Anton: *Katalóg kňazov banskobystrického biskupstva*. Banská Bystrica : Biskupský úrad, 1969, nepag.

⁵⁸ BARTKOVÁ, Anna. *Dejiny farnosti Detva*, [diplomová práca], Banská Bystrica : UMB, 2008, s. 18-19.

⁵⁹ DA BB, KV, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis* A. 1829, s. 69; 72.

⁶⁰ ŠA BB, Fond Zbierka cirkevných matrík (ďalej ZCM), *Matricula Baptisatorum 1718-1792*, s. 580-581.

⁶¹ DA BB, CS, *Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis*, s. 209.

Pefka, pretože „pekny a prikladni život wedel ajak nas w člankach wiry, tak dietky nasse i w libeznem umeni ze wssim swim usilowanim wiučował“.⁶² Banskobystrická kapitula však na hlas veriacich nedala a po dohode medzi biskupom Františkom Berchtoldtom a miestnym zemepánom Antonom Eszterházym obsadil miesto detvianskeho farára od marca 1793 Ján Dlhóľucky (1793 – 1810).⁶³ Od tohto obdobia vo farnosti pôsobili aj prideleční kapláni, ktorých mená v zozname detvianskych duchovných postupne nahradili príslušníkov františkánskej rehole.⁶⁴ Vo farnosti vypomáhal aj lokálny kaplán z Detvianskej Huty, ktorý podľa situácie vysluhoval v prípade akútnej potreby sviatosti (napr. rýchly krst) aj „detvianskym“ farníkom, pokiaľ sa nachádzali bližšie jeho sídla ako matky farnosti. Detviansky farár bol v roku 1801 menovaný za dekana, o dva roky neskôr sa stal čestným kanonikom a v roku 1804 aj opátom sv. Gabriela de Gáborjan.⁶⁵ Dlhóľucky zrušil v Detve dlhoročnú tradíciu, podľa ktorej sa o kostol starali dvaja kostolníci. Za jedného z nich bol vždy menovaný bývalý richtár. Detviansky farár zrušil úrad druhého kostolníka a jeho príjmy pridelil farskému kantorovi.⁶⁶ Z farnosti odišiel vo veku 63 rokov, krátko pred svojím úmrtím v októbri 1810.⁶⁷

Detviansky farár ovládajúci okrem latinčiny slovenský a maďarský jazyk viedol svoju farnosť v čase nepokojných rokov, z ktorých sa nám dochovalo aj viacero sťažností na jeho osobu a spôsob vedenia farnosti. Hoci nikdy nezastával vyššie cirkevné funkcie, jeho schopnosti boli potvrdené tým, že takmer celú prvú dekádu 19. storočia zastával pozíciu Veľkoslatinského dekana. Za jeho pôsobenia bola definitívne zriadená farnosť Detvianska Huta, čím sa aspoň čiastočne skvalitnila dostupnosť vysluhovania sviatostí na podpolianskych lazoch. Veľkým otáznikom nad jeho pastoračnou činnosťou zostáva enormné zastúpenie sobášov

---

⁶² DA BB, SBÚ, Soliensis Inferior H, J, K 1787-1804. List obce Detva Banskobystrickej kapitule z 25. januára 1793.

⁶³ DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1829, s. 69-70.

⁶⁴ Kompletný zoznam duchovných pôsobiacich vo farnosti od r. 1771 – 1829 uvádza Kanonická vizitácia z roku 1829. DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1829, s. 69-70; 72-73.

⁶⁵ DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1805, nepag.

⁶⁶ MEDVECKÝ, Detva, s. 88.

⁶⁷ ZAREVÚCKY, Anton. *Katalóg knazov, ktorí účinkovali na farách banskobystrického biskupstva od najstarších čias do roku 1945*. Banská Bystrica : Biskupský úrad, 1987, s. 19.

vysluhovaných v mesiaci november. Od polovice 90. rokov 18. storočia boli v predposlednom mesiaci v roku sobášené až 3/4 všetkých snúbeneckých párov. November síce v kresťanskej spoločnosti býval najčastejším dátumom pre vystrojenie svadby, ale taký výrazný podiel, ako sa objavoval v Detve, nemá obdobu. V novembri sa totiž nakumulovali takmer všetky sobáše veľkej farnosti a v štyroch možných novembrových termínoch (spravidla pondelkov) bolo nutné zosobášiť aj vyše 200 párov. Takto sa v jeden deň neraz sobášilo aj vyše 50 párov, čo bolo ďalším špecifikom detvianskej farnosti.⁶⁸ Tento stav pretrvával až takmer do konca 19. storočia a stále zostáva nevysvetlené, z akých dôvodov boli Detvania sobášení v takomto výraznom nepomere.

Po Dlholúckého smrti bol nakrátko správcom farnosti František Lassovszký (1810 – 1811) a následne na miesto detvianskeho farára prišiel 31-ročný Jozef Móczay (1811 – 1823). Rodák z Banskej Bystrice po seminárnych štúdiách pôsobil na biskupskom úrade vo svojom rodisku. Podľa vizitácie ovládal slovenčinu a nemčinu, svoje poznatky z maďarčiny hodnotil vyššou strednou úrovňou.⁶⁹ Hoci sa o jeho osobe nezachovali podrobnejšie informácie, vieme, že počas jeho pôsobenia vo farnosti sa detvianska populácia musela vyrovnávať s ekonomickou krízou. Po jeho pôsobení viedli farnosť ustanovení administrátori, najskôr Jozef Dvorský (1823 – 1826) a následne Štefan Tholt (1826 – 1829). Pri farárovi Móczayovi pôsobil v Detve ako kaplán Ján Štrba, ktorý sa v roku 1829 vrátil do podpoľianskej farnosti v pozícii farára. Štrba (1829 – 1862) prišiel na Podpoľanie z pozície cirkevného sudcu a v Detve pôsobil vyše 30 rokov.⁷⁰ Počas svojho pôsobenia vo farnosti sa pričínil o rekonštrukciu viacerých farských budov a kostola. V roku 1833 bol menovaný za prepošta, čím zastával významnú úlohu a pravidelne býval v dekanáte slávnostným kazateľom na výročných slávnostiach či na birmovkách.⁷¹ Viacrát sa zastával postavenia slovenského obyvateľstva na celouhorských

---

⁶⁸ Napríklad 26. novembra 1821 a 21. novembra 1842 bolo zosobášených 51 párov, 21. novembra 1825 a v rovnaký deň o šesť rokov neskôr bolo v detvianskom kostole uzatvorených 56 manželstiev, 22. novembra 1819 sa zosobášilo 57 párov, 21. novembra 1803 a 16. novembra 1818 bolo uzatvorených 58 zväzkov, 25. novembra 1805, 9. novembra 1812 a 24. novembra 1823 si v jeden deň vyslúžilo sviatosť manželstva dokonca 63 párov.

⁶⁹ DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1829, s. 63.

⁷⁰ DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno MDCCCLXII, s. 36.

⁷¹ Vestník Cirkevný. In *Cyrill a Method*, 25. Jún 1859, roč. 10, č. 26, s. 206.

fórach.⁷² Tým, že v revolučnom období nesúhlasil s pobytom košútovských vojsk vo farnosti, musel pred represiami z Detvy utiecť. Po odchode z farnosti v roku 1862 pôsobil ešte ďalších 14 rokov v neďalekej Zvolenskej Slatine.⁷³ Duchovný previedol svojich veriacich cez dlhú a spletitú etapu dejín 19. storočia. Ako farár sa musel vyrovnávať s prvými cholerovými epidémiami, ale aj s masovou migráciou podpolianskeho obyvateľstva v polovici 40. rokov, či s krízovým obdobím v nasledujúcej dekáde 19. storočia. Po Štrbovi bol do úradu administrátora detvianskej farnosti uvedený Ján Čapek (1862 – 1863).⁷⁴ Ten však v októbri nasledujúceho roka umrel vo veku 45 rokov.⁷⁵ V tomto období opäť častejšie pomáhali vo farnosti bratia kapucíni. Evidentne traja duchovní pre potreby takého množstva duší nestačili. Od roku 1864 mala Detva opäť svojho farára. Stal sa ním rodák z Pešti Jozef Troszt (1864 – 1888) vo veku 51 rokov, zatiaľ čo predchádzajúci administrátor bol z farnosti preložený.⁷⁶ Novému farárovi stále pomáhali iba dvaja kapláni. V nasledujúcom období bolo vysluhovanie krstov plne delegované na miestnych kaplánov a farár sa staral o ďalší chod farnosti.⁷⁷

Práve z obdobia jeho pôsobenia vo farnosti sa nezachovali presné informácie o počte miestnych veriacich. Hoci evidencia cirkevných úkonov v matrikách vykazovala narastajúci počet veriacich, jej hodnotenie v cirkevných schematizmoch diecézy o tom nič nehovorili. Troszt pôsobil v Detve v období veľkých spoločenských premien, ktoré do veľkej miery ovplyvňovali život miestneho obyvateľstva. Povinná vojenská služba či vykupovanie sa roľníkov spod poddanských povinností nám z dôvodov slabej evidencie veriacich nehovoria o premenách spoločnosti toľko, koľko by sa dalo očakávať. Nejasné zostávajú rozsiahle konkubinátne zväzky, ktoré sa za Trosztovho pôsobenia vo farnosti rozmohli a súviseli s nadpriemerne vysokou, miestami až vyše 13 % mierou nemanželských narodení. Pritom sa sa zdá, že ich detviansky farár len ticho toleroval. Na sklonku

---

⁷² Ungarn. In *Wiener Zeitung*, 6. júl 1843, č. 184, s. 1423; Angekommen. In *Wiener Zeitung*, 28. september 1858, č. 222, s. 3650;

⁷³ ZAREVÚCKY, Katalóg zomrelých kňazov bansko-bystrického biskupstva, s. 104.

⁷⁴ DA BB, CS, Schematismus Historicus Dioecesis Neosoliensis, s. 210.

⁷⁵ ZAREVÚCKY, Katalóg kňazov banskobystrického biskupstva, s. 31.

⁷⁶ ZAREVÚCKY, Anton: *Katalóg zosnulých kňazov banskobystrického biskupstva od jej založenia r. 1776 do r. 1986*. Banská Bystrica : Biskupský úrad, 1987, s. 113.

⁷⁷ ŠA BB, ZCM, *Matricula Baptisatorum 1853-1866*, s. 338.

80. rokov detviansky farár, krátko pred svojou smrťou po vyše 20 ročnej službe, svoje pôsobisko opustil a do farnosti v roku 1888 prišiel 38-ročný Štefan Pitrof (1888 – 1907). J. Troszt sa do Detvy vrátil ešte raz, po svojej smrti. Nechal sa totiž pochovať vo svojom dlhoročnom pôsobisku.

Nový detviansky farár prišiel na Podpoľanie po skúsenostiach v pozíciách prefekta a špirituála kňazského seminára v Banskej Bystrici, kde pôsobil aj ako pedagóg morálnej a pastorálne teológie.⁷⁸ V diecéze pôsobil aj ako cirkevný sudca, čím priniesol do Detvy nové trendy a zmeny v riadení farnosti. Podľa spomienok jedného z jeho kaplánov K. A. Medveckého, prišiel do Detvy za trest pre finančné nejasnosti v kňazskom seminári. Aj napriek zbaveniu suspendácie bral svoje pôsobisko ako osobnú potupu, keďže mnohí jeho bývalí spolužiaci pôsobili vo významnejších funkciách.⁷⁹ V Detve revidoval údaje v diecéznych schematizmoch a publikoval v nich presné údaje o veľkosti farnosti. Snažil sa vysporiadať s fenoménom nemanželského spoluzitia prostredníctvom uzatvárania cirkevných sobášov, a tak legitimovať aj ich nemanželské deti. Pitrofove zmeny zasiahli aj takmer 100-ročnú prax výrazne dominujúcich novembrových sobášov vo farnosti. Tiež sa musel vysporiadať so zavádzaním tzv. „liberalizačných“ zákonov, ktoré nariadili povinný civilný sobáš. Žiadne protesty sa od detvianskeho farára nedochovali, ale iste jeho „podpis“ môžeme nájsť pod enormným nárastom sobášov tesne pred vstupom spomínaných zákonov do platnosti.

Svoj negatívny postoj voči biskupovi Rimelyimu verejne prejavoval a charakterizoval ho ako neschopného viesť zodpovedný úrad z dôvodu vysokého veku a svojou prchkou povahou sa dostával aj do konfliktov so svojimi kaplánmi.⁸⁰ V korešpondencii detvianskeho kostolníka Jozefa Szlávika sa uvádza, že podobne konfliktne sa farár Pitrof správal aj voči jeho osobe. Kostolník v liste banskobystrickému generálnemu vikárovi Jánovi Havránovi napísal, že sa detviansky farár sám vyjadril, že ho: „*buď hladom moriť.*“⁸¹ Otázny bol aj vzťah Medveckého a Pitrofa počas

⁷⁸ A FÚD, *Historia Domus*, s. 1.

⁷⁹ MEDVECKÝ, *Z mojich rozpomienok k šesťdesiatinám*, s. 31-32.

⁸⁰ ZAREVŮCKY, *Katalóg zosnulých kňazov banskobystrického biskupstva od jej založenia r. 1776 do r. 1986*, s. 90.

⁸¹ Szlávik uvádzal, že Pitrof „*hrozne hladom katuje a kántri a ... zasluženú mzdu uťahuje*“ celej jeho rodine. Údajne farár svojim farnikom tvrdil, že príjem kostolníka je dostatočne vysoký, pri čom sa sám vysmieval z toho, ako ho „*očiernil*“. DA BB, SFÚ, kart. 17. List Jozefa

ich spoločného pôsobenia vo farnosti.⁸² Pitrof pôsobil na detvianskej fare do februára 1907, kedy umrel na zápal pľúc vo veku 57 rokov a pochovaný bol v Detve.⁸³

Po Pitrofovej smrti nebol do Detvy menovaný farár, ale dočasne farnosť viedol administrátor Ján Brezina (1907 – 1909). V tomto období bolo ochromené vedenie farského hospodárstva, budovy boli v zlom technickom stave. Nevyhnutná bola prestavba kuchyne na fare a ochota finančnej spoluúčasti farníkov a patrónov farnosti absolútne ochladla.⁸⁴ Detvania dostali nového farára až o dva roky neskôr, v osobe Antona Kúdelku (1909 – 1921). Bývalý detviansky kaplán, prichádzajúci z postu farára susednej Detvianskej Huty a aktuálny dekan Velkoslatinského dekanátu, sa snažil vybudovať vo svojich veriacich živú vieru, ktorá bude vstupovať do ich bežného života. Vychádzal medzi svojich veriacich, ktorým začal posväcovať príbytky, no z dôvodu rozľahlosti sa musel obmedziť len na Detvu. Keby chcel navštíviť všetky domácnosti aj na lazoch, tak by to podľa vlastnej interpretácie trvalo aj pol roka. Presadil zákaz nedeľných poľovačiek na Vígľašskom panstve a počas vojny založil sirotinec pre siroty obetí vojny. V chráme začal s katechézami pre staršiu mládež, počas pôstu a adventu kázal o nebezpečenstve hriechu a podľa vlastných slov musel svojich veriacich naučiť sa poriadne spondať. Na prvopiatkové spovede začalo prichádzať okolo 500 veriacich a v máji 1914 bola vyslužená sviatosť birmovania až 2 200 dušiam.⁸⁵ A. Kúdelka netoleroval nemorálne spolužitie mladých ľudí, ktoré bolo v jeho farnosti rozšírené aj z dôvodov zvyšovania veku snúbencov pri vstupe do manželstva. Na jeho expresívne kázanie na túto tému a označovanie vinníkov proti šiestemu Božiemu prikázaniu označoval ako „junčovina“ sa v kolektívnej pamäti farnosti udržalo ešte niekoľko desaťročí po jeho

---

Szlávika banskobystrickému generálnemu vikárovi Jánovi Havránovi z 10. júla 1900.

⁸² Hoci bol Medvecký novokňazom s malými skúsenosťami a s nie najlepšou povestou pansláva, dovolil si podporiť v sťažnosti detvianskeho kostolníka Jozefa Szlávika na farára Štefana Pitrofa. Kostolníkov list o nedodržiavaní povinností a prísľubov farára voči svojej osobe adresovaný banskobystrickému vikárovi Medvecký podpísal a zaručil sa za jeho autenticitu. DA BB, SFÚ, kart. 17. List Jozefa Szlávika banskobystrickému generálnemu vikárovi Jánovi Havránovi z 5. mája 1900.

⁸³ A FÚD, Historia Domus, s. 1; 6.

⁸⁴ A FÚD, Historia Domus, s. 1.

⁸⁵ A FÚD, Historia Domus, s. 1; 6; 9.

smrti.⁸⁶

Energicky a horlivo pokračoval vo svojej pastoračnej činnosti aj vo svojom ďalšom pôsobisku, v Turčianskom Ďure. Aj tam tematizoval a karhal podobnú problematiku, avšak spomienky veriacich zostali pozitívne: „*Bol človek nevšedných vlastností, dobrý kňaz, horlivého účinkovania. Prísny karhateľ všetkých neporiadkov. Výborný kazateľ, ktorého reči boli plné humoru, ale mnoho razy i drsného sarkazmu.*“⁸⁷ Detviensky farár údajne nevedel žiť bez sporov, dokonca viedol toľko súdnych sporov, že ani sám nevedel, koľko ich vlastne je.⁸⁸ Jeho impulzivnosť sa prejavila aj pri obsadení Detvy maďarským boľševickým vojskom Slovenskej republiky Rád v roku 1919. Pri vyhrotenej situácii na fare dokonca detviensky farár bez strachu vyjadril svoj ostrý nesúhlas fackou jednému príslušníkovi armády a vyhodil ho z budovy. Kúdelka zostal farárom až do prvých rokov Československej republiky a v jeho službe mu stále zostávali na výpomoc len dvaja kapláni. V roku 1921 sa zriekol pôsobenia v Detve a odišiel viesť svoje hospodárstvo, ktoré si zakúpil. Po roku sa vrátil ku kňazskej činnosti a o ďalších päť rokov umrel.⁸⁹

Cirkevné školy v Detve a na lazoch

Povinnosť školskej dochádzky a vyučovanie detí do 12 rokov predpisovala až tereziánska reforma *Ratio educationis*.⁹⁰ Od zavádzania jej záverov do praxe sa začala budovať školská sieť a systém povinného vzdelávania. K vytvoreniu podmienok pre dostupné vzdelávanie pomáhali cirkevné školy, ktorých zakladateľmi a fundátormi boli miestne farnosti. Rast nielen týchto škôl teda priamo závisel najmä od rastúceho počtu školopovinných detí, a teda celej populácie. Základným problémom školského vzdelávania na Podpoľaní bol špecifický spôsob osídlenia, teda

---

⁸⁶ Osobná komunikácia s Jozefom Golianom, 3. 11. 2013.

⁸⁷ ZAREVÚCKY, Katalóg zosnulých kňazov banskobystrického biskupstva od jej založenia r. 1776 do r. 1986, s. 64.

⁸⁸ Spory viedol aj po svojom odchode z Detvy so svojím nástupcom Jánom Štrbáňom. Kúdelka si pri svojom odchode z farnosti zobral okrem iného majetku fary aj Historiu Domus, ktorú po zásahu biskupstva musel novému detvienskemu farárovi vrátiť. DA BB, SFÚ, kart. 20.

⁸⁹ ZAREVÚCKY, Katalóg zosnulých kňazov banskobystrického biskupstva od jej založenia r. 1776 do r. 1986, s. 64.

⁹⁰ MÁTEJ, Jozef a kol. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, Bratislava : SPN, 1976, s. 166-170.

roztratenosť lazov a vzdialenosť od centra, dediny Detva. Prvá cirkevná škola na Podpoľaní sa objavuje už v polovici 17. storočia a bola pravdepodobne ovocím činnosti jezuitskej misie v Detve. Najstaršie zmienky o učiteľovi sa dochovali z roku 1651, kedy ním bol istý Tadeáš (Tadej) Vodislavský, ktorý, podľa neskorších prameňov, bol svojho úradu pozbavený z dôvodov neschopnosti vyučovania miestnych detí.⁹¹

Cirkevné školy viedli učители, ktorých povinnosti siahali ďalej, ako len k vyučovaniu miestnych žiakov. Najčastejšie sa v tomto povolaní zlučovali aj povinnosti organistu a vo vidieckom prostredí sa učители neraz museli starať o svoje živobytie aj roľníckymi prácami či ovládaním nejakého remesla.⁹² Počas zimných mesiacov títo predstavitelia dedinskej elity vyučovali miestne deti, avšak leto neraz trávili, podobne ako ich žiaci a skoro všetci ostatní, na poliach a lúkach. Až do polovice 19. storočia nebolo vo Zvolenskej stolici pedagogické vzdelanie učiteľov nijako organizované.⁹³ Dovtedy boli budúci kantori a učители formovaní pre svoje budúce povolanie len štúdiom hudby. Na povolanie pedagógov sa pripravovali len z vlastnej iniciatívy. V zakladaných školách a inštitúciách pre budúcich učiteľov bola jedným z povinných predmetov aj hra na organe, čo bola nevyhnutnosť ich úradu až takmer do polovice minulého storočia.⁹⁴ Tu možno vidieť učiteľa nielen ako nositeľa vzdelania a pokroku, ale častokrát aj ako akéhosi „okna“ do sveta. Predsa len väčšina detvianskeho obyvateľstva nemala kontakt s prostredím mimo svojej farnosti po celý svoj život. Vzdelaný, moderne mysliaci človek pochádzajúci z cudzieho kraja, ktorý precestoval viaceré kúty krajiny prinášal do spoločnosti nový vietor a isté vytrhnutie z rutiny a všednosti, ktorá sa azda najviac prihovárala deťom.

---

⁹¹ MEDVECKÝ, Detva, s. 90.

⁹² GALVÁNKOVÁ, Andrea. Učiteľ v dedinskom prostredí. (Na príklade obce Muráň). In: *Slovenský národopis*, r. 45, č. 3, 1997, s. 327.

⁹³ Prvým učiteľským ústavom na území Slovenska bola inštitúcia založená na Spišskej Kapitule. V 60. rokoch 19. storočia vznikla podobná škola v Banskej Bystrici zo snahy biskupa Š. Moyzesa a Matice Slovenskej a rovnako aj učiteľský ústav (semenisko) v Revúcej. Až uplatňovaním školského zákona z roku 1868 začali vznikať štátne školy pre trojročnú prípravu učiteľov. Na konci prvej svetovej vojny pôsobilo týchto pracovísk na území Slovenska celkovo 15, z toho 7 štátnych a 8 cirkevných. Najbližšie Detvy bola štátny ústav v Lučenci. MÁTEJ, *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, s. 290-291.

⁹⁴ ZAREVÚCKY, Anton *Katalóg organov banskobystrického biskupstva*. Banská Bystrica : Biskupský úrad. nepag.

O existujúcich cirkevných školách v Detve sa viac dozvedáme v správach biskupského úradu novozaloženej Banskobystrickej diecézy. V roku 1776 poskytovala základné vzdelanie v Detve cirkevná škola, ktorú navštevovalo 29 žiakov, z ktorých všetci boli rímskokatolíckeho vierovyznania. Túto tretiu najväčšiu školu v Dolnom slúžnovskom okrese Zvolenskej stolice viedol učiteľ Jozef Donoval. Príjem učiteľa pochádzal zo zbierok, štólnych poplatkov, milodarov, kantorovania, kolied a výnosov učiteľského hospodárskeho majetku. J. Donoval celkovo dostával 200 zlatých ročne, čo bol druhý najvyšší učiteľský príjem v okrese.⁹⁵

O škole sa viac dozvedáme z nasledujúceho súpisu škôl konaného o tri roky neskôr, kedy bolo v Detve vzdelávaných spolu 40 (rímskokatolíckych) žiakov. Miestnym učiteľom bol istý Ján Belany. Škola a náklady na vydržiavanie učiteľa pochádzali z rovnakých zdrojov ako v predchádzajúcom období a nezmenenou zostala aj renta učiteľa. Tento príjem robil J. Belanyho spolu so zvolenským učiteľom Samuelom Heinrichom najlepšie zarábajúcim učiteľom v Dolnom okrese stolice.⁹⁶ O miestnom učiteľovi sa kompletnejšie zmiňovala kanonická vizitácia farnosti z roku 1781. V nej sa o vtedy 29-ročnom Jánovi Belanym dozvedáme, že na Podpoľanie prišiel zo Starých Hôr. Do farnosti ho pozval farár Anton Okolicsányi, ktorý mu zveril aj post kantora, pričom mu bolo zabezpečené miesto v učiteľskom byte. Podľa vizitácie školu v zimných mesiacoch navštevovalo už asi 50 žiakov, cez leto sa ich na vyučovanie schádzalo menej. Dokument uvádzal aj meno Belanyho pomocníka, ktorým bol Tomáš Bohal a podrobne sa zmiňuje o príjmoch učiteľa, ktoré v roku 1781 dosiahli 243 zl. a 25 gr.⁹⁷ Ešte bližšie o finančnej situácii učiteľa informuje výpis príjmov z roku 1784. V tomto roku dosiahli príjmy učiteľa J. Belanyho až 335 zlatých.⁹⁸ Za enormným rastom príjmov

---

⁹⁵ Najlepšie zarábajúcim učiteľom v Dolnom okrese Zvolenskej stolice bol Ján Fabri, pôsobiaci v meste Krupina s príjmom 203 zlatých. DA BB, SBÚ, Districtus Vetero Soliensis A, B 1776-1819. *Informas de Ludirectoris districtus Inferioris Zoliensis 1776.*

⁹⁶ Detvianska škola však patrila aj medzi tie najväčšie, chodilo do nej najviac žiakov katolíckeho vierovyznania v rámci celého okresu a celkovo bola treťou najväčšou školou v okrese. DA BB, SBÚ, Districtus Vetero Soliensis A, B 1776-1819. *Ludirectorum Districtus Inferioris Zoliensis Connotatio Ai. 1779.*

⁹⁷ A FÚD, *Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1781*, s. 18-20.

⁹⁸ Najviac prostriedkov do tohto rozpočtu putovalo z výnosu majetku prislúchajúceho

detvianskeho učiteľa možno hľadať okrem dôsledkov inflácie aj nárast školopovinných detí, ktoré pod vplyvom tereziánskych reforiem a ich kvalitnejším zavádzaním do praxe plnili školy v celej monarchii. Rovnako neustále zvyšujúci sa počet žiakov navštevujúcich detviansku školu naznačuje na konci 18. storočia výraznejší populačný nárast v miestnej farnosti, čo potvrdzujú aj dostupné pramene. Ešte vyšší príjem pre učiteľa v tomto období zabezpečil aj farár J. Dlholícky spomínaným opatrením, ktorým vzal plat druhému farskému kostolníkovi – bývalému richtárovi a dal ho pre potreby kantora.

V prvých rokoch 19. storočia, pôsobil vo farnosti učiteľ Jozef Zaborsky a jeho spolupracovník Jozef Tomka. Detviansky učiteľ, J. Zaborsky, mal v roku 1805 podľa kanonickej vizitácie 26 rokov a jeho pomocník J. Tomka, pôsobiaci vo farnosti aj ako kantor, bol o osem rokov starší. Školu tvorili dve triedy a v budove sa deti učili v dvoch termínoch, jedna skupina dopoludnia a druhá popoludní.⁹⁹ Kanonická vizitácia z roku 1829 kompletizuje informácie o prvej budove školy, ktorá bola postavená z kameňa v blízkosti farského kostola. Obec ju síce postavila na svoje náklady, avšak zriaďovateľom zostala rímskokatolícka cirkev. V budove okrem bytov pre učiteľov a organistov boli dve triedy, pričom v jednej sa mohlo naraz učiť až 84 detí. Na konci 20. rokov 19. storočia školu navštevovalo spolu 123 žiakov, z nich 93 bolo chlapcov a 30 dievčat. Detvianskych žiakov viedol 33-ročný učiteľ Anton Damay, ktorý tu pôsobil 12 rokov a bol zároveň i miestnym kantorom. Pri jeho profesii mu pomáhal ešte stále v Detve pôsobiaci Jozef Zaborsky, o ktorom sa dozvedáme, že pochádzal z Nemeckej (dnes Partizánskej) Lupče. V čase vizitácie už mal 51 rokov a za sebou 27-ročnú prax. Hodiny náboženstva boli pri sobotňajších katechézach vyučované domácim farárom alebo jeho kaplánmi.¹⁰⁰

Škola v polovici 19. storočia poskytovala základné vzdelanie okolo

---

škole (viac ako 100 zl.), za zvonenie proti búrkam (30 zl.), časť štólnych poplatkov z pohreb-
bov (100 zl.), na druhej strane, za koledu učiteľ dostával len 9 zl. DA BB, SBÚ, Districtus
Vetero Soliensis A, B 1776-1819. *Proventus L. magistri Detvensis in Anno 1784.*

⁹⁹ DA BB, KV, Visitatio Canonica Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1805, nepag.

¹⁰⁰ Vizitácia retrospektívne uvádza mená niekoľkých detvianskych učiteľov pôsobiach v
miestnej škole. Okrem Belanyho a Tomku sú uvádzané aj mená bývalých detvianskych učiteľov:
Ján Novacz, František Lendet a Ján Barayovszky. DA BB, KV, Visitatio Canonica
Ecclesiae et Parochiae Detvensis A. 1829, s. 90-93.

stovke žiakov. Tempo nárastu žiakov sa spomalilo z dôvodov kapacity vybudovanej školy a zakladaním nových škôl mimo centra farnosti. Do detvianskej školy najviac žiakov (139) chodilo v roku 1841, vtedy sa o ich výchovu staral učiteľ Michal Sonnenbal, v Detve pôsobiaci do roku 1844. V tejto funkcii ho vystriedali Anton Szrnka a Štefan Laptuch. V polovici 40. rokov počet žiakov klesol na 101, čo súviselo s masovým vystaňovaním z regiónu, ktoré sa dotýkalo najmä mestečka. Postupným populačným nárastom farnosti sa do roku 1856 zvýšil počet žiakov v Detve na 131. V celej farnosti navštevovalo školy spolu 378 žiakov.¹⁰¹ Za hranicami mestečka poskytovali vzdelanie najmä gazdovské (laznícke) školy, ktoré navštevovali žiaci zo vzdialených lazov. Tieto zakladané školy vznikajúce spontánne sa v detvianskej farnosti objavovali už od polovice 19. storočia „*In Extirpaturis sub diversis instabililibus Doctibus*“¹⁰² a ich počet sa pohyboval okolo 12. Spravidla v domoch vzdelanejších gazdov alebo vyslúžilých vojakov bez akéhokoľvek pedagogického vzdelania sa deti učili čítať a písať, štyrom základným matematickým úkonom či katechizmu. Mali charakter súkromných škôl, v ktorých rodičia platili učiteľom naturálnou výmenou a vzhľadom na to, že ako deti, tak aj ich učelia sa živili najčastejšie poľnohospodárskou výrobou, vyučovanie prebiehalo len v zimných mesiacoch. I vďaka tomu bolo na začiatku 20. storočia len 7 % obyvateľov z Detvy a jej okolia negramotných.¹⁰³ V roku 1911 bola činnosť lazničných škôl zakázaná školským dozorcem Zoltánom Stančekom, keďže ich vyučovacím jazykom bola stále slovenčina, čo prekážalo naplňaniu školskej reformy Apponyiho zákonov. Detviansky farár A. Kúdelka sa však na vlastnú zodpovednosť rozhodol, aby činnosť škôl pokračovala a laznički učelia vyučovali aj naďalej.¹⁰⁴

Detviansku cirkevnú školu čakali v nasledujúcom období zásadné zmeny pre jej existenciu a pôsobenie medzi miestnymi obyvateľmi. Jej nasledujúce pôsobenie sa menilo tým spôsobom, že na pozemku farnosti bola postavená z prostriedkov obce nová budova školy. Tá mala byť

---

¹⁰¹ V mestečku Detva sa o žiakov starali učelia František Sauer, Ignác Ivanics, Alojz Molnár a spomínaný Anton Damay. DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno MDCCCXL - MDCCCLVI.

¹⁰² DA BB, CS, Schematismus Dioecesis Neosoliensis pro Anno MDCCCVL, s. 55.

¹⁰³ A MÚH, Kronika obce Hriňová.

¹⁰⁴ A FÚD, Historia Domus, s. 5.

financovaná z obecného rozpočtu. K poštátneniu tejto už obecnej školy dochádzalo postupne, najprv násilným dostavaním poschodia na prízemnú budovu. Takto vznikla kuriózna správa školy, kde od r. 1869 na prízemí sídlila obecná škola a na poschodí štátna. V škole bolo už 5 učební, v ktorých vyučovali traja učitelia a miestny organista, všetci bývajúci v budove školy.¹⁰⁵ Zmenu vyučovacieho jazyka v škole prišiel do Detvy riešiť v júli 1896 štátny tajomník Michal Žilinský. Ten mal za cieľ zmeniť miestnu cirkevnú ľudovú školu na štátnu, čím sa aj vyučovací jazyk mal zmeniť zo slovenského na maďarský. Táto návšteva úradníka uhorskej vlády sa stretla s ostrým nesúhlasom presahujúcim do konfliktu protestujúcich troch stoviek miestneho obyvateľstva.¹⁰⁶ Štát nakoniec nad školou a jej budovou prebral kontrolu a finančne sa s miestnou farnosťou vysporiadal, keď vyplatil hodnotu bytu organistu, ktorý dovtedy býval v škole.¹⁰⁷

Poštátnené školy poskytujúce základné vzdelanie sa stávali na sklonku 19. storočia účinnou zbraňou maďarizácie vo farbách politického nacionalizmu. Školské zákony z augusta 1879 hovorili o poštátnení a následnom pomaďarčení všetkých základných škôl v Uhorsku. V štátnych alebo tzv. ľudových školách sa maďarčina stala povinným predmetom a postupne sa maďarčina stala vyučovacím jazykom.¹⁰⁸ Táto premena prebieha bez ohľadu na etnické zloženie obyvateľstva aj v slovenských župách, kde podiel slovensky hovoriaceho obyvateľstva predstavoval vyše 90 %. Stupňujúcu sa systematickú maďarizáciu z prvých rokov 20. storočia zavŕšili tzv. Apponyiho zákony o právnom postavení štátnych a cirkevných ľudových škôl a učiteľov.¹⁰⁹ Tie nariaďovali vyučovací jazyk maďarčinu a transformovanie tzv. maďarsko-slovenských škôl na maďarské školy.¹¹⁰ Na území Slovenska boli najviac rozšírené

---

¹⁰⁵ KOČÍ, Martina. *Dejiny školstva v okrese Detva*. Bratislava : Ústav informácií a prognóz školstva, 2006, s. 23.

¹⁰⁶ VALACH, Július. Pomaďarčovanie obyvateľov Zvolenskej župy z pohľadu archívnych dokumentov. In *Historický zborník*. 2001, roč. 11, č. 2, s. 26-27.

¹⁰⁷ A FÚD, *Historia Domus*, s. 1.

¹⁰⁸ MÁTEJ, *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*, s. 287.

¹⁰⁹ LACLAVÍKOVÁ, Míriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska II. (1790 – 1918)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 639-645.

¹¹⁰ V školskom roku 1913/1914 z vyše štvrtí milióna žiakov, ktorých materským jazykom bola slovenčina, mohlo navštevovať školy s vyučovacím jazykom slovenským len 17 %. Die

cirkevné školy, v ktorých sa vyučovalo po slovensky. Poštátnením týchto ustanovizní bola zintenzívnená maďarizácia. Vo vrcholnom období týchto premien, na jar 1918 sa z celkovo 3 641 ľudových škôl na území Slovenska vyučovalo po slovensky len v 140 a ďalších 186 bolo maďarsko-slovenských.¹¹¹

V tomto kontexte možno vidieť situáciu v detvianskom školstve v širšej perspektíve. Ešte počas letných prázdnin v roku 1914 prebiehala vo veľkej časti slúžnovského okresu Zvolenská Slatina a aj v Detve rozsiahla podpisová akcia za zavedenie slovenčiny ako vyučovacieho a úradného jazyka.¹¹² Tieto kroky boli odpoveďou na politické tlaky uplatňované cez základné, teda povinné vzdelávanie. V Detve však nachádzame istý odpor miestnej populácie, ktorá si chcela zachovať svoje pôvodné jazykové pomery a etnickú identifikáciu.

Tento krátky exkurz do dejín detvianskej farnosti v „dlhom“ storočí má ako prípadová štúdia priblížiť podmienky a faktory, ktoré zásadne vplývali na život hlavných aktérov miestneho cirkevného spoločenstva. Farnosť ako prvá a základná organizačná jednotka v regióne zohrávala v minulosti zásadné úlohy nielen v pastorácii, ale aj vo vzdelávaní, informovaní či zdravotnej a charitatívnej starostlivosti. Tieto jej kompetencie v priebehu „dlhého“ storočia preberal do svojich rúk štát, no i napriek tomu pozícia farára ako najväčšej autority v mestečku a na lazocho sa nemenila a zostávala zjednocujúcou osobou aj v ďalších rokoch 20. storočia.

Habsburgermonarchie 1848 – 1918. Band III Die Völker des Reiches, s. 791; 1297-1299.

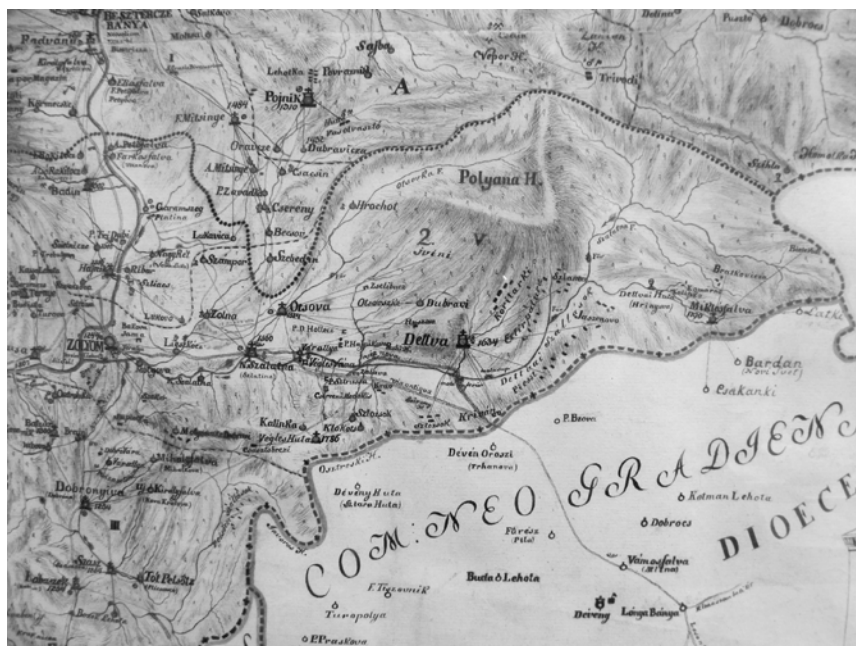
¹¹¹ *Dejiny Slovenska IV. (od konca 19. storočia do roku 1918)*. Hapák, P. a kol. Bratislava : Veda, 1986, s. 373-374.

¹¹² VALACH, Pomadžarčovanie obyvateľov Zvolenskej župy z pohľadu archívnych dokumentov, s. 36-37.

Summary

The life of Detva's parish in a pulse of „long” century

The look into the history of Detva's parish in a „long” century approximates the conditions and factors which significantly influenced the life of the main actors of the local ecclesial community. Population living mainly at scattered mountain settlement was associated by Detva, in which all official, economic, cultural and religion life of the region was focused. Geographical distance between scattered settlements and the centre of Podpoľanie in practice often involved several hours walking pilgrimages of mountain settlers to Detva and back. There was no other way for believers to fulfil all of their religious and national commitments, than to regularly undergo these challenging routes throughout this „long” century. Currently Roman Catholic parish as the first and basic organizational unit in the region played a major role in the past not only in pastoral care, but also in education, informing, health care and charity. Despite that state was taking over all of these competencies during the „long” century, the position of priest as an honourable authority in the town and at the mountain settlements did not change and remained as a unifying entity in subsequent years of the 20th century.

Obrázok č. 1: „Detvianska farnosť na mape Banskobystrickej diecезy z r. 1828”. Zdroj: DA BB, Mappa Almae Dioecesis Neosoliensis.

Obrázok č. 2: „Budova rímskokatolíckej fary v Detve“. Zdroj: LA SNK v Martine, sign. PD 7-9.

Obrázok č. 3: „Budova rímskokatolíckej fary v Detve s pripojenou nádvornou arkádovou časťou“ (Pohľad zozadu). Zdroj: LA SNK v Martine, sign. PD 7-10.

Obrázok č. 4: „Před omšou u kostela v Detvě“. Autor: Emanuel Málek. Zdroj: *Český lid*. 1909, roč. 18, s. 369.

Obrázok č. 5: „Před omšou u kostela v Detvě“. Autor: Emanuel Málek. Zdroj: *Český lid*. 1909, roč. 18, s. 368.

Partizánske hnutie v slovenskej historiografii v rokoch 1949 – 1963

ROLAND VALKO

Slovenská národná knižnica v Martine

Po komunistickom prevrate vo februári 1948 sa oslavy a pripomínanie si Slovenského národného povstania a partizánskeho hnutia konali bez príslušníkov občianskeho alebo nekomunistického odboja, bez jeho predtým známých a uznávaných predstaviteľov. Z verejného života sa postupne vytratilí viaceré osoby, ktoré stáli v popredí udalostí v auguste 1944. Ako konštatuje J. Jablonický, mnoho čestných predstaviteľov občianskeho odboja sa dostávalo k slovu už len na výsluchoch Štátnej bezpečnosti (ŠtB) či na lavici obžalovaných.¹

Represálie po februári 1948 najviac a masovo postihli predstaviteľov občianskeho odboja, dôstojníkov povstaleckej armády a partizánskych veliteľov.² Vyhadzovalo sa z armády, odstraňovalo sa z verejného života, postihovalo sa v existenčnom postavení, prebiehala akcia B, zriaďovali sa tábory nútených prác, pomocné technické prápory (PTP), deti postihnutých osôb a nepriateľov národa, či ľudovodemokratického zriadenia, nemohli študovať.

Pomaly, postupne a opatrne sa dostávala k slovu začínajúca marxisticko-leninská historická veda. Do popredia najnovších dejín sa postavila problematika SNP a v rámci neho sa vyzdvihovala vedúca úloha komunistickej strany, pomoc Sovietskeho zväzu, úloha partizánskeho hnutia. Podľa nového výkladu histórie SNP sa v ňom nekomunistická zložka nezúčastňovala na patričnej úrovni. Postih a perzekúcia niektorých účastníkov odboja sa zároveň stali tragickým pozadím historiografie SNP. V rámci komunistického prokurátorsko-polícajného výkladu dejín sa vykonštruovali tie najohavnejšie obvinenia, vynútené doznania, krivé svedectvá atď. J. Jablonický na margo uvedenej skutočnosti konštatuje: *„Nie historici, ale politici, prokurátori, policajti a sudcovia boli hlavnými deformátormi výkladu mnohých stránok SNP a zástoja osôb v nich. Historici už*

---

¹ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 15.

² JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 16.

len ako papagáji si osvojovali to, čo vykonštruoval mocenský aparát.“³ Stanovišká historikov nemohli byť v rozpore s oficiálnou politickou líniou, a to najmä z toho dôvodu, že mlyn perzekúcie mlel bezohľadne. Na druhej strane lojalita k oficiálnej ideológii Komunistickej strany Československa⁴ umožnila niektorým historikom vybudovať si úspešnú kariéru.

V roku 1949 začali vychádzať jednotlivé čísla *Zborníka Ústavu SNP* v Banskej Bystrici. V *Zborníku Ústavu SNP* (vyšli dva ročníky – 1949, 1950) sa publikovali aj zaujímavé a prínosné články, samozrejme, ohraničené vtedajším stupňom poznania, opierajúcim sa viac o spomienky ako o autentické dokumenty. Nemožno však prehliadnúť kvalitnú prácu pri spracovaní niektorých článkov. Na druhej strane však *Zborník Ústavu SNP* zverejšňoval aj dogmatické príspevky a napokon prestal vychádzať.

Do zborníka pravidelne prispieval aj G. Husák, ktorý evidentne a rýchlo zabudol na to, s kým komunisti v odboji a SNP spolupracovali a spoločne bojovali. J. Lettricha, J. Ursínyho, R. Viesta označil za spojencov buržoázných kruhov v emigrácii, ktorých predstava o boji za slobodu bola antisociálna a antisovietska. V článku *Povstanie a Sovietsky zväz* doslovne napísal: „*Zrada na ideáloch povstania, ako sa hovorí, nenastala vtedy, keď začal Lettrich paktovať s gardistami, ale vtedy, keď v ťažkej vojenskej situácii – koncom októbra 1944 – dezertovali buržoázne kruhy z boja, keď ho prenechali úplne komunistom a patriotom, ktorí po boku Sovietov išli ďalej.*“⁵

Takto sa písalo už v roku 1949, keď nekomunistickí odbojoví činitelia sedeli v Leopoldove (napríklad J. Ursíny) alebo emigrovali (napríklad J. Lettrich, M. Josko, R. Fraštacký, K. Filo, S. Belluš, M. Kvetko) a nemali možnosť brániť sa voči invektívam zo strany komunistov, bývalých spojencov. Podľa Jablonického uvedené vyjadrenia vynikajúco ilustrujú to, ako nová moc rýchlo zabudla „s kým vlastne Lettrich šiel do Povstania nelen podľa programu, ale aj fyzicky v jednom aute a v jednom vlaku. Bývalým spojencom a spolubojovníkom z čias odboja a SNP sa začalo vypaľovať Kainovo znamenie zrady.“⁶

Mocensko-bezpečnostný aparát však postupne nepohlcoval len účastníkov občianskeho odboja, ale aj predstaviteľov komunistickej strany.

---

³ JABLONICKÝ, J. 1944. *Glosy o historiografii SNP*, s. 15.

⁴ Ďalej len KSČ.

⁵ HUSÁK, G. 1949. *Povstanie a Sovietsky zväz*. In *Zborník Ústavu SNP*, roč. 1 (1949), s. 135.

⁶ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 16-17.

Zatýkanie a následné politické procesy sa dotkli i bývalých predstaviteľov partizánskeho hnutia. V noci na 22. decembra 1949 zatkli v Prahe bývalého partizánskeho veliteľa J. Trojana, toho času riaditeľa znárodnených Baťových závodov v Partizánskom. Trojana nakoniec odsúdili na trest smrti a 29. decembra 1953 aj skutočne popravili. Jablonický sa o tejto udalosti vyjadril nasledovne: *„Poznám len málo takých obľudných prokurátorsko-policajných výkladov odboja a SNP, ako bol súdny proces s Trojanom. Desiatky zmanipulovaných osôb svedčili alebo vypovedali podľa réžie perzekútorov. Jeden zo svedkov, profesor Jozef Hagara, bývalý partizánsky veliteľ na hornej Nitre, vypovedal, že na Trojana sa už za Povstania (!) díval ako na agenta západných imperialistov. Iní dosvedčovali falošnú verziu, že Trojan bol agentom Gestapa.“*⁷ Prípád J. Trojana bol jasnou ukážkou toho, čo všetko sa dá prekrútiť a svojvoľne interpretovať. Jeho tragický osud sa následne odrazil aj v hodnotení odboja a SNP na Ponitří. Trojan sa buď zamlčoval a obchádzal, alebo rôznymi poznámkami znevažoval.⁸ Podobne skončil aj iný slovenský partizánsky veliteľ V. Žingor, zakladateľ partizánskeho hnutia v Turci a veliteľ 2. slovenskej partizánskej brigády gen. M. R. Štefánika, ktorého popravili 18. decembra 1950.

V roku 1950 prepukla akcia proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu vo vedení KSS. Zárodky údajných chýb, spôsobených buržoáznym nacionalizmom, sa hľadali aj v období SNP. Viliam Široký na IX. zjazde KSS v máji 1950 oficiálne vyhlásil: *„Tieto chyby zapríčinili veľké škody už v priebehu národnooslobodzovacieho boja a Slovenského národného povstania. Do žilinskej konferencie mal buržoázný nacionalizmus rozhodujúci vplyv na vedenie našej strany.“*⁹

Vyššie uvedené politické procesy nie sú spomínané náhodou. Naopak, úzko súvisia s historiografickou produkciou o SNP a partizánskom hnutí, vznikajúcou v danom období. Mali veľký vplyv na to, o kom a ako sa písalo. Na základe výsledkov politických procesov a z aspektu budovania tzv. kultu osobnosti a totalitného systému vlády jednej strany sa začali prehodnocovať mnohé udalosti z dôb ilegality a SNP. Vládnci politici a publicisti vyslovovali a písali závažné obvinenia, ktoré znehodnocova-

⁷ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 19-20.

⁸ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 20-21.

⁹ *Protokol IX. zjazdu Komunistickej strany Slovenska*. Bratislava : ÚV KSS, 1950, s. 65. Ide o celoslovenskú konferenciu KSS, ktorá sa konala v dňoch 11. – 12. augusta 1945 v Žiline.

li činnosť niektorých jednotlivcov a postupne skoro celej garnitúry, ktorú komunistická strana postavila do najvyšších straníckych miest počas SNP. Z verejného života zmizli ďalší politici, s ktorými sa spájalo SNP aj partizánske hnutie. Toto sa postupom času premietalo aj do historiografie a poznačilo výklad SNP a partizánskeho hnutia na najbližšie roky. Historická veda a historici sa stali poslušnými hlásateľmi myšlienok vtedajších vrcholných predstaviteľov strany.

Historici ako hlavných organizátorov a vedúcich činiteľov odboja či SNP prezentovali vtedajšie vedúce postavy z politického života. Vzorom bol Viliam Široký, Karol Bacílek, Ľudovít Benada a ďalší. Za hrdinu a mučeníka odboja bol korunovaný V. Široký, ktorý bol dávaný do kontrastného vzťahu s tzv. buržoáznymi nacionalistami.¹⁰ Do výkladu SNP sa premietol aj kult Klementa Gottwalda. V. Široký gottwaldovskú legendu sformuloval slovami: „*Na vývin udalostí, ktoré viedli k povstaniu, mala rozhodujúci vplyv politika súdruha Gottwalda, ktorý na čele moskovského vedenia KSČ riadil národnooslobodzovací boj slovenského a českého ľudu, politika masového boja proti nemeckým okupantom a tisoovskému režimu, politika rozvíjania partizánskeho hnutia.*“¹¹ Nie armáde, ale partizánom, prednostne sovietskym alebo zo Sovietskeho zväzu vyslaným, sa dávala najväčšie zásluha pri hodnotení povstaleckých bojov.

Uvedenú skutočnosť veľmi výstižne charakterizuje J. Jablonický: „*Epigónov bolo dosť. Obrovská štátna a stranícka mašínéria postupovala zohrato a na povel. Mnoho odbojárov bolo na policajných zoznamoch, a to sa nevyhnutne odrazilo v histórii. Ak sa o proskribovaných osobách predsa len písalo, tak len ako o škodcoch, zradcoch, agentoch imperialistov, zbabelcoch atď. Zo slovníka sa vyťahovali najhanebnejšie označenia, miesto dôkazov sa používali nadávky.*“¹²

Za reprezentatívne historiografické publikácie tohto obdobia možno považovať práce Gosiorovského, M.: *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie* (Bratislava 1949) a *Slovenské národné povstanie* (Bratislava 1954), Hysku, M. : *Slovenské národné povstanie* (Bratislava 1954), Gracu, B.:

¹⁰ Napríklad zborník *K päťdesiatym narodeninám súdruha Viliama Širokého*. Bratislava : Pravda, 1952. Editorom a spoluautorom bol M. Gosiorovský.

¹¹ ŠIROKÝ, V. 1952. *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava : Pravda, 1952, s. 270.

¹² JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 28.

SNP - *Vyvrcholenie národnooslobodzovacieho boja slovenského ľudu* (Bratislava 1954), ktoré okrem iného poslúžili ako podklad pre obžalobu proti "slovenským buržoáznym nacionalistom". Ďalej sú to zborníky k 10. a 15. výročiu SNP (Bratislava 1954 a 1959), kniha kolektívu autorov *Partyzánske hnutie v Československu za druhé svetové války* (Praha 1961), memoárová kniha Kopeckého, V.: *ČSR a KSČ* (Praha 1960). V typicky stalinistickým duchu písal o SNP aj český historik Král, V.: *Pravda o okupaci* (Praha 1962). Podľa K. Fremala sa spomínané práce „*vyznačujú ľžami a polopravdami o našom protifašistickom odboji, predovšetkým o prípravách, priebehu a význame SNP.*“¹³

Publikáciu Miloša Gosiorovského *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie* možno považovať i napriek mnohým negatívam za prvú prehľadnú prácu na túto tému. Pri hodnotení vedúcich činiteľov KSS v odboji a počas SNP autor vychádzal z momentálnych politických kritérií a usiloval sa vytvárať kult okolo Viliama Širokého. Publikácia má skôr propagačný a nie vedecko-populárny charakter, pričom obsahuje plno nepresností, zveličovania, ba až vyslovených nepravd.¹⁴

Ako strojcov SNP Gosiorovský prezentoval v rozpore s historickými skutočnosťami výlučne komunistov. Nadnesene napísal: „*Budúce generácie budú čerpať poučenia a posilu zo Slovenského národného povstania. A slovenskí komunisti sú právom hrdí na to, že táto najkrajšia stránka slovenskej národnej histórie je ich dielom.*“¹⁵ Predstaviť občanového odboja na čele s Ursíny a Lettrichom suverénne označil za „*reakčné sily*“.¹⁶ Na inom mieste brožúry sa čitateľ dozvie, že „*predstavitelia antifašistickej buržoázie už v podzemnom zápase a za povstania pripravovali úklady proti ľudu.*“¹⁷

Samozrejme v rámci SNP neúmerne vyzdvihol úlohu partizánskeho hnutia, ktoré malo byť jeho hlavným strojom pod vedením sovietskych veliteľov. Partizánske hnutiu venoval samostatnú kapitolkú s veľavravným názvom *KSS organizuje partizánske hnutie a činnosť*

¹³ FREMAL, K. 2000. *Kapitoly z dejín protifašistického odboja na Slovensku v rokoch 1938 -1945*, s. 18-19.

¹⁴ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 18.

¹⁵ GOSIOROVSKÝ, M. 1949. *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*. Bratislava : Pravda, 1949, s. 44.

¹⁶ GOSIOROVSKÝ, M. 1949. *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*, s. 36.

¹⁷ GOSIOROVSKÝ, M. 1949. *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*, s. 44.

v armáde. Gosiorovský v nej napríklad tvrdí: „KSS plnila smernice, ktoré zvlášť zdôraznil súdruh Široký vo svojom motáku v júni 1942, tým, že venovala zvýšenú pozornosť organizovaniu partizánskych skupín a technickej príprave sabotážnych akcií... Vojenská a technická poradcovia štvrtého ústredného výboru KSS vypracovali nové podrobné pokyny na organizovanie partizánskych skupín, ktorých strana organizovala niekoľko.“¹⁸

Pri budovaní partizánskeho hnutia nezabudol Gosiorovský pripísať zásluhy aj zahraničnému vedeniu KSČ: „Aj zahraničné vedenie komunistickej strany sa staralo o ďalší rozvoj a podporu partizánskeho hnutia, na ktoré strana kládla hlavný dôraz. Zo štábu ukrajinských partizánov sa R. Slánsky presídlil so svojimi spolupracovníkmi do Banskej Bystrice. V Banskej Bystrici utvorili „Hlavný štáb partizánskeho hnutia v ČSR“, ktorého veliteľom bol súdruh Šmidke, náčelníkom sovietsky generál-major Asmolov a politickým komisárom súdruh Slánsky. Súdruh Gottwald súčasne vyslal na Slovensko jedného zo svojich hlavných spolupracovníkov – súdruha Jána Švermu.“¹⁹

Podľa Jablonického²⁰ sa Gosiorovský citovanou brožúrou prezentoval nielen ako „nádejný“ deformátor, ale aj ako nositeľ amaterizmu, ktorý čoskoro negatívne ovplyvňoval vývoj historiografie najnovších dejín. Od roku 1950 sa totiž stal vedúcim Katedry československých dejín na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Samozrejme, že Gosiorovského brožúra plne korešpondovala s rečou vedúcich politických činiteľov, ale aj rečou vyšetrovateľov, prokurátorov a sudcov päťdesiatych rokov.

V dňoch 8. – 9. decembra 1953 sa v Bratislave údajne konala „vedecká“ konferencia o SNP, ktorú usporiadal Historický ústav SAV za účasti historikov, ale aj účastníkov SNP a predstaviteľov politického života. Podľa Jablonického²¹ to bola v skutočnosti veľmi kuriózna spoločnosť. Najaktívnejšími účastníkmi "vedeckej" konferencie boli tí, ktorí na rôznej úrovni – v tlači, ale aj v trestnom konaní – vystupovali proti vtedy uväzneným komunistom. Niektorí z nich boli dokonca falošnými svedkami v súdnom procese proti Gustávovi Husákovi a jeho spoločníkom. Spomedzi účastníkov konferencie možno uviesť mená aspoň niektorých – Ondrej Pavlík, Jozef Štaudinger, Jozef Ilčík či Ľudovít Benada.

---

¹⁸ GOSIOROVSKÝ, M. 1949. *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*, s. 20-21.

¹⁹ GOSIOROVSKÝ, M. 1949. *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie*, s. 32.

²⁰ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 18-19.

²¹ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 30.

Konferencia mala prispieť k prekonaniu stagnácie, ktorá ochromila historiografiu SNP v uplynulých piatich rokoch. Literatúra, ktorá vznikla pred rokom 1948, sa stala ťažko dostupnou, lebo ju ako „závadnú“ vyradili z verejných, školských a iných knižníc. Predstavitelia vládnuceho režimu aj preto začali prejavovať zvýšený záujem o históriu. Podľa Jablonického chceli, aby sa aj v historiografii totálne uplatnil prokurátorsko-policajný výklad, aby sa „vedecky“ zdôvodnilo to, čo „*vytrubovali politickí fanfaroni na tribúnach zjazdov, konferencií atď.*“²² Historici dostali šancu, ktorú poslušne využili, pričom posvätili uplynulé roky perzekúcie a šikanovania značnej časti predstaviteľov odboja.

Referáty a diskusné príspevky, ktoré zazneli na konferencii, boli hanebnou ukázkou výkladu dejín pod taktovkou komunistickej strany. Nešlo ani nemohlo ísť o objasnenie SNP a partizánskeho hnutia. Primárnou úlohou bolo hanlivé znevažovanie väznených a perzekuovaných osôb. J. Hagara útočil voči J. Trojanovi a väčšina diskutérov si svoj kádrový posudok vylepšovala útokmi proti G. Husákovi, L. Novomeskému, J. Ursínymu, J. Lettrichovi, ale aj ďalším. Napríklad M. Hysko o V. Žingorovi prehlásil, že sa mu nechcelo bojovať, len sa ukrýval, jedol a opíjal. Naopak o sovietskych partizánoch sa vyjadrovalo len v tom najlepšom svetle. Hoci sa konferencia konala v decembri 1953, ešte pred procesom s G. Husákom a spol., invetívny účastníkov, hlavne Gosiorovského, sa už opierali o súdny proces. Gosiorovský bez problémov označil Husáka za agenta fašistickej slovenskej buržoázie.

Pre ilustráciu možno uviesť úryvok z Hagarovho príspevku, ktorý zborník z konferencie v konečnom dôsledku ani neobsahuje: „*Príslušníci bývalých buržoázných strán z Československej republiky boli tiež v ilegalite, ale nie v záujme viťazstva socializmu v našej krajine. Svoju ilegalitu, svoju prácu nerobili na masovej základni, ľud nešiel za nimi, jedno či išlo o buržoázných, alebo tých, z ktorých sa vytvárali kozmopoliti. Jedni i druhí boli príslušníkmi a agentmi tej istej imperialistickej buržoázie. Potvrdila nám to neskoršie i história, keď príslušníci a agenti tejto buržoázie sedeli, sedia a budú sedieť na lavici obžalovaných.*“²³

Na záver konferencie vyjadril E. Holotík presvedčenie, že touto konferenciou „*vznikla skutočne nová epocha vo výskume SNP, kedy je tento*

²² JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 30-31.

²³ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 31.

výskum položený na vedecky solídny základ".²⁴ O vedeckom základe však nemôže byť ani reči. Skôr sa dá hovoriť o novodobom, na červeno nafarbenom, hone na čarodejnice alebo o hysterickej kampani, kde sa pravda strácala v záplave urážok, prekrúcania a lži. Jablonický považuje konferenciu a z nej neskôr vydaný zborník len za „*článok v reľazi deformácií a zdroj hlúposti*".²⁵

V zborníku z konferencie, ktorý vyšiel pod názvom *Slovenské národné povstanie*, najviac priestoru zaberá prepracovaný a rozšírený referát Bohuslava Gracu, v tom čase riaditeľa Ústavu dejín KSS v Bratislave. Gracov príspevok obsahuje v koncentrovanej podobe takmer všetky deformácie, typické pre slovenskú historiografiu o SNP v rokoch 1949-1963.

Graca vyzdvihuje neoceniteľnú pomoc sovietskych partizánskych skupín pri rozvoji partizánskeho hnutia, hlavne na východnom Slovensku, a taktiež organizačnú činnosť HŠPH v Kyjeve, ktorý tento rozvoj umožnil: „*Príchod sovietskych partizánskych organizátorov a masový charakter, ktorý partizánske hnutie ich zásluhou nadobudlo, radikálne zmenili pomer síl na Slovensku v prospech pokrokových zložiek národa, a to nielen vzhľadom na fašistický tábor, ale aj vnútri odbojového tábora. To veľmi dobre vycítili buržoázni nacionalisti a emigrantská vláda. Politické vedenie, teda Slovenská národná rada, v záujme „jednotného postupu“ snažila sa dostať pod vplyv aj sovietske partizánske oddiely... Na ostatnom území Slovenska nebola vtedy, t. j. na jar a začiatkom leta 1944, taká čulá partizánska činnosť, hoci podmienky boli aj tu. Samostatné slovenské skupiny vznikali aj na strednom Slovensku, avšak ich počiatkové ťažkosti boli zväčšené pôsobením nacionalistov, ktorí sa všemožne snažili umlčať rozmach partizánskeho hnutia. Skupiny, ktoré tu vznikli, nachádzali sa v rukách osôb, ktoré sa pokúšali využiť partizánske hnutie, či už pre osobné, alebo politické ciele, nepriateľské ľudu.*“²⁶ V uvedenej súvislosti sa Graca nevyhol ani „*triednemu kádrovaniu*“ J. Trojana. To, že okolo seba vo vedení skupiny zhromaždil veľkostatkárov, malo svedčiť o jeho nepriateľskom postoji voči skutočným partizánom - ľudovým bojovníkom.²⁷

---

²⁴ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 32.

²⁵ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 33.

²⁶ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*. Bratislava : SAV, 1954, s. 72.

²⁷ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 72-73.

Graca londýnskej emigrantskej vláde vyčíta postoj vyčkávania vhodného momentu voči partizánskemu hnutiu a naopak chváli moskovské vedenie KSCĽ, osobne K. Gottwalda a J. Švermu, za ostrú kritiku tejto tendencie.²⁸ Partizánske hnutie vidí ako nerozlučne späté s komunistickou stranou a národnými výbormi: „*Organizovanie partizánskych oddielov zohralo veľkú úlohu aj pri aktivizácii národných výborov. Soviet-ski velitelia na schôdzach s obyvateľstvom burcujú k vstupu do partizánskych oddielov. Partizánske hnutie stáva sa masovým, národné výbory dostávajú konkrétne úlohy, ktorých plnenie vyvádza národné výbory z úzkeho rámca lokálnych úloh na širokú cestu celonárodných záujmov, akými vtedy bolo zásobovanie partizánskych oddielov a agitačná práca pre vstup do nich. Tým boli pretrhnuté okovy, ktoré na činnosť národných výborov položili buržoázni nacionalisti. Partizáni sa stávajú ozbrojeným orgánom národných výborov, armádou ľudu a národné výbory si uvedomujú, že sú v úplnom protiklade s fašistickými mocenskými orgánmi a kde je to možné, pristupujú k ich likvidácii. Partizánsky boj a partizánske oddiely za jeden mesiac dostávajú masový charakter, ktorý jedine zodpovedal pokrokovému riešeniu úloh národnooslobodzovacieho boja.*“²⁹

Graca oceňuje úlohu a činnosť partizánov v období medzi 20. a 29. augustom 1944 a pripisuje mu hlavnú úlohu pri vypuknutí Povstania. To, že vypuklo vďaka partizánskym aktivitám predčasne, nezmieňuje. Vôbec najvýznamnejšou udalosťou tohto obdobia bola podľa neho „*likvidácia vojenskej misie generála Ottu v martinských kasárňach, kam bola misia vylákaná pod pláštikom ochrany.*“³⁰ Výrazne oceňuje aj prínos partizánov pri povstaleckých bojoch, aj po potlačení SNP a prechode do hôr, kedy vojenské velenie, buržoázni nacionalisti a iní zlyhali.

Ďalšie príspevky v zborníku, napísané Jozefom Hrozičkom, Jiřím Doležalom, Miroslavom Kropilákom a Miroslavom Hyskom, opakovali, dopĺňali alebo rozširovali „bojovú líniu“, nasadenú Gracovým referátom. J. Hrozičák vo svojom referáte *Pomoc Sovietskeho zväzu Slovenskému národnému povstaniu* na margo začiatku partizánskeho hnutia na Slovensku píše: „*Počiatky partizánskeho hnutia u nás spadajú už do roku 1942. Pravda prvým partizánskym družinám chýbali skúsenosti, organizovanosť a bojovnosť... Predstavitelia slovenskej buržoázie v politických*

²⁸ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 73.

²⁹ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 75.

³⁰ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 80.

a vojenských kruhoch sa od prvých chvíľ stavali nepriateľsky voči partizánske-
mu hnutiu, lebo ono je prejavom politickej vôle pracujúcich más. Na každom
kroku podlamujú činnosť partizánskych družín, usilujú sa ich udržať v pasivite,
kladú prekážky pri ozbrojení partizánov. Keď však mohutný rozmach partizán-
skeho hnutia nemôžu zastaviť, vyvíjajú úsilie podrobiť partizánske hnutie re-
akčnému vojenskému veleniu. Strana musí v tomto období zvädzať s reakciou
boj o charakter partizánskeho hnutia, musí bojovať proti nepriateľským tenden-
ciám udržiavať partizánske oddiely v pasivite. V tomto boji dostáva strana veľ-
kú pomoc od sovietskych ľudí. Sovietski partizáni prinášajú do slovenského
partizánskeho hnutia novú silu. Vidíme, že po príchode sovietskych partizánov
a veliteľov slovenské partizánske oddiely začínajú vystupovať ako pevné organi-
zované celky a začínajú vyvíjať živú bojovú aktivitu.“³¹

V rovnakom tóne pokračoval aj M. Hysko v referáte s veľavravným
názvom *Zradcovská úloha buržoázie a západných imperialistov v Slovenskom
národnom povstaní*. Doslovne hovorí: „Keď hovoríme o podpore partizánskeho
hnutia, nesmieme zabúdať na to, že toto hnutie, ktoré organizovala KSS, obeta-
vo podporovali masy protifašisticky zmýšľajúcich príslušníkov maloburžoázie,
roľníkov, živnostníkov a inteligencie. A nielen podporovali, ale aj sa ho aktívne
zúčastnili. Tento fakt by nebolo správne bagatelizovať, naopak, treba ho hodno-
tiť ako zásluhu KSS, ktorá, vedúc robotnícku triedu na čele národnooslobodz-
ovacieho hnutia, strhla tieto kolísajúce vrstvy na stranu proletariátu. Tento fakt
bol však tiež dôvodom, že sa buržoázia navonok snažila predstierať svoj kladný
vzťah k partizánom.“³²

Zborník *Slovenské národné povstanie* neobsahuje všetky referáty
a koreferáty, prednesené na konferencii. V zborníku je Kropiláková štú-
dia *Revolučné národné výbory v Slovenskom národnom povstaní*, pričom na
konferencii predniesol referát na tému *Doterajší stav bádania o SNP*, ktorý
uverejnil *Historický časopis*.³³ Na konferencii odzneli taktiež referáty Jura-
ja Špitzerera na tému *Účasť ľudu v partizánskom hnutí* a Jána Zemana na
tému *Účasť ľudu v I. čs. armáde*, ktoré sa v zborníku nenachádzajú.

Jablonický upozorňuje na Kropilákov referát o stave bádania
o SNP, kde sa nielen tendenčne hodnotila literatúra, ale rôznymi frázami

³¹ GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 148-149.

³² GRACA, B. a kol. 1954. *Slovenské národné povstanie*, s. 248-249.

³³ KROPILÁK, M. 1954. *Doterajší stav bádania o Slovenskom národnom povstaní*. In *Histo-
rický časopis HÚ SAV*, roč. II (1954), č. 1, s. 121-138.

sa represívne akcie mocenského aparátu podávali ako balzam pre historiografiu.³⁴ Kropilák po svojom referáte doslovne konštatuje: „*Odhalenie záškodníctva buržoázných nacionalistov, otriasajúce skutočnosti, ktoré sa dokázali pri procesoch so Slánskym a inými, vytriedili z čistej histórie povstania ďalších jednotlivcov a skupiny a zaregistrovali ich ako negatívne a vyslovene nepriateľské zložky v histórii povstania a v našom budovateľskom úsilí. Tak sa postupne dotváral skutočný obraz postoja jednotlivcov a skupín k povstaniu bez toho, aby sa tým narušovala jeho veľkosť. Ba naopak. Na pozadí nedostatkov a odhalených nepriateľských smerov ešte výraznejšie vystúpila do popredia hrdinskosť radových bojovníkov, obetavosť širokých mas a vedúca úloha robotníckej triedy.*“³⁵

Príčinu stagnácie, ktorá v historiografickej produkcii nastala po februári 1948, vykonštruoval Kropilák nasledovne: „*Myslíme, že jedna z príčin je v tom, že po odhalení buržoázných nacionalistov a iných nepriateľských živlov povstania, po novom videní politických momentov v rozličných súvislostiach s povstaním, po odpadnutí niektorých partizánskych a vojenských veliteľov od programu, za ktorý sa bojovalo v povstaní, naši historickí pracovníci nevedeli a ani sa vážnejšie nepokúšali použiť hodnotiace kritériá k jednotlivostiam a celku, vydeliť zdravé jadro od kalného nánosu, nehodných veliteľov od poctivých radových bojovníkov, nepriateľské zámery a výčiny od chýb a nedostatkov, vyplývujúcich z ťažkej situácie.*“³⁶ Kropilákov referát v konečnom dôsledku predstavuje esenciálnu ukážku prokurátorskopolicajného výkladu SNP v období svojho vrcholu.

Viacere publikácie vyšli pri príležitosti 10. výročia SNP v roku 1954. Zhodou okolností majú najvýznamnejšie z nich rovnaký názov. Bola to predovšetkým publikácia J. Doležala *Slovenské národní povstání* (Praha 1954), M. Gosiorovského *Slovenské národní povstanie* (Bratislava 1954) a napokon brožúra M. Hyska *Slovenské národní povstanie* (Bratislava 1954). Spomenuté publikácie predstavujú najhlbší regres v marxistickej historiografii o SNP. Podľa Jablonického sú názornou a výstražnou „školou“ falzifikovania.³⁷

Gosiorovský napríklad dokázal vtiesnať do svojej publikácie množstvo

³⁴ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 33.

³⁵ KROPILÁK, M. 1954. Doterajší stav bádania o Slovenskom národnom povstaní, s. 125.

³⁶ KROPILÁK, M. 1954. Doterajší stav bádania o Slovenskom národnom povstaní, s. 136.

³⁷ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 34.

nezmyslov, neprávď a ohováračiek, ale KSS a Sovietsky zväz vykresľuje len v tom najlepšom svetle. Gosiorovský bol dokonca schopný tvrdiť, že „napriek záškodníckemu úsiliu nacionalistov bola Komunistická strana Slovenska jedinou organizovanou silou povstania“.³⁸ Venuje sa aj partizánskemu hnutiu, najmä v stati *Prechod partizánskej vojny v povstanie v auguste 1944*, kde obhajuje partizánske akcie z augusta 1944. Uvádza, že v žiadnom prípade neboli predčasné a kontraproduktívne. Naopak obviňuje generála J. Goliana z porušenia sľubu a nevyzbrojenia partizánov.

V roku 1954 uverejnil v časopise *Veda ľudu* svoju štúdiu pod názvom *Slovenské národné povstanie* aj B. Graca. Graca tu ďalej rozvíja svoje predchádzajúce tvrdenia o partizánskom hnutí. Počiatočné ťažkosti rozvoja partizánskeho hnutia mali podľa jeho slov jasnú príčinu – vplyv politiky buržoáznych nacionalistov, ktorým sa v roku 1943 podarilo votrieť do stranického vedenia.³⁹

V štúdiu sa zároveň obsiahlejšie vyjadril k zlikvidovaniu misie generála Otta v Martine: „Signálom pre ozbrojené vystúpenie slovenského národa sa stali udalosti v Martine, kde partizáni odstrelili nemeckú vojenskú misiu, ktorá sa vracala cez Slovensko do Nemecka. Pod zámienkou, že trať je prerušená partizánmi, bola misia dňa 28. augusta vylákaná do kasární v Martine a tam dňa 29. augusta pri pokuse o odpor čatou automatčikov postrieľaná. Odstrel už nebolo možné zatajiť. K tomu pristúpil ešte aj podlý čin Tisu, keď požiadal nemeckú armádu, aby prišla urobiť poriadok. Ohlas, ktorý na Slovensku vyvolal odstrel misie, bol veľký. Temer všetky partizánske brigády schádzajú z hôr a obsadzujú dediny a mestá, kde sa k nim pridávajú vojenské posádky.“⁴⁰

Začiatok vypuknutia SNP opisuje nasledovne: „Povstanie vypuklo odrazu na niekoľkých miestach Slovenska, a to zásluhou partizánov. Postupne sa pridávali aj posádky, ktorých vojaci videli v partizánoch príklad odbojového vystúpenia. Velitelia mnohých posádok však ešte 29. augusta odmietli spoločné vystúpenie vojakov a partizánov. Nedôvera vojakov k dôstojníkom rástla a bola prelomená až 30. augusta, keď sa ozval hlas Slobodného vysielача z Banskej Bystrice, ktorý vysielal výzvu Revolučného národného výboru Slovenska a privolával vojakov, aby sa pridali k povstaniu. Takto sa stalo povstanie

³⁸ GOSIOROVSKÝ, M. 1954. *Slovenské národné povstanie*. Bratislava : SVPL, 1954, s. 64.

³⁹ GRACA, B. 1954. Slovenské národné povstanie. In *Veda ľudu*. Roč. II (1954), č. 30, s. 11-12.

⁴⁰ GRACA, B. 1954. Slovenské národné povstanie, s. 13-14.

*z lokálnych prejavov odporu ešte 29. augusta celonárodným.*⁴¹

Z hľadiska dnešnej úrovne poznania historických faktov je až nepredstaviteľné, že historici, slúžiaci vládnucej garnitúre, mohli až takýmto závažným spôsobom klamať, falzifikovať slovenskú históriu a zavádzať slovenskú verejnosť. V spomínaných publikáciách sa mnohé tvrdenia opakujú a fakty sú podávané tendenčne. Partizánske hnutie sa značne preceňuje a nadobúda priam kultový charakter. Sovietski partizáni a velitelia sú priam glorifikovaní. J. Jablonický uvedenú historiografickú produkciu komentuje nasledovne: „*S typickou dogmatickou strnulosťou, charakteristickou pre obdobie kultu osobnosti, sa tu rozvádzajú nezmysly o agentoch, opisuje sa zrada tzv. buržoáznych nacionalistov vo vedení KSS atď. SNR sa v nich vykreslila ako nástroj buržoázie a jej plán, počítajúci s použitím slovenskej armády pre vec Povstania, ako príprava puču s protiludovým zameraním. V dôsledku vulgárnej kampane proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu, počas ktorej sa pripisovalo vedúcemu odbojovému orgánu na Slovensku zámerne podlamovanie revolučných síl, došlo v týchto prácach ku kultovému preceňovaniu moskovského vedenia KSČ. Preceňoval alebo tendenčne sa nadsadzoval aj zástoj niektorých domácich činiteľov. Širokého motáky z väzenia sa napríklad hodnotili tak vysoko, že zatieňovali ilegálnu činnosť iných antifašistov. Všetko čo povedal Široký alebo Bacilek o SNP sa stalo pre historikov záväzným.*“⁴²

Ďalšie významnejšie práce o SNP vyšli pri príležitosti osláv jeho 15. výročia. Hoci sa výročie oslavovalo po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, kde prebehla kritika a dištancovanie sa od metód a praktík tzv. kultu osobnosti, v Československu stále prebiehali politické procesy, tentoraz pod pláštikom kritiky kultu osobnosti. Veľa účastníkov SNP aj partizánskeho hnutia naďalej sedelo vo väzniciach. Iní boli v ústraní, na periférii. Ako uvádza Jablonický, v Československu veľa politikov nemalo v skutočnosti záujem na tom, aby sa dôsledne odstránili deformácie stalinizmu. Pokusy o rehabilitáciu postihnutých účastníkov SNP a snahy o iný výklad histórie SNP, ako určoval režim, mocensko-policačné orgány ešte aj koncom päťdesiatych rokov drasticky potláčali.⁴³

K 15. výročiu SNP boli vydané oddelením propagandy a agitácie

⁴¹ GRACA, B. 1954. Slovenské národné povstanie, s. 14.

⁴² JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 35.

⁴³ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 36-38.

ÚV KSČ oficiálne tézy, ktoré obsahovali hlavné zásady deformovaného výkladu. Podľa nich komunistická strana splnila svoje historické poslanie v SNP napriek buržoáznej agende vo vedení KSS. Stačí uviesť jeden citát: „*Skupina buržoáznych nacionalistov vo vedení strany nemohla zabrániť tomu, aby rastúce rady členstva, zocelené v ilegality, uplatňovali správnu politickú líniu, vytýčenú moskovským vedením KSČ. Preto ani na chvíľu komunistická strana nevypustila z rúk vedúcu úlohu a jej zásluhou robotnícka trieda svoju hegemoniu v Slovenskom národnom povstaní.*“⁴⁴

V publikáciách k 15. výročiu SNP sa zas a znova s okázalosťou písalo o veľkosti SNP, o jeho ľudovom charaktere, o tom, že bolo počiatkom národnej a demokratickej revolúcie. Opäť sa preceňovalo a vychvaľovalo partizánske hnutie. Ako konštatuje Jablonický, práce, vychádzajúce na konci päťdesiatych rokov sú značne vyľudnené. S odstupom času a vzhľadom na osudy účastníkov SNP sa história stávala čoraz anonymnejšou. Hodnotenie osôb a osobností sa nerobilo podľa ich skutočnej účasti v SNP, ale podľa toho, či momentálne mali alebo nemali politickú moc. Podľa osvedčených metód bola akákoľvek kritika namierená na „antifašistickú buržoáziu“. Niektorým komunistickým činiteľom sa pripisovala aj naďalej protipovstalecká činnosť.⁴⁵

Z vydaných publikácií treba spomenúť knihu Sama Falfana *Partizánska vojna na Slovensku* (Bratislava 1959), ktorú možno považovať za vôbec prvú monografickú a prehľadnú prácu o partizánskom hnutí, hoci napísanú v duchu marxistickej historiografie. Ako pozitívum možno vnímať fakt, že práca obsahuje periodizáciu vývoja partizánskeho hnutia na Slovensku. Jej hodnotu však na druhej strane znižuje to, že je spracovaná takmer výlučne na základe spomienkového materiálu. Autor dostatočne nevyužil dostupný archívny materiál, čo charakter prehľadnej práce vyžaduje. Knihe chýba aj ucelenejšia koncepcia. Základné otázky partizánskeho hnutia na Slovensku nie sú vďaka pôsobeniu dobovej oficiálnej charakteristiky dostatočne zodpovedané a presvedčivo vysvetlené. Kniha do značnej miery predstavuje akési zhrnutie spomienkového materiálu.

Falfan hneď v úvode publikácie nezabudol zdôrazniť dobovú šablónu:

---

⁴⁴ *Slovenské národné povstanie – významná etapa národnooslobodzovacieho boja československého ľudu*. 1959. Bratislava : SVPL, 1959, s. 37.

⁴⁵ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 39.

„Komunistická strana má nesmiernu zásluhu na tom, že slovenský ľud tak jednotne, uvedomele a organizovane povstal do ozbrojeného boja proti hitlerovsko-fašistickej nadvláde a za slobodu Československej republiky. A partizánska vojna so svojim hrdinským bojom ľudových mäs nemá obdoby v histórii slovenského národa. Takéto hrdinstvo mohol náš ľud prejaviť len vďaka tomu, že ho viedla komunistická strana a že ho oduševňoval hrdinský boj a nezištná pomoc Sovietskeho zväzu.“⁴⁶

Zaujímavou publikáciou je aj knižka J. Hroziencička a J. Doležala *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní* (Bratislava 1959). Dvojica autorov sa tu zamerala na medzinárodnú účasť v SNP. V rámci jednotlivých kapitol sa postupne venuje českému, sovietskemu, francúzskemu, bulharskému, maďarskému, ale aj nemeckému zastúpeniu v SNP a v radoch slovenských partizánov. Posledná kapitola sa venuje aj účasti príslušníkov ostatných národov v SNP. Najväčší priestor je venovaný samozrejme sovietskej účasti. Autori vyzdvihujú komunistický internacionalizmus pod patronátom KSSZ. Nechýba ostré vymedzenie voči „silám imperializmu“: „V období druhej svetovej vojny zoči-voči fašistickému nebezpečenstvu si ľudové masy uvedomili nutnosť medzinárodnej solidarity a spolupráce. Medzinárodná solidarita pracujúcich zmarila plány imperializmu a bola jednou z tých síl, ktoré viedli k porážke fašistického Nemecka.“⁴⁷

Chronologický prehľad významných udalostí v SNP zostavili M. Hysko a M. Kropilák pod názvom *Z veľkých dní boja slovenského ľudu 1938 – 1945* (Banská Bystrica 1959). Udalosti od roku 1938 do roku 1944 spracoval M. Hysko a od vypuknutia SNP do oslobodenia ČSR roku 1945 M. Kropilák. Autori hneď v úvode svojej publikácie vyjadrili želanie, aby sa ich brožúra stala „trvalou príručkou v propagandistickej práci.“⁴⁸ Kropilákovi vyšla v nasledujúcom roku aj kniha *Účasť vojakov v SNP* (Bratislava 1960), v ktorej opisuje spoluprácu povstaleckej armády a jej jednotiek s partizánmi pri obrane slobodného územia.

Ďalšími publikáciami, dotýkajúcimi sa aj partizánskeho hnutia, boli knihy českých autorov E. Čejka *Intrigy buržoázie v Slovenskom národnom*

⁴⁶ FALŤAN, S. 1959. *Partizánska vojna na Slovensku*, s. 8.

⁴⁷ DOLEŽAL, J. – HROZIENČÍK, J. 1959. *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava : Osveta, 1959, s. 8.

⁴⁸ HYSKO, M. – KROPILÁK, M. 1959. *Z veľkých dní boja slovenského ľudu 1938 – 1945*. Banská Bystrica : KNV, 1959, s. 3.

povstání (Praha 1959) a J. Doležala *Slávné povstání* (Praha 1959). Doležalova kniha je prepracovanou a upravenou verzou jeho knihy *Slovenské národní povstání*, ktorá vyšla k 10. výročiu SNP. Recyklácia v publikáciách o SNP a partizánskom hnutí je príznačná pre historiografiu v tomto období. Doležal si všima nezhody medzi partizánskymi veliteľmi a armádou a je jednoznačne na strane partizánov: „*Vojenské velení se ve své snaze omezit partyzánske hnutí odvolávalo na to, že jeho prudký vzestup povede k ukupaci Slovenska fašistickými vojsky, čímž budou narušeny plány vojenského vystoupení. Mezi některými členy vojenského vedení, zapojenými do příprav povstání armády, a ilegálními organizacemi i partyzánskými jednotkami existovalo již delší dobu před 29. 8. spojení. Partyzáni žádali zbraně.*“⁴⁹ Doležal odsudzuje konanie majora Marka, ktorý odmietal vydať partizánom zbrane s odvolaním sa na to, že zbrane im budú poskytnuté vo vhodnom čase. Takisto kritizoval aj Goliana za úmysel zastaviť partizánske akcie. Príčinu nezhôd videl Doležal jasne: „*Rozpory medzi vojenským velením a partyzány odrážely třídní rozpory medzi buržoázií a proletariátem.*“⁵⁰

Zaujímavou ukážkou falzifikátorstva a deformovaného výkladu SNP je aj publikácia Václava Kopeckého *ČSR a KSČ* (Praha 1960), kde sa v kapitole *Několik svědectví k slávné historii Slovenského národního povstání* s jemu typickou demagógiou púšťa do povstaleckej tematiky. Viaceré jeho tvrdenia a konštrukcie sú priam až absurdné. Podobný charakter má aj kniha Bohuslava Laštovičky *V Londýně za války* (Praha 1960). Kapitola *Slovenské národní povstání* je napísaná úplne v znamení deformovaného výkladu z rokov súdnych procesov. Na ukážku jeho falzifikátorstva stačí odcitovať pár viet: „*Pochybná souhra SNR se slovenskými fašisty se skončila fiaskem. Katastrofální následky měla oportunistická politika husákovské vedoucí skupiny v KSS... Selhání vojenského převratu ostře kontrastovalo s úspěchy partyzánů, s odvahou a odhodláním lidu.*“⁵¹ Rovnaký scenár ukážkovo prezentoval aj Václav Král v knihe *Pravda o okupaci* (Praha 1962). Súčasného čitateľa zaráža až podivuhodná autorova neznalosť reálií o SNP. Podľa Jablonického je publikácia *Pravda o okupaci* varovným poučením a odstrašujúcim príkladom toho, kam môžu siahnuť deformácie výkladu dejín. V čase, keď už mnohí historici prehodnocovali svoje

⁴⁹ DOLEŽAL, J. 1959. *Slavné povstání*. Praha : SNPL, 1959, s. 33-34.

⁵⁰ DOLEŽAL, J. 1959. *Slavné povstání*, s. 35.

⁵¹ LAŠTOVIČKA, B. 1960. *V Londýně za války*. Praha : SNPL, 1960, s. 413.

predchádzajúce postoje, alebo aspoň váhali, ako písať, a volili miernejšie výrazy, Král šíril svoju „pravdu“ o SNP.⁵²

Za najkonceptnejšie spracovanú publikáciu z rokov 1949 – 1963 možno považovať prácu *Partyzánske hnutie v Československu za druhé svetové války* (Praha 1961). Kniha je venovaná nielen histórii partizánskeho ozbrojeného boja počas SNP, ale aj politickému vývoju na povstaleckom území. Ide vôbec o prvé súhrnné spracovanie dejín partizánskeho hnutia na území ČSR.

Autori, prevažne pracovníci VHÚ v Prahe, siahli po archívnych fondoch, ktoré dovtedy neboli prístupné. Opierali sa najmä o pramene z kyjevského partizánskeho štábu, no z týchto prameňov nekriticky preberali skreslené údaje o výsledkoch bojových akcií partizánov. Napríklad o 2. Stalinovej brigáde sa uvádza, že počas svojej činnosti zviazla 265 bojov, v ktorých zneškodnila 3 247 nepriateľských vojakov.⁵³ Podľa Jablonického je to takto aj v materiáloch ÚŠPH v Kyjeve. Pri konfrontácii týchto údajov s inými prameňmi, najmä tými, ktoré o partizánoch vytvorili slovenské a nemecké orgány, prichádzame ku skromnejším, ale pravdepodobne reálnejším číslam.⁵⁴

V hodnotení SNP, najmä armády a politickej reprezentácie, nevybočili autori publikácie z rámca, ktorý sa vykonštruoval v päťdesiatych rokoch. Prejavilo sa to najmä v tom, že za hlavnú ozbrojenú silu SNP označovali partizánov: „*Hned na počátku národního povstání slovenského lidu na povstaleckém území středního Slovenska existovala mimo partyzánské jednotky ještě druhá ozbrojená síla povstání – jednotky slovenské povstalecké armády. Povstalecká armáda sa sformovala z příslušníků posádek bývalé tisovské fašistické armády na území středního Slovenska, které bylo obsazeno partyzány nebo konrolováno národními výbory.*“⁵⁵

Povstaleckú armádu chápali ako mocenský nástroj buržoázie, ktorý bol ovládaný emigrantskou vládou v Londýne. Buržoázny politický charakter armády mal podľa autorov na svedomí veliteľský zbor, ktorý pochádzal z jej radov, radoví vojaci boli zväčša príslušníci „pracujúceho

⁵² JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 42-43.

⁵³ BENČÍK, A. a kol. 1961. *Partyzánske hnutie v Československu za druhé svetové války*. Praha : Naše vojsko, 1961, s. 281.

⁵⁴ JABLONICKÝ, J. 1994. *Glosy o historiografii SNP*, s. 40.

⁵⁵ BENČÍK, A. a kol. 1961. *Partyzánske hnutie v Československu za druhé svetové války*, s. 205.

ľudu.“ Veliteľstvo armády a emigrantská vláda chceli obmedziť ľudový charakter Povstania, tak aby zodpovedal jej cieľom. Naopak, partizánske hnutie bolo charakterizované ako hnutie ľudového charakteru, tvorené v prevažnej miere robotníkmi, roľníkmi a príslušníkmi pracujúcej inteligencie. Vzhľadom na to, že partizáni boli vedúcou silou povstania, malo i povstanie ľudový charakter a hegemonom povstania bola robotnícka trieda.⁵⁶

Autorom sa podarilo zostaviť aj bohatú obrazovú a mapovú prílohu a tabuľku jednotlivých partizánskych skupín s ich veliteľmi. Celkový význam a prínos partizánskeho hnutia v závere zhodnotili nasledovne: *„Především bylo jednou z hlavních forem boje českého a slovenského lidu za porážku hitlerovského Německa a za naše osvobození ze zla fašizmu – jak německého, tak domácího. V jistém stadiu, to jest tehdy, když pohyb Sovětské armády vyrovnal nevýhodu, kterou způsobilo naše položení v nejhlubším týlu Německa, a učinil naše osvobodzování aktuálním, stalo sa partyzánské hnutí dokonce hlavní a nejúčinnější formou našeho protifašistického boje vůbec.“*⁵⁷ Autori prišli aj k názoru, že okolo partizánskeho hnutia sa sústredili tie najlepšie osobnosti a formulovali najhodnotnejšie politické názory. Na obranu autorov (A. Benčík, V. Kural, J. Paulík, J. Šolc, Z. Štěpánek a J. Tesař) však treba povedať, že svoje stanoviská prehodnotili a urobili v nasledujúcich rokoch vo svojej tvorbe zásadné korektúry.

Na záver možno konštatovať, že v historiografickej produkcii o odboji, SNP a partizánskom hnutí v rokoch 1949 – 1963 došlo k najhlbšiemu regresu slovenskej, ale aj českej historiografie. Historici sa stali poslušnými agitátormi komunistickej strany, ktorá využívala SNP a partizánske hnutie na svoju politickú propagandu. Sme tu svedkami dogmatických, historickú pravdu hrubo prekrúcajúcich tvrdení. V jednotlivých dielach sa nehorázne deformovalo SNP a osočovali jeho predstavitelia, od demokratov až po „zradcovských“ komunistov. V tej dobe to však bol jeho oficiálny a jediný možný výklad.

---

⁵⁶ BENČÍK, A. a kol. 1961. *Partyzánske hnutí v Československu za druhé světové války*, s. 206.

⁵⁷ BENČÍK, A. a kol. 1961. *Partyzánske hnutí v Československu za druhé světové války*, s. 444.

Summary

Partisan movement in Slovak historiography in 1949 – 1963

Partisan movement in Slovak historiography in 1949 – 1963 is represented by works and collections of the 50's and the beginning of the 60's. Numerous works and collections by various authors are characterized by deformed explanation of the Partisan movement and its glorification. The dominant is its uncritical praising as the main armed forces of the revolt and SNP. Given problem was misused for political goals and it reflected interest and ideology of political party. The Communist Party defines itself as the most important political revolt power. This period was typical for deformations and falsifying of history. Commencing marxistic historical science that adopted attituded of politicians towards the problem had the main word. That is the reason why they could not be in contrast with political line. At the same time, it was the period of political persecutions and processes that also concerned many partisans and partisan commander.

Prof. PhDr. Ján Mikleš, CSc., pedagóg, filozof, historik
(18. 7. 1911 Zvolen – 17. 1. 1997 Banská Bystrica)

PAVOL MARTULIAK

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Základné a gymnaziálne vzdelanie získal v Banskej Bystrici, po maturite v r. 1930 – 1936 študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave (filozofia – latinčina + gréčtina). Po absolvovaní VŠ pôsobil ako gymnaziálny profesor v Prešove (1936 – 1939) a od r. 1939 – na gymnázium v Banskej Bystrici. V školskom roku 1943 – 1944 bol preložený (za kritiku politiky vládneho režimu) na gymnázium do Brezna, kde bol nútený dochádzať za výučbou z domu v B. Bystrici. Po vzniku SNP pôsobil, ako poručík v zálohe, vo funkcii vedúceho vojenského vysielania v Slobodnom slovenskom vysielacom v Banskej Bystrici. Podieľal sa najmä na príprave relácie *Vysielanie pre vojakov a partizánov*, bol zakladateľom a aktívnym členom redakcie časopisu *Bojovník*. V rokoch 1945 – 1957 opäť pôsobil ako gymnaziálny profesor v Banskej Bystrici, pričom zastával viaceré ďalšie významné funkcie na úseku školstva. R. 1957 sa stal interným pracovníkom banskobystrickej Vyššej pedagogickej školy, neskôr Pedagogického inštitútu a od r. 1964, Pedagogickej fakulty (PäF). Od r. 1958 bol vedúcim Katedry pedagogiky a psychológie (neskôr K. pedagogiky). V r. 1962 získal hodnosť docenta a v r. 1969 diplom univerzitného profesora v odbore Dejiny pedagogiky, ktorý predmet vyučoval v rámci PäF. Po nástupe obdobia *normalizácie*, začiatkom 70. rokov, musel odísť, ako viacerí ďalší pracovníci PäF, nepohodlní novému *konsolidačnému režimu*, z postu vysokoškolského profesora, pričom dostal zákaz publikovať výsledky svojho výskumu. Bol preradený z Katedry pedagogiky na Ústav regionálnych dejín a v roku 1973 musel opustiť aj toto pracovisko PäF. Na Katedru pedagogiky sa mohol vrátiť až po *Novembri 1989*, ako 78 ročný externý pracovník PäF – *profesor konzultant*.

Profesor Ján Mikleš vykonával, okrem svojej pedagogickej činnosti, bohatú vedecko-výskumnú a hoci popri dočasnom zákaze zo strany režimu v 70. rokoch, rozsiahlu publikačnú činnosť. Na svojom vedeckom

diele začal pracovať počas pôsobenia na Kolegiálnom evanjelickom gymnázium v Prešove a venoval ho najmä histórii slovenského školstva 16. – 18. storočia, osobitne banskobystrického a jeho významným osobnosťami. Prístup k bohatstvu prameňov knižnice prešovského gymnázia a neskôr najmä Archívu mesta Banská Bystrica i ostatných, mu umožňovala najmä dobrá znalosť latinčiny i viacerých ďalších jazykov. Prvým výsledkom bola vedecká štúdia: *Izák Caban, slovenský atomista. Historické prostredie Cabanovej filozofie*.¹ Neskôr túto problematiku rozšíril a spracoval do monografie, ktorú r. 1947 obhájil ako rigoróznou prácu a získal titul PhDr. O rok neskôr bola práca knižne publikovaná.² V neskorších rokoch sa vracia k tejto problematike a porovnáva totožnosť výsledkov Cabanovej tvorby s dielom J. A. Komenského.³ V rámci svojej vedeckovo-výskumnej činnosti, venovanej slovenskému školstvu a predstaviteľom vedecko-spoločenskej sféry renesančného obdobia, Ján Mikleš venoval pozornosť renesančnému humanistovi, filozofovi, pedagógovi, rektorovi prešovskej školy, ktorý ju vedno s I. Cabanom premenil na lýceum či *kolégium*, Jánovi Bayerovi. Zrejme aj vzhľadom na skutočnosť, že J. Bayer dočasne pôsobil v Banskej Bystrici, sa J. Mikleš snažil o rozbor jeho filozofického i pedagogického diela najmä v pripravovanej monografii: *Vplyv wittenberskej prírodno-filozofickej (lekárskej) tradície na mestskú partikulárnu školu v Banskej Bystrici* (ktorá nakoniec zostala len v rukopise a nezrela *svetlo sveta*, ako viaceré práce J. M.).

Značnú časť svojho výskumu J. M. venoval výskumu života a diela Mateja Bela, osobitne v období jeho pedagogického pôsobenia v Banskej Bystrici.⁴ V tejto súvislosti sa žiada spomenúť významný podiel činnosti J. M. na analýze prameňa *Leges gymnasii Neosoliensis A.C. renovate rector Matthias Bel ab anno 1710*, najmä časti, ktorú predstavujú zákony banskobystrického evanjelického gymnázia z roku 1617, obnovených, resp.

¹ In: *Zborník prác profesorov evanjelického Kolegiálneho gymnázia*. Prešov, 1940, s. 139-163.

² MIKLEŠ, Ján: *Izák Caban – slovenský atomista v XVII. storočí*, Bratislava, 1948, 172 s.

³ MIKLEŠ, Ján: „Loci paraleli“ medzi Jánom Amosom Komenským a Izákom Cabanom v atomistickej filozofii. In: *Studia comeniana et historica. Uherský Brod*. R. XXIII, 1993, č. 50, s. 12-25.

⁴ MIKLEŠ, Ján: Pedagogické pôsobenie Mateja Bela v Banskej Bystrici v rokoch 1708 – 1714. In: *Zborník múzea školstva a pedagogiky na Slovensku: Pedagóg Matej Bel (1684 – 1749)*. Bratislava 1984, s. 138-180.

prepísaných a používaných počas rektorovania M. Bela.⁵ Celoživotným poslaním prof. Mikleša sa stal výskum života a diela propagátora vecného encyklopedizmu 1. polovice 17. storočia v oblasti vzdelávania na Slovensku, prvého rektora banskobystričského gymnázia z radov Slovákov, Jána Duchoňa.⁶ Pozornosť venuje najmä presadzovaniu moderných zásad *herbornskej školy*, ktoré hlásal prof. Johan Henrich Alsted, pri vzdelávaní gymnazistov, najmä formou príprav *rečnických cvičení* (oratoria gymnasmata) či pri výučbe predmetu Filozofický kurz.⁷ Vo svojom diele, vrátane prác, publikovaných v zahraničí, J. Mikleš porovnáva činnosť Duchoňa tiež s jeho rovesníkom a šíriteľom zásad J. H. Alsteda, J. A. Komenským.⁸ Svojou tvorbou a výsledkami v oblasti dejín pedagogiky patrí k najvýznamnejším slovenským *komeniológom*.

K zdarným výsledkom v tejto sfére prispievala tiež plodná spolupráca s českými odborníkmi, menovite s Dagmar Čapkovou, čo sa vzťahuje tiež na ďalšiu oblasť výskumu a tvorby, ktorú J. Mikleš venuje dejinám predškolských zariadení a predškolskej pedagogike. Svojou výskumnou a v mnohom novátorskou prácou prispel k celkovému rozvoju teoretickej základne predškolskej pedagogiky a jej dejinám. Výskum v tejto oblasti začal výskumom a spracovaním histórie prvej detskej opatrovne na Slovensku, ktorá vznikla v roku 1829 v Banskej Bystrici a publikovaním prvých výsledkov už v roku 130. výročia jej vzniku.⁹ Pri

---

⁵ MIKLEŠ, Ján: Učebný plán a Zákony školy bystrickej z r. 1617. In: *Jednotná škola*, č. 1, roč. XIII, 1958, s. 639-655.

⁶ MIKLEŠ, Ján: Ján Duchoň, bystrický humanistický pedagóg v 1. polovici 17. storočia. In: *ACTA FACULTATIS PAEDAGOGICAE BANSKÁ BYSTRICA. SÉRIA PEDAGOGICKÁ Pedagogika 3*. Bratislava SPN, 1971, s. 17-33.

MIKLEŠ, Ján: Latinizujúce literárne tendencie v pedagogickom pôsobení Jána Duchoňa. In: *Jednotná škola*, č. 1, roč. XXVI, 1971, s. 62-78.

⁷ Pozri napr. antológiu Múzea školstva a pedagogiky v Bratislave: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : TATRAN, 1984, v ktorej sú použité tri Miklešove preklady Duchoňovho diela: *Chvála Uhorska, Predsieň filozofie a Filozofický kurz*.

⁸ MIKLEŠ, Ján: Pedagogický realizmus Jána Duchoňa a Komenského učebnice na strednom Slovensku. In: *ACTA FACULTATIS PHILOSOPHICAE UNIVERSITATIS ŠAFARIKANAЕ PREŠOVIENSIS, PEDAGOGIKA II*. Prešov 1971, s. 73-96.

MIKLEŠ, Ján: Mesianistická idea v humanistickej poézii J. A. Komenského a Jána Duchoňa. In: *Studia comeniana et historica*. Uherský Brod. Roč. XX, 1990, č. 42, s. 14-40.

⁹ MIKLEŠ, Ján : K 130. výročiu založenia najstaršej materskej školy v ČSR. In: *Smer*, 1959, č. 20; MIKLEŠ, Ján: K 130. výročiu založenia najstaršej materskej školy v Banskej Bystrici. In: *Materská škola*, 1959, č. 6.

výskume dejín predškolskej pedagogiky bádala v mestských archívoch najmä v Banskej Bystrici, Trnave, Bratislave i v Budapešti. Následne spracoval a uverejňoval pramene a dokumenty k štúdiu tejto problematiky.¹⁰ Aj vďaka širokej škále jazykovej prípravy či erudovanosti, okrem českých a slovenských, spolupracoval na tomto úseku svojej tvorby tiež s viacerými maďarskými i nemeckými odborníkmi. Výsledkom je najmä viacero významných štúdií, publikovaných v domáciach¹¹ i v zahraničných¹² odborných časopisoch a zborníkoch. Okrem ďalších početných publikovaných i doposiaľ nepublikovaných štúdií, vystúpení na konferenciách či organizovaní výstav, vrcholom jeho tvorby bola jeho dizertačná práca: *Kapitoly o vzniku ústavnej predškolskej výchovy na Slovensku*. Prácu v rozsahu 430 strán úspešne obhájil 29. júna 1969 na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Vďaka tvorbe a výsledkom na tomto úseku je Ján Mikleš právom nazývaný, ako *nestor dejín predškolskej pedagogiky*.

Nemalú časť svojho výskumu a tvorby venoval Ján Mikleš dejinám učiteľského vzdelávania na Slovensku. Jeho rozsiahla práca na tomto úseku bola súčasťou štátneho plánu bádateľského výskumu Československa, prijatého v roku 1965. Ako externý spolupracovník Ústavu pre vzdelávanie učiteľov pri Univerzite Komenského v Bratislave, mal v vo funkcii riešiteľa individuálnej úlohy tohto plánu pridelenú tému: *Vývin učiteľského vzdelávania od r. 1777 do r. 1918 s prihliadnutím na slovensko-uhorské pomery*. Z tvorby na tomto úseku sa mu podarilo publikovať len nepatrnú časť.¹³ Obsiahle výsledky úspešne splnenej úlohy ostali

¹⁰ Pozri napr. stať na pokračovanie – MIKLEŠ, Ján: Základy a pramene predškolskej výchovy v prvých detských opatrovniach v Uhorsku. In: *Jednotná škola IV*. 1965, s. 353-373, *Jednotná škola V*. 1965, s. 455-474. Taktiež štúdiu MIKLEŠ, Ján: Dokumenty o vzniku materského školstva na Slovensku. In: *Zborník PF v B. Bystrici*, č. 5. 1965, s. 101-121.

¹¹ Pozri napr. štúdie J. Mikleša, venované detskej opatrovni v B. Bystrici, ktoré vychádzali na pokračovanie v odbornom časopise *Materská škola*, v rokoch 1959 – 1960. Taktiež jeho stať: Vznik detských opatrovní v Uhorsku. In: *Jednotná škola*, č. 7. 1964, s. 638-658 a ďalšie.

¹² MIKLEŠ, J.: Az első beszütercebányai óvoda keletkezése (O vzniku prvej banskobystrickej detskej opatrovne). In: *Óvodai nevelés. Minisztérium felyőireata*. Budapest. XVII. r. 1964, č. 11; MIKLEŠ, J.: Brunswick Teréz filantropizmus és a XIX. századi szlovákfolyóiratok cikkeit és óvodák létesítésének szükségességéről (Filantropizmus Terézie Brunswickovej a správy slovenských časopisov o potrebe zakladať detské opatrovne v 19. stor. na Slovensku). In: *A Magyar Pedagógia* 3. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1963.

¹³ Pozri štúdiu: MIKLEŠ, Ján: Zákony rektorov a učiteľov gemerského bratstva v 18. storočí. In: *Štúdie o učiteľskom vzdelávaní I*. Bratislava 1970, s. 49-70. Ďalšiu čiastkovú štúdiu mohol

v rukopise, napriek záslužnej práci autora a hodnotnému prínosu, sa ne-dočkali publikovania.

K významnejším aktivitám začiatočného obdobia na úseku recenznej činnosti Jána Mikleša patrí odborná recenzia vedeckej práce filozoficko-historického charakteru, autora Miloslava Okála: *Filozof Seneca a Pavol apoštol*, napísaná v roku 1943. Spomedzi recenzií neskoršieho obdobia J. M. možno uviesť hlavne odbornú recenziu rukopisu prekladu diela *GYMNAZIOLÓGIA* od Vladislava Ružičku, ktorú recenzent vypracoval na základe vlastného prekladu pôvodnej Gymnaziológie autorov zač. 19. stor.¹⁴

Dôležitú súčasť tvorivej aktivity prof. Mikleša predstavuje prekladateľská činnosť, osobitne z latinčiny, ale tiež z ďalších jazykov ktoré ovládal, najmä z nemčiny, maďarčiny a starogréčtiny. Prvým jeho samostatným prekladom z latinčiny bolo: *Pojednanie od Jakuba Pribicera o kométe, ktorá bola spozorovaná na sklonku roku 1577 po Kristu, obsahujúce krátky a to všeobecný výklad o príčinách komét*.¹⁵ Výsledkom dlhoročnej práce je najmä podiel J. Mikleša na tvorbe, preklade a odborných poznámkach už spomenutého diela: *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Ako tretiu spomedzi prekladateľských aktivít prof. Mikleša, sa žiada ešte uviesť podiel na tvorbe knihy *Ratio educationis 1777 et 1806*, ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, r. 1988. Prvá z dvoch častí je prekladom *Ratia educationis* z r. 1777, ktorý zabezpečil Ján Mikleš. O ďalších osudoch životnej púte a výsledkoch tvorivej vedeckej a prekladateľskej činnosti sa viac dozvedáme najmä z prehľadu prameňov a literatúry.

---

uverejniť po Novembri 1989 – MIKLEŠ, Ján: Idea učiteľského vzdelávania v priestore predtiského a zátiského dištriktu v r. 1741 z hľadiska jej prameňov. In: *Na prelome času*. Zborník. Pedagogická fakulta Banská Bystrica, 1991, s. 79-105.

¹⁴ REZÍK, J. MATTHAEIDES, S.: *Gymnaziológia*. Bratislava, SPN, 1971.

¹⁵ PRIBICER, J.: *Pojednanie...* Banská Bystrica, 1958.

Rády, medaily a čestné uznania udelené prof, PhDr. J. Miklešovi CSc. (vybrané)

1. *Rád T. G. Masaryka III. triedy ZA VYNIKAJÚCE ZÁSLUHY O DEMOKRACIU A ĽUDSKÉ PRÁVA* – udelený prezidentom ČSR (V. Havlom, na Praž. hrade) – 28. 10. 1991,
2. Pamätná medaila *ZA ZÁSLUHY*, udelená za účasť v SNP - prezident ČSR - r. 1946,
3. *Rád SNP II. triedy* – Predsedníctvo SNR – 1947,
4. Pamätná medaila *SLOVENSKÉ NÁRODNÉ POVSTANIE 1944 – 1964* – prezid. republ. – 1964,
5. Vyznamen. titulom „*VZORNÝ UČITEĽ*“ - Minist. školstva a kult. SR, Bratislava 1960,
6. Medaila *JÁN AMOS KOMENSKÝ – UČITEĽ NÁRODOV* - vedecká konferencia „*COLLEGIUM 300 1667 – 1967 PRESOVIENSE*“ - Univerzita P. J. Š Prešov,
7. Medaila *Ján Amos Komenský a Slovensko – 300* - Univerzita P. J. Šafárika Prešov – 1970,
8. Pamätná medaila pri prílež. 35. výročia založenia školy a Dňa učiteľov - dekan Pedagogickej fakulty v B. Bystrici – 1990,
9. Medaila *J. A. Komenský 1592 – 1992* – Minist. školstva SR - 20. 3. 1992,
10. *Pamätná medaila mesta B. Bystrica* – primátor mesta prof. J. Miklešovi „in memoriam“ - r. 2000.

Pramene a literatúra

1. Mikleš, Ján, st. : *Kronika rodiny Miklešovej* : OA P. Martuliak.
2. LAUKOVÁ, Oľga – BÔBOVÁ, Mária: *Ján Mikleš vedec a pedagóg*. ŠVK, Banská Bystrica, 2010. 162 s. ISBN 978-80-89388-18-9.
3. KOVÁČIKOVÁ, Dagmar a kol.: *Ján Mikleš (1911 – 1997) významná osobnosť dejín pedagogiky*. Zborník. ŠVK v Banskej Bystrici. 2007, 92 s. ISBN 80-85169-89-8.

Jakub Pribitzer – banskobystrický humanista a astronóm*

JÁN MIKLEŠ

Pribitzera, jedného zo Schremmelových¹ zvolených nástupcov na bystrickej škole, môžeme sledovať skutočne široký záujem bystrických predstaviteľov humanistickej a reformačnej kultúry. Pribitzerovo pedagogické pôsobenie na bystrickej latinskej škole spadá do obdobia po r. 1577. Pred ním sa tu len za celkom krátku dobu objavujú mená týchto učiteľov: Vavrinec Sixty, Kristof Heyd (1575 – 1577) a Juraj Astronomus, ktorý pôsobil ako pedagóg na začiatku r. 1575. O pedagogickom pôsobení týchto priamych predchodcov Jakuba Pribitzera nemáme téměř žiadnych dokladov. Naproti tomu o Jakobovi Pribitzerovi, ktorý bol v Banskej Bystrici aj literárne činný, môžeme uviesť doklady o tom, že Filipa Melanchtona pokladal za „ učiteľa Nemecka“. Pribitzer bol tak presiaknutý reformačno-humanistickými požiadavkami na vzdelanie, že podľa vzoru prednášok absolvovaných na univerzite v Lipsku a vo Wittenbergu, konaných do r. 1577 cituje množstvo komentárov k antickej literatúre a najmä k Aristotelovým spisom „Physica“, „Meteorologica“, „O vzniku a zániku“ (Peri geneleos kai phthoras) a „O nebi“.

V Škultetyho banskobystrickej tlačiarňi už r. 1578 vychádza

---

* Rok 2014 je poznamenaný realitou, že na jednej z nie tak dávno objavených komét, dokázalo úspešne pristáť teleso či zariadenie, vyslané obyvateľmi našej planéty, aby splnilo svoje osobitné poslanie, menovite potvrdenie dôležitej hypotézy, týkajúcej sa poslanca planét, ktoré od neho človek, resp. príslušné vedecké kruhy očakávajú. Jednou zo svetlých stránok histórie mesta Banská Bystrica je skutočnosť, že jeden z jeho rodákov a obyvateľov už v poslednej štvrtine 16. storočia, profesor a rektor chýrnej banskobystrickej mestskej latinskej partikulárnej školy, neskôr známej ako evanjelické gymnázium, Jakub Pribitzer, sa popri svojej pedagogickej činnosti zaoberal tiež astronómiou, pričom dokázal vypracovať jedinečné dielo *Pojednanie o kométe*, ktorú bolo možné pozorovať koncom roku 1577. Osobitnú pozornosť menovanému vedcovi a pedagógovi či jeho dielu, venuje v nasledujúcom príspevku erudovaný výskumník a znalec staršej histórie banskobystrického školstva profesor Ján Mikleš, ktorého stať z roku 1960 uverejňujeme v celom pôvodnom obsahu. (Pozn. Pavol Martuliak).

¹ Abrahám Schremmel, rektor banskobystrickej mestskej latinskej školy v r. 1567 – 1576, vypracoval skvelý učebný plán školy, aplikovaný v školskej praxi po schválení Mestskou radou. (Pozn. P. M.)

Pribitzerovo dielo *Pojednanie o kométe* ktorú spozorovali na konci roku 1577 po Kristu: „*Tractatus de cometa, qui sub finem anni a nato Christo 1577 conspectus est, continens simul brevem eaque generalem expositionem de causis cometarum conscriptus a Jacobo Pribicero. Novisolii. Excusum in officina Christophori Sculteti anno 1578.*“ Je veľmi pravdepodobné, že Jakub Pribitzer, ktorý vyštudoval na štipendium mesta Banskej Bystrice, v rámci jazykových predmetov oboznamoval žiakov aj so základmi astronómie, ktorá v tej dobe patrila do skupiny siedmich sloboďných umení.

Aristotelove spisy stali sa základmi aj Pribitzerových úvah astronomických. Aj Pribitzerove názory o tajnom vplyve hviezd na vznik kométy, ktorá je vraj jedovatým výparom zeme, má svoj pôvod v Aristotelovi. Pribitzerovi nebola neznáma ani náuka o tajných okultných silách hviezd o tzv. sympatii a synkrázii, ktoré sa používali aj v medicíne vo forme tzv. sympatického liečenia. Pod pojmom „sympatia“ rozumel Pribitzer akúsi príťažlivosť telies v prírode. Aristotelovského pôvodu sú aj termíny, týkajúce sa spojovania rovnakých častí, ich zhusťovania a zriedňovania. Pribitzer prijíma a osvojuje si na univerzite v Lipsku a Wittenbergu celý rad termínov, ktoré boli vtedy známe ako bežné výrazy astronomické. Podľa vtedajšej doby prijíma názory, že postavenie hviezd má vplyv na ľudské osudy. V jeho „*Pojednaní o kométe*“ sú bežné výrazy: konjunkcia, opozícia, aspekt. Neoslobodil sa ani z dobového delenia planét na dobré a zlé. Bol oboznámený s Ptolemaiovými knihami. Ptolemaia nazýva „prvým bojovníkom“ a cituje jeho dielo, ktoré obsahuje náuku o veštení z hviezd. (To di astronomias prognostikon.).

Je isté, že Pribitzer v Banskej Bystrici šíril reformačný aristotelizmus s ktorým sa zoznámil na štúdiách v Nemecku. Tu poznáva Joachima Cameraria (1500 – 1574), ktorý bol predstaviteľom peripatetickej doktríny a súčasne vydávateľom Ezopových rozprávok, ktoré mali vo výchove jednak slúžiť k pestovaniu čistého, vznešeného a elegantného štýlu u žiakov, jednak príjemným a vtipným spôsobom plniť úlohu mravnej výchovy. Pribitzer sa z úvodného listu k vydaniu Ezopových rozprávok dozvedel, že Joachim Camerarius mal veľmi kladný postoj k antickej vzdelanosti. Vo svojej praktickej pedagogickej činnosti na bystrickej partikulárnej škole sa zaiste riadil zásadou Camerariovou, že Ezopove rozprávky majú širší význam než len lingvisticky vychovávať

chlapcov. Pribitzer sa z Camerariovho úvodu k vydaniu Ezopových rozprávok dozvedel, že táto kniha má byť „školou mravov a života v každom veku.“ („ludus morum et vitae omnium aetatum.“)

Knižnica mesta Banskej Bystrice mala vo svojom fonde Camerariovo vydanie Ezopových rozprávok, zviazaných spolu s komentárom k Aristotelovmu dielu „Fyzika“. Je veľmi pravdepodobné, že toto Camerariovo vydanie (norimberské z r. 1539) Ezopových rozprávok s komentárom k ôsmym knihám Aristotelovej Fyziky bolo majetkom Pribitzerovým. Pribitzer bol dlžný mestu za svoje štúdiá v zahraničí a tak dal náhradou za túto dlžobu svoju knižnicu mestu Banskej Bystrici. Pribitzerovi nezostal neznámy ani súčasný nemecký aristotelik Amerbach (1504 – 1557). Bol ovplyvnený aj učením Hieronýma, ktorý zastával myšlienku, že samo svetové dianie je pod vplyvom konštelácie hviezd. Počas štúdií v Nemecku zoznámil sa Jakub Pribitzer zaiste aj s ďalšími protestantskými aristotelikmi, napr. Jurajom Pontanom. Tieto authority reformačného aristotelizmu pôsobili na Pribitzera tak, že si osvojil názor, že kométy vznikajú zo vznietených exhalácií zeme. Pribitzerovi tu zostalo neznáme Campanellove učenie, ktoré vyvracalo tieto Aristotelove názory. Z Aristotelových Meteorologík si Pribitzer ukoristil pod vplyvom nemeckých profesorov rozdelenie meteorov na zemské, vodné, ohnivé a vzdušné.

S Aristotelom uznáva suché výpary, z ktorých vznikajú ohnivé úkazy nebeské, medzi ktoré patria lietavice a kométy. Pridržiaval sa tiež Aristotelovej náuky o vlhkých výparoch, z ktorých vznikajú vodné javy, ako dážď, sneh a krupovce. Aj Aristotelova náuka o živloch zložených z rovnakých častíc ovplyvnila Pribitzerove názory o meteoroch.

Kým hviezdy, podľa Pribitzerovho názoru, nemenili svoje postavenie, zatiaľ kométa menila tento stabilný poriadok neba. A to bola podľa Pribitzera anomália, ktorú sám nazýval „vrtkavým poriadkom“. (Vagus ordo) Inak v prírode videl Pribitzer „prekrásny systém“ (pulcherrium systema naturae). Tento systém sa javí podľa Pribitzera v „istých zákonoch hviezd“ (certae siderum leges). A tak sa Pribitzera zmocňuje aj renesančná túžba poznať tieto zákony v „prekrásnom systéme“ (volumen naturae) a dovoľáva sa skúsenosti, pozorovania i rozumových dôvodov. Toto svedčí o prekonávaní Aristotelovej autority a o renesančnom obdive pre prírodu a jej zákony. Aj pre tento filozofický profil, spočívajúci

v poznávaní prírody, mali radní páni a scholarchovia mestskej latinskej školy porozumenie. Vidíme to ostatne aj z tej skutočnosti, že pri súpise majetku starého bystrického *xenodochia*, kde boli umiestnení 24 baníci, vekom už zostarnutí a slabí, sa našli knihy starovekého materialistu Lucretia Cara i kniha zvaná „Český herbár.“ A to je iste vzácnym dokladom toho, že i keď z bystrickej školy nezmizla náboženská ideológia, predsa len vynikajúci predstavitelia humanistickej kultúry venujú sa aj poznávaniu reálneho sveta. Pribitzerova literárna činnosť, ktorú nemôžeme oddeliť od pedagogickej, túto skutočnosť veľmi výrazne potvrdzuje.

Jakub Pribitzer mal zaiste v širokom okolí veľmi dobré meno vzdelaného pedagóga. Veď iste je nie náhoda, že aj Kremnica sa usilovala tohto učiteľa získať pre svoju školu po Jurajovi Sonntagovi. Je isté, že o jeho diele astronomickom vedeli aj mešťania Štiavnice. Aspoň propemptiká, zložené básnickou formou, od štiavnického fyzikusa a doktora lekárstva Bartholomea Chryseusa, ako aj magistra Jána Leuchamera, dosvedčujú, že Štiavničanom bola známa knižočka ktorú vytvorila pôvabná múza Pribitzerova . Ostatne sám Jakub Pribitzer svoje „Pojednanie o kométe“ venuje „pánu sudcovi a celej štiavnickej obci a jej ctihodným pánom“ ako novoročný dar so želaním šťastného Nového roku 1578. Pribitzerova poznámka, že štiavnické urodzené panstvo je horlivým mecenášom a patrónom múz i štúdií, ukazuje, že za tieto „svoje prvotiny v tomto druhu štúdií“ očakával od štiavnickej mestskej rady finančnú podporu.

Ak Pribitzer v tomto diele chváli Melanchtona, ktorého nazýva „spoločným našim učiteľom“, mal tu na mysli jeho povzbudzovanie k humanistickým štúdiám. Melanchton totiž vo svojich rečiach „De philosophia“ (1526) a „De ordine discendi“ (1531) vyžadoval od študentov, aby okrem gramatiky, dialektiky, rétoriky a klasických jazykov študovali ešte aj dejepis, fyziku, matematiku a astronómiu.² A tak vidíme, že od učiteľa sa nevyžadovali len teologické štúdiá (studia divina), ale aj svetské, t. j. studia humana. Pribitzer teda v tomto Melanchtonovom duchu študuje astronómiu, ktorá v jeho dobe úzko súvisela aj so štúdiom lekárstva. Preto v tomto svojom diele spomína aj príčiny niektorých vtedy častých chorôb, ako boli napr. štvordenné zimnice, melanchólia, paralýza,

---

² STERN, Leo: *Philipp Melanchton*. Halle, 1960, s. 51.

plúcne a črevné choroby, podagra, bolesti zubov a čiernu cholera. Pravda, tu stál ešte na stanovisku humorálnej patológie, t.j. náuky o porušení základných štiav v ľudskom organizme. Jeho názory sú aj v tomto smere veľmi dobové a podobné tým, ktoré zastával Tadeáš Hájek z Hájku a ostatní humanisti. Pribitzer ako humanisticky vzdelaný pedagóg vyrovnáva sa s názormi gréckych filozofov Anaxagora a Demokrita, Pythagora, Hippokrata a jeho žiaka Aischyla i stoikov, pokiaľ šlo o vznik a rozdelenie druhov komét.

Aj týmto konkrétnym materiálom, ktorý sme tu z Pribitzerovho diela citovali, môžeme dokázať, že Jakub Pribitzer, odchovanec wittenbergskej univerzity, pokračuje v Melanchtonovom duchu vytvárania jednoty medzi reformáciou a humanistami.

Takto aj zásluhou pedagogického Pribitzerovho pôsobenia preniká a upevňuje sa ďalej reformačný humanizmus na bystrickej partikulárnej škole a tým sa tiež vytvára model učiteľa, ktorý má byť rovnako vzdelaný v tzv. *studia divina*, t. j. v teológii ako v tzv. „*studia humana*“, t. j. v svetských vedách, do rámca ktorých patrili gramatika, dialektika, rétorika, klasické jazyky, dejepis, fyzika a astronómia s medicínou. Odraz týchto štúdií bezpečne môžeme sledovať a zaznamenať práve na Pribitzerovom „*Pojednaní o kométe*“, ktoré vyšlo r. 1578 v bystrickej Škultétyho tlačiarni. Takto sa postupne pripravoval aj u bystrických mešťanov ideál encyklopedicky vzdelaného učiteľa, orientovaného v spisoch prevažne svetského obsahu. Pravda, pokiaľ išlo o poslušnosť k vrchnosti, tu nerobil výnimku ani Pribitzer a pokiaľ môžeme súdiť z jeho torzovito zachovaných pohľadov na históriu, staval sa aj proti rebéliám, zameraých proti Habsburgovcom v Sedmohradsku. V tejto súvislosti zvláštnu pozornosť venoval nebezpečenstvu, ktoré hrozilo v minulosti banským mestám stredného Slovenska.³ A tu zaiste nemyslel len na turecké nebezpečenstvo, ktoré spomína v súvislosti so Štiavnicou, ale aj na náboženské boje, ktoré boli odrazom spoločenských rozporov. V tomto ohľade aj Pribitzer v zhode s ideologickým presvedčením Melanchtona i bystrickej mestskej rady, stál na politickom profile tých, ktorí sa stali

---

³ Viď napríklad: PRIBITZER, Jakub: *Tractatus de cometa, qui sub finem anni a nato Christo 1577 conspectus est, continens simul brevem eanque generalem expositionem de causis cometarum conscriptus a Jacobo Pribicero*. Novisoli: Excusum in officina Christophori Sculteti anno 1578, s. 24.

v spoločenských treniciach a spoch reformačného obdobia vífazmi. Ostatne v tomto smere bol ovplyvnený aj príchodom nového rektora bystrickej partikulárnej školy Pavla Halwepapia, s ktorým ešte určitú dobu pred svojim odchodom do Košíc pedagogicky spolupôsobil. Pravda, Lutherova a Melanchtonova náuka o poslušnosti poddaných k vrchnosti bola už v tejto dobe tak silne upevnená, že sa ako samozrejma požiadavka dostáva aj do textu školských poriadkov v 16. storočí na Slovensku.

Zlé skúsenosti s revolučnými prúdmi v banických povstaniach diktovali aj vyšším vrstvám v mestách stredného Slovenska, kde sa ujala nová reformačno-humanistická ideológia do škôl, požiadavku, aby sa mládež vychovávala v pravidlách spoločenského správania. Erasmus Rotterdamský v príručke „*De civilitate morum puerilium*“ (lipské vydanie z r. 1533) píše: „Pôsobenie na vývoj detí má mnohé zložky, z ktorých prvou a najhlavnejšou je, aby sa útla duša naplnila zárodkami zbožnosti; druhou, aby milovala a dobre si osvojila slobodné umenia, trefou; aby sa pripravila na úlohy života; štvrtou, aby privykala hneď od počiatku života k spoločenskému správaniu. Túto poslednú zložku som si teraz osobitne vybral, lebo o ostatných napísali veľa mnohí iní a aj ja.“⁴ Nie je teda náhoda, že všetky napísané školské poriadky na Slovensku v 16. storočí zdôrazňujú hneď v úvodných slovách poslušnosť učiteľa k svetskej vrchnosti.

---

⁴ VAJCIK, Peter: *Školstvo na Slovensku v 16. storočí*. Bratislava : SPN, 1955, s. 47.

Banské mestá očami holandského cestovateľa zo 17. storočia

LAJOS KÖVÉR

Történeti Intézet, Bölcsészettudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem, Szeged

Holandský cestovateľ Jacobus Tollius (1633 – 1696) bol vo svojej dobe jedným z vychýrených a uznávaných filológov a alchymistov. Jeho meno dnes už takmer upadlo do zabudnutia, hoci na listy tohto – slovamí Mateja Bela¹ – „učeného cestovateľa“ s obľubou odkazuje nielen on, ale cituje z neho aj Ferenc Kölcsey v jednom svojom liste adresovanom Kazinczemu.² Čo hľadal tento filológ a alchymista v Uhorsku? Odpoveď na túto, na prvý pohľad azda bizarnú otázku je veľmi jednoduchá. Hoci Tollius píše ešte po latinsky, význam jeho uhorských listov je dôležitý z viacerých hľadísk. V roku 1660 navštevuje knižnicu grófa Mikuláša Zrínskeho (Miklós Zrínyi), ktorá je ešte aj pre neskorohumanistického vzdelanca, knihomoľa a znalca tlačeného slova, ktorý prichádza z Holandska, považovaného za jedno z centier európskej kníhtlače, očarujúcim zážitkom. Navyše, pre človeka, ktorý má slabosť pre baníctvo a mineralógiu, môže v Európe existovať len veľmi málo takých príťažlivých miest, ako sú práve banské mestá.

Tieto listy prepája osobitá trojakosť. Na jednej strane je to priestorová a časová ukotvenosť. Nezabúdajme, že jeho druhá cesta spadá do roku 1687: iba krátko predtým vyhnali Turka z Budína a územie Horného Uhorska je už v tom čase aj územím kuruckých povstaní. Pre návštevníka z cudziny je preto už aj samotný náčrt eklektickej a miestami ani celkom dobre nepostihnuteľnej každodennosti dobrodružný. Na strane druhej je Tollius takým typom cestovateľa, ktorý svoje poznatky

---

¹ Matej Bel, maďarsky Mátyás Bél, latinsky Matthias Belius (1684 – 1749) – spisovateľ, evanjelický duchovný, historik a geograf, nestor štatistiky. Krátko po jeho smrti mu pripísali čestný titul „magnum decus Hungariae“ (veľká ozdoba Uhorska). *A Pallas nagy lexikona*. Dostupné on line.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/011/pc001186.html#9>
[Cit. 2013-10-22]

² VÁCZY, János, (ed.): *Kazinczy Ferencz összes művei*. Harmadik osztály. Levelezés. XIII. zv. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1903, s. 13.

o histórii krajiny, ako aj svoje dojmy a pozorovania nadobudnuté so zmyslom pre detail a vlastným zážitkom dopĺňa možnosťami, ktoré mu ponúka oral history. Napokon, na strane tretej je vedcom, ktorého zistenia majú z hľadiska baníctva a chémie osobitý historickovedný význam. Preto sa nám oplatí oprášiť, čo si to vlastne poznamenal o banských mes-
tách, resp. o Uhorsku druhej polovice 17. storočia.

Jacobus Tollius³ sa narodil okolo roku 1630 v nizozemskom Utrechte, presnejšie v niekoľko kilometrov vzdialenom mestečku Rhenen. Jeho otec Johannes Tollius (Jan Toll) napriek svojej chudobe neľutoval obetovať všetko, čo mal, na vzdelanie svojich synov, ktoré považoval za veľmi dôležité. A nebolo to márne: jeho najstarší syn Cornelius a najmladší Jacobus sa vo svojej dobe stali naozaj známymi vedcami s dobrým renomé.

Jacobus Tollius študoval filozofiu na Univerzite v Harderwijku, neskôr pokračoval štúdiom filológie v Deventri, odkiaľ odišiel do Utrechtu. Vtedy však už otec nedokázal ďalej financovať štúdiá svojho najmladšieho syna, preto sa tento dal do služieb chýrneho amsterdamského kníh-
kupca a geografa Joannesa Blaeua (Blaw).⁴ Zostavoval u neho – po latin-
sky – historické popisy jednotlivých krajín pre zemepisné atlasy. Jeho zamestnávateľ ho za cieľom nadobudnutia zemepisných a historických poznatkov vyslal do Nemecka a Rakúska. Takto sa dostal na konci roku 1660 cez Graz do Čakovca (dnes Chorvátsko), kde bol hosťom Mikuláša Zrínskeho.

Bol ešte stále v službách Blaeua, keď ho vyhľadal švédsky diplomat Nicolaus Heinsius⁵ a ponúkol mu miesto svojho tajomníka. Tollius prijal

---

³ O živote a diele Cornelia Tollia, resp. Jacoba Tollia sa najskôr môžeme viac dočítať vo vydaní slávneho Moreriho slovníka z roku 1759. Viď *Le grand dictionnaire historique ou Le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* par Mr Louis MORÉRI,... ; avec les suppl. de M. l'abbé Goujet ; le tout rev., corr. et augm. par M. Drouet Édition ; Tome dixième, T-Z, Reprod. en fac-sim. Genève : Slatkine reprints, 1995, s. 231-232; MICHAUD, Louis-Gabriel – MICHAUD, Joseph-François: *Biographie universelle ancienne et moderne*, Tome 41, [Tarabolus-Tory] Nouv. éd., reprod. en fac-sim. Bad Feilnbach : Schmidt, 1998, s. 645-646; *Allgemeine Deutsche Biographie*, 1894. Heslo: Tollius, Jacobus. Dostupné on line. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz82799.html> [Cit. 2013-09-29]

⁴ Blaeu (Blaeuw, Blauw) bola jednou z najznámejších kníhtlačiarских rodín tej doby. Dostupné on line. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz98022.html> [Cit. 2013-10-20]

⁵ Nicolaus Heinsius (po latincky Claes Hensius, po francúzsky Nicolas Hensius, 1620 – 1681) – vedec, básnik, diplomat, ktorý v roku 1650 z poverenia švédskej kráľovnej Kristíny

túto prácu a v októbri 1662 odcestoval do Stockholmu. Heinsius bol s ním spočiatku spokojný, ale neskôr, v roku 1663 ho s obvinením z indiskrétnosti prepustil, pretože si vraj u seba nechával kópie dokumentov, ktoré mu boli zverené za účelom prepísania. Tollius sa vrátil do Nizozemska, kde učil ako súkromný učiteľ a vykonával lekársku prax, nakoľko medzičasom získal aj titul doktora medicíny.

V januári 1687 dostal od svojho patróna, kurfirsta Friedricha Wilhelma von Brandenburg⁶ cestovný pas. Jeho cestovná trasa bola takáto: Amsterdam, Hannover, Braunschweig, Wolfenbüttel, Goslar, Magdeburg, Brandenburg, Postupim, Berlín, Wittenberg, Lipsko, Drážďany, Praha, Viedeň. Z Viedne cestoval do Uhorska.

Na konci roka 1687 sa dostal aj do Talianska, odkiaľ sa v roku 1692 vrátil na svoju rodnú zem. V Utrechte mu však nepovolili predniesť verejnú prednášku a jeho situáciu zhoršila aj choroba. V roku 1696 umiera na tuberkulózu vo veľmi biednych podmienkach. Jeho cestovný denník spísaný v podobe listov zverejnil v roku 1700 pod názvom *Epistolae Itinerariae* jeho žiak a starostlivý opatrovateľ jeho duševnej pozostalosti Henricus Christian Henninus.⁷

(1626 – 1689) ako riaditeľ Kráľovskej knižnice vypracoval prvé švédske nariadenie o povinnom výťažku, ktoré je vôbec prvou legislatívnou úpravou tohto charakteru. V jeho zmysle bolo potrebné poskytnúť dva výťažky: jeden kráľovskej kancelárii, druhý zas kráľovskému archívu. Dostupné on line.

<http://www.deutsche-biographie.de/sfz98789.html> [Cit. 2013-10-20] a

http://de.wikisource.org/w/index.php?title=ADB:Heinsius,_Nicolaus&oldid=1685865 [Cit. 2013-10-22]; BOUILLET, Marie-Nicolas: *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie...* (26e édition) / par M.-N. Bouillet,... ; ouvrage revu et continué par A. Chassang, Paris : Hachette, 1878, s. 985.

⁶ Friedrich Wilhelm von Brandenburg, t. j. Fridrich Viliam I. Brandenburský (Friedrich Wilhelm I., 1620 – 1688) je tiež známy ako Veľký kurfirst. Mimo chodom, v rokoch 1634 – 1638 absolvoval študijnú cestu do Holandska. Bol členom Hohenzollernovského panovníckeho domu a jedným z fundátorov nastávajúcej pruskej vojenskej autority. Dostupné on line. http://de.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Wilhelm_%28Brandenburg%29 [Cit. 2013-10-20].

⁷ TOLLIIUS, Jacobus: *Epistolae itinerariae*, ex auctoris schedis postumis recensitae, suppletiae, digestae, annotationibus, observationibus et figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii. Amstelae dami : F. Halmae, in officina J. ab Oosterwyk, 1700. V ďalšom vychádzame z tohto vydania. Mimo chodom, poznáme ešte ďalšie dve druhé vydania tohto cestopisu. Na rovnakom mieste ho vydali aj v roku 1714 (TOLLIIUS, Jacobus: *Epistolae itinerariae*, ex auctoris schedis postumis recensitae, suppletiae, digestae, annotationibus, observationibus et figuris adornatae, cura et studio Henrici Christiani Henninii. Amstelae dami : apud J. Oosterwyk, 1714.) Okrem toho existuje aj vydanie z Haagu (TOLLIIUS, Jaco-

Evidujeme dve Tolliusove cesty do Uhorska, nakoľko sem zavítal v roku 1660 a v roku 1687. V liste č. V.⁸ sa zmieňuje o svojej druhej ceste do Uhorska v roku 1687, kým v liste č. VI.⁹ informuje o svojich zážitkoch z prvej cesty do Čakovca v roku 1660.

Pridržiavajúc sa chronológie bola Tolliusova prvá cesta do Uhorska svojím spôsobom výletom, t. j. neplánovanou cestou. V Grazi sa – pravdepodobne charakteristickou hrou osudu – stretol s grófom Pöttingom („Illustrissimo Comiti Pöttingo”),¹⁰ ktorý navrhol holandskému cestovateľovi, aby sa k nemu pripojil na jeho ceste do Čakovca.¹¹ Tollius sa samozrejme chytil tejto príležitosti, lebo tento „výlet“ ponúkal nielen exotiku miesta, kde prebiehali boje s Turkami, ale pre filológa a knihovníka Tolliusa aj možnosť návštevy jednej významnej knižnice. Tieto okolnosti urobili cestu dostatočne dobrodružnou na to, aby ju opísal čo najpodrobnejšie a najfarbistejšie: čo mohol vidieť priamo na nej i vo vzdialenejšom okolí. Tak napríklad uvádza, že z diaľky mohol uvidieť aj Stridon – rodisko sv. Hieronýma (Comite Stridonium, patria Divi Hyeronimi).¹² Chorvátskeho bána Mikuláša Zrínskeho, ktorý sa vyznamenal v bojoch proti Turkom,

bus: *Epistolae itinerariae...* annotationibus, observationibus et figuris adornatae, cura & studio Henrici Christiani Henninii. Secunda editio, Hagae-Comitum. vantom, [s. a.].

Henninus, Henricus Christianus (165? – 1703) je známy ako básnik, editor a vydavateľ. <http://orlabs.oclc.org/identities/viaf-2809161> [Cit. 2013-10-22].

⁸ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 140-204 (doplnené o Henninusove poznámky na s. 204-236, ktoré sú vysvetlivkami pôvodného textu vzťahujúcimi sa predovšetkým k miestopisným názvom a osobným menám).

⁹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 237-246 (doplnené o Henninusove poznámky na s. 246-256, ktoré sú opäť vysvetlivkami k pôvodnému textu napríklad: v súvislosti s Mikulášom Zrínskym (Nicolaus Serinius) Tollius odkazuje na jeho predka – veľkého turkobijca Huňadyho (Johannis Hunniadis); v poznámke č. 5 Henninus konkretizuje Huňadyovcov, totiž Jána Huňadyho a Mateja Huňadyho (Mathias Corvinus). Ibidem, s. 250.

¹⁰ Gróf Sebastian Johann von Pötting dostal v zmysle zákonného článku č. LXXXII. uhorský šľachtický titul. Dostupné on line. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=4356> [Cit. 2013-10-22]. Mimočodom bol poručníkom detí Mikuláša Zrínskeho. Dostupné on line. <http://mek.oszk.hu/08600/08663/08663.htm#7> [Cit. 2013-10-20].

¹¹ Čakovec (Csáktornya, Csakatur, Sv. Helena, Csakovecz, Tschakturn) mesto v Chorvátsku, pôvodne mestečko a hrad v bývalej Zaliansej stolici. VÁLYI, András: *Magyar országnak leírása*, I-III. Buda, 1796 – 1799. Dostupné on line.

<http://www.arcanum.hu/fszek/> [Cit. 2013-10-08]. Ďalej v texte pri identifikovaní miestnych pomenovaní – ak nie sú iné odkazy – vychádzame bez ďalšieho odkazovania z citovaného opisu Uhorska od Andrása Vályiho s prihliadnutím k slobodnej encyklopédii *Wikipédia*.

¹² TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 240.

zas nazýva „svetoznámym hrdinom“. Z Čakovca píše, že „mu padlo veľmi dobre uvidieť uprostred širošieho barbarstva nádherné budovy, skvostné nábytky, veľkolepé pohodlie, čistotu a takú vzdelanú a sčítanú rodinu.“¹³ Samozrejme, prezrel si aj chýrnu knižnicu Zrínskych a pri odchode z Čakovca si so sebou odnášal ako dar tri turecké rukopisy.¹⁴

Pri druhej Tolliusovej ceste boli jeho hlavnými zástavkami mestá: Amsterdam, Hannover, Braunschweig, Wolfenbüttel, Goslar, Magdeburg, Brandenburg, Postupim, Berlín, Wittenberg, Lipsko, Drážďany, Praha, Viedeň a potom Bratislava. Hoci Tolliusa počas jeho cesty po Hornom Uhorsku zaujímali v prvom rade bane a minerály, ako dobrý pozorovateľ si všíma aj stav hradov a v súvislosti so svojimi pozorovaniami si neraz zaznamenáva aj osobné poznámky a dojmy.¹⁵ Jeho správy osobitým spôsobom podfarbuje ich historické pozadie, veď ako sme už spomenuli, je to doba Tökölyho kuruckého povstania a vyhnania Turkov z Uhorska!

Tollius sa na svojej druhej uhorskej ceste v roku 1687 dostal do Bratislavy loďou po Dunaji. Krása okolitej prírody očarila nášho cestovateľa, ktorý sa nalodil na cestu v polovici mája: „Neľutoval som svoju voľbu. Všade hýrila zeleň vegetácie... v tomto jarnom čase bola okolitá rozkvitnutá príroda nádherne plná života, a kým húfy slávikov svojím lúbezným spevom rozmaznávali naše uši, zdalo sa mi, že sa túlam po Ostrovoch Blažených.“¹⁶ Vopred tiež upozorňuje, že o uhorských mestách bude písať podrobnejšie ako o nemeckých mestách, nakoľko sa o nich vie vo svete omnoho menej.¹⁷

Jeho prvou zastávkou bola Bratislava – „Posonium, alebo ľudovo Presburg, vznešené uhorské mesto, nie veľmi rozľahlé, dá sa obísť mo-

¹³ SZAMOTA, István: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 1054-1717, összegyűjt. és jegyz.* Szamota István. Budapest : Franklin, 1891, s. 285-286.

¹⁴ HAUSER, Gábor – MONOK István – ORLOVSZKY, Géza: *A Bibliotheca Zriniana története és állománya.* Budapest : Argumentum, Zrinyi, 1991. Dostupné on line. <http://www.eruditio.hu/zrinyi3d/bz/zrinyi.html> [Cit. 2013-10-22].

¹⁵ Je to doba veľkých hradných projektov. Tolliusovým súčasníkom bol nielen Vauban (Sébastien Le Prestre, marquis de Vauban, 1633 – 1707), ale aj Menno barón von Coehoorn (1641 – 1704), ktorý sa spomína ako holandský Vauban. Dostupné on line. http://fr.wikipedia.org/wiki/S%C3%A9bastien_Le_Prestre_de_Vauban [Cit. 2013-10-25] a http://fr.wikipedia.org/wiki/Menno_van_Coehoorn [Cit. 2013-10-25].

¹⁶ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 140.

¹⁷ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 141.

jimi približne dvetisícpäťsto krokmi. Má tvar takmer trojuholníka, avšak nerovnomerného...“ Následne si zaznamená: v meste sa ešte aj dnes dajú objaviť „smutné a desivé stopy Tökölyho povstania... Avšak veľkolepé rozľahlé hlavné námestie prepožičiava mestu dôstojnosť a jeho skvostné domy, námestie s kostolom a tamjšie dve studne svedčia o bohatstve jeho obyvateľov.“¹⁸

O hrade načrtol veľmi podrobnú drobnokresbu. Opisuje ho ako štvorcovú krásnu budovu, ktorá „má štyri veže a z nich tá od viedenskej strany je o čosi vyššia ako ostatné, veď po obsadení Vyšehradu Turkami bola určená na ochranu Koruny.¹⁹ Túto vežu chráni sedem zámkov a kľúče od nich uchováva rovnaký počet uhorských veľmožov. Privilégium ochrany samotnej Koruny ako aj hradu prináleží na základe národnostného práva Pálfiomcom.“²⁰

Analyzujúc stavbu hradu zisťuje, že jeho „širšie, južné krídlo je na strane, ktoré obmýva Dunaj... Od mesta hrad obkolesuje dvojité priekopa a tri kruhové bašty, zato veže nie sú veľmi vysoké a priekopa je vyslovene malá. Od východu je hrad vďaka svojej prirodzenej polohe a vybudovaným opevneniam zdanlivo nedobytný.“ Zato západné krídlo by bolo potrebné opevniť, „pretože tu hľadá na vyvýšeniny, a pritom tu chýba priekopa aj serióznejšie hradby.“ Pri obchôdzke po hrade neujde jeho pozornosti, že „na vnútornom nádvorí je veľmi hlboká studňa, ktorej dno siaha po úroveň Dunaja, odkiaľ čerpá vodu. Kopec, na ktorom sa rozkladá hrad je skalnatý a štrkovitý, medzi ktoré sú vkladné v šírke

---

¹⁸ Tököly vstúpil do Bratislavy v júli počas svojho ťaženia v roku 1683, ale Karol Lotrinský, hlavný veliteľ labancov krátko na to už kurucov vytlačil z mesta.

¹⁹ Po bitke pri Moháči v roku 1526 sa Bratislava stala hlavným mestom kráľovskej časti krajiny. Na hrade uchovávali takmer po tri storočia uhorskú svätú korunu, v Bratislave korunovali uhorských kráľov z habsburgovského panovníckeho domu, ktorí sa usilovali hrad čo najpevnejšie a súčasne čo najpohodlnejšie prestavať. Dali opevniť nielen vonkajšie hradby, ale tiež nechali prestavať vnútorný gotický palác. Dostupné on line.

<http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/pallas/html/084/pc008400.html#7> [Cit. 2013-10-20].

²⁰ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 141-142. Gróf Mikuláš Pálfi (1619 – 1679) bol strážcom Koruny. Jeho syn gróf Ján Pálfi z Erdódu (Červený Kameň, 20. august 1664 – Bratislava, 24. marec 1751) bol cisárskym generálom, uhorským palatínom a dedičným hlavným kapitánom Bratislavského hradu. Dostupné on line.

http://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A1lffy_J%C3%A1nos_%28n%C3%A1dor%29 [Cit. 2013-10-21].

dvoch až troch palcov jemné mastencové žily.“ Opis hradu nakoniec uzatvára chválou panorámy: „Kopce s vinohradmi na západe a severe urodia ušľachtilé vína, z hradu sa zas otvára nádherný výhľad na lúky tiahnuce sa široko-dĎaleko, ktoré pretína Dunaj náhliaci sa preč. Oči i duša sa v tom kochá.“²¹

Tolliusovej pozornosti neunikol ani ostrovný svet ležiaci v dunajskom koryte pod Bratislavou. „Pod mestom totiž vidno štyri ostrovy: z nich ostrovy na pravo a na ľavo patria grófovi Pálfimu, kým dva prostredné sú majetkom mesta Bratislava. Z nich ten naľavo, ktorý volajú Wolstrussela, sa tiahne v dĺžke dvoch nemeckých míľ. Ten napravo – Habera – je menší. Predchádzajúci ostrov vzhľadom k jeho veľkosti volajú miestni aj Väčším mestským ostrovom – Grossburgenland, kým druhý Mestským pozemkom – Statts-Grund. Tieto ostrovy sú neobrobené... zato ostrov Schuta²² bol pred vojnou obrábaný, veď ešte aj teraz sa na ňom dá nájsť nejedna usadlosť a javí sa byť úrodným... z týchto ostrovov ťažia ohromné množstvo palivového dreva a občas na nich pasú stáda.“²³

S ľútosťou zisťuje, že tieto ostrovy ležia úhorom, hoci majú úrodnú pôdu a využívajú ich iba na ťažbu palivového dreva a občas aj na pasvu. Holandský cestovateľ nerozumie tomu, prečo tieto cenné územia nedokážu ochrániť pred dunajskými záplavami. Dôvod vidí jednak v sile rieky, na druhej strane však naznačuje, že ho treba hľadať v absencii takýchto znalostí u miestneho obyvateľstva. „Jedno je isté: Uhri sú vo vojenských záležitostiach omnoho skúsenejší ako v takýchto činnostiach.“²⁴

Hoci sa z Bratislavy chcel dostať priamo do Nových Zámkov, predsa sa musel obrátiť smerom na Ráb, „pretože pocestní v smere na Trnavu a Trenčín sa strachujú pred zbojníckymi husármi, ktorých stretnúť“ – ako píše – „je nebezpečnejšie ako ukrutných Turkov.“²⁵ Je zrejmé, že počas vojny sa ešte viac rozmohlo zbojníctvo, keď čoraz viac vojakov sa stalo vyhnancami bez domova, a práve toto zhoršilo pomery pre pocest-

---

²¹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 142.

²² Veľký dunajský ostrov, resp. súostrovie ležiace medzi Bratislavou a Komáromom sa po stáročia nazývalo Čalokez (v súčasnosti Žitný ostrov, maďarsky Csallóköz). Nemecky sa označovalo názvom Schütt, resp. Grosse Schütt.

²³ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 142-143.

²⁴ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 143.

²⁵ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 145.

ných. Zdá sa, že zbojníci, lúpežné prepadnutia a násilie patrilo ku každodennému životu v Uhorsku na konci 17. storočia.

Prvé dojmy po príchode do Rábu²⁶ sú veľmi pozitívne. Píše o dynamickom mestskom živote, ktorý je hlučný pre ozývajúci sa spev – v neposlednom rade od „píjanských skupiniek“.²⁷ Krása, nespútaná veselosť, pocit bezpečia – takto charakterizuje Tollius náladu miestnych obyvateľov. Dodajme, že pochopiteľne, veď sa ľuďom muselo zdať, že najmä po nedávnom oslobodení Budína bolo turecké nebezpečenstvo navždy zažehnané. Sútok Ráby s Dunajom navyše obdaril mesto takými prírodnými danosťami, že sa Ráb mohol stať popri Komárne druhou kľúčovou pevnosťou vo vybojovanom zápase s tureckým nepriateľom.

Medzi slávnymi budovami uvádza Biskupský palác a kapitulské Panské domy, cisárov dom, susednú baziliku, františkánsky a jezuitský kostol. Ako píše: v centre, „pri rozľahlom a veľkom hlavnom námestí sa nachádza veľmi pekný kostol jezuitov aj s ich kolégiom. Na tomto námestí tiež postavili taký istý stĺp k pocte Panny Bohorodičky, ako je vo Viedni, na vrchu s jej sochou. Hneď vedľa sa nachádza aj pivničné väzenie, resp. po maursky Mazmorra teraz slúžiace pre tureckých zajatcov. Pomery v ňom sú veľmi ohavné, kým v druhom, ktorý leží pri jednej z ciest do Rábu sú tureckí zajatci strážení v lepších podmienkach. Videl som z nich niekoľkých a s nejedným som sa aj rozprával – svoj osud znášali hrdo.“²⁸

Pri Komárne²⁹ sa Tollius napokon obrátil na sever a opustiac dunajský breh pokračoval vo svojej ceste údolím Váhu, resp. Nitry. Po príchode do Nových Zámok³⁰ sa ocitol zoči-voči živým stopám vojny. Píše: „Prišli sme do mestečka žalostne zničeného požiarom a bojmi“.³¹

---

²⁶ Ráb (Győr, Nagy Győr, Iaurinum, Jaurinum, Raab) – významné mesto rovnomennej stolice.

²⁷ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 146.

²⁸ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 147.

²⁹ Komárno – maďarsky: Komárom; latinsky: Comaronium; nemecky: Komorn.

³⁰ Nové Zámky – maďarsky Érsekújvár (Újvár, Érsek Újvár), nemecky: Neuhaus(e)l, latinsky: Novum Castrum. Tollius používa latinizovanú formu latinského mena: Neuheuselam.

³¹ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 150. Vojenské zbory Svätej ligy pritiahli k Novým Zámkom 7. júla 1685 a pod velením Hannibala Heistera a Aeneasa Capraru začali obliehať hrad. V auguste poslal vezír Ibrahim pomoc na záchranu hradu, tieto pomocné oddiely však narazili na vojsko arcivojvodu Karola Lotrinského, ktoré ich rozprášilo. Nakoniec 19.

Z nasledujúceho rozprávania však vyplýva, že Tollius pricestoval do Uhorska okrem iného aj preto, aby nakúpil turecké knihy a rukopisy.

„Môj sprievodca, ktorý sa sám zúčastnil na obliehaní, sa na veľa dal uprosiť a vyrozprával, ako prednedávnom spálil okolo 400 tureckých kníh. Tieto všetky pochádzali z knižnice tureckého kňaza Moraboda (Bibliotheca Morabodi).³² Na túto správu, ktorá na mňa zapôsobila veľmi zle, som odpovedal, že ja by som mu bol za každú jednu z tých kníh zaplatil najmenej jeden toliar. Takto som potrestal vojnovú krutosť a zvrhosť tohto človeka. Veľmi ho totiž mrzelo, že prišiel o takýto zisk, ktorý mohol mať bez najmenej námahy... turecké knihy k predaju som už potom tu ani nenašiel.“³³

Tolliusov záujem o turecké knihy a rukopisy samozrejme nie je náhodný. V čase vyhnania Turkov z Uhorska bol najznámejším zberateľom kníh Talian Luigi Ferdinando Marsigli,³⁴ ktorý oddaný svojej zberateľskej vášni prešiel dymiace ruiny a z budínskych tureckých knižníc, resp. zo zlomkov knižníc, ktoré ponachádzal v palácoch, si odniesol dobrých pár exemplárov. Zúčastnil sa aj súpisu kníh, vypomáhal pri ich prevoze do Viedne a je pravdepodobné, že si potom tam z nich vybral ďalšie zväzky do vlastnej zbierky. Svoju knižnicu potom v roku 1711 ponúkol novému Vedeckému inštitútu v Bologni (Istituto delle Scienze), ktorý sám zakladal.³⁵

O samotnom meste Tollius píše, že je malé „a má len dve brány.

---

augusta turecká posádka vyvesila bielu zástavu, ale márne, pretože obliehatelia väčšinu z 5000 obrancov hradu pobili. Dostupné on line.

http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89rsek%C3%BAjv%C3%A1r#A_t.C3.B6r.C3.B6k_kor [Cit. 2013-10-20]

³² S odvolaním na Tolliusa spomína túto knižnicu aj Matej Bel („Turcicos libros, quos in bibliotheca Morabodi“). BEL, Matthias: *Notitia Hungariae novae historico geographica*; accedunt Samuelis Mikovini... Tom. IV. Viennae Austriae : Typis Johannis Petri van Ghelen, 1742, s. 373. Dostupné on line.

<http://books.google.hu/books?id=NvfSEAMoeJYC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> [Cit. 2013-10-27].

³³ TOLLIVS: *Epistolae itinerariae...*, s. 150.

³⁴ Luigi Ferdinando Marsigli, latinizované Marsilius (1658 – 1730) bol talianskym geografom, zberateľom umenia, diplomatom, cestovateľom, učencom, vojenským inžinierom, jazykovedcom – filológom, vojakom a dobrodruhom. Dostupné on line.

http://hu.wikipedia.org/wiki/Luigi_Ferdinando_Marsigli [Cit.2013-10-22]

³⁵ MONOK, István: Kiegészítés a Marsili-hagyaték magyar vonatkozásaihoz. In: *Magyar Könyvszemle*, roč. 2009/125, č. 1, s. 88.

Ostatne vonkoncom nie je tak dobre opevnené, ako by sa podľa jeho chýru mohol človek domnievať. Na obranu má iba šesť bášť a okrem nich už nič iné... Divil som sa, že valy, zákopy a mažiare obliehateľov ešte stále obkolesovali hrad. Je v takom stave, že keby sa Turek vrátil – Boh nás pred tým uchovaj – ani tri dni by mu nedokázal vzdorovať.³⁶

Po opustení Nových Zámkov pokračoval v ceste na sever, na ktorej prešiel aj cez Nitru.³⁷ O tomto sídle napísal len pár riadkov. Podľa nich ešte stále niesla stopy po nedávno skončenej vojne. V spojitosti s hradom si zas poznamenal: „stojí na strmom, vysokom brale obrátený k mestu. Do hradu vedie pomaly stúpajúca cesta. Od mesta je tento chránený hradbami, z opačnej strany prírodou.“³⁸

Na druhej strane vyzdvihuje, že vďaka stolici sa tu netreba báť útokov zbojníkov. Ako vo svojich listoch neraz, tak aj tu chváli úrodnosť pôdy poukazujú na to, že tu niekde netreba ani hnojiť, bez tak sa toho urodí dostatok.³⁹

Po prechode cez Nitru prichádza do hlavnej zastávky na svojho cestovateľského plánu – do Banskej Štiavnice.⁴⁰

O Banskej Štiavnici napísal Tollius veľmi podrobnú správu, ktorá sa opiera o nasledujúce body. Najprv predstavuje mesto, resp. jeho zemepisnú lokalitu. „Pokiaľ ide o samotnú Banskú Štiavnicu“ – píše – „to-

³⁶ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 150-151.

³⁷ Nitra, po maďarsky: Nyitra, nemecky: Neutra, po latinsky: Nitria.

³⁸ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 151-152.

³⁹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 152-153.

⁴⁰ Banská Štiavnica, po maďarsky: Selmezbánya, Selmetzbánya, po nemecky: Schemnitz, po latinsky: Semnicium, u Tolliusa: Schemnizium. Vályi na konci 18. storočia píše, že voľakedajšia Banya, potom Szebenicza a terajší Selmetz získal svoje meno zo slovenského Zemnitze označujúceho baňu a obývajú ju najmä Slováci a Nemci. V roku 1762 tu Mária Terézia založila Kráľovskú banícku akadémiu. Na jej význam poukazuje aj to, že veľký organizátor francúzskeho vzdelávacieho systému Antoine François de Fourcroy vo svojom návrhu predložennom v septembri 1794 v mene Výboru pre verejné blaho, vzdelávanie a verejné práce do Národného konventu upozorňuje na to, že armáda Francúzskej republiky bezpodmienečne potrebuje inžinierov. Osobitne sa zmieňuje o odborných poznatkoch, ktoré sú potrebné pre objavenie a vyťaženie ložísk drahých kovov, pre ich spracovanie a zdokonalenie hutníckych postupov. Vzápätí upozorňuje, že fyzika a chémia sa vo Francúzsku vyučuje iba v teoretickej rovine, „kým vysoká škola banského inžinierstva v meste Schemnitz núka dobrý príklad na to, že poslucháči musia vykonávať pokusy.“ Inžinierske vzdelávanie v Banskej Štiavnici postavené na praktických základoch malo teda v tých časoch európsky ohlas. *Moniteur*, roč. III., vendémiaire 8; 29. september 1794, s. 37.

to mesto obopínajú mimoriadne vysoké hory. Svojím nepravidelným tvarom sa niekde rozkladá v údoliach, inde sa však opatrne naťahuje na úbočia hôr. Je to skromnejšie mesto, vzhľadom k počtu jeho obyvateľov je však dostatočne veľké na to, aby obslúžilo tamojšie bane. Tieto sú bohaté najmä na striebro a pre svojich majiteľov, predovšetkým však pre cisára zaisťujú nezanedbateľné výnosy.“⁴¹

Potom, na základe očitých skúseností a reflexii nedávnych udalostí, o ktorých sa do počul, vykresľuje historickú momentku mesta, následne robí odbočku k baníctvu a mineralógii, aby nakoniec charakterizoval obyvateľov. Z tejto logickej analýzy nám vystupuje dobre konštruovaný obraz o Banskej Štiavnici. Nie náhodou sa pre Mateja Bela o pol storočia neskôr v súlade s jeho kritickosťou stáva Tollius jedným z jeho najdôležitejších prameňov o Banskej Štiavnici.⁴² Keďže jeho hlavným cieľom bol alchymistický a mineralogický výskum, prirodzene mimoriadne podrobne píše o svojich tunajších zážitkoch, ale nezabúda zaznamenávať aj to, čo počul. Tollius – podobne ako jeho súčasníci – s charakteristickou pozornosťou počúva rozprávanú, zažitú históriu a tiež si ju zaznamenáva. Matej Bel to u neho vyzdvihuje poukazujúc na to, že keď sa holandský cestovateľ „tu v roku 1687 zastavil, získal vedomosti o všetkom zo slov ešte vtedy žijúcich ľudí, ktorí si utrpeli škody. Nakoniec všetko podrobne a najmä po latinsky vyrozprával v liste, ktorý adresoval svojmu priateľovi Kniphausenovi.“⁴³ To je *oral history* z konca 17. storočia o pátrovi Josuovi,⁴⁴ ktorý sa pridá na Tököliho stranu a so svojimi oddielmi najskôr prepadol zásielku striebra, aby potom vyraboval aj mesto. So svojím vojskom o sile šesťsto mužov znenazdajky prepadol ochranný sprievod, a keď sa na smrť vydesení cisárski dozorcovia rozutekali, nie-

⁴¹ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 156.

⁴² BÉL, Mátyás: *Bányavárosok a Legkegyelmesebb Királyok uralkodása alatt : Selmezbánya. Bél Mátyás leírásában*, Prekl. Péter TÓTH Sopron : Központi Bányászati Múzeum, 2006.

⁴³ BÉL: *Bányavárosok...*, s. 95.

⁴⁴ Páter Josua (Štefan Jósa) bol rímskokatolíckom kňazom, ktorý bol duchovným správcom obce Tállya, potom titulárnym kanonikom v Jágri. Na začiatku Tököliho povstania bojoval najskôr na strane labancov, potom prešiel ku kurucom. Ako kuruc vyraboval Banskú Štiavnicu, ale o niekoľko mesiacov neskôr, na jeseň 1679 umiera v Tállyi opäť ako labanc v jednej bitke s kurucmi. Dostupné online.

<http://jam.nyirbone.hu/konyvtar/web-konyv/Jo-Jolan/05pater.html> [Cit. 2013-10-06]; TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 156; BÉL: *Bányavárosok...*, s. 95-96.

lenže ukoristil celú zásobu striebra, ale podpálil aj všetky cisárske dielne, ba aj meštianske domy a vyraboval z nich všetky cennosti. Celý príbeh má aj tragikomický rozmer, pretože jeden sedliak upozornil Štiavničanov na hroziace nebezpečenstvo. Tí však tohto neboráka uvrhli do väzenia, lebo boli presvedčení, že je iba šíriteľom poplašnej správy. A keď už bolo celé mesto v plameňoch, zabudli na neho, a tak tento bedár uhorel zaživa vo väzenskej cele. Napriek tomu, že Štiavničania nepočúvali tohto sedliaka, mohli sa ubrániť pred útokom, „lebo ak by mali srdcia na pravom mieste – čo sa ani oni sami neodvážili poprieť – poľahky by boli odrazili útok pátra Josua. Najmä ak mali k dispozícii pomoc päťdesiatčlennej posádky. Pravda, ich veliteľ – ako sa to dá očakávať od takéhoto hrdinského muža – sa stiahol do Starého zámku, čím umožnil nepriateľovi, aby všetko vyraboval.“⁴⁵

Nadšene píše o baniach a dobrosrdečnosti hostiteľov, veď nielenže „ponúkli veľmi výdatný obed“,⁴⁶ ale ho obdarovali aj vzorkami hornín.

O obyvateľoch mesta teda píše veľmi dobre. Na viacerých miestach poznamenáva, akého milého a pohostinného prijatia sa mu ušlo počas svojho banskoštiavnického pobytu. Potvrďuje to aj Matej Bel,⁴⁷ ktorý nás upozorňuje aj na to, že pohostinnosť bola pre Štiavničanov akýmsi spoločenským kapitálom. „Už v dávno minulých dobách bolo zvykom, že tunajších mládencov posielali do cudzích krajín jednak pre osvojenie užitočných vied, jednak preto, aby dôkladne spoznali baníctvo v nemeckých krajinách, a aby potom doma podali správu o tamojších metódach hutníctva kovov.“⁴⁸ Zdá sa, že ani v Banskej Štiavnici nechýbali vzdelaní jedinci, čo nášho holandského cestovateľa naplňovalo obdivom, keď sa s uznaním vyjadril o vzdelaní niekoľkých mešťanov, menovite spomenúc svojho lekárskeho kolegu Hellembacha, či banského dozorca Michala Glauschnicka. Osobitne vyzdvihol právnik Jána Krištofa Rauschera,⁴⁹ „ktorý ma obdaroval mnohými vyberanými peknými kúskami zlatej a striebornej rudy, ako aj iných vzácnejších minerálov, ba v jeho knižnici

⁴⁵ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 156. (Preklad Péter Tóth).

⁴⁶ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 163. (Preklad Péter Tóth).

⁴⁷ Aj Matej Bel podčiarkuje: „...veru, ešte aj dnes treba pochváliť Štiavničanov, že každým druhom svojej výnimočnej ľudskosti zahrnuli tých, ktorí sem prichádzali z cudzích krajín.“ BÉL: *Bányavárosok...*, s. 134.

⁴⁸ BÉL: *Bányavárosok...*, s. 138.

⁴⁹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 157. (Preklad Péter Tóth).

som zazrel napríklad Thomasiov spis *De plagio litterario*,⁵⁰ či dielo *Tabula Chorographica Regni Hungariae*,⁵¹ ktorá je oveľa presnejšia a lepšia ako mapa, ktorú prv vydal Hartung vo Viedni.“⁵² Matej Bel o niekoľko desaťročí neskôr píše, že Rauscher bol takmer zázračne vzdelaný a celý svoj voľný čas venoval prehlbovaniu svojich vedeckých poznatkov a svoje príjmy zas na nákup tých najlepších kníh.⁵³

Z Tolliusovho banskoštiavnického cestovného denníka sa možno dozvedieť aj to, že najväčšou prekážkou zvýšenia efektivity banskej činnosti je nedostatok vody. Hoci sú bane bohaté na rudu, veľmi chýba povrchová voda, ktorá by poháňala hámre. Absenciu plynulej vodnej energie možno nahradiť iba čiastočne nákladnou ľudskou prácou a zvieracím pohonom. „Nedostatok vody je častý v zime aj v lete, raz pre mrazy, druhý raz pre horúčavy. Preto sú práce najefektívnejšie na jar a na jeseň.“⁵⁴ V banskej rade sa síce často zaoberajú otázkou, ako by sa dala odviesť voda z Kremnice k štiavnickým baniam, ale „okolité vysokánske hory“ doteraz znemožňovali tieto plány, hoci sa aj teraz buduje jeden vodovod, ktorý bude poháňať jeden väčší mlyn.⁵⁵

Tolliusova podrobná správa menovite uvádza vedúcich banských diel, sumár baníkov z jednotlivých štôlní, ako aj ich celkový sumár, resp. číselné údaje o jednotlivých fáraniach v trojzmennej prevádzke.⁵⁶

Z Banskej Štiavnice prichádza po prechode cez hory do ďalšieho

---

⁵⁰ THOMASIVS, Jacob (1622 – 1684): *Dissertatio Philosophica de Plagio Litterario*. Lipsiae, 1673.

⁵¹ *Tabula Hungariae*, resp. tzv. Lazarova mapa, je prvou zachovanou tlačenou mapou Uhorska, ktorú vyhotovil pisár Lazarus okolo roku 1528. Na jej základe pracoval aj Wolfgang Lazius (alebo Laz; 31. október 1514 vo Viedni – 19. jún 1565 vo Viedni) – rakúsky humanistický učenec, dejepisec, kartograf, lekár a univerzitný profesor. Svoju mapu spracoval na ilustráciu svojej dejepisnej práci o uhorsko-tureckých bojoch (*Rerum anno 1556 contra Turcas gestarum brevis descriptio*). In: BONGARTIVS, Jacobus (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum; Commentariorium in genealogiam Austriacam libri duo*. Basel, 1564).

⁵² TOLLIVS: *Epistolae itinerariae...*, s. 163.

⁵³ BÉL: *Bányavárosok...*, s. 140-141.

⁵⁴ TOLLIVS: *Epistolae itinerariae...*, s. 161.

⁵⁵ TOLLIVS: *Epistolae itinerariae...*, s. 162.

⁵⁶ TOLLIVS: *Epistolae itinerariae...*, s. 159-160. Na základe toho riadi všetky práce 12 ľudí. V troch zmenách pracuje 2145 baníkov, ku ktorým treba pripočítať ešte silu 196 koní.

cieľového mesta – Kremnice.⁵⁷ Po príchode ho upútal zlatonosný potok prudko tečúci v úzkej doline. Samotnú Kremnicu opisuje ako malé mestčko ležiace v malebnom prostredí. V jeho centre „stojí tridsaťdva domov, z ktorých väčšina sa nachádza okolo rozľahlého trhového námestia uprostred mesta... Je tu mierny svah, na ktorom stojí na jednej strane kostol, na druhej strane o niečo vyšší slabo opevnený hrad... hovorí sa, že v Kremnici je pred každým domom kostol, lebo z každého je naň výhľad. Omnoho rozsiahlejšie sú predmestia, ktoré sú roztrúsené na vyvýšeninách a kopcoch rozdeľujúcich údolie, a ktoré svojou nádhernou rôznorodosťou dokážu očariť pozorovateľa.“⁵⁸

Kremnica teda bola menším sídlom, najmä ak ju porovnáваме s Banskou Štiavnicou, kde Tollius napočítal päťsto domov, na základe čoho odhadol počet obyvateľov na tritisíc, pričom k nim prirátal aj tých, ktorí patrili k cisárskej komore (Cammerhof).⁵⁹

Je pravda, že presné číselné údaje neuvádza, ale zato sa pristavuje aj pri národnostnom zložení obyvateľstva v okolí. „Obyvateľstvo týchto miest a hôr pozostáva zo štyroch nácií. Takmer všetok pospolitý ľud má slovenský pôvod a ich odev a jazyk ich odlišuje od ostatných. Väčšina zámožnejších mešťanov sú Maďari, ktorí okrem maďarského jazyka používajú v rovnakej miere aj nemecký jazyk. Popri potomkoch Sasov, ktorých tu usadil Gejza II.,⁶⁰ tu nájdeme aj malý počet Nemcov, ktorí sú zväčša správcami majetku cisárskych baní.“⁶¹

⁵⁷ Kremnica (maďarsky: Körmöcbánya, nemecky Kremnitz, latinsky Cremnicium) bolo banské mesto obývané Nemcami a Slovákmi. Ako ďalej píše Vályi: „Leží štyri míle od Banskej Štiavnice v hlbkej doline uprostred rôzne vysokých hôr.“

⁵⁸ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 171.

⁵⁹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 207. Henniova poznámka č. 22. Matej Bel tento údaj koriguje. Podľa neho totiž ak počítame na dom so 6-timi obyvateľmi, potom naozaj vyjde výsledok 3000. Je to však mylný predpoklad, pretože „v jednotlivých chyžkách bývalo neraz aj dvadsať ľudí... Inými slovami: náš Tollius nemohol naraz pozorovať celé obyvateľstvo mesta, lebo existujú dve Banské Štiavnice – jedna na povrchu, ktorá je pod holým nebom a je prístupná nášmu pohľadu a druhá – podzemná Štiavnica, ktorá sa rozprestiera široko-ďaleko v hĺbke pod povrchom, v banských štôľňach. Obidve však prispievajú k počtu obyvateľov: podzemná k počtu baníkov a ich dozorcov, nadzemná k počtu mešťanov... Ja si myslím, že Banskú Štiavnicu treba počítat popri Bratislave, Budíne a Debrecíne medzi najľudnatejšie mestá Uhorska.“ BÉL: *Bányavárosok...*, s. 160-161.

⁶⁰ Gejza II. (1141 – 1161) tu nechal usadiť sedmohradských Nemcov, ktorých nazývali Sasmí.

⁶¹ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 172.

Tollius si samozrejme pri prvej príležitosti prezrel bane a na začiatku ich opisu – namiesto úvodu – nás oboznamuje s procedúrou fárania do bane. Princíp fungovania stroja na fárание je podobný dnešnému výťahu, ale namiesto motora tu boli kone a ako protiváha ľudia. „Na druhý deň ráno, počas siedmej hodiny, som sfáral do cisárskej bane, ktorá ležala štvrt' míle od mesta. Aj tu, rovnako ako v Banskej Štiavnici, sa pred fáráním podľa obradného zvyku pomodlili, a to pokľachiacky. Totiž toto moje a asi aj druhých dobrodružstvo nie je bez nebezpečenstva [...] pretože tu nezostupujeme po rebríkoch, ale na povrazoch pomocou kolies, ktoré otáčajú kone, takže kým jedna strana zostupuje, na druhej strane sú druhí vyťahovaní hore. Hoci sme sedeli pevne pripútaní remeňmi, pre istotu hrubé laná spevnili železnými reťazami. Podľa zaužívaných zvyklostí naraz vystupovali traja – štyria baníci, z ktorých ten najspodnejší držal lampu. Pri fárání je zvykom spievať tradičné banícke pesničky.“⁶²

Po prehliadke bane si Tollius prezrel mincovňu, kde mohol získať nielen prehľad o každodennej prevádzke podniku, ale mohol si aj odskúšať razenie mincí. Preto tamojší postup opracovania drahých kovov opisuje veľmi názorne. „Nasledujúci deň mi povolili návštevu mincového úradu, kde zo strieborných rúd valcujú dlhé pásy, ktoré pomocou kolies bez väčšej námahy postrihajú na okrúhle pliešky. Na tieto nakoniec, opäť s pomocou kolies, urobia razbu. Takto som mohol obdivovať aj ľahkosť razenia mincí, čo som si aj vlastnoručne odskúšal.“⁶³

Po Kremnici išiel Tollius do Banskej Bystrice, odkiaľ sa cez Vacov dostáva do Budína, voľakedajšieho kráľovského sídla, ktoré pri vytlačaní Turkov celkom rozstrieľali. Jeho zážitky sú pretkané blízkosťou bojov, preto azda nie je zbytočné obsiahlejšie zacitovať jeho text, ktorý hovorí sám za seba.

„Po odchode z Vacova sa čoskoro objavil na obzore na vysokom vršku Budín so svojimi belavými múrmi, vežami a kostolmi. Už z diaľky som zdravil toto vznešené kráľovské mesto, ktoré som si už tak dávno prial uvidieť. Čím som bol bližšie, tým viac som obdivoval cisárovo šťastie, ktorého ho obdarovalo takýmto mocným a nádherným mestom. Keď sme dorazili k mostu spájajúcemu Pešť a Budín, rozhodli sme sa

⁶² TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 174.

⁶³ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 176.

najskôr navštíviť mesto Pešť, pretože v Budíne, po obliehaní takmer zrovnanom so zemou, by sme boli sotva našli ubytovanie.

Počas nasledujúcich troch dní som navštívil všetky pamätihodnosti. Voľakedajšie také pyšné a nádherne mesto s hradom bolo ohromnými delostreleckými salvami úplne rozostrieľané, takže som v celom meste nenašiel celý ani jeden jediný dom. Vo voľakedy takom krásnom a nádherom kostole sv. Štefana a v tureckej mešite v blízkosti mosta, ako aj nad bránou vnútorného hradu som objavil turecké nápisy. Hrad oddeľujú od mesta dvojité hradby. Mesto na strane bližšej k hradu pozostáva z dvoch ulíc, na opačnej, kde sa kopec rozširuje, zas z troch ulíc. Hradby sú staromódne, ale zato mocné. Priekopy sú hlboké. Existujú tri brány, z ktorých jedna je smerom na Ó-Budu. Cisárske vojsko práve tadiaľto prelomilo rozostrieľané hradby. Mesto kedysi z oboch strán zdobili dve predmestia. Po predmestí, ktoré bolo v smere od Stoličného Belehradu, dnes už niet ani stopy, kým na veľkom predmestí pri Dunaji už zopár domov začínajú opravovať a prestavovať.

Medzi rozvalinami a v pivniciach domov žijú nevzdelaní, hrubí a odpudiví Srbi gréckeho vyznania, ktorí sa živia nosením vody, pretože studne na hrade zasypali Turci.

Početné mešity na predmestí pri Dunaji boli zbúrané, niektoré však prestavali na sklady a sýpky. Vyšiel som do veže jednej z ešte existujúcich mešít, aby som odtiaľ mohol lepšie pozorovať okolie. Za malú námahu som tak zožal veľký úspech. Pod vrchom sv. Gerharda a smerom k Ó-Bude sú termálne kúpele, ktoré som všetky dôkladne preskúmal. [...] Do Budína domáci obyvatelia nemôžu vstúpiť, ale Srbi, najmä ženy majú povolený voľný pohyb. Dunajský most pozostáva z 57 lodiek a meria približne 10 000 stôp.

Pešť je priemerné mesto štvorcového pôdorysu. Aj keď počas minuloročného obliehania si toho tiež dosť vytrpelo, rýchlo sa obnovuje a aj počet jeho obyvateľov stúpa rýchlejšie ako v prípade Budína. Rozprestiera sa totiž na rovine, a preto má výhodnejšiu pozíciu na využitie Dunaja. Potom, čo som si všetko prezrel, som 23. júna 1687 opustil toto bývalé sídlo uhorských kráľov.⁶⁴

O svojej spiatocnej ceste píše Tollius už iba veľmi stručne. Cez Os-

⁶⁴ TOLLIIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 198-201; SZAMOTA: *Régi utazások Magyarországon...*, s. 288-289.

trihom, Komárno, Ráb a Bratislavu opúšťa územie Uhorska a ide od Viedne, odkiaľ pokračuje vo svojej európskej ceste do Talianska. Svoj uhorský cestopis končí týmito slovami: „Nakoniec, o týždeň neskôr ako som opustil Budín, v pondelok 30. júna som sa vďaka dobroprajnej Božej vôli vrátil do Viedne a tak som ukončil svoje cestovanie po Uhorsku, ktoré mi trvalo poldruha mesiaca.“⁶⁵

Uhorské poznámky J. Tolliusa sú jedným z významných prameňov tejto zabudnutej časti starej Európy. Aj keď jeho spis odráža aj svojský záujem alchymistu večne hľadajúceho kameň mudrcov (minerály, baníctvo, hutnícke technológie), nezabúdajme, že poslaním nášho učeného filológa bol zber zemepisných a dejepisných údajov! Veď o niekoľko decénií neskôr sa Tolliusov spis stal pre Mateja Bela vo vzťahu k banským mestám neopomenuteľným.

Jeho poznámky o krajine baní, liečivých kúpeľov a termálnych prameňov sú mozaikou, v ktorej prebleskuje aj krajina nevšedných prírodných daností, riek plných rýb, úrodných polí a vynikajúcich vín. Sem-tam sa, pravda, nájdu aj fundamenty typických stereotypov, ako je pohostinnosť, či obyvateľ Uhorska, ktorý sa radšej oháňa zbraňou, než motykou, lebo „vojenská horlivosť“ je bližšia náture ľudu ako poľnohospodárske „dedinské činnosti“.⁶⁶ Nepochybne kanonizuje pár charakteristických znakov, ktoré sa neskôr stanú trvalým prívlastkom obrazu obyvateľa Uhorska. Náš holandský cestovateľ je však súčasne takým vzdelaným cestovateľom, ktorý svoju drobnokresbu vychádzajúcu z vlastnej skúsenosti ako aj svoje dojmy (nepopierame, že neraz klamlivé) a pozorovania dopĺňa možnosťami, ktoré ponúka *oral history*. Tolliusove listy sa tak menia na záživné čítanie, ktoré sa popri anglickom cestovateľovi a Tolliusovom súčasníkovi Edwardovi Brownovi,⁶⁷ ktorý navštívil Uhorsko o viac ako poldruha desaťročie skôr, stanú okrem iných jedným z najdôležitejších prameňov pre definíciu obrazu obyvateľa Uhorska vo

---

⁶⁵ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 203.

⁶⁶ TOLLIUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 143.

⁶⁷ Edward Brown (1642 – 1708) absolvoval štúdiá v Cambridgei a Oxforde. Počas svojej veľkej európskej cesty v rokoch 1669 – 1670 navštívil aj Uhorsko. Neskôr sa stal osobným lekárom Karola II. a predsedom Londýnskeho lekárskeho kolégia. SZAMOTA: *Régi utazások Magyarországon...*, s. 290-425.

francúzskej encyklopedickej literatúre 18. storočia.⁶⁸

Príloha

Bane z územia Uhorska podľa Tolliusových záznamov (1687)
– s doplnkami Bruzen de la Martinièrea (1732)⁶⁹

ALTZOL [Zvolen, Ózólyom / Banskobystrický kraj]

Obec ležiaca na ľavom brehu rieky vo vzdialenosti dvoch míľ od Newzol-u. V skutočnosti sa tam nenachádza žiadna baňa, ale medzi koreňmi pšeničných klasov sa dajú nájsť zlaté hrudy. V okolí sa v dávnejších časoch ťažilo zlato, striebro, meď a ortuť.

AMGESCHED⁷⁰ [bývalá banícka osada Banskej Bystrice / Banskobystrický

---

⁶⁸ Príkladom je Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière (1683 – 1746), ktorý bol jedným z najplodnejších zemepiscov, dejepiscov a kompilátorov 18. storočia. Hoci jeho meno dnes už upadlo do zabudnutia, svojho času disponoval titulmi radcu princa parmského, tajomníka dvoch sicílskych kráľovstiev a prvého geografa španielskeho kráľa. Jeho hlavné reprezentatívne deväťzväzkové dielo, ktoré vyšlo v rokoch 1726 – 1739 je považované za jedno z najlepších a najmodernejších encyklopédií, opierajúce sa o najnovšie vedecké poznatky a vo svojej dobe patriace medzi najpopulárnejšie diela. BRUZEN de la MARTINIÈRE: *Le Grand Dictionnaire géographique et critique*, par M. Bruzen La Martinière,... La Haye, P. Gosse, R.-C. Alberts, P. de Hondt, 1726-1739, 9 tomes en 10 vol. V tejto encyklopédii je na konci hesla o Uhorsku pripojený abecedný zoznam významnejších banských miest, ktorý je doslovnou citáciou zoznamu z diela J. Tolliusa. Tento súpis pripájame v prílohe k nášmu textu aj my. K životopisným údajom o Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière viď Michaud, t. 27, s. 329-331; *Nouvelle Biographie Générale* sous la dir de M. Le Hoefer, t. 23. Paris : Frimin Didot, s. 253-255; *Dictionnaire de biographie française*, t. 7. Paris : Libraire Letouzey et Ané, 1956, s. 586.

⁶⁹ TOLLIOUS: *Epistolae itinerariae...*, s. 166-169.; BRUZEN de la MARTINIÈRE: *Le Grand Dictionnaire...* 1732, t. IV, s. 185-186. Tento text sa pridrižiava doplnkov Bruzen de la Martinièrea, ktorý slovo od slova preberá Tolliusov latinský text. Na prvom mieste teda uvádzame pôvodné meno sídla podľa prameňa. V hranatej zátvorke uvádzame dnešné pomenovanie, ako aj maďarský ekvivalent a príslušnosť podľa súčasného územno-správneho členenia. Pri identifikácii jednotlivých sídiel sme vychádzali popri už spomínanej Vályiho encyklopédii z prác: GYALAY, Mihály: *Magyar igazgatástörténeti helységnévtelen*. Budapest, 1989; resp. HAJDÚ-MOHAROS, József: *Magyar Településtár*. Budapest : Kárpát-Pannon, 2000. Napokon poznamenávame, že Tollius vo svojom súpise používa ako orientačný bod mesto Newsohl (Neusohl), t. j. Banskú Bystricu.

⁷⁰ Zrejme ide o osadu Ortúty, ktorá sa v prameňoch uvádza pod menom Geschaidt, tu s predložkou Am Geschaidt. (*Pozn. prekl.*)

kraj]

V tejto obci ležiacej pol míle od Newzolu⁷¹ sa nachádza jedna baňa v súkromnom vlastníctve, ktorú jej majiteľ nedokáže prevádzkovať.

ANDRASCHOW [Andrášová – bývalá banícka osada Banskej Bystrice / Banskobystrický kraj]

V tejto obci, ktorá leží tiež pol míle od Newzolu sa nachádza jedna samostatná baňa na meď, ktorá patrí ringbürgerom.

BOINIK [Poniky, Pónyik / Banskobystrický kraj]

Prv tu ťažili železo, ale dnes sa tu dá nájsť už iba červená hlina, z ktorej kedysi dokázali extrahovať železo.

BOTZAR [Nižná Boca / Banskobystrický kraj]

Sú tu zlatonosné bane.

BRESNIZC [Železná Breznica, Garamberzence / Banskobystrický kraj]

Je vzdialená dve míle od Newzolu a sú tu železorudné bane predstavujúce cisársky majetok.

BUDE OFEN [Budín, Buda / Peštianska župa ~ Maďarsko]

Podľa dodnes živej tradície sa v kopcoch v susedstve mesta nachádzali bane na zlato..

SCEPUISE [t. j. Spišský (-á), z množstva názvov obcí, ktorých súčasťou je tento prívlastok, to v tomto prípade bude Spišská Stará Ves, Szepesófalú / Prešovský kraj]

Na tunajšom kopci (Tarhegy)⁷² sa nachádza baňa, v ktorej ťažia olovo zmiešané s antimónom.

DOBSH [Dobšiná, Dobsina / Košický kraj]

Leží vo vzdialenosti dvoch míľ od Rafsenawu a pätnástich od Newzolu. Ťažia tu rumelku. Samotná obec patrí k banským mestám.

FECKETIBAN alebo SCHWARTZBERG [Feketebánya / Sabolčsko-satmársko-berežská župa ~ Maďarsko]

Nachádza sa v Satmárskej stolici. Sú tu strieborné bane, kde sa v rude nájde aj

---

⁷¹ Banská Bystrica.

⁷² Dnes Lysá nad Dunajcom (súčasť obce Spišská Stará Ves).

*prímes zlata. Jeden funt tunajšieho striebra obsahuje tri zrná zlata.*⁷³

FELSCHEBAN alebo OBERBERG [Baia Sprie, Felsőbánya / Marmarošská župa ~ Rumunsko]

*Nachádza sa tiež v Satmárskej stolici. Je majetkom tunajšieho obchodníka Michela Fonyho. V pol funte tunajšieho striebra sa niekedy nájde aj štyri až päť drachiem zlata.*⁷⁴

HELLIAR [Haliar (Staré Hory) / Banskobystrický kraj]

V okolitých horách zvaných starohorské (Altgeberg) sa nájde trochu striebra s prímiesou medi. Toto miesto je súkromným majetkom mešťanov z banského mesta. Nachádza sa tu aj voda s obsahom jedovatého plynu.

JEROB [Jabriková,⁷⁵ Imréd / Banskobystrický kraj]

Táto baňa už nie je v prevádzke..

JESENACH [Jasenie, Jecenye / Banskobystrický kraj]

Zo zeme tu ťažia sírnatú rudu, ktorú Nemci volajú Ries. Keď z nej tavením odlúčia striebro, odvážajú ju do Schemnitzu.

LIBETHEN [Lubietová, Libetbánya / Banskobystrický kraj]

Táto baňa bohatá na medenú rudu leží vo vzdialenosti dvoch míľ od Newzolu. Má tri štôlne. Jedna je spoločným majetkom obyvateľov Libethenu a Newzolu. Druhú rozhladený muž Rothen a tretiu, zvanú Oberberga ringbürgeri z mesta.

LIBSK [Deutsch Liptsch = Partizánska Lupča / Žilinský kraj]

V tunajších kopcoch sú bane na zlato a striebro.

LUPSCENES, ktorú nazývajú aj LUPSCHER SCIFFEN [Lipscherseifen = Baláže / Banskobystrický kraj]

Nachádza sa dve míle od Newzolu. Je to rudná baňa, v ktorej sa ešte neťaží a je majetkom Michela Sturiana.

LUPKOW, [(Liptovská) Dúbrava / Žilinský kraj]

Ťaží sa tu antimón.

MEDZIBROD [Medzibrod, Mezököz / Banskobystrický kraj]

Nachádza sa dve míle od Newzolu. Je to zlatonosná baňa, ktorá ešte nie je otvo-

---

⁷³ Jedno zrno (granum) – stará váhová jednotka – cca. 0,05 g.

⁷⁴ Jedna drachma (kvintlík) – stará váhová jednotka – cca. 4 g.

⁷⁵ Dnes súčasť obce Tajov.

rená a je majetkom Maximiliena Conrada Ruprechta.

NECBANIA alebo NEWBERG [Baia Mare, Nagybánya / Marmarošská župa ~ Rumunsko]

Je to baňa v Satmárskej stolici, vo vzdialenosti dvoch míľ od Sedmohradska, v ktorej sa nachádza striebro s prímiesou zlata. V pol funte striebra sa tu nájde štyri až päť drachiem zlata. Funguje tam aj mincovňa.

REDERISCH

Železo z tejto bane je vhodné na hutnícke spracovanie. Ťaží sa tu aj markazit, zvaný aj ries.

RICHTERGRUND [Richtárová⁷⁶ / Banskobystrický kraj]

Nájdeme tu iba med' a ani tá nie je najvyššej kvality. Je vzdialený zhruba jednu míľu od Newzolu. Baňa, ktorá sa tu nachádza, je súkromným vlastníctvom ringbürgerov z mesta.

RONITSCH [Hronec, Kisgaram / Banskobystrický kraj]

Železorudná baňa v cisárskom majetku. Nachádza sa štyri míle od Newzolu.

ROSENAVA [Rožňava Rozsnyó / Košický kraj]

Leží pri meste Erlam, resp. Jáger, pätnásť míľ od Newzolu. Tu sa dá vyťažiť najčistejšie zlato tohto kraja, ale spory medzi ringbürgermi a mestskou radou o vlastníctvo bane znemožňujú ťažbu.

SANDBERG [Piesky, banícka osada Banskej Bystrice⁷⁷ / Banskobystrický kraj]

Tieto bane bohaté na med' sú vzdialené od Newzolu nanajvyšš jednu míľu a sú v majetku mešťanov. Ruda, ktorá sa tu ťaží je sčasti čierna, žltá aj zelenkavá. Čierne flaky značia prítomnosť striebra, ostatné farby zas prítomnosť cínu.

SCHERTZENSTEINEN

Zlatá baňa vo vzdialenosti pol míle od Newzolu, ktorá je v súkromnom majetku jedného ringbügera. Ešte tu neprebíha ťažba.

SCHMOLENITZ [Smolník, Szomolnok / Košický kraj]

Medená baňa, kde sa vo veľkom ťaží. Sírnatá voda, ktorá sa tu získa, sfarbuje najprv ponorené železo na červeno, potom na bronzovo. Preto sa ponáša na

---

⁷⁶ Dnes súčasť obce Staré Hory.

⁷⁷ V katastri obce Špania Dolina.

štiavnickú, prv však mala takúto vlastnosť aj ľubietovská voda.

SENNIZEN [Senica, Szénás / Banskobystrický kraj]

Baňa vo vzdialenosti nanajvýš jednej míle od Newzolu. Pre cisára sa tam ťaží žltá a kujná meď.

STRIGONIE alebo GRAN [Ostrihom, Esztergom / Komárňansko-Ostrihomská župa ~ Maďarsko]

Zlatonosné bane sa nachádzajú vo vzdialenosti troch míľ od mesta. Pred tým, kvôli tureckej hrozbe sa v nich neťažilo, ale cisár teraz vyslal ľudí na ich odkrytie a zahájenie ťažby. Úspešne sa to podarilo.

TEICHOLTZ [Theisholz = Tisovec/ Banskobystrický kraj]

Leží tri míle od Newzolu. Sú tu horniny s obsahom magnetitu. Sú tu magnetické horniny.

TEIOB [Tajov, Tajó / Banskobystrický kraj]

V jeho blízkosti (jednu míľu od Newzolu) na ceste do Kremnice sa pri jednom prameni nachádza niekoľko zanedbaných ortuťových žíl, ktoré sú dnes už zanedbané. V bezprostrednej blízkosti sa pod zemou ukrýva čerouenú síru.

TOKAI [Tokaj / Boršodsko-Abovsko-Zemplínska župa ~ Maďarsko]

Hory bohaté na zlato. Korene, resp. aj výhonky viniča, ktorý sa pestuje na okolí, obsahujú tenúcke zlaté vlásočnice. Avšak kvôli istým príjmom z tokajského vína, ktoré je cennejšie od zlata, sa tu vôbec nezaoberajú neistými vyhliadkami na zisk z prípadného hľadania zlatých žíl.

WEISCHOW [Vajsková⁷⁸ / Banskobystrický kraj]

Lom vo vzdialenosti štyroch míľ od Newzolu, ktorý medzi zopár zlatými žilami ponúka aj antimón vynikajúcej kvality. Z nevelkých zlatých žíl je aj zisk iba veľmi malý. Popravde, kvôli zbojníkom potulujúcim sa v okolitých lesoch s ťažbou už aj prestali. Baňa je majetkom veľaváženého pána Michala Sturiana.

Preklad: Imrich Nagy

---

⁷⁸ Dnes súčasť Podbrezovej.

Research Project «Contemporary European historiography of Stalinism: Tradition and new research strategies for Central and Eastern Europe»

VIACHASLAU MENKOUSKI – MICHAL ŠMIGEL

Bieloruská štátna univerzita, Minsk – Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Research methodology

The conditions of modern methodological pluralism provide a choice of integrated multi-disciplinary approach as a concrete methodology of historiographical research. This allows attracting theoretical ideas and techniques of other fields of scientific knowledge for the study of historical processes. Today, the situation in science is such that it is necessary to hear different voices, to be able let in the "other" in your discourse. The study of European historiography of Stalinism enables us to connect the historical, political, anthropological, psychological, and cultural components. Each of them played a role in a particular segment of the discipline development, and in the formation of a collective historical memory.

The methodological basis of the study are scientific principles of historicism, the systematic and comprehensive approach to the subject. The principle of historicism requires the study of theories and models of European authors consider the intellectual and methodological background and conditions for the formation of the analyzed approaches. In the interpretation of concepts tailored to the particular author's intention, political and historiographical situation in which created analyzed historiographical sources. In the development of the research topic the author used a systematic approach involving the study of the national (regional) historiography as an integrated system where all the directions and trends related, perform specific functions and take the necessary space in the structure of the system. The development of the integrated system and its influencing factors are the focus of historiographical research. The principle of comprehensiveness is based on the effects on problem-theoretical content and the development of historical science

as immanent and external social, political and general scientific factors.

Results and discussion

The modern world has become a global world. This applies not only to the areas of high technology, communications, economics or supply, but also to the academic field. The academic community today is not divided by national borders, continents or languages. The proposed project is expected to follow the example of the analysis of Stalinism researchers in Central and Eastern Europe, the process of the formation on the basis of national historiography of modern European historiography of the problem, the output of scientific isolation and integration into the European scientific process of new countries, regions and scientific schools, the expansion process of interdisciplinary synthesis in the end of XX – beginning of XXI century, the transformation of research in Soviet history and the history of communism in one of the leading areas of modern social sciences and humanities.

Subject to review became scientific papers of Central and Eastern European scholars of Soviet history and the history of communism in which Stalinism treated as a special object of study or considered in the context of the other problems of Soviet, European and world history. The study will focus on the scientific literature (monographs, journal articles, collections of articles), prepared and published in the Central and Eastern Europe in the second half of the 1980s. to the present day. Thus, it will be possible to speak of a new component of the European "historiography" of Stalinism.

Address to the European historiography, comparative analysis of schools, movements, scientific paradigms, it is one of the priority directions of development of modern historical science. And this is connected not only with the situation in Europe, but also with the global trends of accumulation and deepening of historical knowledge. European historiography is in this respect, absolute interest, as in European countries, there was organized system of "Soviet and Communist," and then "Post-Soviet and Post-Communist Studies" with certain traditions, theoretical concepts and methodological approaches.¹ It should be noted, and the

---

¹ After the fall: essays in Russian and Soviet historiography / edited by Michael David-Fox, Peter Holquist, Marshall Poe, 2004; Beyond totalitarianism: Stalinism and Nazism compared /

fact that the story of "Soviet and Communist studies" reflects not only the development of the humanities and social sciences, but also the changing political situation in Europe.

The object of study in the draft is the European historiographical complex of the late XX century - the beginning of the XXI century. The subject of study will be the establishment and development of "Soviet and Communist studies" in Central and Eastern Europe, the collection of works of European authors on the history of Stalinism, the change of methodological paradigms in European historiography, the infrastructure of academic research.

Sources base of the project will amount to scientific academic works by Central and Eastern European researchers, in which Stalinism treated as a special object of study or considered in the context of other issues of European and world history. The chronological framework of the cycle of works cover the period from the second half of the 1980s to the present day. Date of the lower boundary is determined by the dramatic changes in Central and Eastern Europe, which led to the transformation of all aspects of life in the region, including the field of social sciences and humanities. The upper limit is associated with the presence of the latest available to the author of academic works by European researchers.

During this time researchers in Central and Eastern Europe were

---

[edited by] Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick, 2009; Narratives unbound: historical studies in post-communist Eastern Europe / edited by Sorin Antohi, Balázs Trencsényi and Péter Apor, 2007; Popular opinion in totalitarian regimes: fascism, Nazism, Communism / edited by Paul Corner, 2009; Pullmann, Michal. Writing history in the Czech and Slovak republics // Social History Vol. 37 No. 4 November 2012; Sherlock, Thomas. Historical narratives in the Soviet Union and post-Soviet Russia : destroying the settled past, creating an uncertain future, 2007; Stalin: a new history / edited by Sarah Davies and James Harris, 2005; Stalinism: new directions / edited by Sheila Fitzpatrick, 1999; Stalinism: Russian and Western views at the turn of the millennium / Alter Litvin and John Keep, 2005; Stalinism in the Soviet Union: new research directions in Russia and abroad : proceedings of the Russian-German student research seminar, Konstanz, Germany July 4-6th, 2002 / [edited by Alexander Bezborodov ... et al.], 2006; The black book of communism: crimes, terror, repression / Stéphane Courtois ... [et al.], 1999; The leader cult in communist dictatorships: Stalin and the Eastern Bloc / edited by Balázs Apor ... [et al.], 2004; Warlands: population resettlement and state reconstruction in the Soviet-East European Borderlands, 1945-50 / edited by Peter Gatrell and Nick Baron, 2009; Writing the Stalin era: Sheila Fitzpatrick and Soviet historiography / edited by Golfo Alexopoulos, Julie Hessler, and Kiril Tomoff, 2011.

looking for a place in the European system of human and social sciences. Due to the dramatic changes in the region, there was a restructuring of the organizational infrastructure, the rejection of "Marxism-Leninism" as an exclusive methodology of historical studies, the use of experts in the Stalinist period the achievements of world historiography. "Archival revolution" that began after 1991, was a turning point historiographical. Now European researchers, conducting research, could move freely within the territory of the former Soviet Union and the "Soviet bloc", combine the capabilities provided by these "oral history", the study of the Soviet and socialist political civilization with archival materials.² The changes coincided with the change of paradigms in the humanities. The focus has shifted to the problems of political and social history in the field of cultural history, for which the most important is the analysis of discourse, space, visual sources.

Interdisciplinary and multidisciplinary have special importance in modern European historiography. The proposed project can be considered a European historiography of Stalinism as an interdisciplinary field with a wide range of social sciences and humanities. To complete the task of studying the real Soviet society, the researchers used a methodology of history, political science, social history, sociology, anthropology, linguistics. Attempts to determine the exact list of subjects included in the multidisciplinary "Soviet and Communist studies" were undertaken but the specialists were not able to reach a consensus. Affected the difficulty of determining disciplinary parameters in the study of any region, to which the specific problems of the terminology of Soviet history.

Interdisciplinarity has been triggered by the forward movement of the disciplinary constraints and correcting the effects of excessive specialization of scientific disciplines. Polydisciplinary became a logical extension of this trend, when any object or phenomenon (in the proposed project – a history of Stalinism) is studied simultaneously from different directions by several scientific disciplines, and each discipline retains its own methodology.

Scholars are increasingly turning to the research at the boundaries of different disciplines: history and psychology, history and philology, history

---

² Menkouski, V. Contemporary Historiography of Social History of Stalinism in Belarus and Russia // *Bylye Gody*. 2013. № 28 (2).

and cultural studies, history of science, etc. The key to the effectiveness of their application is complete understanding of each party's own problems, high studies interrogation culture. Priority in the interdisciplinary study of contemporary historians give cultural approach, defining its essence, as the inclusion of historiographical knowledge in the context of the existing types of the era in all its forms: the mentality of society, psychological environment, mentality, literature, style of thinking and language.

In recent years has changed not only the problems of historiography but the methodological tools of historians and their role in the process of writing a historical work. The authors declare today is not about the "objectivity" of his view of the historical problems, they tend to emphasize that, of course, prepare their work on representative sources, but the choice of sources, the wording of these problems, the conclusions to which they come, cannot be completely objective because of the dependence on subjective circumstances such as scientific training, cultural and social base of the researcher.

The processes of formation of the modern historiographical space objects are the professional interests of the various sciences and research teams. At the same time, as the experience of the last 10-15 years, the main trend in the development of the social sciences is increasingly acting recognition of their active role in the life of modern society. Socio-colored knowledge is not only a fact of social consciousness, but also of activity-related factor in social development. Models of interaction history, memory and society, developed by Michel Foucault, Paul Ricoeur, John Tosh, Pierre Nora, find their extensive use in social studies and the humanities, and more persistently invade the area of traditional historiography. However, the complex developments in this area are not so many, and their local nature does not allow to enter the deeper and more comprehensive understanding of the changes taking place in modern historiographical practice.

As a research methodology used a systematic approach, which allows to consider the European historiography of Stalinism as a complex system composed of interconnected and interdependent subsystems (different research "schools" and the direction of the theoretical model, the identity of prominent researchers). This system is constantly evolving under the influence of the internal mechanisms of self-development

and external factors. In the study of the relationship between the modern historiography of Eastern, Central and Western Europe, we aim to identify the features of the system of unity, to find out the basic components that enable European historiography of Stalinism become united structure. Researchers such a complex historical phenomenon as Stalinism can create a common scientific network. The proposed project would be an important step in this direction. We have a lot in common and we can move forward together.

The conditions of modern methodological pluralism provide a choice of integrated multi-disciplinary approach as a concrete methodology of historical research. This allows to attract theoretical ideas and techniques of other fields of scientific knowledge for the study of historical processes. Today the situation in science is such that it is necessary to hear different voices, to be able let in the "other" in your discourse. The historiography of Central and Eastern Europe out of the state of "catching reflection", developed in accordance with the requirements of the times and modern trends in science.

The study of European historiography of Stalinism enables you to connect the historical, political, anthropological, psychological, and cultural components. Each of them played a role in a particular segment of the discipline development, and in the formation of a collective historical memory. We use the principle of the "look at the past", which was developed phenomenology of Edmund Husserl, philosophical hermeneutics Philipp Heinrich Dilthey and Hans-Georg Gadamer, "understanding sociology" of Max Weber, historical school "Annals."

Historical scholarship of Central and Eastern Europe has freed from ideological evaluations, outlines stronger role in the known historiographical problems, revise views on the relationship of history and politics. Historical knowledge is approved through the category of "intrinsic value", "national tradition", "interaction", "dialogue". There is a change of explanatory models of historical development. The focus of modern historiography is the question of the relationship between historical scholarship and historical self-consciousness of the people. Self-awareness is considered as a factor in determining the public interest in the science of history, as the link between science and culture. On the other hand, historical scholarship, as a form of social self-knowledge, forms the attitude of society to the past, that

is forms the historical consciousness.

Millennium became the national historiography of Central and Eastern time changes our outlook and the resumption of discussions on almost the entire range of issues of national and European history. During this time historical scholarship was complex and contradictory way. Overall it was a gradual development, which led to the renewal of the theoretical foundations, methodologies and techniques of historiography.

Among the complex set of issues pursued by the latest Central and Eastern European historiography, one of the most important was the study of the history of the twentieth century (such as the publication one of the authors of this article³), and Stalinism, as it is an integral component of its place and role in European and world history. The scientific literature on this period includes a number of books and articles. But, we must admit that to this day the question of "what it was" no simple or single answer. Diagrams created explanation repeatedly depending on various circumstances viewpoints and experience.

Intellectual explanation of recent history has been the work of generations. For each new generation of that time meant something else. Although the number of possible explanations is not unlimited, as the system is associated with certain specific historical components, it is extremely large and complex.

Discussions about the phenomenon of Stalinism inevitably led to the question of historical necessity (discussed in detail in the publica-

---

³ Šmigel, M. (ed.). *The UPA in Light of Slovak and Czech documents (1945 – 1948)*. Book 1. *The UPA Raids in the Army and State Security Documents of Czechoslovakia (1945 – 1946)*. Litopys UPA, vol. 48. Ed. M. Šmigel. Toronto, Lviv : Published by Litopys UPA, 2010; Šmigel, M. et al. *Radical Socialism and Communism in Slovakia (1918 – 1989): the Society between the Democracy and Totalitarianism*. Banská Bystrica, 2007; Šmigel, M. *Historical questions and background of the option and resettlement of Czechoslovak citizens into the Soviet Union in 1947*. In: *Historický časopis*. Bratislava, 2004; Šmigel, M. *Anti-Communist and Anti-Soviet Aspects of Ukrainian Insurgent Army in the territory of Slovakia during 1945–1947*. In *Anti-Communist Resistance in Central and Eastern Europe*. Bratislava, 2012; Šmigel, M. *On some activities of NKVD in Czechoslovakia in relation to Soviet Repatriation Operation in Slovakia (1945-1948)*. In *NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945 - 1989, II*. International conference, November 19–21, 2008. Prague, 2008.

tions of one of the co-authors⁴). Historians began to use the concept of alternatives, allowing escape from the constraints of causation. This made it possible to conceptualize the recent history in terms of a series of crucial elections and highlights solutions. Thus, historians of Central and Eastern Europe refused an approach based on "the only truth" and approaching a freer methodology characteristic of world historical scholarship.

Conclusions

The changes that have occurred in the Central and Eastern European historiography, clearly show that the historical scholarship of Central and Eastern Europe took on a new shape. It has ceased to be a local, closed in their theoretical and methodological foundations. The sum of its new language, identifies the most important trends in the formation of truly scientific historiography of Stalinism.

The attention of scholars is directed to a deeper study of the nature and objectives of the historical-cognitive process, place of scientific historical knowledge of other forms of spiritual culture that existed and existing ideas about the past, the subjects themselves of historical science. Modern interest in the historiography by the needs of its identity, clarify the subject area of research methods, its tasks and functions in historical knowledge and consciousness of society.

Now researchers in Central and Eastern Europe in the development of problems in the history of Stalinism not only comply with the European and world level, but in some respects surpass it. This is due to the fact that the history of Stalinism for their "national history", in which the study of all the national historiography of the main effort is directed.

---

⁴ Menkouski, V. *Anglo-amerikanskaia sovetologija: istoriia, sovremennost, akademicheskie resursy* [Anglo-American Sovietology: Past, Present, and Academic Resources] / V.I., Menkouski. Minsk, 2000; Menkouski, V. *Istorija i istoriografija: Sovetskij sojuz 1930-kh gg. v trudakh anglo-amerikanskikh istorikov i politologov* [History and Historiography. The Soviet Union of the 1930s in the Writings of the Anglo-American Historians and Political Scientists] / V.I., Menkouski. Minsk, 2007; *Sovremennaya rossyskaya istoriografiya* [Contemporary Russian Historiography] / V.I. Menkouski i dr.; pod red. V.I. Menkouski. V 2 ch. Minsk, 2009; Menkouski, V., Ul K., Shabasova M. *Sovetsky Soyuz 1930-kh godov v angloyazychnoy istoriografii* [The Soviet Union of the 1930s in the English-language historiography] / V.I., Menkouski. - Syktyvkar, 2013.

The experience of the Central European (Slovak, Czech, Polish, Hungarian) and Eastern European (Belarusian, Russian, Ukrainian) historiography, can and should be integrated into the European historiography of modern history.

We know too little of each other in Central and Eastern Europe, too closed in our countries and regions. We believe that the scholars of Central and Eastern Europe need to move towards a kind of "Scientific Eastern Partnership", which will benefit the scientific community and society united Europe.

Resumé

Výskumný projekt: Stalinizmus v kontexte súčasnej európskej historiografie: Tradície a nové výskumné stratégie v strednej a východnej Európe

Svoju pozornosť autori upriamujú na vedeckú produkciu strednej a východnej Európy v oblasti histórie Sovietskeho zväzu a histórie komunizmu, v ktorých sa stalinizmus skúma ako samostatný objekt výskumu alebo v kontexte iných problematík sovietskej, európskej alebo svetovej histórie, a to v druhej polovici 80-tych rokov 20. storočia po súčasnosť. Tento prístup možno považovať za nový prvok v európskej historiografii stalinizmu. Cieľom predkladaného príspevku je vymedzenie vedecky podložených metód štúdia historiografie na národnej a medzinárodnej úrovni na základe materiálov z oblasti stalinizmu v európskej historiografii.

Hlinené stavebné technológie v kolonizačnom prostredí podunajsko-panónskeho priestoru v 18. – 20. storočí

JÁN BOTÍK

Dunajská Lužná

Vo svojom príspevku upriamujem pozornosť na hlinené stavebné technológie v priestore *Velkej uhorskej nížiny*, ktorá sa v maďarčine nazýva *Nagy Alföld* alebo len *Alföld*. V slovenskej odbornej literatúre sa pre ňu ustálil názov *Dolná zem*. Týmito názvami sa označuje geografický priestor v povodí Dunaja a Tisy, ktorý je juhovýchodnou časťou rozsiahlejšej Panónskej nížiny. V tomto geografickom priestore sa vyprofiloval výrazný model spôsobu života, označovaný ako *panónska kultúrna zóna*.¹ Zodpovedá jej aj typ domu, ktorý sa v srbskej a chorvátskej odbornej literatúre nazýva *panónsky*² a v maďarskej *alföldi*, čiže *dolnozemský*.³ Jedným z jeho znakov je hlina ako dominantný stavebný materiál. Na prelome 19. a 20. storočia v rozsiahlej oblasti Vojvodiny, zahrnujúcej regióny Báčka, Banát a Sriem, podľa štatistických zistení z roku 1910, až 80,72 % domov malo hlinené steny, 14,28 % bolo postavených z pálených tehál alebo kameňa a 4,98 % z dreva.⁴ V tom čase v známom dolnozemskom meste Békešská Čaba bola stavebným materiálom 91 % domov hlina.⁵ V Slovenskom Komlóši v Békešskej župe v roku 1910 bolo zapísaných 36 domov z pálených tehál, 160 hlinených domov so základom z kameňa alebo pálených tehál a 2002 domov s hlinenými stenami bez tvrdého základu.⁶

¹ GAVAZZI, M.: Kulturna analiza etnografije Hrvata. In: *Narodna starina VII.*, 1928, s. 115-144.

² KOJIĆ, B.: Seoska kuća i seoske naselje u Vojvodiny. In: *Letopis Matice srbske 1966*, s. 470-481; MURAJ, A.: Stanovanje. In: *Hrvatska etnografija*. Zagreb 1998, s. 24-55.

³ BALASSA, M. I.: A magyar népi építészet táji tagolódása a 18.-20. században. In: *Magyar néprajz IV.*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1997, s. 266-288.

⁴ BEDNÁRIK, R.: *Slováci v Juhooslávií. Materiály k ich hmotnej a duchovnej kultúre*. 2. (dopl.) vyd. Bratislava: SAV, 1966, s. 166.

⁵ DÁM, L.: Építkezés, lakáskultúra. In: *Békéscsaba néprajza*. Editori Grin, I. a Krupa.: A Békéscsaba Megyei Jogú Város 1993, s. 132 – 164, s. 133.

⁶ VAJKAI, A.: Tótkomlós népi építkezése. In: *A Békés megyei múzeumok közleményei 1974*, s.

Veľkou uhorskou nížinou som rámcovoval môj príspevok nielen preto, že patria k najvýznamnejším oblastiam európskeho hlineného domu. Táto oblasť je zaujímavá aj tým, že hlinené stavebné technológie sa tu neudržiavali ako súvislá niť kontinuity pravekých stavebných tradícií.⁷ V dôsledku historických udalostí, hlavne pustošivých vojenských nájazdov, akými sa vyznačovala viacstoročná expanzia Osmanskej ríše, Veľká uhorská nížina sa vyznačovala aj diskontinuitnými trendami kultúrneho vývinu. Na úseku stavebníctva sa to odrazilo v dlhodobej stagnácii a v príklone k rudimentárnym stavebným formám. Keď sa po víťaznej bitke pri Viedni (1683), následnom vytýčení Vojenskej hranice (1702 – 1703) a uzavretí Satmárskeho mieru (1711) podarilo vytlačiť Turkov z Habsburskej monarchie, na program dňa sa dostali masívne migračné pohyby a rozsiahle kolonizačné programy. Ich cieľom bolo populačne a hospodársky oživiť spustošenú Dolnú zem.⁸ S tým sa spájala nebývalá stavebná aktivita, ktorá nám ponúka nahliadnúť v akej podobe boli zastúpené hlinené technológie v kolonizačnom prostredí multietnickej osídlenej Veľkej uhorskej nížiny. Materiálovým východiskom sú poznatky o tradičnom stavebníctve, zhromaždené zo slovenských dolnozemskejších komunít v békeško-čanádskej oblasti a v oblasti srbskej Vojvodiny. Čiže v tých častiach Veľkej uhorskej nížiny, ktoré sú na rozhraní terajšieho Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska. Tieto poznatky sa vynasnažím sprostredkovať v zodpovedajúcom viacetníckom a interkulturnom kontexte. Predovšetkým so zreteľom na stavebné formy autochtónneho, ale aj niektorých skupín kolonizovaného obyvateľstva.

Prúdy vysťahovalcov, ktoré sa s nádejou uberali za lepším živobytím do dolnozemskejších pustatín, nachádzali tam nielen vyľudnené a napospol spustošené niekdajšie sídla, ale aj neuveriteľne nehostinnú krajinu.⁹ Anonymný kronikár takto opísal stav v Sarvaši po vyhnaní Turkov: *Nikde dobrá pitná voda. Smrduté zagiste bažiny a močariny, ktoré se*

141.

⁷ MENCL, V.: Praveké tradice v stavební tvorbě našeho lidu. In: *Zprávy památkové péče* 16, 1956.

⁸ KMEŤ, M.: *Krátke dejiny dolnozemskejších Slovákov 1*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2012, s. 11.

⁹ KMEŤ, M.: *Historiografia dolnozemskejších Slovákov v 19. storočí*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2010, s. 16.

*tu rozprostíraly, geste ani statek piti nechtěl. Oko lidské nikde newidelo tu živého stromu, pod nimžby sobě pocestný byl mohl odpočínať. Tráva, chabdi-na narostla tak vysoko a husto, žesobě wogak anebo cestowatel negprwe cestu musel preklestit, chtěli dále postupovat. A nikde na této nesmírné rovině nebylo ku spatřenj lidské bydlo, ba ani člověk, wyjmúc několik pastýru, kteří mezi ssa-ri nau a trstinau měli své chalupy a putry.*¹⁰

Pri znovuosídľovaní Veľkej uhorskej nížiny sa stavebná činnosť uberala dvomi smermi. Najskôr sa rozbehlo osídľovanie na zemepanských majetkoch, ktoré malo spontánny, často priam živelný charakter. Naproti tomu komorské osídľovanie na erárnych majetkoch sa rozbiehalo o čosi neskôr, avšak vďaka zainteresovaniu renomovaných merkantilistov stavebná činnosť, vrátane urbanistického riešenia sídelných foriem, vyznačovali sa premysleným a aj progresívnym koncepčným prístupom.

Začnem najskôr charakteristikou diania, na ktorom bol organizačne zainteresovaný samotný panovnícky dvor. Vďaka talianskemu bádateľovi Francescovi Griselinimu (1717 – 1783) máme z Nemcami kolonizovaného Banátu graficky stvárnené sídelné usporiadanie niekoľkých geometricky koncipovaných osád a v nich postavených domov z rokov 1770 – 1771. Pre kolonistov z nemeckých krajín ešte pred ich príchodom v obci Charlottenburg a Schondorf boli postavené domy s využitím viacerých technicko-konštrukčných riešení:

A – steny nabíjané z hliny, B – pletené z prútia do drevenej rámovej kostry, C – postavené z válkových surových tehál a D – steny z nejakej hrudovitej hliny.¹¹ Je teda zrejmé, že v druhej polovici 18. storočia pri výstavbe nových kolonizačných sídiel a obydlí bola hlina inštitucionálne, konkrétne Kolonizačným patentom cisára Jozefa II. z roku 1783, presadzovaným stavebným materiálom, a to s viacerými technologickými riešeniami. Absencia dreva a kameňa vyplynula z prírodných daností Dolnej zeme. A na pálené tehly vtedy ešte nedozrel čas a podmienky. Cisárski geometri pri vypracovávaní plánov panónskych sídelných foriem zakresľovali do nich aj miesta, z ktorých sa mala brať hlina na stavbu domov.

¹⁰ ŽILINSKÝ, M.: *Dějepis mestečka Sarvaš a opis nyněgssích jeho poměru*. Budapešť 1872, s. 17.

¹¹ GRISELINI, F.: *Versuch einer politischen und naturlichen Geschichte des Temesvarer Banats Briefan*. Wien 1780, s. 461.

V historických dokladoch sú obsiahnuté svedectvá, že zvyšky pôvodného maďarského, srbského a rumunského obyvateľstva v békeško-čanádskej oblasti, ako aj vo vojvodinskej Báčke, Banáte a Srieme, v čase príchodu kolonistov začiatkom 18. storočia sa zaoberali pastierstvom a žili v zemnicových obydliach – putri, bogárház, burdé, kurdi, guňhó, kuňhov, jeskina.¹² Máme svedectvá aj o tom, že v mnohých lokalitách si podzemné obydlia postavili aj slovenskí prisťahovalci, ktorým poslúžili ako provizórne prístrešia na prvé prezimovanie.¹³

Všade, kde sa usadili slovenskí kolonisti na Dolnej zemi, ich prvé obydlia mali provizórny charakter. Popri zemniciach ďalším a oveľa častejším riešením boli z trstiny alebo prútia vypletané stavby. Dokument o Békešskej Čabe uvádza, že – *hned' w prvom roku (1718) z prútia uplietli a blatom vymazali jedno stavenie, ktoré im za peť liet bolo chrámom božím.*¹⁴ Sarvašský kňaz M. Markovic vo svojom spise uvádza, že domy a maštale vypletané z trstiny mávajú steny vymazané nielen blatom, ale aj rozmočenými hovädzimi lajnami.¹⁵ Stavebnú techniku vypletania poznali slovenskí kolonisti aj vo svojich horniackych rodných krajoch. Nasvedčuje tomu názov *lesa*, ktorým označujú pletené stavby v Békešskej Čabe ešte aj naši súčasníci.¹⁶ To, že kolonisti si svoje prvopočiatočné obytné a hospodárske stavby zhotovovali z trstiny a prútia, ktorými vypletali kolovú konštrukciu stavby, malo viaceré príčiny. V danom čase to bol všade ten najdostupnejší a rýchlo spracovateľný

---

¹² MARKOVIC, M.: *Krátka správa o prírode a o vlastnostiach rovinatého kraja, ktorý dve rieky Maruša a Körös, ako kraj hojne navštevovaný, obtekajú*, 1748. Z latinského originálu preložil J. Sirácky. In: *Dolnozemskej Slováč* 1997, č. 3, príloha; JESZENSZKY, K.: *Mező-Berény*. Arad 1861; HAAN, L.: *Pamietnosti Békes-Čabánske*. W Pešti 1866, s. 12; MÁRKUS, M.: *A bokortanyák népe*. Budapest 1943, s. 129; ANDO, J.: *Ludové staviteľstvo v Békešskej Čabe*. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 9, Sálgotarján 1993, s. 97; MOLNÁR, A.: *A falu helye és az ajjaéledés első éntézedei*. In: *Békéscsaba története I.*, Békéscsaba 1991, s. 458; BEDNÁRIK, R.: *Slováci v Juhoslávii*, s. 188; VALENTOVÁ, A.: *Dekoratívne umenie*. In: *Kovačica 1802 - 2002*. Kovačica 2002, str. 427-436, s. 427.

¹³ GAJDÁČ, J.: *Čo son ja počuv od mojich otcov o starej Čabe*. In: *Čabiansky kalendár* 10, 1935, s. 71; MOLNÁR, A.: *A falu helye...*, s. 458; KOPČOK, J.: *Architektonický rast Petrovca*. In: *Petrovec 1745 - 1995*. Petrovec 1995, s. 298; BABKA, I.: *Architektonika a rurika Kovačice*. In: *Kovačica 1802 - 2002*. Kovačica 2002, str. 109-114, s. 109.

¹⁴ HAAN, L.: *Pamietnosti...*, s. 14.

¹⁵ MARKOVIC, M.: *Krátka správa...*, s. 11.

¹⁶ BOTÍK, J.: *Modifikácia atribútov ľudového obydlia v prostredí etnických enkláv*. In: *Slovenský národopis* 24, 1976, s. 234.

stavebný materiál. Zavážilo zrejme aj to, že nie všetci kolonisti boli rozhodnutí usadiť sa už na prvom vyhladnutom mieste. Avšak tou najhlavnejšou príčinou bolo to, že v močaristých a často zaplavovaných dolnozemskejších nížinách, s nedostatkom lesných porastov, pletené stavby s kolovou konštrukciou dobre odolávali vodným živlom a po poškodení sa ľahko mohli obnoviť.

V procesoch znovuosídľovania Dolnej zeme k najvýznamnejším iniciatívam patrí vysušovanie močiarov, regulácia riek a budovanie vodných kanálov. Medzi prvými dielami tohto druhu boli regulačné práce v Banáte (1759) na rieke Tamiš a v békešskej oblasti (1777) na rieke Kereš.¹⁷ Nielenže odľahčili krajine od rozsiahlych močarísk a častých záplav, mohlo sa v nej rozvinúť intenzívnejšie pestovanie obilnín a okopanín, stavať cesty, splavovať stavebné drevo a v staviteľstve uplatniť nové alebo oživiť zanechané materiály a stavebné postupy. Od polovice 18. storočia sa na celom dolnozemskej priestore začali domy stavať takmer výlučne z hliny.¹⁸ Pri stavbe hlinených domov sa uplatňovali technologické riešenia, ktoré sa v slovenčine označujú názvami *vykladanie, nabíjanie a steny z váľkov*.

Viacere indície nasvedčujú, že slovenskí kolonisti si znalosť technológie hlinených stavieb neodnášali zo svojich horniackych rodných krajov, ale že sa s nimi oboznámili až po usadení sa na Dolnej zemi. V čase ich sťahovania nielen v severných, ale aj južných regiónoch stredného Slovenska takmer výlučným stavebným materiálom bolo drevo a zrubová konštrukcia stien. K ústupu dreva ako stavebného materiálu v regiónoch Hont, Novohrad a Gemer a k jeho nahradzovaniu kameňom, čiastočne aj hlinou, dochádzalo až na sklonku 18. storočia, hlavne však v priebehu 19. storočia.¹⁹ Stavby s hlinenými stenami sa vyskytovali iba

---

¹⁷ SIRÁCKY, J.: *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava : Veda 1966, s. 42; DOBROTKA, P. (ed.): *Üdvözlet Békés – Csabáról : Chaba városa régi képes üdvözlőlapokon 1897 – 1935*. Békéscsaba 2011, s. 97.

¹⁸ BALASSA, I. – ORTUTAY, GY.: *Magyar néprajz*. Budapest : Corvina, 1979, s. 134; FUZES, E.: Épitészet. In: *Magyar néprajz IV.*, Budapest : Akadémia kiadó, 1997, s. 105; TÁBORI, GY.: Békéscsaba népi építkezése. In: *Békési élet* 1, 1967, s.16; MIHÁL, O.: *The fading of the Slovak architecture in Vojvodina*. Toronto 2008.

¹⁹ STRELEC, K.: Južné oblasti stredného Slovenska. In: *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku*. Bratislava 1998, s. 107; BOTÍK, J.: Ludové stavby. In: *HONT. Tradície ľudovej kultúry*. Martin : Osveta, 1988, s. 300.

v najjužnejších častiach stredoslovenských regiónov, kde boli, podobne ako kameň v severnejších polohách, novším javom, ktorý do týchto oblastí prenikal z Podunajskej nížiny a z Dolnej zeme.²⁰

Hlinené stavby zhotovované technikou vykladania patria na Dolnej zemi k najmenej zastúpeným. Jej opis z prostredia slovenských kolonistov máme iba zo Slovenského Komlóša v békeško-čanádskej oblasti. Urobili ho v päťdesiatych rokoch 20. storočia dvaja bádatelia. Maďarský historik architektúry Aurél Vajkai označil túto techniku názvom *rakott fal*, ktorého slovenským ekvivalentom je *vykladaná stena*. V stručnej charakteristike uvádza, že na miesto stavby navozili 20 – 30 vozov hliny, premiešali ju posekanou slamou, výdatne ju poliali a dvomi párami koní túto masu prešliapali. Potom ju vidlami prevrátili a koňmi znovu prešliapali. Z tohto blata v rukách formovali guľovité dielce vo veľkosti tekvice či melóna, ktoré ukladali do stien zamýšľaného domu.²¹ Slovenská etnografka Soňa Švecová zaznamenala v Slovenskom Komlóši pre túto techniku názov *válkovanje múri*. Tu sa žiada poznamenať, že surové tehly zhotovované v drevenej forme a na slnku vysušené nazývajú v Slovenskom Komlóši *válková tehla* v maďarčine *vályogtégla*. Válkované, čiže vykladané steny, nazývané aj *cápanje*, navrstvujú tak, že v rukách sformované dielce do stien *mecú*, čiže hádžu, *lepia ako lastovička*, čo je zrejme prevzaté označenie z maďarského názvu tejto techniky *fecskerakás*. V Slovenskom Komlóši používali aj ďalší spôsob, pri ktorom blato naberali na vidly a tak ho ukladali do 50 – 60 cm hrubých stien. Po 3-4 vrstvách steny nechávali 4 – 5 dní schnúť. Tak pokračovali až do patričnej výšky stien. Steny počas práce zarovnávali rýľom a nakoniec vykrojili či vysekali otvory pre dvere a obloky. Múry sa nechali schnúť približne jeden až dva mesiace. Či je stavba už dostatočne suchá, zvykli skontrolovať zašpicatenou paličkou, ktorú zapichovali do stien domu.²²

Za mladšiu techniku hlinených stavieb sa na Dolnej zemi označuje *nabíjanie/náboj*. Je v celej tejto geografickej oblasti aj najbohatšie zastúpená. Zaznamenané boli dva spôsoby konštrukčného riešenia pri upevňovaní a pridvihovaní dosák, medzi ktoré sa hlina nabíjala. Pri staršom

---

²⁰ BALASSA, M. I.: *A parasztház története a Felföldön*. Miskolc 1994, s. 303.

²¹ VAJKAI, A.: *Tótkomlós...*, s. 142.

²² ŠVECOVÁ, S.: Príspevok k ľudovému staviteľstvu v Tótkomlóši. In: *Národopisný věstník československý*, 1955, s. 329.

a po celej Dolnej zemi známom spôsobe sa dosky, ktoré vymedzovali 50-60 cm hrúbku steny, sa z oboch strán opierali o do zeme zakopané 3-4 metre dlhé stĺpy. Keďže je to už mnohokrát opísaná technika, prejdem ku charakteristike novšieho riešenia, ktoré sa v békeško-čanádskej oblasti začalo používať v prvých rokoch 20. storočia. V slovenčine aj v maďarčine ho označujú rovnakým názvom *jármol/járom*.

Priblížme si túto technickú inováciu opisom, ktorý urobila Soňa Švecová v Slovenskom Komlóši. *Podľa majstra vybijára Pavla Ištvoána prové jarmá sa tu začali používať okolo roku 1905. Jarmo sa skladá zo štyroch súčastí. Z dvoch ihlíc, jedného vrchu a jedného spodku, vyrobených miestnym kováčom. Spodok aj vrch jarma majú plochý prierez a dierky na oboch koncoch, do ktorých zapadajú okrúhle tyčky, aby vymedzili 44-50 cm hrúbku steny. Aby sa dosky, do ktorých sa nabíjajú steny, nevydúvali, pridržiavajú ich viaceré jarmá vo vzdialenosti 60-80 cm. Kým ešte medzi doskami nie je naložená hlina, pridržiavajú ich rozpinky z drevených latiek. Okrem niekoľkých zostáv jarma, pri nabíjaní domu boli potrebné aj 2-3 fúriky/taličky, žinka čiže povraz, hášov čiže rýľ, vidly, motyky a po dva-tri kusy kyjane/kyjanice a šfocháče na vydŕvanie/nabíjanie, ako aj ťľapkáč na zahľadzanie stien z bokov. Na stavbe pracovala 6-8 členná skupina nabíjárov. Viedol ju majster, s ktorým sa stavba domu dojednala. Jeden až dvaja chlapi kopalí zem/hlinu v jame otvorenej v blízkosti stavby, ktorí neustále dopĺňali hrobík nakopany už predošlý deň. Ďalší ju na fúriku alebo na doštených nosidlách približujú k múriku a nasýpajú medzi dosky. Majster pracuje so zašpicateným šfocháčom, ktorým ubíja hlinu na okrajoch popri doskách. Dvaja – traja drviči vydŕvajú zem medzi doskami kyjanicami s plochým spodkom. Na jeden šúch široké dosky (asi 30 cm), zasýpajú na tri retege, čiže na tri 10 cm vrstvy zeme, ktoré oddeľujú tenkou vrstvou posekanej slamy, aby sa vlhká hlina nelepila na udroke/kyjane. Do nároží stien v každom nabíjanom riadku vkladali prúty viniča, šípov, hlochu, agátu, trnky, vrby alebo aj trstiny, aby stavba v rohoch nepraskala a steny sa nerozchádzali. Kvôli lepšej súdržnosti pridávali do hliny aj trochu piesku. Keď boli dosky zaplnené, majster povyťahoval železá a jarmá zostavil na nabíjanie vyššieho riadku steny. Ťľapkáčom zahladí nerovnosti na tom práve dokončenom rade. Stavba nabíjaného domu trvala 7 – 12 dní, podľa jeho veľkosti. Nakoniec vysekali v stenách otvory pre dvere a obloky, k čomu si už pri nabíjaní vynechali trojuholníkové diery, aby sa im ľahšie vysekávalo.*²³

²³ ŠVECOVÁ, S.: Príspevok..., s. 330.

Hoci v menšej miere, na celej Dolnej zemi boli zastúpené aj domy postavené z *válkov/válkovaných tehlov*. Čiže zo surových tehál, formovaných v drevenej *ládičke* z blata premiešaného plevami alebo nadrobno posekanou slamou. Vyrábali si ich svojpomocne, alebo si ich výrobu dojednali s miestnymi Cigánmi. Války sa najčastejšie vyrábali pri dedinských *jamách*. Z nich si nakopali hlinu, a keďže bývali spravidla zaliate spodnou a dažďovou vodou, brali si aj vodu na rozrábanie blata. *Gazili/rozmiesili* ho obyčajne bosými nohami. Narobené války vyklápali z foriem na *holovni*, k tomuto účelu upravenom mieste pri jame, kde sa války sušili. Pamiatkou na túto domácku výrobu sú doposiaľ pretrvávajúce jamy povedľa dolnozemskej dedín. Alebo už iba kolektívnu pamäťou uchovávané chotárne či miestne názvy ako *Jamina*, *Kmeťkova jama*, *Cigánska jama* atď. Využívali ich aj ako močidlá pri niekdajšom pestovaní a spracovávaní konopí. Zhromažďovali sa pri nich krdle husí, v lete boli obľúbeným miestom detí. Dotvárali urbanistický obraz a vtlačali špecifický krajinný ráz dedinským sídlam v podunajsko-panónskom priestore.

Hlinené stavebné technológie panónskeho typu domu sa nevyčerpávajú technikami jeho hlinených stien. Tie sú jeho dominantným, v istom zmysle aj určujúcim znakom. Hlina však mala v tomto geografickom priestore a v jemu zodpovedajúcom type domu oveľa širšie uplatnenie. Bez zohľadnenia aj týchto ďalších daností hlinených stavieb by sme nemohli porozumieť jedinečnosti a kultúrno-historickému posolstvu domov a sídelných útvarov, v ktorých sa odvíjal život slovenských a mnohých ďalších kolonistov a ich potomkov. V panónskom type domu sa hlinené technológie uplatnili aj v jeho interiérovej zložke. Jednak pri povrchovej úprave stien a podlahy. Okrem toho aj pri vrstvení hmoty a pri tvarovaní viacerých trojrozmerných elementov interiérového a domového zariadenia. Vzťahuje sa to na technologicko-konštrukčné riešenie pece, ohniska, hlinených výstupkov na sedenie a spávanie, aj na zastropenie jednotlivých priestorov domu.

Tak, ako veľká vzácnosť dreva na Dolnej zemi spôsobila, že slovenskí kolonisti namiesto dreva museli pri stavbe svojich obydlí použiť iné stavebné materiály – trstinu, prútie a hlinu, nedostatok dreva na kúrenie ich prinútil osvojiť si nové tvarové riešenie, aj spôsob stavania pece. Priopomeňme si, že v čase sťahovania Slovákov na Dolnú zem, v podhor-

ských a horských regiónoch južnej časti stredného Slovenska v 18. – 19. storočí v tamojších zrubových domoch sa nachádzala pec s otvoreným ohniskom, ktorá bola umiestnená v zadnom rohu izby pri vchode zo vstupnej siene/pitvora. Keďže pec bola postavená z kameňa, mala hrubé, asi 20 – 25 cm steny, nielen bočné, ale aj nad kamenným zaklenutím priestoru na kúrenie. Pred čelustami pece smerom k priečelným oblokom izby, stál múrik otvoreného ohniska a nad ním lievikovitý lapač dymu, odvádzaného cez strop do podstrešia. Pec bola pomerne nízka. Nad jej základom/peciskom vo výške ohniska (50 – 60 cm), mala tvar ležatého rozložitého hranola s rovným vrchom, aby sa na ňom dalo ležať aj spávať. Ukázalo sa, že pec s takýmto technologickým aj tvarovým riešením sa v podmienkach Dolnej zeme nedala uplatniť. Hlavne preto, lebo v týchto končinách sa pre nedostatok dreva mohlo, či skôr muselo kúriť iným kurivom, ktoré tam bolo dostupné. V roľníckych domácnostiach to boli predovšetkým poľnohospodárske plodiny. Presnejšie to, čím po zobrať úrody z nich zostávalo ako vedľajší produkt – predovšetkým slama a kukuričné byle. Keďže takýto druh kuriva má podstatne nižšiu výhrevnosť ako drevo, pričom horí dlhým plameňom, na rozdiel od dreva, ktoré má vyššiu kalorickú hodnotu a horí krátkym plameňom, muselo sa to zohľadniť pri stavbe pece. Na jej tvarovej aj technologickej stránke. Takže slovenskí kolonisti pri stavbe svojich dolnozemských obydli namiesto niekdajších horniackych hrubostenných pecí z kameňa v tvare nízkeho ležatého hranola začali stavať pece v tvare stojatých a vysokých kužeľov alebo ihlanov s tenkostenným, asi 5 cm hlineným plášťom.²⁴ Vďaka Andrejovi Školkovi, ktorý pôsobil ako evanjelický kňaz v Poľnom Berinčoku, a po ňom vďaka ďalším bádateľom, môžeme si poslúžiť viacerými opismi stavby dolnozemských pecí počnúc rokom 1814 až po súčasnosť.

Možno odôvodnene predpokladať, že slovenskí kolonisti si dolnozemský typ pece osvojili ako kultúrnu výpožičku od tamojšieho maďarského autochtónneho obyvateľstva. Tento typ tenkostenných hlinených pecí v tvare stojateho kužeľa či ihlana sa v maďarčine nazýva *boglya-*, *búbos-* alebo *banya- kemence*. Maďarskí bádatelia dospeli k poznatku, že na značnej časti Dolnej zeme sa takýto typ pece, vykurovanej zo vstupnej

²⁴ BOTÍK, J.: K počiatkom záujmu o historický a etnický vývin dolnozemských Slovákov. In: *Etnologické rozpravy*, 2008, č. 2, s. 57.

siene/pitvora, vyskytoval už od 15. storočia.²⁵ Cenná je v týchto súvislostiach aj informácia, že stoličný popis z roku 1716, čiže dva roky pred príchodom slovenských kolonistov, zaznamenal v Békešskej Čabe 22 maďarských rodín, ktoré sa živili chovom dobytky, a ktoré *bývaly w podzemných chalupách alebo putrách, z nichž sa 12 na tom mieste nalezalo, kde je teraz dolnia fara a 10 tam, kde je rkat. chrám...Ked' roku 1862 fundamenty terajskej fary boli kopanie, asi na sstiri stopy w zemi, zpozorovali sme pozostatky múrov z jednej takowejto putri, ba aj to miesto, kde wolakedy w putre tejto pec stála.*²⁶ Z toho istého prameňa vieme, že títo maďarskí obyvatelia sa z Čaby odsťahovali a svoje domy odpredali slovenským prisťahovalcom.

K predstave o najstarších známych tvaroch, ako aj o rozmeroch a spôsobe stavby pecí v obydliach slovenských kolonistov je poučný opis berinského kňaza Andreja Školku: *Pece na pečenie chleba sa vykurujú len slamou. Sú okrúhle a také veľké, že sa do nich vmestí 12 chlebov vážiaciach 10-12 funtov. Zaberajú tretinu izby a sú skoro také vysoké ako sama izba. Sedliaci si ich stavajú sami (Maďari sú obzvlášť šikovní majstri) zo surovej hliny pomiešanej so slamou. Najprv urobia na ohništi formu budúcej pece z dlhých prútov, 1-2 céle od seba vzdialených. Prúty pospájajú povrazmi. Túto kostru obložia blatom v hrúbke 2-2,5 cóna, a to vo vrstvách, počnúc odspodu až po vrch pece. Mäkký povrch pece sa zvonku vyhladí a ešte raz sa pretrie blatom. V peci potom rozložia najprv malý, potom silnejší oheň, ktorý udržiavajú 2-3 dni. Hlina sa takto spečie a drevená forma vo vnútri zhorí. Pec je taká pevná, ako keby ju postavili z keramických kachlíc. Po vypálení sa pec zvnútra zatrie blatom a zvonku ju obielia vápnom. Pri vykurovaní slamou neustále prikladajú a ohrablom oheň na všetky časti pece potískajú. Kúria v peci aspoň pol hodiny. Potom otvor pece priklopia hlineným, na slnku vysušeným uzáverom (d'ugov). Izba je na pol dňa vykúrená. Večer zakúria v nej ešte raz.*²⁷

Dolnozemske pece typu *boglya/bogja* boli na rôznych miestach opísané. Zaznamenaných bolo množstvo regionálnych, lokálnych a aj vývinových variantov tvarového a technologicko-konštrukčného riešenia. Pri tzv. roštovaných peciach s vpletanou kostrou sa okrem vrbových prútov

---

²⁵ BARABÁS, J.: Tüzelöberendezés, füstelvezetés. In: *Magyar néprajz IV.*, Budapest : Akadémiai kiadó, 1997, s. 158.

²⁶ HAAN, L.: *Pametnosti...*, s. 12.

²⁷ ŠKOLKA, A.: Historicko-topografický opis obce Mezöberény. In: URBANCOVÁ, V.: *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava : Veda, 1970, s. 198.

mohla použiť aj trstina, no hlavne byle z materných konopí. Za najkvalitnejšie sa považovali pece, ktoré majstri peciari stavali tak, že z tuhého blata našúľali *perece/šúľky*, a vo vrstvách ich dookola ukladali jeden na druhý. Hlinený plášť pece silným prútom *vyšibali/ubili*. Nakoniec riedkym blatom povrch pece zahladili.²⁸ Od prelomu 19. a 20. storočia sa popri roštovaných začali stavať aj murované pece zo surových alebo aj pálených tehál. Najžiadanejšie však boli tzv. *črepové* pece, postavené z úlomkov pálených škridlíc/črepov. Pre dolnozemský typ pecí majú Slováci názvy *sedliacka pec/ pavorská pec*. Voľný priestor medzi pecou a stenou izby nazývajú *surdík*, častejšie *kuckov, kucov*. Využívali ho deti na spanie.

V prostredí dolnozemských Slovákov nebol zaznamenaný prípad, žeby sa pec vykurovala z izby. Od samotného príchodu si kolonisti, podľa vzoru starousadlých Maďarov, stavali pece s čelušťami, čiže s manipulačným otvorom umiestneným pod *otvoreným kochom* v zadnej časti pitvora. Pred čelušťami bolo umiestnené ohnisko, nazývané aj *patka*, na ktorom sa varilo pri otvorenom ohni. Novšie sa k tomuto účelu stavali murované sporáky/*šparhety*.

Pre najstaršiu vývinovú vrstvu panónskeho či dolnozemského hlineného domu bolo príznačné, že hlinené múriky, akými boli riešené otvorené ohniská pred čelušťami pece, takéto hranolovité výstupky z hliny umiestňovali aj na ďalších miestach domu. Pod otvoreným komínom aj popri stenách tohto priestoru, kde slúžili na odkladanie kuchynského riadu. Takmer v každom dome boli nepostrádateľnou súčasťou tvarového riešenia pecí v izbe, aby sa na nich dalo sedieť alebo aj spať. Z Békešskej Čaby máme historický doklad, že hlinené výstupky zvykli postaviť aj pozdĺž steny v izbe, kde ich využívali na sedenie a spanie.²⁹ Bežne ich umiestňovali aj na priečelí dom od ulice, aby si mohli na nich posedieť a pobesedovať. Pre takéto hlinené výstupky sa aj medzi dolnozemskými Slovákami používajú z maďarčiny prevzaté názvy *patka, patička* (zo slova *pad* = lavica).

V tradičnom staviteľstve dolnozemského priestoru sa hlinené technológie uplatnili aj pri konštrukčnom riešení stropu. Staršie a jednoduchšie spôsoby spočívali v tom, že na stropné trámy/*hriadke* naukladali

²⁸ ŠVECOVÁ, S.: Príspevok..., s. 324; KOPČOK, J.: Architektonický rast..., s. 302.

²⁹ CHLEBNICKÝ, J. (Ed.): *Čabianska čítanka*. Békéscsaba 1996, s. 52.

do snopov naväzovaných trstinu, v hrúbke asi 10 cm, a na to uložili vrstvu blata premiešaného s posekanou slamou. Pri iných riešeniach sa na stropné trámy, alebo medzi ne, položili drúčky, laty alebo dosky a na ne vrstva blata so slamou. Pre tieto jednoduchšie techniky boli zaznamenané názvy *trstinový* alebo *metanýj*/ nahadzovaný *paláš* čiže strop.³⁰

Zo slovenských lokalít v srbskej Vojvodine sú známe aj dômyselnejšie techniky zastropenia hlinených domov. Rozšírenejšia z nich spočívala v tom, že naprieč medzi stropné hrady sa ukladali žrdky alebo laty, na ktoré sa nakrútilo blato premiešané slamou do tvaru *válka/vlaca*, v hrúbke asi 15 cm. Takéto dielce sa nazývali *vitle*. Ukladali ich tesne popri sebe, kým bolo blato ešte mokré. Po vyschnutí sa vitle spojili. Zvlneý hlinený povrch zvrchu aj zospodu stropu vymazali do hladka riedkym blatom.³¹

Odlíšný a menej rozšírený spôsob zastropenia bol zaznamenaný vo vojvodinskej lokalite Hložany. *Robilo sa to tak, že sa na križných hriadkach dlátom alebo tesárskou sekerou z jednej i z druhej strany vytesal žliabok, do ktorého sa potom ukladali vitle. Najprv sa nahazilo blato z ovsenej slamy a hliny, ktoré sa nechalo 2-3 dni vyzrieť. Z neho potom ženy na stole robili pace tak, že najprv si na stôl hodili kus blata, asi 25 cm široké, naň potom položili vecheť ovsenej slamy, na ktorý sa zasa hodilo blato a potom sa to sformovalo do okrúhla tak, aby z jednej strany paca mala chvost zo slamy. Potom pri počiatku na stenu zalepili 4-5 paci, v závislosti od toho, aby im konce viseli nadol. Na toto sa hneď priložila do žliabkov na pace vitľa, okolo ktorej sa potom smerom nahor obkrútili konce paci a na hornej časti povaly zahľadzali blatom.*³²

Podlaha, nazývaná *spodok*, *spodke* v chiži alebo aj *zem* v dome, bývala až do polovice 20. storočia hlinená. *Vidrvila/vibila* sa podobným spôsobom ako nabíjané steny domu. Potom podlahu vymazali vrstvou blata a povrch zahladili. Najmenej raz, ale aj dvakrát do týždňa ženy podlahu upravovali. Najčastejšie tak, že vo vode rozmiešali *koňacienka/konský* trus a handrovým vechtom podlahu v izbe aj v pitvore zatrelí, po dolno-

---

³⁰ ŠOŠKOVIČOVÁ, V.: Ludové staviteľstvo. In: *Selenča 1758 – 1998*. Báčsky Petrovec – Selenča 1998, s. 409; BABKA, I.: Architektonika a rurika Kovačice. In: *Kovačica 1802 - 2002*. Kovačica 2002, str. 109-114, s. 109.

³¹ KANTÁR, J.: Ludová architektúra Slovákov vo Vojvodine. In: *Tradičná kultúra Slovákov vo Vojvodine*. Nový Sad : Obzor 1973, s. 85; ŠOŠKOVIČOVÁ, V.: Ludové staviteľstvo, s. 409.

³² BĀĀĀONSKÝ, J.: Architektúra v Hložanoch. In: *Hložany 1756 – 1986*. Hložany 1986, s. 232.

zemsky *zapúšťali*. V Pitvaroši to robili aj tak, že zem v izbe obarili horúcou vodou, posypali jačmennými plevami a cirokovou metlou ju *vyšučali*.³³ V Báčskom Petrovci podlahu *kalili so šejňou farbou* do červena.³⁴

Na Dolnej zemi slovenské gazdinky mali vo zvyku každé ráno podlahu v izbe a pitvore pozametať. Aby sa im neprášilo, zem najskôr pokropili vodou. Používali k tomu hrnček s jednou alebo aj viacerými dierkami (*polievač*), ktorým *zem vypolievali* buďto *na osmičku*, ako aj viacerými inými dekoratívne pôsobivými ornamentmi.³⁵

Čo povedať na záver? V procesoch kolonizácie Veľkej uhorskej nížiny sa hlina uplatnila ako najdostupnejší stavebný materiál. Podľa štatistických zistení vo všetkých regiónoch tohto geografického priestoru 80 – 90% domov mali hlinené steny. Pre takmer všetkých slovenských kolonistov, ale aj pre mnohých ďalších, neboli hlinené stavebné technológie súčasťou ich kultúrnej výbavy, ktorú by si sem prinášali zo svojich materských krajín. Stali sa inovačným prvkom a nevyhnutnou súčasťou ich adaptácie a akomodácie na prírodné danosti kolonizovaného prostredia. V multietnických a kultúrne diverzifikovaných pomeroch Dolnej zeme aj slovenskí kolonisti sa zúčastňovali na rozvíjaní stavebných technológií. V období od polovice 18. do polovice 20. storočia v priestore znovuosídlenej Veľkej uhorskej nížiny hlinené stavebné technológie zaujali dominantnú pozíciu do takej miery, že sa stali jedným u určujúcich znakov panónskeho či dolnozemskeho typu domu. Tieto stavebné postupy sa tu stali nielen výrazným technologickým, ale aj signifikantným slohotvorným princípom. Stali sa organickou zložkou panónskeho kultúrneho archetypu, ako aj panónskeho či dolnozemskeho životného štýlu.

---

³³ KOŽUCH, M.: Dom. In: *Pitvaroš a Pitvarošania*. Senec – Pitvaroš 2007, s. 144.

³⁴ KOPČOK, J.: Architektonický rast..., s. 322.

³⁵ GAJDÁČ, J.: Čo son ja počuv od mojich otcov o starej Čabe. In: *Čabiansky kalendár* 10, 1935, s. 61 – 63; ANDO, J.: Ludové staviteľstvo v Békéšskej Čabe. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku* 9, Sálgotarján 1993, s. 106; KOŽUCH, M.: Dom..., s. 144.

Summary

Earthen construction technologies in colonization area of the Danube-Pannonian space in 18th-20th centuries

In my article I draw attention to the earthen construction technologies in the area of the *Great Hungarian Plain*, for which the Slovak literature has name the *Lower Land*. In this geographic area has been profiled dominant model of lifestyle, known as the *Pannonian cultural zone*. In the processes of colonization of the Great Hungarian Plain, the clay was applied as the most affordable building material. According to the statistical surveys 80 to 90 % of the houses had earthen walls in all regions of this geographical area. For almost all Slovak colonists, as for the many more, the earthen construction technologies have not been a part of their cultural outfit that would have brought here from their home countries. Between the mid-18th to mid-20th century earthen construction technology took a dominant position to such an extent that in the area of resettled Great Hungarian Plain it became one of determining sign of the Pannonian – or Lower Land – type of house.

KMEŤ, Miroslav: *Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 248 s.

Rok 1918 priniesol vo svete výrazné zmeny, ktoré zasiahli aj Dolnú zem. Slovenské komunity sa tak ocitli po rozpade Rakúsko-Uhorska v štátoch s veľmi rozdielnym kultúrnym a právnym postavením menšín. Kým v Maďarsku bolo postavenie menšín kritické a boli vystavené po maďarčovaní, Slováci v ostatných krajinách dostali podporu vo svojich národnostných snaženiach. Tento stav odráža aj súdobá historická literatúra a tlač, ktorej sa venuje historik Miroslav Kmeť vo svojej monografii *Historiografia dolnozemských Slovákov v prvej polovici 20. storočia* vydanéj v roku 2013 vo vydavateľstve Spolku Slovákov v Poľsku. Touto publikáciou nadväzuje na svoje dve predošlé práce, a to na *Historiografiu dolnozemských Slovákov v 19. storočí* a *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1*.

Na úvod možno pozitívne hodnotiť, že autor spracoval tému kvalitne, navyše novátorsky. Ako prvý podal komplexnejší obraz skúmanej problematiky, ktorá bola predmetom len okrajovo v čiastkových štúdiách a článkoch, zväčša biograficky zameraných. Jeho práca tak predstavuje pokus po prvýkrát zachytiť systematicky a na väčšom priestore dejiny slovenskej dolnozemskej historiografie v období prvej polovice 20. storočia. Dôraz kladie na nosné témy v kontexte „krátkeho“ 20. storočia, od zániku monarchie po koniec druhej svetovej vojny, kedy nastali radikálne politické pomery a dolnozemske komunity boli vážne početne oslabené v dôsledku reemigrácie organizovanej československým štátom.

Monografia Miroslava Kmeťa predstavuje bezpochyby výsledok dlhodobého, trpezlivého archívneho výskumu, vedeckého štúdia a historického rozhladu. Východisko práce tvorí analýza súčasnej historiografie, najmä však analýza pôvodných vydaní knižných prác jednotlivých autorov, publikované reprinty, prepisy a preklady pôvodných prác, súdobá tlač a archívny výskum (korešpondencia autorov, pôvodné rukopisy prác, poznámkové zošity atď.) V *Historiografii dolnozemských Slovákov...* autor neuvádza podrobné obsahy diel či vyčerpávajúce informácie o publikačnej činnosti jednotlivých osobností, čo možno hodnotiť pozitívne vzhľadom na jej prehľadnosť a pútavosť. Svoju pozornosť sústredil na biografické profily jednotlivých autorov historickej spisby,

hlavné znaky ich prác a ich komparáciu vo vzťahu k slovenskej historiografii „s cieľom predstaviť v zásade plastický obraz dolnozemskej historickej spisby v kontexte slovenskej národnej histórie“ (s. 10).

Práca je štruktúrovaná do štyroch kapitol. V prvej kapitole s názvom *Historiografia dolnozemských Slovákov v 19. storočí* autor v krátkosti uvádza čitateľa do problematiky dolnozemskej historiografie a predstavuje autorov historickej spisby, ktorí sú predmetom jeho predchádzajúcej práce a na ktorých výsledky nadväzovali autori v 20. storočí, prípadne sami pokračovali v bádani v nových štátových podmienkach.

Ďalšou v poradí je kapitola *Dolnozemskí Slováci v období po zániku Rakúsko-Uhorska*, zameraná na pochopenie širšieho kontextu, kde autor načrtáva prehľad historického vývoja opisovaných slovenských komún v skúmanom období, ktoré boli bližšie analyzované v jeho monografii *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1.*

Kľúčovou je tretia kapitola, logicky rámcovaná štyrmi podkapitolami, vzhľadom na počet štátov, v ktorých žili dolnozemskí Slováci – v Maďarsku, Rumunsku, Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (od r. 1929 Juhoslávií) a v najmenšom počte v Bulharsku. Jednotlivé podkapitoly tvoria biograficko-bibliografické portréty konkrétnych reprezentantov historiografie, a to v rozsahu zodpovedajúcom ich produktivite a spoločenskému významu. Aj keď, ako uvádza autor, na rozdiel od staršej generácie tvoriacej v 19. storočí (E. Haan, M. Žilinský) sa medzi nimi nenašli historici takého formátu. S istou výnimkou J. Maliaka (čo sa týka vzdelania) všetci ostatní patria do kategórie amatérskych historikov, lebo išlo predovšetkým o kňazov (E. Ž. Szeberényi, M. Francisci, I. Bujna, E. J. Hrdlička, J. Čaplovič), o učiteľov (J. Maliak, K. Lilge, M. Martiš, J. Michalko), ale taktiež jedného právnika, neskôr vedeckého pracovníka (J. V. Ormis).

Prvá podkapitola, *Predstavitelia slovenskej historiografie v Maďarsku*, predstavuje autora mnohých článkov, štúdií a publikácií Ludovíta Žigmunda Szeberényiho, ktorého M. Kmeť označil za kľúčovú osobnosť kultúrneho života maďarských Slovákov v medzivojnovom období a vzhľadom nato prináša detailný pohľad na jeho tvorbu, čomu zodpovedá aj 60 strán publikácie venovaných jeho osobe. Zaujímavé je, že v Szeberényiho prácach sa odráža predovšetkým jeho evanjelická identita, v druhom rade slovenské etnické povedomie, ale i maďarská štátna identita.

Vo svojich dielach, ale aj živote sa snažil presadiť národnostnú rovnoprávnosť, čo môžeme badať aj v práci *Národnostné menšiny / Etická štúdia* (1932), kde sa pokúsil komplexne zobrazíť problematiku národnostných menšín v Európe, a ktorú demonštroval na príkladoch z viacerých krajín. Kmeť však upozornil na fakt, „že medzi ne nezaradil súveké Maďarské kráľovstvo regenta Horthyho. Avšak jeho text je latentnou a miestami zjavnou polemikou so stavom národnostnej otázky a postavením Slovákov v Maďarsku.“ (s. 77). Za pozoruhodnú považuje M. Kmeť publikáciu, ktorá je prehľadom dejín socialistických hnutí, názorov a histórie Ruska a Sovietskeho zväzu, *Od Marxa po Lenina* s podtitulom *Boj moderného pohanstva s kresťanstvom* (1933). Prekvapivo pôsobí Szeberényiho postoj voči totalitným režimom, ktorý je na prvý pohľad kontroverzný. Jeho zaujatosť a odpor voči socialistickým ideológiám kontrastuje s pomerne benevolentným pohľadom na nacistický režim v Nemecku, na čo poukazuje aj článok *Adolf Hitler (Čbiansky kalendár na rok 1934)*, neskôr sa však vo svojej tvorbe o nacistickom Nemecku odmlčal, resp. zaujal rezervovaný postoj.

Druhá časť podkapitoly je venovaná Michalovi Franciscimu, ktorý spolu s L. Ž. Szeberényim uverejnil encyklopedický prehľad *Dolnozemsí slovensí spisovatelia a Peštiansí slovensí spisovatelia*, v ktorých sa ocitli popri sebe slovensí národovci, ale aj známi odrodilci, i národnostne indiferentní Slováci. Ďalšou jeho publikáciou je *Minulosť a prítomnosť našej dediny* (1931), jednoduchá literatúra faktu vlastivedného charakteru, kumulujúca témy historické, etnografické, štatistické a kultúrne, ktorá pozitívne pôsobila na upevnenie lokálnej i národnostnej identity komlóšských Slovákov.

Ďalej je spomínaný Ludovít Jaroslav Hrdlička so svojou memoárovodokumentárnou prácou *Spoved' a účtovanie exulanta* (1945), obsahujúcou aj úplne znenie *Memoranda Slovákov z Maďarska* (1922), ktorá napriek zjavnej subjektívnosti priniesla celý rad dôležitých informácií práve z obdobia zlomu v rokoch 1918 – 1920 a zápasov o práva slovenskej menšiny v Maďarsku.

V druhej podkapitole je sústredená pozornosť na predstaviteľa slovenskej historiografie v Rumunsku, na Ivana Bujnu, autora prác: *Stručný nástin dejín evanjelickej a. v. cirkvi v Nadlaku od roku 1835 do roku 1912* a *Dejiny Slovenského ľudového kruhu v Nadlaku 1904 – 1934* (obe vyšli

v reedícii pod názvom *Spisy* r. 2000). Význam prvej práce spočíva v jej regionálnom rozmere opisovaného cirkevného spoločenstva a zmyslom druhej (historicko-memoárového charakteru) je priblížiť dôležitosť spolkového života nadlacksých Slovákov. Jednak pre vývoj a každodenný život komunity, ako aj pri zachovaní a rozvíjaní národného povedomia a kultúry.

Tretia podkapitola prináša poznatky týkajúce sa života a tvorby predstaviteľov slovenskej historiografie v Južoslávii, ktorá je, čo sa týka počtu spomínaných autorov, najrozsiahlejšia. Prvým uvedeným je autor mnohých príspevkov s rôznorodou historickou tematikou Jozef Maliak. Jeho významným dielom je *Daniel Kolényi a jeho doba* (1925), zamerané na patentálne hnutie v 60. rokoch 19. storočia v slovenských ev. zboroch na Dolnej zemi. Zaujímavým prínosom je aj práca *Zabudnuté slovenské osady v Stolnobelehradskej a Vespremskej stolici v Zadunajsku* (1936), pri ktorej uvádza autor napr. Maliakove kuriózne tvrdenie, že Stolný Behrad (Székesfehérvár) bol posledným sídlom Svätopluka a že po jeho smrti tam sídlil jeho syn Mojmir II. (s. 126). Za pozoruhodnú historickú úvahu označil M. Kmeť Maliakovu prácu „*Byť či nebyť?*“ / *Akú budúcnosť predpovedá slovenským báč-sriemsko-banátskym osadám ich minulosť* (1926), v ktorej autor zdôrazňuje „uzlové body“ dovtedajšieho pretrvania slovenských enkláv. Maliak publikoval aj článok *Príchod prvých Cigánov do Petrovca (1830 – 1834) / Farár Szteho v boji proti mravnej skaze (Národný kalendár na rok 1936)*, kde prejavil svoju zjavnú zaujatosť, keď používal v súvislosti s Cigánmi veľmi expresívne výrazy.

Ďalším autorom historickej spisby je Albert Martiš, ktorého autobiografia *Pamäti dolnozemskeho buditeľa* (1937), spracovaná J. V. Ormisom, je pre historické poznanie zaujímavá najmä opismi stretnutí a charakteristikami viacerých osobností slovenského národnostného života, zobrazením každodenného života, ale taktiež výpovednú hodnotu má aj autora úvaha nad uvedením si svojej slovenskej identity.

Následne je v monografii uvedený Karol Lilge a jeho najvýznamnejšia práca *Stará Pazova / monografia* (1932), v ktorej pozoruhodne zaznamenal históriu i súčasnosť obce. Napriek tomu, že M. Kmeť uvádza jej viaceré nedostatky, konštatuje, že toto dielo prispelo k posilneniu národnokultúrneho povedomia miestnych Slovákov.

Štvrtá časť podkapitoly je venovaná osobe Jána Vladimíra Ormisa,

ktorý zostavil už spomínanú autobiografiu A. Martiša, ale taktiež aj biograficko-bibliografické monografie: *Dr. Ľudovít Žigmund Szeberényi* (1943) a *Literárna činnosť Jozefa Maliaka* (1947). M. Kmeť však upriamil pozornosť na publikáciu *Kultúrne snahy Slovákov v Južoslávii* (1935), ktorá má, napriek skromnému rozsahu, podľa neho výnimočné postavenie v historickej literatúre na Dolnej zemi, pretože predstavuje jednu z najpozoruhodnejších historických reflexií Slovákov v Južoslávii ako etnického celku či národného spoločenstva (s. 168).

Nasledujúca časť je zameraná na Jána Čaploviča a jeho pozitivisticky ladenú monografiu *Dejiny slovenského evanjelického a. v. cirkevného sboru v Kovačici* (1928), ktorú autor *Historiografie dolnozemsých Slovákov...* považuje za najvýznamnejšie regionálnohistorické dielo na Dolnej zemi v medzivojnovom období (s. 175).

V poslednej časti podkapitoly je analyzovaná *Historická encyklopédia slovenskej ev. cirkvi v Južoslávii* (1930), ktorej zostavovateľom bol biskup Adam Vereš. Autorsky sa na jej príprave podieľal rad slovenských kňazov a učiteľov, pôsobiacich v jednotlivých lokalitách, a toto dielo tvorí komplex rôznorodých textov, odlišných kvalitatívne i rozsahom. Napriek tomu ju Miroslav Kmeť považuje ako celok za mimoriadne významný počin a uvádza, že pre dnešných bádateľov sú texty tejto knihy zaujímavým zdrojom pre skúmanie historickej pamäte, dejín mentalít i dejín každodennosti (s. 189).

Štvrtá podkapitola je venovaná predstaviteľovi slovenskej historiografie v Bulharsku, Jánovi Michalkovi, ktorý napísal prácu historicko-etnograficko-memoárového charakteru *Naši v Bulharsku / Pädesiat rokov ich života, práce, piesne a zvykov* (1936) a „zmapoval“ v nej dejiny osídlenia, hospodárske, sociálne a kultúrne špecifiká komunity. Aj napriek vecným nedostatkom, kniha poskytuje cenné svedectvo o histórii bulharských Slovákov, ale taktiež vo svojej analýze vývoja a stavu ich etnickej/národnej identity vysvetľuje viaceré aspekty života komunity, ale hlavne vývin ich kolektívnej identity.

Posledná, štvrtá kapitola má názov *Historická publicistika* a autor v nej reflektuje slovenskú periodickú tlač v dolnozemsých komunitách, ktorá, ako píše v úvode, „dokresľuje obraz historického vývoja dolnozemsých enkláv s dôrazom na dôležitých autorov a prejavy slovenskej identity a kultúry v ich prácach“ (s. 10). Dolnozemskí autori sa v nej venovali rôznorodým

témam, čo sa týka histórie, jednoznačne dominovali články lokálno- a regionálnohistorického charakteru, vrátane miestnej cirkevnohistorickej problematiky. Historická publicistika sa výraznejšie pestovala v Maďarsku a Juhoslávii, než v Rumunsku, nehovoriac o Bulharsku, kde nato neboli predpoklady. M. Kmeť sa v tejto časti venuje analýze reprezentatívnej vzorky historickej publicistiky dolnozemsých Slovákov uverejnenej hlavne v kalendároch (*Národný a Čabiansky kalendár*) a v periodikách (*Slovenská jednota, Evanjelický hlásnik*). Sú nimi napr. články s názvami: *Stará Pazova (Historický náčrt)*, *Slováci v Rumunsku*, *Čo son ja počuv od mojih otcov o starej Čabe*, *V metropole dolnozemsých Slovákov*, *Národné hnutie na Dolniakoch od r. 1869 – 1896*, *Prenasledovanie Slovákov v Orosláne*, *Dejiny Uhorska od zaujatia vlasti po Trianon* atď.

Význam monografie *Historiografia dolnozemsých Slovákov...* vystihuje autor v úvode: „*Integrálnou súčasťou histórie dolnozemsých Slovákov sú dejiny ich historickej literatúry, ich vlastná historická reflexia – umožňujúca pochopiť minulosť a vývin krajaňských komunit či enkláv na Dolnej zemi v kontexte súdobo aktuálnych akulturačných, asimilačných, ale aj enkulturačných a národnoemancipačných tendencií*“ (s. 7). Preto práca prostredníctvom analýzy historickej literatúry podáva i históriu dolnozemsých Slovákov, formuluje vysvetlenie zvláštností prejavov slovenskej etnicity v historickom materiáli, a to konkrétne na pozadí multietnického a multikultúrneho prostredia vo viacerých lokalitách a regiónoch Dolnej zeme, ale hlavne v pomeroch maďarského na jednej strane a rumunského, juhoslovanského a bulharského štátu na strane druhej.

Publikácia M. Kmeťa je faktograficky nasýtená, avšak nestráca svoju prehľadnosť. Vidieť v nej autorovu skvelú orientáciu v problematike, ktorú zakomponoval do širšieho historického kontextu. Sumarizuje v nej množstvo zaujímavých a dôležitých údajov, ktoré môžu byť výborným východiskom pre ďalšie bádanie a súčasne znamená pozitívny krok v podobe inšpirácie pre mnohých bádateľov venujúcim na dejinám nielen dolnozemsých komunit, ale aj slovenských dejín v ich širšom kontexte.

Soňa Polóniová

PEJČOCH, Ivo: *Fašismus v českých zemích. Fašistické a nacionálněsocialistické strany a hnutí v Čechách a na Moravě 1922 – 1945.* Praha : Academia, 2011, 507 s.

Česká a slovenská historiografia priniesla za posledné desaťročia také kvantum publikácií k dejinám fašizmu, že snáď je legitímne hovoriť priam o jej presýtení touto témou. Pravda, najmä pred rokom 1989 išlo o produkciu častokrát negatívne poznačenú dobou vzniku, ktorá jedinečný historický fenomén 20. storočia vsádzala do ideologických konštruktov, a tak ho interpretovala zjednodušene, nekompaktne alebo vyslovene účelovo. Ani v ponovembrových podmienkach však v česko-slovenskom priestore nenastal významnejší obrat k lepšiemu. Hlavne v českom prostredí síce vyšlo viacero podnetných knižných titulov, no na prelomovú publikáciu o domácom fašizme nielen po faktografickej, ale predovšetkým metodologickej stránke čakal čitateľ márne. Prácam publikovaným v 90. rokoch a na začiatku nového milénia sa nedá uprieť úsilie o určité syntetizujúce zbilancovanie fašizmu v Československu a Protektoráte, avšak absentuje v nich to najpodstatnejšie – zasadenie domáceho vývoja do európskych kontextov. Domnievam sa totiž, že obrovský metodologický posun, ktorý štúdium fašizmu v západnej Európe prekonalo od 60. rokov, stavia dnes latku pre historika už trochu vyššie. Popisné vykreslenie dejín skúmaného objektu bez načretia do teoretických a medzinárodných horizontov by bolo až príliš minimalistickou požiadavkou.

Keď sa ku mne dostala pomerne objemná monografia Iva Pejčocha, jedného z najproduktívnejších českých historikov súčasnosti, stáli predou mnou dve otázky: ako, resp. do akej miery I. Pejčoch prekoná archaické deskriptívne formy výkladu fašizmu a doposiaľ najvýznamnejšiu prácu k téme od Tomáša Pasáka *Český fašismus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*. Všeobecne povedané, čím inovatívnym osvieži debatu o fašizme v tom najširšom zmysle slova.

I. Pejčoch si v úvode knihy vytýčil za cieľ „*popsat vývoj jednotlivých krajně pravicových – fašistických a nacionálněsocialistických stran, hnutí i menších spolků, které vznikaly na území Čech a Moravy v období od zrodu samostatné Československé republiky až do konce druhé světové války*“. State o jednotlivých organizáciách rozčlenil do celkovo 45 kapitol, z toho nie-

ktoré v rozsahu jednej až dvoch strán. Už obsah publikácie svojou štruktúrou pripomína viac lexikón než monografiu a naznačuje jeden z jej hlavných problémov – zle premyslenú konceptualizáciu.

S konceptualizáciou súvisí aj problém číslo dva – kontextualizácia, čo je pri danej téme nevyhnutnosťou. Čitateľa uvádza do európskych dimenzií desaťstránková kapitola *Vznik fašizmu a jeho vývoj v Itálii a Nemecku*, v ktorej však chýba jasné napojenie na vývoj v Československu. Kapitola pôsobí dosť odtrhnuto od ďalších častí monografie, visí vo vzduchoprázdne, akoby ju autor do publikácie vtlačal nasilu ako nejakú „povinnú jazdu“. Ak sa už I. Pejčoch rozhodol prístupí k téme takmer len cez archívne pramene, mohol radšej predmetnú stať vynechať a jej obsah funkčne zapracovať do ďalších kapitol.

Na jednotlivých kapitolách sa, bohužiaľ, odráža podcenenie teoretickej roviny monografie. Autor zlieva do spoločnej znakovkej skupiny tak fašistické, národnosocialistické, ako aj nacionalistické organizácie, pričom zvolený prístup dostatočne neobjasňuje. Nové interpretačné trendy v historiografii umožňujú klasifikovať nacizmus ako jednu z foriem fašizmu (koncept tzv. všeobecného fašizmu – *generic fascism*), no takúto metodiku by sa žiadalo patrične zdôvodniť. Zdá sa však, že I. Pejčoch si podobné otázky nepoložil. Publikácia, nabitá mnohými neznámymi faktami, je sama osebe z prehľadového hľadiska veľmi cenná. Chýba v nej ale dôležitý autorský vklad: zdôrazniť, ktoré organizácie boli pre českú spoločnosť relevantnou hrozbou a ktoré boli len bezvýznamnými spolkami „silných ramien“. V tomto smere pôsobí absolútne nepostačujúco polstranový záver, kde I. Pejčoch výsledky svojho výskumu nijako nezosumarizoval. Škoda, pretože záber poctivej drobnokresby, s akou autor vyrukoval, je skutočne obdivuhodný a po heuristickej stránke je monografia svojím spôsobom prevratná.

Za pomerne sporný považujem, ako som naznačil vyššie, aj kľúč I. Pejčocha pre výber organizácií, ktoré sa do knihy rozhodol zaradiť. Ako píše, „do této knihy jsem zařadil všechna hnutí a strany, které se otevřeně hlásily k ideologii fašismu nebo nacionálního socialismu, případně ty, jejichž programy a činnost naplňovaly představu o těchto politických směrech“. Rozumím Pejčochovej ambícii identifikovať všetky fašistické, resp. nacistické organizácie v českých krajinách, len pri takto stanovenom heuristickom kritériu uniká jedna z podstát historikovho remesla – oddeliť

v histórii významné a reprezentatívne pre vývoj od nevýznamného. Napokon, ako priznáva aj sám autor, mnoho zo spolkov, ktorým venuje priestor, malo charakter doslova krčmových klubov a ich politizovanie pri krígli čapovaného piva nikdy nepreniklo za steny pohostinstva.

Z interpretačného hľadiska, stanoveného podľa Pejčochovho metra, tu však vidím ďalšie otázky. Je vskutku diskutabilné, či možno niektoré z uvádzaných organizácií považovať za naozaj fašistické. Napríklad Národní hnutí a Červenobílí, ktoré historici všeobecne hodnotia ako protofašistické alebo krajne pravicové, sa hlásili k československému nacionalizmu, no dôsledné kopírovanie talianskeho fašizmu ako novej revolučnej formy nacionalizmu príslušníci týchto spolkov odmietali (aspoň väčšina z nich). Podobne zaradenie niektorých profesijných alebo záujmových spolkov do kategórie fašistických mi pripadá byť neadekvátne. Prirodzene netvrdím, že organizácie ako Národopisná Morava, Svaz arijských mlynářů a pod. sa k fašizmu, resp. národnému socializmu nehlásili. V prípade takýchto nepolitických spolkov je podľa môjho názoru potrebné špecifikovať, či napr. prívlastok „árijský“ tvoril konštitučný a neoddeliteľný definičný prvok ich ideológie a programu alebo len pragmatickú dobovú pozlátku. Subjektov, ktoré by Pejčochove klasifikačné kritériá spĺňali, by sa pri výskume v regionálnych archívoch našlo zaiste ešte viac než štyri desiatky. Má však pátranie po ihle v kope sena nejaký racionálny zmysel?

Myslím, že úsilie venované doslova mravčej analýze všetkých mikroorganizácií mohol autor radšej investovať do detailnejšej analýzy vývoja významnejších hnutí, akými boli Národná obec fašistická alebo Vlajka. O nich síce píše s nepochybnou erudíciou, ale na niektorých miestach zabieha do prílišných podrobností na úkor podstatnejších vývojových turbulencií. Napríklad kapitola o Národnej obci fašistickej prekypuje detailnými informáciami o všetkých možných pučoch, s ktorými boli fašisti spájaní, ale ich politickú činnosť v hektických 30. rokoch autor redukuje na pár odsekov. Pritom išlo o najzdarnejšie obdobie pôsobenia najväčšej československej fašistickej strany a aspektov, ktoré by bolo možné rozobrať, by sa našlo mnoho (otvorenie dialógu s menšinami vrátane nemeckej, príprava a priebeh volieb roku 1935, postoje fašistov v krízovom roku 1938 a i.).

Ani výhrady spomenuté na predchádzajúcich riadkoch však

nemôžu zatieniť celkový pozitívny dojem z monografie I. Pejčocha. Jej nesporný prínos spočíva v tom, že autor dokázal ako prvý zachytiť prúdy českého fašizmu a národného socializmu a zhmotniť ich do prakticky encyklopedickej podoby. Publikácia sa tak môže stať neoceniteľnou príručkou pre všetkých bádateľov, ktorí sa zaoberajú fašizmom aj v iných krajinách – napríklad i na Slovensku. A to vôbec nie je málo.

Anton Hruboň

DUCHÁČEK, Milan: *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2014, 515 s.

V tomto roku sa objavila kniha Milana Ducháčka pod názvom *Václav Chaloupecký* s podtitulom *Hledání československých dějin*.

Čitateľovi sa tak dostáva do rúk rozsiahla a prepracovaná bibliografia česko-slovenského historika a archivára Václava Chaloupeckého, ktorého životné osudy predstavuje autor v šiestich hlavných kapitolách s niekoľkými podkapitolami.

V prvej kapitole s názvom *Z anarchistu kniežacím archivárom* čitateľovi autor podáva informácie o rodinnom zázemí historika, o jeho pôsobení ako lobkovického knihovníka a archivára v Roudnici v roku 1908, o jeho prvých odborných prácach a počiatkoch jeho manželstva so slovenskou učiteľkou Ludmilou Groeblovou. Na záver tejto kapitoly Ducháček o Chaloupeckom konštatuje: „*Tridsaťšesťročný historik dozrel so vznikom samostatného štátu v osobnosť, ktorej hodnotový rebríček sa už neľahko menil*“ (s. 99).

Druhá kapitola nazvaná *Kde žije brat môj...* čitateľovi približuje prvé roky Chaloupeckého pobytu na Slovensku, jeho pôsobenie ako inšpektora slovenských knižníc a archívov a neskôr ako profesora na Komenského Univerzite v Bratislave. Autor detailne rozoberá vzťah medzi Chaloupeckým a jedným z najvýznamnejších slovenských historikov Danielom Rapantom, ktorý bol práve Chaloupeckého žiakom a do ktorého český historik vkladal veľké, bohužiaľ nenaplnené, nádeje. V spojitosti s ich vzťahom Ducháček konštatuje, že „*hrdosť a neprehliadnuteľná sebastrednosť oboch individualít bola na prekážku vzájomným ústupkom i hľadaniu spoločnej reči*“ (s. 144). Zároveň sa autor zameriava na Chaloupeckého úsilie nakloniť si slovenskú verejnosť svojimi odbornými prácami o slovenských dejinách. Niektoré jeho názory sa nestretli s pozitívnym ohlasom, zvlášť v jeho diele *Staré Slovensko*, podľa ktorého „*Slovensko chápal len západnú časť územia pričleneného k ČSR*“ (s. 196) Ducháček dodáva, že napriek mylným a už za historikovo života prekonaným tvrdeniam, by sa čitateľ nemal domnievať, že „*Chaloupecký všetky poznatky prinesené staršími slovenskými bádateľmi šmahom odmietol (...). Naopak, jeho poznámkový aparát svedčí o tom, že sa podrobne zoznámil s dovtedajšou slovenskou historizujúcou tvorbou*“ (s. 197).

Tretia kapitola *Moja láska patrí stredoveku a gotickému Jánovi z Dražic* čitateľovi osvetľuje Chaloupeckého príklon k dejinám stredoveku a najmä k dejinám husitov a husitského hnutia. Ducháček poukazuje na to, že historik v tomto období objavuje svojho nasledovníka Rudolfa Holínka, ktorého autor charakterizuje ako „nielen usilovného študenta a schopného knihovníka, ale predovšetkým nádejného kolegu, ktorého sa [Chaloupecký] rozhodol patronizovať“ (s. 284). Zároveň autor venuje pozornosť historikovým konfliktom s akademickou komisiou Komenského Univerzity v Bratislave, menovite sa to týka napríklad Daniela Rapanta, Ludovíta Nováka a Jozefa Škultétyho. Podľa Ducháčka toto boli príčiny historikovej voľby na odchod zo Slovenska a prijatie miesta na Karlovej Univerzite v Prahe.

Štvrtá kapitola s názvom *Boj o Pekařovu stoličku* čitateľovi vykresľuje situáciu po smrti Josefa Pekaře v spojitosti so získaním jeho miesta, ktoré patrilo v tom období medzi najprominentnejšie. Po odmietnutí tejto pocty Františkom Hrubým získal toto prestížne miesto Chaloupecký, ktorý bol Pekařovým žiakom. Ducháček čitateľovi približuje, ako sa v tom čase český historik mohol cítiť: „... mohlo mu pripadať, že v šesťdesiatich troch rokoch stojí ako bádateľ už po tretíkrát na začiatku“ (s. 356). Čitateľ sa zoznamuje s Chaloupeckého neúspešnou snahou ponechať si rodný dom v Děteniciach, ktorý mu po 2. svetovej vojne a s nástupom nového režimu chceli vziať. Tento konflikt ukončila historikova nečakaná smrť v roku 1951.

V *Závere* autor publikácie podáva obraz postupného vytrácania sa významu Chaloupeckého z pozornosti odbornej obce. Publikáciu uzatvára posledná kapitola nazvaná *Outro*, kde autor popisuje druhy primárnych a sekundárnych prameňov, ktoré pri svojej tvorbe využíval.

Životné osudy Chaloupeckého autor približuje pútavým spôsobom, pričom sa zameriava na dobové výzvy, ktorým týmto popredný historik musel čeliť. Autorovi sa podarí čitateľa uviesť do života českého historika, ktorý zaujal svoje miesto ako v českej, tak aj v slovenskej historiografii. Napriek tomu, že jednotlivé kapitoly sa navzájom chronologicky prelínajú, nepôsobí to znejasňujúco pre čitateľa a nenarúša to predstavovanie súslednosti dejov. Čitateľ určite ocení aj dobové fotografie, ktoré nielen dopĺňajú text, ale zároveň ho aj vizuálne vtiahnu do predstavovaného deja. V tejto súvislosti sa prejavuje autorova inšpirácia prácami Simona Schamou. Okrem spomínaných fotografií je text dopĺňaný aj dokumentmi

rôzneho druhu, medzi ktorými čitateľ nájde aj výňatky zo súkromnej korešpondencie Václava Chaloupeckého s rodinnými príslušníkmi a kolegami historikmi.

Katarína Olajcová

HRUBOŇ, Anton – KRIŠTOFÍK, Juraj (zost.). 2013. *Partizáni a Slovensko*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 332 s.

Fenomén partizánskeho hnutia signifikantne ovplyvňoval dianie na Slovensku v ére realizácie aktívneho protifašistického odboja. Jeho verejné pôsobenie však kontinuálne pokračovalo aj na politickej scéne povojnovej Československej republiky. Dejiny slovenského partizánstva sa z tohto dôvodu stali takmer bezprostredne po skončení vojny predmetom výskumu a publikačnej činnosti historikov, pôsobiacich v kontexte meniacej sa politicko-spoločenskej klímy.

V súčasnej slovenskej historiografii, tešiaccej sa možnostiam pluralitnej vedeckej tvorby, je problematika dejín partizánskej zložky odboja významnou súčasťou rozsiahlych diskusií historikov. Účastníci vedeckých polemík neraz zastávajú diametrálne odlišné stanoviská k jednotlivým aspektom partizánskeho hnutia. Názorová polarita v historickej obci často vyúsťuje do konfrontácie extrémnych prístupov. Je preto nevyhnutné vhodným spôsobom korigovať pohľad odbornej i laickej verejnosti na partizánov a permanentným skvalitňovaním objektivity historickej tvorby napomáhať kultivácii a zvyšovaniu úrovne vedeckého dialógu. Realizácia týchto ambícií je primárnym poslaním zborníka *Partizáni a Slovensko*, ktorý bol verejnosti predstavený 4. augusta 2014 v Dome kultúry Javorina v Starej Turej.

Zborník je výsledkom spolupráce trinástich autorov z univerzitných pracovísk, knižníc a múzeí. Publikácia bola vydaná v roku 2013. Vydavateľom sa stal Spolok Slovákov v Poľsku.

Z formálneho hľadiska zborník pozostáva z úvodu, trinástich štúdií a stručného záveru. Publikované odborné práce sú diverzifikované do troch ucelených tematických blokov. Prvý blok je úvodom do predmetnej problematiky a jeho úloha spočíva v uvedení čitateľa do partizánskej problematiky.

Úvodným príspevkom celej publikácie je štúdia obidvoch zostavovateľov zborníka – Antona Hruboňa a Juraja Krištofíka, ktorá nesie názov *Partizáni na Slovensku v zrkadle historiografie*. Už samotné pomenovanie textu prezrádza cieľ autorov. Spočíva v pokuse, prehľadným spôsobom sumarizovať historickú spisbu o slovenskom partizánskom hnutí.

Najrozsiahlejšou štúdiou v zborníku je text Pavla Mičianika *Slovenské*

skúsenosti s partizánskou vojnou na území Sovietskeho zväzu 1941 – 1944. Vytýčenú tému autor spracúva v dvoch rovinách: v prvom rade načrtáva teoretické aspekty problematiky partizánskej vojny na území ZSSR a následne je čitateľ podrobne oboznámený s konfrontáciou slovenskej armády na východnom fronte a tamojších partizánskych skupín. Špeciálnou črtou štúdie je dôraz na maximálne využitie dostupných archívnych prameňov, čo sa odzrkadľuje v drobnokresbe faktov a okolností.

Jadro celej publikácie tvorí druhý tematický celok – *Partizáni v kontexte regionálnych dejín rezistencie*. Osem uvedených štúdií osvetľuje konkrétnu podobu partizánskej činnosti vo vybraných oblastiach Slovenska. Autori textov konkretizujú všeobecný obraz protifašistického odboja do regionálneho rozmeru, čím tieto texty búrajú stereotypný a zovšeobecnený obraz partizánskeho hnutia: „*Prostredníctvom nich si čitateľ uvedomí viac vrstevnatosť témy a nutný individuálny prístup pri hodnotení bojového nasadenia partizánskych skupín.*“¹

Prvým príspevkom druhého tematického bloku je štúdia Rolanda Valka *Počiatky partizánskeho hnutia na Slovensku*. Autor hneď na začiatku upozorňuje na fakt, že problematika partizánskeho hnutia bola v ére komunistického režimu dlhodobo zneužívaná na propagáciu politických cieľov komunistickej strany. Hoci sa R. Valko vymedzuje voči ideologicke motívanému výkladu povstaleckých udalostí, súčasne nebagatelizuje reálny podiel ilegálnej organizácie KSS pri kladení základov partizánskeho hnutia na Slovensku. Uvedeným prístupom je naplnený proklamovaný cieľ zostavovateľov publikácie – vyhnúť sa jednostranným generalizáciám skúmaného historického procesu. Autor uskutočnil prechod zo všeobecného pohľadu do rekonštrukcie procesu formovania prvých partizánskych skupín v jednotlivých oblastiach Slovenska. Z analýzy dokumentov, spomienok a odborných publikácií prichádza v závere štúdie ku konštatovaniu, že vzhľadom na nevyzretosť príprav je možné o reálnom partizánskom hnutí na Slovensku hovoriť až v letných mesiacoch roka 1944.

Konfrontácia organizácie Hlinkovej gardy s partizánskymi skupinami je predmetom štúdie Antona Hruboňa *Hlinkova garda a partizáni*. Autor postupne rozkrýva podoby, kontext a priebeh vzájomného zápasu

---

¹ HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J.: *Partizáni a Slovensko*. Krakov, 2013, s. 8.

protipovstaleckých síl 1.Slovenskej republiky s partizánskou zložkou protifašistického odboja. Zo štúdie sa čitateľ môže plastickým spôsobom dozvedieť o rôznej intenzite aktivít POHG v jednotlivých oblastiach Slovenska.

Podrobnú rekapituláciu účasti partizánov na obrane turčianskeho regiónu poskytol historik Marián Uhrín v príspevku *II. slovenská partizánska brigáda M. R. Štefánika v obrane Turca v septembri 1944*. Autor prináša podrobné poznatky o bojových akciách tejto brigády od jej etablovania 20. augusta 1944. Dozvedáme sa o vysokej úrovni jej aktivity, vyplývajúcej z pružnej taktiky, kombinujúcej obranu vojenských línií s diverznými akciami za nemeckým postavením.

Príspevkom k rozšíreniu poznatkov regionálnych dejín Oravy je text *Činnosť partizánskych jednotiek v priestore Zázrivá – Lučivná v októbri a novembri 1944*. Dvojica autorov – Pavel Tesárek a Martin Chmelík – podrobne načrtla činnosť partizánskych oddielov v úseku vymedzenom obcami Párnica – Istebné – Zázrivá – Lučivná. Neobmedzili sa iba na faktografický popis poznatkov získaných archívnym výskumom. V závere zhodnotili celkový význam partizánskych bojových akcií v tejto oblasti.

Historik Martin Vitko vypracoval štúdiu *Partizánska skupina Žiar a jej miesto v dejinách protinacistického odboja na Hornej Nitre*. Príspevok je zaujímavým vstupom do riešenia problematiky vzniku a pôsobenia regionálnej partizánskej skupiny Žiar. Dejiny riešenej skupiny doteraz neboli v slovenskej historiografii korektné spracované. Martin Vitko tento deficit plnohodnotne rieši a čitateľ sa na základe jeho štúdia dozvedá o konkrétnom prínose tejto skupiny k rozvoju a pôsobeniu protinacistického odboja na pomedzí Hornej Nitry a Turca. Všetky zásadné tvrdenia v texte sú výsledkom dôkladnej autorovej práce nielen s odbornou literatúrou, ale aj s archívnymi prameňmi.

Konkrétne podoby partizánskeho hnutia v okrese Krupina zachytáva štúdia Jozefa Jambricha *Partizáni na Krupinskej planine*. Autor tému chronologicky diferencuje do dvoch ucelených etáp: počas SNP a po prechode do hôr. Činnosť partizánov je interpretovaná v kontexte vojenských operácií Červenej armády v regióne a je potrebné konštatovať, že Jozef Jambrich z úzkej pramennej základne vyťažil o priebehu partizánskej vojny na krupinskej planine maximum relevantných informácií. Príčinou tejto situácie bol skromný rozsah partizánskej činnosti v tejto

oblasti Slovenska, determinovaný miestnymi geografickými a spoločensko-politickými podmienkami.

K situácii príslušníkov partizánskeho hnutia na Morave počas posledných mesiacov 2. svetovej vojny sa vyjadrila Miroslava Poláková štúdiou *Partyzánská činnost na Uherskobrodsku v souvislosti s vývojem rezistence na Slovensku: za každým jménem jeden lidský osud* (září 1944 – březen 1945). Autorka odbojovú činnosť v oblasti analyzuje nielen z vojenského hľadiska, ale súčasne si s využitím metódy oral history všíma individuálne osudy účastníkov odbojových akcií.

Posledným príspevkom druhého tematického oddielu je text Zdenky Murárikovej *Hospodárske zabezpečenie partizánskeho hnutia na príklade Trenčianskej župy*. Ako prezrádza už názov, autorka prezentuje hospodársku situáciu partizánskych oddielov, dislokovaných v regionálne ohraničenom priestore Trenčianskej župy. Po úvodnom stručnom prehľade procesu formovania partizánskeho hnutia v tejto oblasti nasleduje podrobný prehľad centrálnych aj regionálnych inštitúcií, ktoré pomohli partizánom vyriešiť ich materiálne problémy. Na základe situačných správ a svedectiev však vychádza najavo aj odvrátená strana partizánskeho hnutia v regióne. Čitateľ sa dozvedá o množstve konkrétnych prípadov, keď partizáni získali potraviny resp. iný materiál vyhrázaním a lúpežnými prepadmi obchodov resp. príbytkov civilných osôb. V závere štúdie však Zdenka Muráriková súčasne priznáva, že miestni partizáni sa tešili širokej podpore obyvateľstva. Tieto konštatovania sú dôkazom úsilia autorky o realizáciu komplexnej a vyváženej interpretácie.

Tretia časť zborníka je venovaná vybraným problémom povojnového partizánstva, pričom zaradené štúdie sa neobmedzujú len na analýzu politickej problematiky, ale zachytávajú aj dobové zobrazenie partizánov v kontexte povojnovej a socialistickej slovenskej kultúry.

Predmet štúdie Michala Šmigela *Prejavy antisemitizmu v odbojových zložkách na Slovensku v povojnových rokoch 1945 – 1947* je pre laickú aj odbornú verejnosť mimoriadne zaujímavý a doteraz fakticky neznámy. Problém antisemitizmu partizánov bol totiž v socialistickej historiografii zamlčovaný resp. redukovaný na tendenčné zmienky o protižidovských prejavoch a akciách údajných protištátnych elementov zapojených do činnosti Zväzu slovenských partizánov. V štúdiu však autor podrobne a zároveň výstižne vysvetľuje príčiny antisemitických prejavov partizá-

nov v kontexte povojnového ľudového antisemitizmu a súčasne uvádza značný počet reálnych prípadov násilia partizánov, ktoré sa udiali v rôznych oblastiach Slovenska. Čitateľ sa dozvedá o pozadí eskalácie povojnovej nenávisti časti obyvateľstva Slovenska voči židovským spoluobčanom.

Obraz partizánov v SNP zachytáva široké portfólio prác, rekonštruujúcich určitý historický fenomén. Historik zostavovanie obrazu minulosti realizuje výskumom prameňov a následnou historickou analýzou. Osoba, ktorá bola aktívnym resp. pasívnym účastníkom tejto udalosti disponuje vlastnou explanáciou daného javu. Jedná sa o oblasť individuálnej historickej pamäti, pričom jej rôzne formy sa líšia spôsobmi podania a vnútornou logikou interpretácie minulosti. Vplyv foriem historickej pamäti na podobu interpretácie partizánskeho hnutia analyzuje Juraj Krištofik v texte *Partizánska skupina Hurban a jej identita v historickej pamäti podjavorinského regiónu*. V úvode je venovaná primeraná pozornosť prehľadnej rekapitulácii zobrazenia oddielu Hurban v prácach slovenskej historiografie. Postupne sa dozvedáme o formách reflexie tejto partizánskej skupiny v kontexte oficiálnej a individuálnej historickej pamäti. Autor sa taktiež vyrovnáva s prezentáciou mýtu veliteľa oddielu Hurban Miloša Uhra, ktorého posmrtné v rozpore s realitou komunistická propaganda vykreslila ako prototyp partizánskeho hrdinu. V mýtizovanej interpretačnej podobe zostal zafixovaný v individuálnej aj kolektívnej pamäti.

Poslednou štúdiou tretieho oddielu a súčasne aj celého zborníka je príspevok Tomáša Černáka *Partizáni v kinematografii na príklade seriálu Povstalecká história*. Štúdia je zameraná na kultúrnohistorické zobrazenie partizánov a partizánskeho hnutia v kontexte obsahu, prípravy, realizácie a verejnej prezentácie osemdielneho televízneho seriálu *Povstalecká história*, ktorý bol po prvýkrát odvysielaný Československou televíziou od 27. augusta do 20. septembra 1984. Čitateľ sa nedozvedá iba o podobe obrazu partizánov v jednotlivých dielach seriálu, ale získava rozsiahle poznatky o celkovej koncepcii tohto kinematografického diela, pričom filmovo-umelecké zobrazenie udalostí je v texte porovnávané s historickou skutočnosťou. V závere štúdie sa dozvedáme o fakte, že tvorcovia *Povstaleckej histórie* uchopili fenomén partizánskeho hnutia presnejšie ako v dovtedajších umeleckých dielach. Dôraz tvorcov bol položený na

úlohu armády a partizánske oddiely boli zobrazené v úlohe, ktorá im reálne zodpovedala. Pokročilejšiemu stupňu demýtizácie partizánskeho odboja zodpovedala ostrá reakcia účastníkov partizánskeho odboja: „*Podľa spomienok Viliama Plevzu seriál nahneval hlavne starých partizánov, ktorí si predstavovali, že v ňom bude zobrazená ich hrdinská činnosť.*“²

Publikáciu uzatvára stručný záver, ktorý sumarizuje ciele vytýčené zostavovateľmi v úvode zborníka. V zhode s ich tvrdeniami v závere môžeme konštatovať, že predkladaná kolektívna publikácia *Partizáni a Slovensko* prispela k objasneniu doteraz nespracovaných resp. politicky deformovaných aspektov problematiky partizánskeho hnutia na Slovensku.

Martin Gabčo

---

² HRUBOŇ, A. – KRIŠTOFÍK, J.: *Partizáni a Slovensko*, s. 330.

HRUBOŇ, Anton, LEPIŠ, Juraj, TOKÁROVÁ, Zuzana (ed.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2014, 295 s.

Historiografické zázemie národných dejín 20. storočia prednedávnom zaznamenalo nový prírastok do nemalej literárnej produkcie, reflektujúcej obdobie rokov 1938 – 1989.

Zborníková syntéza s názvom *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II.* (nesúca podtitul *Osobnosti známe – neznáme*), výsledok z rovnomennej vedeckej konferencie vykazuje potenciál pomerne prínosnej publikácie. Význam uvedeného diela, o ktorého vydanie sa postaral Ústav pamäti národa, sa ukrýva predovšetkým v myšlienke – pokračovať v nastolenom trende prinášania podnetných a pre spomínané dejinné roky špecifických poznatkov, prostredníctvom konferenčnej série.

Publikácia zostavená pod taktovkou trojice historikov Antona Hruboňa, Juraja Lepiša a Zuzany Tokárovej, sa práve v mantineloch objasňovania niektorých nepríliš pertraktovaných faktov ocitla v zaujímavej „novátorskej“ pozícii. Možno tak tvrdiť na základe odzrkadleného úsilia, pretaveného do knižného obsahu v podobe evidentnej túžby mladých autorov. Ako za kolektív zostavovateľov priamo v *Slove na úvod* píše A. Hruboň, v prvom rade išlo o snahu: „[...] prispieť k racionalizácii pohľadov na najdiskutovanejšiu etapu národných dejín, oklieštenú o zbytočné predsudky.“ (s. 8)

Rozbor, historiograficky trochu obchádzaných, no napriek tomu, viac či menej známych príbehov osobností, patriacich k rozmanitému kontextu slovenských dejín obdobia 1938 – 1989, nemožno zhodnotiť inak, než pozitívne. Výsledkom takto zameraného vedecko-výskumného snaženia je v konečnom dôsledku takmer 300 stranová publikácia. Jej jadro tvorí 17 samostatných prác.

Úvodných deväť štúdií zastrešuje blok s názvom *Politika a spoločnosť*. Sekciu s predmetným názvom zostavovatelia prenechali autorom, orientujúcim sa vo svojich výstupoch na osobnosti činné v politicko-spoločenskom prostredí sledovaných rokov. Známe postavy 20. storočia, ako napríklad Milo Urban (*Analýza pôsobenia Mila Urbana vo funkcii šéfredaktora Gardistu v rokoch 1940 – 1945*, autor Martin Vašš, s. 35-57), János Esterházy (*János Esterházy a slovensko-maďarské diplomatické vzťahy*

v rokoch 1938 – 1941, autor István Janek, s. 58-74), Gustáv Husák (*Gustáv Husák očami svojich spolužiakov*, autor Tomáš Černák, s. 121-142), Vasil Biľak (*Vasil Biľak v období normalizácie, Nežnej revolúcie a po páde komunistického režimu*, autor Peter Jašek, s. 143-165) alebo Józef Kuraś Ogień (*Józef Kuraś Ogień – hrdina alebo bandita?* autorka Milica Majeriková-Molitoris, s. 107-120) sú, v duchu publikačného podtitulu, doplnené o osobnosti so zdanlivo menšou mierou spoločenského záujmu: Jan Pluciński (*Jan Pluciński – poľský aktivista v Javorine 1938 – 1939*, autor Pavol Matula, s. 10-19), Štefan Polakovič a Stanislav Mečiar (*Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara – Dva návrhy posolzburského smerovania prejav Slovenskej republiky*, autor Anton Hruboň, s. 20-34), či Dr. Vojtech Tvrдый (*Perzekúcia exponentov režimu Slovenskej republiky 1939 – 1945 po roku 1945 na príklade osobnosti Dr. Vojtecha Tvrdeho*, autorka Jana Stráska, s. 75-85). Portfólio úvodnej skupiny štúdií rozširuje ešte i príspevok Juraja Lepiša – *Severný Spiš a horná Orava v roku 1945 – návrat k Poľsku* (s. 86-106).

Druhý ucelený blok kolektívneho diela sa venuje problematike: *Armáda, branné organizácie a bezpečnostné zložky*. Možno tu objaviť trojicu zaujímavých výstupov. Ako všetky ostatné práce, i tieto odzneli na samotnej konferencii 22. – 23. mája 2012 v Banskej Bystrici. Ide o štúdie – *Dôstojnícky zbor útočnej vozby 1939 – 1945* (s. 168-179) od autora Mariana Uhrina a *Ludovít Kukorelli – hrdina SNP s nejasným koncom* (s. 180-188) z pera Štefana Balberčáka. Trio prác uzatvára Milan Bárta na tému: *Ján Majer – život ve službě ministra vnitra* (s. 189-198).

Za tretiu tematickú časť zborníka *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989 II. Osobnosti známe – neznáme* bola zvolená rovina náboženská. Názov bloku – *Cirkev a náboženské skupiny*, rovnako neodmysliteľne patrí do zvolenej koncepcie, smerujúcej k predstavovaniu známych i neznámych osobností. Päťica autorov ponúka svoje pohľady na persóny späté s cirkevným prostredím. Rámčujú ich skúmané roky „neslobody“. Nachádzame tu štúdie: *Andrej Marsina, rímskokatolícky kňaz a politik. Jeho pôsobenie v politickej sfére v rokoch 1939 – 1945* (s. 200-216) od autorky Zdenky Murárikovej, *Životné osudy spišského kanonika Jozefa Vojtasa (1906 – 1977)* (s. 217-234) od Eduarda Laincza a Jany Sofkovej, *Zloženie pedagogického zboru a študentov Pravoslávnej bohosloveckej fakulty v počiatkoch jej existencie* (s. 235-247) z pera Martina Lupča, *Perzekúcie evanjelických a. v. kňazov na*

Liptove v rokoch 1949 – 1969: Radomír Krámer (s. 248-265) od Petra Račka. Záver obstaráva príspevok Martina Oráča – *Prípad Alexander Barica a spol. (Perzekúcie evanjelických a. v. duchovných v Nitrianskom senioráte Slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. v rokoch 1959 – 1960)* (s. 266-273).

Poslednou zložkou zborníkového konferenčného výstupu, v ktorom svoje uplatnenie mohli nájsť prevažne zástupcovia mladej a najmladšej generácie historikov, je doteraz nevyužitý spôsob publikovania záznamu z panelovej konferenčnej diskusie *Osobnosti v slovenskej historiografii o období neslobody: Minulosť, súčasnosť a perspektívy výskumu* (s. 276-289).

Kvalitatívny odkaz publikácie spočívajúci, podľa nášho názoru, v naplnení sympatickej filozofie hľadania cestičiek ku komplexnejšiemu záberu poznania, často diskusne turbulentnej etapy slovenských dejín, sa mladým iniciátorom jej vydania podarilo dosiahnuť. Treba už azda len dúfať, že podnietená tradícia edície *Slovensko v rokoch neslobody 1938 – 1989*, si svojich nasledovníkov nájde v podobe nových diel obdobného charakteru.

Vďaka predstavenej iniciatíve, výslednicou ktorej je anotačne opísaná kniha, vzniká kreatívny priestor na sebarealizáciu i prezentovanie hodnotného výskumu v intenciách tematicky mnohoznačného 20. storočia.

Juraj Jankech

Správa z odborného seminára k dejinám Čadce (1534 – 2014)

Dňa 8. 10. 2014 sa pri príležitosti 480. výročia založenia Čadce konal odborný seminár s názvom *Kapitoly z dejín Čadce (1534 – 2014)*, ktorý zorganizovali tamojší mestský úrad v spolupráci so Štátnym archívom v Bytči, pob. Čadca a občianskym združením Terra Kisucensis.

Po úvodnom príhovore primátora Milana Guru ako prvý vystúpil so svojim príspevkom *Historia cuiusdam novae possessionis Csattcze vocatae ... k vzniku, sídelným a majetkovým pomerom Čadce do začiatku 17. storočia* garant podujatia, Drahomír Velička. Početné publikum zasvätil do problematiky spornej otázky o prvej písomnej zmienke, etymológii a vzniku obce.

Na Veličkovo vystúpenie nadviazal príspevok *Od obce k mestu, Čadca ako sídlo okresu* od Antónie Hudecovej z O. z. Terra Kisucensis, v ktorom sledovala vývoj zmeny postavenia Čadce z poddanskej dediny cez mestečko až po štatút mesta priznaný v roku 1960.

Blok prvej časti prednášok uzatvoril Marián Liščák z Katedry histórie FF UMB príspevkom s titulom *Čadca v prvej polovici 19. storočia*. Okrem náčrtu samosprávy mestečka v sledovanom období (pôsobenie richtárov, prisažných, notárov, frumentárov) priblížil i hospodársky a sociálny život v Čadci, predovšetkým jej budovy (panský pivovar, hostinec Mýto, budova správcu dištriktu) a devastačné účinky klimatických zmien a chorôb na život obyvateľstva.

Druhú časť seminára otvoril príspevok Drahomíra Veličku *SB – OP, Sanctus Bartolomeus, ora pro nobis (náčrt najstarších dejín farnosti)*, v ktorom objasnil náboženské dejiny Čadce a aktivity jej kňazských elít do konca 18. storočia. Pozoruhodné boli najmä nové informácie o založení a stavbe súčasného farského Kostola sv. Bartolomeja.

Školskej problematike sa venovala Andrea Paráčová z Kysuckého múzea v Čadci príspevkom *Prehľad vývoja školstva v Čadci do roku 1945. Dejiny štátnej meštianskej školy v rokoch 1914-1945*. Podľa nej skromné hospodárske a sociálne pomery Kysúc boli obrazom aj kysuckého školstva. Vo svojom faktograficky ladenom príspevku predstavila vznik a typy škôl v Čadci do konca 1. Slovenskej republiky.

Odbornú časť seminára uzatvorila etnografickým príspevkom *Zvyky a ľudový odev v Čadci* Mária Húšťavová, bývalá riaditeľka Kysuckého

múzea v Čadci. Zo svojho uhla pohľadu sa snažila osloviť najmä mladú generáciu, aby nezabudla na tradičné zvyky a obyčaje, ktoré prezentovala na príklade vianočných sviatkov, a vyzvala prítomných historikov k utvoreniu širokého autorského kolektívu, ktorý by zmapoval pomerne neznáme kapitoly z ľudovej tradície svojrázneho regiónu Kysúc.

Prítomné publikum a záujemcovia o históriu Čadce si domov odniesli aj recenzovaný zborník s rovnomenným názvom odborného semináru *Kapitoly z dejín Čadce (1534 – 2014)*, kde môžu nájsť plné znenia prezentovaných príspevkov, predstavujúce najnovšie vedecké výskumy na poli regionálnej historiografie.

Na záver dodajme, že na organizačne dobre zvládnutom podujatí sa nenašiel nikto z prítomných, ktorý by reflektoval výzvu zapojiť sa do diskusie. Jediná pripomienka nabádala k tomu, aby v budúcnosti odzneli i príspevky z dejín 20. storočia.

Tomáš Adamčík

Konferencia *Mediálna seba prezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí*

V dňoch 7. – 9. 10. 2014 sa v priestoroch Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici konala konferencia, ktorú usporiadal Zväz múzeí na Slovensku a Slovenské národné múzeum, Bratislava s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR. Odbornými partnermi na konferencii bola Katedra mediamatiky a kultúrneho dedičstva Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity, Žilina a o. z. PDCS, Bratislava.

Podujatie bolo organizované v súlade so stratégiou rozvoja múzeí a galérií do roku 2018. Cieľom konferencie bolo sprostredkovanie a výmena informácií, týkajúcich sa mediálnej prezentácie múzeí a marketingovej podpory výstupov v odbornej činnosti. Konferenciu otvoril predseda Zväzu múzeí na Slovensku PhDr. Peter Hýroš a PhDr. Gabriela Podušelová, námestníčka generálneho riaditeľa SNM pre odborné činnosti.

Na kvalitne pripravenom podujatí, na ktorom odznelo 28 príspevkov sa prvý deň zúčastnilo 86, druhý deň 74 a tretí 52 účastníkov. Trojdňové podujatie bolo rozdelené do ôsmich sekcií. V prvých dvoch sekciách *Úvod do problematiky I. a II.* odznelo osem referátov. Úvodnú prednášku na tému *Špecifiká komunikácie múzeí s verejnosťou* predniesla PhDr. Hana Zelinová (Slovenské národné múzeum, Martin). Venovala sa novým formám prezentácie v komunikácii s verejnosťou, pričom zdôraznila, že zážitok z návštevy múzea musí byť základom, nie iba vystavený zbierkový predmet. Poukázala na tri základné piliere, ktoré ovplyvňujú návštevnosť múzea, spomenula komerčné aktivity, ktoré múzeám v súčasnosti konkurujú. Mgr. Markéta Plichtová (Katedra kulturológie FiFUK, Bratislava) sa v príspevku *Nástroje marketingovej komunikácie a ich efektívne využitie* zamerala na ciele a produkty reklamy, výhody a nevýhody reklamy, podporu predaja produktov, direct marketing a public relation (priaznivý obraz, ktorý vytvára múzeum o sebe). Mgr. Juraj Horný (TRIAD Advertising – reklamná agentúra) v referáte *Kreatívna komunikácia múzeí* prezentoval komunikáciu na sociálnych sieťach a kreatívne formáty komunikácie. Ing. arch. Zora Pauliniová (PDCS, Bratislava) v príspevku *Práca s komunitou ako nástroj prezentácie múzea* ponúkla prehľad súčasných trendov v práci s miestnou komunitou

a ilustrovala ich na príkladoch z USA, Francúzska a Slovenska. Dve nasledujúce prednášky sa venovali technickým zariadeniam a postaveniu múzeí v súčasnom elektronickom svete. Predniesli ich PhDr. Ladislav Župčán, PhD. (Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave) a PhDr. Martina Župčanová na tému *Kyberpriestor ako moderná forma komunikácie* a RNDr. Eva Capková, PhD. a PhDr. Ingrid Tornáryová, PhD. (Katedra mediamaatiky a kultúrneho dedičstva FHV Žilinskej univerzity, Žilina) na tému *eMúzeá 2. 0*. S veľkým ohlasom bol prijatý príspevok predsedu Slovenského komitétu ICOM Dr. Phil. Dušana Burana (Slovenská národná galéria, Bratislava) „*Popoluška slovenskej kultúry*“ a iné klišé obrazu múzejného pracovníka. Autor urobil analýzu stavu súčasných poddimenzovaných inštitúcií múzeí, ktoré zaostávajú v porovnaní s okolitým svetom. Neobišiel ani skutočnosť, že imidž a negatívnu seba prezentáciu si vytvárajú aj samotní pracovníci múzeí amaterizmom vo vedení a prezentovaní vlastnej inštitúcie. Po plodnej diskusii poobedňajšie rokovanie pokračovalo trefou sekciou *Partneri múzeí*, v ktorej boli prezentované tri príspevky o pohľade médií na múzeá a spolupráci Rádia Regina Banská Bystrica s múzeami, ich propagáciou. Mgr. Alica Štrbavá (Slovenská agentúra pre cestovný ruch, Bratislava) sa v príspevku *Múzeum – jeden z cieľov návštevy turistov v regióne. Klady a zápory* sústredila na spätnú väzbu, ktorú po návšteve múzeí prezentujú zahraniční turisti.

Štvrtá sekcia *Workshopy* pracovala v dvoch skupinách nasledujúceho dopoludnia. Prvú s názvom *Práca s komunitou* viedla Zora Pauliniová a druhú *Online komunikácia a internetový marketing* viedli Ingrid Tornáryová a Eva Capková. V piatej sekcii *Podpora výstupov múzejných činností* odznali zaujímavé príspevky od PhDr. Gabriely Podušelovej (Slovenské národné múzeum, Bratislava) *Edičná a publikačná činnosť múzeí – je ešte stále aktuálna?*, PhDr. Viery Majchrovičovej (Slovenské národné múzeum, Bratislava) *Spracovanie edičnej a publikačnej činnosti v múzeu*, PhDr. Eleny Zahradníkovej (Slovenské národné múzeum, Martin) *Edukačné programy – módný výstrelok alebo tľmočník?* Šiesta sekcia *Aktivity múzeí I*. sa niesla v znamení referátov o využívaní mediálneho priestoru, využívaní vizuálnej komunikácie, grafického dizajnu, práci s deťmi, mládežou od Ing. Mariána Číža (Múzeum vo Sv. Antone), Mgr. art. Pavlíny Matisovej a Mgr. art. Branislava Matisa (Slovenská národná galéria, Bratislava), PhDr. Beáty Husovej (Múzeum mesta Bratislavy, Bratislava)

Mgr. Jakuba Ondreja (Lubovnianske múzeum – hrad v Starej Lubovni), Ing. Aleša Bíleka (Čiernohronská železnica, n. o., Čierny Balog). Popoludní druhého dňa konferencie sa rokovalo v troch skupinách siedmej sekcie – *Diskusné skupiny*. Prvú tému *Ako nám môžu pomôcť získať si rešpekt u zriaďovateľa?* moderoval Marián Číž, druhú *Kam až môžeme zájsť, aby sme boli mediálne známi, no stále odborní?* Elena Záhradníková, tretiu *Využívame všetky možnosti sebaaprezentácie?* Beáta Husovská.

Posledný deň v ôsmej sekcii *Aktivity múzeí II.* odzneli tieto príspevky: *Vnímanie (Stredoslovenského) múzea verejnosťou a jej očakávania* od PhDr. Romana Hradeckého (Stredoslovenské múzeum, Banská Bystrica), PhDr. Marty Mácelovej, PhD. (Katedra histórie FiF Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica) *Začlenenie múzeí regiónu horného a stredného Pohronia do kontextu regionálneho diania*, Mgr. Mileny Kiripolskej (Slovenské národné múzeum, Martin) *Myš v múzeu nemusí byť len na obtiaž*, Mgr. Miroslavy Kisoňovej (Malokarpatské múzeum, Pezinok) *Budovanie identity Malokarpatského múzea v Pezinku* a PhDr. Ivety Zuskinovej (Ovčiarske múzeum, Liptovský Hrádok) *Ovčiarske múzeum zriadené občianskym združením – budovanie značky, spolupráca s odbornými inštitúciami, dobrovoľníkmi a priateľmi múzea*. Po každom bloku prednášok sa uskutočnila diskusia. V priestoroch Múzea SNP bolo prezentovaných 7 posterov.

Záverom boli prijaté odporúčania z konferencie, ktoré naformulovali účastníci jednotlivých diskusných skupín. Po ukončení konferencie sa konal spoločenský večer, na ktorom účastníci kladne hodnotili kvalitne pripravené podujatie, ktoré mali na starosti: pracovníčka Muzeologického kabinetu SNM, Bratislava Mgr. Gabriela Kochanová a Mgr. Elena Zahradníková (SNM, Martin). V príjemnej atmosfére sa na spoločnom podujatí stretli nielen múzejníci, ale všetci tí, ktorým leží na srdci osud slovenských múzeí a galérií. Tie spravujú jednu z najvýznamnejších súčastí kultúrneho dedičstva – zbierkový fond nenahraditeľnej historickej, umeleckej a pamiatkovej hodnoty. Výstupom z konferencie bude recenzovaný zborník príspevkov v tlačenej aj elektronickej verzii.

Marta Mácelová

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Ilustrácia na obálke: československá koruna z roku 1957 (averz).

Názov:	Acta historica Neosoliensia 17/2014
Náklad:	120 ks.
Rozsah:	414 s.
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Mgr. Róbert Malček, PhD.
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Rok vydania:	2014

ISSN 1336-9148